Forrásközpontú történelem

Száray Miklós

Történelem II.

középiskolák, 10. évfolyam

Nemzeti Tankönyvkiadó

Tartalom

Előszó 5

I. A középkor virágzása és hanyatlása 7
1. A pápaság és a német-római császárok küzdelme 7
2. A keresztes hadjáratok 14
3. A városok kialakulása 20
4. A rendiség születése 26
5. Válság és fellendülés. Nyugat-Európa a XIV–XV. században 33
6. Közép-Európa I. Csehország és a huszitizmus 40
7. Lengyelország és Kelet-Európa a XI–XV. században 47
8. A Balkán és az Oszmán Birodalom 54
9. A középkor művelődése 61
10. Élet a középkorban 69

II. A magyar középkor 74
11. A magyar királyság első százada 74
12. Az új rend megszilárdítása 81
13. A királyi hatalom megrendülése 87
14. A tatárjárás 93
15. A királyi hatalom meggyengülése 100
16. I. Károly, a reformer király 107
17. Az Anjouk fénykora és bukása 115
18. Harcban a törökkel 122
19. Hunyadi Mátyás a rendek élén 130
20. Hunyadi Mátyás, a reneszánsz uralkodó . . . 136
21. A középkori magyar művelődés 142

III. A kora újkor 148
22. A nagy földrajzi felfedezések 148
23. Reformáció és katolikus megújulás 155
24. A spanyol Habsburgok felemelkedése és hanyatlása 162
25. A Tudorok kora Angliában 169
26. Polgárháború Angliában és az alkotmányos monarchia létrejötte 175
27. A francia abszolutizmus 181
28. A Német-római Birodalom és a Habsburgok dunai monarchiája 187
29. Változások Európa középső és keleti felén a XVI–XVII. században 193
30. Művelődés és életmód a kora újkorban 199

IV. Magyarország a kora újkorban 205
31. Az önálló Magyar Királyság bukása 205
32. A kiszolgáltatott ország 212
33. A három részre szakadt ország 218
34. A Bocskai-szabadságharc 225
35. Erdély aranykora és bukása 231
36. A királyi Magyarország a XVII. században . . 237
37. A török kiűzése Magyarországról 243
38. A török kor mérlege 249
39. A Rákóczi-szabadságharc 255
40. Művelődés és életmód a kora újkori Magyarországon 262

A kötetben előforduló új fogalmak 269
Szinkron időrendi táblázat 270

Előszó

Kedves diákok! Ezzel a tankönyvvel és a Forrásközpontú történelem sorozat többi kötetével új úton indulunk el fölfedezni a múlt érdekes világát. Ismereteink javarészét forrásokból, önálló munkával vagy társainkkal együttműködve tárjuk föl. Ha belelapozunk a könyvbe, látni fogjuk, hogy milyen sokszínű a források világa: ide tartoznak nem csak az érdekes szövegek, hanem a képek, térképek ábrák és a különböző adatokat tartalmazó táblázatok, diagramok is. Ezekkel dolgozni sokkal izgalmasabb, mint lexikális adatok megtanulásával tölteni az időt. A középiskolai tanulmányokat lezáró érettségi vizsgán sem elsősorban tények, adatok ismeretét várják majd el tőlünk, hanem azt vizsgálják, mennyire használható az a tudás, amelyet a történelemórákon megszereztünk. Képesek vagyunk-e megfelelő következtetéseket levonni forrásszövegekből, képekből, ábrákból, térképekből, milyen tényezőket veszünk figyelembe egy esemény, vagy például egy történelmi személy megítélésekor, képesek vagyunk-e önálló, megalapozott vélemény kialakítására, s vitában meg tudjuk-e védeni véleményünket. Tankönyvünk sokoldalúan segíti ezeknek a képességeknek a fejlődését. Felkészít az érettségi vizsgára, középszinten és emelt szinten egyaránt.

A történelem forrásokon alapuló megismerésének több feltétele van. Fontosak bizonyos *alapismeretek:* ezek nélkül a történelmi forrás nem nyílik meg előttünk. Sok időre, sok gyakorlásra is szükség van. Mindezt biztosítja tankönyvünk, tartalmával és újszerű szerkezetével.

A tankönyv négy nagy fejezetből és azokon belül negyvenegy leckéből áll. A leckék három részre tagolódnak: a körülbelül másfél oldalas *szerzői szöveget* követi a feldolgozásra szánt forrásokat, ábrákat, vázlatos térképeket és képeket tartalmazó *Archívum*, majd a múltba történő „mélyfúrásokat" lehetővé tevő *Nézőpontok*. Tekintsük át, hogy ezek a részek hogyan segítik a tanulást!

A *szerzői szöveg* emlékeztet leginkább a hagyományos tankönyvekre. Itt található mindaz, amit – a tantervi és az érettségi vizsgakövetelmények értelmében – ténylegesen meg kell tanulni. A szerzői szöveg tömören és logikusan tárgyalja azokat a tényeket és összefüggéseket, melyek elengedhetetlenül szükségesek az adott időszak, illetve téma megértéséhez, a témához tartozó források elemzéséhez. A szöveg mennyisége sehol nem haladja meg a másfél oldalt, sőt közelebb áll az egy oldalhoz. A tanulást megkönnyíti, hogy **vastag betűkkel** emeltük ki a leglényegesebb összefüggéseket és az érettségi követelményeit jelentő lexikai anyagot (évszámok, fogalmak, topográfia).

Lehetnek akik úgy vélik, hogy a szerzői szöveg kevesebb lexikai anyagot tartalmaz, mint az elvárható lenne. Megnyugtatásul közöljük, hogy a közép- és emelt szintű érettségi követelményeiben szereplő tananyag maradéktalanul megtalálható a tankönyvben. A tanulnivaló csökkentése nélkül viszont nem volna értelme új szerkezetű tankönyvünknek, hiszen a sok lexikális információ elsajátítása elvenné az időt a forráselemzéstől. Hosszú tanári munkájának tapasztalatai a szerzőt lassan meggyőzték arról, hogy a kevesebb gyakran több, ha az valóban *alkalmazható tudássá* válik. Nagyobb mennyiségű ismerethalmazból nehezebb a lényeget kiemelni, az összefüggéseket feltárni. Megjegyzendő, hogy a történelem iránt komolyan érdeklődő diákoknak a szakkönyvek és az internet bőséges lehetőséget kínál az ismeretek kiszélesítésére. (Mivel az internetes anyag gyorsan változik, feleslegesnek tartottuk linkek megjelölését a kötetben.)

A leckék legterjedelmesebb része az *Archívum*. E rész szöveges forrásait, képeit, ábráit és térképeit dolgozzuk fel a tanórákon. Így fejlődhetnek a múlt megismeréséhez, megértéséhez fontos képességeink, s bővülnek, lényeges és érdekes részletekkel gazdagodnak a szerzői szövegből szerezhető ismereteink. Diákként is látnunk kell e szép, de időigényes és bonyolultnak tűnő feladat értelmét. Ne higgyük azt, hogy időpocsékolás forrásokból, kemény munkával kihámozni egy fogalom lényegét vagy egy folyamat törvényszerűségeit. Úgy tűnik, sokkal egyszerűbb megtanulni egy fogalom-meghatározást vagy egy folyamat leírását, de ez csak látszólagos nyereség! Hiszen sem az érettségi vizsgán, sem az életben nem megyünk sokra azzal, ha csupán visszamondjuk mások megállapításait. Az önálló gondolkodás eredményesebb. Ehhez elengedhetetlen, hogy birtokában legyünk az információk gyűjtéséhez, feldolgozásához és értelmezéséhez szükséges képességeknek. Hérodotosz sokat idézett megállapítása, hogy a történelem az élet tanítómestere, e vonatkozásban is helytálló. Aki történelemórán megtanulja megfejteni egy évszázadokkal vagy évezredekkel ezelőtt készült szöveg lényegét, szerzőjének szándékait, az megtanul többet kiolvasni napjaink híradásaiból is. A régi épületek, szobrok elemzése arra nevel minket, hogy a mai műalkotások üzenetét is megkeressük.

Törekedtünk arra, hogy a forráselemzés sokszínű és érdekes legyen. A tankönyvben különböző tárgyú és tí-

pusú szöveges források, különböző fajta térképek, eltérő témájú és módszerű ábrák, változatos képek szerepelnek. Az Archívum anyaga – a szerzői szöveggel ellentétben – első pillantásra soknak tűnik. Ne feledjük azonban, hogy ez a rész nem megtanulandó anyag – arra szolgál, hogy elemzésével árnyaltabb képet kapjunk a tárgyalt témákról, és önálló véleményt alakíthassunk ki.

A források feldolgozását mindig kérdések, feladatok segítik, melyek a forrásokhoz hasonlóan csupán kínálatot jelentenek. A legjobb, ha mi magunk teszünk fel kérdéseket, mert ez azt jelenti, hogy a téma érdekel bennünket és igazán alkotó módon közelítjük meg.

Az Archívumban való eligazodást és a tanulást segíti, hogy a forrásokat a szerzői szöveg alfejezetei szerint csoportosítottuk és leckénként számozással jelöltük. A sorszámok színei a források tartalmát, a kérdésekhez, feladatokhoz kapcsolódó kis képecskék (piktogramok) az érettségi vizsgakövetelményekben meghatározott fejlesztési területeket jelölik. (Erről jelmagyarázat az előszó végén található.) A feladatok végén szögletes zárójelben feltüntetett betűk az ajánlott feldolgozási módra utalnak. Ezek a jelölések segítségül szolgálnak, követésük nem kötelező. Hiszen a forráselemzésben a fő szabály az, hogy érdeklődően és alkotó módon közeledjünk a témához. Így nem marad el az eredmény.

A leckék harmadik egysége a *Nézőpontok*. Ebben a részben a tantervi követelményeken tartalmilag esetleg túlmutató, érdekes kérdéseket, problémákat ismerhetünk meg, forrásokon keresztül. A Nézőpontokban fejleszthető leginkább az önálló és árnyalt vélemény kialakításának képessége. Leckéről leckére vitatott kérdéseket (pl. a Rákóczi-szabadságharcot lezáró szatmári béke értékelése), személyiségeket (pl. II. András, Nagy Lajos, Bethlen Gábor) vagy jelenségeket (pl. a középkori Magyarország népei, Poroszország fölemelkedése) ismerhetünk meg különböző megközelítésben, vitára sarkalló kérdésekkel.

A nézőpontok rész mutatja leginkább, hogy mennyire sokszínű lehet egy-egy történelmi kérdés, probléma megítélése. Ki nem szeret vitatkozni, érdekes, egymásnak ellentmondó szempontokat megismerni és azokról véleményt formálni? A vitában megtanulhatjuk tisztelni a másik véleményét, hiszen az nem feltétlenül rossz, csak éppen a miénktől eltérő szempontok, értékrendek alapján fogalmazódott meg. S ha a vitában türelemmel, toleránsan közelítünk társunkhoz, talán többet is elárul önmagáról.

Szeretettel kívánok jó tanulást és minél több örömöt a történelem felfedezésében!

Száray Miklós

A tankönyvben alkalmazott jelölések

A források tartalmi jellemzői

1 politika-, esemény-, állam-, jog- és intézménytörténet;

1 társadalom-, életmód-, mentalitás- és művelődéstörténet;

1 gazdaság- és technikatörténet, környezeti kultúra;

1 eszme- és vallástörténet.

Fejlesztendő kompetenciák

a források használata és értékelése;

a szaknyelv alkalmazása;

tájékozódás térben és időben;

az eseményeket alakító tényezők feltárása.

A feladatok ajánlott feldolgozási módjai

[F] = egyéni, páros vagy csoportos tanulói feladatmegoldás;

[GY] = önálló vagy csoportos gyűjtőmunka;

[SZ] = a szóbeli prezentáció (kiselőadás, vita, megbeszélés);

[Í] = írásbeli munka (esszé, projekt, házi dolgozat).

A tankönyv térképein gyakran előforduló piktogrammok magyarázata

= Csata

! = Jelentős politikai esemény

= Szövetségkötés, egyezmény, békekötés

= Szövetséges kapcsolat, azonos érdek

⟺ = Ellentétes viszony, ellentétes érdek

= Országgyűlés

§ = Fontos törvény, rendelet

= Egyetem

= Ércbányászat

† = Neves személy halálának helyszíne

I. A középkor virágzása és hanyatlása FEJEZET

1. A pápaság és a német-római császárok küzdelme

NYUGAT-EURÓPA AZ ÚJ ÉVEZRED KÜSZÖBÉN Az ezredfordulón szinte minden változatlanul folytatódott ami a kora középkorban elkezdődött: a keresztény világ kiteljesedése, a jobbágyság kialakulása, a hűbéri viszonyok megszilárdulása, a mezőgazdasági fejlődés kibontakozása. Miközben a felszínen alig-alig látszottak a változások, az előbbi folyamatok – amelyek a következő leckékben megelevenednek előttünk – alapvetően átrendezték Európa arculatát és megváltoztatták kontinensünk helyét a világban. A kolostorokat, lovagvárakat, városokat és katedrálisokat megteremtő új kultúra egyben a mai Európa alapjainak születését is jelentette.

A NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG ÉS AZ EGYHÁZI REFORM A Német-római Birodalom a XI. században **Európa legjelentősebb hatalmává vált.** Ez összefüggött a császári hatalom megerősödésével. A tartományi felépítésű birodalomban (lásd az ábrát) a bizonytalan hűségű világi nagyhűbéresekkel (pl. a tartományok élén álló hercegekkel) szemben **a császárok hatalma** két tényezőn nyugodott: **a saját tartományukon,** ahol a legnagyobb birtokosok voltak, **és az egyházi hűbéreken.** Az érsekek, püspökök engedelmesen szolgálták az uralkodókat, mivel **a főpapi kinevezések jogát, az investitúrát a birodalom minden tartományában császárok gyakorolták.** A császárok egyébként döntően beleszóltak a pápák megválasztásába is: beleegyezésük nélkül senki sem kerülhetett „Szent Péter örökségébe".

A X. századra ugyanakkor **az egyház tekintélye csökkent.** Főpapjai hűbérurakként viselkedtek, papjai, szerzetesei is a világi dolgok felé fordultak (munka, gyarapodás, élvezetek). **Az egyház megújulását célzó reformok** az ezredfordulón a franciaországi **Cluny** [klüni] **bencés kolostorából indultak ki.** Az újítás hívei helyreállították a kolostorokban a fegyelmet, a szerzetesek figyelmét ismét a hitélet felé fordították. Elvetették az egyházi méltóságok megvásárlásának gyakorlatát (szimónia), és követelték a világi papság nőtlenségének (cölibátus) bevezetését.

AZ INVESZTITÚRAHARC (XI–XII. század) A pápaság az egyházi megújulást politikai tartalommal is megtöltötte: lazítani kívánta függőségét a világi (császári) hatalomtól. **A pápák a pápaválasztást – a császárokat kizárva – a bíborosok kezébe kívánták adni,** és a Német-római Császárságban is **maguknak követelték az investitúra jogát.** A pápaság követeléseinek VII. Gergely pápa (1073–1085) – az egykori clunyi szerzetes – adott hangot (1075). VII. Gergely nemcsak az egyházat kívánta megerősíteni, hanem az egyházon belül a pápák hatalmát is. **A császárság** az egyház megújulását támogatta, **a pápaság követeléseit** azonban **a birodalom egységének megőrzése érdekében elutasította.** A császári hatalom ugyanis részben az egyházi nagyhűbéreseken (tehát az invesztitúrajog gyakorlásán) alapult.

IV. Henrik császár (1056–1105) szembeszállt Gergely törekvéseivel. A birodalmi gyűlésen a hozzá hű német főpapok közreműködésével **megfosztotta Gergelyt a pápai méltóságtól. A pápa válaszul kiátkozással sújtotta** az uralkodót. Kiközösítette a keresztények közösségéből, s így a neki tett hűbéri fogadalmak is érvényüket vesztették. A kiközösített uralkodónak alattvalói nem tartoztak engedelmességgel. A császár megalázkodásra kényszerült (Canossa-járás, 1077), a pápa pedig a keresztény tanítások szellemében kénytelen volt feloldani az egyházi büntetést.

A megbocsátás után rövidesen a harcok ismét fellángoltak. Egyik fél sem engedett a követeléseiből. Gergely és Henrik utódai között **a harcok váltakozó eredménnyel folytak.** 1122-ben **Wormsban** a pápaság és a császárság **konkordátumot** (a világi hatalom és a pápaság közötti viszonyt szabályozó szerződést) kötött: **megosztották az invesztitúra jogát.** A főpapok egyházi-lelki hatalmukat a pápáktól kapták, de a főpapi hűbérbirtokokba a császár iktatta be őket. Így a birodalomban **az egyházi vezetők továbbra is a császár hűbéresei maradtak.**

A megállapodást mindkét fél a maga javára kívánta fordítani. Ennek következtében a harcok évtizedekre kiújultak. Döntő győzelmet azonban egyik fél sem tudott kicsikarni. A pápaság és a császárság küzdelmének eredményeként a katolikus Európában **a pápaság,** s ezáltal **az egyház megőrizte függetlenségét a világi hatalommal szemben.** Önálló hatalmi tényező maradt, mintát adva ezzel a későbbiekben ahhoz, hogy más társadalmi csoportok (nemesség, polgárság) is önálló hatalmi tényezővé szerveződjenek.

A PÁPASÁG FÉNYKORA **A pápaság világi hatalma,** befolyása a XIII. században, **III. Ince főpapsága idején** (1198–1216) **teljesedett ki.** Az egyházfőnek azonban szembe kellett nézne az egyház világi hatalma, gazdagsága ellen fellépő mozgalmakkal.

Azokat a mozgalmakat, amelyek készek voltak együttműködni az egyházzal a hit megújításában, a pápa felkarolta. A XIII. század elején Róma támogatásával **megalakultak a krisztusi szegénységet hirdető koldulórendek:** az Assisi Szent Ferenc által alapított **Ferenc-rend** és a Szent Domonkos nevéhez fűződő **Domonkos-rend.** Az új rendek tagjai, a ferencesek és a domonkosok a nép között, a városokban éltek, prédikáltak, tanítottak, és valóban koldulásból tartották fönn magukat.

Azokat a mozgalmakat amelyek – az őskereszténységre hivatkozva – **az egyház hierarchiáját és a fennálló társadalmi viszonyokat tagadták, eretneknek nyilvánították.** Az eretnek csoportok (albigensek, valdensek, bogumilok) követelései között megjelent a társadalom alapértékeinek, a családnak, a tulajdonnak a tagadása is. A mozgalmak fanatikusai ezért gyakran az egész társadalom érdekeivel kerültek szembe.

A pápaság 1215-ben (a IV. lateráni zsinaton) az eretnekek „felkutatására" létrehozta **az inkvizíciót.** Az **egyházi bíróság** – a korszak bírósági gyakorlatának megfelelően – kínvallatást is alkalmazott. A római jogfelfogással szemben állt, hogy a kínvallatásnak kitett gyanúsítottaknak kellett ártatlanságukat igazolni, s nem a vádlónak bűnösségüket.

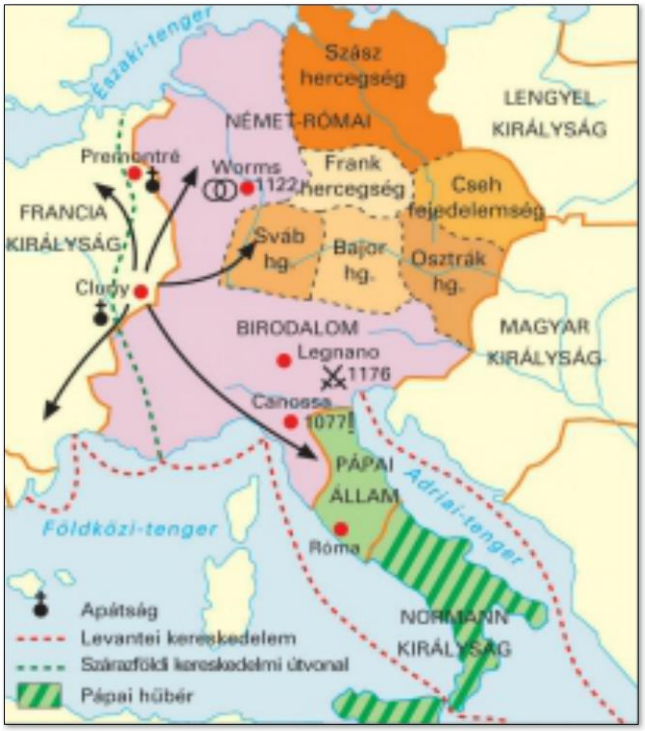
A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM A XIII–XIV. SZÁZADBAN Az invesztitúraküzdelmek fokozatosan alásták a császári hatalmat, és német földön **a császári cím névlegessé vált. A birodalom egyre több tartományra esett szét,** amelyeket egy-egy nagy hűbérúr fejedelmi címmel, szinte független uralkodóként irányított. A XIII. század második felében évtizedekig gyakorlatilag be sem töltötték császári méltóságot. A fejedelmek végül **Habsburg Rudolf** személyében olyan császárt választottak (1273), akitől nem kellett tartaniuk, mivel családja nem birtokolt jelentős területeket. Rudolf **célja** éppen az volt, **hogy a családi birtokállomány növelésével erősítse hatalmát.** Családjának adományozta az osztrák tartományokat (Ausztriát és Stájerországot), amelyek a korábban ott uralkodó család kihalása miatt váltak szabaddá. A szerzemény biztosítása érdekében került szembe a területet meghódító II. Ottokár cseh királlyal (Csehország ekkor a Német-római Birodalom része volt). Rudolf magyar segítséggel **a morvamezei csatában legyőzte Ottokárt** (1278). A Habsburg-dinasztia ezzel megkezdte több évszázados uralmának kiépítését a térségben.

A Habsburgokat követően közel egy évszázadra a **Luxemburg-dinasztiára** szállt a császári korona. A Luxemburgiak megszerezték a cseh királyságot. **IV. Károly** (1346–1378) **kiadta a Német Aranybullát** (1356). Ebben – a korábbi gyakorlatot törvénybe foglalva – **a császárválasztást hét választófejedelem jogává tette,** és e fejedelmeket független uralkodóknak ismerte el saját tartományaikban. Az aranybulla ezzel szentesítette a Német-római Birodalom széttagoltságát.

ARCHÍVUM

1

2

A Német-római Birodalom az ezredfordulót követően

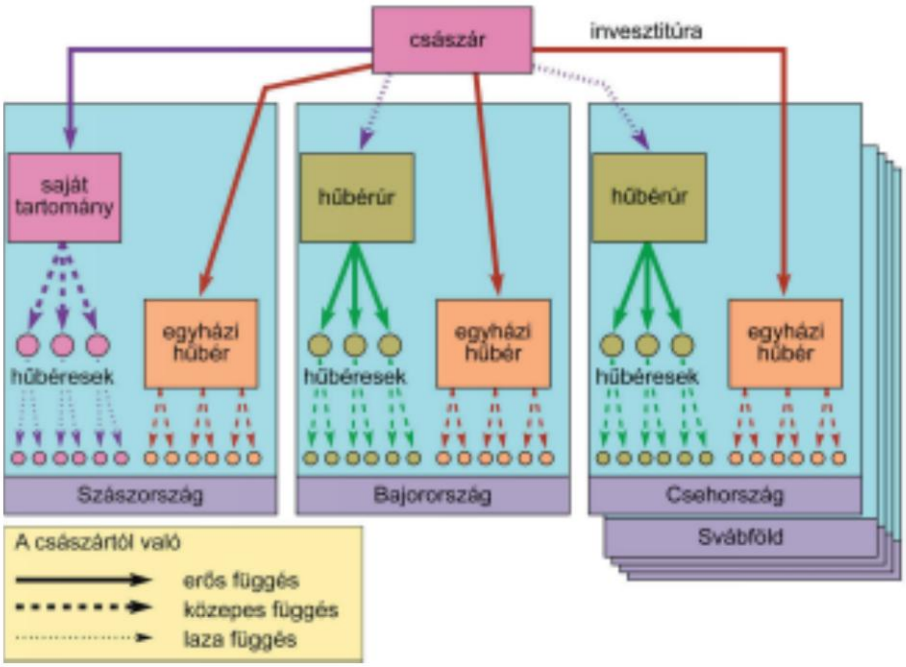
A térkép alapján határozza meg, milyen jellegű egységekre bomlik a birodalom! Hogyan befolyásolja ez a császárok hatalmát? Következtessen arra, hogy mi segítette elő a Clunyből kiinduló egyházi reform terjedését! Kövesse nyomon az invesztitúraharc eseményeit a térképen! [F]

A NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG ÉS AZ EGYHÁZI REFORM

„Megjelent együttesen az egész (…) papság küldöttsége is. Előadták panaszukat és a római pápa türelmét hevesen támadták, amiért az Isten egyházát oly sokáig engedi beszennyezni egy eretnek emberrel való közösködéssel, aki nem mint pásztor az ajtón, hanem mint tolvaj és rabló a simoniakus eretnekség útján (…) rengeteg pénz elszórásával tört be a juhok aklába; (...) aki a püspöki katedrát és a szent hitszónoklás szolgálatát a szent kánonok [egyházi törvények] ellenére teljesen tudatlanul, szemérmetlenül foglalta el, aki püspöksége előtt az összes főbűnökkel és mindenféle gaztettel nevezetessé és hírhedtté tette magát; aki Mainz városában, ahol felnevelkedett, az üzérkedő és uzsoráskodó mesterséget, melybe gyermekségétől fogva beletanult, miután a mennyei talentumok kezelőjévé tették, még szorgosabban gyakorolja, úgyannyira, hogy az egyházmegyéjében fekvő apátságokat és egyházakat, melyeket rútul kaparintott meg, a legrútabb módon áruba bocsátja (...)" *(Lampert atya, XI. század)*

Gyűjtse össze a szövegben előforduló panaszokat! Milyen előírásokat sértett meg a bepanaszolt egyházfő? A szöveg alapján határozza meg a szimónia fogalmát! Magyarázza meg a felvetett panaszok hátterét! Tárja fel, hogy mely csoportok fogalmazhatták meg elégedetlenségüket! [F]

3

A Német-római Birodalom felépítése

Mutassa be, hogy mennyiben különbözött a Német-római Birodalom hűbéri szerkezete a klasszikus hűbéri rendszertől! Hogyan hatott ez a jelenség a birodalom egységére és a császári hatalom erejére? Az ábra alapján következtessen arra, hogy milyen szerepe van az egyházi hűbéreseknek a császári hatalom alakulásában! [GY]

AZ INVESZTITÚRAHARC (XI–XII. század)

„1. Egyedül a római egyházat alapította maga az Úr.

2. Egyedül a római pápát mondják joggal egyetemesnek [általánosnak].

3. Püspököket egyedül ő tehet le és helyezhet székükbe vissza.

4. Követe a zsinaton minden püspököt megelőz, mégha ő maga alacsonyabb rendű is; ugyancsak a püspökök elmozdítására ítéletet is hozhat (…)

7. Egyedül neki szabad a korszükségletnek megfelelően új törvényeket hozni, új püspökségeket alapítani, káptalant apátsággá alakítani, és fordítva, gazdag püspökségeket felosztani és szegényeket egyesíteni.

8. Egyedül ő használhat császári jelvényeket (…)

11. Az egész világon csak őt illeti meg a pápa név.

12. Jogában áll császárokat letenni.

13. Jogában áll, ha a szükség úgy kívánja, püspököket az egyik püspöki székből a másikba áthelyezni.

14. Bármely egyház klérikusát tetszése szerint felszentelheti egy másik részére (…)

16. Rendelete nélkül nem lehet egyetemes zsinatot összehívni.

17. Tekintélyének támogatása nélkül (…) semmiféle könyv nem tekinthető kánoninak (…)

19. Senki fölötte nem ítélkezhet (…)

22. A római egyház még soha nem tévedett, az írás tanúsága szerint örökké tévedhetetlen lesz (…)

25. Püspököket zsinat egybehívása nélkül is letehet vagy visszahelyezhet.” *(Dictatus Papae , 1075)*

Készítsen táblázatot a római egyház (a pápa) jogairól a szöveg alapján! Állapítsa meg, hogy a szövegben szereplő pontok közül melyik sérti a császár jogait! Magyarázza meg, miért! [F]

4

VII. Gergely és IV. Henrik ábrázolása egy XV. századi oltárképen

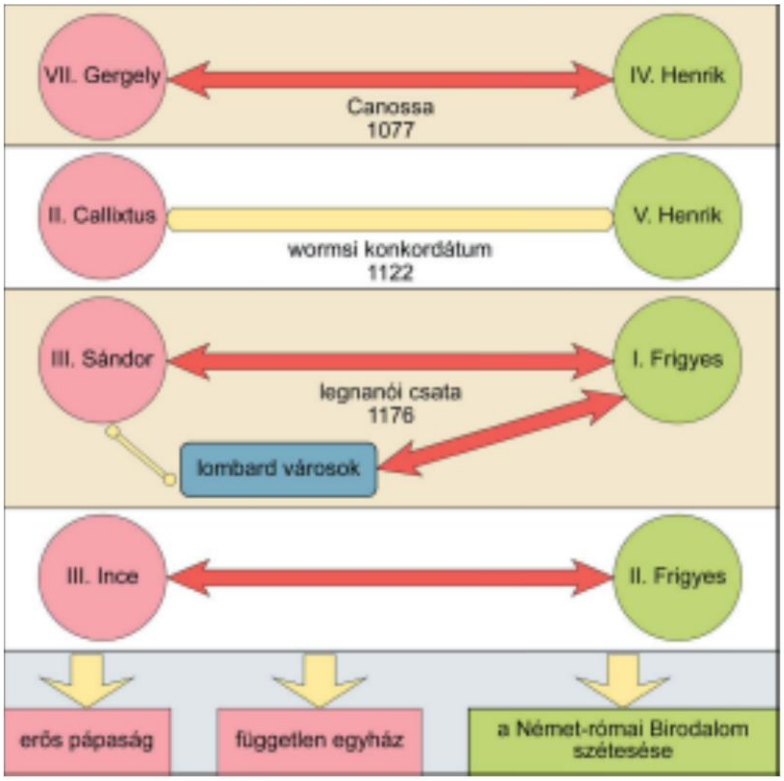
5

Melyik történelmi jelenetet dolgozta fel a festő? Milyennek ábrázolja a kép a pápa és a császár viszonyát? Milyen eszközökkel érte el szándékát a festő? Hogyan viszonyult a kép alkotója a történelmi valósághoz? [F]

6

„(...) végül is, hogy megmutassa békés és szilárd elhatározását [IV. Henrik], kevesedmagával eljött Canossa városába, melyben akkor tartózkodtunk, és ott a kapu előtt három napon keresztül minden királyi dísz nélkül, szánalomkeltő módon, mezítláb, darócba öltözve ácsorgott, és sok siránkozással addig esedezett az apostoli könyörület támaszáért és vigasztalásért, mígnem mindazokat, akik akkor jelen voltak, és kikhez ennek híre eljutott, oly nagy szánakozásra és könyörületes együttérzésre indította (…)” *(VII. Gergely levele a német püspököknek)*

Gyűjtse össze, hogy IV. Henrik milyen módon alázkodott meg! Magyarázza meg, mi volt a megalázkodás oka, célja! [F]

7 Az invesztitúraharc áttekintése

8 Kövesse nyomon az ábra segítségével az eseménytörténetet! Milyen következményei lettek az évszázados küzdelemnek? Mely adatok, illetve összefüggések szerepeltetésével lehetne az ábrát még érthetőbbé tenni? [F]

„Én, Henrik, Isten kegyelméből a rómaiak felséges császára, az Isten, a szent római egyház és Callixtus pápa úr iránti szeretetből, valamint lelkem üdvéért, Isten és Isten szent apostolai: Péter és Pál, valamint a szent katolikus egyház javára minden gyűrűvel és pásztorbottal történő invesztitúráról lemondok, és megengedem, hogy országom vagy birodalmam minden egyházában kánoni választás és szabad felszentelés legyen." *(A császári oklevélből)*

„Én, Callixtus püspök, Isten szolgáinak szolgája, neked, kedvelt fiunknak, Henriknek, Isten kegyelméből a rómaiak felséges császárának megengedem, hogy a teuton királyság ama püspökeinek és apátjainak választása, akik a királyság tulajdonához tartoznak, a te jelenlétedben, simonia, vagy erőszak nélkül történjék úgy, hogy ha valami viszály támadna, a metropolita és a tartománybeli püspökök tanácsa vagy ítélete alapján a tekintélyesebb félnek add beleegyezésedet. A megválasztott pedig a regálékat [királyt illető birtok- és egyéb jogok] a jogar által tőled kapja meg, és amivel ezzel kapcsolatban jog szerint tartozik, teljesítse." *(A pápai oklevélből)*

Készítsen táblázatot a wormsi konkordátumban kötött megállapodásokról! Ebben tüntesse fel, hogy miben engedtek a szembenálló felek! Magyarázza meg a megállapodás okait! [F]

9 **A PÁPASÁG FÉNYKORA**

Gyűjtse össze, hogy az egyház mely dogmáit és szertartásait támadja a dokumentum! Állapítsa meg, hogy mely műre hivatkozva fogalmazzák meg az eretnekek megállapításaikat! Határozza meg, mely tisztségek szerepét nem ismerik el! [F]

„1. A római egyház nem egyház, hanem utálatosak csoportosulása.

2. Földi vezetőjük nem más, mint az, akiről Máté evangéliuma így szól: „Ne nevezzetek senkit atyának a földön", valamint a korinthusiakhoz szóló 1. levél: „Minden férfi feje Krisztus", ezért tagadják, hogy a pápa az egyház feje, valamint hogy hatalmában áll kötni és oldani [bűnben elmarasztalni vagy feloldani], mint ahogy az szent Péter hatalmában állott.

3. A püspöki, papi és diakónusi fokozatok kivételével az összes egyházi fokozatok csak az emberi hagyományokból erednek. (…)

5. A templomban folytatott mise nem isteni szolgálat, és ezért senki sem köteles templomba járni. (...)

10

A pápaság fénykorának uralkodója, III. Ince

Hogyan fejezi ki az ábrázolás az egyházfő hatalmát? [F]

9. A földi élet után nem vár ránk tisztítótűz.
10. A bíróságok, hatóságok nem hozhatnak halálos ítéletet anélkül, hogy bűnt ne követnének el.
11. Eskü nem mondható halálos bűn elkövetése nélkül. (…)
13. A szentatyák szava csak emberi hagyomány. (…)
16. Minden igaz ember áldozhat, akár lelkész, akár nem." *(XIII. századi eretnek irat)*

„1. Az eretnekségben elmarasztaltakat pedig a mindenkori világi hatalmak legfőbb képviselőinek vagy azok megbízott ügyvivőinek kell megbüntetés céljából átadni, a kellő figyelmeztetéssel; ha egyházi rendűek, akkor meg kell fosztani őket papi rendjüktől; az így elmarasztaltak javait pedig, ha világi személyek voltak, el kell kobozni, ha egyházi rendbeliek, akkor azoknak az egyházaknak kell átadni, amelyekből előzőleg javadalmaikat kapták.

2. Azokat pedig, akiket az eretnekségnek csak gyanújával is meg lehet bélyegezni, abban az esetben, ha a gyanú jellege és személyük minősége szerint saját ártatlanságukat kellő tisztázással be nem tudják bizonyítani (…) eretnekként kell ítélkezni felettük.

3. A világi hatalmasságokat pedig figyelmeztetni kell és rá is kell venni, sőt: ha szükséges, akár rá is kell kényszeríteni arra (…) akiket az egyház megbélyegez, a legjobb tudásukkal és teljes erejükkel el fogják űzni (…)" *(A IV. lateráni zsinat az inkvizíció felállításáról – 1215)*

Gyűjtse össze, hogy milyen büntetéssel járt az eretnekség! Kik hajtották végra a büntetést? Állapítsa meg, hogy a vád igazolása kinek a kötelessége! Vesse ezt össze korunk római jogon alapuló felfogásával, és értékelje ezt a gyakorlatot! **[GY]**

„Alázatosan cselekednek és prédikálnak majd, mezítláb járnak majd, egy fillér vagyon nélkül, s mindenben az apostol példáját fogják követni." *(Szent Domonkos)*

„Az Úr Jézus Krisztus szent Nevéért, ne legyen soha semmi tulajdonotok a világon. És akárhol tartózkodjanak a testvérek, ha összetalálkoznak, tanúsítsanak egymás iránt kölcsönös szeretetet, egyik a másiknak mondja el a maga baját, mert ha az édesanya szeretve szereti édes gyermekét, mennyivel bensőbben kell szeretnünk és ápolnunk lelki testvérünket. (…)" *(Szent Ferenc regulájából)*

Szent Domonkos könyveket éget. Az inkvizíció irányítását a pápa a domonkosokra bízta

11

Miért kerülhetett sor könyvégetésre? Keressen hasonló példákat a történelemből! Mit sugall a kép Szent Domonkosról és a domonkosokról? Vitassuk meg, hogy milyen veszélyei vannak annak, ha egyetlen forrás (kép) alapján alkotunk véleményt egy csoportról, jelen esetben a domonkosokról? **[SZ]**

12

Gyűjtse össze, melyek a koldulórendek alapvető sajátosságai! Készítsen összehasonlító táblázatot a kolduló rendek és a bencések életét szabályozó előírásokról! (I. kötet 33. lecke 8. forrás)! **[F]**

13

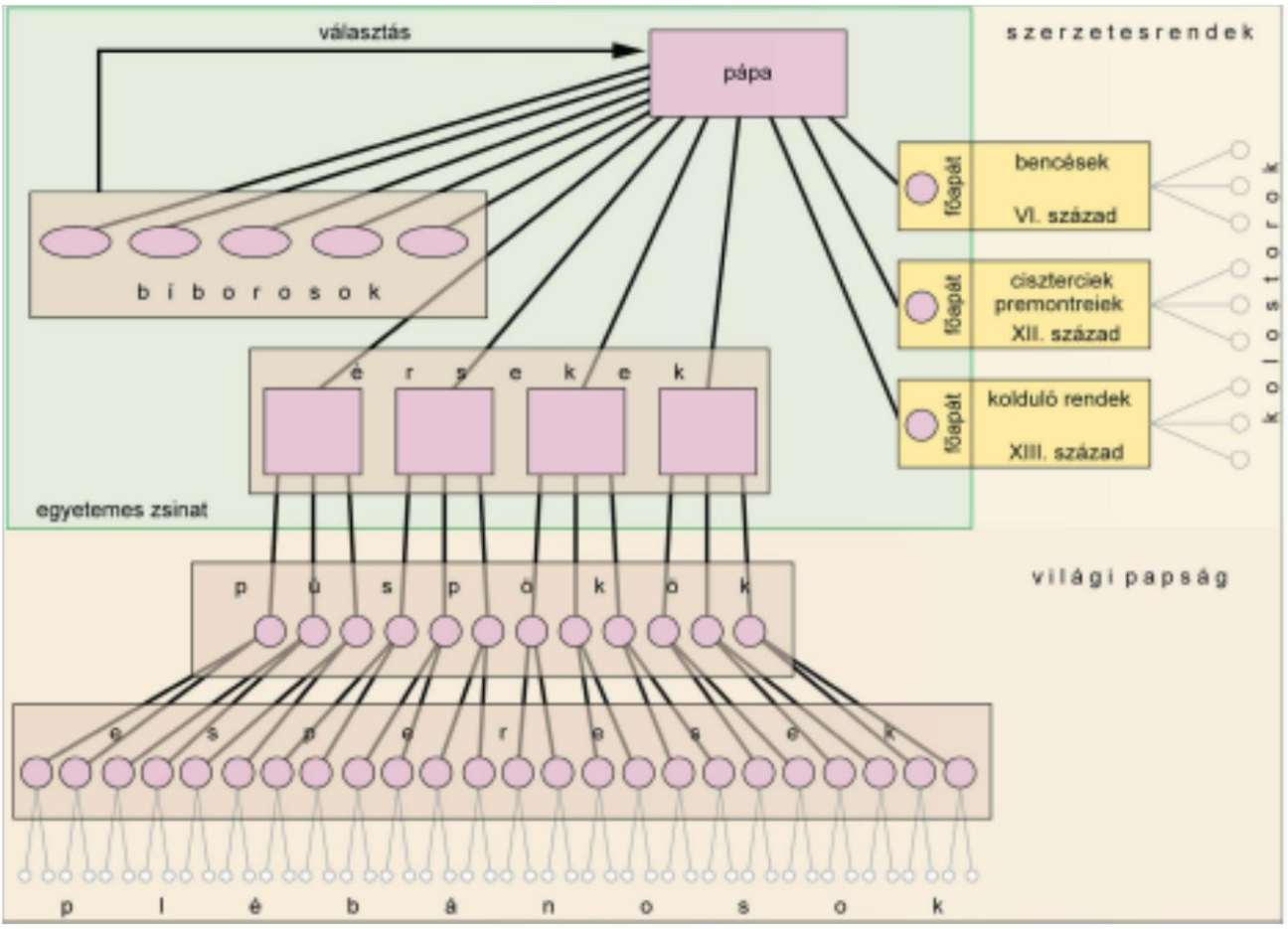

14

III. Ince és Szent Ferenc találkozása. A pápa a teljes szegénységet hirdető Ferenc mozgalmát szerzetesrendként ismerte el

Milyen választási lehetősége volt III. Incének Ferenc tevékenységének megítélésében? Gondolja végig a pápa lehetséges döntéseinek következményeit! **[F]**

15

A katolikus egyház felépítése a XI–XIII. században

Az ábra alapján jellemezze egy szóval az egyházszervezetet! Jellemezze ezen belül a pápa szerepét! Mi a jelentősége ebben a rendszerben a bíborosoknak és a zsinatnak? Mely szerzetesrendek alakultak meg a korszakban? Mi volt a szerepe az egyes szerzetesrendeknek létrejöttük időszakában? [GY]

16

17

IV. (Luxemburgi) Károly német-római császár és cseh király. A Német Aranybulla kiadásával törvényesítette Németország széttagoltságát

Mire utalnak az uralkodó alakját körülvevő címerek? [F]

A NÉMET-RÓMAI BIRODALOM A XIII–XIV. SZÁZADBAN

„Megállapítjuk és elrendeljük, hogy a mainzi érsek (...) mikor a császárnak, vagy a rómaiak királyának halálhírére a mainzi egyházmegyében bizonyossá válik, a halálhír vételétől számított egy hónapon belül ezt az összes választófejedelmeknek nyílt levélben adja tudtára; ha azonban az érsek ennek végrehajtásában és a hír közlésében hanyag volna, vagy késedelmesnek mutatkoznék, ugyanazon fejedelmek saját maguktól, minden további meghívás bevárása nélkül, három hónapon belül, mint a fenti határozatban erről már intézkedtünk, a sokszor említett Frankfurt városába gyűljenek össze a rómaiak királyának választására, kiből egykor császár lesz. A választás szavazattöbbséggel történik. Az újonnan megválasztottnak azonnal meg kell erősítenie a választófejedelmek hűbéreit, privilégiumait, jogait és szabadságait (...)

A birodalmi gyűlés alkalmával a császárnak vagy római királynak kézmosó vízzel a brandenburgi őrgróf szolgál, az első pohár italt a cseh király nyújtja, ki azonban kiváltságai értelmében ezt nem királyi koronával a fején cselekszi, hacsak erre magától nem hajlandó; a rajnai palotagróf az ételt szolgálja fel, míg Szászország fejedelme a marsalli tisztet tölti be, mint ahogyan ez régtől fogva szokásos." *(A Német Aranybullából, 1356)*

Gyűjtsük össze, hogy mely kérdéseket szabályozza az Aranybulla! Állapítsuk meg, hogy miként befolyásolta a rendelkezés a császári hatalom helyzetét! Gyűjtsük össze a forrás alapján a választófejedelmeket! Vitassuk meg, hogy mi a jelentősége a szavazási sorrendnek! [GY]

A Német-római Birodalom a XIV. században

18

Hasonlítsa össze a térképet az ezredfordulót bemutató állapottal (8. oldal)! Következtessen ez alapján a császári hatalom helyzetére! Olvassa le a térképről, hogy melyek voltak a birodalmat uraló császári dinasztiák, és mire használták fel hatalmukat! Hogyan befolyásolta Európa hatalmi viszonyait a Német-római Birodalom szétesése? Mely országok történetére volt ez a legnagyobb hatással? [F]

Nézőpontok

A Német-római Birodalom szétesésével párhuzamosan függetlenedtek az Alpok völgyeinek lakói. A mostoha természeti körülmények következtében itt nem alakultak ki feudális viszonyok, s a paraszti közösségek kantonokba (tartományokba) tömörültek (pl. Schwyz). A Habsburgokkal folytatott küzdelemben (amelyről Tell Vilmos legendája is szól) formálódott kantonok közösségévé Svájc.

A svájci parasztok – a városokkal szövetségben – legyőzték a Habsburgok lovagi seregét. A morgarteni ütközet – nem elsőként – jelezte a hadművészet átalakulásának folyamatát.

„Szent Othmár napján [1315. november 16.] Lipót herceg egy hegy és az Argerisee nevű tó között be akart törni a svájciak földjére, de a hegy magassága és meredeksége szándékában megakadályozta. A lovagok ugyanis zsákmányvágytól feltüzelve mindnyájan nagy merészen az első csatasorba álltak, de a hegyre felkapaszkodni nem bírtak, mert még a gyalogosok is alig voltak képesek lépni vagy megállni. A svájciak pedig (…) rejtekhelyeikből bátran és kemény szívvel leszállának, és a lovagokat, mint a hálóban megfogott halakat, megrohanják és ellenállás nélkül legyilkolják. A svájciak ugyanis szokásuk szerint csizmáikat bizonyos vasakkal szerelték fel, melyek segítségével a legmagasabb hegyen is könnyen járhattak és megállhattak, míg ellenségeik és ellenségeik lovai semmiképpen sem bírtak megállni. Igen rettenetes gyilkoló fegyverük is volt a svájciaknak, melyet közönségesen alabárdnak neveztek, mellyel mint ollóval metszették és darabolták szét a legerősebb páncéllal felszerelt lovagot is. Nem is volt itt csata, hanem a fent említett okból a hegylakók úgy vágták le Lipót herceg népét, mint a vágóhídra vezetett nyájat. " *(Johann Winterthur, XIV. század)*

Készítsen összehasonlító táblázatot a harcoló felek felszereléséről! Magyarázza meg a lovagi sereg vereségének okait! Tárja fel a hadművészetben bekövetkező változásokat! Magyarázza meg a változások gazdasági és társadalmi okait! [F]

19

Hogyan hatott a térség társadalmi és gazdasági fejlődésére a természeti környezet? Mi volt a kereskedelem szerepe a hegyvidék életében? Határozza meg a térkép segítségével a kanton fogalmát! Kikkel szemben kellett megvédeniük a kantonoknak függetlenségüket? Milyen eredménnyel sikerült ez? [F]

20

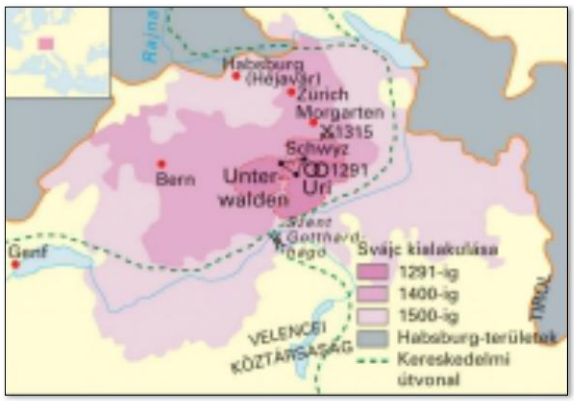
21

A morgarteni csata (1315), ahol a svájciak legyőzték a Habsburgokat, biztosítva a kantonok függetlenségét

Vesse össze a leírást és a képi ábrázolást! Melyek az egyezések és melyek a különbségek? Tárja fel ezek okait! Különítse el a képen a szembenálló feleket, és írja le ruházatukat, fegyverzetüket! Milyen jellegű hadseregek csaptak össze? Keressen példákat hasonló jellegű összecsapásokra! [F]

Svájc kialakulása

2. A keresztes hadjáratok

AZ ELSŐ HADJÁRAT MEGHIRDETÉSE A középkorra jellemző **vallási buzgalom** jele volt a hit terjesztésének igénye és a növekvő érdeklődés a szent helyek iránt. Elterjedt a **szentek és ereklyéik tisztelete.** Egyre többen zarándokoltak el **Krisztus sírjához Jeruzsálembe.** Az utat nehezítette, hogy a város (és a Krisztus életének helyszíneit jelentő Szentföld) már évszázadok óta muzulmán kézben volt. A nyugati kereszténység feje, **II. Orbán pápa** 1095-ben **hadjáratot hirdetett a Szentföld felszabadításáért,** és a résztvevőknek bűnbocsánatot ígért. A pápa – háta mögött az erősödő Nyugat-Európával – abban is reménykedett, hogy a muzulmánok által szorongatott, és 1054 óta külön úton járó, bizánci székhelyű keleti kereszténység a támogatás fejében elfogadja a pápaság vezető szerepét a keresztény világban.

A hadjáratok alkalmasnak látszottak arra, hogy **mérsékeljék a** hűbériség és a nyugat-európai öröklési rend miatt bekövetkező folytonos **hatalmi küzdelmet, a** nyugodt életvitelt már szinte lehetetlenné tevő **fosztogatásokat**. Nyugaton ugyanis csak az elsőszülött fiúk örökölték a birtokokat. A másod- és harmadszülött lovagok egyre nagyobb számban kerestek megélhetést a nagyhűbéresek fegyveres kíséretében, de uraik csak egymás jobbágyainak, vagy a városok polgárságának kifosztásából tudták eltartani őket. Az egyház is sikertelenül próbált gátat vetni a folyamatos háborúskodásnak azzal, hogy a hét bizonyos napjain tiltotta a hadakozást (Treuga Dei – Isten békéje). **A keresztes hadjáratok a felhalmozódott katonai erőt kelet felé terelték.** Az embereket elsősorban hitük hajtotta, de vonzotta a mesés Kelet gazdagsága, a zsákmány, az új földek megszerzésének vágya.

KERESZTES HADJÁRATOK A pápa felhívására **megmozdult egész Nyugat-Európa.** A keresztes lovagi seregek egyrészt **szárazföldön,** a Duna völgyén át Bizánc érintésével, másrészt **a Földközi-tengeren hajózva** nyomultak kelet felé. Már az első hadjárat eredményre vezetett. **A muzulmán könnyűlovasok nem tudtak ellenállni** a nyugat-európai hadászati újításnak: **a páncélos lovagoknak.** (Lásd a 9. évfolyamos tankönyv 171. és 176. oldalát.) **A keresztesek elfoglalták Jeruzsálemet** (1099), és berendezkedtek a Közel-Kelet megszerzett keskeny part menti sávjában.

A keresztesek sikereiben szerepet játszott **a muszlim világ megosztottsága.** Az első győzelmek után azonban hosszú harcokra kellett felkészülniük. A **muzulmán ellentámadások**ra nyugatról újabb hadjáratot indítottak, de ezzel csak késleltetni tudták az összeomlást. Különösen veszélyessé vált a helyzet, amikor **Szaladin** egyiptomi szultán (1171–1193) Szíriát és Mezopotámiát birodalmához csatolta, és szent háborút hirdetett a keresztények ellen. **Csapatai** legyőzték a lovagokat (1187), majd **visszafoglalták Jeruzsálemet.** Válaszul a pápa újabb hadjáratot hirdetett, ám hiába vett ebben részt több európai uralkodó – köztük a lovagregények kedvelt alakja, Oroszlánszívű Richárd angol király –, Jeruzsálemet nem tudták visszafoglalni.

A sikertelenségek elvakult, fanatikus választ eredményeztek. Úgy vélték, hogy ami a bűnös lovagoknak nem sikerült, azt az ártatlan gyermekek megvalósíthatják. A **„gyermekek hadjárata"** (1212) természetesen tragikus véget ért. A gyerekek jelentős része már az út során elpusztult vagy rabszolgasorba került. Akadtak józanul gondolkodó emberek is, akik sok félrevezetett gyermeket megmentettek, mint például Brindisi kikötővárosának püspöke, aki visszafordította őket.

A KERESZTES ÁLLAMOK **A lovagok** a meghódított tengerparti területeken hazai viszonyaiknak megfelelően rendezkedtek be. **Hűbéri felépítésű államokat hoztak létre.** Elsőként a Jeruzsálemi Királyság alakult meg, a többi keresztes állam pedig ettől hűbéri függésben volt. A Szentföldön kibontakozó hűbériség sajátos vonásokat mutatott. A folytonos háborús helyzet miatt **a hűbéres lovagok kevésbé voltak alárendelve az uralkodónak, és jobban beleszólhattak az államügyekbe.** Az uralkodó korlátozásának gondolata a későbbiekben Európában is mintául szolgált az uralkodókkal szemben fellépő vezető réteg számára.

A folyamatos harc a fegyveres szerzetesrendek, az ún. **lovagrendek** megalakulását eredményezte (templomosok, johanniták, Német Lovagrend). A lovagrendek **egyesítették a szerzetesi és a lovagi eszményeket** (közösségi élet, szigorú vallási és egyéb szabályok, harckészültség). Hatalmas szentföldi és európai birtokaik jövedelméből tartották fenn váraikat és seregeiket.

A XIII. században a pápaság ösztönzésére még indultak keresztes hadjáratok, azonban a helyzeten ezek sem változtattak. A kudarc elfordította a lovagságot a küzdelemtől, s Európa uralkodóit is hatalmi harcok kötötték le. A keresztesek szövetséget kötöttek az Irán és Mezopotámiát elözönlő mongolokkal, de már ez sem segített. **A keresztesek nem tudták tartani magukat** az iszlám erőivel szemben, s rövidesen elesett az utolsó keresztény erőd is (Akkon, 1291).

A HADJÁRATOK HATÁSAI A keresztesek szállítását, utánpótlásuk biztosítását, a megszerzett kincsek felvásárlását az itáliai kereskedővárosok – elsősorban az egymással is vetélkedő Genova és Velence – végezte.

Az élre törő **Velence a kereszteseket gazdasági és hatalmi céljai szolgálatába állította.** Például a Bizánci Birodalomban a XII. századig főként a genovaiak befolyása érvényesült. Ám Velence elérte, hogy a negyedik keresztes hadjárat (1202–1204) célja **Konstantinápoly elfoglalása** legyen. A város elfoglalásával a keresztesek gazdag zsákmányt szereztek, a velenceiek pedig átvették Bizáncnak a levantei kereskedelemben betöltött szerepét. A Bizánc romjain létrejövő keresztes államot (Latin Császárság) a görögök a genovaiak segítségével megdöntötték (1261), de Bizánc nagyhatalmi helyzete végképp megrendült.

Az itáliai városok így **előbb az arab, majd a bizánci kereskedőket szorították ki a Közel-Kelet és Európa közötti levantei kereskedelemből.** A keletről behozott

luxuscikkek (fűszerek, selyem) haszna ettől fogva az itáliai városokat gazdagította. Nem véletlen, hogy a következő évszázadokban **Európa leggazdagabb, legnagyobb népsűrűségű, városias területévé Észak-Itália vált.**

A keresztes hadjáratok során **az európaiak megismerték a keletiek** – részben az ókorból örökölt – **kényelmesebb, kifinomultabb életmódját**. A nyugat-európai vagyonos rétegek sok mindent átvettek ebből. Az új szokások, az **igényesebb életvitel** – az öltözködéstől a bútorzaton át a szórakozásig – piacot jelentett a kereskedelem és az ipar számára. **A gazdaságra élénkítőleg hatottak az átvett termények és módszerek,** például a rizs termesztése vagy a szélmalom alkalmazása.

A XI. században a fejlett arab tudomány közvetítette Európának az antik hagyományokat és India kultúráját (alkímia, arab számok). Ezáltal a hadjáratok szerepet játszottak a XII. századtól meginduló kulturális fellendülésben.

ARCHÍVUM

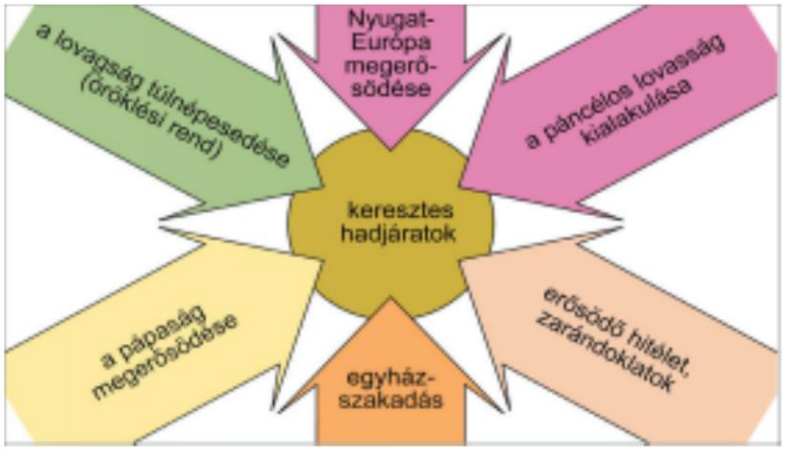
AZ ELSŐ HADJÁRAT MEGHIRDETÉSE

„Mivel, ó Isten fiai, a szokottnál is férfiasabban ígértétek meg Istennek, hogy egymás között a békét, az egyháznak pedig jogait megőrzitek, érdemesnek látszik, hogy az Úrtól adott bocsánat által megerősödve, egy másik, Istennel közös ügyetekre fordítsátok javulástokból fakadó erőtöket. Szükséges ugyanis, hogy Keleten lakozó testvéreiteket, kiknek oly sokszor kért segítségetekre szükségük van, sietve segélyt vigyetek. Elözönlötték ugyanis őket a turkok és az arabok (…) Mindazok pedig, akik oda elmennek és akár szárazföldi, akár tengeri útjukban, akár a pogányok ellen harcolva életüket vesztik, bűneik bocsánatát elnyerik: Istentől ekkora hatalommal felruházva, ezt engedélyezem az útra készülőknek. (…) Akik akárhányszor meg nem engedett módon a hívők ellen szoktak harcba szállni, induljanak most a hitetlenek ellen olyan harcba, melyet méltó elkezdeni, és amelyet győzelem koronáz. Legyenek most lovagok azok, akik eddig rablók voltak. Most joggal harcolnak a barbárok ellen azok, akik azelőtt testvéreik és rokonaik ellen küzdöttek. Most örök jutalmat nyernek azok, akik eddig kevés pénzért csak zsoldosok voltak. Kettős bérért dolgozzanak azok, akik testük és lelkük kárára vesződtek eddig. Sőt, akik itt szomorúak és szegények, ott mindenben bővelkedők, itt az Úr ellenségei, ott barátai lesznek. Akik pedig menni szándékoznak, utazásukat ne halogassák, hanem a tél elmúltával, miután minden dolgukat elrendezték, a költségeket összeszedték, az Úr vezetésével vidáman induljanak útnak." *(Foucher de Chartres: Gesta Francorum, 1209)*

Gyűjtse össze a forrás alapján a hadra kelés indokait! Határozza meg, mely problémák megoldását remélte II. Orbán pápa a hadjárattól! Fogalmazza meg, milyen nyereséggel kecsegtette a pápa a harcba indulókat! [F] **1**

„Te bátor lovag (…) most egy veszélytelen háború előtt állsz, ahol a győzelem dicsőséget, a halál nyereséget hoz. Jó kereskedő vagy (…) – én üzletet ígérek neked, vigyázz, hogy el ne szalaszd! Fogd a kereszt jelét, és mindazért, amit töredelmes szívvel meggyónsz, egyszerre csak bűnbocsánatban részesülsz. Az áru olcsó (…) és ha az ember jámboran fizet érte, kétségkívül méltó Isten országára." *(Clairvaux-i Bernát ciszterci apát felhívása, XII. század közepe)*

Vesse össze Bernát és a pápa felhívását! Állapítsa meg az egyezéseket és a különbségeket (tartalom, forma)! Magyarázza meg az eltérések okait! [F] **2**

A keresztes hadjáratok okai

Elemezze az ábrát! Csoportosítsa a hadjáratokhoz vezető tényezőket! Tárja fel, hogy ezek közül melyek tették lehetővé, s melyek váltották ki a hadjáratokat! [SZ] **3**

4

A keresztes hadjáratok

A térképvázlat alapján határozza meg a keresztes hadjárat fogalmát! Kövesse nyomon a hadjáratok útvonalát! Mi határozta meg ezeket az útvonalakat? A Forrásközpontú történelem sorozat 9. évfolyamos tankönyvének (Száray Miklós: Történelem I.) 178. oldala alapján jelölje be a térképre a korabeli felekezeti viszonyokat (katolikus, ortodox, mohamedán)! Milyen tényezők segítették a keresztesek győzelmeit? A térkép alapján fejtse ki, hogy miért és mennyiben húztak hasznot a keresztes hadjáratokból az itáliai városok! Elemezze Bizánc helyzetét a keresztes hadjáratok idején! A Szentföldön kívül hol zajlottak még keresztes hadjáratok a korszakban? [F]

5

Jellemezze a szerző viszonyulását az eseményekhez! Állapítsa meg, mit tart természetesnek, s min háborodik fel! Tárja fel ennek lehetséges okait! [F]

„Ekkor egyes szaracénok, arabok és etiópok Dávid várába menekültek, mások viszont az Úr és Salamon templomába zárkóztak. E templom csarnokaiban is hevesen küzdöttek velük. Nem volt hely, ahol kardforgató vitézeink meg ne találták volna őket. Sokan Salamon templomának tetejére menekültek fel. Innen zuhantak alá halálos nyíltól találva. Ebben a templomban mintegy tízezer embert fejeztek le. Ha ott lettetek volna, bokáig vérben gázoltatok volna, mint mi. Mit is beszélek erről ennyit? Egyikük sem mentette meg életét, de még a nőknek és a gyermekeknek sem kegyelmeztek (…)

Csodálatos dolgot láttatok volna ott, midőn a fegyverhordók és a szegényebb gyalogosok, mikor értesültek a szaracénok ravaszságáról, a megöltek hasát felmetszették, hogy beleikből vegyék ki a bizánci aranyakat, amelyeket még élve nyeltek le. Ezért történt az is, hogy néhány nap elteltével a holttesteket nagy halomba gyűjtötték és elégették, hogy a pénzt a hamvak között is megtalálják.

Tankréd az Úr templomába rontott sietve, és ott sok arany- és ezüstholmit (mit pedig istentelenség volt elrabolni) és még drágaköveket is zsákmányolt. Azonban ezt később azáltal tette jóvá, hogy mindezeket vagy ellenértéküket ama szentséges helynek visszaadta (…)

Ez öldöklés után a házakba rontottak és megszerezték mindazt, amit ott találtak, úgy, hogy az, aki elsőnek lépett a házba, akár szegény volt, akár gazdag, minden háborítás nélkül birtokába jutott a háznak vagy palotának és mindannak, ami benne található volt. Az erre vonatkozó megállapodást meg is tartották. Így azután sok szegényből gazdag lett.” *(Foucher de Chartres leírása Jeruzsálem ostromáról)*

Állapítsa meg, kik voltak az ostromlók és kik az ostromlottak! Mi lett a sorsa a legyőzötteknek? Vesse össze a szöveget Jeruzsálem bevételének leírásával! Hasonlítsa össze a két leírás szerzőjének az álláspontját is! [F]

6

„Elkezdődött az öldöklés és a fosztogatás. A kard senkit sem kímélt meg. Az emírek parancsot adtak a kapuk bezárására, hogy senki ne menekülhessen. Nyolcezer embert, az asszonyokat és gyermekeket nem számítva, a kastélyba menekült. Kérésükre megkapták puszta életüket. A kastélyba fölmenvén, a szultán köteleket hozatott. Mindegyik fogolynak följegyezték a nevét és személyleírását. Ezeket a szultán és az emírek osztották meg egymás között. Másnap a szultán meghagyta, hogy a zsákmányt tegyék külön. Halomban álltak az arany és ezüst ékszerek. A pénzzé vert ezüstöt – mivel nem lehetett leméri – edényekkel osztották szét. A fiatal férfiakat szétosztották a győztesek között. Szolga sem volt, akinek rabszolga ne jutott volna. A fiúkat tizenkét dirhemért, a lányokat ötért adták el.” *(Tagi-al-Din Makrisi XIV. századi egyiptomi történetíró Antiochia 1268-as elfoglalásáról)*

Antiochia ostroma

Jellemezze és hasonlítsa össze a keresztesek és a muzulmánok fegyverzetét! Mi biztosított előnyt a keresztesek számára? [F]

A KERESZTES ÁLLAMOK

„A konvent minden lovagtestvérének három lovat és egy kísérőt kell tartania. A negyedik ló és a második kísérő tartásának engedélyezése a Nagymestertől függ. Valamennyi lovuk számára azonos mennyiségű zabot kell osztaniuk. A lovagok fegyverei és felszerelési tárgyai páncéling, páncélnadrág, sisak vagy könnyű vassapka, kard, pajzs, lándzsa, török buzogány, kabát, vállpáncél, páncélcipő, három kés, vagyis egy tőr, egy kenyérszelő kés és egy kis kés; ezen kívül lótakaró, két ing és két alsó, két pár harisnya és egy kis ing felett hordott öv. (…)

Háború esetén, ha a testvérek a szállásokon vagy a táborban tartózkodnak, és felhangzik a riadójel, nem szabad addig kivonulniuk, míg a Rend zászlaját ki nem bontják. Amikor a zászlót kibontották, a lehető leggyorsabban mögéje kell sorakozniuk, engedély nélkül sem felszerelniük, sem leszerelniük nem szabad. Ha lesben állnak, vagy szállítmányt őriznek, vagy járőrbe vannak kirendelve, vagy egyik helyről a másikra vonulnak, engedély nélkül sem a zablát, sem a nyerget nem vehetik le, s lovaiknak enni sem adhatnak (…)

Abban az esetben, ha a keresztény hadsereget vereség éri, amitől Isten óvjon, amíg a kétszínű lobogó [a lovagrend lobogója] még áll, egyetlen testvér se lovagoljon el a harcmezőről (…)" *(A templomos lovagok szabályzatából)*

Gyűjtse táblázatba a templomosok felszerelését! Hasonlítsa össze a leírást az ostromról és a lovagokról készült ábrázolásokkal! Magyarázza meg, mely tényezők miatt váltak a templomosok a szentföldi hadseregek elitalakulataivá? [F]

A keresztes államok

Olvassa le a térképről, hogy melyek voltak a keresztes államok! Mi határozta meg területi kiterjedésüket? E helyzetnek milyen hatásai lehettek a keresztes államok felépítésére, belső életére? Milyen szerepet játszottak az itáliai kereskedővárosok a keresztes államok életében? [F]

Templomos lovagok. A templomosok rendje a Megváltó templomáról kapta nevét (1118), a johanniták Szent János jeruzsálemi kórházáról (1120), ezért nevezték őket gyakran ispotályosoknak. Mellettük még a Német Lovagrend tett szert jelentőségre

Vesse össze az illusztrációt az Antiochia ostromáról készült ábrázolással! Melyek a különbségek? Mi lehet ennek az oka? [SZ]

7 8 9 10

11

A HADJÁRATOK HATÁSAI

„Az említett királynak és minden utódjának, valamint összes báróinak uralma alatt levő városokban a velenceieknek templomuk, egy teljes utcájuk, egy terük, fürdőjük és pékségük lehet, amit örök jogon birtokolhatnak mindörökké és minden adókivetéstől ugyanúgy szabadon, mint a király a maga tulajdonát. (…)

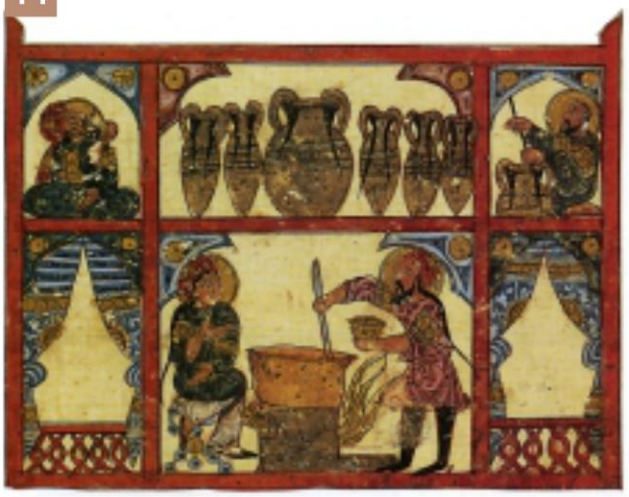
Ezenkívül a velenceiek semmiféle illetéket sem tartoznak fizetni, amit szokás folytán vagy más okból tőlük megkövetelhetnénk, sem akkor mikor megérkeznek, itt tartózkodnak, eladnak, vesznek, letelepednek, sem amikor eltávoznak, csakis akkor, ha zarándokokat szállító hajókon érkeznek vagy távoznak, akkor ugyanis a király szokásjoga szerint harmadrészt tartoznak a királynak adni. (…)

Ha pedig egy velenceinek valami peres ügye vagy bármiféle elintéznivalója lenne velencei ellenében, a velenceiek törvényszéke előtt intézzék el, úgyszintén, ha valakinek velencei ellen kell panaszt emelnie, ez ugyanazon velencei törvényszék előtt történjék. Azonban, ha egy velencei idegennel szemben emel vádat, a király törvényszéke elé tartozik az ügy." *(Szerződés a jeruzsálemi király és a velenceiek között, 1124)*

12 Gyűjtse össze, mit biztosított a szerződés a velenceieknek! Tárja fel, mely területekre terjednek ki ezek a jogok!

13 Értékelje a szerződés alapján Velence helyzetét a Szentföldön! [F]

14

Arab patika
XIII. századi ábrázolása,
és egy illusztrált oldal
egy alkímiai könyvből

Miért volt fejlett a tudomány, így az alkímia, a „gyógyszerészet" is az arab világban? Milyen hatást váltott ki Európában e tudományosság megismerése? [Í]

Velence a középkorban

Mutassa be a kép alapján a várost! Jellemezze külső képét, gazdaságát! [F]

Az itáliai városok és a keresztes hadjáratok

Mely városok gazdagodtak meg a keresztes hadjáratok miatt? Milyen okokra vezethető ez vissza? Jellemezze ezen városok viszonyát! Melyek Itália politikai térképének legfontosabb jellemzői? Milyen változások zajlottak le a XIV–XV. században? **[F]**

15

„A városban [Mainz] lakó zsidók, miután értesültek testvéreik lemészárlásáról és mivel tudták, hogy oly nagy sokaságtól meg nem menekülhetnek, oltalmat remélve Routhard püspökhöz fordultak és rengeteg kincset bíztak őrizetére és becsületére. Igen bíztak védelmében, lévén ő a város püspöke. A város főpapja a zsidóktól átvett hallatlanul sok pénzt gondosan biztonságba helyezte (…) Azonban Emicho és emberei (…) napkeltekor nyíllal és lándzsával támadtak a tetőn tartózkodó zsidókra. Betörik a zárakat és kapukat, és mintegy hétszáz zsidót megölnek. Azok hasztalan próbáltak oly sok ezernyi ember erejének és támadásának ellenállni. Ugyanígy halomra ölték az asszonyokat, és kardélre hányták az akármilyen korhoz és nemhez tartozó gyenge gyermekeket is." *(Aacheni Alberich jeruzsálemi krónikájából)*

Idézze fel a forrásban leírt esemény főbb motívumait (pl. kik voltak a támadók, kiket ért és milyen sérelem)! Húzza alá a szövegben a kegyetlenséget megjelenítő részeket! Magyarázza meg, miért kerülhetett sor a mészárlásra! Nézzen utána a pogrom fogalmának! Hasonlítsa össze a meghatározást a forrásban olvasottakkal! **[SZ]**

A zsidóság vándorlása a középkorban

Határozza meg a térkép alapján a középkorban a zsidóság által legsűrűbben benépesített területeket! Milyen jellegzetességeit állapíthatjuk meg a zsidóság földrajzi elhelyezkedésének? Olvassa le a térképről a zsidóság vándorlásának lehetséges okait! **[F]**

16

Nézőpontok

A zsidóság szétszóratása óta kis közösségekben élt a keresztény és a muzulmán világ városaiban. Megtartották ősi hitüket, ami elkülönítette és népként megőrizte őket. Mindkét világban megtűrték őket, de vallásuk megtartása miatt korlátozták tevékenységüket (tiltott foglalkozások, birtokbírhatás, lakhely stb.). Környezetüktől alapvetően vallásuk, s az ebből következő előírások különböztették meg őket (étkezési tilalmak, házasodás, ruházat stb.). Nyelvileg, s részben szokásaikban is – a vallási tilalmakon és környezetük rendszabályain túlmenően – azonosultak környezetükkel. A fentiek következtében a katolikus Európában a keresztények számára tiltott pénzváltás vált jellegzetes foglalkozásukká. A pénzváltás és a kereskedés jövedelmező volt, ezért sok zsidó meggazdagodott. Ez kiváltotta a városi tömegek irigységét. A zsidók iránti ellenszenvet fokozta különállásuk, a keresztények számára szokatlan vallási szokásaik. Számos korlátozást alkalmaztak velük szemben.

A keresztes hadjáratok jelentős változást hoztak a katolikus Európában élő zsidóság életében. Az egyszerű emberek is megindultak a Szentföld felé, azonban pénz híján nem jutottak messze. A csoportokba verődött tömeg fanatizmusát és zsákmány utáni vágyát a Rajna menti zsidóságon élte ki. Ezután Nyugat- és Közép-Európában időről időre – elsősorban amikor a tömegek helyzete valamiért romlott – fellángoltak a zsidóüldözések.

17

3. A városok kialakulása

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS A kora középkorban meginduló **mezőgazdasági fejlődés** (új eszközök, két- és háromnyomásos gazdálkodás) az ezredfordulót követően **Európa egyre nagyobb térségeire terjedt ki.** A folyamatot segítette az éghajlat melegebbé válása, amely az északibb tájakon is javította a termelés feltételeit. A **növekvő hozamok** következtében **gyorsan nőtt a kontinens népessége** (a XI. századi 38 millióról a XIII. század végére 75 millióra). A módszerek terjesztésében jelentős szerepet játszottak a fejlett, túlnépesedő területekről **kivándorló telepesek, a hospesek** (vendégek). Segítségükkel jutottak el a magasabb szintű termelési ismeretek a ritkán lakott vidékekre.

Mivel **a mezőgazdaságban egyre több lett a felesleg, ismét meghatározóvá vált** a gazdasági életben **az árutermelés és a pénzgazdálkodás.** Ez ösztönzést adott az iparnak is, s a XI–XII. században valóságos **„technikai forradalom"** bontakozott ki. Széles körben elterjedtek a **vízimalmok**. A víz energiáját azonban nem csak gabona őrlésére használták. A vízikerék forgó mozgását egyenes vonalú mozgássá átalakító találmányokkal (pl. a bütykös tengely) lehetővé vált, hogy **a vízikerék erőgépként** a kézművesműhelyekben is üzembe álljon: kalapácsokat, fűrészeket mozgatott, fújtatókat üzemeltetett.

A VÁROSOK SZÜLETÉSE Az ókori városok a népvándorlás korában jórészt elpusztultak. A **királyi és az egyházi központok** körül ugyan sokan letelepedtek, de ezek a települések nem rendelkeztek semmiféle önállósággal. A hűbéri társadalomban a világi ember vagy a jobbágyok, vagy a nemesek közé tartozott.

Miután a távolsági kereskedelem a kora középkorban sem szűnt meg, **először a távolsági kereskedők alapítottak közösségeket** személyük és áruik védelme érdekében. **Ezekhez,** a bizonyos önállósággal rendelkező telepekhez **csatlakoztak** az árutermelés következtében szaporodó **kézművesek.** A kereskedők vezetésével új, **szervezettebb közösségeket,** kommunákat **hoztak létre.** A kommunák a földbirtokosokkal szemben pénzzel, s ha kellett erővel is **kiharcolták önállóságukat,** a városi önkormányzatot.

A VÁROSI ÖNKORMÁNYZAT A **városi önkormányzat** kivívása lényegében olyan **kiváltságok** megszerzését jelentette, amelyek függetlenítették a városlakókat a feudális rendszer jobbágy–földesúr közötti kötöttségeitől. A város jogilag is elkülönült környezetétől. A városi polgárok **szabadon választhatták bíráikat,** vagyis saját joghatóságot hozhattak létre. **Egy összegben rótták le adójukat** földesuruknak és a királynak. Maguk választhatták plébánosukat. A nagyobb városok rövidesen csak az uralkodótól függtek. Az önkormányzat révén **a városi polgár** köztes helyet foglalt el a középkor társadalmában: **nem volt nemes, de jobbágy sem.**

A város élén a **bíró vagy a polgármester** állt, akit a **városi tanács** választott. Kezdetben a tanácsban csak a leggazdagabb réteg (patríciusok), a **kereskedők** képviseltethették magukat. A polgárság zömét alkotó – házzal és műhellyel rendelkező – **iparosmesterek** a XIII. századra kivívták, hogy beleszólhassanak a város irányításába.

A városlakók többségét a városi politikából kizárt **szegények (plebs)** alkották. Alkalmi munkából éltek, és soraikat folyamatosan gyarapította a jobb megélhetés reményében a falvakból beköltöző jobbágyság.

A CÉHEK A kézművesek **szakmánként** (takácsok, pékek, szabók stb.) **érdekvédelmi szervezeteket,** céheket hoztak létre. A céhek **teljes jogú tagjai** az önálló műhellyel rendelkező **mesterek.** A mesterré válás hosszú folyamat eredménye volt. Először évekig kellett **inasként szolgálni** egy mester mellett, aztán **legényként dolgozni** a mester műhelyében. Ha a legény kitanulta a szakma fortélyait, hosszú **vándorút**on, idegen városok mestereinek a tudását is el kellett sajátítania. **A mestervizsgát „remekmunka" elkészítéséhez kötötték,** ami nagy felkészültséget igényelt. (Helyenként a kötelezően előírt lakoma költségei is nehezítették a mesterré válást.) E bonyolult rendszer megakadályozta a mesterek számának túlzott növekedését, de a **szakmai színvonal**at is biztosította.

A céhek termékeinek zömét a város és a közvetlen környék (a vonzáskörzet) lakossága vásárolta. Korlátozni kellett a megtermelhető áru mennyiségét, hogy minden mester meg tudjon élni. **Igyekeztek kiküszöbölni a céhen belüli versenyt,** ezért aprólékosan szabályozták a munkaidőt, a munkafolyamatot (felhasznált anyagok, szerszámok, alkalmazottak száma) és az árakat. Mindez **szigorú minőségi előírások**at is jelentett. **A** céhen kívüli iparűzőket, az ún. **kontárokat üldözték.** A piac bővülését a céhek úgy követték, hogy az anyacéhekből kiváltak a specializálódó szakmák (pl. kovácsmesterségből a tűkészítő mesterség).

A céhek fontos szerepet játszottak a város életében. Őriztek egy-egy városfalszakaszt, fenntartották a rendet a városban, ünnepeken céhenként vonultak fel, támogatták a városi egyházat. Szociális feladatokat is elláttak, például gondoskodtak az elhunyt céhtagok családjáról.

ÉLET A VÁROSBAN A városokat védelmi célokból **fallal vették** körül. (A városfal építése is a kiváltságok egyike volt.) A falakkal határolt szűk területen **emeletes házak**at építettek, amelyek között keskeny **sikátorok** kanyarogtak. Ugyanakkor a korszakban **nem alkalmaztak csatornázást,** az állatok és az emberek szennyét legfeljebb az eső takarította el. A falak közé zsúfolt lakosságot ezért **járványok** tizedelték.

A XI. századtól **a városok száma Nyugat-Európában és Itáliában gyorsan nőtt.** A XIII. században már Közép-Európában is megjelentek a városok. **A nyugati városok** elsősorban a környéküket látták el, ezért

– szemben a Kelet távolsági kereskedelemre épült metropoliszaival – **közepes méretűek** voltak. Az átlagos lakosságszám 4-5000 körül mozgott. A távolsági kereskedelembe is bekapcsolódó, árumegállító joggal rendelkező nagyvárosok 10-15 000 embernek adtak otthont. Nyugat-Európában a városok jelentőségét növelte, hogy minden vidéken **viszonylag egyenletesen helyezkedtek el.**

A KERESKEDELEM A középkorban **a helyi kereskedelem szorosan kapcsolódott a termelőkhöz.** Az élelmiszereket a parasztok maguk vitték a városokba, és árulták a **helyi piacok**on. A kézművesek szintén a piacokon vagy műhelyeikben értékesítették termékeiket. Az áruk ezüst- és aranypénzekért cseréltek gazdát.

A korszak kereskedői alapvetően a távolsági kereskedelmet bonyolították. Ez nagy kockázattal járt, de busás hasznot eredményezhetett számukra. A szárazföldi közlekedés kezdetlegessége és kockázatos volta miatt ahol lehetett, továbbra is vízen szállították az árukat. A kereskedelmi útvonalak kialakulásához jelentős mértékben hozzájárultak a **zarándokútvonalak,** amelyeknek szállás- és vásárhelyei biztonságot és egyben piacot biztosítottak.

A középkorban is a kelettel folytatott **levantei kereskedelem** volt **a legnagyobb jelentőségű.** Ezt az útvonalat a keresztes hadjáratok során a**z itáliai városok, elsősorban Velence és Genova uralták.** Európa gazdasági megerősödését jelzi, hogy a keleti **fűszerek és luxuscikkek** ellentételeként az arany mellett kisebb mértékben iparcikkek is megjelentek (fegyverek, posztó, bársony).

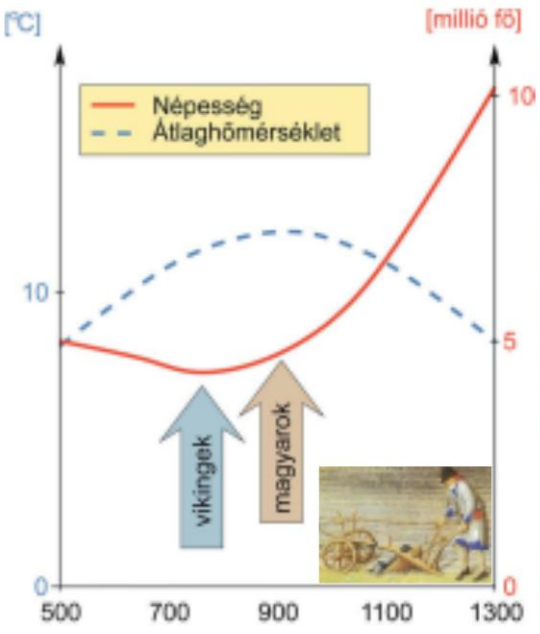
Jelentős kereskedelmi útvonal jött létre **a Balti-tenger térségében.** A fejletlenebb északi és keleti vidékekről **nyersanyagokat és élelmiszert** (heringet, prémeket, gabonát, viaszt, kátrányt, fémeket, borostyánt) vittek nyugatra. Ezen áruk ellenértékeként Észak-Németország és Flandria városaiból **iparcikkeket** (posztó, fegyverek, szerszámok) szállítottak. Egyre nagyobb jelentőségűvé vált az Angliából szállított gyapjú, amely a flandriai **textilipar** legfontosabb alapanyagává vált. A balti kereskedővárosok érdekeik biztosítására **szövetségre léptek egymással** (Hanza szövetség, 1161).

A két tengeri útvonalat (Levante, Hanza) a **szárazföldi kereskedelem** kötötte össze. Kezdetben az útvonal megkerülte az Alpokat, és az árucikkek a Párizstól keletre elhelyezkedő terület, **Champagne** [sampany] vásárain cseréltek gazdát. Később, az Alpok hágóinak (Szent Bernát-hágó) megnyitása után a **délnémet városok** (pl. Augsburg) piacai is megélénkültek. Közép-Európa szintén a német városokon (Bécs) keresztül kapcsolódott a távolsági kereskedelemhez.

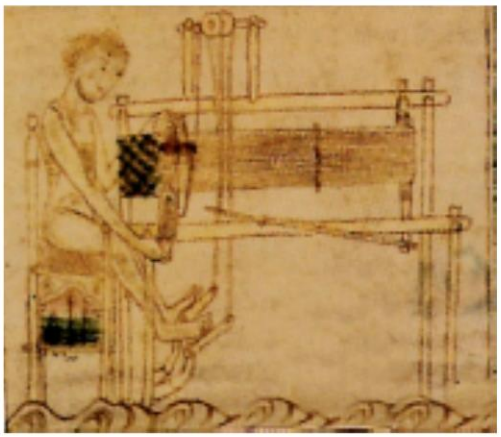
ARCHÍVUM

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS

Franciaország népességének alakulása

Olvassa le az ábráról, hogyan alakult Franciaország népessége a XI–XII. században! Mely tényezők játszottak szerepet a népességszám alakulásában? Határozza meg, mely, a folyamatot befolyásoló tényezők kerülhetnének még rá az ábrára! Hogyan hathatott a jelenség a gazdaság fejlődésére? Mi a kapcsolat az ábra és az ábrában elhelyezett kép között? **[F]**

Lábítós szövőszék

A rajz alapján mutassa be a szövőszék technikai megújulásának lényegét és az újítás hatásait a munkafolyamatra! **[SZ]**

1
2
3

Vízimalom

A vízimalmot már az ókorban is ismerték. Magyarázza meg, miért csak a középkorban terjedt el széles körben! A vízimalmot a kohászatban fújtatásra, az érc összezúzására, a textiliparban a posztó tömörítésre, a faiparban fűrészelésre használták. Ehhez azonban a forgó mozgást át kellett alakítani. Rajzolja le, hogyan, milyen eszköz segítségével lehetséges ez! **[F]**

Városok a középkori Európában

4 A térkép alapján állapítsa meg, mi jellemezte a középkorban a nyugat-európai városeloszlást! A történelmi atlasz segítségével nevezze meg a leginkább városias területeket! Melyek voltak a jellemző városlélekszámok Nyugat-Európában? Vesse össze Nyugat-Európa jellegzetességeit Európa más vidékeivel, illetve az iszlám területekkel! [GY]

A VÁROSOK SZÜLETÉSE

„A papság, a főesperesek és az előkelők (…) minden eszközt felhasználtak arra, hogy a közemberektől pénzt csaljanak ki, követeik által tárgyalni kezdtek velük, és felajánlották nekik, hogy amennyiben megfelelő összeget fizetnek, felhatalmazzák őket kommuna alakítására. Azonban lássátok, hogy mit értettek ezen a kárhozatos és új szón: a lakosok, fej szerint egy bizonyos összeggel tartoznak megváltani évenként uraikkal szemben a szolgai állapotukból folyó rendes kötelezettségeiket, és törvényesen megállapított kártérítést fizetnek abban az esetben, ha a törvényt megszegik. Ezzel a kikötéssel teljesen szabadok lettek minden egyéb tehertől és szolgáltatástól, amelyet egyébként a szolgarendűekre róni szokás. A köznép megragadta ezt az alkalmat, hogy megszabaduljon egy sereg kellemetlenségtől és valóságos pénzhegyeket adott ezeknek a kapzsi embereknek, kiknek a marka olyan, mint valami soha be nem tölthető feneketlen mélység.

(…) De ki tudná kellőképpen elmondani, micsoda felháborodás támadt akkor, midőn ugyanezek az emberek, kik a nép ajándékait elfogadták és bőven osztogatták ünnepélyes ígéreteiket, meg akarták semmisíteni azt, aminek megtartására esküvel kötelezték magukat, és a régi szolgaság állapotába akarták visszataszítani azokat, akik a szolgaság igájának már minden kemény terhétől megszabadították magukat.

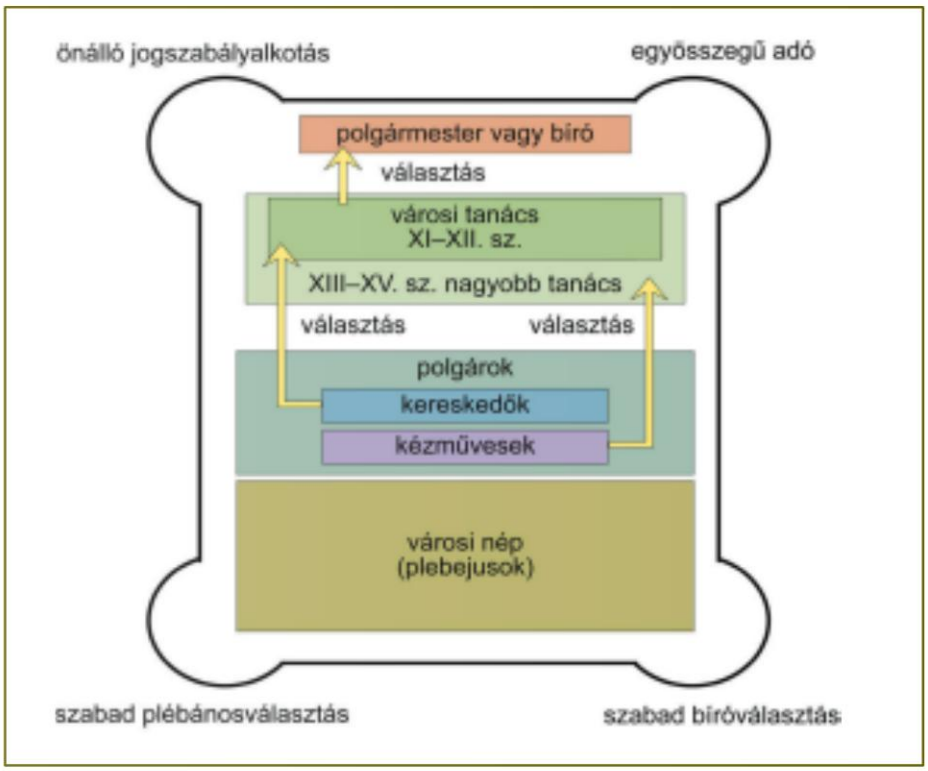
(…) hirtelen nagy riadalom támadt a városban. Az embertömeg ezt kiáltozta: »Communia, communia!« A polgárok karddal, fejszékkel, íjakkal és bárdokkal felfegyverezve, lándzsákat és gerelyeket ragadva, nagy tömegben özönlötték el a Boldogságos Szűz bazilikáját, majd megrohanták a püspöki palotát.

(…) Bernard, (…) felemelte fejszéjét és szétloccsantotta a bűnös, de felszentelt embernek az agyát. A főpap a körülötte állók karjaiba rogyott; mielőtt azonban lezuhant volna, még egy másik fejszecsapást is mértek rá, mely orrát vágta le, ezzel kiszenvedett.” *(Guibert de Nogent [1153–1224] önéletrajzából)*

5 Gyűjtse össze a forrás alapján a kommuna jellemzőit! Állapítsa meg, hogy kivel rokonszenvez a szerző! Megállapítását szövegrészletekkel támassza alá! [F]

„Ha egy férfi vagy nő Bremen [Bréma] városában (…) egy évet és egy napot háborítatlanul eltöltött, annak, aki ezután szabadságát el akarná venni, hallgatást parancsoljanak. Neki pedig jogában áll szabadságát megtartani, minthogy az ezzel szemben (esetleg) fennálló jogok az említett idő alatt elévülnek.” *(I. Frigyes német-római császár kiváltságleveléből)*

6 Állapítsa meg, kik nyerhetnek szabadságot a rendelkezés révén! Magyarázza meg, mi a kiváltságlevél jelentősége! [F]

A középkori város felépítése

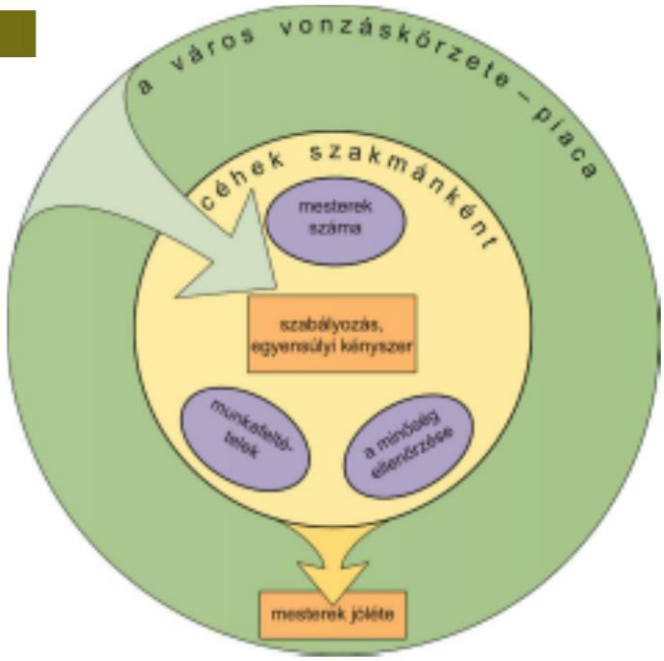
Az ábra alapján határozza meg a városi önkormányzat fogalmát! Milyen csoportokra osztható a város társadalma? Milyen jogokkal rendelkeznek a különböző csoportok? Kiknek a kezében van a város vezetése? Nevezze meg, milyen fontos városi kiváltságot jelenít meg az ábrázolásmód! [Í] 7

A VÁROSI ÖNKORMÁNYZAT

„Sok kiváltságos várost láttunk, ahol a szegényeknek és a közrendűeknek a város kormányzásában semmi részük sincs. Ez ugyanis teljesen a gazdagok kezében van, akik akár vagyonuk, akár származásuk révén a polgárjoghoz jutottak. Ha egyik évben esküdt vagy városgazda valamelyikük, a következő évben testvérüket, unokaöccsüket vagy más közeli rokonukat teszik meg ilyenné, úgyhogy tíz vagy tizenkét év leforgása alatt minden vagyonos polgár részt vesz a város igazgatásában. Ha azután a községbeliek el akarják számoltatni, azzal védekeznek, hogy ezt már a többiek megtették. Azonban az ilyen eseteket nem szabad tűrni. A közvagyonról megkövetelt elszámolást ne azok ellenőrizzék, akik maguk is elszámolásra vannak kötelezve. Az elszámolás a város földesurának vagy megbízottainak és az erre a célra küldött községi képviselőknek jelenlétében történjék, és ha valami visszaélést fedeznek fel, vigyék törvény elé az ügyet." *(Philippe de Beaumanoir jogszokásgyűjteményéből, XIII. század)*

Készítsen a forrás alapján a város társadalmát bemutató sematikus ábrát! Az ábrán tüntesse fel az egyes rétegek beleszólási lehetőségét a hatalomba! Magyarázza meg, mely elvek érvényesültek a város igazgatásában! [Í] 8

A CÉHEK

A céh felépítése

Kik szerveződtek céhekbe? Mi a fő feladata a céheknek? Mi határozza meg e feladatkör ellátását? Mi történik, ha nő vagy ha csökken a város piackörzete? [F] 9

10 Mestervizsga ábrázolása

A CÉHEK

„1. Párizsban senki sem lehet takács, csak ha ipart vásárol a királytól.

2. A párizsi kerület határain belül sem takácsnak, sem másnak nem lehet műhelye, ha maga nem ért ipara műveléséhez, és ha nem mesternek a fia.

3. Minden párizsi takács két széles és egy keskeny szövőszéket tarthat a házában, de házon kívül egyet sem (…)

5. Minden takács házában tarthatja egy testvérét és egy unokaöccsét. Mindegyikük számára két-két széles és egy-egy keskeny szövőszéket tarthat a házában, hogy így testvérei és unokaöccsei a maguk kezével dolgozzanak, és mihelyt nem dolgoznak, a mester nem tarthat szövőszéket. (…)

6. Takácsmester nem tarthat szövőszéket házán kívül fiai, testvérei, vagy unokaöccsei számára (…)

8. Minden takácsmester csak egy tanulót tarthat a házában, ezt is csak négy évre és 4 párizsi livre fejében, vagy ötévi szolgálatra 60 párizsi souért, vagy hatévi szolgálatra 20 párizsi souért, vagy hétévi szolgálatra fizetség nélkül.

9. A takácsmester hosszabb ideig tartó szolgálatra nagyobb fizetség fejében vehet maga mellé tanulót, de kevesebbért nem.

10. A tanuló megválthatja magát a szolgálat alól, ha a mester beleegyezik, de csakis négy év leszolgálása után. De a mester sem tovább nem adhatja, sem meg nem válhat tőle, ha tanulója a négy esztendőt le nem szolgálta (…)

17. Az atyamester és két, három vagy négy esküdt (…) köteles ellenőrizni, hogy a mester elegendő vagyonnal és tudással rendelkezik-e, hogy tanulót fogadhasson (…)

23. Párizsban egy takács sem szőhet teljes [vég] posztót, csak úgy, hogy egyformán erősek a hosszanti és vetülékfonalak, ha a szövet teljes szélességében legalább 1600 fonál van (…)

32. Minden posztónak tiszta gyapjúból kell lennie, és ugyanolyan jónak az elején, mint a közepén. Ha nem ilyen, akkor készítője minden vég posztóért 5 sou büntetést fizet, bármilyen szövőszékről került is le; ennek a fele a királyt, fele a céhmestert és az esküdteket illeti munkájukért és fáradozásukért (…)

47. A fent említett céh tagjai közül senki sem kezdheti a munkát napkelte előtt, különben a mester 12, a segéd 6 dénár büntetést fizet, ha nem forgott fenn az a körülmény, hogy a vég posztót be kellett fejezni. Ebben az esetben a segéd [korábban] bemehet, de csak aznap (…)

51. A takácssegédek hagyják abba a munkát, mihelyt a vecsernyére hívó harang megszólal, bármely plébánia területén dolgoznak is, és a vecsernyére szóló harangozás után be kell fejezniük." *(A párizsi takácsok XIII. századi céhszabályzatából)*

11 Gyűjtse össze a forrás alapján, hogy a dokumentum a kézművesek életének mely területeit szabályozza! Tárja fel, hogy a rendelkezések mely célok elérését szolgálják! Gyűjtse össze azokat a pontokat, amelyek a verseny kiküszöbölését szolgálják! [F]

ÉLET A VÁROSBAN

12 Chartres [sartr] középkori városképe

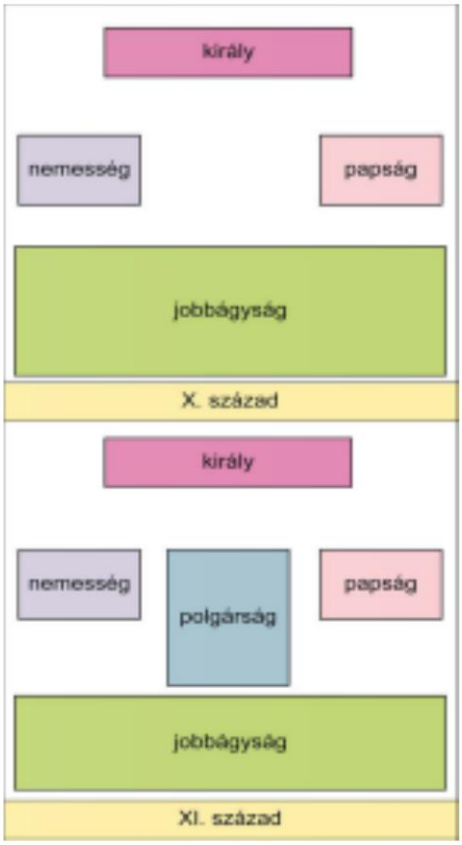
Ismeretei alapján sorolja fel a középkori városkép jellegzetességeit (higiénia, lakhatás, állatok elhelyezése, útburkolat stb.)! Ezek közül mi fedezhető föl a képen? Milyen városrészek különíthetők el a kép alapján? [SZ]

13

A középkori kereskedelem

Állapítsa meg a térképről, hogy melyek voltak a fő kereskedelmi útvonalak! Milyen árukat szállítottak ezeken az útvonalakon? Hasonlítsa össze a levantei és a Hanza-kereskedelmet (áruk, módszerek, nyereség, gazdaági alá- és fölérendeltség)! Hasonlítsa össze a X–XIII. századi helyzetet a kora középkori viszonyokkal (Forrásközpontú történelem sorozat, Száray Miklós: Történelem I., 190. oldal)! [F]

A feudális társadalom felépítése

Az ábra alapján vegye számba a feudális társadalom rétegeit! Tárja fel, mennyiben változott a társadalom a városok megjelenésével! [F]

Nézőpontok

A városok kialakulása új társadalmi réteg, a polgárság létrejöttéhez vezetett. A nagyobb városok vagy függetlenedtek (pl. Itáliában), vagy a király közvetlen alárendeltségébe kerültek.

A városok belső felépítése az önkormányzatiságnak megfelelően általában a képviseleti rendszeren alapult: a vezetőket ellenőrizték és elszámoltatták. A XIV–XV. században az itáliai városokban egy-egy kereskedő vagy zsoldosvezér ragadta magához a hatalmat és zsarnoki uralmat vezetett be.

Vitassuk meg – az ábrát is felhasználva –, hogyan hatott a királyi hatalom helyzetére a városok kialakulása! [SZ]

14

4. A rendiség születése

AZ ANGOL HŰBÉRI ÁLLAM Normandia hercege, **I. (Hódító) Vilmos** (1066–1087) francia lovagjai élén átkelt Britanniába. 1066-ban **Hastingsnél** [héjsztingz] **legyőzte az angolszász uralkodót,** majd fokozatosan az egész országot meghódította. Az elfoglalt földeket a király lovagjainak adományozta. A szigeten ezzel Vilmos **meghonosította a hűbériséget.** A megismert nyugati típusú hűbéri rendszertől eltérően azonban Angliában nem alakult ki a hűbéri lánc. Minden vazallus közvetlenül a királytól kapta birtokait, s így neki tartozott hűséggel. A hűbéresek kötelességeit az uralkodó pontosan előírta, így **Angliában erős királyi hatalom jött létre.** Az angol uralkodók a főpapokból és főnemesekből álló királyi tanáccsal együtt kormányoztak. Az oklevélkiadást külön hivatal, a kancellária végezte. A grófságokat (megyék) a király által kinevezett méltóságok (sheriffek) irányították.

Vilmos családjának kihalását követően az angol főnemesség a franciaországi Anjou [anzsu] tartomány grófját, II. (Plantagenet) Henriket (1154–1189) ismerte el királyának [plentedzsönet]. Ezzel **az angol uralkodó,** mint Anjou grófja **a francia király hűbérese lett.** Így az angol király belesodródott a franciaországi pártharcokba. A francia hadjáratoktól távolmaradó hűbéreseitől **pénzbeli megváltást** (pajzspénzt) szedett, amelyen zsoldosokat fogadott (főleg íjászokat). A hűbéresek katonai szerepének csökkenése Angliában továbbra is fenntartotta az erős királyi hatalmat.

AZ ANGOL RENDISÉG KIALAKULÁSA II. Henrik utódai – a Robin Hood történetéből közismert – I. (Oroszlánszívű) Richárd és Földnélküli János elvesztették a család franciaországi birtokait. A franciaországi vereségek a nemesség elégedetlenségéhez vezettek. A főnemesség **1215-ben a Magna Charta Libertatum** (Nagy szabadságlevél) kiadására kényszerítette az uralkodót (Földnélküli Jánost). A charta **a főnemesség, a lordok számára beleszólást biztosított a hatalomba, s felruházta őket az ellenállás jogával.** A király ezután nem vethetett ki adót a királyi tanács beleegyezése nélkül, és a nemeseket bírói ítélet nélkül nem fogathatta el.

Amikor a király – megsértve a chartát – önkényesen adót vetett ki, **a főnemesség fellázadt** (1264) és közösen lépett fel az uralkodóval szemben. **Összehívták a parlamentet,** amely eredetileg kis létszámú tanácskozó testület volt a király mellett. Most azonban **valamennyi főnemes, valamint a lovagok és a polgárok választott képviselői** meghívót kaptak. Tehát mindazok képviseltették magukat, akik valamilyen kiváltsággal rendelkeztek.

A főnemesség lázadása elbukott, de tovább élt, és a XIII. század végére **megerősödött a királyi hatalom korlátozásának a gondolata.** Ebben szerepet játszottak az invesztitúraküzdelmek és a keresztes hadjáratok hatásai. Az új felfogás szerint az ország ügyei valamennyi „országlakosra" tartoznak. „Országlakoson" a kiváltságokkal rendelkezőket (főpapok, főurak, majd később lovagok és polgárok) értették. **Az érdekeiket érvényesíteni képes, azonos jogú, azonos érdekű társadalmi csoportokat rendeknek nevezzük.** Angliában a papság és a főnemesség (lordok) mellett a lovagok, a városok megerősödését követően pedig a polgárság is érvényesíteni tudta politikai érdekeit, tehát ők alkották a rendeket.

Amikor **I. Edward**nak (1272–1307), Wales és Skócia meghódítójának pénzre volt szüksége háborúihoz, **összehívta a parlamentet** (1295). Ettől kezdve az uralkodó Angliát a rendekkel együtt irányította, **kialakult a rendi monarchia.**

A SZÉTTAGOLT FRANCIAORSZÁG A Karolingok kihalása után a **Capeting-dinasztia** szervezte újjá az egykori nyugati frank területeken a királyi hatalmat. Uralmuk ténylegesen csak Párizs környékére (Ile-de-France) terjedt ki. Az ország jelentős részét alkotó tartományokat (Normandia, Bretagne, Anjou, Champagne) a nagyhűbéresek önállóan igazgatták. Bonyolította a helyzetet, hogy az angol királyok francia tartományokat is uraltak. A **Franciaország egységéért és a királyi hatalom növeléséért** (központosítás) **folytatott küzdelem**ben a francia királyok az angol uralkodókkal is szembekerültek.

A Capeting **II. Fülöp Ágost** (1180–1223) fegyveres erővel **törte meg a nagyhűbéresek hatalmát.** Harcai során a király a nagyhűbéresekkel szembenálló erőkre, az egyházra és az erősödő városokra támaszkodott. **Az angolokra** is **vereséget mért,** és kiszorította őket országából (1214). Dél-Franciaországra pedig az albigens eretnekek elleni hadjáratban terjesztette ki a királyi hatalmat.

A FRANCIA RENDISÉG KIALAKULÁSA A királyi hatalom megerősítésének újabb lépéseként **megtiltották, hogy a királyon kívül bárki pénzt veressen** Franciaországban (XIII. század közepe). Növekvő jövedelmei révén a király **zsoldos**okból álló testőrséget hozott létre. **IV. (Szép) Fülöp** (1285–1314) a posztóipara révén gazdag Flandriát is meg akarta hódítani. **A flandriai városok** zsoldosai azonban **legyőzték** Fülöp lovagjait (1302).

Az uralkodó jövedelmei növelése érdekében megadóztatta a francia egyházat, emiatt **szembekerült a pápasággal.** Szorult helyzetében a király **összehívta a** korábban már tartományi szinten működő **rendi gyűlést.** Angliától eltérően itt **a papság külön rendet** alkotott a nemesség és a polgárság mellett.

A rendi kormányzás a királyi hatalom megerősödését eredményezte. **Franciaország a XIV. századra Európa nagyhatalmai közé emelkedett.** Ezt elősegítette a Német-római Birodalom hanyatlása. Az erős Franciaország **a pápaságot is a befolyása alá vonta.** A XIV. század elején a pápaság a franciaországi **Avignonba** [avinyon] **tette át székhelyét** (avignoni

„fogság", 1309–1377). A pápai trónra francia pápák kerültek, akik az erős francia királyságra támaszkodva igyekeztek megerősíteni az egyházon belüli hatalmukat.

A RENDI DUALIZMUS FELÉPÍTÉSE A rendi kormányzás lényege **a hatalom megosztása a király és a rendek** között, azaz **a rendi dualizmus.** A rendi kormányzás legfőbb szerve **az országgyűlés** (Angliában a parlament) volt. A rendi gyűlésre a király hívta meg a rendeket, és **a királlyal együtt hozta a fontosabb törvényeket. A rendek legfőbb joga az adómegajánlás** volt, s ezzel erősen korlátozhatták az uralkodó mozgásszabadságát.

Kialakultak **egy- és a kétkamarás rendi gyűlések** aszerint, hogy a rendek együttesen (egykamarás) vagy külön (kétkamarás) tanácskoztak és szavaztak. **Az angol parlament kétkamarás** rendszerű volt: a **lordok házában** születésük vagy tisztségük alapján **személyesen** jelenhettek meg **a főnemesek és főpapok, az alsóházba a lovagok és a jómódú polgárok képviselői** választás útján kerültek be. **A francia rendi gyűlés egykamarás volt:** a három rend, **a papság, a nemesség és a polgárság** ugyan külön ülésezett, de **együttesen szavazott.**

A végrehajtó hatalom (külügyek, hadsereg, pénzügyek irányítása) ún. felségjogot képezett, tehát **a király irányítása alatt állt.** Tudnunk kell, hogy a korszakban csak **felső szinten** intézték ezeket az ügyeket királyi alkalmazásban álló hivatalnokok. (A néhány tucat hivatalnok döntő többségben maga is a papi vagy a nemesi rend tagja volt.) **A középszintű közigazgatás a rendi irányítás alatt** álló önkormányzatok (grófság vagy megye, város) kezében volt, ami még nagyobb súlyt adott a rendi országgyűlésnek.

A rendek jogilag **korlátozták az uralkodókat,** ugyanakkor az uralkodóknak **lehetőségük nyílt** arra, **hogy** a lovagokra és a polgárokra támaszkodva **visszaszorítsák a főnemesség és az egyház hatalmát.**

ARCHÍVUM

AZ ANGOL HŰBÉRI ÁLLAM

„Íme, a leírás annak módjáról, ahogyan a király bárónak a földnek kivizsgálását végre kell hajtaniuk. Tudniillik meg kell esketni a sheriffet [a grófságok élén álló királyi tisztviselő] a grófság és egész hundrend [a grófság egyik közigazgatási egysége] területéről, beleértve a bárók és szabad emberek területét is, valamint minden egyes falu egyházi és világi elöljáróit, valamint hat jobbágyát. Ezek vallomása alapján ki kell nyomozni, hogy a birtokot hogyan nevezik, ki birtokolta Edward király [Hitvalló Edward, az 1066-ban legyőzött szász uralkodó] idejében, és ki birtokolja most, mennyi a telkek száma, hány ekéje van a birtokosnak, és hány tartozik embereihez, mennyi a jobbágyok, a zsellérek, a szolgák, a szabadok (…) száma, mennyi az erdő, a rét, a legelő, mennyi a malmok és a halastavak száma; menynyi a földek szaporulata vagy vesztesége, mennyit ért az egész együtt s mennyit most, mennyije volt vagy van itt a szabad embernek? (…) Mindezt írják fel háromszorosan, tudniillik Edward király idejének megfelelően, meg amikor Vilmos király adományozta, s hogy most milyen módon bírják, s tudna-e többet adni, mint amennyit jelenleg ad." *(A Domesday Book részlete)*

Gyűjtse össze, mely tisztségek, társadalmi csoportok, „értéktárgyak" jelennek meg a forrásban! Állapítsa meg, hogy az élet mely területeiről kapunk fontos adatokat a forrásból! Tárja fel, mi célból készítették az összeírást! **[GY]**

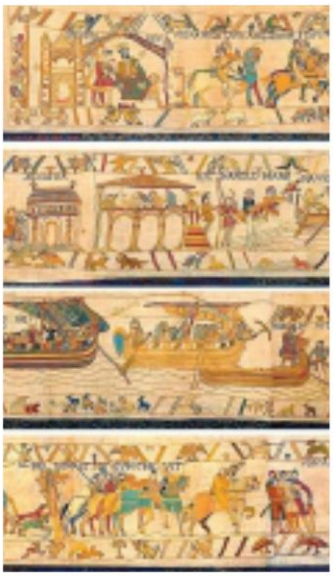
A Domesday Book (= Utolsó ítélet könyve) lapjai. A királytól függő hűbéresek kötelezettségeit, például katonai szolgálatuk mértékét is pontosan megszabták. Ennek érdekében az uralkodó – a korszakban egyedülálló módon – egész országra kiterjedő összeírást végeztetett **1**

Mire adott ez lehetőséget az uralkodó számára a Domesday Book? Hogyan befolyásolta ez a királyi hatalom erejét? **[F]** **2**

A bayeux-i szőnyeg egy részlete. A szőnyeg métereken keresztül – mint egy képregény – beszéli el, hogyan foglalta el Hódító Vilmos Angliát **3**

Jellemezze a kép alapján a normannok hajóit (forma, felszereltség stb.)! Miért beszélnek a normandiai normannok franciául? Milyen nyelven beszélhetett a normann vezető réteg Angliában? **[F]**

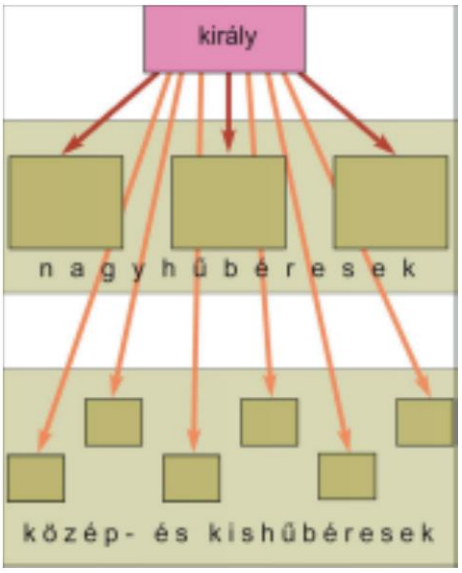
A bayeux-i szőnyeg

4 Mesélje el a szőnyeg alapján a normannok felvonulását! Mi jellemezhette harcmodorukat? [F]

Anglia a XI–XIII. században

5 Olvassa le a térképről, hogy milyen politikai egységek léteztek a XI. században a Britszigeteken! Mennyiben változott meg a helyzet a XIII. századra? Milyen szerepet játszott Anglia a korabeli kereskedelemben? Következtessen a térképről arra, hogy milyen viszony lehetett a francia és az angol királyok között! [F]

Az angol hűbériség vázlatrajzon

6 Mi jellemezte a király és a hűbéresek viszonyát? Hasonlítsa össze a kontinentális és a szigetországi hűbériséget! Milyen következményei lehettek a későbbiekben az angol hűbériség eltérő felépítésének? Milyen politikai berendezkedéshez hasonlít az angol hűbériség? [F]

AZ ANGOL RENDISÉG KIALAKULÁSA

„12. Hadmegváltási és más adót csakis királyságunk közös tanácsával lehet kivetni, kivéve azt az esetet, amikor miértünk váltságdíjat kell fizetni (…)

13. London városának legyen meg minden ősi szabadsága és szabad szokása, mind a többi város, mezőváros, község és kikötő éljen összes szabadságával és szabad szokásával.

14. Ha nem az említett három adóról van szó, hanem más adó kéréséről vagy a hadmegváltási adó kivetéséről, úgy a királyság közös tanácsának megtartása végett pecsétes meghívólevelünket fogjuk küldeni az érsekekhez, püspökökhöz, apátokhoz, grófokhoz és a nagy bárókhoz. (…) meghívásuk meghatározott napra, mégpedig legalább negyvennapos határidőre és meghatározott helyre szóljon. Mindezekben a meghívólevelekben a meghívás okát meg fogjuk jelölni. Ha ilyen formán megtörténik a meghívás, a kitűzött napon kerüljön az ügy tárgyalásra a megjelentek tanácsával, még akkor is, ha nem mindegyik jön el (…)

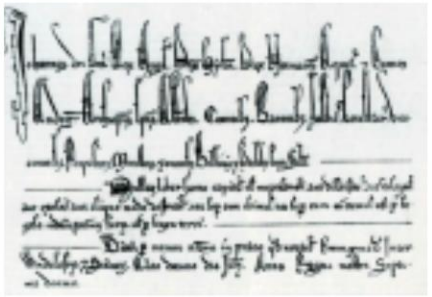
16. Senkit sem lehet arra szorítani, hogy a lovagi hűbér, avagy más szabad hűbér után nagyobb szolgálatot teljesítsen, mint amennyivel az előbbiek alapján tartozik (…)

35. Az egész királyság területén csak egyféle mértéke legyen a bornak, a sörnek, a gabonának, mégpedig a londoni fertály. A festett kelméknek, a közönséges rőtszínű szöveteknek és a páncélingre való anyagnak szélessége is egy legyen, a szélétől számított két rőf. A súlyokra ugyanaz vonatkozzék, ami a többi mértékre (…)

39. Egyetlen szabad embert se fogjanak el, vessenek tömlöcbe, fosszanak meg javaitól, helyezzenek törvényen kívül vagy száműzzenek, vagy más módon ne tegyenek tönkre, s mi sem fogunk ellene támadni, se mást nem fogunk ellene küldeni törvényes ítélet nélkül, melyet a vele egyenlők hoztak hazája törvényei alapján.

40. Igazságot és bírói ítéletet senkinek eladni, senkitől megtagadni vagy senki számára elnapolni nem fogunk.

41. Az összes kereskedők épségben és biztonságban utazhatnak ki Angliából,

A Magna Charta részlete

7 Figyeljük meg a korabeli írásmódot! [F]

jöhetnek be Angliába, és tartózkodhatnak vagy közlekedhetnek bent az országban, szárazföldön és vízen egyaránt, akár venni, akár eladni akarnak, az ősi helyes szokások alapján, anélkül, hogy mindenféle jogtalan vámot követelnének tőlük (…)

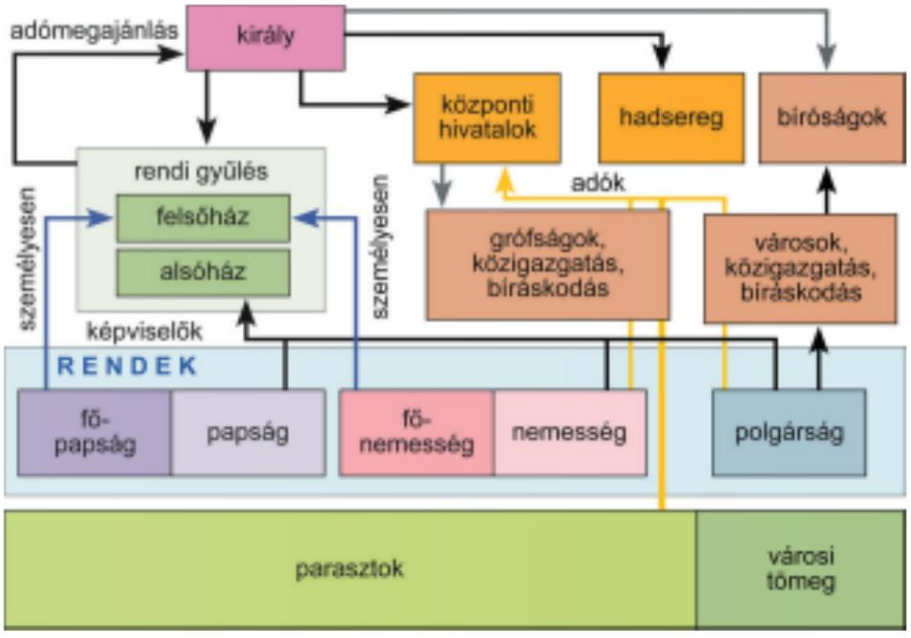
52. Akit mi megfosztunk birtokaitól, váraitól, kiváltságaitól vagy jussától a vele egyenlők törvényes ítélete nélkül, annak mindazt tüstént vissza fogjuk juttatni. És ha emiatt viszály támadna, az ügyben az a huszonöt báró ítélkezzék, akikről a béke biztosításával kapcsolatban alább történik említés. (…)

61. Mindezeket az elmondottakat megengedtük Isten kedvéért, királyságunk megjavítása céljából, valamint a köztünk és a bárók közt keletkezett viszály kedvező lecsendesítése végett. Mindörökre örvendezni kívánván ezek teljes és szilárd tartósságának, az alább leírt biztonságot engedélyezzük nekik. Ti. azt, hogy a bárók válasszanak tetszésük szerint huszonöt bárót az országból, akik saját erejükhöz képest tartoznak őrizni, megtartani s őriztetni a békét és a szabadságokat, amelyeket nekik adtunk és jelen oklevelünkkel megerősítettünk (…) És ha mi – vagy ha országon kívül vagyunk, a mi udvarbíránk (…) nem orvosolná a sérelmet, abban az esetben (...) ezek huszonöten pedig az egész ország közösségével nyugtalanítsanak és sanyargassanak bennünket minden módon, ahogyan csak bírják: vegyék be várainkat, foglalják el földjeinket, birtokainkat, amíg véleményük szerint az orvoslás meg nem történt. Személyünk, a királyné és gyermekeink személye azonban épségben maradjon. Mihelyt az orvoslás megtörtént, ragaszkodjanak ismét hozzánk, miként előbb tették." *(A Magna Charta Libertatumból, 1215)*

Gyűjtse össze az oklevél kiadásához vezető sérelmeket! Állapítsa meg, mely társadalmi csoportokat érintenek ezek! Határozza meg, hogy a dokumentum mely ügyekben korlátozza az uralkodót! Magyarázza meg, hogy miért tartják e dokumentumot az angol rendi kormányzáshoz vezető út első állomásának! **[F]** **8**

„A király Northamptonshire sheriffjének. Minthogy tanácskozást és értekezést kívánunk tartani a grófokkal, bárókkal és királyságunk egyéb főuraival, hogy intézkedéseket foganatosítsunk azon veszedelmek ellen, amelyek ezekben a napokban fenyegetik a királyságot, ez okból meghagyom nekik, hogy a Szent Márton téli ünnepe utáni legközelebbi vasárnapon jelenjenek meg előttünk, a Westminsterben, hogy megvitassuk, elrendeljük és végrehajtsuk azt, aminek segítségével elháríthatjuk ezen veszedelmet. Neked is szigorú utasítással meghagyom, haladéktalanul rendeld el, hogy a nevezett grófságból két lovagot, ugyanazon grófság minden városából két városi polgárt, minden mezővárosból két lakost, olyanokat, akik legalkalmasabbak a feladatra, válasszanak ki és a jelzett napra és helyre küldjenek el, úgy, hogy a nevezett lovagok a maguk és a nevezett grófság közössége nevében, és a nevezett polgárok és lakosok a maguk és a nevezett városok és mezővárosok közössége nevében, azoktól távol teljes és elegendő hatalommal rendelkezzenek, hogy mindazt megtehessék, amiről előbb szó volt, olyan módon, hogy a nevezett felhatalmazás hiánya miatt a megnevezett ügy semmiképpen se szenvedjen halasztást. És tenálad is meglegyenek itt a lovagok, polgárok és lakosok nevei, valamint ezen parancs." *(Angol oklevél, XIII. század)*

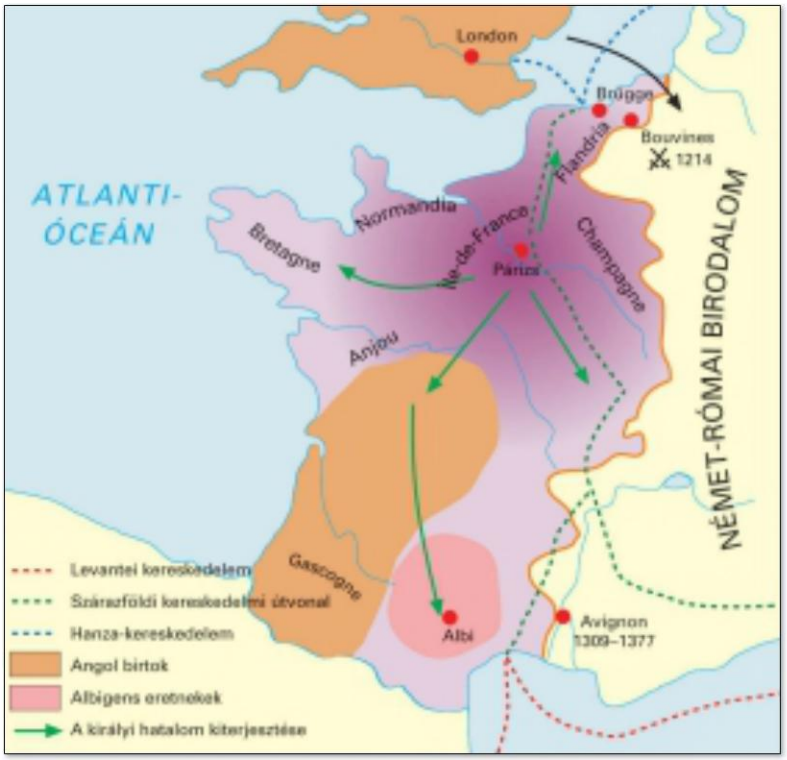
Állapítsa meg, mely kérdésekről rendelkezik a király! Gyűjtse össze, mely társadalmi csoportokat hívott meg, s ezek hogyan képviseltették magukat! Magyarázza meg az esemény jelentőségét! **[F]** **9**

Az angol rendiség

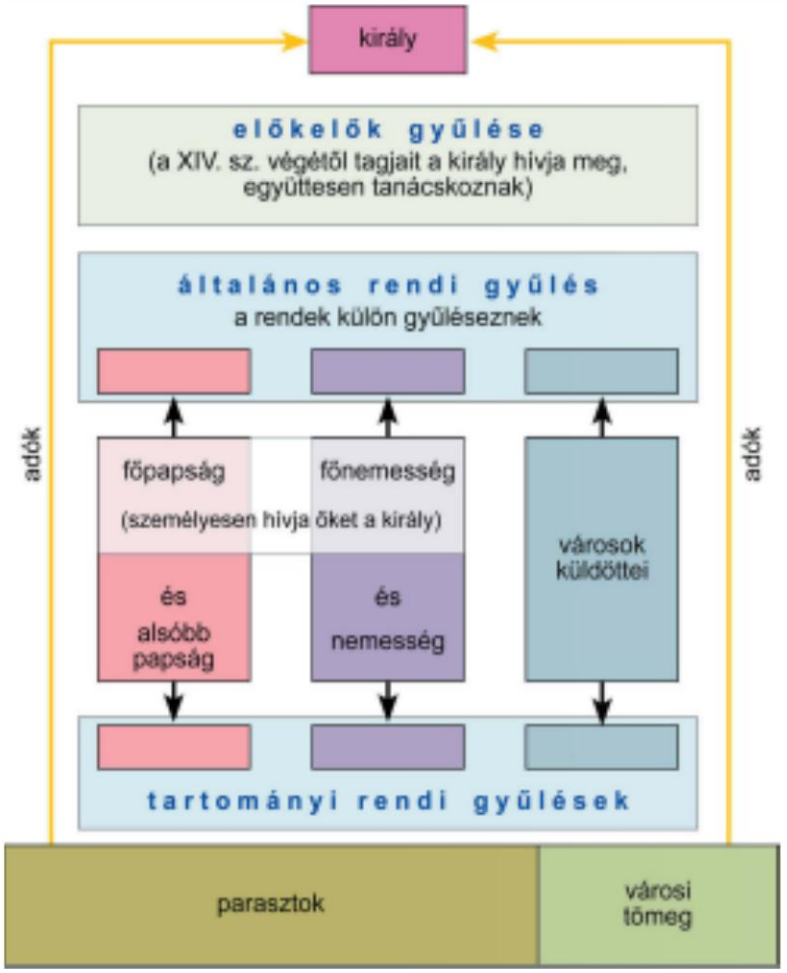
Állapítsa meg az ábra alapján, hogy mely rendekbe szerveződött az angol vezető réteg? Magyarázza meg, mit értünk azon, hogy az angol törvényhozás kétkamarás? Kinek a kezében volt a végrehajtó hatalom? Fogalmazza meg e fogalom tartalmát az ábra alapján! Olvassa le az ábráról, hogy még hol volt fontos szerepük a rendeknek a rendi gyűlésen kívül! Tárja fel, hogy a hűbéri berendezkedéshez képest miben változott a király szerepköre! Vitassuk meg, milyen lehetőséget jelentett a rendi kormányzás az uralkodók számára! **[F]** **10**

A SZÉTTAGOLT FRANCIAORSZÁG

Franciaország a XI–XIII. században

11 A térkép alapján nevezze meg a középkori Franciaország fontosabb tartományait! Állapítsa meg a történelmi atlaszból, hogy a széttagoltság vagy az egység volt jellemzőbb a korszak európai államaira! Hogyan lehetséges, hogy az angol királynak is voltak területei Franciaországban? Miért törekedtek a francia királyok Champagne, majd Flandria megszerzésére? Milyen érdekei fűződhettek a francia királyoknak az albigensek leveréséhez? Kövesse nyomon a királyi hatalom terjeszkedését! [F]

12 A francia rendiség

13 Mely rendek jöttek létre Franciaországban? Hogyan képviseltették magukat a rendi gyűlésen? Az ábra alapján magyarázza meg, mit értünk azon, hogy a francia rendi gyűlés egykamarás volt! A végrehajtó hatalom mely szintjei voltak a király, és melyek a rendek kezében? [F]

A FRANCIA RENDISÉG KIALAKULÁSA

„(…) A főpapokkal és a főnemesekkel, valamint magunk és e királyságunk más híveivel és igaz alattvalóival tárgyalni és dönteni óhajtunk számos súlyos ügyben, amelyek korántsem jelentéktelenül érintik személyünket, magunk és királyságunk, valamint az egyházak s egyháziak, a nemesek s a világi személyek, továbbá e királyság minden egyes lakosa állapotát és szabadságát.

Ezért meghagyjuk önnek, hogy a mi részünkről parancsolja meg a (…) városok (…) közösségeinek, hogy e közösségek nagyjai és legokosabbjai közül két vagy három (…) teljes hatalommal felruházott [képviselő] által (…) vegyenek részt a Párizsban virágvasárnap előtti vasárnapon mivelünk megtartandó tárgyalásokon és döntéseken mindannak tudomásulvétele, végrehajtása és a jelzett községek konzuljai által történő jóváhagyás végett (…) amit mi ezekkel kapcsolatban (…) elrendelünk.

Figyelmeztesse őket, hogy máskülönben – ha a parancs szerint nem jelennek meg előttünk – ahogy a dolog megkívánja, eljárás fog megindulni ellenük a hozandó határozat értelmében.” *(IV. [Szép] Fülöp oklevele, 1302)*

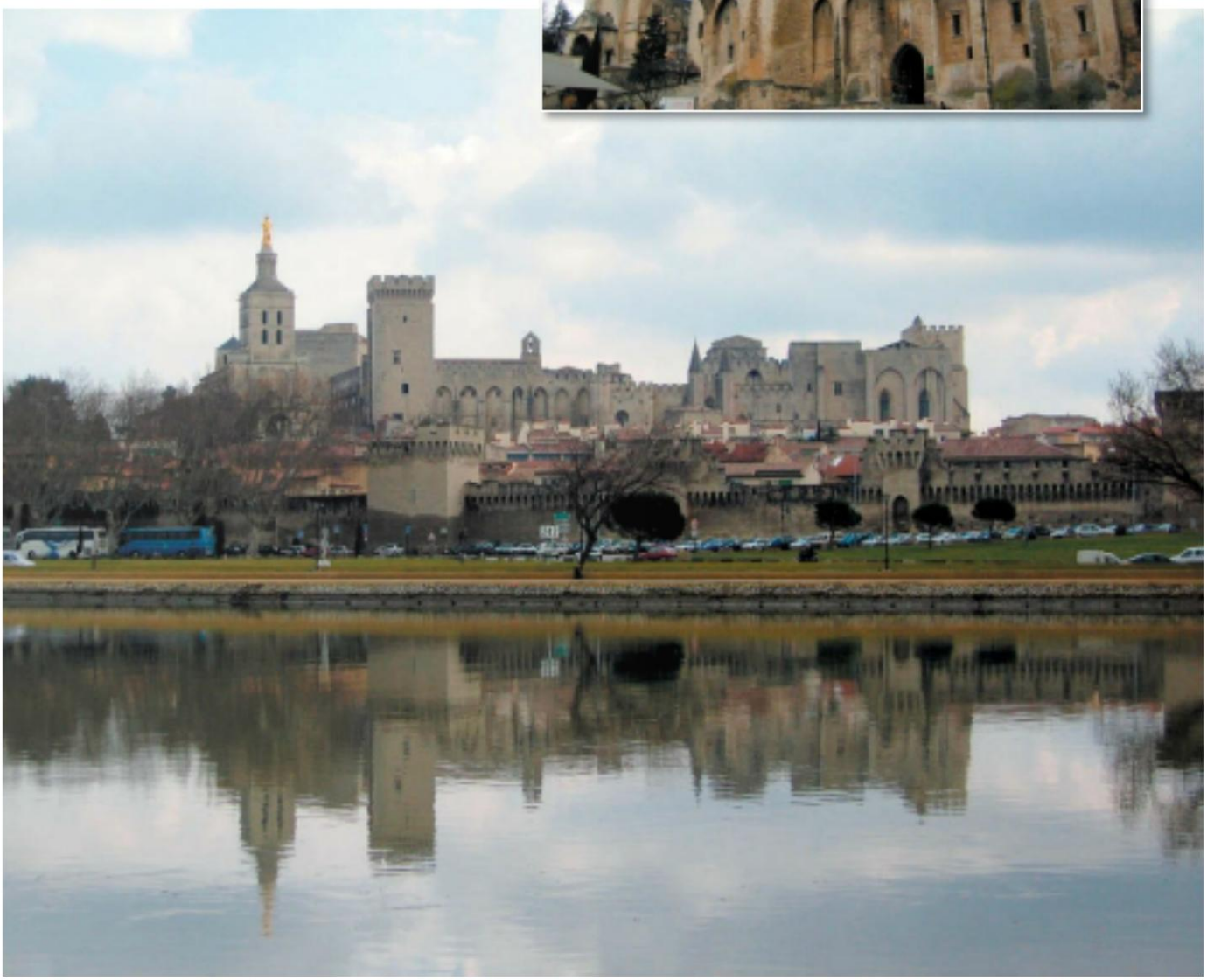
Foglalja össze tömören az oklevél tartalmát! Tárja fel, mi vezette a királyt az oklevélből kiolvasható lépésre! Állapítsa meg a képviselet jellegét és jellemzőit! [F]

Az avignoni pápai palota. IV. (Szép) Fülöp politikai céljai érdekében nem válogatott az eszközökben. A pápasággal szembekerülve katonái az idős VIII. Bonifác pápát fizikailag bántalmazták és rövid időre fogságba is vetették. Utódául francia származású pápát választottak, aki Avignonba tette át székhelyét. Avignon francia területen van, de a középkorban nem tartozott a francia király uralma alá – pápai birtok volt. A városka 70 évig volt a pápák székhelye

Milyen lehetőségeket rejtett a francia királyi hatalom számára az „avignoni fogság"? Milyen stílus jegyeit ismered fel a XIV. századi épületen? [F]

14

A RENDI DUALIZMUS FELÉPÍTÉSE

„[1356] október 15-én, egy szombati napon (…) számos egyházi ember és nemes, valamint a tekintélyes városok sok polgára jött Párizsba; majd az ezt követő hétfőn egybegyűltek (…) termében a jelen levő normandiai herceg [a trónörökös] parancsa szerint. Itt a herceg jelenlétében, Pierre de La Forest, Rouen érseke és Franciaország kancellárja, ismertette a három renddel a király foglyul ejtésének történetét; (…)

Következett 15 nap vagy körülbelül annyi. Sokaknak ez fáradságos volt, mivel a három rend hosszú ideig várt e dologban a válaszadással. Mégis, miután több mint tizenöt napon át tanácskoztak és üléseztek, mindenik rend képviselőket

Elemezze a rendi gyűlésen lejátszódó politikai harcot! Hasonlítsa össze a hűbéri és a rendi állam élén álló királyok hatalmát (a király jogai, tényleges hatalom stb.)! [F]

15

16

választott, akiket meghatalmazott azzal, hogy mindazt rendeljék el, ami a királyság javát látszik szolgálni. A küldöttek – mindhárom rendből összesen körülbelül ötven – azt üzenték a normandiai hercegnek, hogy szívesen beszélnének vele titokban. Évégett a herceg csupán hatodmagával a minorita barátok rendházába ment a rendek megbízottaihoz (…)

Először is kijelentették neki, hogy a király az elmúlt időben roszszul kormányozta az országot: ezért pedig azokat kell okolni, akik neki tanáccsal szolgáltak. Általuk tette a király mindazt, amit tett. Ezek a királyságot kifosztották és oly veszélybe sodorták, hogy teljesen tönkrement és elveszett. Azt követelték továbbá a hercegtől, hogy azokat, akiket ők megneveznek, fossza meg minden tisztségtől, fogassa el és börtönözze be őket (…)

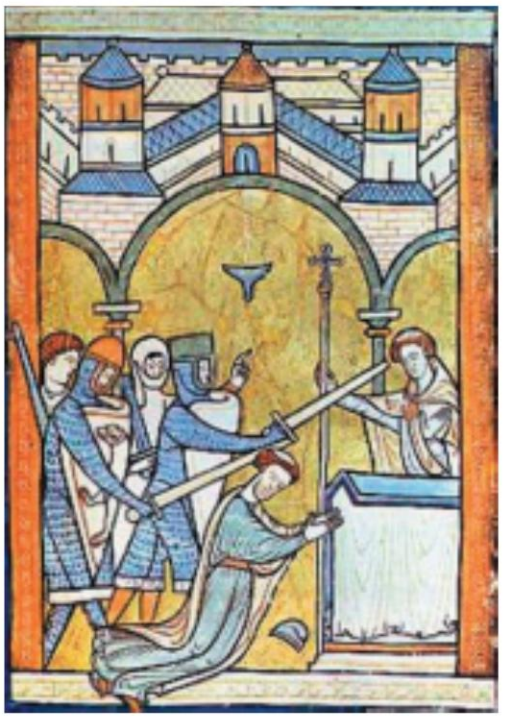
A herceg azt válaszolta nekik, hogy a dolgokat készségesen hozza tanácsa tudomására döntés végett, de mindenképpen szeretné tudni, hogy a három rend minő segítséget kíván nyújtani neki. Erre a rendi megbízottak azt felelték, hogy maguk közt megállapodtak a következő módon (…)" *(Grandes Chronique de France)*

A franciaországi rendek korabeli ábrázoláson

Melyek voltak Franciaország rendjei? Elemezze, mire utal a király elhelyezkedése az illusztráción! [F]

Nézőpontok

II. Henrik az egyházat is szilárdan kézben kívánta tartani. Ezért az ország legfőbb egyházi méltóságába, a canterburyi érseki székbe ivócimboráját, Becket Tamást ültette. Becket azonban azonosult a rá bízott méltósággal, s szembeszállt a királlyal, amikor Henrik korlátozni kívánta az egyház jogait. A király emberei az érseket az oltár előtt ölték meg (1170). Az eset egész Európában óriási felháborodást váltott ki. A pápaság meghátrálásra kényszerítette Henriket: a király visszavonta az egyházat korlátozó rendelkezéseit, és nyilvánosan vezekelt Becket sírjánál.

17

Becket Tamás meggyilkolása a canterburyi katedrálisban

18

Kimutatható-e az ábrázolásból az alkotó (illusztrátor) véleménye? Ha igen, fogalmazzuk ezt meg! Tárja fel az erre utaló jegyeket! [F]

Vitassuk meg, hogy a történet milyen erkölcsi problémákat vet fel! Miért azonosulhatott Becket a reá ruházott méltósággal? Keressünk hasonló történelmi helyzeteket! [F]

„1. Ha vita keletkezik laikusok [világiak], klerikusok [egyháziak] és laikusok vagy klerikusok között az egyházak kegyuraságát [egy adott egyház feletti rendelkezést] (…) illetően, a király úr bíróságán tárgyalják le és döntsék el. (…)

3. Azok a klerikusok, akiket bármilyen ügyben megidéznek és vádolnak, a királyi bíró idézésére a király kúriájába fognak jönni, s ott felelnek azokban az ügyekben, amelyeket a királyi bíróság oda tartozóknak talál és az egyházi bíróság elé fognak állni olyan ügyekben, amelyek oda tartozóknak látszanak, de úgy, hogy a király bírája kiküld valakit a szentegyház bíróságára, hogy meglássa: milyen módon folyik a per. Ha pedig a klerikust elítélik vagy beismerő vallomást tesz, azontúl az egyház ne védje meg őt. (…)

7. Sem a király közvetlen hűbérese, sem uradalmainak tisztviselője nem sújtható kiközösítéssel, s az ilyenek birtokai sem vehetők kiközösítés alá, amíg nem fordultak a királyhoz, ha az országban van, vagy főbírájához, ha külföldön tartózkodik, hogy tegyen igazságot (…)

11. Az érsekek, püspökök és az ország minden egyházi személye, aki közvetlenül hűbérese a királynak, birtokait bárósági módjára bírja a király úrtól, és a király bírái meg tisztjei előtt felel értük (…)" *(A claredoni konstitúciókból, 1164)*

Értelmezze az egyes pontok tartalmát! Állapítsa meg, hogyan érintették a rendelkezések az egyházat! [F]

5. Válság és fellendülés. Nyugat-Európa a XIV–XV. században

GAZDASÁGI VÁLSÁG A XIV. SZÁZADBAN **A XIV. század első felében Nyugat-Európa** több évszázada tartó **fejlődése megtorpant,** majd átmeneti **hanyatlás következett be.** Évről évre **éhínségek** pusztítottak. A bajt több tényező együttes jelentkezése eredményezte. A népesség gyorsabban nőtt, mint a mezőgazdasági termelés, vagyis a föld nem tudta eltartani a növekvő lakosságot. Rontotta a helyzetet, hogy a termelés növelése érdekében gyenge minőségű földeket is feltörtek, amelyek azonban rövidesen kimerültek. A válságot elmélyítette, hogy **az éghajlat hidegebbre fordult.** A változáshoz a mezőgazdaság csak lassan tudott alkalmazkodni, romlottak a terméseredmények.

Az éhezéstől legyengült emberek tömegeit ragadta el a példátlan kiterjedésű és hevességű **pestisjárvány**. A gyógyíthatatlan kórt 1347-ben genovai hajósok hurcolták be Keletről Európába, és pusztítása csak 1450-ben szűnt meg. (A következő évszázadokban a pestis egy-egy területen rendszeresen felütötte fejét. A népesség egy része azonban védettséget szerzett, így az áldozatok száma csökkent.) A pestis – a gazdasági válsághoz hasonlóan – elsősorban Dél- és Nyugat-Európát sújtotta, míg Közép- és Kelet-Európában kisebb veszteséget okozott. **Európa népessége** a XIV. században 75-80 millióról 55-60 millióra **csökkent.** A válságidőszakot súlyosbították a korszak nagy háborúi.

A SZÁZÉVES HÁBORÚ (1337–1453) IV. (Szép) Fülöp halála után nem sokkal **kihalt a Capetingek férfiága.** A trón oldalágon a Valois-családra [valoá] szállt. **A francia trónra** – leányági öröklésre hivatkozva – **az angol király,** III. Edward (1327–1377) **is igényt tartott.** A háború kirobbanásában a trónviszály mellett a textilipara révén gazdag **Flandria feletti uralom** kérdése is szerepet játszott.

Az angolok Flandriában törtek előre, és **legyőzték a franciákat.** A franciák sorozatos vereségeik után jelentős területi engedményeket tettek. Franciaországban a hadseregek dúlásai és a pestis elviselhetetlenné tette a városi és falusi szegénység helyzetét. A háborús veresége miatt tekintélyét vesztett nemességgel szemben **parasztfelkelés** robbant ki (1358), amelyhez Párizs népe is csatlakozott. A felkelést kezdeti sikerek után – mint a középkorban mindegyiket – leverték. **Az erőre kapó francia királyság az angolokat** néhány kikötő (Calais, Bordeaux, La Rochelle) kivételével **kiszorította Franciaországból.** A két fél fegyverszünetet kötött (1375).

A harcok a XV. század elején ismét fellángoltak. Az angolok újra támadásba lendültek, és legyőzték a francia seregeket. Elesett Párizs is, a francia trónörökös, a későbbi VII. Károly délre menekült. Az angolok már Orléans-t [orlean] ostromolták, mikor egy ifjú parasztlány, **Jeanne d'Arc** [zsann dark] **angolellenes mozgalmat indított.** Jeanne d'Arcot látomásai vezették, és isteni eredetű küldetéstudata erőt öntött a francia seregekbe. Felmentették Orleans-t, majd Rheimsig, a francia koronázóvárosig nyomultak előre. Jeanne d'Arc álma teljesült, **VII. Károlyt francia királlyá koronázták,** ám a lány rövidesen fogságba esett (1430), s az angolok kezébe került. **Jeanne d'Arc,** a tömegeket megmozgató fanatikus kezdett kényelmetlenné válni mind az angol, mind a francia vezető réteg számára. Így az angolok a francia egyház közreműködésével **eretnekként máglyán megégették** (Rouen, 1431).

A francia győzelmek hatására **az angolok franciaországi uralma hamarosan összeomlott.** A megszületett békében (1453) egyedül Calais-t [kalé] tudták megtartani. Az angolok kiűzésével párhuzamosan **Károly a helyi hatalmasságokat is megtörte.** A főnemességtől megvonta a katonatartás jogát, s zsoldoshadsereget állított fel. Utódai **folytatták a központosítást,** s újabb területeket csatoltak Franciaországhoz (Burgundia nyugati része, Provence és Bretagne).

A RÓZSÁK HÁBORÚJA (1455–1485) A nagy **pestisjárvány** Angliát is elérte, s a szigetországban is hatalmas pusztítást vitt végbe. A népességszám a XIV. század végére 4 millióról 2–2,5 millióra csökkent, ami **munkaerőhiányt idézett elő.** A hiányzó munkáskezeket a birtokosok kedvezményekkel biztosították. Az elnéptelenedett földeket a parasztok bérlőkként művelhették meg. A **szabadabb bérlői viszony** mellett a sokak számára még meglevő **jobbágyi függőség** még terhesebbnek tűnt. Ráadásul a százéves háború terhei miatt a hatalom **adóemelés**re kényszerült. Mindezek miatt Délkelet-Angliában **parasztfelkelés** robbant ki, amely gyorsan terjedt az országban (1381). A felkelést leverték. A következő évszázadban azonban **az angol parasztság egyre nagyobb része került** jobbágyi függés helyett a hatékonyabb munkát biztosító **bérlői viszonyba.**

A háborús vereség után Angliában **trónharcok** törtek ki két hercegi dinasztia (York-ház és Lancaster-ház) között. A rózsák háborújában (a Yorkok címerében fehér, a Lancesterekében piros rózsa volt) a véres leszámolások miatt sok főnemesi család kihalt. Ennek is köszönhető, hogy **a trónt** végül **megszerző** Tudor-házbeli [tyúdor] **VII. Henrik** (1485–1509) gyorsan helyreállította a rendet, és a békére vágyó parlament támogatásával **megerősítette a központi hatalmat.**

A RECONQUISTA Évszázados harcok (reconquista) nyomán a XIII. század végére az Ibériai-félsziget muzulmán lakóit (a mórokat) a félsziget déli részére szorították vissza. A hosszú háborúskodás ellenére a térség **a keresztény és a muzulmán kultúra kölcsönhatás**ának színterévé vált. A móroktól visszahódított területeken **három királyság alakult: Portugália, Kasztília és Aragónia.** Mindháromra jellemző volt az **erős rendi hatalom.**

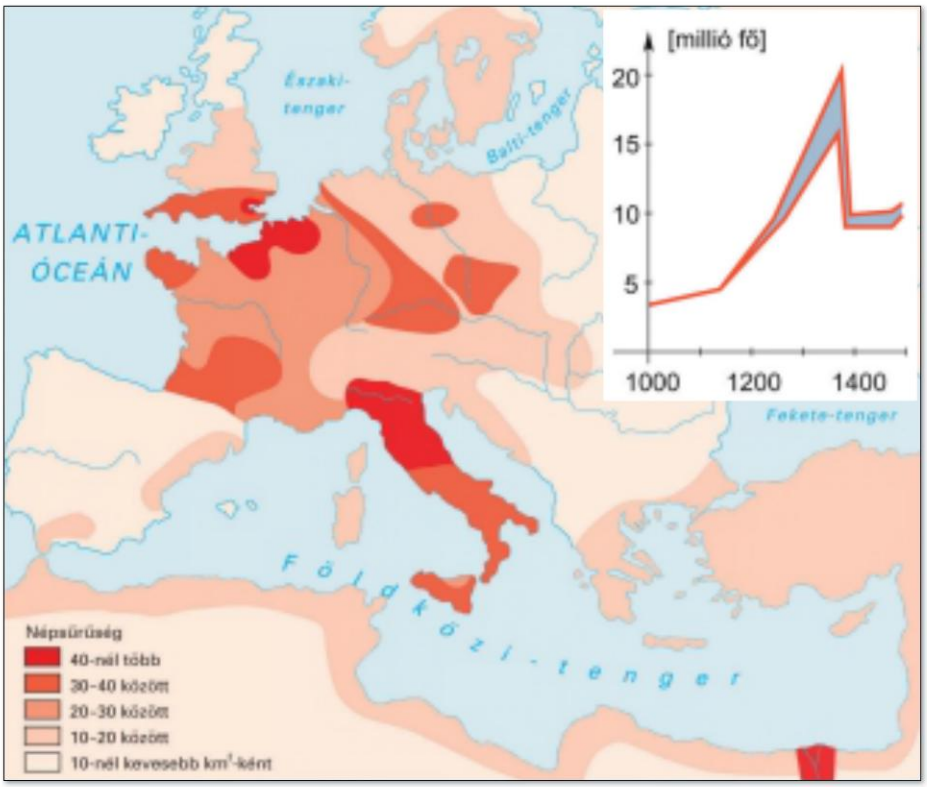
Kasztíliai Izabella és Aragóniai Ferdinánd házassága megteremtette az **egységes Spanyolország**ot (1479). A királyi hatalom megerősödött, visszaszorították a főnemeseket (pl. megtiltották a magánhadseregeket). Az új állam növekvő erejét mutatja, hogy rövidesen elfoglalták az utolsó mór tartományt, Granadát (1492).

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS Nyugat-Európa gazdasága a **XV. században ismét gyors fejlődés**nek indult. **A fellendülés központjává** (centrum) a távolsági kereskedelmi utak találkozásánál fekvő **Flandria vált,** posztógyártása révén. (A posztó a távolsági kereskedelem egyik fő árucikke volt.) E folyamatot erősítette, hogy a korszakban az Atlanti-óceánon keresztül **tengeri összeköttetés** jött létre **a Hanza és a levantei kereskedelem között.** Az óceáni hajózás új, hosszabb utak megtételét lehetővé tevő, nagy vitorlafelületű, hátsó kormányos hajó (karavella) kifejlesztését eredményezte.

A gazdasági fellendülést **újabb találmányok** megszületése és elterjedése is jelezte. A **puskapor** még nem forradalmasította a hadviselést, de előkészítette átalakulását. A lassan készülő és drága, kézzel írt könyvek (kódexek) csak kevesekhez juthattak el. A német **Gutenberg** a **könyvnyomtatás** feltalálásával (Mainz, 1450) lehetőséget teremtett az információk gyorsabb áramlására.

ARCHÍVUM

GAZDASÁGI VÁLSÁG A XIV. SZÁZADBAN

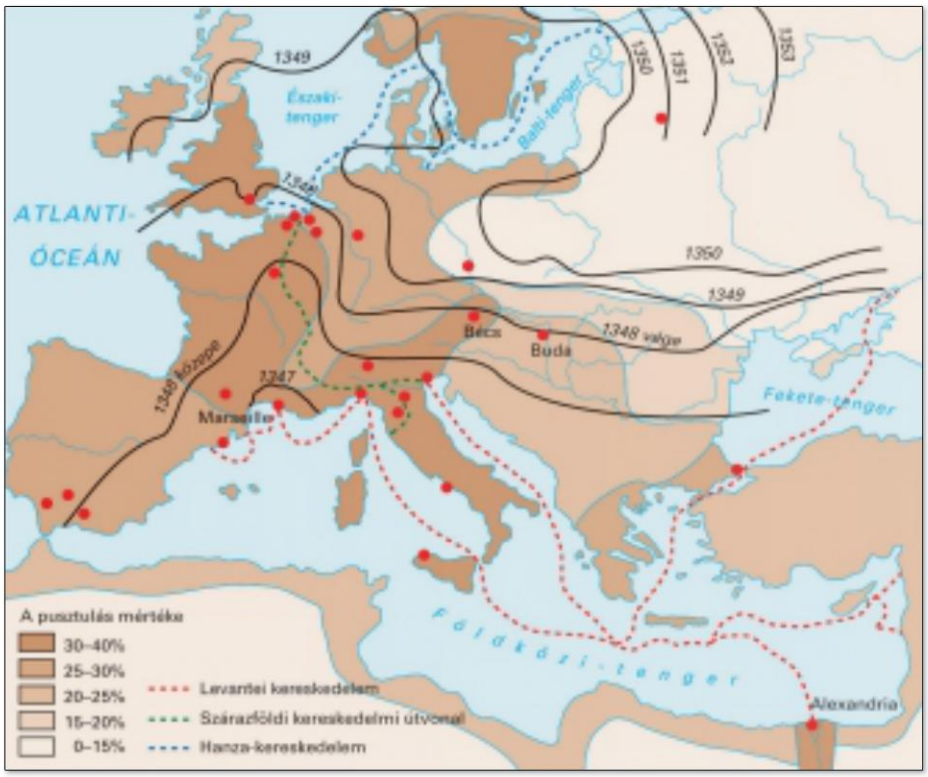

Európa népsűrűsége a XIV. század elején és Franciaország népességének alakulása

Melyek voltak Európa sűrűn lakott területei? Milyen összefüggés van a gazdasági fejlettség és a népsűrűség között?

Hogyan alakult Franciaország népessége a XI–XIV. században? Mely tényezők játszottak szerepet a népességszám változásában? Mely tényezők befolyásolták a folyamatot? Milyen gazdasági, társadalmi és politikai hatásai voltak a népességszám változásainak? [F]

1

A pestis pusztítása

Mennyi idő alatt terjedt el Európában a járványos betegség? Jelölje nyilakkal a térképen a terjedési irányokat! Mely tényezők határozták meg a terjedés irányait? Mely régiókban volt nagyarányú a pusztítás? Milyen okokra vezethető vissza a ragály kisebb és nagyobb mértékű pusztítása? (Válaszához használja fel a népsűrűségről készült térképet is!) [F]

2

Kortársi illusztráció az áldozatok temetéséről. A pestis terjedésének okát – a patkányok bolhái terjesztették a kórt – a kortársak nem ismerték, de a betegség fertőző jellegével tisztában voltak

Hogyan kíséreltek meg védekezni a hirtelen megjelenő ragállyal szemben? [F]

3

„Az Úr 1348. évében majd az egész föld területén olyan nagy halálozás pusztított, amelyhez hasonlót alig ismerünk. Az életben maradottak alig voltak elegendők ahhoz, hogy eltemessék a halottakat, vagy irtózattal elkerüljék őket. Oly nagy rettegés kerítette hatalmába az egész világot, hogy amint valakin egy fekély vagy daganat keletkezett, általában a hónaljon vagy az ágyékon, az áldozatot minden segítségtől megfosztva elhagyták, még rokonai is. Az apa elhagyta betegágyon levő fiát, és fiú az apját. Senki sem csodálkozott ezen, mert midőn egy házban valakit ez a betegség sújtott és belehalt, igen gyakran bekövetkezett, hogy az összes többi lakó megfertőződött és ugyanolyan gyorsan meghalt; sőt borzasztó dolog még hallani is, a kutyák, a macskák, kakasok, tyúkok és az összes háziállatok ugyanerre a sorsra jutottak. Akik egészségesek voltak, a félelemtől fejvesztetten menekültek. Így számosan haltak meg gondatlanságból, akik lehet, egyébként megmenekülhettek volna. Sokat, akiket a betegség megtámadott, s azt hitték róluk, bizonyosan hamar meghalnak, a legkisebb megkülönböztetés nélkül az árokba vittek, hogy elföldeljék, s nagyszámban kerültek így élve a föld alá. Ehhez a bajhoz jött még egy másik: az a hír terjedt el, hogy egyes bűnözők, de különösen a zsidók megmérgezték a folyókat és kutakat, s ettől terjedt el annyira a pestis. Ez az oka annak, hogy annyi keresztény és zsidó, ártatlanok és feddhetetlenek, megölettek, megégettettek vagy kínzást szenvedtek, holott mindez a csapás a csillagok állásából, vagy isteni bosszúból eredt. És a járvány a mondott éven túl meghosszabbodott, és tovább tartott a következő két éven át, s azokon a vidékeken is elterjedt, ahol korábban nem dühöngött (…) ”
(Az avignoni pápák életéről)

Védőöltözet pestisjárvány idején. A csőrbe fűszereket, illatszereket tettek, védelmül a fertőzés ellen

4

5

Állapítsa meg, mely esemény leírását adja a forrás! Gyűjtse össze a pusztítás különböző formáit! Hogyan védekeztek a pusztítás ellen? A lakosság miben látta a pusztítás okát! Magyarázza meg a jelenség hátterét! Gyűjtsön hasonló példákat a történelem más korszakaiból! [SZ]

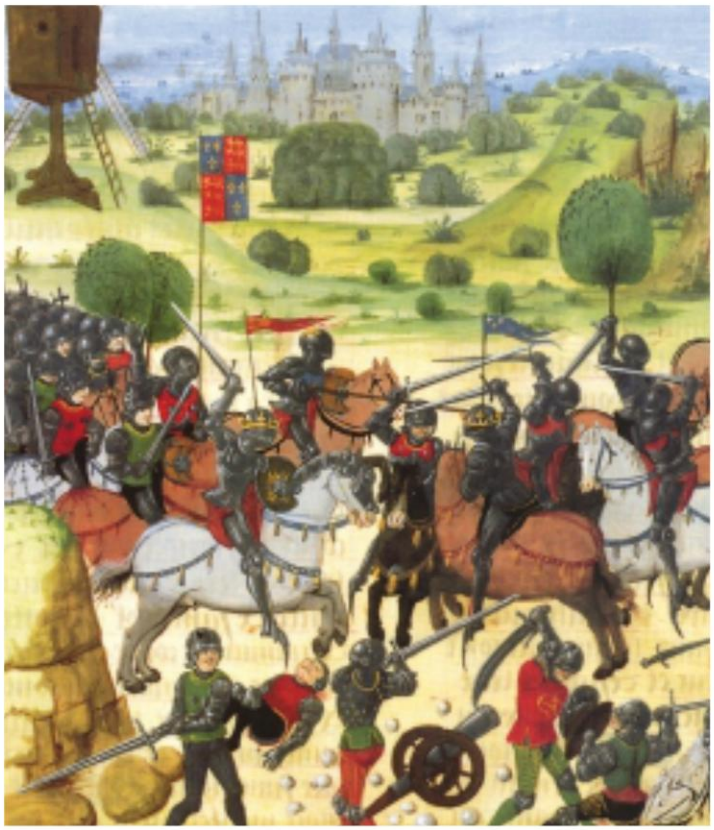
A SZÁZÉVES HÁBORÚ (1337–1453)

„Ezen a szombaton reggel [1346] a francia király is elindult Abbeville-ből, és kibontott zászlókkal lovagolt az ellenség ellen. És bizonyára szép látványt nyújtottak ezek a nemesen felöltözött, gazdagon feldíszített urak, a lobogó zászlók és a mezőkön átlovagoló megszámlálhatatlan csapatok. És tudjátok meg, hogy a francia király hadseregét húszezer páncélosra, s több mint százezer gyalogkatonára becsülték, s ezek közül körülbelül tizenkétezer volt lándzsás gyalog és genuai [genovai] íjász. És az angol királynak [III. Edward] körülbelül négyezer lovas vitéze, tízezer íjásza és tízezer walesi és más gyalog katonája volt.

Mikor a zivatar elmúlt, a genuaiak és a gyalogkatonák, a vezér parancsára a csatasor elé állottak oly közel az angolokhoz, hogy egymásra lőhessenek. És az angol íjászok csakhamar legyőzték és megszalasztották a genuaiakat és a gyalogkatonákat; de a francia urak csapatai annyira égtek a vágytól, hogy előre nyomuljanak és az ellenséggel szembeszálljanak, hogy senki sem ügyelt semmi parancsra, s úgy rohantak előre rendetlenül és összevegyülve, hogy a genuaiakat

Állapítsa meg, mi volt a különbség a két sereg felépítése között! Magyarázza meg, hogy a seregek különböző felépítése mennyiben járult hozzá a franciák vereségéhez! Határozza meg, hol találkoztunk már a hadviselés változásának hasonló példájával! Állapítsa meg a szerző viszonyulását az eseményekhez! Válaszait indokolja! [F]

6

7

egészen bezárták maguk és az angolok közé. (…) Így a gyönge lovak a földre zuhantak, majd az erősek is az elesettek közé hullottak, s azok, akik hátul voltak, nem törődtek a tolongással, s ők is azok közé zuhantak, kik a földön hevertek. Viszont az angol íjászok oly sűrűn és szakadatlan lőttek azokra, kik állottak, hogy a lovak a nyílvesszőktől megsebesítve egészen megvadultak. Egyik nem akart előre menni, a másik előre rohant, a legtöbb egészen megvadult, mások félelmükben a nyilaktól uraik akarata ellenére megfordultak, az erősen megsebesültek pedig a földre zuhantak. És az angol páncélos vitézek, kik gyalog voltak felállítva, előre nyomultak, utat törtek maguknak a franciák között, kik sem magukon, sem lovaikon nem tudtak segíteni, s tőrrel, csatabárddal és rövid, erős karddal felfegyverkezve, úgyszólván ellenállás nélkül ölték az embereket, mert ezek nem segíthették egymást, és mozdulni se tudtak egyik a másik miatt. Soha nem esett ily nagy vereség, és soha el nem veszett annyi derék ember oly rövid idő alatt. És a franciák e nagy szerencsétlensége éjjelig tartott, mert az éj elválasztotta a küzdő feleket." *(Froissart krónikájából, 1400 körül)*

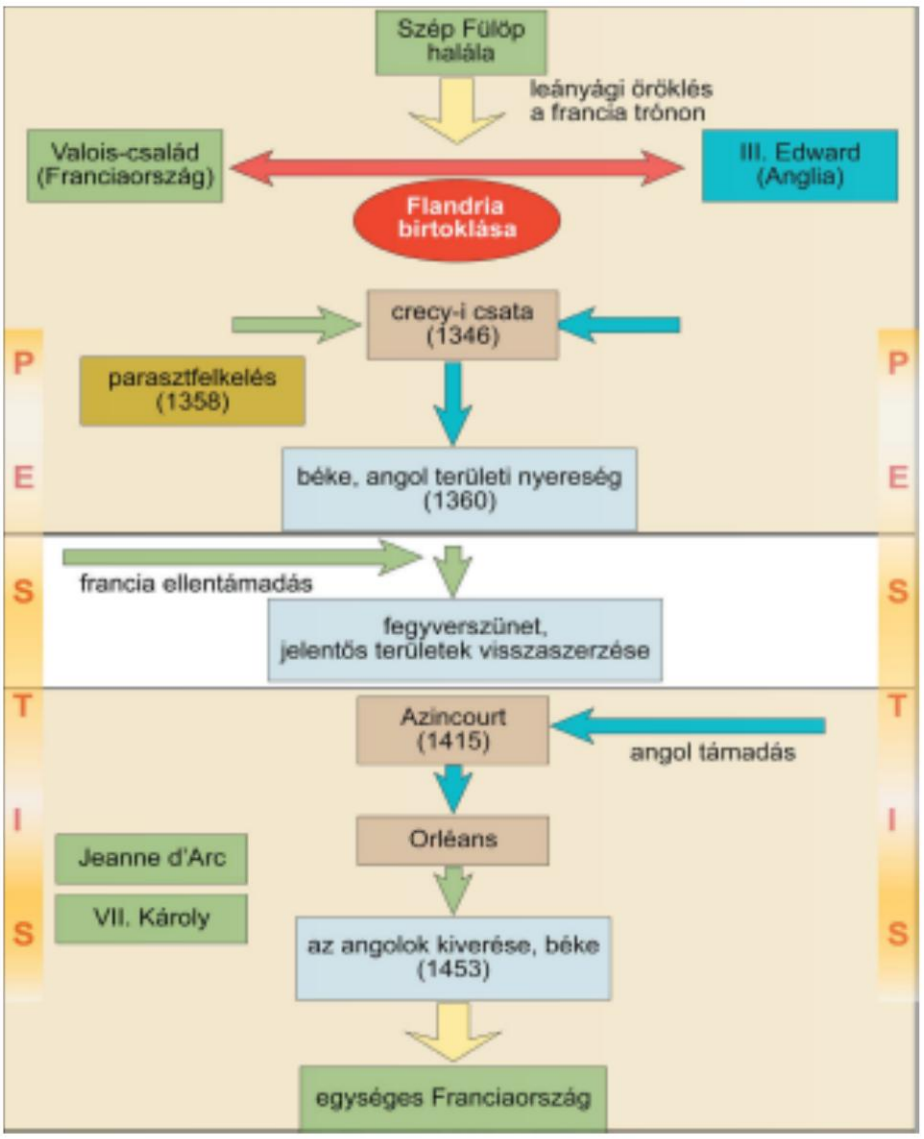
Illusztráció a Crécy mellett lezajló összecsapásról a háború történetét megörökítő Froissart krónikájából

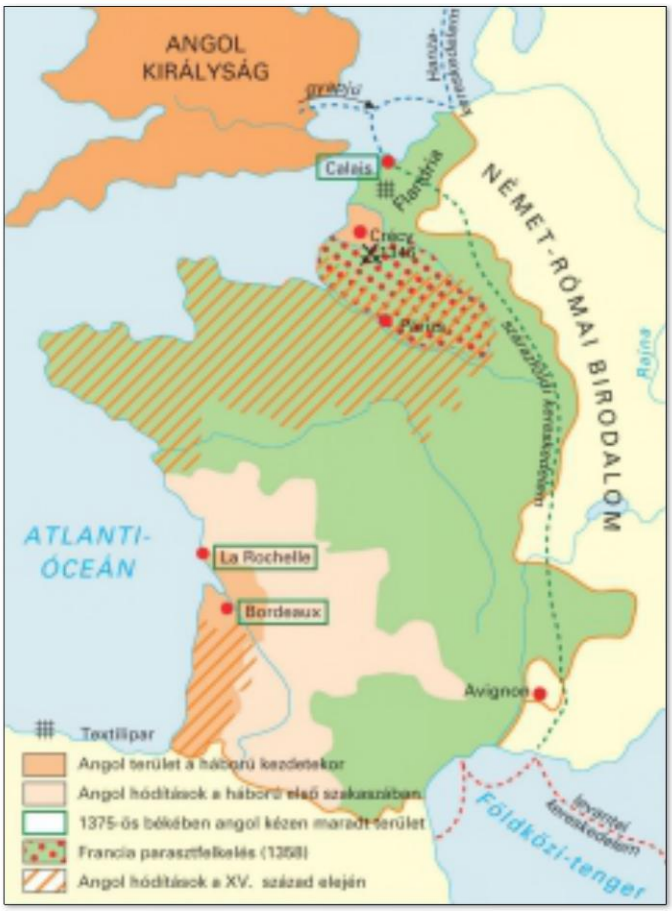
Milyen fegyvernemeket fedez fel a képen? Mely fegyvernemek felelnek meg a hagyományos lovagi hadviselésnek, s melyek jelentettek újdonságot? A kép alapján döntse el az új fegyverek hatékonyságát! [F]

A százéves háború menete

Kövesse nyomon a háború eseményeit! Milyen ellentétek robbantották ki a háborút? Milyen szakaszokra lehet osztani a küzdelmet? Mi volt az eredménye a háború egyes szakaszainak? Milyen következményei voltak a hosszú háborúskodásnak? [F]

8

A százéves háború kezdettől a XV. század elejéig

Kövesse nyomon a térképen a háború menetét! Mely területen kezdődtek az összecsapások? Miért éppen ott? Keressen magyarázatot arra, hogy miért Párizstól északkeletre tört ki a francia parasztfelkelés? Ismertesse a térkép alapján az angolok és a franciák helyzetét az 1375-ös fegyverszünet megkötésekor. Hogyan változott ez a helyzet a XV. század elején? [F]

A százéves háború befejezése

Kövesse nyomon a térképen Jeanne d'Arc hadjáratát! Milyen eredménnyel zárult e hadjárat? A háborút követően mely tartományokat sikerült a francia királysághoz kapcsolni? Mi lett a háború következménye? Miért éppen délkelet Angliában robbant ki a parasztfelkelés? [F]

9
10

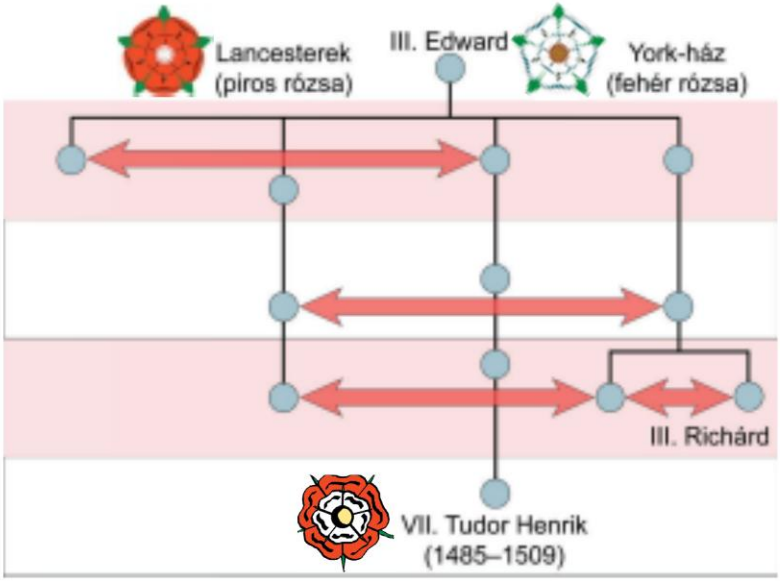
A RÓZSÁK HÁBORÚJA (1455–1485)

„Angol királyságunk minden férfi és női lakosa egyaránt (…) ha testi erőben van és hatvanadik évét még nem érte el, ha nem él kereskedésből vagy nem űz ipart, vagy vagyona nincs, amiből élhetne, vagy (…) földtulajdona (…) s másnak sem szolgál (…), szolgálni köteles annak, aki őt erre felszólította. Kapjon pedig legalább annyi ellátást, felszerelést, zsoldot vagy bért, mint amennyit Angliában huszadik uralkodási évünkben [1346], vagy öt-hat megelőző évben szokásban volt adni ott, ahol szolgálni tartozik (…)

Ha egy szolga elhagyja munkahelyét, mielőtt vállalt szolgálata befejeződött volna, börtönbe kell vetni (…)

A régi béreket [a pestis előtti olcsó bért] (…) kell a szolgának fizetni. Ha valaki magasabb bért köt ki, mint amennyi jár neki, börtönbe vetendő." *(III. Edward 1349. évi rendelete)*

Állapítsa meg, miről rendelkezik a dokumentum! Magyarázza meg az intézkedés hátterét! [F]

A rózsák háborúja

Az ábra alapján nevezze meg a küzdő feleket! Milyen jellegű küzdelmet jelentett a rózsák harca? Ki és hogyan került ki győztesen a háborúból? Hogyan hatott a háború Anglia belső életére? [F]

11
12

A RECONQUISTA FOLYAMATA

13

14

A reconquista

A térképvázlat alapján határozza meg a reconquista fogalmát! Állapítsa meg, hogyan alakult az Ibériai-félsziget politikai térképe a reconquista folyamán! Milyen fontos társadalmi jelenségről tudósít a térkép? [F]

GAZDASÁGI FELLENDÜLÉS

Középkori könyvnyomda. Az első nyomtatott könyv Európában Gutenberg 42 soros Bibliája volt. 300 példányban jelent meg

A kép alapján mondja el, hogyan működtek az első nyomdák! Gutenberg találmányáig hogyan készültek a könyvek? Mi a találmány lényege és legfőbb hatása? [F]

15

A XV. századi Európa gazdasága

Nevezze meg a térkép alapján a XV. századi Európa legfejlettebb területeit! Sorolja fel, hogy milyen szempontok szerint választotta ki ezeket a területeket! Melyek voltak Európa legfontosabb kereskedelmi útvonalai? Jellemezze ezeket (szállított áruk, az útvonal által érintett fejlett és fejletlen területek stb.)! Vesse össze a X–XIII. századi és a XV. századi helyzetet (lapozza fel a 3. lecke 25. oldalának térképét)! [F]

Nézőpontok

Jeanne d'Arc látomásai és tettei kortársait is állásfoglalásra késztették. Egyesek lelkesen követték, s boldogan áldozták életüket az általa kitűzött célért, mások a máglyára küldték. Az egyszerű „tinédzser" parasztlány csak a máglyahalál elkerülése érdekében írta alá az eretnekségét bizonyító okiratot. Ennek ellenére tűzhalálra ítélték.

Rövidesen francia nemzeti hőssé vált, ezért már 1456-ban ártatlanná nyilvánították, majd 1920-ban szentté avatták.

A XV. században Jeanne d'Arc vallásos hittel, az Úr parancsára indult el az angolok ellen. A vallásos fanatizmus mögött azonban már föltűnik a nemzeti kötődés is.

Vitassuk meg a forrásra támaszkodva, milyen érdekek, indulatok és érzelmek hatottak a fiatal lány megítélésében! Keressünk hasonló történelmi eseményeket (analógiákat)! [F]

Tárjuk fel a vallásos fanatizmus és a nemzeti kötődés jellemzőit! Magyarázzuk meg a különbségek okait, hátterét! [F]

„Önök pedig íjászok, nemesek és közrendűek hadinépe, akik Orléans városa előtt állnak, Isten hírével menjenek haza hazájukba, mert ha nem így cselekszenek, úgy hírt fognak hallani a Szűzről, aki csakhamar meglátogatja majd önöket, az önök nagy kárára. Anglia királya! Ha nem így cselekednék, tudja meg, hogy hadvezér vagyok és bárhol Franciaországban találkozom embereivel, meneszteni fogom őket onnan, akár akarják, akár nem. Ha engedelmesek, megkegyelmezek nekik, de ha makacskodnak, megöletem valamennyit. Istennek, az ég királyának akaratából jöttem ide, teljes szívvel és lélekkel avégett, hogy egész Franciaországból kiűzzem önöket, és mindazokat, akik árulást, bajt és kárt akarnak hozni a francia királyságra. Korántse vélekedjék olyaténképpen, hogy a francia királyságot (…) el fogja nyerni. Károly [VII. Károly] király az igazi örökös, aki éppen azért fogja bírni, mert Isten, az ég királya akarja így (…) Károly nagy sereggel vonul majd be Párizsba! Ha nem akar ön hinni Isten és a Szűz kinyilatkoztatásának, majd megütközünk, bárhol is találunk önre. Ígéri és értésére adja önnek a Szűz, hogy ott oly nagy mészárlást fog véghezvinni, amekkorát ezer esztendő óta nem csináltak Franciaországban. Tudja meg, hogy az ég királya annyi erőt fog a Szűznek küldeni, hogy minden ellenállás hiábavaló lenne ő és jó fegyveresei ellen. És az ütközet alkalmával meglátjuk majd, vajon az ég Istene oldalán-e a jog vagy az önén (…) Válaszoljon tehát: Orléans városában kíván-e békét. De ha ezt nem tenné, úgy csakhamar emlékeztetni fogom erre, az ön nagy kárára." *(Jeanne d'Arc levele az angolok vezéréhez, 1429)*

Húzzuk alá a szövegben azokat a szavakat, amelyekkel Jeanne d'Arc erőt akar mutatni a királynak! Állapítsuk meg, miből táplálkozik Jeanne d'Arc önbizalma! Vitassuk meg, hogyan viszonyulhatott Jean d'Archoz a király! Határozzuk meg, hogy a fanatikus lány mely kijelentései miatt működött együtt a francia egyház az angolokkal Jeanne d'Arc megégetésében! [F]

Vesse össze a két ábrázolást! Milyennek mutatják be a történelmi hőst? Milyen különbségeket állapíthatunk meg a külsőségekben? [SZ]

16 17 18

Jeanne d'Arc egy XV. és egy XIX. századi ábrázoláson

6. Közép-Európa I. Csehország és a huszitizmus

KÖZÉP-EURÓPA FOGALMA A **történelmi régiók**at minden korban meghatározott társadalmi, gazdasági és kulturális tartalmak jellemzik. Ahogy ezek az összetevők változnak, úgy módosulnak a régiók határai is.

A középkorban Közép-Európa a Nyugat és a Kelet között húzódó térség. Keleten és délen a **katolicizmus és az ortodoxia közötti választóvonal jelöli ki a határát** (a keleti lengyel és magyar határ). E határon túl nem fedezhetők föl a nyugati világ jellemzői: a rendiség, az önkormányzattal rendelkező városok, a céhek, az egyetemek, a gótika stb. Közép-Európa nyugati határának meghúzása nem ilyen egyértelmű. A korszakban **Cseh-, Lengyel- és Magyarország nyugati határa a választóvonal.** Közép-Európában ritkábban helyezkedtek el a városok, alacsonyabb a népsűrűség, kevesebb volt a céh és az írástudó stb. Az azonban megállapítható, hogy e térséget szorosabb szálak fűzték a nyugati világhoz, mint a keletihez.

Közép-Európa a XI–XIII. századi fejlődés eredményeként a XIV. század végére egyre jobban **közeledett a nyugati modellhez** (pl. városok kialakulása, rendiség). Ebben szerepet játszott az is, hogy a pestisjárvány és az azt követő gazdasági visszaesés a térséget kevésbé érintette.

CSEHORSZÁG A XI–XIV. SZÁZADBAN Csehország a XI. században a Német-római Birodalom részévé vált, a cseh fejedelmek **a császárok hűbéresei** voltak. A császári hatalom gyengülése következtében **a cseh fejedelmi család** (Přemysl) növelte önállóságát és **megszerezte a királyi címet.** Legjelentősebb uralkodója, II. Ottokár (1253–1278) az osztrák hercegi család kihalása után elfoglalta az osztrák tartományokat (Ausztriát, Stájerországot, Karintiát). Az új német-római császár, Habsburg Rudolf azonban legyőzte II. Ottokárt (1278), és elvette tőle ezeket a tartományokat (1. lecke, 8. oldal).

A Přemyslek kihalását követően a német-római császári címet megszerző Luxemburg-család tagjai kerültek a cseh trónra. (Ez az ország lett császári hatalmuk bázisa.) **IV. Károly** (1346–1378) – a Német Aranybulla kiadója – **uralkodása idején élte fénykorát a középkori Csehország.** Az uralkodó **Prágában egyetem**et alapított (1348). Felgyorsult a **német telepesek** (hospesek) beáramlása, akik erdőket irtottak ki, városokat alapítottak, bányákat nyitottak. Elterjedt a **háromnyomásos gazdálkodás,** a városokban megerősödött a **céhes ipar**. Az Érchegységben fellendült a **bányászat**, s Csehország Európa legjelentősebb ezüsttermelőjévé vált.

VALLÁSI REFORMTÖREKVÉSEK A KATOLIKUS EURÓPÁBAN A XV. század elején a pápaság hatalmát a megerősödő rendi monarchiák, erkölcsi tekintélyét a keresztény elvekkel ellentétes anyagiassága ásta alá. Az „avignoni fogság" vége, a pápa visszatérése Rómába (1378) nem javított, hanem inkább rontott a helyzeten. A francia főpapok Avignonban ellenpápát választottak. A nyugati világ megoszlott a két pápa között, amit **nagy nyugati egyházszakadás**nak (1378–1417) nevezünk.

Immár **egyházi körök is bírálták a pápaságot, s** változásokat, **reformokat követeltek.** A ferencesek egyes csoportjai ostorozták a pápák fényűzését. John Wyclif (1320–1384) [viklif] angol prédikátor és oxfordi tanár kétségbe vonta a pápaság vezető szerepét, elítélte az egyház világi hatalmát, gazdagságát és követelte az anyanyelvű igehirdetés bevezetését.

A HUSZITA HÁBORÚK Csehországban **Husz János** (1369–1415) prágai prédikátor hirdette az új tanokat. Husz **a Bibliához nyúlt vissza, s elvetette mindazt, amire a szent könyvben nem talált utalást.** Elítélte az egyház és a pápa világi hatalmát, gazdagságát. Megkérdőjelezte a papság Isten és emberek közötti kivételes közvetítő szerepét. Követelte, hogy **ne csak a papok áldozhassanak „két szín alatt",** vagyis a kenyeret (Krisztus testét) és a bort (Krisztus vérét) szolgálják ki a világi hívőknek is. A papság kivételes helyzete elleni támadás volt a **cseh nyelvű istentisztelet** szorgalmazása is. A cseh társadalomban széles körben elterjedtek Husz eszméi.

A német-római uralkodó, Luxemburgi Zsigmond (1410–1437) kezdeményezésére összeülő **konstanzi zsinat** (1414–1418) új pápa választásával **felszámolta az egyházszakadást.** Zsigmond – aki felismerte az egyház megreformálásának fontosságát – azt remélte, hogy a zsinat a reformokra is hajlik. Ezért bántatlanságot biztosító menlevelet adott Husz Jánosnak, hogy a zsinaton tisztázzák nézeteit. A zsinat azonban elzárkózott a reformoktól. **Huszt eretneknek nyilvánították és** 1415-ben máglyán **megégették.**

Halálhíre kiélezte a **katolikus- és** a **németellenesség**et Csehországban. Husz követői nem voltak egységesek. A nemesség és a módosabb polgárság, az ún. **kelyhesek** (az elnevezés a két szín alatti áldozás jelképére, a kehelyre utal) **mérsékeltebb nézetek**et vallottak (az egyházi vagyon elkobzása, két szín alatti áldozás, a németek kizárása a királyi tanácsból). **A** városi és falusi szegénységből toborzódó **táboriták követelései jóval radikálisabbak** voltak (vagyoni és társadalmi egyenlőség, a család tagadása stb.). Az egymással szembenálló két csoportot Zsigmond támadása kovácsolta egységbe.

Amikor **Zsigmond** megörökölte a cseh trónt is (1420), a csehországi németekre és egyéb országainak (Német-római Birodalom, Magyarország) lovagjaira támaszkodva, pápai jóváhagyással **hadjáratot hirdetett a husziták leverésére.** 1420-tól számos sereg indult a husziták ellen, de mindegyik vereséget szenvedett. A husziták győzelmét elősegítette a korszakban modernnek számító **huszita harcmodor:** a fegyelmezett gyalogosok tömege és a huszita szekérvár alkalmazása.

A kudarcok hatására **Zsigmond** – aki ügyes diplomata volt – **megegyezett a kelyhesekkel.** A kelyhesek elfogadták a pápa főségét. Cserébe engedélyezték számukra a két szín alatti áldozást. A megegyezést követően **a táboriták teljes vereséget szenvedtek** (Lipany, 1434). Így Zsigmond biztosította önmagának a cseh trónt. A huszita háborúk gyorsították a rendek kialakulását. A cseh nemesség megerősödött, így **a XV. század közepére Csehországban is létrejött a rendi monarchia.**

ARCHÍVUM

KÖZÉP-EURÓPA FOGALMA

Közép-Európa

A térkép segítségével határozza meg Közép-Európa fogalmát! Mutassa be a térkép alapján a térség demográfiai, gazdasági, vallási és hatalmi jellegzetességeit! [F]

1

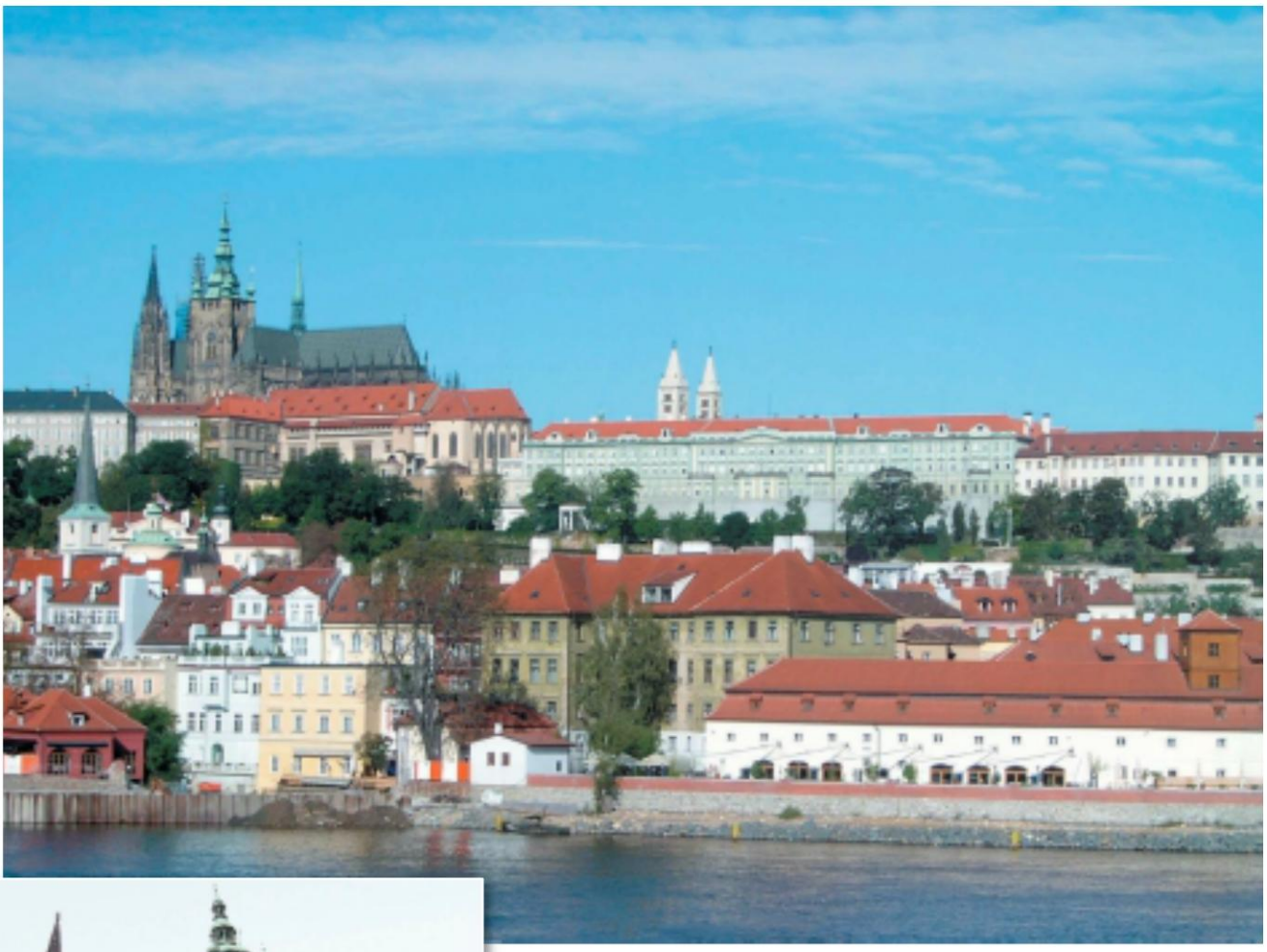
CSEHORSZÁG A XI–XIV. SZÁZADBAN

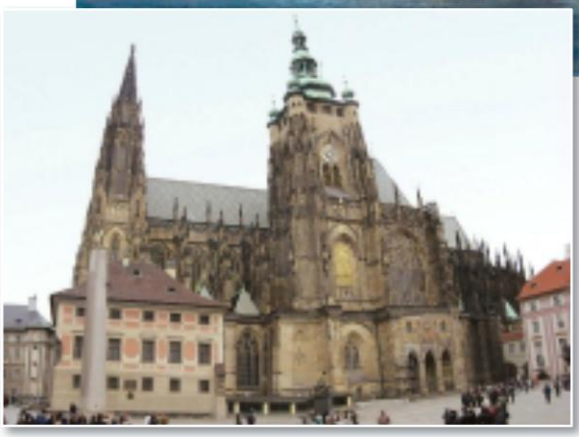

Csehország a XI–XIV. században

Milyen viszonyban állt a cseh állam a Német-római Birodalommal? Mely tartományokból állt a Cseh Királyság a XIII. és melyekből a XIV. században? Jellemezze a Cseh Királyság etnikai összetételét! Hogyan befolyásolta ez az ország történelmét? A cseh gazdaság mely jellemzőit olvashatjuk le a térképről? Állapítsa meg a térkép alapján a XIII. századi cseh külpolitikai törekvéseket! [F]

2

A Szent Vitus-templom Prágában.
IV. Károly korában Csehország virágzásnak indult

Mennyiben igazolja a kép azt, hogy Csehországban a XIV. században virágzott a gazdaság és a szellemi élet? [F]

3

4

Szent Vitus (másként: Vid) a Diocletianus kori keresztényüldözés áldozata volt. Nevéhez több csoda kötődik. Például, amikor kínozták, földrengés támadt, s leomlottak a pogány templomok falai. A középkorban többek között a rézművesek, a bányászok és az ifjúság védőszentjének tartották, de hozzá fohászkodtak görcsök, epileptikus rohamok (vitustánc) esetén is.

Miért volt Csehországban különösen népszerű Szent Vitus? [F]

5

Sorolja fel, milyen szerepe volt az uralkodó szerint a középkori egyetemnek! [F]

„Szívünk vágyai és azon sürgős ügyek sorában, amelyek állandóan foglalkoztatják királyi elmélkedéseinket, főképp szellemünk vágyódása késztetett gondolkodásra (…) hogyan lehetne cseh királyságunkat, melyet akár örökölt, akár szerencsésen szerzett egyéb méltóságainknál és birtokainknál jobban szeretünk (…) a mi korunkban bölcs férfiak sokaságával mesterségesen feldíszíteni. Ennek azért kell megtörténnie, nehogy királyságunk hűséges lakosainak, akik szüntelenül éheznek a tudományok gyümölcseire, idegen országokban alamizsnáért kelljen könyörögniük, hanem hogy királyságunkban találjanak a vendéglátásra felkészített asztalt, és hogy azok, akik kitűnnek velükszületett értelmi képességeik szellemes mivoltával, műveltek legyenek a tudományok ismerete révén (…)

Ezért, hogy a léleknek ilyen üdvös és dicséretesen megfogant gondolata méltó tetteket szüljön, azt akarjuk, (…) hogy kies székvárosunkban, Prágában, létrehozunk, elrendelünk és újonnan megalapítunk egy generale stúdiumot, hiszen ez a város mind a föld termésének gazdag voltával, mind a hely kellemességénél fogva teljes mértékben hasznosan alkalmas ilyen nagy feladatra.”
(IV. Károly a prágai egyetem alapításáról, 1348)

VALLÁSI REFORMTÖREKVÉSEK A KATOLIKUS EURÓPÁBAN

„Az egyházban lévő szörnyű zűrzavar gyökere abból ered, hogy a klerikusok [egyháziak] félnek Krisztus szegénységétől, és hogy a világ dolgaiba keverednek. (…) Viszont sokféle oka van annak, amiért a klerikusoknak Krisztus módján szegény életet kell élniük. Először az Ótestamentum szerint. »Az Úr szólt Áronhoz: az ő országukban ne legyen nektek birtokotok és ne legyen köztük örökrészetek; én vagyok a te örökrészed és a te örökséged Izrael fiai között« (...) Ha tehát az Ószövetségben Isten szava ilyen szigorú tilalmakat állít föl a klerikusok birtokaival kapcsolatban, és ha Krisztus s apostolai a kegyelem törvényénél korábban éppen ezt a parancsot tartották be teljes szigorúsággal, ki lenne inkább eretnek vagy Antikrisztus, mint az a klerikus, aki, ellentétben az Ószövetség törvényeivel, ezen szavaknak ellentmondani akarna? (...)

Krisztus egyetlen helytartója sem támaszthat igényt arra, hogy azt állítsa, ő a szent katolikus egyház feje; sőt, hacsak nem kapott valamilyen különös kinyilatkoztatást, még csak nem is szabad mondania, hogy ő tagja ennek az egyháznak." *(John Wyclif, XIV. század)*

Állapítsa meg, mire alapozva és hivatkozva fogalmazza meg kritikáját a szerző! Foglalja röviden össze Wyclif elképzeléseinek lényegét! [F]

John Wyclif (1330–1384) angol pap és az oxfordi egyetem tanára. Lefordította angolra a Bibliát, s szembekerült a pápasággal. Egyeteme és a királyi udvar először megvédte, majd távoznia kellett a katedráról. Halála után harminc évvel eretneknek nyilvánították, holttestét kiásták és elégették

6

Mely tényezőknek köszönhette John Wyclif, hogy életében elkerülte az egyházi megtorlást? Mire utalnak a halála után történtek? [F]

7

A HUSZITA HÁBORÚK

„Méltóság és év, hónap, sőt napok szerint pontos születési sorrendben a következő három pontra feleltek [a konstanzi zsinat résztvevői] igen vagy nem szavazattal:

1. Eretnek-e vagy nem eretnek Husztinecből való Husz János tanításaiban és újításaiban?

2. Jogosultak-e az egybegyűlt zsinati atyák a pápa és a király nevében büntetést kiszabni Huszra?

3. Milyen büntetést érdemel Husz a pápa és a legszentebb titok megsértése miatt?

Az első kérdésre 51 szavazatot adtak le igenlő értelemben. A másodikra ugyanannyit. A harmadik kérdésre 31 szavazatot olyan értelemben adtak le, hogy semmiféle büntetést nem érdemel; 10 szavazat kívánt egyházi vezeklést, 45 atya adta szavazatát Husz halálra ítélése mellett, ha nem tagadja meg azt, amit sok éven át mondott, és nyíltan tanított az egyház tételei ellenére.

Ezután a zsinat elnöke felszólította Huszt, hogy tagadja meg mindezeket: de ez a cseh felemelkedve hangosan kijelentette: »Nem vagyok hajlandó eltérni tanításaimtól, és Jézus Krisztus evangéliumába vetett hitemtől, Isten segítségével bennem marad az ő ereje is, ha a szentírás szavaival be nem bizonyítjátok ellenkezőjét. Ha ezt bebizonyítjátok nekem, akkor én, amennyire csak ajkam ereje engedi, dicsőítem az egyházat.«

Zsigmond itt sürgősen és szigorúan felszólította a csehet, hogy tagadja meg tanítását. (…)

Csend támadt, ekkor Husz a következőképpen kezdett beszélni: »imádsággal fordultam Istenhez, hogy a Szentlélek által világosítsa meg zavart lelkemet, és nem változtatta meg elhatározásomat sem, nem mondhatok le egyetlen tételemről sem, amelyeket akár írásban, akár szóban hirdettem. (…) Egyébként én megvigasztalódom az igazság más fiaival együtt, akiket ugyanúgy hazugságokkal rágalmaztak, és elítéltek, nem azért, mert téves ítéletet alkottak az áldozás titkáról, nem egy-vagy két szín alatti áldozásról vallott meggyőződésükért, még csak nem is azért, hogy a züllött papság ellen prédikáltak, hanem kizárólag azért, mert a római püspök ellen szóltak, vagy cselekedtek, megállapítva a tényt, hogy az rangja szerint teljesen egyforma a többi püspökkel. Egyedül ezért kínozták meg, és ezért ölték meg őket, miként magam is ezt tapasztalom magamon az eretnekség tanítói és a papság Rómából küldött vakbuzgó hívei részéről.«" *(Poggio Bracciolini a konstanzi zsinatról)*

Készítsen rövid jegyzőkönyvet a zsinaton elfogadott dokumentumról (a jegyzőkönyvben tüntesse fel a résztvevőket, a főbb kérdéseket, a szavazati arányokat stb.). Tárja fel, hogy a zsinaton mely kérdések megoldására törekedett a király! Magyarázza meg, milyen érdekei fűződtek ehhez Zsigmondnak! Mutassa be röviden Husz magatartásának jellemzőit! Állapítsa meg, hogy a forrás szerzője hogyan viszonyult Husz János személyéhez és tanaihoz! [GY]

8

„Azt, amit nem mond meg, és nem ír le világosan a Biblia, a keresztények nem kötelesek hinni, s azért nem is kötelesek megtartani (...) A misét nem szabad sem latinul, sem más nyelven énekelni, csak a nép nyelvén (...)

Minden templomot, minden szentélyt és minden oltárt, amelyet nem az Isten, hanem bármely más szent nevének emeltek, mint a bálványozás helyeit le kell rombolni. (...) Senkinek sem szabad az égi szentekhez imádkozni, hogy segítsenek vagy hogy Istennél közbenjárjanak, mert ez bálványimádás volna. A szentek ereklyéit és maradványait nem szabad sem őrizni a róluk elnevezett templomokban, sem tisztelni azokat (...)

Abban az időben [Krisztus bekövetkező második eljövetelekor] nem lesznek a földön sem királyok, sem uralkodók, sem alattvalók, eltűnnek az adók és szolgáltatások, senki senkit nem kényszeríthet semmire, hiszen mindnyájan egyformán testvérek és nővérek lesznek.

Ahogy Tábor városában nincsen »enyém« és »tied«, hanem minden közös, ugyanígy mindig mindennek közösen mindenkiének kell lennie, és senkinek nem lehet külön tulajdona, aki pedig ilyennel rendelkezik, halálos bűnt követ el (...)

Ezután nem illik királyt bírni, sem ilyet választani, minthogy maga az Isten akar király lenni az emberek felett, és a kormányzást át kell adni a nép kezébe, hogy minden uraságot, nemest, lovagot le kell dönteni, és meg kell semmisíteni, (...) hogy meg kell szüntetni minden adót, szolgáltatást és illetéket, ezekkel együtt minden fejedelmi hatalmat és világi hatalmat, hogy meg kell semmisíteni minden fejedelmi, tartományi, városi és paraszti jogrendet, mint olyanokat, amelyek emberi alkotások, nem pedig Isten művei (...) *(Ján Pribramnak, a prágai egyetem mérsékelt [kelyhes] tanárának művéből)*

Gyűjtse össze, hogy melyek azok a hitelvek, illetve szertartások, amelyeket elítél a szerző! Rendezze táblázatba a kelyhes és a táborita követeléseket! Magyarázza meg, miért volt nagyobb a társadalmi támogatottsága a kelyheseknek, mint a táboritáknak! [Í]

9

„Legelőször is, amidőn ki akarunk vonulni valamilyen városból, vagy ha el akarunk mozdulni valamilyen helyről, midőn harcmezőn táborozunk, senki ne vonuljon előre a következő helyre, ne menjen, hogy magának helyet vagy szállást foglaljon, tábort ne üssön anélkül, hogy az azon célból megválasztott és kinevezett fő hetmanoktól az illető helyre vonatkozóan engedélyt vagy parancsot kapott volna." *(Žižka katonai szabályzatából)*

10

Következtessen a forrásból a táborita hadsereg egyik jellemzőjére! Milyen szerepe volt ennek a lovagi haderővel szembeni harcban? [F]

11

12

„A seregnél tartózkodó asszonyokkal és gyerekekkel együtt táboroztak, mert rengeteg szekérrel rendelkeztek, amelyekkel sánc és fal módjára elkerítették és megerősítették magukat. Amikor harcba szálltak, a szekereket két sorban állították fel, amelyek között a gyalogosokat helyezték el, a lovasokat pedig kívül, a szekerek elé állították, ezektől nem nagy távolságra. Az ütközet kezdete előtt a parancsnok által adott jelre gyorsan körülvették az ellenséges sereg valamennyi megjelölt részét, ezután a szekerek ismét körbe álltak, és így az ellenség beszorulva és összepréselődve a szekerek között, nem lévén meg a lehetősége, hogy más csapatoktól segítséget és védelmet kapjon, vagy a gyalogosok kardcsapásaiktól hullott el, vagy a szekéren lévő férfiak és nők golyóitól és lándzsáitól semmisült meg. A lovasok a szekerek előtt küzdöttek, ha az ellenség erős nyomást gyakorolt rájuk, visszavonultak szekereik mögé és ott védekeztek, mint valami falakkal megerősített városban és ilyen módon nyertek meg számos ütközetet és arattak számos győzelmet. A szomszéd népek ugyanis nem ismerték a hadviselésnek ezt a módját, a cseh föld pedig tágas, sík mezőivel természeténél fogva elegendő lehetőséget nyújtott, hogy a taligákat és szekereket sorba állítsák, szétszór-

Hogyan ábrázolja a kép Husz kivégzését? Milyen személyeket (nem név szerint) és milyen eszközöket ismer fel a képen? Milyen hatást váltott ki Csehországban Husz János kivégzése? [F]

Husz János máglyahalála Konstanzban (1415)

va eloszoljanak velük a mezőn, majd újból egyesítsék azokat." *(Aeneas Silvius Piccolomini: Csehország története, XV. század)*

Gyűjtse össze a közölt források alapján a huszita harcmodor jellemzőit! Állapítsa meg, hogy a források szerint mely tényezők teszik lehetővé e harcmodor alkalmazását! Készítse el a huszita szekérvár vázlatrajzát! [Í]

„Žižka [zsiska] Morvaországon és Szilézián át vezetett minket Magyarországba. Míg a határt elértük, hol pár napot töltöttünk, legalább 18 ezer embert agyonütöttünk. A testvérek [husziták] azt kívánták a vezértől, hogy vezesse őket tovább.

Erre Žižka négy sorba állította szekereit, célszerűen elosztotta az ágyúkat és átvonultunk a hegyen, anélkül, hogy a magyarok akadályoztak volna. Amint Žižka látta, hogy mily hatalmas az ellenség, mely különösen lovasságban bővelkedik, lovasait és gyalogosait szekerek közé állította, és zárt sorokban tört előre. A külső szekerek oldalára deszkát akasztott, ezek mögé 2-3 ágyút helyezett, hogy ezáltal megakadályozza az ellenséget a szekértáborba való benyomulásban. (…)

A harmadik napon elvonultunk a mocsár mellől és egy folyó mellett kellett igen veszélyes állást foglalnunk. Žižka egy osztályt átküldött a folyón, éjjel meg a szekereket szállította át és elsáncolta magát. És mikor az ellenség megtámadta az utolsó szekereit, visszatört a sáncok mögül és sokat megölt. Azután ő is átkelt a folyón a megmaradt szekerekkel és hálát adott Istennek, mert ily veszedelmes helyzetében megsegítette." *(Huszita beszámoló az 1423-as magyarországi betörésről)*

Rendezze összehasonlító táblázatba a huszíták és a magyarok fegyvereit! Magyarázza meg a szekérvár alkalmazásának okait, előnyeit és hátrányait! [F]

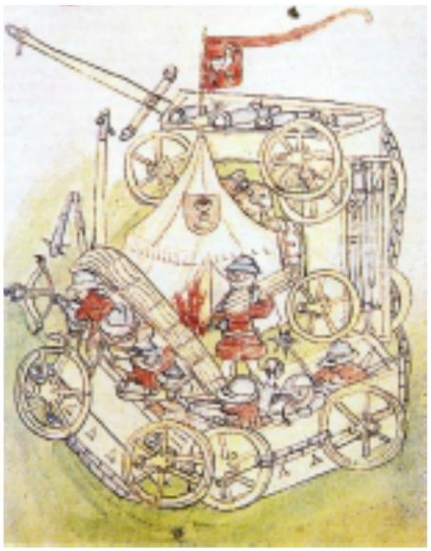
„Mi, Jan Žižka (…) a táborita, a valóban cseh nép tisztjei és kormányzója Istent remélve, Isten kínszenvedésére figyelmeztetünk titeket, a plženi, landfrid lovagjait, alsóbb nemeseit, polgárait és parasztjait, hogy ne szegüljetek ellen többé az Úristennek és az ő szent parancsolatainak (…)

S nem csodálkozunk azon, hogy aki nem hű az Istenhez, nem lesz az a néphez sem. S így nektek résen kell lennetek velünk szemben, hogy árulás folytán ne veszítsétek lelkeiteket." *(Jan Žižka levele a plženi szövetséghez)*

Jellemezzük a táboriták között kialakult uralmi rendszert. Hogyan lép fel a táborita vezér a kelyhesekkel szemben? Milyen társadalmi csoportokhoz tartoznak a kelyhesek? Mire utal a levél? [F]

„Istennek nevében, ámen. Mi [cseh főnemesek] e levéllel és okirattal tudtára adjuk minden mostani és eljövendő népnek, hogy mint született csehek fájdalmat és őszinte bánatot érezvén azon, hogy Isten akaratából mindnyájunk bűnei miatt a dicső emlékezetű Zsigmond király és császár, ami mi urunk halála után, a mi Csehországon földjén viszálykodás támadt, melynek során sok gyűlölködés támadt, s igen nagy károk és romlások történtek, s egyöntetű megállapodás szerint Prága városában általános országgyűlést tartottunk annak okából és céljából, hogy az ilyen gyűlölködés és romlások megszűnjenek (…) Amely gyűlésen Isten kegyelméből mi fentebb írt főurak, lovagok nemesek és mindnyájan és Cseh Királyság minden városai velünk és mellettünk békét, békességet és egyetértést tettünk (…)" *(A cseh rendek, 1440)*

Igazolja a forrás alapján, hogy Csehországban a XV. század közepére kialakult a rendiség! (Húzza alá az ezeket igazoló szavakat a szövegben! Készítse el a cseh rendiség felépítésének sematikus ábráját! [F]

Huszita szekérvár egykorú ábrázolása 13

A forrás segítségével értelmezze a képen látottakat! [F]

14

15

Milyen területeket érintettek a huszita háborúk? Mely országok erejét tudta felsorakoztatni Zsigmond a huszíták ellen? Mondja el a térkép alapján a huszita háborúk eseményeit! [F]

16

Csehország a huszita háborúk korában 17

Nézőpontok

Csehországba sok német települt be (hospesek). Az erdőirtásokkal feltört földek parasztsága, valamint a városok polgárai és a bányászok jelentős részben németek voltak. IV. Károly idején a főnemesség, a főpapság soraiban is tért hódított a németség.

A németek térnyerése kiélezte a csehek és németek viszonyát. Husz mozgalma összefonódott a Csehországban kibontakozó német–cseh ellentéttel. Ez a szembenállás sokban emlékeztet korunk nemzetiségi ellentéteihez. A társadalmi és vallási ellentéteket (pl. a módos patríciusok és a városi szegénység, a parasztság és a nemesség, a huszitizmus és a katolicizmus ellentétét) Csehországban felerősítették a nemzeti ellentétek.

Vitassuk meg a nemzeti hovatartozás szerepét a középkorban! Vitassuk meg a hospesek helyzetét, szerepét a befogadó országok életében! **[F]**

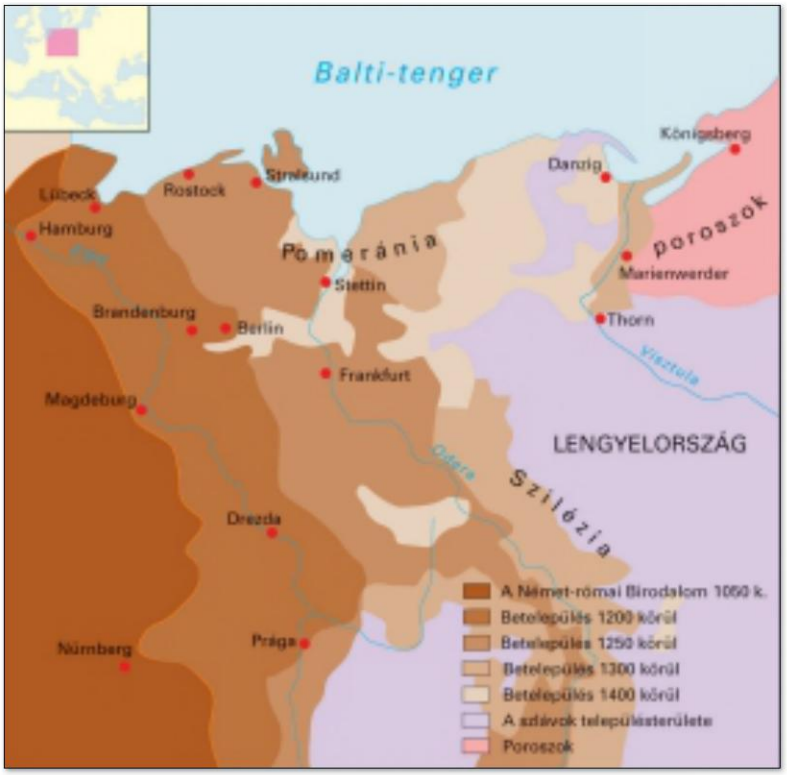
„Frigyes, Isten kegyelméből a hamburgi egyház érseke, minden keresztény hívőnek a jelenben és a jövendőben, örökös áldásomat küldöm. Azt akarjuk, hogy mindenki számára legyen ismert ez a szerződés, amelyet mi a Rajnán inneni emberekkel, akiket hollandoknak neveznek, kötöttünk. Ezek az emberek felkeresték felségünket, igen erősen kérve a püspökségünk területén fekvő eddig műveletlen, mocsaras, az ország lakói számára haszontalan földek átengedését, hogy azt termővé tegyék. Híveink tanácsára úgy ítéltük, hogy ez hasznos lenne nekünk és utódainknak, ezért nem utasítottuk el kérelmüket, hanem beleegyezésünket adtuk.

Egyezséget kötöttünk, amelynek értelmében a fent nevezett földbirtok minden mansusáért évenként 1 dénárt fizetnek nekünk. Szükségesnek tarjuk lejegyezni itt a mansus kiterjedését, azért, hogy a jövőben ne legyen semmi viszály a lakosság között: tehát 720 királyi vesszőhosszúságú és 30 szélességű, a földön áthaladó folyóval együtt, melynek használatát hasonló módon átengedjük nekik. Végül akaratunknak megfelelően elfogadták, hogy a föld gyümölcsének tizedét nekünk adják, tudniillik a tizenegyedik kévét, a tizedik bárányt, malacot, kecskét, ludat, a mézből és lenből is egy tizedet, 1 dénárral megválthatják a Szent Mártonig felnevelt csikót és 1 obulussal a borjút. Megfogadták, hogy mindenben alávetik magukat a zsinat ítéleteinek a szentatyák dekretáliái szerint, a kánoni igazságszolgáltatásnak és az utrechti egyház institúcióinak. A világi törvények szerinti igazságszolgáltatást és bíróságot illetően, azért, hogy ne szenvedjenek idegenek részéről sérelmet, kötelezték magukat évenként minden mansus után két márka fizetésére, hogy maguk között dönthessenek minden pörben. Ha jelentős ügyben nem tudnak saját bíróságukon dönteni, a püspökhöz fordulnak, hogy ítéljen az esetről. Ez alkalomból őket terheli a püspöki bíróság ellátása az ott-tartózkodás idejére. A büntetéspénzből megkapják a kétharmadot, s csak egyharmada marad a püspöknek. Megengedtük továbbá, hogy templomokat építsenek ott, ahol szükségesnek látszik. Átengedtük ezeknek a templomoknak építését ott, ahol szükségesnek látszik. Átengedtük ezeknek a templomoknak a plébános használatára a parókiából nekünk járó tized egytized részét. Minden parókiából kötelesek a pap szükségleteire átadni egy mansust." *(1106)*

Állapítsa meg a térkép alapján, hogy mely országokban, mely vidékekre érkeztek német telepesek! Mely időszakban volt a legnagyobb arányú a betelepülés? Tárja fel a bevándorlás okait és következményeit (gazdasági, vallási, politikai stb.)! **[F]**

18

19 Német betelepülés Közép-Európába

Készítsen leltárt arról, hogy milyen szolgáltatásokkal tartoztak a telepesek a püspöknek! Magyarázza meg, hogy a forrásban szereplő előírások miért voltak kedvezőbbek a szokásos jobbágyi szolgáltatásoknál! **[Í]**

7. Lengyelország és Kelet-Európa a XI–XV. században

A SZÉTTAGOLT LENGYELORSZÁG A XI. századot követően a lengyel uralkodócsalád (Piastok) tagjai többször felosztották fiaik között az országot. Emiatt **Lengyelország tartományokra esett szét** (Kis-Lengyelország, Nagy-Lengyelország, Mazóvia stb.). Az ország eszmei egységét a lengyel katolikus egyház tartotta fenn.

A széttagolt Lengyelországban a XIII. század végére kialakulóban volt a szabad költözésű jobbágyság, s megjelentek a nyugati típusú városok, a céhekkel. Mindkét folyamatban jelentős szerepet játszottak a **német telepesek.** A nyugati peremterületek (Szilézia és Pomeránia) a Német-római Birodalom részévé váltak, s lakosságukat is döntően németek alkották.

Nagy veszélyt jelentett Lengyelország függetlenségére **a** Balti-tenger partvidékén letelepedett **Német Lovagrend.** A lovagokat az ott élő pogány poroszok megtérítéséért hívták be, azonban a lovagrend központosított katonaállama túlzottan megerősödött.

LENGYELORSZÁG EGYESÍTÉSE – A RENDISÉG KIBONTAKOZÁSA A széttagolt **Lengyelországot** I. (Łokietek) Ulászló, **Kis-Lengyelország fejedelme egyesítette a XIV. század első évtizedében.** A többi lengyel tartomány fejedelmeit és a főnemességet a köznemességre és a katolikus egyházra támaszkodva kényszerítette együttműködésre. Dinasztikus kapcsolatot épített ki a magyarországi Anjoukkal: leányát, Erzsébetet I. Károly magyar királyhoz adta nőül.

Fia, **III. (Nagy) Kázmér** (1333–1370) **országos hivatalok felállításával** (kancellária, országgyűlés) **erősítette meg az ország egységét.** A szakképzett hivatalnokréteg biztosítása érdekében alapította a **krakkói egyetem**et (1364). **Kázmér hatalma már nemcsak földbirtokain,** hanem a bányajövedelmeken, vámokon és egyéb adókon **alapult,** ami a gazdaság fejlődését tükrözi. (Ezeket a királyi jogon szedett jövedelmeket regáléknak nevezzük.)

Kázmért unokaöccse, **I. (Nagy) Lajos** magyar király követte a trónon (1370–1382). A két ország között **perszonálunió** jött létre. Ez olyan kapcsolat, amelyben a király személye közös, de a két állam teljes mértékben független maradt egymástól (más az adózás, a törvények stb.). **Lajos megerősítette a lengyel nemesség jogait** (kassai privilégiumok, 1374), hogy támogassák uralmát. A nemesi szabadságok (nemesi adómentesség, országgyűlés jogköre) biztosítása **a lengyel rendiség kibontakozásának a kezdetét** jelentette.

Lajos halála után a lengyel trón kisebbik lányára, Hedvigre szállt. A lengyel bárók a királylányt a litván fejedelemhez, Jagelló Ulászlóhoz adták feleségül. A házasság révén **Lengyelország és Litvánia egyesült,** és Európa legnagyobb területű államává vált. A megerősödött **Lengyelország 1410-ben Grünwaldnál legyőzte,** majd rövidesen fennhatósága alá vonta **a Német Lovagrendet.**

A hatalmas országban **a nagy létszámú nemesség befolyása egyre nőtt,** s a rendek az uralkodót a rendi jogok kiszélesítésére kényszerítették (1454).

KELET-EURÓPA A XI–XIII. SZÁZADBAN A Kelet-Európa erdős vidékein elterülő Kijevi Nagyfejedelemség a XI. században **részfejedelemségek**re bomlott (Kijev, Novgorod, Halics stb.). A Kelet-Európa területének közel felét kitevő hatalmas pusztaságokat a korszakban **nomád török népek** lakták. A nomádok Magyarországot és a kijevi fejedelemségeket is zaklatták betöréseikkel.

Nagyobb **városok** csak **a távolsági kereskedelemmel érintkező északi területen** jöttek létre. A prémkereskedelemből erősödött meg és vált önállóvá a Hanzával kereskedő **Novgorod**. A gazdag kereskedőváros a XIII. században **sikeresen szállt szembe a Német Lovagrenddel** (Néva, 1240) **és a svédekkel** (Csúd-tó, 1242).

A MONGOL HÓDÍTÁS – AZ ARANY HORDA A XIII. század elején Belső-Ázsia mongol törzseit a tehetséges **Dzsingisz kán** egyesítette. A lovas nomád törzsek erejét hódításokra használta fel: **Kína és Közép-Ázsia elfoglalásával hatalmas birodalmat hozott létre.** A behódolt nomád népek csatlakoztak, s így a hódítók ereje egyre növekedett. A mongol hadak rövidesen rátörtek Kelet-Európára. Batu kán vezetésével, több csata megvívása után elfoglalták Kijevet (1240), majd Magyarországra támadtak.

A mongol-tatárok és a velük élő nomád török népek berendezkedtek a kelet-európai sztyeppvidéken. **A mongol világbirodalomról leszakadva önálló államot hoztak létre, az Arany Hordát.** A szláv fejedelemségeket adófizetőjükké tették. **A tatár uralom visszavetette Kelet-Európa fejlődését.** Az orosz fejedelemségek erőforrásait adóztatással vonták el, a városok nem fejlődtek. Néhány évszázadra az orosz vezető réteg szorosabb szálakkal kötődött a mongolokhoz, mint Európához.

A különböző vezérek (kánok) önállósodási kísérletei miatt **a XIV. században az Arany Horda egysége meggyengült.** A birodalom bomlását felgyorsította a Timur Lenk vezetésével létrejött új közép-ázsiai mongol birodalom támadása. Az Arany Horda **a XV. század közepére három kánságra hullott szét** (Kazanyi, Asztrahányi és Krími).

A MOSZKVAI FEJEDELEMSÉG FELEMELKEDÉSE A tatárok által adófizetésre kötelezett orosz fejedelemségek egymással is folytonos harcban álltak. **A XIII. század második felében kezdett kiemelkedni a Moszkvai Fejedelemség.** Moszkva urai a tatár kánoknak segédkeztek a többi fejedelemség fékentartásában. Jutalmul **elnyerték** a nagyfejedelmi címet, s ezzel **a tatároknak járó adók beszedésének jogát,** ami tovább növelte befolyásukat.

III. Iván nagyfejedelem (1462–1505) feleségül vette az utolsó bizánci császár nővérét, és Bizánc, va-

lamint **a keleti keresztény egyház védelmezőjének** nyilvánította magát. **Központosított hivatalok**at hozott létre. Ezekben a tőle függő **szolgáló nemesek** teljesítettek szolgálatot. A szolgáló nemesek birtokait az uralkodó elvehette, így hivatalnokként és katonaként is feltétlen engedelmességet várhatott el tőlük.

Nyugati mintára modernizált hadseregére támaszkodva III. Iván **felmondta az adófizetést a tatároknak.** A tatárok támadást indítottak, de a Don mentén felsorakozó két sereg nem bocsátkozott harcba (1480). **Az orosz állam függetlenné vált a tatároktól.**

Az orosz államfejlődés sajátos utat járt be. A keleti kereszténységhez tartozás miatt kevésbé érték a nyugati hatások, ezzel szemben a bizánci, illetve a tatár modell közvetlen példaként szolgált. Itt nem jött létre a hűbériség, majd a rendiség. **Az uralkodók korlátlan hatalommal rendelkeztek** (despotizmus).

ARCHÍVUM

A SZÉTTAGOLT LENGYELORSZÁG

„(…) tudomására akarjuk adni a jelenben és a jövőben egyaránt, annak aki e levelünket megszemléli, hogy a közönségesen Radlinnak nevezett öröklött birtokunkat Staniewoinak mondott Mártonnak és törvényes leszármazóinak német jogon haszonbérbe adjuk, mégpedig olyan jogon, amilyen Nowy Targ község és lakói törvényeikben birtokolják, a következő megegyezés és forma szerint: a már említett község lakói évente mindenik kis telek után Boldog Márton (november 11.) napján szolgáltatni tartoznak két mérő búzát, négy mérő rozsot, hat mérő zabot (…), valamint egy fertály ezüstöt; ezt az adót pedig kötelesek elvinni a közelebb fekvő udvarházunkba. Minden fent elősorolt kötelezettség teljesítésére vonatkozóan a fent nevezett község lakói kilenc évre mentességet fognak kapni minden behajtás és fizetés alól. Nevezett Márton soltész és örökösei pedig a telepítés fejében a hetedik telket szabadon fogják bírni minden joggal és hatalommal, miként mi azt birtokainkon gyakorolni szoktuk. Ezenfelül a soltész és ivadékai saját használatára saját telkéhez kapcsolhat két kertet fentnevezett községben minden adóval és bevételekkel együtt, és bármilyen bírósági ügyben a harmadik dénár az övé. Megadjuk Márton soltésznek és örököseinek azt a jogot, hogy szabadon malmot építsen, ahányat csak bír az illető örökbirtokon; kocsmát, mészárszéket, kézi malmot szabadon tarthat és posztót is eladhat." *(Német jogú falutelepítés Lengyelországban, 1291)*

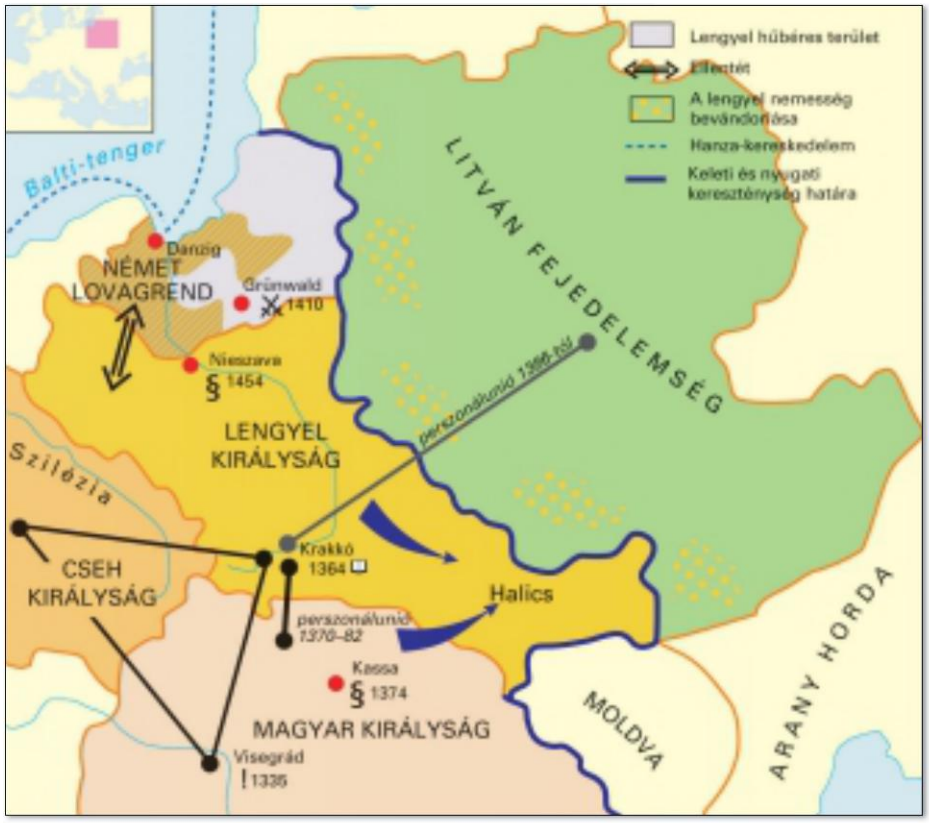
1 Gyűjtse össze, mely kedvezményekkel ösztönözték a bevándorlókat! Magyarázza meg a földbirtokos érdekeit a folyamatban! Határozza meg a soltészek jogállását! Magyarázza meg, mely társadalmi változásokra következtethetünk a forrásból! [F]

Lengyelország a XI–XIII. században

2 Kövesse nyomon a lengyel állam területi változásait! Tárja fel az okokat! Olvassa le a térképről a lengyel történelem legfontosabb fordulópontjait (külés belpolitikai események)! Milyen hatással volt a Német Lovagrend megjelenése a térségre? Elemezze a katolikus egyház szerepét a korszakban! [F]

LENGYELORSZÁG EGYESÍTÉSE – A RENDISÉG KIBONTAKOZÁSA

Lengyelország a XIV–XV. században

3

Mutassa be a térkép alapján Lengyelország területi változásait a korszakban! Jellemezze a XIV. századi Lengyelország szövetségi politikáját! Olvassa le a térképről a lengyel–litván unió létrejöttének köszönhető hatalmi-politikai változásokat! Hasonlítsa össze a hospesek csehországi és lengyelországi szerepét! [SZ]

„[a litván követek] Magyarország királynéjának [Nagy Lajos özvegyének] a következőket adták elő: (…) Felséged, fejedelemasszony, ily hasznos házasság érdekében Jagelló nagyfejedelmet fiának fogadja és Hedvig legidősebb fejedelemnőt, az ön legkedvesebb leányát, Lengyelország királynőjét, neki törvényes hitestársul adja. S hisszük, hogy ez Isten dicséretére, a lelkek üdvösségére, az emberek tisztességére és az ország gyarapodására válik. Hogy pedig az, amit terveztek, a célnak megfelelően fejeződjék majd be, ezért Jagelló nagyfejedelem, minden testvérével, minthogy még nem keresztelkedtek meg, valamint rokonaival, a nemesekkel, a föld népével, az előkelőkkel és a kisrendűekkel együtt a római szent egyház katolikus hitéhez törekszik, óhajt és kíván csatlakozni. (…) Úgyszintén ez a Jagelló nagyfejedelem megígéri és ünnepélyesen megfogadja, hogy a lengyel királyság összes elfoglalt és hiányzó részeit, bárki is idegenítette el és foglalta el, saját fáradozása és költsége árán újra egyesíti az országgal (…)

Végül a többször említett Jagelló fejedelem még azt is ígéri, hogy saját litván és orosz országát a lengyel királyság koronájával örökre egyesíti (…)" *(Jagelló Ulászló litván nagyfejedelem okleveléből, 1385)*

Röviden összegezze, miről tudósít bennünket az oklevél! Magyarázza meg a megállapodás megkötésének hátterét! Tárja fel a megállapodás felekezeti vonzatait! [F]

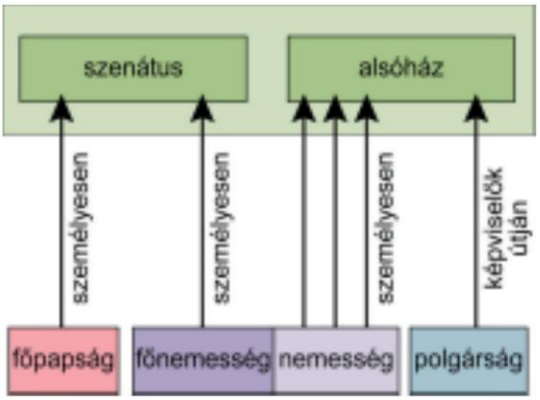
Ismertesse az ábra alapján a lengyel rendi gyűlés felépítését! Állapítsa meg, hogy hány kamarás volt a szejm! Vesse össze a lengyel rendi kormányzást a Nyugat-Európában megismert modellel! [F]

4

5

A lengyel rendi gyűlés, a szejm felépítése a XV. században

6

„Hogy az állam a jövőben jobban kormányoztassék, az a kívánságunk, és ezt határozatba hozzuk, hogy semmiféle új rendelkezést nem lehet egyénileg hozni, sem a jövőben nem lehet hadat üzenni az országos szejm [országgyűlés] döntése nélkül: az új ügyeket előbb meg kell vitatni, azután kell elfogadtatni a nemességhez tartozó tömegekkel." *(A nieszawai statútumból, 1454)*

Állapítsa meg, hogy a dokumentum kinek a hatalmát korlátozza! Tárja fel, mely állami felépítésre utal a határozat! Határozza meg, melyek a különbségek a nyugat-európai mintákhoz képest! [F]

KELET-EURÓPA A (XI–XIII. SZÁZADBAN)

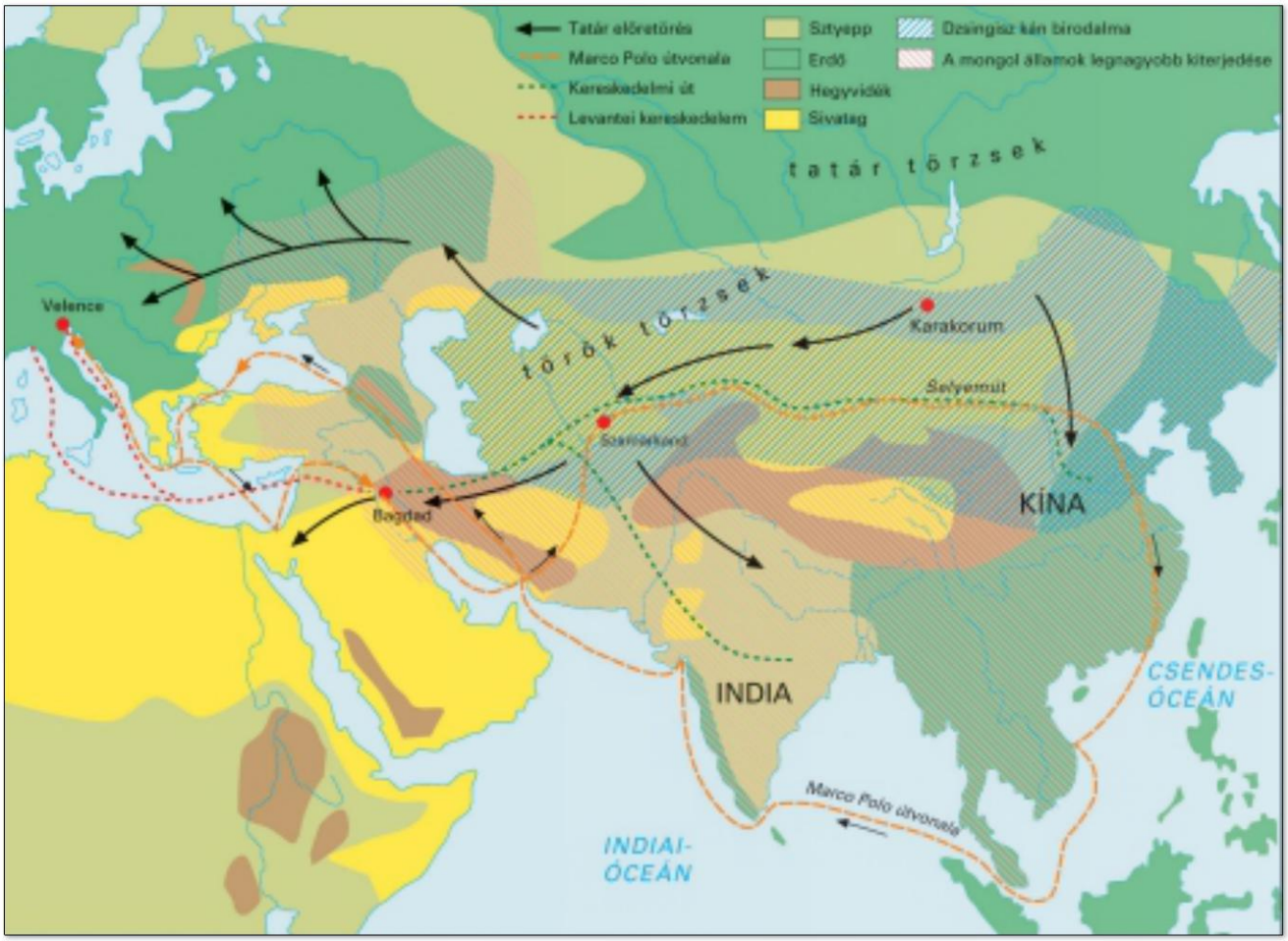

Kelet-Európa
a XI–XIII. században

A térkép alapján határozza meg Kelet-Európa két, egymástól élesen elkülönülő területét (államok, gazdaság, vallás stb.)! Milyen szerepe volt az elkülönülésben a természetföldrajzi adottságoknak? Tárja fel a térkép alapján a térség kereskedelmi kapcsolatait! Következtessen ezek szerepére a térség történelmében! Kövesse nyomon a térképen a tatár támadást, s értékelje hatásait! [F]

7

A MONGOL HÓDÍTÁS – AZ ARANY HORDA

8

A Mongol Birodalom

Kövesse nyomon a Mongol Birodalom kialakulását! A térkép alapján magyarázza meg a hódítás irányait és ütemét! Következtessen a térképből arra, hogy milyen hatással voltak a birodalomra a meghódított területek! [SZ]

„Ugyanabban az esztendőben [1240] Batu kán a harcosok sokaságával Kijev alá érkezett, és bekerítette azt. A tatárok hatalmas erőkkel fogták körül a várost, nem lehetett se be-, se kijutni. A városban nem lehetett egymás hangját hallani a [tatár] szekerek csikorgásától, a tevék bőgésétől, a sípok és kürtök hangzásától, a lovak nyerítésétől és az emberek megszámlálhatatlan sokaságának kiáltozásától és jajveszékelésétől. Elözönlötték a tatárok az egész orosz földet. (…) Batu kán a ljacki kapu környékén Kijev város falaihoz ostromgépeket állíttatott azért, mert itt már bozótos terület következett. Az ostromgépek éjjel és nappal állandóan rontották a falakat. A kijeviek elkeseredetten harcoltak, sokan meghaltak, s patakokban folyt a vér. Ekkor Batu kán a következő üzenetet küldte Kijevbe a városlakóknak: »Ha megadjátok magatokat, megkegyelmezek nektek, ha pedig továbbra is ellenálltok, megszenvedtek érte, és kegyetlen halállal haltok meg.« A lakosság nem hallgatta meg őt, hanem gonosznak mondta, és átkozta Batu kánt. Ekkor Batu nagy haragra gyulladt, és megparancsolta, hogy a tatárok induljanak el a város bevételére. A faltörő kosok sokaságának segítségével áttörték a város falait, és elfoglalták a várost. A lakosság szembeszállt velük. A harc színhelyén messzire lehetett hallani a kopják rettentő recsegését, a pajzsok összecsapását, a nyilak elhomályosították a napot, a nyilakon túl az ég nem volt látható, hanem sötétség borult a földre a tatár nyilak borzalmas sokaságától. Mindenütt halottak feküdtek, mindenütt patakokban folyt a vér, (…) Dmitr hadvezért sebesülten Batu kán elé vezették. Batu pedig ezt a hadvezért bátorsága miatt nem ölette meg. A kán érdeklődött Danyiil fejedelem felől, és megtudta, hogy a fejedelem a magyarokhoz menekült." *(A Nyikon-féle évkönyvből)*

Készítsen táblázatot a tatár hadsereg fegyverzetéről és harcmodorának jellemzőiről! [SZ]

„Tudnotok kell, hogy a kán városából számos országút és egyéb út vezet a különböző tartományokba, egyik az egyikbe, másik a másikba. Mindegyik út annak a tartománynak a nevét viseli, ahova vezet. A kivitelezés módja pedig nagyon egyszerű. A császár küldöttjei a kán városából elindulva bármerre is akarnak menni, útjuk minden huszonötödik mérföldjénél egy állomáshoz érnek, melynek neve dzsam, ami annyit jelent, hogy lovasposta-állomás. Az állomások mindegyikén szép és tágas épület áll a küldöncök rendelkezésére, ahol díszes szobákban, kitűnő selyemből készült finom ágyakat találnak, meg minden egyebet, ami még kell, s ellátják őket minden szükséges dologgal. Akár a királyok érkezzenek is az ilyen posta-állomásra, ők is megfelelő elszállásolást kapnak." *(Marco Polo, XIII. század)*

Állapítsa meg, mely intézmény létéről és tevékenységéről tudósít a forrás! Magyarázza meg ennek szerepét a birodalom életében, kormányzásában! [F]

Dzsingisz kán és udvara

Az ábrázolás alapján jellemezze a kán udvarát! Milyen hatások külsőségeit figyelhetjük meg? Mennyiben segítették ezek a birodalom kormányzását? [F]

9 10 11 12

Timur Lenk hadai várat ostromolnak. Katonái kövekből és levágott emberi fejekből raknak tornyot

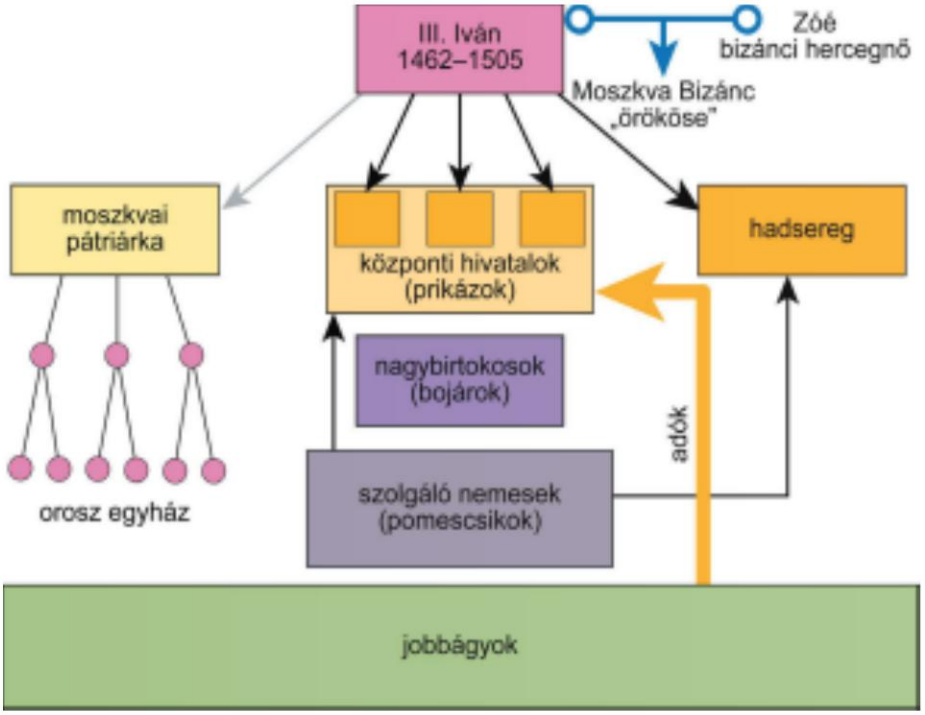
Jellemezze a kép alapján a mongolok hadviselési szokásait! [F]

A MOSZKVAI FEJEDELEMSÉG FELEMELKEDÉSE

Kelet-Európa a XIV–XV. században

13 Olvassa le a térképről, hogy milyen hatalmi változások zajlottak le a térségben a XIII. század óta. Jellemezze egy-egy találó kifejezéssel a bekövetkező változások irányát Kelet-Európa két élesen elkülönülő területén! Olvassa le a térképről a korszak legfontosabb eseményeit, s mutassa be jelentőségüket! [F]

Oroszország állami és társadalmi felépítése III. Iván idején

14 Milyen társadalmi rétegeket különít el az ábra? Mi biztosította III. Iván fölényét a bojárokkal szemben? Vesse össze az orosz modellt a nyugat-európaival! Melyek a hasonlóságok és melyek az eltérések? [F]

Nézőpontok

A Német Lovagrenddel a keresztes hadjáratok idején ismerkedtünk meg. A Szentföldről kiszoruló lovagokat 1226-ban Mazóvia fejedelme behívta a pogány poroszok megtérítésére. A rend rövidesen függetlenítette magát a mazóviai fejedelemtől, sőt csakhamar már támadólag lépett fel.

Készítsünk kronológiai táblázatot a Német Lovagrend történetéről! Vitassuk meg a térképek felhasználásával a Német Lovagrend szerepét a térségben! [SZ]

15

A Német Lovagrend jelvénye rajzon

„A csatasorok összecsaptak: mintha végtelen nagy tömeg omlana össze, oly nagy volt a recsegés és ropogás, amikor a lándzsák összeértek és a fegyverek egymásra csaptak. A fegyverek csattogása oly nagy lármát okozott, hogy talán azok is hallották, akik több mérföld távolságra voltak. Láb taposott lábra, fegyver csorbult fegyveren, és a lándzsák hegyei arcokra meredtek. (…) Mindkét részről a csatasorok és a fegyverek úgy összeakaszkodtak, hogy már csak kardokkal és hosszú nyelű szekercékkel küzdöttek (…)

Az ütközet kezdetétől mindkét sereg fölvevé a harcot, közel egy órán át küzdöttek anélkül, hogy a kettő közül az egyik visszavonult volna. Keményen küzdve a győzelemért, kétséges volt, hogy a szerencse melyik félhez hajlik,vagy melyik fél kerül ki győztesen a csatából. Midőn a keresztesek észrevették, hogy a bal lengyel szárnyon a küzdelem számukra kemény és válságos, feladva kitűnő csatarendjüket, erejüket a könnyebb győzelem reményében a jobb szárny ellen fordították, ahol a litván csatasor foglalt helyet, s amely gyenge és lomha lovakkal és fegyverekkel volt felszerelve: ennek az áttörésével a lengyel arcvonalat is erőteljesebben remélték felgöngyölni. De szándékuk nem vált teljesen valóra. Amint hevesen harcba bocsátkoztak a litvánokkal, oroszokkal és tatárokkal, a litván csatasor nem bírván az ellenséges támadást, ingadozni kezdett, és egy hold föld távolságra vissza is vonult. A keresztesek pedig tovább nyomták a litván csatasort, mely újra és újra engedett, és végül futásnak eredt (…) Miután a litván sereget megfutamították, a lengyel és a porosz seregek közt különböző helyeken igen heves küzdelem újult ki. (…) A német lovagok harcolva a győzelemért, Ulászlónak, Lengyelország királyának nagy zászlóját, melynek jelvénye a fehér sas volt, egy ellenséges rohammal (…) a földre vetették. De a legelszántabb katonák és veteránok, akik mellette álltak, rögtön felemelték és helyére visszaállították, s ezzel megakadályozták pusztulását (…)

Hogy ezt a gyalázatot és becstelenséget lemossák, a lengyel katonák vad szenvedéllyel törtek az ellenségre, és mindaz az erő, melyet karjuk még őrzött, most áradt, pusztított és győzött. Időközben visszatért a német lovagoknak az a serege, mely a menekülő litvánokat és oroszokat üldözte. Magukkal hurcolták a foglyok nagy sokaságát, és győztesként érkeztek meg, nagy vidámsággal siettek a porosz táborba. De amint látták a veszedelmes fegyverekkel és erőben vívott háborút, otthagyva a foglyokat és a zsákmányt, a küzdelembe vetették magukat, hogy segítségére siessenek bajtársaiknak, akik akkor már lanyhán hadakoztak. Az új harcosok érkeztével a küzdelem a két fél között kegyetlenné vált. És ettől kezdve mind többen estek el. A német lovagok arcvonala nagy veszteséget szenvedett katonákban, úgyhogy csatarendje megbomlott.

Az ellenséges sereg veresége oly mérvű volt, hogy mint ismeretes, maga Poroszország nagymestere Ulrik, (…) valamint a porosz sereg mindenféle lovagja és előkelője elestek, az ellenség többi, elhárított tömege pedig, ha egyszer már hátat fordított, akkor biztos futásnak eredt (…)" *(Jan Długosz XV. századi lengyel történetíró munkájából)*

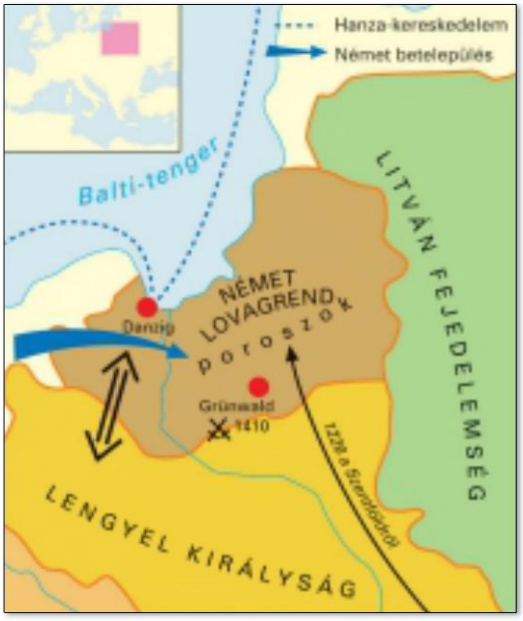

16

A Német Lovagrend lovagjai rekonstrukciós rajzon

Írja le az ábrázolás alapján a lovagok fegyverzetét! Mi biztosíthatta a lovagok fölényét a lengyelekkel szemben a XIII–XIV. században? [SZ]

Készítsünk kétféle csataleírást a források felhasználásával! Az egyikben a Német Lovagrend nézőpontjából, a másikban a lengyelek nézőpontjából mutassuk be a csata lefolyását! Vitassuk meg a kétféle leírás, feldolgozás hasonlóságait, különbözőségeit! [Í]

17
18

A Német Lovagrend területei Európában

8. A Balkán és az Oszmán Birodalom

BIZÁNC HANYATLÁSA ÉS BUKÁSA **A XI. század elejére Bizán**c ismét megerősödött. A távolsági kereskedelem elegendő pénzt, a szolgálati birtokkal rendelkező katonai réteg megfelelő fegyveres erőt biztosított ehhez. A birodalom **kiterjesztette hatalmát a Balkánra és Kis-Ázsia jelentős területeire.**

A birodalom Mánuel császár uralkodása idején (1143–1180) élte utolsó fénykorát. A császár halála után belső harcok kezdődtek. A császárvárosban nőtt a levantei kereskedelmet mindinkább kisajátító **itáliai városok befolyása.**

A keresztes hadjáratok eleinte segítséget nyújtottak Bizáncnak az ismétlődő muzulmán támadások visszaverésében. **Velence** azonban **kihasználta a keresztes hadjáratokat,** és az egyik keresztes hadat vette rá **Konstantinápoly elfoglalására** (1202–1204), hogy így növelje hatalmát a térségben. **A** Kis-Ázsiába szoruló **Bizánci Császárság** jó fél évszázad múlva Genova segítségével **visszafoglalta Konstantinápolyt** (1261). A város kereskedelmi szerepét – amely a birodalom **nagyhatalmi helyzetét** biztosította – azonban **nem sikerült helyreállítani.** Bizánc a jövőben már nem tudott gátat szabni a keletről jövő török támadásoknak és a balkáni népek önállósodási törekvéseinek. A birodalom mindinkább fővárosa falai közé zárkózott.

A BOLGÁR ÉS A SZERB ÁLLAM A bolgárok a XII. század végén fellázadtak Bizánc ellen, s megalakították **a második bolgár cárság**ot. Az új bolgár állam fénykora idején, **a XIII. században a Balkán jelentős részére** (Trákia, Makedónia, Albánia) **kiterjesztette hatalmát.** A belső harcok azonban rövidesen az ország részekre szakadásához vezettek.

Szerbia a Dinári-hegység vonulatai között, **a mai Koszovó vidékén jött létre** a XI–XIII. században. A hegyekkel tagolt vidéken **kisebb központok** (zsupánságok) alakultak. A kis fejedelemség a XIII. században megőrizte függetlenségét Magyarországgal és Bulgáriával szemben. Bulgária hanyatlását kihasználva **a XIV. században átmenetileg jelentős területeket egyesített.** A rövid virágzást követően a szerb állam alkotóelemeire hullott szét.

AZ OSZMÁN BIRODALOM FELEMELKEDÉSE **A** XIII. században a mongol terjeszkedés elől **iszlám vallású nomád török törzsek** érkeztek Kis-Ázsia nyugati területére. Eleinte más uralkodók megbízásából katonáskodtak. A harcos nép **államát Oszmán vezér szervezte meg a XIII. század végén.** Megkülönböztetésül a környező török népektől **oszmán-törökök**nek nevezték magukat. **Gyors terjeszkedés**üket elősegítette a Bizánc hanyatlása miatt a térségben kialakult hatalmi űr.

Oszmán utódai, **a szultánok despotikus hatalmat** (korlátlan egyeduralmat) **építettek ki.** A törökök **nyugati és keleti irányban egyaránt terjeszkedtek.** Megszerezték Kis-Ázsia nyugati vidékeit, és a Balkán kis államainak egymás elleni harcát kihasználva megvetették lábukat Európában is (1354).

A BIRODALOM FELÉPÍTÉSE **A muszlim birodalom** ereje elsősorban államszervezetén nyugodott. A teljesen központosított hatalom még a fejletlen területek **erőforrásait** is **a hadsereg szolgálatába tudta állítani.**

Elvben a birodalom egész területe a szultán tulajdonát képezte. A földek egy részét a szultán saját kezelésében tartotta (khász birtokok). **A földek döntő részét a szultán** könnyűlovas katonáinak, **a szpáhiknak adta katonai szolgálat fejében.** (Gyakorlatilag ez természetbeni zsold volt.) A szpáhik feltétlen hívei lettek az uralkodónak, mert tőle függött megélhetésük. Birtokukat a szultán bármikor visszavehette, nem örökíthették azt. A birtokadomány nagysága a szolgálat arányában csökkent vagy növekedett.

A török haderő elitalakulatát a janicsárok adták. Ezt a **gyalogos** alakulatot jórészt átnevelt, muszlimmá vált keresztény gyerekekből szervezték. A janicsárok állandóan katonai közösségben éltek, kemény kiképzést és jó fegyverzetet kaptak. (Létszámuk a XV. század végére elérte a 20 000 főt, s már felszerelték őket puskával.)

A szpáhi birtokok nyilvántartását, a janicsárok zsoldjának előteremtését csak **fejlett hivatalszervezet** biztosíthatta. A pénzügyeket a korabeli európai államokat messze meghaladó szervezettségű hivatal intézte. Az **adószedők** (defterdárok) tízévenként az egész birodalom területén felmérték a fellelhető jövedelmeket. A központ számára ezek az **összeírások** szolgáltak alapul a szolgálati birtokok kiosztásánál és az adók megállapításánál. A birodalom területét tartományokra (vilajet) osztották. A vilajet élén beglerbég (vagy pasa) állt.

A szultánok feltétlen hatalmát szolgálta, hogy **vezető tisztségviselővé előszeretettel emeltek fel rabszolgákat.** A jórészt idegen származású embereket azután bármikor félreállíthatták. A kegyvesztettek a szultán felszólítására gyakran önként vetettek véget életüknek (amikor „megkapták a selyemzsinórt"). A rendszer a vezető réteg számára nem biztosított ellenállást a szultáni akarattal szemben.

Az iszlám országokban nem volt külön világi törvénykezés, a bírák (kádik) a Korán alapján ítélkeztek. Ezért fontos, hogy **a szultán a birodalom vallási vezetője (kalifa) is volt.**

A VILÁGBIRODALOM Az **Oszmán Birodalom államszervezete** az erős hadsereg fenntartására épült ki. Az államszervezet **csak akkor működött jól, ha a hódítások folyamatosak voltak.** Az új területek kifosztása, adóztatása tartotta el a hadsereget és a hivatalszervezetet, a területi növekedés növelte a kioszthatós szpáhi birtokok mennyiségét, így a birodalom katonai erejét.

I. Murád szultán (1359–1389) **Rigómezőnél 1389-ben legyőzte a szerbeket.** Az északi szerb területen

magyar támogatással tovább létező szerb fejedelemség sorsa ezután a magyar–török harcok függvényévé vált. A szerbek veresége után **az oszmán támadások már Magyarországot is elérték. Zsigmond magyar király** ellentámadással válaszolt. Az egész Európából toborzott lovagi serege azonban **Nikápolynál vereséget szenvedett** I. Bajezid szultán hadaitól (1396). A törökök megerősíthették helyzetüket a Balkánon.

Magyarországot néhány évtizedre Timur Lenk tatár hadainak támadása tehermentesítette (ankarai csata, 1402). A tatároktól elszenvedett vereséget azonban az oszmánok gyorsan kiheverték, és folytatták hódításaikat. **II. Mohamed** (1451–1481) **hadai 1453-ban elfoglalták Konstantinápolyt.** Ezzel a birodalom ázsiai és európai fele közötti kapcsolat szabaddá vált, a balkáni hódítások megszilárdultak.

A XV. század második felétől Magyarországra nehezedett a török elleni védekezés teljes súlya. Korábban **Bosznia, Szerbia és Havasalföld** még ütköző államokként húzódtak a két hatalom között, a század végére azonban mindegyikük **török hűbéressé vált.** Ettől kezdve **Magyarország határai közvetlen védelmére kényszerült.** A harc kimenetelét előre vetítette, hogy a despotikus török állam – amúgy is jóval nagyobb – erőforrásait jobban tudta mozgósítani, mint a magyar rendi állam.

ARCHÍVUM

BIZÁNC HANYATLÁSA ÉS BUKÁSA

A Bizánci Birodalom a XI–XIII. században

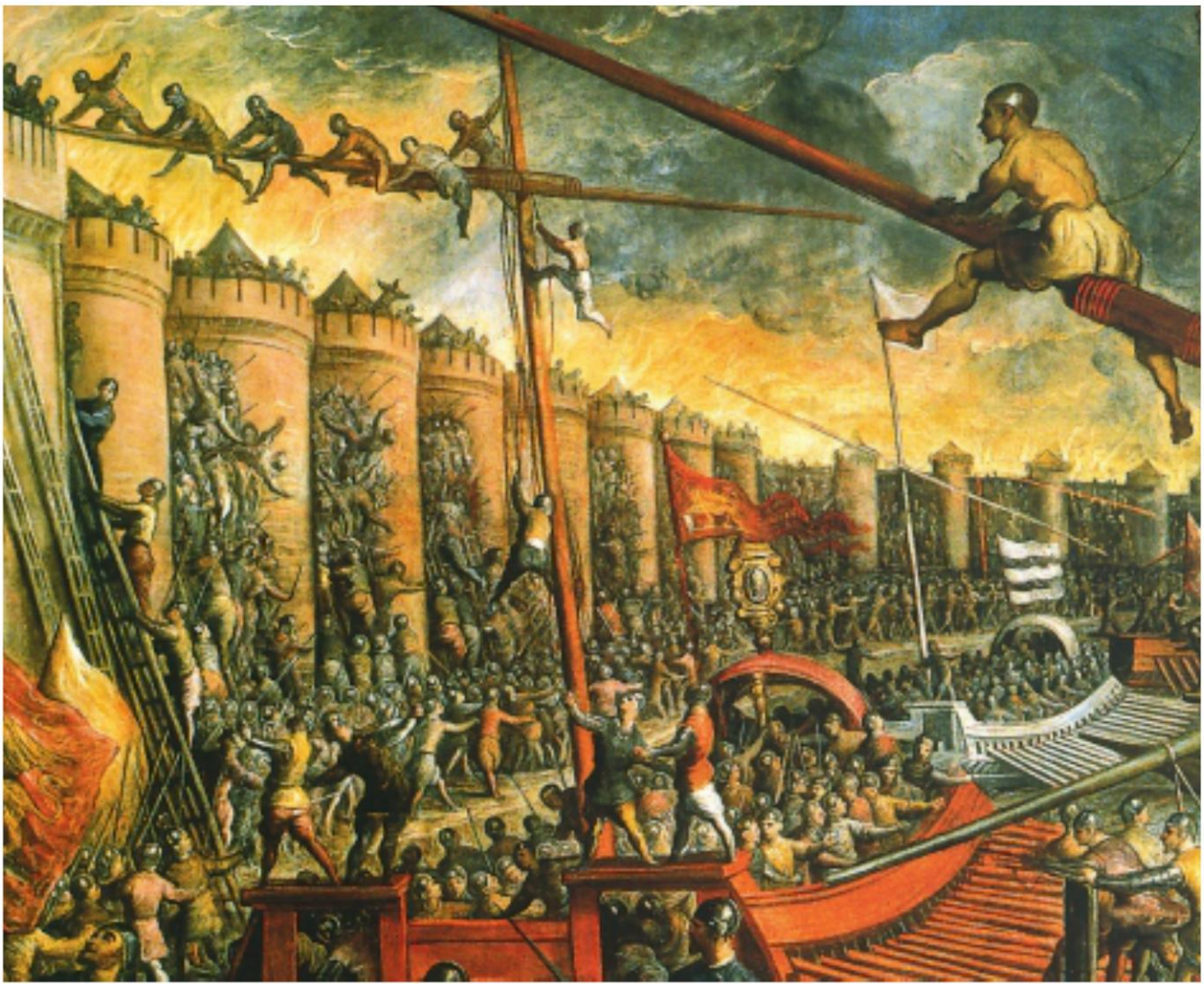
Kövesse nyomon a birodalom területi változásait! Milyen szakaszokat tudunk megkülönböztetni a változások alapján? Mely okokra vezethetők vissza a változások? Milyen szerepet játszott a birodalom életében a kereskedelem? Hogyan változott a helyzet 1204 után? Állapítsa meg, milyen hatása volt a birodalom összeroppanásának a szűkebb és a tágabb térségben! [F]

1

„(…) A velenceiek is, kiknek hajóhadát használták [a keresztesek], különösen törekedtek arra, részint az ígért pénz reményében, amelyet ez a nép különleges mohósággal kíván, részint pedig azon okból is, mert ez a város bizakodva hajói nagy számában, a vezetést és az uralmat ezen az egész tengeren saját részére igényelte (…) *(Gunther von Paris: Historia Constantinapolitana, 1207–08)*

Határozza meg, hogy a velenceieket mely célok vezették Konstantinápoly elfoglalására! Állapítsa meg a szöveg szerzőjének viszonyulását a velenceiekhez! [F]

2

3

Bizánc bevétele

4 Jellemezze a város védelmi rendszerét! Gyűjtse ki a kép alapján a várostromhoz használt eszközöket! A harc mely mozzanatait emeli ki az ábrázolás? Milyen szokatlan jelenetet lát a képen? [F]

„Miután a várost bevették, és a keresztesek a már elmondottak szerint berendezkedtek és a palotákat elfoglalták, azokban olyan temérdek gazdagságot találtak, hogy az minden képzeletet felülmúl. (…)

A zarándokok azután megnézték a város nagyságát, a palotákat és a gazdag apátságokat, a díszes templomokat és a városban található nagy csodákat, melyek mind ámulatba ejtették őket. Igen álmélkodtak a Hagia Sophia-templomon is, s a benne található gazdagságon." *(Robert de Clari lovag krónikájából, XIII. század)*

Állapítsa meg, mi történt Bizánccal a város elfoglalását követően! Tárja fel, hogyan befolyásolta ez a város későbbi sorsát! Határozza meg a szerző viszonyulását a leírt eseményekhez! [F]

A BOLGÁR ÉS A SZERB ÁLLAM

„Ebben az évben (1168) Manuel császár Szerbiában tartózkodott. Ez Magyarország, Dalmácia és Illyria közt elterülő hegyes, erdős, és nehezen hozzáférhető ország (...) A szerbek felkeltek, bízván a hozzájuk vezető szűk utakban és az országút megközelíthetetlenségében. Egyébiránt az egész nép műveletlen, tudatlan, erdőkben és hegyekben él; a földművelést nem ismeri, a nagyban űzött baromtenyésztés legfőbb gazdasága. Tej, sajt, vaj, hús, méz és viasz bővében vannak. A szerbek fő embereiket zsupánoknak nevezik, és a görög császárnak vannak alárendelve. Hegyeikből és erdeikből gyakran előtörnek, és az egész környéket elpusztítják, mivel igen harciasak. A császár éppen azért, mert szomszédaikat nem hagyták békében, vonult ellenük nagy bátorsággal és nagyszámú sereget vitt magával." *(Guillaume tyrusi érseknek a keresztes hadjáratokról szóló művéből, XII. század)*

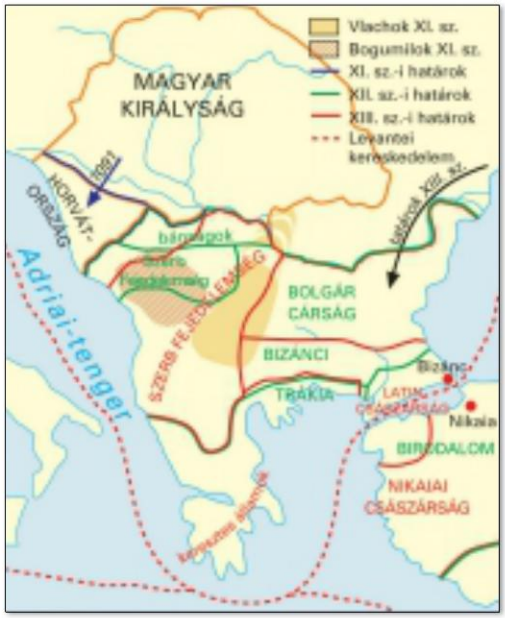
5 Készítsen térképvázlatot a XII. századi Balkánról! Jelölje be a térképvázlaton Szerbia határait! Gyűjtse össze a szövegből a szerbekre vonatkozó társadalmi, gazdasági és politikai vonatkozású adatokat! [Í]

„38. Mivel gonoszsággal teli ellenségünk az egész bolgár földön elhintette a manicheus [perzsa elemekkel átszőtt vallás a III. századtól, a világot a jó és a rossz, a fény és a sötétség harcának fogják fel] eretnekséget, miután elegyítette azt a massalianus [IV. századi mozgalom, követői felmentve érzik magukat az erkölcsi szabályok alól] eretnekséggel is, mindazokat, akik kezdeményezői ennek az eretnekségnek, anathéma [kiátkozás] sújtsa.

39. Bogumil papra, aki Péter bolgár cár idején átvette ezt a manicheus eretnekséget és elterjesztette azt bolgár földön (…) korábbi és most is meglevő tanítványaira, az ún. apostolokra, anathémát mondunk.

40. És mindenkire, aki folytatja ezt az eretnekséget, fenntartja szokásaikat, éjszakai gyűléseiket, szentségeiket és haszontalan tanításaikat, valamint arra is, aki velük közlekedik, anathéma szálljon." *(Az 1211-es, bogumilellenes bolgár zsinat rendelkezéseiből)*

Gyűjtse össze a bogumil eretnekek jellemzőit (tanok, magatartás stb.)! Magyarázza meg a bolgár egyház viszonyát a bogumil eretnekséghez! [F]

A Balkán
a XI–XIII. században

6

Kövesse nyomon a bolgár és a szerb állam területi változásait! Mi mindenre következtethetünk a területi változásokból? Mutassa be, hogyan változott Bizánc szerepe a térségben három évszázad alatt! Fogalmazzuk meg a vázlat segítségével a Balkán XIII. századi politikai helyzetét! [F]

7

AZ OSZMÁN BIRODALOM FELEMELKEDÉSE

„Murad [szultán] újból felkerekedett, hogy hadba vonuljon, [a délszláv fejedelmek] nagy hadsereget gyűjtöttek össze, s ugyancsak Dalmáciából és Tribenjéből is (…) Akkor rengeteg török érkezett Muráddal együtt, nagy ütközet kerekedett, és szörnyű vérontás folyt a Marica folyónál. A törökök megölték a Marica folyónál [több délszláv fejedelmet].

Néhány év múlva ezután [a törökök] felkerekedtek a szerb föld ellen, s ott háború kerekedett, amelyben roppant nagy sokaság – megszámlálhatatlan hadsereg – pusztult el belőlük [a szerbekből], és vérontás támadt (…) Ekkor egyébként a harcosok egyike, név szerint Milos, aki nagyon bátor volt (…) lándzsával (…) átdöfte a gonosz Murádot, kiontotta lándzsájával egész belsejét és utálatos lelkét. A törökök megölték Lázár szerb fejedelmet a 6897. [1389] évben, június havában. Bajezid vette át atyja, Murád szultánságát, hatalma alá hajtotta a szerb földet is, rákényszerítette őket, hogy adót fizessenek, hadsereget küldjenek neki, s [háborúban] vele együtt vonuljanak ki, és Stefán despotát helyezte atyja trónjára, hogy uralkodjék a szerbek felett." *(Névtelen bolgár évkönyvből, XIV. század)*

Készítsen térképvázatot az oszmán-törökök hódításairól! Határozza meg a forrás alapján a török hódítás különböző fázisainak jellemzőit! Tárja fel a délszláv vezető réteg lehetőségeit a török hódítás időszakában! [F]

8

9

Az Oszmán Birodalom terjeszkedése
a XIV. században

Kövesse nyomon az oszmán hódítás állomásait! Tárja fel a terjeszkedés sajátos vonásait! Állapítsa meg, milyen tényezők segítették az oszmánok előretörését! Sorolja fel a térkép alapján az oszmán terjeszkedést akadályozó hatalmakat! [F]

10 A török harcállások legjobban védett pontja a szultáni sátor

11 Számba veszik a gyermekadó (devsirme) révén begyűjtött keresztény gyermekeket. A gyermekek jó részéből janicsárt neveltek

12 Miért alkalmazhatták a törökök ezt a rendszert? Hogyan ábrázolja a török rajz az eseményt? [F]

13 Az adóösszeírást végző török hivatalnok, a defterdár. Az Oszmán Birodalomban tízévente pontos felmérést készítettek minden adóztatható jövedelemről

14 Mi tette lehetővé ezt a pontos összeírást? Miért volt elengedhetetlen ez a rendszer a birodalom működéséhez? [F]

„Amikor megérkezik hozzád a fermán [szultáni rendelet, oklevél], tudd meg, hogy a győzelem után, amelyet Rigómezőn [1389] Isten akaratából atyám, Murád szultán, (…) épen és egészségesen tért vissza a harcmezőről magasan az ég felé emelkedő sátrába; s ekkor, amikor a legnagyobb örömet éreztük, látván, hogy a bánok levágott fejei hogyan gurulnak a lovak patái alatt, s egyesek ott állnak összekötözött kézzel, mások pedig átvágott izmokkal – teljesen váratlanul egy bizonyos Milos Kopilics, aki ravaszságból és cselszövésből azt mondta, hogy felvette az iszlámot, arra kért bennünket, hogy vegyük be a győztes hadseregbe. Amikor megengedtük neki, hogy megcsókolja a fénylő nagyúr lábát, ahelyett, hogy ezt tette volna, elháríthatatlanul ruhájában elrejtett mérgezett kést szúrt a fénylő nagyúr dicső testébe, s súlyosan megsebezvén, megitatta őt a mártírok serbetjével. (…) Mikor a történteket meghallottam, a vértanú seregéhez siettem, de már holtan találtam; ugyanakkor történt, hogy bátyám, Jakub bej eltávozott az örökkévalóságba. Atyám testét megbízható emberekkel elszállítottam, hogy Brusszában temessék el. Amikor megérkezik a holttest, temettesd el, de senkinek se beszélj a történtekről, sőt a nép előtt mutassátok a győzelem jeleit, hogy az ellenség semmit se vehessen észre." *(Bajezid szultán fermánjából, 1389)*

Gyűjtse össze az oszmánok politikájának jellemzőit a legyőzött népekkel szemben! Tárja fel a propaganda szerepét az Oszmán Birodalomban! Magyarázza meg a forrás alapján, hogyan akadályozták meg a trónviszályokat az Oszmán Birodalomban! [F]

A BIRODALOM FELÉPÍTÉSE

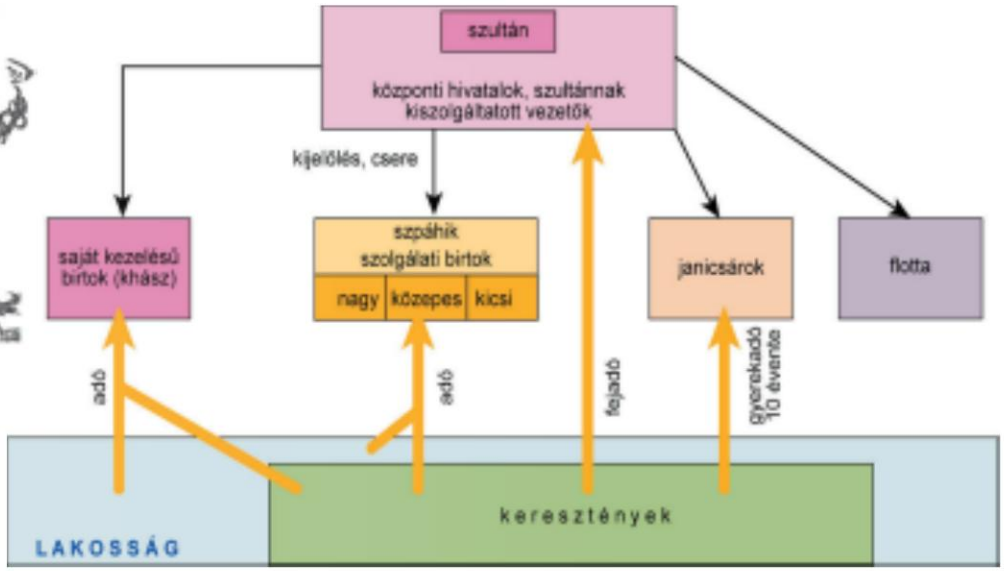
„Amikor megindul a hadsereg toborzása, akkora készséggel és gyorsasággal gyűlnek és jönnek össze, hogy azt hihetnéd: nem háborúba, hanem lakodalomba szól a meghívás; sőt alig győzik kivárni a bevonulás idejét, s ők maguktól jönnek a gyülekezőhelyekre, és ha olykor-olykor úgy esik, hogy nincs éppen háborújuk, akkor nagy unalom szállja meg őket, és nemcsak azok sietnek bevonulni, akiket összeírtak, hanem önkéntesen, az összeírtaknál többen igyekeznek és szinte futnak az adott helyre. Ezért aztán a török nem valami sokat fáradozik hadserege összetoborzásán, hanem csak egyszerűen kiküldi hírnökeit az elöljárókhoz, kitűzi a napot és az időpontot, a hírvivők azon nyomban kiviszik a hírt a városokba és mezővárosokba, és egyetlen hónap leforgása alatt összejönnek abban a rendben, ahogyan összeírásuk azt tartalmazta, mégpedig a gyalogok külön a lovasoktól, mindegyikük a saját elöljárójával, ugyanabban a rendben, ahogyan a harctéren is tábort szoktak verni és harcba készülődni. (…) Ha viszont a török azt látja, hogy súlyosbodik számára a háború, azon nyomban hírvivőket küld szét az egész országba, s minden negyedik vagy ötödik hadkötelest parancsra bevonultat az otthon maradók költségén; és ezt a hadsereget cserehornak nevezik. Ezen a módon végtelen nagy létszámú hadsereget tud összegyűjteni. Ugyanakkor mindezt akkora lelkesedéssel hajtják végre s teszik meg, hogy egyik a másika helyett ajánlkozik, s az, akit otthon hagynak, úgy érzi, igazságtalanság esett rajta. Ezenfelül: vallják, hogy boldogok lesznek, ha nem otthon, a vénasszonyok könny- és nyálfolyása közepette, hanem a csatatéren, az ellenség lándzsái és nyilai között halhatnak meg. S azokat, akik így halnak meg, nemcsak hogy nem siratják, hanem szenteknek s győzteseknek hirdetik, példaként prédikálják s emelik magasra." *(Georgius de Hungaria, a törökök között két évtizedig fogságban élő szerző művéből, 1458)*

Gyűjtse össze a török hadsereg fegyvernemeit! Határozza meg a hadkiegészítés rendszerét! Magyarázza meg, mely tényezők következtében lelkesek a hadba vonuló törökök! [F]

Janicsárok

Miért válhattak a janicsárok az oszmán hadsereg legütőképesebb egységeivé? Keressen a tankönyv írott forrásaiban olyan részleteket, amelyek a janicsárok katonai szerepére utalnak! [GY]

15

16

Az Oszmán Birodalom felépítése

Jellemezze az ábra alapján a szultán szerepét és hatalmát! Kik tartoztak az Oszmán Birodalom vezető rétegei közé? Hasonlítsa össze helyzetüket a nyugat-európai vezető rétegek helyzetével! Tárja fel az oszmán hivatalszervezet sajátosságait! Miben volt fejlettebb a nyugat-európai hivatalszervezetnél, és melyek voltak a gyengéi? Hogyan épült fel az oszmán hadsereg? Mi volt a titka ütőképességének és nagy létszámának? Jellemezze az alávetett tömegek helyzetét! [F]

A VILÁGBIRODALOM

„Első rohamaink eredménytelensége miatt – ezeket a bizánciak és az olaszok vitézsége hiúsította meg oly teljesen, mert állandóan ez utóbbiak voltak felül – a szultán igen haragosnak mutatkozott. Mivel e szégyent nem tudta elviselni, szünet nélkül előre küldte mindazon csapatait, amelyeket későbbre, tartaléknak hagyott, legjobban felfegyverzett, legbátrabb, leggyőzhetetlenebb harcosait, (…) Ők alkották a sereg élcsapatát, (…) a híres janicsároké, szám szerint tizenkétezer fő (…)

Mohamed szultán azonban észrevette, hogy a védők kezdenek eltűnni a sáncokból és a résekből, hiszen ő maga sem állt messze a harc színhelyétől, látta, mint lopózik el ezen emberek egy része. Megfigyelte, hogy azok, akik tovább is helytálltak, csökkenő számuk miatt gyengébben küzdöttek. Mivel véleménye szerint úgy tűnt, hogy az elfutamodó védők a falat cserben hagyják, (…) élükre állt. A törökök dühödt ordítással törtek előre a szultán nyomában; rövid, elkeseredett harc után megmászták és hatalmukba kerítették a sáncokat és az ágyúk által összelőtt városfal romjait, miután az utolsó védőket is menekülésbe kergették. Innen az ostromlottak egy részét a fal és a sánc közti futóárokban szorították meg, egy mélyre ásott árokban. Egy másik részüket visszanyomták és azon kis kapuig üldözték, amelyet a falon Giustiniani azért nyittatott ki, hogy a város belseje és az előretolt sánc között könnyebb összeköttetést teremtsen. Itt ismét nagy torlódásra, és a janicsárok részéről öldöklésre került sor; e hely felé rohant ugyanis a menekülők tömege, midőn a győztesek ujjongását hallotta. Itt esett el Konstantin császár is, mialatt vitézül harcolt hű katonái között.

A janicsárok, majd nyomukban a többi seregrészek, rövidesen úgy zúdultak be a városba, mint a vízáradat. (…) A fal előtt, amelyre nagy lobogóját vonatta fel, sugárzó arccal állt a szultán, és örvendett a látványnak: a nap most virradt fel végül teljes világossággal. *(Kritobúlosz: II. Mohamed tette)*

Jellemezze a török hadsereg felépítését és harcmodorát! Állapítsa meg a szerző – az ostrom után bizánci török szolgálatba álló görög – viszonyát a legyőzöttekhez és a győzőkhöz! [F]

Szpáhi

Jellemezze a rajz alapján a szpáhikat (fegyverzet, ruházat stb.)! Az oldal tetején levő ábra alapján határozza meg helyzetüket az Oszmán Birodalomban! Keressen a tankönyv írott forrásaiban olyan részleteket, amelyek a szpáhik katonai szerepére utalnak! [GY]

17

18

Az Oszmán Birodalom a XV. században

19 Az 57. oldalon levő térkép felhasználásával állapítsa meg, hogyan változott a birodalom kiterjedése a XIV. századhoz képest? Melyek a birodalom terjeszkedését akadályozó hatalmak? Vonjon le törvényszerűséget a hűbéres területek elhelyezkedéséből! [F]

Nézőpontok

A török előrenyomulás következtében a Balkán kis népei és államai a Török Birodalom és Magyarország ütközőzónájába kerültek. Vitassuk meg milyen lehetőségek álltak ezen népek vezető rétegei előtt! Milyen megítélés alá eshet a hősi ellenállás vagy a hódítókkal való együttműködés?

20

„Isten kegyelméből én, uramnak Jézus Krisztusnak szolgája II. Sándor vajda moldvai fejedelem adom tudtára ezen keresztény és szabad és nyílt oklevéllel mindenkinek (…), hogy örök békét és keresztény egységet kötöttünk hatalmasságom atyjával, János vajdával. László király helytartójával és az egész Magyarország kormányzójával és urával, és úgy fogadtuk, hogy halálomig fia leszek, és hogy mindenben engedelmeskedem neki, mint igaz fia az atyjának, valamenynyi bojárommal és egész földemmel, és semmit sem teszek őkegyelmessége parancsa nélkül, és hogy őkegyelmessége parancsára megteszem és teljesítem, és hogy feleségét úgy tekintem, mint úrnőmet halálomig, és hogy barátainak jó barátja leszek, és ellenségeinek pedig ellensége, amíg élek. Uram és atyám János vajda pedig szeressen minket és védjen meg minket minden ellenséggel szemben minden ország felől és minket és országunkat, mint minden atya fiát és a jó uralkodó országát. (…)" *(Sándor moldvai fejedelem szerződése Hunyadi Jánossal, 1453)*

Foglalja össze tömören az oklevél tartalmát! Állapítsa meg, a Magyarország és Moldva között létrejött viszony jellemzőit! Magyarázza meg az egyezmény előnyeit a két fél számára! [F]

„Ebben az időben [1475] Mohamed török császár, felfegyverezve 120 000 emberét, elküldte őket a tatár sereggel és Radu vajda havaselvi seregével együtt, hogy menjenek István vajda ellen. István vajda pedig 40 000 katonát állított ki, s a 2000 lengyellel, akiket Bucsavszki vezetésével Kázmér király küldött segítségül, meg az 5000 magyarral, akiket Mátyás magyar királytól kapott, eléjük ment Vasluin felül, a Magas Hídhoz, s legyőzte őket István vajda, nem annyira vitézséggel, mint inkább ravaszsággal. Mert nagy okosan felégette a füvet mindenütt, úgyhogy a törökök paripái, azok a délcegek, elbágyadtak az éhségtől. S mintha csak Isten egy akaratra jutott volna az emberekkel, az isteni hatalom segített, mert olyan köd szállott a törökökre, hogy egymást sem látták. István vajda néhány embert a berládi dombokra rendelt, hogy kürtökkel és trombitákkal csatajelet adva, tőrbe csalják a törököket. Ekkor a török sereg a kürtszóra megfordult, s bár a víz meg a hegy akadályozta, s a köd is elborította, felfelé tört a dombon a kürtszó irányában. István vajda meg hátulról rájuk támadt csatarendbe állított seregével, csütörtökön, január tizedikén, ott, ahol nem volt helyük rendezni soraikat és rendbe állani, úgyhogy egymást vagdalták, és sokan odavesztek. A gyalogosokból sokan foglyul estek, de ezeket is mind levágták, s később halmokat raktak a holtakból. Sok pasa és bég elesett, Izsák pasa fiát pedig élve fogták el, de megszabadult. Az ágyúkat is elnyerték, és több száz zászlót szedtek össze." *(Ureche Gergely: Moldova évkönyvei, XVI. század második fele)*

Foglalja össze röviden a csata főbb mozzanatait, menetét! Határozza meg, mely tényezők biztosították a keresztény sereg sikerét? Állapítsa meg a szerző viszonyulását az eseményhez és szereplőihez! [Í]

21

9. A középkor művelődése

A SKOLASZTIKA A kora középkori visszaesés után a **clunyi mozgalom** hatására a szellemi élet is fellendült. Élénkítőleg hatott a középkori szellemi életre, hogy arab közvetítéssel – a keresztes hadjáratoknak is köszönhetően – egyre többet ismertek meg az **ókori filozófusok** művei közül. Elsősorban Arisztotelész gondolatai hatottak termékenyítőleg a középkori tudományokra.

Az ókori bölcseleten alapuló keresztény filozófia a skolasztika. Célja a hitelvek tudományos bizonyítása, a világról szerzett tapasztalok beillesztése a keresztény vallási rendszerbe. Az elnevezés onnét ered, hogy kezdetben a hit kérdéseivel a kolostori iskolákban (scholákban) foglalkoztak.

A hit és a tudomány összeegyeztetése nem volt könnyű. Sokan a tudományos vizsgálódást a hit megkérdőjelezésének tartották. **Aquinói Szent Tamás** (1225–1274) Domonkos-rendi szerzetes áthidalta a problémát: **a hittel foglalkozó tudományt, a teológiát elválasztotta a többi tudománytól.** Míg a tudományok a természettel foglalkoznak és eszközük a logikus gondolkodás, addig a teológia a természetfölötti kérdéseket vizsgálja, amelyeknél a végső magyarázatot csak a hit adhatja meg. Tamás az **elsőbbség**et **a hittudománynak** tartotta fenn. Ezzel megvédte a tudományokat a vallási indíttatású támadásoktól, és biztosította fejlődésüket. **Aquinói Szent Tamás gondolatai elősegítették a skolasztika továbbfejlődését.**

AZ EGYETEMEK Az egyházi és világi (állam-) ügyek intézése egyre több szakembert igényelt. Az igények kielégítésére jelentek meg a XII. században **az egyetemek, a legmagasabb szintű tudást adó oktatási intézmények.** Minden egyetem (universitas) **önkormányzat**tal rendelkezett, amelyet a tanárok által választott rektor vezetett. A középkori egyetemek egyházi szervezetként működtek, alapításukat a pápa engedélyezte. A városokhoz hasonlóan **kemény küzdelemben vívták ki önállóságukat** a helyi egyházi és világi hatalommal szemben, a pápaságra vagy a királyi hatalomra támaszkodva. Az egyetem polgárai, a tanárok és a diákok egyaránt az egyetem törvényszéke alá tartoztak. **Az egyetemi oktatók döntő többsége egyházi személy** volt, köztük jelentős számban találunk domonkosokat.

Elsőként Itáliában (Bologna), majd Párizsban, Oxfordban jöttek létre egyetemek. A XIII. században azután sorra alakultak Cambridge-ben [kembridzs], Padovában és másutt is, a XIV. századra pedig az egyetemek már behálózták Nyugat-Európát, és megjelentek Közép-Európában is.

Az egyetemeken **egységes tananyagot oktattak,** amely a tudomány közös nyelve (latin) mellett hozzájárult a középkori Nyugat- és Közép-Európa szellemi egységéhez. **A teljes egyetemet négy fakultás** (egyetemi kar) **alkotta:** a szabad művészetek, a teológia, az orvosi és a jogi kar. Az első fakultás az alapozást szolgálta, elvégzése **mesteri** (magisteri) címet adott. Az alapok elsajátítása után lehetett a teológiai, az orvosi vagy a jogi fakultáson továbbtanulni **és doktori címet** szerezni.

Az alapozást jelentő **„hét szabad** (szabad emberhez méltó) **művészet"** két részből állt. A **trivium** tárgyai a grammatika (latin nyelvtan és ókori latin írók olvasása), a retorika (latin beszéd és fogalmazás) és a dialektika (a vitatkozás, érvelés művészete), a **quadrivium**é az aritmetika (számtani alapműveletek), a geometria (szerkesztések), az asztronómia (csillagászat, egyházi ünnepek idejének meghatározása, földrajzi ismeretek) és a muzsika (egyházi énekek).

A korszak tudományosságára még a **tekintélytisztelet** volt jellemző. A vitákat a különböző nagy tekintélyű szerzők műveinek megállapításai döntötték el. **A tudósok a tapasztalatra, az egyéni megfigyelésre csak elvétve alapoztak.**

A LOVAGI KULTÚRA ÉS ÉLETVITEL A páncélos lovagi hadviselés a kora középkorban alakult ki, és a keresztes háborúk korában élte virágkorát. A XIV–XV. században a tűzfegyverek és a zsoldos hadviselés lassan kiszorította.

A **lovaggá válás** hosszú tanulási folyamat eredménye volt. A nemesifjak gyermekként **apród**nak álltak egy nagyúr udvarába, ahol elsajátították a fegyverek használatát és a lovagi élet szabályait. A **fegyverhordozó** kamasz már elkísérhette urát a csatába. A **lovaggá avatás** ünnepélyes szertartás, amelyen a jelölt urától megkapta fegyvereit, és esküt tett a lovagi szabályok betartására. A lovag egész élete a harc gyakorlásával telt: a háborúk szüneteiben vadászatok és lovagi tornák szolgálták ezt a célt.

A nyugat-európai nagyúri udvarokban alakult ki a lovagi életideál. **A fő erények** a harchoz és a hűbéri kötelékhez kapcsolódva **az erő, a bátorság, az ügyesség és a hűség** voltak. Az egyház hatására ezek magasztosabb eszmékkel is kiegészültek, például a gyengék, a nők (Mária-kultusz), az elesettek védelmével. A lovagias viselkedés szabályai a hétköznapokban csak ritkán érvényesültek, mégis előrelépést jelentettek a nyers erő kultuszához képest. **A lovagi ideálok jelentek meg a lovagi költészetben,** amelynek témái a hősi önfeláldozás, az eszményi hölgy szépségének és jóságának dicsérete.

A ROMÁN ÉS A GÓTIKUS STÍLUSÚ ÉPÍTÉSZET A XI–XII. században bontakozott ki Nyugat- és Közép-Európában **a román stílus.** Neve **a római hagyományok követésére utal**. A román építészet a római minta nyomán a **félköríves dongaboltozat**ot alkalmazta. A templomokat, várakat **tömör falak,** kis **lőrésszerű ablakok** jellemezték. A templomok szerkezete a római **bazilikák**at követte: középen kiemelkedő főhajó, oldalt a két alacsonyabb oldalhajó.

A XII. század végétől új stílus jelent meg: a **gótika.**

Az elnevezés a következő stílusirányzat, a reneszánsz idején született, amely a középkort az ókorhoz képest visszaesésnek tekintette, így művészetét a barbár gótoknak tulajdonította. **A födémek és a tetőzet terhét** már nem az egész falfelület, hanem csupán **az épület vázát adó pillérek és az azokat oldalról erősítő támpillérek tartották.** Ezáltal a falakon **hatalmas ablakok** nyithattak.

A gótika a kerek boltozatok helyett a **csúcsíves boltozatok**at részesítette előnyben. A homlokzatokon kedvelték a román stílustól örökölt **rózsaablak**ot, amelynek kör alakú felületét kőküllők osztják fel. Minden felületet igyekeztek faragással díszíteni és színezni. Így a hatalmas ablakokba színes ólomüvegek kerültek, melyek a napfényben csodálatos („menynyei") színhatást eredményeztek. A gótikus épületeket **„légies" szobrok** is díszítették.

A RENESZÁNSZ A reneszánsz (újjászületés), amely új életfelfogást és művészeti stílust jelentett, **az antik világ újrafelfedezése** nyomán bontakozott ki a XIV. századi Itália városaiban. A túlvilágra tekintő középkori világszemlélettel szemben a reneszánsz **az e világi életre összpontosított.** Az élet örömeit bűnnek, kísértésnek tartó, önsanyargatásra hajlamos középkori felfogást felváltotta **az élet élvezetére, a földi boldogságra való törekvés.** Az istennel szembeni alázat helyett **az embert dicsőítette,** az egyéni teljesítményeket a művészetben és a tudományban egyaránt. **Az embert középpontba állító világszemléletet humanizmusnak** (humánus = emberi) **nevezzük.** A humanizmus és a reneszánsz **az építészetben** újjáélesztette az **antik elemek**et (kupola, görög oszlopok, az épületek vízszintes tagolása), **a tudományban** teret adott a **megfigyelés**nek, a kísérletezésnek. **A művészetekben a vallási témák mellett** megjelentek az **antik témák** (pl. a mitológia) és a földi (emberi) problémák.

A reneszánsz a XIV. században az itáliai polgársággal fonódott össze. A XV. századra korstílusként elterjedve Európában már nem hordozott társadalmi tartalmat: polgárok, nagyurak és királyok egyaránt a követőivé váltak.

ARCHÍVUM

A SKOLASZTIKA

„Tárjanak föl mindent a bölcsek, kutassák ki az ég magasát, a föld térségeit (…) mi más lesz ebből számukra, mint vesződség, fájdalom és a lélek szorongattatása. Saját tapasztalatából tudta ezt az, aki így szólt: Szívemet arra szántam, hogy megismerjek minden bölcsességet és minden tudományt (…) , s csak azt tudtam meg, hogy mindebből bajlódás (…) származik, a sok tudományban csak sok kétséget találni (…) [A bölcs] sok éjszakát virraszthat át, sok bajjal és munkával küszködhet, s alig akad még oly jelentéktelen és súlytalan semmiség is, amit teljesen megérthet vagy kristálytisztán átláthat, hacsak azt az egyet nem, s ezt teljes bizonyossággal, hogy semmit sem tudhatunk tökéletesen (…)" *(III. Ince: A világ megvetése)*

1 Állapítsa meg, hogyan látta Ince pápa a tudományok szerepét! Megállapítását indokolja! [F]

„Nehezemre esik nekem az állatokról vitatkozni. Én arab tanítómestereimtől megtanultam, hogy az értelmet válasszam vezetőül, te viszont megelégedsz azzal, hogy rabláncon kövessél egy mesemondó autoritást [tekintélyt]. Mi másnak nevezhetném az autoritást, mint láncnak? Miként az ostoba állatok láncon vezettetnek, s nem tudják se azt, hogy hova, se azt, hogy miért vezetik őket, s megelégszenek azzal, hogy mennek a nyakukon lévő póráz után, ugyanígy a legtöbben közületek is egy állatias hiszékenység rabjai és hagyják, hogy őket leláncoltan veszedelmes hiedelmek felé vezesse a leírt szó tekintélye. (…)

Amikor Arisztotelész szórakozni akart, hála szofisztikai ügyességének, a dialektika érveivel a hamisat is be tudta bizonyítani hallgatóságának akkor, amikor azok az igazságot próbálták megvédelmezni vele szemben. Az ebből a tanulság, hogy az összes többi tudomány szilárdan haladhat, ha biztosítja magának a dialektika szolgálatait, nélküle viszont tántorognak, és nem ismerik a megállapodottság nyugalmát. Tudván ezt, a modernek azoktól kölcsönzik vitamódszereiket, akik művészei ennek a mesterségnek." *(Abélard, XII. század)*

2 Foglalja össze, mi a véleménye Abélard-nak kora tudományos érveléséről! Vesse össze Ince pápa és Abélard álláspontját! [SZ]

„Ahogyan mármost a szent tudomány a hit világosságán alapul, úgy a filozófia az ész természetes világosságán; ezért lehetetlen, hogy azok az állítások, amelyek a filozófiához tartoznak, ellentétesek legyenek a hittételekkel. (…) Ha pedig a filozófusok állításai között olyat találunk, ami ellentétes a hittel, az nem filozófia, hanem a filozófiának az ész hiányosságából fakadó hibás használata." *(Aquinói Szent Tamás)*

3 Állapítsa meg Szent Tamás véleményét a tudományok és a hit kapcsolatáról! Vitassuk meg a hit és a tudomány kapcsolatát a tudomány fejlődése szempontjából! [SZ]

„(…) a művészetek több hallgatói Párizsban saját egyetemi karuk korlátain túllépve néhány nyilvánvaló és kárhozatos tévedést, vagy még inkább hiú és hamis esztelenséget (…) merészel az iskolákban tárgyalni és megvitatni. (…) Hogy pedig ne tűnjék úgy, hogy magukénak is vallják, amit így helyeselnek, a válaszokat úgy palástolják, hogy mialatt Scyllát akarják kikerülni, Charybdisbe esnek. Azt mondják ugyanis, hogy ezek a dolgok igazak a bölcsek szerint, de nem a katolikus hit szerint, mintha két ellentétes igazság volna, és mintha a Szentírás igazságával szemben egy másik igazság volna az elkárhozott pogányok mondásaiban. (…)" *(Tempier püspök egy párizsi tanár művéről írt ítélőleveléből, 1277)*

Határozza meg a szerző által felvázolt „két igazságot"! Állapítsa meg a szerző véleményét a „kettős igazságról"! [F]

Aquinói Szent Tamás diadala című freskó Firenzében. A kép központi alakja a domonkosok fekete köpenyét viselő Szent Tamás

4

5

Jellemezze a kép alapján Aquinói Szent Tamás szerepét kora tudományosságában! Mely motívumok alapján alakította ki véleményét? [F]

„A tapasztalás jelenségéről

A megismerésnek három forrása van: a tekintély, az ész és a tapasztalás. A tekintély azonban nem elegendő, ha nincs meg az értelmi megalapozottsága, amely nélkül nem értünk meg semmit, csupán hisszük és elfogadjuk. A tekintélynek hiszünk, de nem a tekintély által értünk. És az ész (vagy az elvonatkoztatott ítélet) egymagában nem tudja megkülönböztetni a szofizmát [álokoskodás] a valódi bizonyosságtól, ha azt nem tudja igazolni a tapasztalás segítségével.

Az igazság ügyének akadályairól (…)

Ezek az akadályok: hajbókolás a megalapozatlan és méltatlan tekintélye előtt, a huzamos hozzászokás [közismert nézetekhez], a tömegek ítéleteinek alaptalan volta, s végül a [tudósok] tudatlanságának takargatása azzal, hogy csodálatos bölcsességüket fitogtatják (…)" *(Roger Bacon XIII. századi ferences szerzetes)*

Hasonlítsa össze Bacon és Tempier püspök álláspontját! [F]

6

AZ EGYETEMEK

A középkori egyetemek elhelyezkedése

Melyik város egyetemét alapították a legkorábban? Készítsen táblázatot a térkép alapján az egyetemalapításokról! A táblázat különítse el a korai alapításokat, a XIII. és a XIV. századot! Milyen összefüggés figyelhető meg az egyetemek terjedése és a felekezeti viszonyok között? [Í]

7

8 Előadás a párizsi Sorbonne-on

Mi volt a középkori egyetemi oktatás fő módszere? Jellemezze a diákság összetételét! [F]

„Senki se adjon elő Párizsban a tudományokról életének huszonegyedik éve előtt, és legalább hat évet hallgassa tudományát, mielőtt előadni kezdene, és vállalja, hogy legalább két évet fog előadni, hacsak elfogadható egyéb ok ebben meg nem akadályozza, melyet nyilvánosan az ügyet vizsgáló bírák előtt kell igazolnia; erkölcsi feddhetetlenek legyenek, és mindazokat, akik elő akarnak adni, olyan módon vessék alá vizsgának, ahogyan az rögzítve van a Párizs érseke által kiadott iratban, amely azt a megegyezést tartalmazza, amely a kancellár és a diákok között jött létre, s melyet megerősített és támogatott a Pápa őszentségének megbízottja. (…)

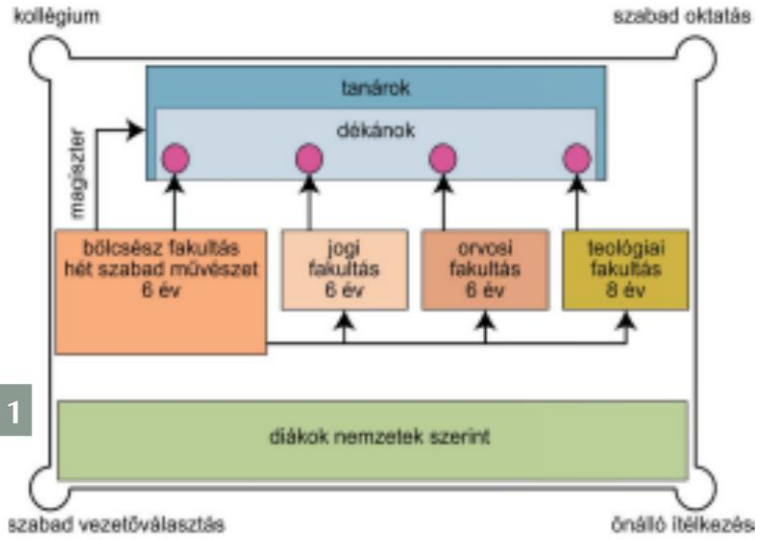
A professzorok beiktatása vagy gyűlése, illetve az idősebb vagy fiatalabb diákok nyilvános disputáinak idején ne tartsanak mulatságokat. (…)

A teológusok helyzetét a következőképpen rendezzük: senki se adjon elő Párizsban életének harmincadik éve előtt, és mielőtt legalább nyolc évig a tárgyát nem hallgatta, és a műveket diákként alaposan át nem tanulmányozta, és öt évig hallgasson teológiát, mielőtt nyilvánosan magánelőadásokat tartana (…)" *(Robert Courcon pápai követ statútumából, 1215)*

9 „Bizonyára tudja méltóságod, hogy a legnagyobb buzgalommal tanulok Oxfordban, de a pénzhiány sok akadályt gördít előrehaladásom útjába. Már két hónap eltelt azóta, hogy elfogyott a pénzem, amit küldött. A lakás ugyanis drága és rengeteg kiadással jár: vendégeket kell hívni, meg kell vásárolni a szükséges dolgokat, és sok minden egyéb, amit most nem tudok felsorolni. Ezért alázattal esedezem atyai jóságához, hogy az isteni jóságot szem előtt tartva segítsen rajtam, hogy befejezhessem, amit sikeresen megkezdtem. Ne feledje, hogy Ceres és Bacus [így írva] nélkül béna Apollo. Ezért hát tegye lehetővé, hogy amit közbenjárására sikeresen megkezdtem, be is végezhessem." *(Egy oxfordi diák leveléből, 1220)*

Állapítsa meg az egyetemi tanulmányok anyagi oldalát! Készítsen saját szavaival beszámolót a korabeli oxfordi oktatás jellemzőiről! [Í]

10

11 A középkori egyetemek felépítése

Határozza meg az ábra alapján az egyetemi autonómia jellemzőit! Mutassa be a középkori egyetem felépítését! Vegye számba és elemezze az oktatás tartalmi jellemzőit! [Í]

A LOVAGI KULTÚRA ÉS ÉLETVITEL

„A lovagságot régebben a nemesek gyülekezetének hívták, amelynek feladata az ország védelme volt (…) Spanyolországban azonban nemcsak azért nevezték lovasságnak, mert lovon lovagoltak, hanem inkább azért, mert nagyobb tisztességnek tartották lovon, mint valami egyéb állaton ülni, úgyhogy azok, akiket mint lovasokat kiválogattak, több becsületet élveztek, mint a többi harcos. És a lovasság nevéből vezették le a lovag nevet (…)

(…) Erénynek azokat a jó tulajdonságokat nevezik, amelyek az embereknek természettől adottak. Latinul virtusnak hívják, és minden erény közül négy főerény van: bölcsesség, bátorság (szilárdság), mértéktartás (becsület) és igazság." *(Bölcs Alfonz kasztíliai király, XIII. század)*

Fogalmazza meg röviden a korszak lovagideálját! [SZ] 12

„Mikor azok az elvetemültek [felkelő parasztok] járták az országot, akkor tért vissza Poroszországból Foix grófja (…). A champagne-i Chalons-ba lovagoltak, amely mentes maradt a csőcselék garázdálkodásaitól; ott tudták meg, hogy Normandia hercegnője, Orleans hercegnéje, háromszáz más nemes hölgy (…) nagy bajban vannak e miatt a Jacquerie miatt. A két jó lovag megállapodott, hogy elmegy a hölgyekhez, segít rajtuk erejéhez mérten. (…) Legott Normandia hercegnéje s a többi hölgy elé járultak, ezek igen örvendeztek jöttükön, mert bármikor rájuk törhettek a Jacques-ok és a brie-beli parasztok, sőt úgy látszott, még a városiak is: a gazok ugyanis megtudták, hogy rengeteg asszony és ifjú hölgy és kis leánygyermek van ott (…) Hallván aztán e gyülekezésről, a párizsiak is tömegestül csatlakoztak hozzájuk, így már vagy kilencezren voltak a gazemberkedésre eltökéltek, és számuk csak tovább növekedett. A városkapuhoz érve a benti bitangoknak eszükbe sem jutott kirekeszteni párizsi cimboráikat. Beözönlött a tömeg; annyian voltak, hogy csak úgy feketéllett tőlük az utca egészen a piactérig.

S most halljátok, mint mentette meg Isten kegyelme a hölgyeket. Mert bizony megerőszakolták, s meggyilkolták volna mindet, ha nincsenek ott a nemes vitézek (…) A nemeshölgyek, kik a Meaux-nak a Marne folyótól körülvett s így jól védett piacán laktak, rettenetesen megrémültek, látva ezt a feléjük csörtető néptömeget. De Foix grófja és Bucs captalja időközben felfegyverzett lovagjaival felsorakozott a piactéren, majd sarkig kitárták a kapukat, és rárohantak erre a szedett-vedett fegyverekkel hadonászó, kis termetű fekete népségre. Ezek, hogy észrevették a kitűnően felszerelt lovascsapatot, meglátták Foix grófjának és Orleans hercegének zászlaját, a captal címerét, a lándzsákat meg a kiverésükre a piactér megvédésére kivont kardokat, megrettentek, nyomban inába szállt a bátorsága mindnek, korántsem voltak már olyan elszántak. (…) Halomra ölték őket, akár a birkákat; fejvesztetten menekültek a Jacques-ok a városból. Addig kaszabolták őket a lovagok, amíg csak bele nem fáradtak, amíg azok csapatostul bele nem ugráltak a Marne folyóba. Nos, hogy rövidre fogjam szavamat, több mint hétezer hagyta ott a fogát e napon, de egy se menekülhetett volna ép bőrrel, ha lovagok rá nem unnak végül a hajszára, ha továbbra nyomukban maradnak.

Foglalja össze röviden a forrásban elbeszélt eseményt! Állapítsa meg, mely – általunk is tanult – történelmi eseményhez kapcsolódnak a történetek! Magyarázza meg a lovagok viselkedésének jellemzőit, hátterét! [F] 13 14

Visszatértükben a nemesek felgyújtották az alsóvárost: ott veszett minden paraszt, aki csak odaszorult." *(Froissart krónikájából, 1400 körül)*

Lovagi torna a XII–XIII. században

Gyűjtse össze a képről a lovagok felszerelésére és a torna lebonyolítására vonatkozó információkat! Milyen feladatokat látott el a lovagság életében a lovagi torna? Soroljon fel hasonló funkciójú tevékenységeket a lovagok életében! [Í]

15 **A ROMÁN ÉS A GÓTIKUS STÍLUSÚ ÉPÍTÉSZET**

16

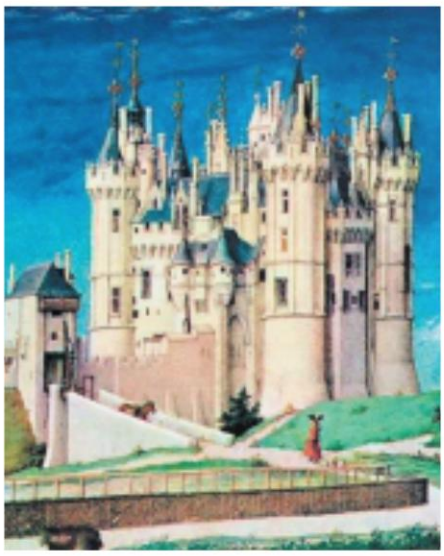
A mainzi dóm

Azonosítsa a képről a román építészet fő szerkezeti és formai jegyeit! [F]

17

Orford XII. századi és XIV. századi erőssége

Vesse össze a két korszak várépítési módszereit (alaprajz, falak vastagsága és szerepe, a vár funkciói stb.)! [F]

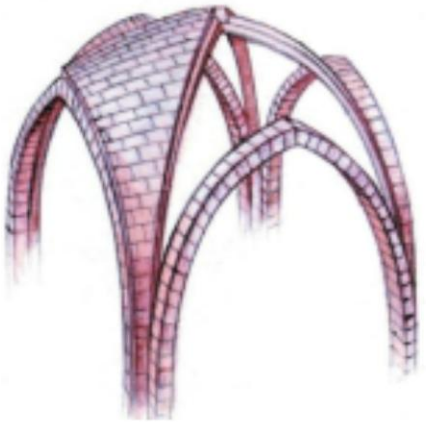
18

19

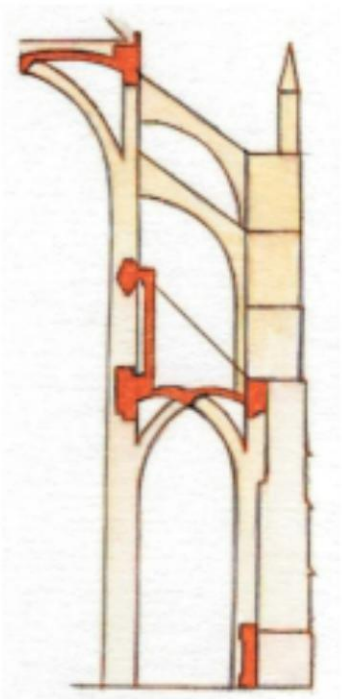
A párizsi St. Denis székesegyház üvegablakai, alul pedig a Notre-Dame a rózsaablakkal

Mi tette lehetővé a hatalmas üvegablakok alkalmazását? Milyen szerepet játszottak a gótikában az üvegablakok? Milyen technikával készülhettek ezek az ablakok? Nézzen utána, mi volt e megoldásban a technológiai kényszer! [F]

20

A gótikus építészet szerkezeti elemei

21

A rajz alapján magyarázza meg a támív és a támpillér szerepét! [SZ]

A RENESZÁNSZ

A firenzei dóm kupolája

22

A rajz és fotó alapján ismertesse a reneszánsz épületek szerkezetét és formai jegyeit! Mondjon olyan ókori épületeket, amelyeken ugyanezek a formai jegyek bemutathatók! [F]

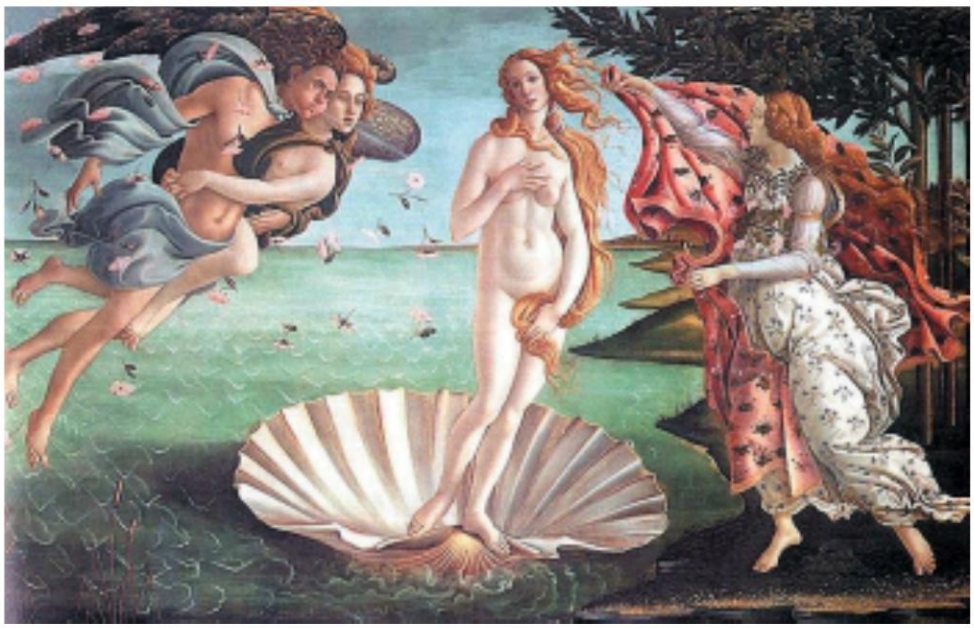
23

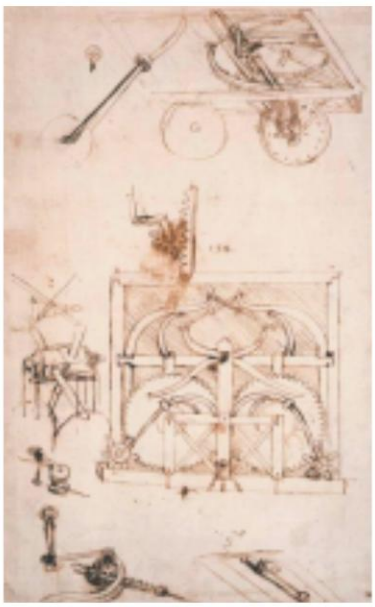
24 25 26 27

Botticelli: Vénusz születése

A reneszánsz mely stílusjegyei ismerhetők fel a festményen? [F]

Leonardo da Vinci technikai kérdésekkel is foglalkozott.
Érdekelte az emberi repülés, a hadászat számára harckocsit és búvárhajót tervezett. A vázlatok alapján ezeknek az eszközöknek egy részét később a kutatók megépítették.
Most a gépkocsi tervét és a megvalósított makettet mutatjuk be

Értékelje mai szemmel a tervet! Mi az, ami életképes, s mi az, ami másként valósult meg? A gépkocsi meghajtásának megtervezéséhez Leonardo egy olyan szerkezetből indult ki, amely már akkor is létezett. Melyik ez a szerkezet? [F]

Leonardo da Vinci anatómiai rajza

Mi lehetett a célja Leonardónak ezekkel az alkotásokkal? Mi a műben az újszerű? [F]

„Nem adtunk neked, Ádám, sem határozott lakhelyet, sem saját arcot, sem bárminő különleges adottságot, hogy a magad akarata, a magad véleménye szerint lehessen bármi, tetszés szerinti lakhelyed, bármilyen tetszés szerinti arcod, és bírhass mindazon adottságokkal, amelyeket biztosan kívánsz magadnak. A többi élőlény természetét az általunk előírt törvények határozzák meg, és tartják is korlátok között. Téged semmiféle áthághatatlan korlát nem akadályoz, neked még e természetet is magadnak kell saját magad számára meghatároznod, tulajdon szabad akaratod szerint, amelyek kezébe én sorsod letettem. A világ közepébe helyeztelek, hogy onnan jól láthasd magad körül, mi minden van e világon." *(Mirandola: Az emberi méltóságról, XV. század)*

28 Mutassa be a szerző emberképének jellemzőit! Állapítsa meg, mi az újszerű a bibliai téma ábrázolásában! **[F]**

„Rájöttek annak művészetére, hogy a latin ábécé minden betűjéről formát öntsenek. E formákat matricáknak nevezték, és segítségükkel ismét betűket öntöttek, bronzból vagy ónból, amelyeket már mindenféle nyomtatáshoz használni lehetett, régebben ezeket kézzel metszették. (…) azonban az első feltaláló Fustnak akkoriban segédje, utóbb veje, okos, ötletben gazdag fő, könnyebb eljárást eszelt ki a betűöntéshez és a művészetet mai tökéletességére emelte. Ezek hárman egy ideig titokban tartották, hogy miként, mi módon megy a nyomtatás, de ez azután a segédek útján, akiknek közreműködése nélkül e három férfi magában nem végezhette volna a könyvnyomtatást, először a strassburgiak közt, végül pedig minden nép körében elterjedt." *(A hirsaui kolostor évkönyvéből)*

29 Mutassa be a könyvnyomtatás alapvető technikai újításait! Magyarázza meg a nyomtatás megjelenésének és terjedésének jelentőségét! **[F]**

Nézőpontok

A XIV–XV. században számos országban kibontakozott a központosítás, megerősödött az uralkodói hatalom. Itáliában – mint megismertük – néhány városban szinte korlátlan hatalmat szereztek a zsoldosvezérekből vagy bankárokból fejedelemmé váló vezetők. Az erős, ellenőrzés nélküli hatalmat fel lehetett használni csodálatos alkotások létrehozására és az alattvalók megnyomorítására egyaránt, s a két jelenség nem is vált el mindig egymástól. A kortársak sem egyformán értékelték a hatalom új jelenségeit és az ehhez idomuló emberi magatartásokat.

30 Vitassuk meg az erős ellenőrzés nélküli hatalom előnyeit és hátrányait! **[SZ]**

„Képzeljetek csak el – mert sokszor ilyenek – egy törvénytudatlan embert, aki ellensége a közjónak, mert csak a maga javára ügyel, gyönyörök szolgája, esküdt ellensége a tudásnak, szabadságnak és igazságnak, aki mindennel inkább törődik, mint az állammal, és mindent szeszélyei és érdeke szerint mér. És ez az ember aranyláncot hord, mint valamennyi erény foglalatának jelképét, drágaköves koronát, amely arra figyelmezteti, hogy mindenkit felül kell múlnia hősi erények tekintetében, továbbá királyi pálcát az igazságosságnak és romlatlan kebelnek jeléül, végül bíborpalástot a közügyek iránti izzó szeretetének jeléül. Ha ez az uralkodó jelvényeit összehasonlítja való életével, azt hiszem, szégyelleni fogja ornátusát, és félni fog, hogy olyan finom szimatú értelmezőre akad, aki magasztos díszruháját gúny és nevetség tárgyává teszi.

Mit mondjak az udvari előkelőségekről? Nincs náluk meghunyászkodóbb, szolgalelkűbb, sületlenebb, elvetemültebb emberfajta, mégis legelsőknek igyekeznek látszani. De egy dologban igen szerények, megelégszenek vele, ha aranyat, drágaköveket, bíbort, meg az erényeknek és bölcsességnek egyéb jelképeit magukra aggatják Az erények után való mindennemű törekvést átengedik másoknak. Bőven kielégíti őket, hogy a királyt uruknak szólíthatják, hogy megtanultak néhány üdvözlő szót, és udvarias címzéseket tudnak beszédjük közé tűzdelni, mint például Fenség, Nagyúr, nagyságod; hogy félretesznek minden szégyent, és vígan hízelegnek." *(Rotterdami Erasmus: A balgaság dicsérete, 1509)*

„(…) Az uralkodónak nem kell attól félnie, hogy kegyetlennek híresztelik, ha egységben és békességben tartja alattvalóit. Mert alig pár példa statuálása árán még mindig irgalmasabb lesz a fejedelem, mint némelyek, akik merő könyörületből szabad folyást engednek a rendetlenségnek, ez pedig öldöklésre és rablásra ad alkalmat. A rendetlenség ugyanis általában az egész közösséget veszélyezteti, az uralkodó által elrendelt kivégzések pedig egy-egy személy ellen irányulnak. (…)

Mindebből vita származik: szeressék-e inkább az uralkodót mint féljék, vagy ellenkezőleg. Azt feleljük, egyik is, másik is szükséges lenne, de mivel nehéz e két dolgot összekapcsolni, biztonságosabb, ha tartanak tőle, mintha szeretik, ha a kettő közül egyiknek már hiányoznia kell. Az emberekről ugyanis általában elmondhatjuk, hogy hálátlanok, ingatagok, színlelők; a veszélytől visszarettennek, harácsolásra hajlamosak; ha adakozó vagy velük, lábad elé vetik magukat, életüket és vérüket kínálják amikor nincs rá szükség (…) de mihelyt szorult helyzetbe kerülsz, fellázadnak ellened. (…) A fejedelemnek mindazonáltal vigyáznia kell: csak annyira féljék, hogy a szeretet hiánya gyűlöletnek ne legyen okozója (…) S ha valami mégis vérontást követel, úgy járjon el, hogy tettének magyarázata és nyilvánvaló oka legyen; s mindenekelőtt a mások vagyonától tartózkodjék, mert hamarabb felejtik el az emberek tulajdon apjuk elvesztését, mint örökségük elvesztését." *(Machiavelli: A fejedelem)*

31 Vessük össze Erasmus és Machiavelli gondolatait! Melyek az egyezések és melyek a különbségek! Tárjuk föl ezek okait, hátterét! **[SZ]**

10. Élet a középkorban

A KÖZÉPKORI EMBER **A középkori ember életét,** születését, munkáját, ünnepeit és halálát is **meghatározta a vallásos hit, a vallási előírások.** A vallás mellett **az embereket jogállásuk különböztette meg** egymástól: másképpen élt a főúr, a lovag, a polgár vagy a jobbágy. A képet árnyalja, hogy a tárgyalt korszak öt évszázadot ölel fel. Bár a gazdasági fejlődés nem gyors ütemű, mégis egészen más körülményeket biztosított a XI. század, mint a XV. század. Tudnunk kell azt is, hogy Európa egyes területei (régiói) között a hasonlóságok mellett jelentősek voltak az eltérések.

LAKÁSVISZONYOK Ezen a téren jelentős változások figyelhetők meg a középkor évszázadai alatt. A jobbágyok **félig földbe vájt kunyhói helyett** elterjedtek a **fából és kőből épült házak.** A hűbériségre jellemző belháborúk miatt a főurak igyekeztek lakhelyeiket megerősíteni. Ez a **várépítészet** fejlődéséhez vezetett. Kezdetben csak egyetlen magas **lakótornyot** emeltek, melyben az alsóbb szinteken a szolgák, majd a kíséret, s feljebb az úr és a családja élt. Később **újabb tornyok** épültek, amelyeket **falakkal** kötöttek össze. A falakon belül palotaszárnyakat emeltek, helyet adva a főúri udvartartásnak.

A bútorok közül még a vagyonosabbaknál is csak az ágy, a pad, az asztal és a karosszék jelent meg. Ládákban tartották ingóságaikat, s a ládák egyben ülőhelyül szolgáltak. A bútorok természetesen a korszak stílusjegyeit (román, gót, majd reneszánsz) viselték magukon. A vastag falú várakat és kastélyokat nehezen tudták kifűteni. A kandallók nem adtak elég meleget. Emiatt kedveltek voltak a kárpitok, a szőnyegek és a prémek. A világítást – az ókorhoz hasonlóan – fáklyák és mécsesek biztosították.

AZ ÉTKEZÉS Az élelmezés alapvető kérdés volt a középkorban. Egy vékony felső réteget leszámítva az emberek még a jobb termésű évek idején se jutottak az ideális mennyiségű élelemhez, **általános volt az alultápláltság.** A korszakban ritkán lehetett kövér embert látni, nem véletlen, hogy a testesebb alkat lett a szépségideál. Az asztalra kerülő ételeket döntően meghatározták az évszakok (mikor, mi termett). Téli időszakban a kevés állat miatt kevesebb hús fogyasztottak.

Az étkezésben **a jómódúaknál a hús, a jobbágyoknál a gabonából készült ételek** voltak túlsúlyban. A búzakenyér a korszak első felében még inkább csak a nemesség asztalán fordult elő. A jobbágyok étrendjében gyakori volt a **kása,** amelyet különböző gabonafélékből (köles, tönköly, rozs) készítettek. (A darált gabonát vízzel péppé főzték.) Erre hús csak ritkán, az ünnepnapokon került. Az ivóvizekkel terjedő betegségek, az ásott kutak hiánya miatt aki tehette, víz helyett könnyű bort fogyasztott.

Általában közös tálból étkeztek – a főúri asztaloknál is –, és az evőeszközök közül ekkor még csak a kést használták. A keresztes hadjáratok hatására terjedt a nemesség, majd a jómódú polgárság körében az igényesebb étkezés. A főúri lakomák megszámlálhatatlan fogásból álltak, a vadfélék tucatjait találták fel a hosszú órákig tartó rendezvényeken. A nagyúri asztaloknál az ételeket fűszerekkel ízesítették, s nem maradtak el az édességek sem. A korszakban édesítőszerként alapvetően a mézet használták.

AZ ÉLET ÉS A HALÁL A középkor embere másképpen vélekedett életről és halálról, hiszen az elmúlás mindennapjai részét képezte. **Az átlagéletkor alacsony** volt, **óriási méretű volt a csecsemő- és a gyermekhalandóság.** A gyermekek fele csecsemőként vagy kisgyermekként, még ötéves kora előtt meghalt. Az asszonyok jelentős hányada nem élte túl az első szülést. Sok volt az árva gyermek.

A középkorban egy-egy területen **gyakran pusztítottak járványok,** amelyek ellen az egyedüli védekezés a járvány sújtotta terület lezárása, elszigetelése volt. Nem ismerték a betegségek okait, ezért az emberek kiszolgáltatottnak érezték magukat. A mindennaposnak számító hatalmaskodás, erőszak és a gyakori háborúk következtében az emberélet nagyon olcsónak számított.

Középkori felfogás szerint a kegyetlen büntetések bírtak elrettentő erővel. Emiatt gyakran végeztek csonkításokat (orr, fül, száj, kéz stb.), kínzásokat és kínzásokkal egybekötött kivégzéseket (karóba húzás, kerékbetörés stb.). A kivégzések – épp az elrettentés miatt – nyilvánosan zajlottak, s látványosságszámba mentek.

A CSALÁD, A NŐK ÉS A GYERMEKEK HELYZETE A katolikus Európában a társadalom alapegysége a család volt. A **család** fogalmát a mainál szélesebb értelemben használták: általában **több nemzedék élt együtt.**

A középkorban **a nők** a férfiak mellett **alárendelt helyzetben voltak:** nem lehettek a politika, a kultúra szereplői, és többnyire nem részesedtek önállóan a vagyonból sem. Ez akkor is így van, ha a korszak második felében bizonyos országokban a sajátos körülmények miatt egyes nők jelentős politikai szerephez jutottak. Ugyanakkor a kora középkorhoz képest **a nők megbecsültsége nőtt:** már nem az eredendő bűn okozójának tartották a női nemet, megjelent a lovagi nőideál, erősödött a Mária-kultusz.

A középkorban másként gondolkodtak a **gyermekek**ről is, mint napjainkban. Mai értelemben nem is volt gyermekkoruk, mivel egészen kicsi korban **apró felnőttként kezelték** őket. Ezt jól kifejezi a gyerekek ruházkodása: a felnőttekével megegyező, csak kisebb méretű ruhadarabokat viseltek. Alapvetően különbözött a fiúk és a lányok helyzete, neveltetése. Míg a lányokat a feleség- és az anyaszerepre, addig a fiúkat a katonáskodásra, a hivatalviselésre vagy a gazdálkodásra készítették fel. Az alsóbb néprétegek gyermekei már igen fiatal korukban részt vet-

tek a munkában. A nemesifjak apródként főúri udvarokban, az iparosok gyermekei inasként, többnyire a családjuktól távol nőttek fel.

AZ ÜNNEPEK A földi élet mulandóságát naponta átélő középkori emberek életében nagyon fontos szerepet játszottak **az ünnepnapok.** A jeles napok **döntő többsége a valláshoz kapcsolódott,** számuk többszöröse volt a ma szokásosnál. (A ma minden dolgozónak járó szabadság helyett ezek biztosították a pihenőidőt.) **Az ünnepek** időpontja, az ünnepi szokások, előírások **és a munka ritmusa, a gazdálkodás sajátosságai között szoros összefüggés volt.** Jó példa erre a húsvét előtti böjt, amelynek ésszerű oka, hogy takarmánytermelés híján a tél közeledtével az állatállomány jelentős részét évről évre levágták. A városok vásáraihoz, a szürethez, az aratáshoz egyházi ünnepek is kötődtek.

ARCHÍVUM

LAKÁSVISZONYOK ÉS ÉTKEZÉS

1

Élet egy XII–XIII. századi nyugat-európai várban

2 Milyen funkciókat látott el a középkori vár? Milyen csoportokra oszthatjuk a vár népességét? A rajz alapján mondja el, milyen feladatokat láttak el az egyes csoportok, s jellemezze életkörülményeiket! Vizsgálja meg, milyen lehetőségeket nyújtott a vár a következőkben: pihenés, szórakozás, munka, higiéniás körülmények! [F]

Jobbágyház és gazdaság

Milyen életkörülményeket biztosított a ház (pihenés, tárolás, főzés, higiénia stb.)? Milyen különbségek lehettek a ház felépítésében, berendezésében a jobbágyok vagyoni helyzete szerint? [SZ]

Jobbágycsalád étkezése

Figyelje meg az étkezés körülményeit, az evőeszközöket és az elfogyasztott ételeket! A fenti tényezők közül melyek jellemzőek általában a korszak étkezési szokásaira, s melyek sajátosan a jobbágyok étkezésére? Készítsen minderről táblázatot! [Í]

AZ ÉLET ÉS A HALÁL

Id. Pieter Bruegel: A Halál diadala (részlet)

3

A kép segítségével fogalmazzuk meg a középkori művész viszonyulását a halálhoz! Különítsük el a kép által közvetített halálkép tipikus középkori vonásait! [F]

„Elbeszélték nekem, hogy a Le Mans-i erdőben lovagoltában [VI. Károly francia király] rossz előjelet látott. Figyelmeztetésnek kellett volna vennie, és megtárgyalnia főembereivel, vajon folytassák e útjukat, vagy visszaforduljanak. Az történt, hogy elébe állott egy ember, hajadonfőtt és mezítláb, szegényes, fehér posztóból készült köpenyben. Inkább látszott bolondnak, mint épeszűnek. Merészen előugrott két fa közül, megragadta a király lovának kantárát, megállította, és így szólt hozzá: »Király, egy tapodtat se menj tovább! Fordulj vissza, mert elárultattál!« (…)

(…) A király, aki oly közel haladt, hogy szinte a lova sarkába hágtak az apródok lovai, összerázkódott hirtelen, s elméje megrendült, mert még mindig fejében forgatta az őrült vagy bölcs embertől a Le Mans-i erdőben hallott szavakat. Zavarodottságában úgy látta, hogy ellenségeinek hatalmas sokasága rohan rá, hogy megölje. Ettől félve elméjének zavarodottságában előrerugtatott, lovába vágta sarkantyúját, és kivont karddal apródjaira rohant (…)

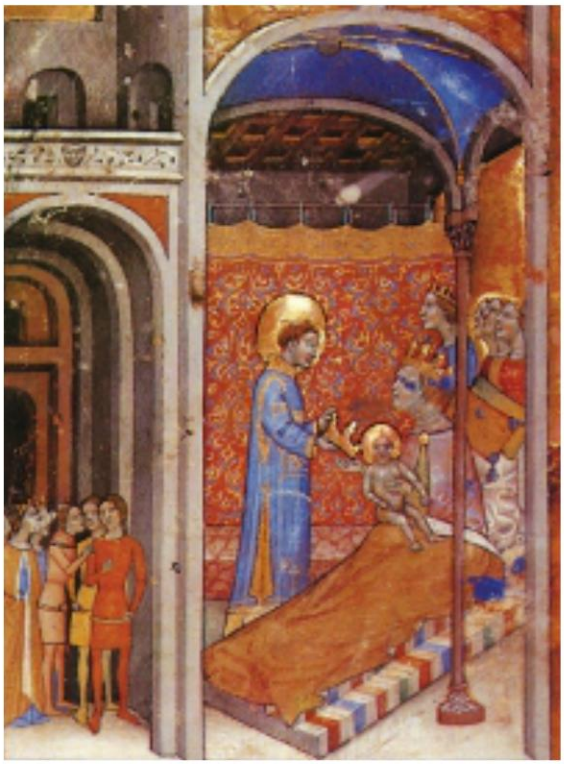
(…) lovagok, fegyvernökök és fegyveresek sereglettek a király köré, s hagyták, hadd tombolja ki magát, majd csak belefárad a rohangálásba és csapkodásba. Akire rátámadt, lovagra vagy fegyvernökre, az akarattal lebukott az ütés elől (…) Elküldtek orvosért (…)

Ez a Guillaume d'Harselly magister, akinek folyvást a király mellett kellett lennie, hogy egészségi állapotát helyreállítsa, becsülettel látta el feladatát, és sikerült kigyógyítania nyavajájából. Előbb nagy lázát nyomta le, majd visszanyerte étvágyát a beteg, álom jött végre a szemére, emlékezetét is visszanyerte, csak jobb erőre nem kapott még. A tudós doktor levegőváltozást írt elő, előbb óvatosan, majd mind gyakrabban nyeregbe ültette, vadászgatni, madarászgatni küldte (…)

E szavakkal adta át betegét öccsének (…): »Istennek hála, jó állapotban van a király. Átadhatom hát méltóságodnak, jó egészségben adom át. Vigyázni kell rá nagyon, nem szabad szomorúságot okozni neki, mert nem ura még annyira magának, mintsem kívánatos volna; de lassanként egyre jobban összeszedi majd erejét. Mindennél jobban fogja segíteni ebben a játék és az időnek múlatása, a mértéktartó szórakozás. A lehető legkevésbé terheljék őt méltóságotok tanácskozásokkal, mert lelke egy ideig még gyenge és fáradékony lesz. Nem is lehet másként, hiszen igen súlyos betegségen esett át.« Ott akarták tartani Giullaume d'Harselly mestert a király mellett, ígértek neki mindent, amit csak szeme-szája kívánhatott – mert az orvosoknak az a célja, hogy minél jobban megtömhessék erszényüket a nagyurak és a nemes hölgyek vizitálásából –, hosszasan igyekeztek maradásra bírni. Ő azonban határozottan elhárította magától az ajánlatot, mentegetődzött erősen, mondván, hogy öreg meg fáradt már, nem tudná ellátni az udvari orvosi tennivalókat, s egyetlen vágya, hogy mielőbb viszontlássa szülőföldjét. Látván, hogy nem mennek semmire, nem zaklatták tovább, elbocsátották ezer aranykoronával, s négylovas hintót bocsátottak rendelkezésére, arra az esetre, ha kedve támadna mégis visszatérni a királyi palotába. Úgy tudom, nem látták ott többé, mert meghalt ugyanabban az évben. (…) Dúsgazdag úrként halt meg: harminezer franknyi vagyon maradt utána. Nem élt nála kapzsibb, fukarabb ember, egész életében egyetlen szenvedélye a forintok gyűjtögetése volt." *(Froissart krónikája, 1400 körül)*

Állapítsa meg, mely betegség támadta meg a királyt! Mutassa be, hogyan viselkedett a király környezete! Határozza meg, mire vezették vissza a betegség okát! Ki gyógyította a beteget? Mit jelent magisteri címe? Milyen volt a társadalmi megítélése? [F]

4

5 Szülés a középkorban

Az ábrázolás alapján mutassa be a szülés körülményeit! Miért jelentett fokozott kockázatot a szülés a középkorban? Hogyan befolyásolhatta ez a korabeli családmodellt? Keressen erre példákat irodalmi élményei alapján! [F]

6 Írja össze, milyen elvárások voltak egy lovaggal és egy hadvezérrel szemben! Röviden mutassa be, hogyan udvarol a király a hölgynek! Állapítsa meg, mire hivatkozva utasítja el a királyt a hölgy! [Í]

7 Mutassa be a forrás alapján a nők helyzetének jellemzőit! Magyarázza meg, mennyiben függ össze a nők helyzete a tatár társadalmi és gazdasági viszonyokkal!

8 Tárja fel, hogyan értékeli a nők helyzetét a szerző! [SZ]

A CSALÁD, A NŐK ÉS A GYERMEKEK HELYZETE

„A várúrnő, miután legjobb belátása szerint eligazította személyzetét, derűs arccal tért vissza a még mindig gondolataiba merült királyhoz [III. Edward], és így szólt hozzá: »Jó uram, min töpreng felséged oly igen erősen? Úgy vélem, nem illik ez felségedhez (tisztesség ne essék szólván), hanem inkább örülnie, vigadnia kellene az ellenség elűzésén, hisz be sem merte várni felségedet; a többi dologgal való törődést hagyja felséged másokra.« A király válaszolt: »Ó kedves hölgyem, mióta ide beléptem, oly nagy gond kerített hatalmába, amilyenre nem számíthattam. Ez jár a fejemben egyre, és nem tudom, mi lesz még belőle, de most e gondot szívemből ki nem űzhetem.« »Ah, jó uram – így a hölgy –, felségednek derűs arcot kell mutatnia emberei előtt, hogy bátorságot öntsön beléjük. Hagyja másra a gondot, s az elmélkedést. Isten segedelmére volt felségednek minden dolgában, megadta, hogy felséged a világ egyik legrettenetesebb uralkodójának mondhassa magát. Ha a skót király csorbát ejtett is felséged becsületén, nem nehéz bármikor kiköszörülni azt, hiszen így történt mindig is. Hagyja hát a gondokat felséged, jöjjön a nagyterembe, lovagjaihoz. Tüstént tálalva az ebéd.« »Ah, szép hölgy – szólt a király –, más az, ami szívemet nyomja. Kecses tartásod, tökéletes viselkedésed, nemességed és páratlan szépséged úgy rabul ejtett, hogy igaz szeretődnek kell lennem. Szeretném, ha neked is kedvedre való volna, szeretném, ha te is szeretnél, mert engem még a visszautasítás sem tántoríthat el.« Megdöbbent e szavakra a derék hölgy, és ezt mondta: »Nagy jó uram, ne gúnyolódjék velem, ne akarjon próbára tenni. El nem hihetem, nem is gondolhatom, hogy komolyan beszél felséged, hogy ilyen nemes uralkodónak akárcsak eszébe is juthat, hogy szégyent hozzon rám és férjemre, e bátor lovagra, aki oly híven szolgálta urát, aki még mindig fogságot szenved hűségéért. Bizonyos, hogy felségednek nem válnék ez becsületére. Jó uram, soha ilyen gondolatom nekem nem támadt, és nem is fog soha támadni senki emberfiáért, ha Isten kegyes hozzám. Ha előfordulna ez velem, éppen felségednek kellene kárhoztatnia miatta, sőt nem csupán kárhoztatnia, hanem testemben megbüntetnie, mint legfőbb uramnak.«" *(Froissart krónikája, 1400 körül – a történet folytatása is ott található)*

„Az asszonyok foglalkoznak az adás-vevéssel és mindazzal, amivel férjüket és a háztartás szükségleteit ellátják; tartásuk a férjüknek semmi gondot nem jelent, sőt munkájukból igen nagy hasznot húznak. Fölöttébb körültekintők a háztartás gondjainak viselésében, elkészítik az ételt és elvégeznek minden munkát. A férjek minden gondot rájuk hárítanak, mert a férfiak mind úri életet élnek, és akárcsak a mi nagyuraink, semmi mással nem törődnek, mint a vadászattal és solymászattal (…)

Eledelük tej és hús, amit nyájaikból nyernek, vagy vadászaton szereznek. Mindenféle húst megesznek, beleértve a ló-, teve- és kutyahúst is… Italuk a kancatej vagy a tevetej. (…)

A tátároknál a következő házassági szokás dívik. Minden férfi, ha kedve van hozzá, vehet akár száz feleséget is, ha el tudja őket tartani. De mindig az első feleséget tartják a legnagyobb tiszteletben, és neki van a legtöbb joga; ugyanez érvényes az általa szült fiúra is." *(Marco Polo leírása, XIII. század)*

Az életszakaszok középkori ábrázolása

Milyen szakaszokra osztották az emberi életet a középkorban? Állapítsa meg a kép alapján a gyermekkor sajátosságait! [F]

AZ ÜNNEPEK

„Nagy ünnepet ült Foix grófja az esztendő minden olyan napján, amelyre kijár az ünneplés, bárhol tartózkodjék is éppen (…)

Karácsony ünnepén lovagok és fegyvernökök nagy sokaságát lehetett látni udvarában, gascogne-iakat, akiket szívesen látott. (…) Láttam angolországi és navarrai lovagokat, akik Lancaster akkoriban Bordeaux-ban tartózkodó hercegétől jöttek. Nagy lakomával várta őket Foix grófja, s szép ajándékokkal halmozta el mindet. Összebarátkoztam akkor sok lovaggal, és hallottam sok mindenről, Kasztíliában, Navarrában és Portugáliában történt, krónikába illő dolgokról; (…).

El sem tudom mondani mennyi igric nyüzsgött a teremben, mind aki csak volt a grófnál meg még máshonnan valók is, és mind nagy odaadással végezte mesterségét. Ötszáz frankot osztott ki e napon a gróf a muzsikusoknak meg a heroldoknak. Touraine hercegének zenészeit pedig finom szürkemókus prémmel bélelt, aranyszövésű rukákba öltöztette. Kétszáz frankra becsülték ezt a szövetet. Az ebéd nona [du. két órakor vagy háromórakor] után négy óráig tartott.

Azért beszélek ilyen szívesen Foix grófjának udvartartásáról, mert vendégeskedésem tizenkét hete alatt igen-igen jól tartottak, és részem volt mindenben, ami csak szem- s szájnak kellemes.” *(Froissart krónikája ,1400 körül)*

Milyen ünnepről esik szó a forrásban? Gyűjtse össze a szöveg alapján az ünnepségek jellemzőit (résztvevők, időtartam, külsőségek, költségek stb.)! [GY]

Körmenet XV. századi ábrázolása. A középkorban a vasárnapok és a ma is ünnepelt jeles napok (karácsony, húsvét, pünkösd) mellett sok egyházi ünnep volt

9

Milyen szerepe volt az emberek ünnepnapjaiban az egyháznak? Milyen funkciókat töltöttek be az ünnepek a középkori ember életében? Jellemezze a kép alapján a körmenet külsőségeit! Milyen stílusú templomot lát a képen? [F]

10

Nézőpontok

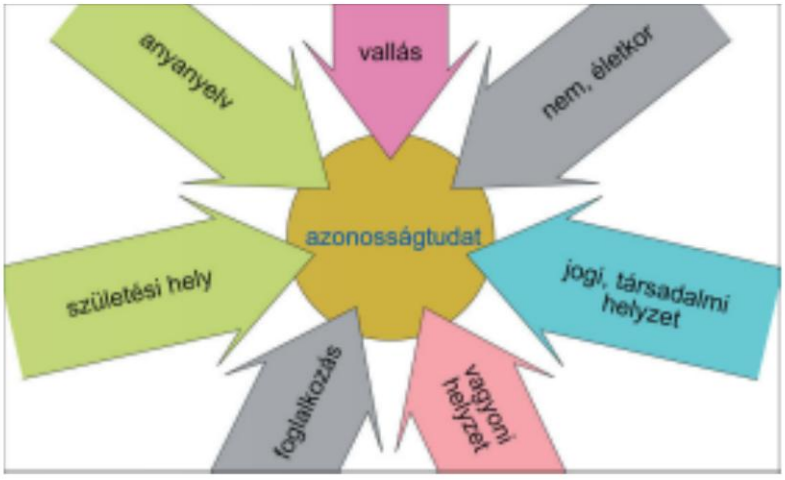
Az emberek életkörülményei – miként korunkban is – nem egyformák, számos tényező együttese alakítja ki azokat: a vagyoni helyzet, életkor, egészségi állapot, lakóhely stb. Így nehéz bemutatni egy korszak életmódját, hiszen az nagyon is különböző lehet az egyes egyének számára.

Mégis vannak alapvető, egy korszakra általánosan jellemző ismérvek. Így korunkra az ipari tevékenység (gazdaság), a városi életmód (település) az információs forradalom (kommunikáció) vagy a demokratikus berendezkedés (társadalmi és politikai viszonyok) a jellemzőek. Addig a középkorra a mezőgazdaság, a falusi környezet, a viszonylagos elszigeteltség és a feudális viszonyok a jellemzőek.

A középkor bemutatását nemcsak az egyéni különbségek nehezítik meg, de a közel félezer éves időszak belső változásai. Ez még akkor is igaz, ha korunk rohanó tempójához képest, a középkor embere körül sokkal lassabban alakult át a világ, vagyis más volt az időről alkotott fogalmuk.

A középkor embere számára önmeghatározásában, azonosságtudatában (identitás) alapvető volt az egyházához való tartozása és a kor társadalmában elfoglalt helye (nemes, polgár, jobbágy); az hogy milyen joghatóság alá tartozik, milyen kiváltságai vannak. A vagyoni megkülönböztetés, az anyanyelv vagy a szülőföldhöz való kötődés csak ezután következett.

Tárjuk fel és vitassuk meg, mely tényezők határozzák meg egy korszak emberének életmódját! Vessük össze a középkori és a mai ember életmódját meghatározó tényezőket! Vesse össze az ábra segítségével a középkori és a mai ember azonosságtudatának összetevőit! [SZ]

A középkori ember azonosságtudata

11

II. A magyar középkor FEJEZET

11. A magyar királyság első százada

A MAGYAR EGYHÁZSZERVEZET KIÉPÍTÉSE **I. (Szent) István** (997–1038) a trónért folytatott harcokban kiterjesztette hatalmát az egész országra, s a földek jelentős része (közel kétharmada) királyi birtok lett. A mélyen vallásos István tudta, hogy Magyarországot elsősorban a kereszténység kapcsolja Európához, ezért a trón biztosítása után **hozzákezdett a nyugati típusú (latin) egyházszervezet kialakításához.** A kereszténység terjesztése, az egyházszervezet kialakítása szorosan összefonódott az új államszervezet kiépítésével.

Az **egyházmegyék (püspökségek) megszervezése** már közvetlenül István megkoronázása után megkezdődött. A király az egyházat hatalmas **földadományok**kal erősítette meg, és törvényeiben biztosította a működési feltételeit. Előírta a **tized** megfizetését, vagyis a termés egy tizedét a püspökségek szedték be. Elrendelte, hogy **minden tíz falu építsen templomot.** A pogány hitétől, szokásaitól nehezen elszakadó lakosságot törvény erejével is rászorította a keresztény vallásgyakorlatra (böjtök, gyónás, részvétel a vasárnapi misén).

Az esztergomi püspökséget a pápa érsekséggé emelte, s ezzel – István akaratának megfelelően – **a magyar egyházszervezet függetlenné vált** a német birodalmi egyháztól. A magyar katolikus egyház **élén az esztergomi érsek állt.** Később Kalocsa is érseki rangra emelkedett, s ezután a két érseki tartományhoz tartoztak a püspökségek. (Alapításuk valószínű sorrendje: Veszprém, Győr, Pécs, Eger, Gyulafehérvár, Csanád, Várad, Vác.)

A térítéssel és tanítással is foglalkozó Benedek-rend már István apja, Géza idejében betelepült az országba. Az egyházszervezés idején **sorra létesültek a bencés kolostorok** (Pannonhalma, Pécsvárad), s István **kiváltságokkal** segítette a szerzetesi élet felvirágzását (pl. hatalmas területen a pannonhalmi apátság szedhette be a tizedet).

Fokozatosan Magyarországon is létrejöttek a püspöki székesegyházak mellett működő **káptalanok.** Ezek a testületek (tagjai a kanonokok) **a püspökök munkáját segítették** (szertartások lebonyolítása, írásos tevékenység, oktatás). Magyarországon sajátos szerepet is betöltöttek a káptalanok: az oklevélkiadásban **hiteles helyként** a korszak „közjegyzőségeiként" működtek.

A KIRÁLYI VÁRMEGYÉK A nemzetségi-vérségi alapon működő hatalmi berendezkedés szétzúzása után **a király területi alapon nyugvó közigazgatási egységeket hozott létre: a vármegyéket.** Ezek **a** hatalmát biztosító **királyi várak körül** alakultak ki, először az ország középső területén, majd a királyi hatalom megerősödésével párhuzamosan a peremterületeken is.

A **királyi várak** a hozzájuk tartozó királyi birtokokkal alkották a **várispánságok**at, élükön az **ispánnal.** Az ispán rendelkezésére álltak a **szolgaállapotú várnépek** és a **katonáskodó várjobbágyok.** (Ezek tulajdonképpen a vár ellátását és katonai feladatokat is végző várnépek tisztjei voltak.) A várispánságok látták el a királyi udvartartást is: a király időnként felkereste a várakat, és kíséretével felélte a birtok terményeit.

A fontosabb királyi várak lettek **a vármegyék** központjai. A vármegye olyan területi egység, amely a királyi birtokok mellett magában foglalta az egyházi és a magánföldesúri birtokokat is. A vármegyék **élén a megyésispánok** álltak. (A megyésipán a megye központját jelentő vár ispánja.) A vármegyének nem volt külön apparátusa, működését a királyi birtokok szervezete (várak, várispánságok) biztosította, ezért királyi vármegyének nevezték.

Az ispánok és a megyésispánok személyesítették meg helyi szinten a királyi hatalmat: bíráskodtak, kezelték a királyi jövedelmeket (a jövedelem harmadát megkapták) **és katonai vezetők voltak.**

Az ispánok – amennyiben a király közelében tartózkodtak – **a főpapok mellett részt vettek** a király munkáját segítő legfőbb hatalmi testületben, **a királyi tanácsban.** A legmagasabb világi méltóság a királyi udvar ispánja, a **nádorispán** volt.

A királyi hadsereg alapját a királyi várak fegyveresei jelentették (várjobbágyok, várnépek), akiket ispánjuk vezetett a királyi hadban. Rajtuk kívül a vármegyék területén éltek olyan szabad birtokosok, akik nem tartoztak az ispán alárendeltségébe. Ezt **a királynak közvetlenül alárendelt** réteget **vitézek**nek, később a király szolgáinak (szervienseknek) nevezték.

A TRÓNUTÓDLÁS KÉRDÉSE Szent István államszervező munkáját segítette a **kedvező külpolitikai helyzet.** Keletről a nomád besenyők támadásai lassan csillapultak, és egyre többször kisebb csoportokban települtek be az országba. A Német-római Birodalmat István felesége, Gizella révén rokoni dinasztia vezette. Amikor egy másik uralkodóház került hatalomra, **német támadás** érte az országot. István a „felégetett

föld" taktikáját alkalmazta, és **sikerült visszavernie** a németeket (1030).

István államépítő tevékenységét váratlan esemény sodorta veszélybe. **A trónörökös, Imre herceg vadkanvadászaton lelte halálát** (1031). **István**nak így új utódról kellett gondoskodnia, olyanról, aki folytatja állam- és egyházszervező munkáját. Nővére gyermekét, a Velencében nevelkedő **Orseolo Pétert jelölte ki utódjának**. A már nagybeteg uralkodó **megvakíttatta unokatestvérét, Vazult,** hogy mint uralkodásra alkalmatlan személyt, kizárja őt az öröklésből. Vazul három fia, András, Béla és Levente elmenekültek az országból. **Kezdetét vette a XI. századi trónviszályok korszaka.**

TRÓNVISZÁLYOK A **trónért folyó** közel harminc éves **küzdelem** során több király váltotta egymást. Az uralkodók, hogy táborukat biztosítsák, **földadományok**kal jutalmazták híveiket. Ez csökkentette a királyi birtokállományt, és hozzájárult a földbirtokos réteg megerősödéséhez. A belviszályok során a szembenálló felek **külső támogatást is igénybe vettek** (pl. a német-római császárokét). Emiatt fennállt annak a veszélye, hogy az ország hűbéri függésbe kerül. Az új magyar állam erejét mutatja, hogy a trónviszályok időszakában is képes volt megőrizni függetlenségét.

A vezető réteg ellentétei lehetőséget kínáltak **a lesüllyedő szabadok** felkelésére (1046). A lázadók, **akiket a békési Vata vezetett,** a kereszténységet azonosították az őket függő helyzetbe hozó új renddel, ezért **a pogányságot akarták visszaállítani.** Templomokat gyújtottak fel, papokat gyilkoltak le. A pogánylázadásnak áldozatul esett Imre herceg nevelője, Gellért csanádi püspök is. A belviszálynak átmenetileg véget vetett a Péter ellen fellépő **I. András** (Vazul fia) trónra kerülése. András győzelme érdekében felhasználta a pogánylázadás katonai erejét, a trón megszerzése után azonban **felszámolta a mozgalmat.**

I. András (1046–1060) öccse, Béla segítségével **visszaverte a német támadásokat** (Vértes hegység: 1051, Pozsony: 1052). A király osztozott öccsével a hatalomban: Béla hercegségként (dukátus) megkapta a királyság harmadát. **A dukátus felállításával az Árpádok a trónviszályokat kívánták elkerülni.** Az ország peremterületein kialakított hercegségek (Nyitra, Bihar) elősegítették a peremterületek benépesítését és az államhatalom kiterjesztését az egész Kárpát-medencére.

A dukátus nem vetett véget a belviszályoknak, mivel a hercegeket híveik harcra tüzelték, hogy megszerezzék az országos méltóságokat, s az ezzel járó birtokokat. András és Béla, majd az ő fiaik (Salamon, Géza és László) között újból és **újból fellángolt a trónért folytatott küzdelem,** melybe – az invesztitúraharc előtt utoljára – még a Német-római Birodalom is bekapcsolódott.

ARCHÍVUM

A MAGYAR EGYHÁZSZERVEZET KIÉPÍTÉSE

„3. A papok pedig és az ispánok hagyják meg az összes falusi bíróknak, hogy ezek parancsára vasárnap mindenki menjen a templomba, öregek és fiatalok, férfiak és nők, kivéve azokat, akik a tüzet őrzik. Ha pedig valaki amazok hanyagsága folytán nem őrzés végett marad otthon, az ilyet verjék meg, és hajukat nyírják le. (…)

8. Ha valamely pap vagy ispán, avagy valamely más hívő személy valakit vasárnap ökrökkel lát dolgozni, vegyék el tőle az ökröt, és adják a várnépnek elfogyasztásra. Ha pedig lovakkal dolgozik, vegyék el tőle a lovat, amit gazdája, ha akar, ökörrel megválthat (...)

10. Ha valaki hús evésével megsérti a mindenki előtt ismeretes négy böjti időszakot, akkor egy héten át bezárva böjtöljön. (…)

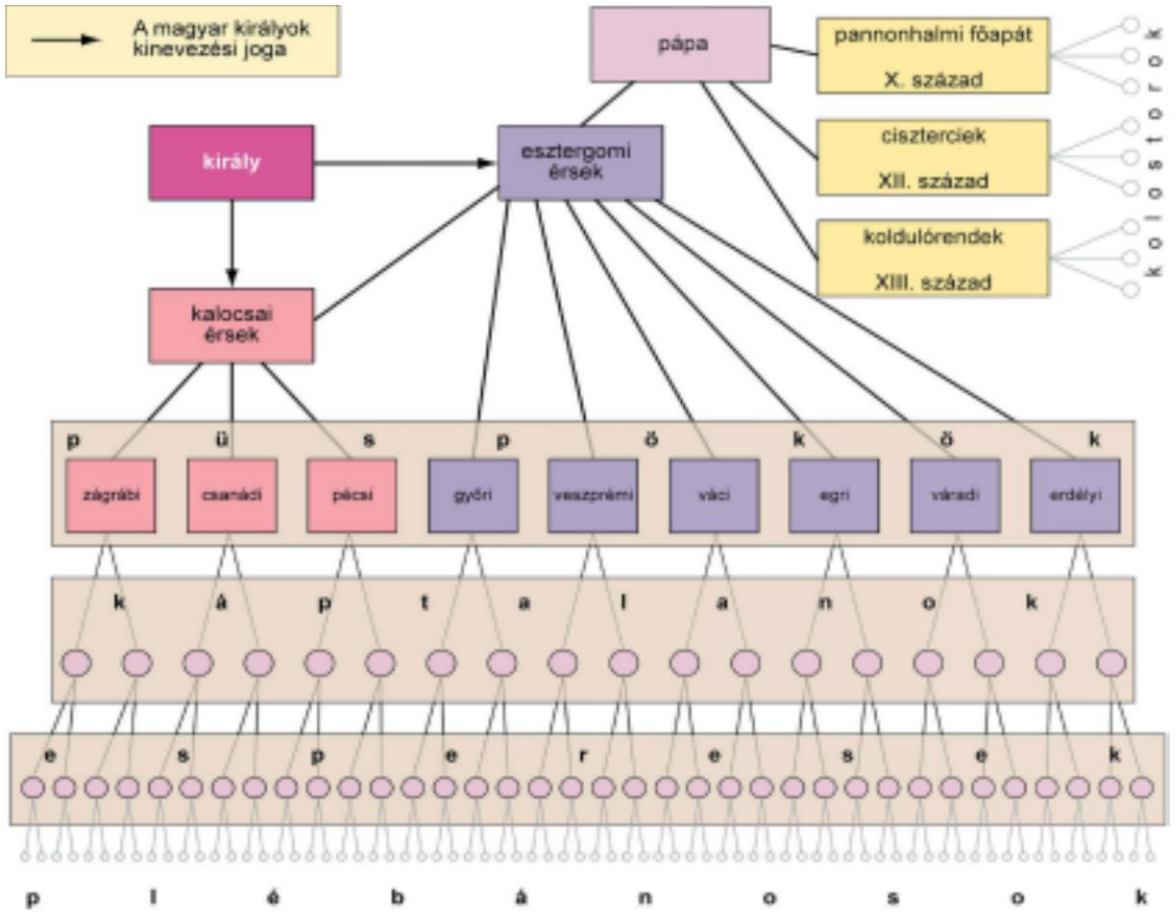
19. Azok, akik istentisztelet hallgatására a templomba menvén, ott a misék szertartása alatt egymás közt mormognak, és másokat zavarnak, haszontalan történeteket mesélgetve és nem figyelve a szent olvasmányokra és a lelki táplálékokra, ha idősebbek, dorgálják meg őket, és gyalázattal űzzék ki a templomból, ha pedig fiatalabbak és közrendűek, e nagy vakmerőségükért a templom előcsarnokában mindenki szeme láttára kötözzék meg, s ostorozással és hajuk lenyírásával fenyítsék meg őket." *(István I. törvénykönyvéből, 1001 körül)*

Állapítsa meg, mely folyamatot szolgálják az előírások! Határozza meg, kik mentesülhettek a vasárnapi templomba járás alól! Gyűjtse össze, hogy mely előírásokat kellett a szertartások alatt betartani! Húzza alá a szövegben megjelenő büntetéseket! [F] **1**

„1. Tíz falu építsen egy templomot, amelyet két telekkel s ugyanannyi rabszolgával lássanak el, lóval és kancával, hat ökörrel és két tehénnel, 30 aprómarhával. Ruhákról és oltártakarókról a király gondoskodjék, papról és könyvekről a püspök. (…)

18. Ha valakinek az Isten tizet adott egy évben, a tizedik részt adja Istennek, és ha valaki a tizedét elrejti, kilenc részt fizessen. És ha valaki a püspöknek elkülönített tizedet meglopja, mint tolvajt ítéljék meg, és az ebből eredő jóvátétel teljesen a püspöké legyen." *(István II. törvénykönyvéből, 1030–1038 között)*

Állapítsa meg a törvény célját! Magyarázza meg a megfogalmazott intézkedések okait, hátterét! [F] **2**

3

A középkori magyar egyház felépítése

Helyezze el a magyar egyházat a katolikus közösségben! Elemezze e helyzet politikai vonatkozásait! Vázolja fel a káptalanok helyét az egyházszervezetben, és szerepüket az egyház és az ország életében! Hogyan viszonyult az egyházi hierarchia a világi közigazgatáshoz? [GY]

A KIRÁLYI VÁRMEGYÉK

„14. Ha valakinek a szolgája másnak a szolgáját megöli, a [gyilkos] szolgát adják a [megölt] szolga helyébe, vagy váltsa meg [ura] és [a gyilkos] vezekeljen, ahogy mondottuk.

15. Ha valaki az ispánok közül megrögzött szívvel és lelkéről megfeledkezve – ami távol legyen a hűséget megtartók szívétől – felesége meggyilkolásával mocskolja be magát, a királyi tanács határozata szerint ötven tinóval egyezzék meg az asszony rokonaival, és vezekeljen az egyházi törvények parancsa szerint. Ha pedig valamelyik vitéz vagy gazdagabb ember esik ugyanazon bűnbe, ugyanazon tanács végzése szerint a rokonoknak fizessen tíz tinót, és vezekeljen, ahogy mondottuk. Ha pedig a népből való ember követi el ugyanezt a bűnt, öt tinóval egyezzék meg a rokonokkal, és vessék alá az említett böjtnek (…)

18. Ha valaki könyörületességből vezéreltetve, saját rabszolgáit vagy szolgálólányait tanúbizonyság mellett szabadsággal ajándékozza meg, úgy határoztunk, hogy halála után azokat, irigységtől vezéreltetve, senki szolgaságba visszavetni ne merészelje." *(István I. törvénykönyvéből, 1001 körül))*

4

„2. Hozzájárultunk tehát az egész senatus [királyi tanács] kéréséhez, hogy mindenki szabadon rendelkezzék mind saját [öröklött] vagyona, mind a királytól nyert adományok felett, míg él – kivéve, ami a püspökséghez és ispánsághoz tartozik –, és halála után fiai hasonló tulajdonjoggal örököljenek. És senkinek se kelljen valamely vétek miatt birtokainak pusztulását szenvednie, kivéve ha a király halálára vagy az ország elárulására összeesküvést szőtt, vagy idegen országba menekült; ekkor ugyanis javai a király birtokába jussanak. De ha valakiről törvényesen megállapítást nyert, hogy a király halálára, vagy a királyság elárulására törekedett, az ilyen halálos ítélet alá essék, javai azonban változatlanul szálljanak át ártatlan gyermekeire, akik bántódás nélkül maradjanak." *(István II. törvénykönyvéből, 1030–1038 között)*

Gyűjtse össze a szövegben megjelenő társadalmi csoportokat! Vesse össze a szövegből gyűjtött információkat az ábrával! Tárja fel, mennyiben egészíti ki, illetve teszi árnyaltabbá a képet az összehasonlítás! [F]

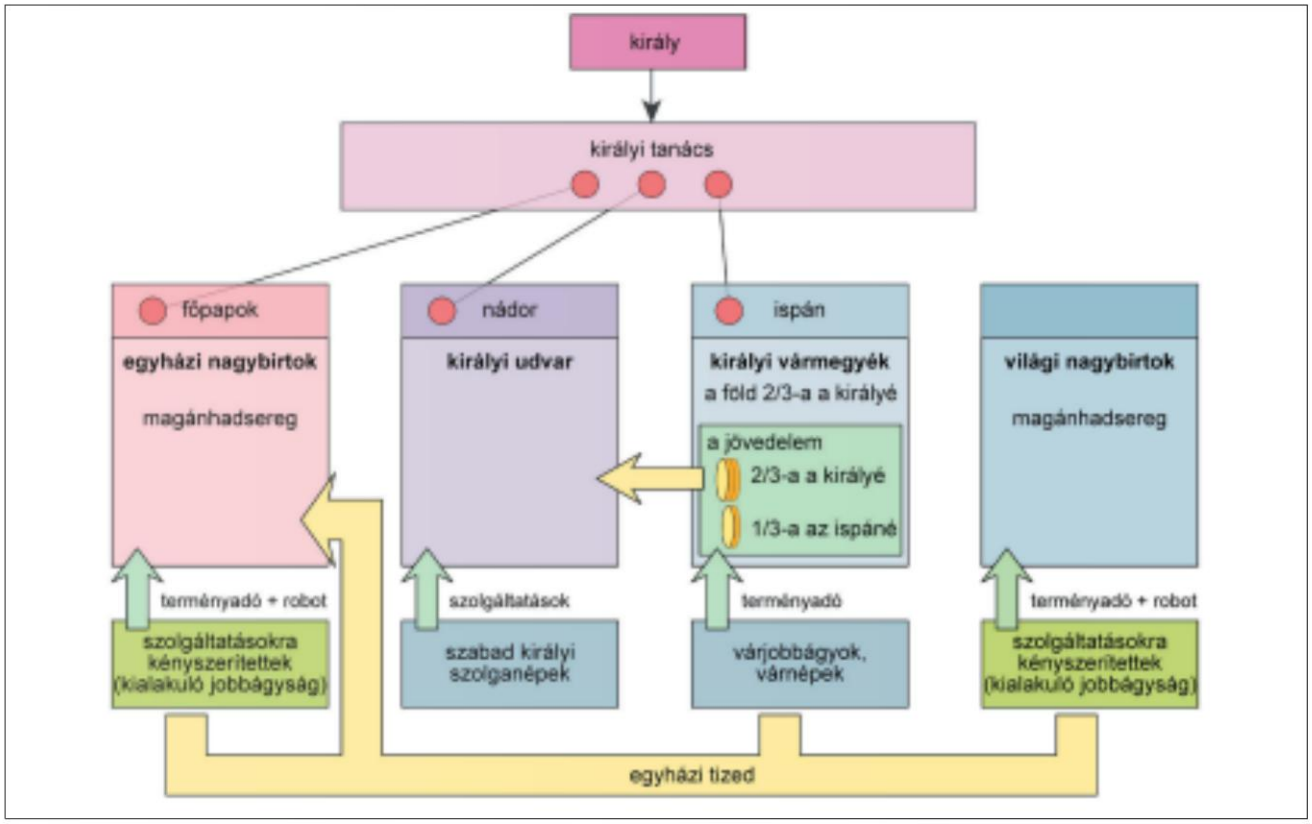
5

6

A királyi megyerendszer kialakulása

Az ország mely területein jöttek létre először a királyi vármegyék? Milyen következtetéseket tudunk ebből levonni? Milyen folyamatokkal lehet párhuzamba állítani a vármegyék számának növekedését? [F]

A XI. századi magyar államszervezet

Milyen szerepe volt a királyi tanácsnak a magyar állam életében? Kik voltak a tagjai? Jellemezze az ábra alapján a királyi hatalom erejét! Tárja fel a királyi vármegye felépítését és feladatait! [F]

7

8

A királyi vármegye területi felépítése

Milyen birtokok voltak a királyi vármegye területén? Állapítsa meg az ábra alapján ezek arányait! Milyen szerepe volt a királyi várbirtokoknak? A társadalmi szerkezetet bemutató ábra segítségével állapítsa meg, kik élhettek a királyi birtokok jelentős részén! [F]

Foglalja össze röviden a forrás tartalmát! Készítsenek kétféle korabeli jelentést a szövegből nyert információk alapján: az egyik Szent István nézőpontjából, a másik Vazul nézőpontjából mutassa be az eseményeket! Gyűjtse össze, mely pontokon tér el a krónika az általunk tanultaktól! Mi lehet az eltérés oka? [SZ]

9

Vesse össze a képi ábrázolást a szöveggel! Miért került a két esemény egy képre? [F]

10

Imre temetése és Vazul megvakítása a Képes Krónika miniatúráján (1358)

A TRÓNUTÓDLÁS KÉRDÉSE

„Szent István király úgy tervelte és szilárdan elhatározta, hogy az e világi dicsőség minden pompáját félreveti, az ideigtartó királyság koronáját leteszi, és egyedül Isten szolgálatának szenteli magát. Elhagyja a külső gondokat, csöndes békességben, szemlélődésben tölti életét; a királyi fönség koronáját pedig fiának, Imre hercegnek akarta adni, aki szentséges erkölcsökkel volt megáldva. Szent Imre herceg ifjúsága virágában volt, isteni ajándékok a közönséges emberi természet fölé magasztalták, fel volt ruházva az igazság, bölcsesség, vitézség, mérséklet, okosság, tudomány, szelídség, irgalmasság, jóság, bőkezűség, alázatosság és türelem erényével, ékes volt a katolikus élet meg a közügyek intézésének virtusával is, hasonlóan atyjához, Szent Istvánhoz.

Midőn tehát a szentséges atya át akarta adni fiának a kormányzás gondját és az országlás terhét, Szent Imre herceg hirtelen halállal meghalt. Siratta őt Szent István király és egész Magyarország vigasztalhatatlan, nagy sírással. A keserves, nagy fájdalom beteggé tette Szent István királyt, súlyos kórságba esett; hosszú napok után is csak alig érte meg egészsége javulását, de régi épsége nem tért vissza soha többé. Gyötörte a lábfájás; szomorúság, jaj gyötörte, kivált amiért atyafiságában nem látott senki olyant, aki az ő halála után keresztényi hitben tartsa meg országát. Mert a magyar nemzet inkább hajlott a pogány szertartásokhoz, mint Krisztus hitéhez. Ezenközben testi ereje megfogyatkozott, érezte, hogy nagy bágyadtság nyomja: sietve elküldte Buda nevű követét, Egyrőt fiát, hozza ki a nyitrai börtönből nagybátyja fiát, Vazult, akit a király ifjúi kicsapongása és oktalansága miatt záratott el, hogy megjavuljon; vezesse hozzá, hogy mielőtt meghal, királlyá tehesse. Meghallotta ezt Gizella királyné, tanácsot tartott Budával, ezzel az alávaló emberrel, és nagy hamisággal elküldötte követét, név szerint Seböst, ugyanannak a Budának fiát abba a börtönbe, ahol Vazult őrizték. Sebös tehát megelőzte a király küldöttét, kitolta Vazul szemeit, és ólmot öntött fülének üregébe – majd Csehországba menekült. Utána megérkezvén a király küldötte, látta a megvakított szeműt, és azon módon, sebzett szemekkel vezette el a királyhoz. Látta Szent István király, milyen nyomorúságosan megcsonkították, keservesen sírni kezdett, de nyomta a betegség terhe, és így nem adhatta meg a gonosztevőknek méltó büntetésüket, Magához hívta tehát unokaöccsének, Szár Lászlónak [Géza fejedelem öccsének, Mihálynak a fiai] fiait, Andrást, Bélát és Leventét [a három fiút más források Vazul gyermekeinek tekintik], s azt mondta nekik, fussanak, amilyen gyorsan csak tudnak, hogy megóvják életüket és testi épségüket. Ezek megfogadták a szent király bölcs tanácsát, és Csehországba [András és Levente Halicsba, Béla Lengyelországba] futottak a bajok és fájdalmak színe elől." *(Képes Krónika, 1358)*

TRÓNVISZÁLYOK „András és Levente Magyarországba jöttek, s a magyarok töméntelen sokasággal tódultak hozzájuk Pest városába. És az ördög ösztönzésére könyörögtek, hogy engedjék meg az egész népnek pogány módra élni, a püspököket és papokat megölni, az egyházakat lerombolni, a keresztény hitet elvetni és bálványokat imádni; kik is megengedték nekik, hogy szívük kívánsága szerint menjenek, és vesszenek el ősapáik tévelygéseiben: mert különben Péter király ellen nem harcoltak volna. A visszatértek között legelőször egy Vata nevű ajánlá magát az ördögnek, és megnyírta fejét pogány módra, és mindnyájan így tettek, és az ördögnek áldoztak, és kezdtek lóhúst enni, és minden gonosz és rettenetes dolgokat tenni és gyakorolni, a papokat és minden kereszténytyt öldökölni, az egyházakat lerontani, s kiáltóik kezdték András és Levente parancsát hirdetni, hogy a püspököket a papokkal és barátokkal együtt meg kell ölni, és emlékezetük is vesszen el örökre, és apáik vallását újra föl kell venni. Mit hallva Szent Gellért, Beztrid, Buldi, Beneta és Szolnok ispán, kik a keresztények sokaságával Székesfehérvárra gyűltek, megindultak Fehérvárról Buda felé, hogy Andrást és Leventét tisztességesen fogadják (…)" *(Szent Gellért nagyobb legendájából)*

„(…) azután a Duna réve felé indultak. Szent Gellért pedig, minthogy alacsony termetű volt, és Isten szolgálatában minden erejét fölemésztette, magát kocsin vitette. S midőn Pest révéhez érkeztek, íme őt az istentelen Vata és cinkosai, ördöggel telten, kinek ajánlották volt magukat, rárohantak a püspökre és társaira, és őket agyonkövezték. Szent Gellért pedig azokra, akik megkövezték, szüntelen kereszteket vetett, István első vértanú módjára. S Magyarország első vértanúja a földre térdepelve fönnhangon kiáltá: Uram, Jézus Krisztus, ne vedd nekik ezt vétkül, mert nem tudják mit cselekszenek! Azok pedig ezt látva, még sokkal jobban dühöngtek és rárohantak, s fölfordították szekerét a Duna partján, s ott a szekérből kihúzva, taligára téve Kelen hegyéről leeresztették, s midőn még lihegett, mellét lándzsával átszúrták, és azután egy kőre vonszolva, koponyáját összetörték. És így Krisztus dicső vértanúja e világ nyomorúságaiból az örök boldogságra átköltözött. Urunk ezernegyvenhetedik esztendejében. A Duna pedig ott kiáradt, és a kőről, melyen Szent Gellért fejét összetörték, hét esztendeig senki sem bírta letörölni a vért, mígnem a követ a vérrel együtt a papok fölvették. Következő napon a boldogságos szűz egyházában Pesten nagy sírás közt eltemették, azon öltözetben, melyben vértanúságot szenvedett." *(Gellért nagyobb legendája)*

Gyűjtse össze a leírásból a legendákra jellemző elemeket! [F]

Húzza alá a szövegben a pogány szokásokra vonatkozó szavakat! Gyűjtse össze a lázadók követeléseit! Állapítsa meg András herceg és a felkelők viszonyát! [F]

11

István térítőmunkára kéri Gellértet. (XIV. századi ábrázolás)

12

Keressen a történelemben híres hittérítőket! Nézzen utána életrajzuknak! [F]

13

Péter hűbéresküt tesz III. Henriknek

Milyen történelmi eseményt örökít meg a Képes Krónika? Milyen a viszony a császár és a magyar király között? Hogyan fejezi ezt ki a kép? Kiket hiányolunk a képen? Ez mit fejezhet ki? [F]

14

15

A XI. századi trónharcok

Kövesse nyomon az eseményeket a térkép segítségével! Mi volt a dukátus szerepe a korabeli magyar történelemben? Jellemezze az ország politika-földrajzi helyzetét és annak változásait! [F]

Nézőpontok

A XI. századi Magyarország lakói hatalmas átalakulásokat éltek meg: pogányból kereszténnyé váltak, a törzsi világból feudális világ formálódott. Emellett az ország lakói etnikailag is különböztek: a honfoglaló magyarok és a velük érkező török kabarok keveredtek össze az itt élő avarokkal és szlávokkal.

Felmerül a kérdés, hogy a többféle nyelvet beszélő népesség hogyan viszonyult egymáshoz?

Létezett-e, létezhetett-e a mai értelemben vett nemzeti öntudat vagy ahhoz hasonló érzelmi-tudati állapot?

Vitassuk meg az egyetemes történeti ismereteinkre támaszkodva a nemzeti öntudat középkori jellegzetességeit, s magyarországi előfordulásának esélyeit! [F]

16

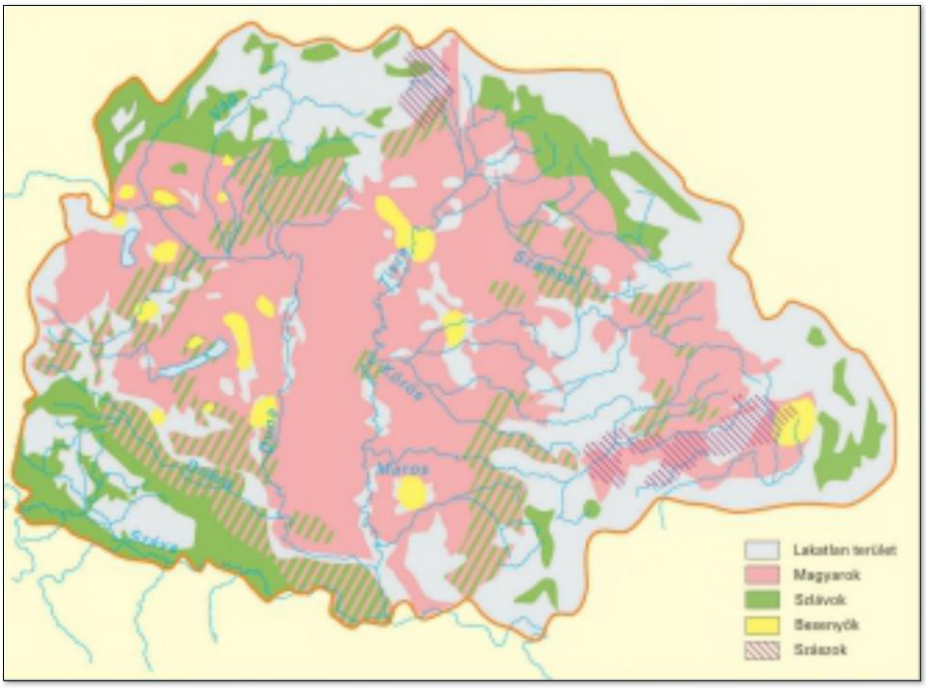
17

Az esztergomi latinok pecsétje (XIII. század). Latinoknak nevezték az olasz, a francia és a vallon betelepülőket. Esztergomban olasz kereskedők telepedtek meg

Mire következtethetünk abból, hogy a latinoknak külön pecsétjük volt? [F]

„A vendégek s a jövevények akkora hasznot hajtanak, hogy méltán állhatnak a királyi méltóság hatodik helyén. Hiszen kezdetben így növekedett a Római Birodalom, így magasztaltattak fel és lettek dicsőségessé a római királyok, hogy sok nemes és bölcs áradt hozzájuk különb-különb tájakról. Róma bizony még ma is szolga volna, ha Aeneas sarjai nem teszik szabaddá. Mert amiként különb-különb tájakról és tartományokról jöttek a vendégek, úgy különb-különb nyelveket és szokást, különb-különb példát és fegyvert hoztak magukkal, s mindez az országot díszíti, az udvar fényét emeli, s a külföldieket a pöffeszkedéstől elrettenti. Mert az egy nyelvű és szokású ország gyenge és esendő. Ennélfogva megparancsolom neked, fiam, hogy a jövevényeket jóakarattal gyámolítsd és becsben tartsad, hogy nálad szívesebben tartózkodjanak, mintsem másutt lakjanak."
(Szent István – Imre herceg számára írt – Intelmeiből, 1031 előtt)

Határozza meg, hogy kit ért a király idegenek alatt! Magyarázza meg, mely tapasztalatok érlelték meg az uralkodóban a fenti gondolatokat! Állapítsa meg, mennyiben köthető a fenti forrás a nemzeti öntudathoz! [F]

18

Magyarország etnikai viszonyai a XI. században

Mely népek éltek a XI. századi Magyarországon? Határozza meg települési területüket! Milyen földrajzi jellegzetességei vannak az egyes népek települési területeinek? Hogyan jelöli a vegyes lakosságú területeket a térkép? Milyen etnikai folyamatok figyelhetők meg a térképen? [F]

12. Az új rend megszilárdítása

A KIRÁLYI HATALOM MEGSZILÁRDÍTÁSA Az évtizedes trónviszályokon Béla kisebbik fia, a lovagi erényeiről híres László lett úrrá. **I. (Szent) László** (1077–1095) **megszilárdította az ország belső rendjét és külső helyzetét.** Ügyesen használta ki az ország érdekében a pápaság és a császárság küzdelmét (invesztitúraharc). Ennek eredményeként a pápa hozzájárult **István király, Imre herceg és Gellért püspök szentté avatás**ához (1083). Ez növelte az országban a kereszténység és a királyi család tekintélyét.

László a megszilárduló ország erejére támaszkodva – a rokoni szálakat kihasználva – **meghódította** a Dinári-hegység északi részén elterülő fiatal királyságot, **Horvátországot** (1091). Zágráb központtal új püspökséget alapított. A vitéz uralkodó **sikeresen verte vissza a keletről betörő nomádokat** (kunok, besenyők). Eredményei és személyes bátorsága rendkívül népszerűvé tették, és alakja számos mondában, legendában a mai napig tovább él.

AZ ÁTALAKULÓ TÁRSADALOM A XI. század végére az egykori törzsi-nemzetségi vezetők (Csákok, Abák) és a bevándorolt lovagok (Hont, Pázmány) leszármazottaiból – a főpapi rend mellett – **kialakult a világi nagybirtokos réteg.** A trónharcok során a hatalmas királyi birtokok rovására növelték földjeiket. A társadalom középrétegét a **saját földbirtokkal rendelkező szabadok** alkották, akik földjeiket szolgáikkal műveltették meg. Valamennyi földbirtokos arra törekedett, hogy a birtokán élőket függőségbe vonja. Így **a szabadok tömegei** – akiknek nem volt földjük, vagy elveszítették azt – **lesüllyedtek, szolgáltatásokra kényszerültek** (munka és termény).

A XI. századi magyar társadalomban a legfőbb választóvonal még mindig a szabadok és a szolgák között húzódott. Megszületőben volt azonban egy **új alávetett réteg,** melyet **a főleg terményszolgáltatásra kötelezett szabadok és a szolgák** alkottak. Ezek a földesúrtól használatra kapott földön gazdálkodtak. Az átalakulás hosszú folyamat volt, s ez idő alatt számos átmeneti állapot létezett. A szabadok egy része, hogy elkerülje az alávetést, az ország peremterületeire vándorolt (kóborlók), ahol még nem alakult ki a magánföldesúri hatalom.

SZENT LÁSZLÓ TÖRVÉNYEI **László** a kor alapvető problémáit törvényekkel is igyekezett megoldani, melyeket a királyi tanáccsal együttműködve adott ki. **Törvényei kiemelten védték a magántulajdont.** Erre azért volt szükség, mert az új rend elől a peremvidékekre menekülő népesség, a kóborlók megélhetésük érdekében lopni kényszerültek. László keményen fellépett ellenük. Törvényei szerint, ha a szabad ember egy tyúk értéke felett lopott, tettéért halállal lakolt. Ugyanakkor előírta a kóborlók befogását és letelepítését.

Az uralkodó törvényeiben **erősítette az egyházat** (pl. ismét rendelkezett a tizedről) és **fellépett a pogány szokások ellen.** Ez az ősi hitvilág – nyilván egyre gyengülő – jelenlétére utal.

KÖNYVES KÁLMÁN László halálát követően rövid trónharc után (Könyves) Kálmán szerezte meg a trónt (1095–1116). A papnak nevelt uralkodó a kor szokásainak megfelelően igyekezett hódításokkal gyarapítani országát. Megpróbálta elfoglalni a széteső kijevi állam nyugati tartományát (Halics), ám uralmát a Kárpátok keleti oldalán nem tudta megszilárdítani. Kálmán délnyugaton folytatta az előretörést, s **megkezdte a dalmát városok** (Trau, Zára, Spalato) **hódoltatását.** Az újlatin nyelven beszélő dalmátok nem fejtettek ki ellenállást, mivel Kálmán nem csorbította önállóságukat, de védelmet biztosított számukra a vetélytárs Velencével szemben. Az egyházszervezést befejezve Kálmán megalapította a nyitrai püspökséget.

KÁLMÁN TÖRVÉNYEI Kálmán is törvényekkel kívánta elősegíteni a belső nyugalom megszilárdulását. Rendelkezéseiben – László törvényeihez hasonlóan – **a magántulajdon védelme** állt a középpontban. A viszonyok javulását jelzi, hogy **Kálmán enyhített László törvényeinek szigorán.** Már „csak" egy négylábú állat értékénél nagyobb vagyon ellopásáért szabtak ki halálos ítéletet. A lesüllyedő szabadok szökése, kóborlása továbbra is gondot okozott. A megoldást – Lászlóhoz hasonlóan – az erőszakos letelepítésben látta.

A **világi vezető réteg** megerősödését mutatja, hogy Kálmán törvénye **páncélos vitézek kiállítását** írja elő számukra. Tehát képesek voltak előteremteni e költséges fegyverek és felszerelés árát. Ugyanakkor az uralkodó igyekezett a trónviszályok következtében megcsappant királyi birtokállományt pótolni. Elrendelte, hogy a fiúágon kihaló nemzetségek birtokai visszaszálljanak a királyra (háramlási jog).

ISMÉTLŐDŐ TRÓNVISZÁLYOK A Kálmán halálát követő fél évszázadot **folytonos trónharcok** jellemezték. A kegyetlen belviszály (megvakítás, tömeges gyilkosságok stb.) ellenére az ország tovább fejlődött. A birtokadományok révén folytatódott a világi vezető réteg megerősödése, a szabadok lesüllyedése és az ország gazdasági átalakulása.

A belső viszályok ismét **lehetőséget adtak a külső beavatkozásra.** Az újra erőre kapó Bizánc (Mánuel császár) átmenetileg megszerezte a Szerémséget. A **bizánci befolyás** erősödését az is mutatja, hogy a gyermektelen császár (akinek az édesanyja Szent László leánya, Piroska volt) **szorosabbra** akarta fonni **a dinasztikus kapcsolatot az Árpádokkal.** Utódjául jelölte, és magával vitte Bizáncba Béla herceget (1163), hogy felkészítse a császári szerepre. Ám miután Mánuelnek fia született, Bélát félreállították. A később Magyarország trónját – bizánci segítséggel – megszerző **III. Béla** (1172–1196) uralkodóként **ügyesen felhasználta a bizánci udvarban szerzett tapasztalatait.**

ARCHÍVUM

Gyűjtsön az iskolai könyvtárban Szent László életét feldolgozó mondákat! [GY]

A KIRÁLYI HATALOM MEGSZILÁRDÍTÁSA

„Ugyanazon a napon [1068 – a kerlési csata] László herceg látta, hogy egy pogány egy hajadont – aki igen szép volt – maga mögé ültetett a lóra, ennek utánasiet lován, amelyet »Zang«-nak hívtak, de a herceg nem tudta elérni a pogányt és ezért Szent László herceg odakiált a lánynak, mondván: fogd meg a pogányt övénél fogva és vesd magad földre, a leány ezt tette és Szent László herceg ráveti magát a pogányra és hosszasan küzdenek egészen addig, amíg a hajadon egy harci bárddal levágta a pogány egyik lábát, úgy, hogy elesett, akkor Szent László a hajánál megragadta és a leány levágta a nyakát (…)" *(Mügeln Henrik-féle krónikából, XIV. század)*

László és a kun küzdelme a kakaslomnici templom freskóján. A Kárpát-medencében máig sok templomban maradt fenn olyan festmény, amely Szent László életének egy-egy jelenetét ábrázolja

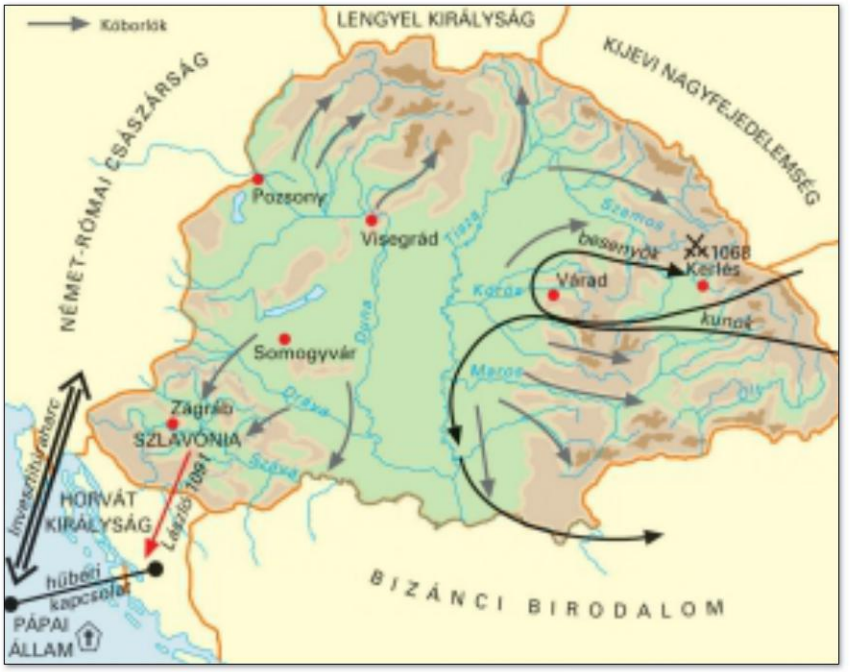
Idézze fel a legendát, és vesse össze a képi ábrázolással! Jellemezze a kun vitéz fegyverzetét és harcmodorát! Mire következtethetünk a László életével foglalkozó ábrázolások magas számából? [F]

1 Hogyan mutatja be a Képes Krónika az egymással szemben álló erőket? Milyen társadalomra vonatkozó megállapításokat tehetünk a kép alapján? [F]

2 Géza és Salamon hadainak küzdelme Pozsonynál, a Képes Krónika ábrázolásán. Fehér lovon a Géza hadait vezető László látható

3

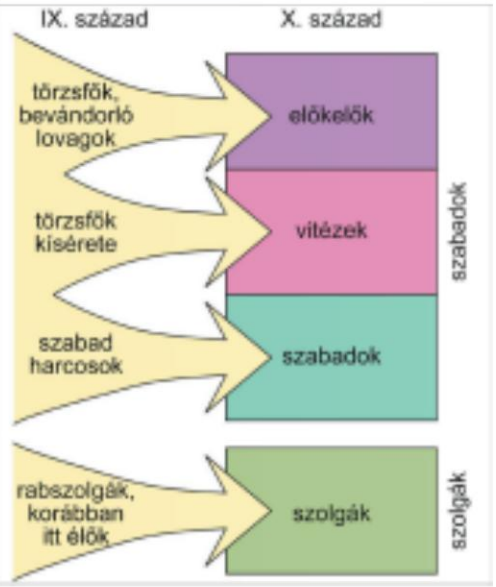

Magyarország Szent László korában

4 Milyen okok késztették az ország népességének egy részét, hogy elhagyja lakhelyét? Honnan hová irányult ez a mozgás? Milyen következményei voltak e folyamatnak? Gyűjtse össze a térképről a László külpolitikájára vonatkozó adatokat! Elemezze az ország politika-földrajzi helyzetét! Értékelje a király külpolitikai törekvéseit! [F]

5

AZ ÁTALAKULÓ TÁRSADALOM

A XI. századi magyar társadalom

Az ábra alapján nevezze meg a magyar társadalom alapvető csoportjait! Milyen jellegű társadalomra jellemző a bemutatott társadalomkép? Ennek alapján milyen változások várhatók az egyes csoportok helyzetében? [F]

SZENT LÁSZLÓ TÖRVÉNYEI

„1. Mindenekelőtt esküvel elhatároztuk, hogy ha főembereknek bármilyen rokonát lopás bűnében találják egy tyúk értékén túl, semmiképpen se rejthesse el vagy védhesse meg őt közülük senki (…)

4. Ha ezután valakit az egész falu tolvajnak kiált, istenítélettel vizsgálják meg. Ha ennek folytán ártatlannak bizonyul, a falu csupán egy penzát fizessen a papnak. Ha pedig bűnösnek találják, minden vagyonát foglalják le a király részére, amiből negyedrészt a falubelieknek adjanak (…)

6. Ha a bíró a rabszolga orrát nem vágja le, vagy a szabadot nem akasztja fel, vesszen mindene, fiain és lányain kívül, s magát adják el.

Ha pedig ártatlant akaszt fel, száztíz pénzt fizessen, és a felakasztott személy minden vagyonát adja vissza (…)

12. Ha valamely szabadot vagy rabszolgát lopáson érnek, akasszák fel. Ha pedig, hogy meneküljön az akasztófától, a templomba menekül, kihozván őt a templomból, vakítsák meg. Az olyan rabszolga pedig avagy szabad, aki libát vagy tyúkot lop, fél szemét veszítse, s amit lopott, adja vissza (…)

14. Ha valamely szabad ember tíz dénár értékűt lop, akasszák fel, ha tíz dénárnál kisebb értékűt lop, a lopott értéket tizenkétszeresen adja vissza, és egy ökröt fizessen." *(László II. törvénykönyvéből)*

„3. Azoknak a papoknak, kik első és törvényes házasságban élnek, a béke megóvása és a szentlélek egysége miatt, ideiglenesen engedélyt adunk, amíg nekünk ebben az ügyben a szentatya tanácsot fog adni (…)

11. Ha valaki vasárnapon vagy a nagyobb ünnepeken nem megy az ő kerületének egyházába, verésekkel javítsák meg (…)

22. Akik pogány szokás szerint kutak mellett áldoznak, vagy fákhoz, forrásokhoz és kövekhez ajándékokat visznek, bűnükért egy ökörrel fizessenek." *(László I. törvénykönyvéből)*

Húzza alá a szövegben a különböző társadalmi rétegek nevét! Gyűjtse ki a forrásban előforduló büntetéseket! Magyarázza meg az előírások szigorúságának okait! Határozza meg, hogy a vallási élet mely területeivel foglalkoznak az előírások! Magyarázza meg, mire utalnak ezek! [F]

Szent László koponyatartó ereklyéje a XIV. század elejéről, melyet ma Győrben tekinthetünk meg. Feltehetőleg az uralkodó vonásait őrzi. A király temetkezőhelyén, Váradon (síremléke a török korban elpusztult) a XIV. században bronz lovas szobrot is emeltek

6

Miért volt népszerű Szent László a középkori Magyarországon? [SZ]

7

KÖNYVES KÁLMÁN

Magyarország a XII. században

Milyen társadalmi átalakulásra utal a térkép? Jellemezze Kálmán király külpolitikai törekvéseit! [F]

Kálmán ábrázolása a Képes Krónikában. „Előre tudta a király [I. László] Kálmánról, hogy vérontó lesz" (Képes Krónika, XIV. század közepe)

8

9

10 11 Vízpróba középkori ábrázolása. A bűnös személy nem süllyedt el a vízben, az ártatlan viszont többnyire megfulladt. Az istenítéletnek több fajtája előfordult, így a tüzes vas próba és a párviadal is

12 Az igazságszolgáltatás melyik elemének volt sajátos formája az istenítélet? Miért terjedt el, és miért szorult háttérbe a XIV. századtól? [F]

KÁLMÁN TÖRVÉNYEI

„20. Minden olyan birtok, melyet Szent István adományozott, illessen meg minden, természetes leszármazás szerinti utódot vagy örököst. Az olyan birtok azonban, amelyet más királyok adtak, apáról fiúra szálljon, s ha ilyenek nincsenek, örököljön a fiútestvér, s ennek halála után fiait se zárják ki az örökségből. Ha pedig az illetőnek fiútestvére nincsen, az örökséget a király részére vegyék át (…)

40. Az ispánok, ha falvaikban vannak szabadok, akiktől lovakat kaphatnak, és száz pénzt gyűjthetnek össze, abból a jövedelemből a királynak egy páncélost állítsanak ki; ha negyven pénzt, páncél nélküli vitézt állítsanak ki, ha pedig kevesebbet, tegyék félre saját használatra (…)

42. Aki kóborlót fogad fel a király engedelme nélkül, ötvenöt pénzt fizessen; és ha a felfogadott valami lopást követ el ottlétében, ura próbával tisztítsa magát a vétekből; a kezest pedig jelentse meg, az pedig, ha bűntelennek bizonyul, azt a bírságot fizesse, amit a felfogadó; és ha nincs miből fizetnie, vesszék szabadsága (…)

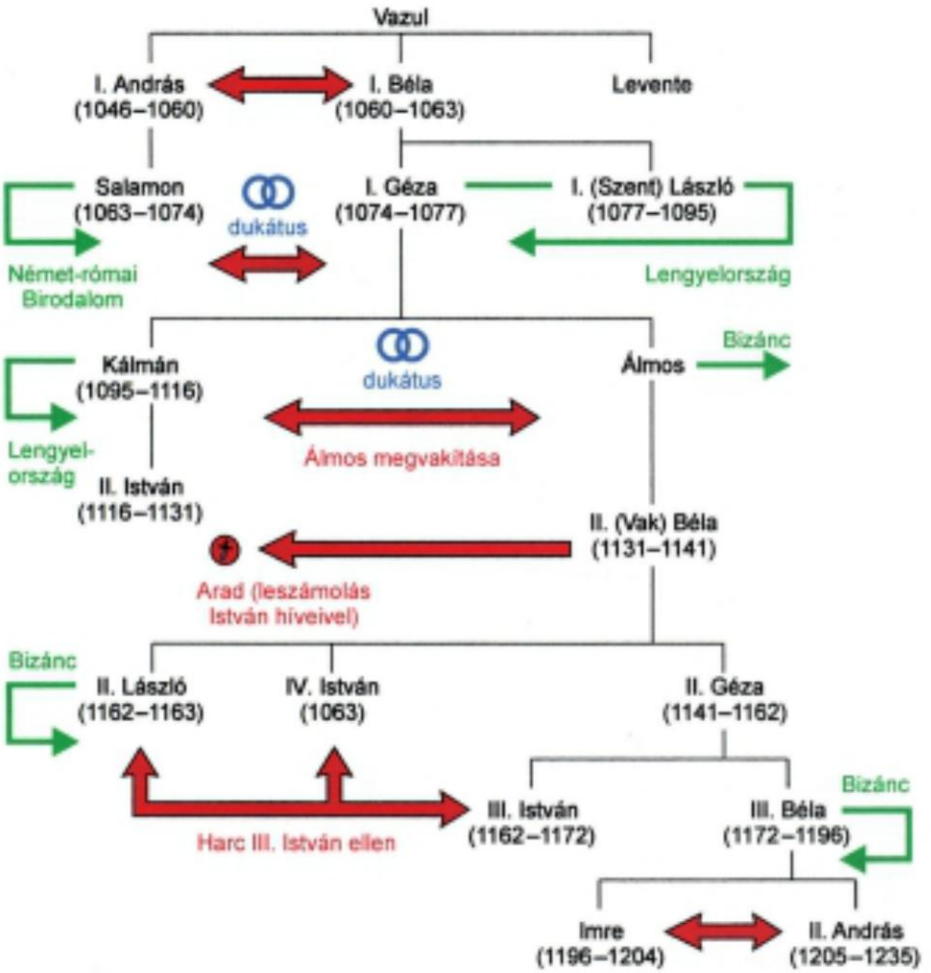
54. Ha valaki négylábú állatot vagy ennek megfelelő dolgot, avagy húsz dénár értékű ruhát lop, mint tolvajt ítéljék el." *(Kálmán I. törvénykönyvéből)*

„7. Hogy senki se tartson meg semmit a pogány szokásokból; aki pedig ezt teszi, ha az öregebbek közül való, negyven napig szigorúan vezekeljen, ha pedig a fiatalabbak közül, hét napon át [vezekeljen] verésekkel.

32. Azoknak, akik a szerpapságot és áldozópapságot nőtlen állapotban nyerték el, feleséget venni nem szabad." *(Kálmán II. törvénykönyvéből)*

Gyűjtse össze, hogy a törvényekben mely társadalmi csoportok, illetve büntetések jelennek meg! Készítsen összehasonlító táblázatot László és Kálmán törvényeiről (a függőleges oszlopba a társadalmi csoportokat, a vízszintes sorba pedig az elkövetett büncselekményeket, illetve a hozzájuk tartozó büntetési tételeket tüntesse fel)! [Í]

ISMÉTLŐDŐ TRÓNVISZÁLYOK

13 A XI–XII. századi belső küzdelmek áttekintése

Mely belpolitikai eseményeket azonosíthatjuk az ábra alapján? Hogyan függenek össze ezek egymással? Milyen társadalmi és gazdasági folyamatokat segítettek elő ezek a politikai események? Milyen külpolitikai összefüggések olvashatók le az ábráról? [F]

Nézőpontok

1091-ben Szent László meghódította Horvátországot. Ettől kezdve Magyarország és Horvátország története nyolcszáz évre összefonódott. A két ország kapcsolata az évszázadok során sokat változott: kezdetben a magyar királyokat horvát királlyá is megkoronázták, de már a XIII. századtól Horvátországot a magyar korona részének tekintették, s így a külön horvát koronázás megszűnt. Az országot a magyar királyok által kinevezett bánok kormányozták, s Magyarországon belül különálló igazgatási egységet jelentett, de nem rendelkezett nagyobb önállósággal, mint a többi bánság, s vezetői, a bánok magyar bárók voltak.

Állapítsuk meg a két ország államjogi kapcsolatát! Döntsük el, hogy perszonálunióról vagy teljes összeolvadásról van-e szó? Határozzuk meg, mely érdekek vagy szempontok befolyásolhatják a történelmi értékelést! [F] 14

Perszonálunió: az államkapcsolatok egyik formája, két vagy több állam közötti olyan ideiglenes kapcsolat, amelyben az uralkodó személye azonos, de az államok minden ügyben (országgyűlés, államszervezet, közigazgatás, igazságszolgáltatás stb.) megőrzik különállásukat.

Horvátország területének és közjogi állásának változása a XI–XIII. században

Kövesse nyomon a térkép alapján Horvátország közjogi helyzetének változásait! Hogyan változott Horvátország területe? Egy földrajzi atlasz segítségével vesse össze a középkori Horvátországot az ország mai területével! [F] 15

Vitassuk meg, hogy a pápasággal való kapcsolatok milyen szerepet játszottak a királyi hatalom szempontjából! Magyarázzuk meg ennek a pápasággal kialakított kapcsolatnak kül- és belpolitikai következményeit, problémáit! [SZ]

Készítsünk tablót a magyar származású szentekről! A tablón tüntessük fel legfontosabb életrajzi adatokat, tevékenységüket és röviden értékeljük, hogy milyen szerepük volt a magyar történelemben, illetve a magyarságról alkotott külső kép kialakításában! [Í]

Az első magyar szentek: István, László, Imre és Gellért. XV. századi ábrázolás

Nézőpontok

1083-ban szentté avatták István királyt, Imre herceget és Gellért püspököt. A szentté avatási eljárást ekkor már szabályozták – szabályos pert folytattak le – és irányítása a pápaság ellenőrzése alá került. A folyamat így összefüggésben állt a magyar királyok és a pápaság kapcsolatával.

16

Nézőpontok

A honfoglalással a Kárpát-medencébe érkező, majd az államalapítással a keresztény Európához csatlakozó magyarság még századokon át több szempontból eltért a nyugati környezettől (szokások, gazdasági viszonyok, testi adottságok stb.).

Vitassuk meg az Árpád-kori magyarságról a nyugati világban kialakított képet! Határozzák meg, mely tényezők hatottak a kép kialakulására! Vessük össze megállapításainkat Ottó püspök I. Frigyes császár történetírójának beszámolójával, aki urát követve a Szentföldre, átutazott Magyarországon! [F]

„Ezt a régtől Pannóniának nevezett tartományt, mivel körös-körül erdőségek és hegyek, főként az Appenninek [Kárpátok] övezik, amelynek belseje a róna tágas síksága, és amely a folyók és folyamok futásától ékes, a különböző fajú vadakban dús erdőkben bővelkedik, oly gazdagnak ismerik természettől fogva virágzó szépsége és földjeinek termékenysége miatt, hogy szinte Isten paradicsomának, vagy a hírneves Egyiptomnak látják. Amint mondtam, természettől igen ékes látvány, de – amint ez barbár népnél szokásos – épületek és falak alig díszítik; határait inkább roppant folyamok folyása veszi körül, mint erdők és hegységek. (…)

Ezek a magyarok visszataszító külsejűek, mélyen ülő szemeik vannak, termetük alacsony, erkölcseikben és nyelvükben pedig annyira barbárok és vadak, hogy joggal lehet kárhoztatni a szerencse szeszélyét, vagy inkább csodálni az Isten türelmét, amiért martalékul hagyta ezt a szép földet az emberiség e szörnyetegeinek, akiket még embernek sem nevezhetek.

Abban mégis a körültekintést követik, hogy semmi fontos dologhoz sem fognak gyakori és hosszas tanácskozás nélkül. Ámbár hajlékaik falun és városon is a legsilányabbak, ti. nádból vannak, a fából valók pedig ritkák, kőből meg a legritkábbak, mégis egész nyáron és ősszel sátrakban tanyáznak. Királyuk udvarában úgy gyűlnek össze, hogy előkelőik közül ki-ki viszi magával a székét, és nem mulasztanák el, hogy államuk helyzetéről tanácskozzanak és tárgyaljanak. A dermesztő télben ugyanezt teszik otthonaikban. Fejedelmükkel szemben azonban annyira engedelmesek, hogy bármelyikük hallatlan bűnnek gondolná őt nemhogy nyílt ellentmondással ingerelni, hanem akárcsak titokban súgva-búgva belemardosni is. Ezért van, hogy noha az említett ország kb. 70 vagy több ispánságra oszlik, az egészből a jövedelem kétharmada jog szerint a király kincstárát illeti, s csak harmadrész jut az ispánnak, és senki sincs a nagy kiterjedésű országban, aki a királyon kívül pénzt merészkedik veretni vagy vámot szedni. Ezért van, hogy ha az ispánok közül valaki a királyt akárcsak kicsiségben is megsérti, vagy ilyesmiért előtte valahányszor csak – még ha alaptalanul is – gyanúba keveredik, akkor bármelyik alacsony rangú törvényszolga, akit az udvarból küldtek, egyedül elfogja őt, még akkor is, ha csatlósai körülötte vannak, megbilincseli és különféle kínvallatásokra viszi. A fejedelem nem kívánja azt, ami nálunk szokásos, hogy a vele [a vádlottal] egyenrangúak ítéljenek felette, s a vádlottnak nem adnak lehetőséget arra, hogy védjék magukat, hanem a fejedelem puszta akaratát mindenki törvénynek tartja. Ha a király valamikor hadat akar vezetni, akkor mindenki ellenkezés nélkül, mint egy test egyesül (…)" *(Ottó freisingi püspök, XII. század)*

Állapítsuk meg, hogy a szerző miként vélekedik a magyarokról! Elemezzük a szerző véleményének okait! Gyűjtsük össze a Magyarország gazdaságára és társadalmra vonatkozó adatokat, s ezek alapján jellemezzük az ország viszonyait! [F]

Vajon mi célból ábrázolták a XV. században, német területen ezt az eseményt? [F]

17

18 Szentgallen (St. Gallen) monostorának égése a magyar kalandozások idején (XV. századi német ábrázolás)

13. A királyi hatalom megrendülése

A KANCELLÁRIA FELÁLLÍTÁSA **III. Béla** bizánci tapasztalatait kamatoztatva **megszilárdította a királyi hatalmat.** Az írásbeliség kiterjesztésével modernizálta az államigazgatást. A királyi oklevelek kiadására **létrehozta a kancelláriát.** Az új hivatal élén a kancellár állt, személy szerint általában az esztergomi érsek. A fogalmazványokat a jegyzők, a szöveg tisztázását az írnokok végezték. Béla elrendelte, hogy a király személye előtt megtárgyalt ügyeket foglalják írásba (1181). Ezután ugrásszerűen **megnőtt a kiadott oklevelek száma** (peres ügyek, birtokadományok).

GAZDASÁGI FEJLŐDÉS – NÖVEKVŐ KIRÁLYI JÖVEDELMEK A XII. században az állattartással szemben **előretört a földművelés.** (Egyelőre a legelőváltó rendszer.) Ezzel párhuzamosan **döntővé vált a letelepült életmód,** létrejött néhány város és az apró falvak ezrei. A lakosság bőségesen táplálkozhatott, mert az alacsony népsűrűség miatt továbbra is bőséggel volt megművelhető föld, valamint a vizek és az erdők gazdag vadállománya is rendelkezésre állt. **Az ország népessége gyorsan gyarapodott** (közeledett a kétmillióhoz).

A társadalmi és gazdasági fejlődést elősegítették a nyugatról érkező bevándorlók, a hospesek (vendégek). A XII. század közepén települtek be német földről az első nagyobb szász közösségek a Szepességbe és Erdélybe. A **szászok és más hospesek alapították az első** nyugati értelemben vett, vagyis **önkormányzattal rendelkező városainkat** (Esztergom, Székesfehérvár).

Az ásványkincsek közül az Árpád-korban **a só** volt a legjelentősebb, amelynek **kereskedelméből az uralkodók jelentős hasznot húztak.** Voltak arany- és ezüstbányáink is. Egyre több árucikkel kereskedtek a vásárokon. A távolsági kereskedelmet és a pénzügyleteket izmaeliták (mohamedán etnikumok gyűjtőneve) és zsidók bonyolították.

A királyi birtokállomány csökkenése és a gazdaság fejlődése következtében a királyi birtokok jövedelmével szemben **nőtt a királyi felségjog alapján szedett, ún. regálé jövedelmek aránya.** A regálék közül a **legjelentősebb a pénzváltásból származó jövedelem** (kamara haszna) volt: a régi érméket évente új pénzre cserélték, s ezért beváltási illetéket kellett fizetni. (Az illeték esetenként 50% is lehetett, tehát az új érmékért az uralkodó ennyi felárat követelt.) A gazdaság, a kereskedelem fejlődése növelte a **vámok**ból származó jövedelmet.

II. ANDRÁS – AZ ÚJ BERENDEZKEDÉS III. Béla halála után fiai között trónviszály robbant ki. Végül II. András (1205–1235) fejére került a korona. A majd tíz évig tartó belső harcokban a hívek megnyerését szolgáló adományok tovább csökkentették a királyi birtokállományt. Ám **András a trón megszerzése után is mértéktelenül osztogatta híveinek a birtokokat.** Birtokpolitikáját „új intézkedéseknek" nevezte. Hangoztatta, hogy „az adományozás legjobb mértéke a mértéktelenség". **A királyi földbirtokok területe** már III. Béla idejére megcsappant (Béla adományozta el először egy egész vármegye minden királyi birtokát), II. András idején azonban **jelentős mértékben lecsökkent.** Ezáltal **válságba került az a Szent István óta kialakult rendszer, amelyben a királyi hatalom a királyi földbirtokon** (a várispánságokon) **nyugodott.** Kettős probléma jelentkezett: hogyan teremtsék elő a királyi udvar fenntartásához és az uralkodó hadjárataihoz szükséges anyagi javakat, illetve hogyan érvényesüljön a királyi akarat az ország irányításában.

A pénzügyi nehézségeket az uralkodó a regálékból származó bevételek emelésével kívánta megoldani. A királyi jövedelmek kezelését új méltóságra, a **tárnokmester**re bízta. **A regálék** azonban az ország gazdasági fejlődése ellenére **sem tudták pótolni a birtokok eladományozása miatt kieső jövedelmeket.** Emiatt a király az évenkénti pénzváltás során a **pénzrontás**hoz folyamodott, vagyis az új pénz az előző évinél kevesebb nemesfémet tartalmazott. A biztos bevétel érdekében **zsidó és izmaelita** (magyarországi mohamedán) **pénzembereknek adta bérbe a vámokat és a só kereskedelmét.** Ezek az intézkedések széles körben elégedetlenséget szültek.

Az elégedetlenséget fokozták András költséges hadjáratai (Halics, Szentföld). A hadviselés azért is egyre költségesebbé vált, mert a birtokadományok következtében a várkatonaságon alapuló királyi haderő válságba került. Az uralkodó rákényszerült, hogy a főurak magánhadseregeit, bandériumait vegye igénybe hadjáratai során, ami a királynak vagy pénzébe vagy újabb adományokba került.

A birtokaik, fegyveres erejük és tisztségeik révén **kiemelkedő főurak** – megkülönböztetve magukat más földbirtokos rétegektől – ekkortól **bárónak nevezték magukat.**

AZ ARANYBULLA MOZGALOM A bárók nem egyformán kaptak birtokokat és tisztségeket, az idegenből érkezett királyné, Gertrúd rokonai és kegyencei viszont feltűnő mértékben. Ezért **a juttatásokból és a méltóságokból nem részesülő bárók** haragja Gertrúd és megjutalmazott rokonai felé irányult. Az elégedetlenek a Pilisben **meggyilkolták a királynét** (Bánk nádor, 1213). A királyi hatalom megrendülését jelzi, hogy a király csak néhány összeesküvőt büntetett meg.

Elégedetlenek voltak a **kisebb birtokosok** is, mert a király nagy birtokadományai veszélyeztették szabadságaikat. A királyi várakat (várispánságokat) megszerző bárók ugyanis arra törekedtek, hogy az addig csupán a királynak alárendelt katonáskodó réteget, a szervienseket (király szolgái) a saját szolgálatukba kényszerítsék. A **magánföldesúri hatalom alá kerülés veszélye** még nagyobb volt a várjobbágyok esetében.

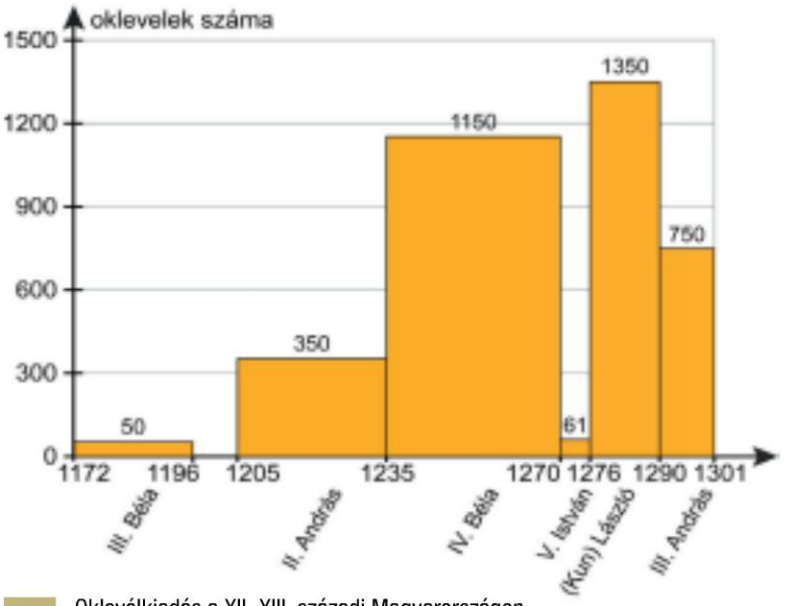
Az adományozásból kimaradt **elégedetlen bárók – a szerviensek és a várjobbágyok** tömegeire támaszkodva – 1222-ben a székesfehérvári „törvénylátó na-

pon" **az érdekeiket biztosító oklevél** (bulla) **kiadására kényszerítették a királyt.** Ezt aranypecsétjéről Aranybullának nevezték.

Az Aranybulla megtiltotta egész vármegyék adományozását, a méltóságok halmozását, az idegenek birtokszerzését és hivatalviselését. A bulla 31. cikkelye (ellenállási záradék) feljogosította a bárókat és a főpapokat az ellenállásra, amennyiben a király megszegi az oklevélben foglaltakat. A legtöbb cikkely **a** mozgalom fő erejét adó **szervienseknek kedvezett.** Főbb kedvezményeik: adómentességük megerősítése, bírói ítélet nélkül nem foghatók el, engedélyük nélkül még a király sem szállhat meg birtokaikon, a végrendelkezés szabadsága, csak az ország védelmében kötelesek hadba vonulni, a határokon kívül csak a király költségén katonáskodnak.

Az egyház érdekei nem érvényesültek az Aranybullában, sőt egyes területeken sérelmek is érték a papságot (pl. a tized pénzben szedésének tilalma). Emiatt a főpapok a bulla megújítására kényszerítették az uralkodót (1231). Az új oklevélből kimaradt a tized pénzben való szedésének tilalma, és az ellenállás jogát az esztergomi érsekre is kiterjesztették. A későbbiekben azonban **az uralkodó** sem az első, sem a második Aranybullában foglaltakat **nem tartotta be,** mert egyre inkább az őt támogató bárói csoport befolyása alá került, s tovább folytatta birtokadományozó politikáját.

ARCHÍVUM

1 Oklevélkiadás a XII–XIII. századi Magyarországon

2 Milyen tendenciák figyelhetők meg a grafikonon? Mely tényezők állhatnak a folyamat mögött? [F]

A KANCELLÁRIA FELÁLLÍTÁSA

„Minthogy az emberi természet gyarlósága következtében, s az idő előrehaladásával a letűnt dolgok emlékezetét könnyen elragadja a feledés, illő az írás erejével megerősíteni azt, amiben a szerződő felek egymás között megállapodtak. Hogy ez az írás segítségével és alkalmas férfiak tanúbizonyságával sérthetetlenül és szilárdan megmaradjon, azért én, Béla, Magyarország dicső királya megfontoltan és királyi méltóságomnak jövőjéről is gondoskodva – nehogy bármilyen az én személyem előtt megtárgyalt és megvitatott ügy feledésbe merüljön – szükségesnek tartottam, hogy minden, az én felséges személyem jelenlétében előadott dolog az írás bizonyságával erősíttessék meg (…)" *(III. Béla 1181. évi okleveléből)*

Állapítsa meg az oklevél kiadásának legfontosabb célját! Magyarázza meg a rendelkezés kiadásának okait és következményeit! [F]

3 III. Béla pénzei

GAZDASÁGI FEJLŐDÉS – NÖVEKVŐ KIRÁLYI JÖVEDELMEK

„Magyarország királysága földje terjedelmének mértékében a világ legnagyobb országainak egyike; általában pedig azt mondják, hogy hosszában negyvennapi járóföld és szélességben ugyanennyi. Földje legeltetésre alkalmas és rendkívül gazdag kenyérben, borban, húsféleségben, aranyban és ezüstben, a halak bősége pedig meghaladja csaknem az összes országokat, kivéve Norvégiát, ahol kenyér gyanánt vagy kenyér helyett is halat esznek. Földje általában sík, apró dombok tarkítják, helyenként pedig igen magasak hegyei. Az erdélyi részeken hatalmas sóhegyek vannak, és ezekből a hegyekből mint a követ, úgy fejtik a sót, és szállítják szerte az egész országba és valamennyi környező országba." *(Francia szerzetes beszámolója a XIII. század végi Magyarország állapotairól)*

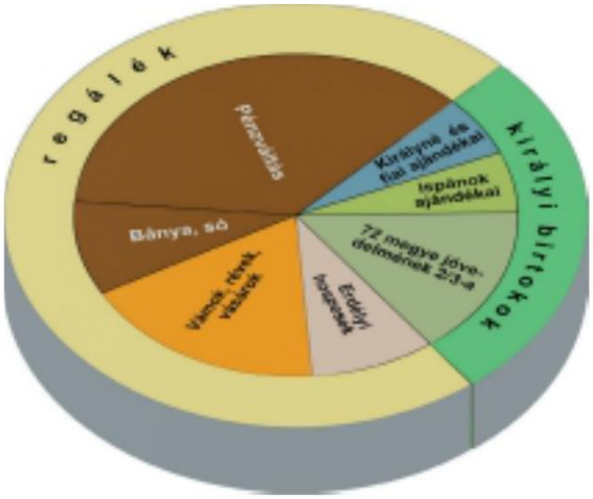
Húzza alá a szövegben az ország gazdagságára vonatkozó szavakat, kifejezéseket! [F]

4 Milyen jellegű pénzeket veretett III. Béla? Mi határozta meg a korszakban a pénz értékét? Mi tette lehetővé a pénzgazdálkodás megindulását Magyarországon? Milyen előnyök származtak ebből a királyi hatalom számára? [F]

Az esztergomi királyi palota kápolnája

Milyen stílusban épült a királyi palota? Milyen folyamatokra utal a palota külső megjelenése? [F]

III. Béla jövedelemkimutatása, melyet valószínűleg egy francia hercegnővel kötött házasságához készíttetett

Gyűjtse össze Béla király jövedelemforrásait! Milyen arányok figyelhetők meg közöttük? Milyen változás történt az István-kori állapotokhoz képest? Milyen folyamatok állnak a változás mögött? [F]

5

6

7

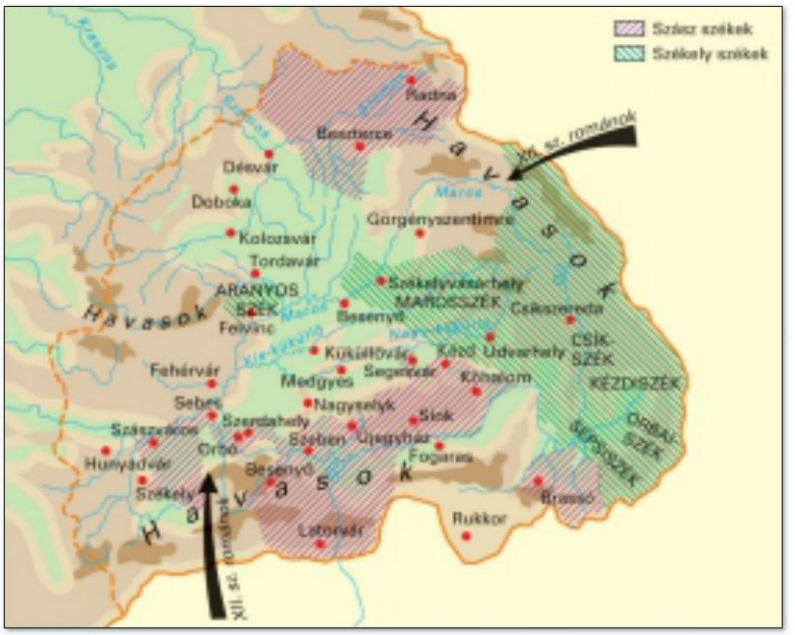
„(…) az erdőn túli [erdélyi] német vendégek lábaink elé járulván alázatosan könyörögvén térdre borulva elpanaszolták nekünk sérelmeiket, hogy ama szabadságokat, amellyel nagyatyánk, a legkegyelmesebb Géza király behívta őket, teljességgel elveszítették volna, ha királyi felségünk megszokott kegyességének tekintetét reájuk nem veti (…) a szívünkből ébredt könyörületességből visszaadtuk nekik az egykori szabadságot mégis úgy, hogy az egész nép a Uarostól [Szászváros] kezdvén egészen Baraltig [Barót] a székelyek földjével, a Szebus [Sebes] földdel és a Daraus [Daróc] földdel együtt egy nép legyen, és egy bíró alá számláltasson, szűnjék meg teljességgel minden ispánság a Szebenin kívül.

Akárki legyen pedig a szebeni ispán, ne próbáljon senkit az említett megyékben [bírónak] állítani, ha az nem közöttük lakik, és ha azt, akit arra inkább alkalmasnak látszik nem a népek választják meg. És Szeben megyében ne merjen más valaki pénzt szedni.

Magyarország gazdasága a XII–XIII. században

Vegye számba és elemezze az ország természeti adottságait! Mely tényezők határozták meg a kereskedelmi utak futását és a szállított áruk összetételét? Milyen jellegű változásokat figyelhetünk meg a XI. századi képhez képest? [F]

8

Erdély a XIII. században

Tárja fel a térkép segítségével a XII. századi Erdély etnikai viszonyait! Milyen tényezőkhöz kapcsolhatók az egyes etnikumok? Elevenítsük föl a dákó-román elmélettel kapcsolatban tanultakat, s vesse össze a térképpel! [F]

9 Állapítsa meg, hogy a szászok miért fordultak Andráshoz! Húzza alá a szövegben előforduló etnikumokat (népeket)! Gyűjtse össze a szászok által elnyert kedvezményeket (privilégiumokat)! Mit kap a kedvezményekért cserébe a király? Húzza alá a forrásban az önkormányzatra utaló mondatot! Határozza meg, hogy korunkban a szászok által elnyert kiváltságot hogyan neveznénk? [Í]

10

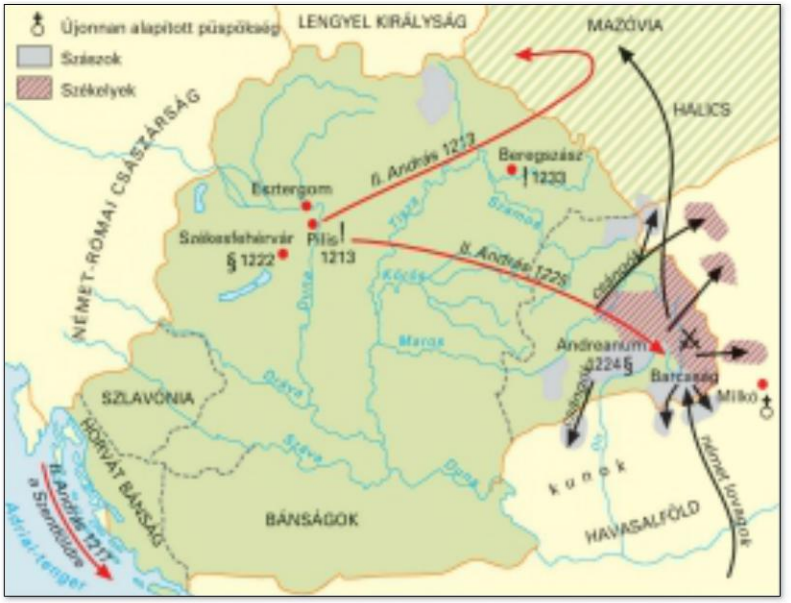
Kamaránk hasznára pedig ötszáz márka ezüstöt tartozzanak évente fizetni. (…)

Az országon belül és országos hadjáratra pedig ötszáz katonát küldjenek, az országon kívül pedig százat, ha a király a saját maga személyében megy. Ha pedig az országból jobbágyot küld akár barátja megsegítésére, akár saját ügyében, csupán huszonöt katonát tartozzanak küldeni.

Papjaikat pedig válasszák meg szabadon, és mutassák be a megválasztottakat, és fizessenek nekik tizedet, és minden egyházi jogot illetően a régi szokások szerint tegyenek (…)

A fent elmondottakon kívül az oláhok és besenyők erdejét a vizekkel együtt, amit tudniillik az említett oláhokkal és besenyőkkel közösen használnak, nekik adományozzuk (…)" *(II. András kiváltságlevele az erdélyi szászoknak, 1224)*

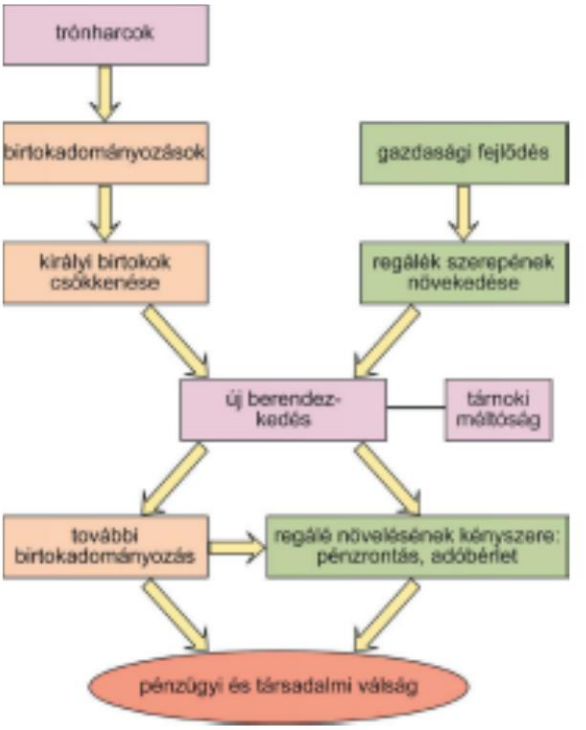
II. ANDRÁS – AZ ÚJ BERENDEZKEDÉS

II. András külpolitikája

11 Jellemezze a térkép alapján II. András külpolitikai törekvéseit! Miben folytatta elődei politikáját, s miben tért el azoktól?

12 Vesse össze külpolitikai törekvéseit gazdasági intézkedéseivel! [F]

Az új berendezkedés politikája

Milyen okok vezettek bevezetéséhez, s milyen következményei lettek e politikának? [F]

AZ ARANYBULLA MOZGALOM

„2. Azt is akarjuk, hogy sem mi, sem a mi utódaink valamely hatalmas kedvéért servienseket soha el ne fogassanak, [azok birtokait] fel ne dúlják, hacsak előbb meg nem idézték, és bírói úton el nem ítélték őket.

3. Úgyszintén semmiféle adót, sem »szabad dénárokat« nem fogunk szedetni a serviensek birtokai után, sem az ő házaikba nem szállunk, hacsak nem hívnak bennünket.

4. Ha valamely serviens fiú utód nélkül hal meg, birtoka negyedrészét leánya örökölje, a többiről úgy intézkedjék, ahogy akar. És ha váratlan halál folytán intézkedni nem tud, rokonai örököljék, akik hozzá közelebb állnak. És ha egyáltalán semmi nemzetsége sincs, a király fogja azokat birtokba venni.

7. Ha pedig a király az országon kívül akar hadat vezetni, a serviensek ne tartozzanak vele menni, csak az ő pénzén, és visszatérése után rajtuk hadbírságot ne szedjen. Ha azonban az ellenség részéről jön sereg az országba, mindnyájan egyetemlegesen menni tartozzanak. Úgyszintén, ha az országon kívül megyünk is haddal, mindazok, kik ispánságokat bírnak, vagy tőlünk pénzt kapnak, menni tartozzanak (…)

11. Ha vendégek, tudniillik előkelő emberek jönnek az országba, az ország tanácsa nélkül [királyi tanács] méltóságra ne emeljék őket (…)

16. Egész megyéket vagy bármiféle méltóságokat örök tulajdonul vagy birtokképpen nem adományozunk.

17. Azoktól a birtokoktól, melyeket valaki igaz szolgálattal szerzett, őt soha ne fosszák meg (…)

19. A várjobbágyokat a szent királytól rendelt szabadságban kell megtartani. Hasonlóképpen a vendégeket is, bármilyen nemzetből valók, a kezdettől nekik engedett szabadságban kell megtartani.

20. A tizedet senki se tartozzék pénzben megváltani, hanem ahogy a föld hozza a bort vagy termést, úgy kell fizetni. És ha a püspökök ellentmondanak, nem fogjuk őket segíteni (…)

23. Új pénzünk egy évig maradjon használatban, húsvéttól húsvétig. És a dénárok olyanok legyenek, amilyenek III. Béla király idején voltak.

24. Kamaraispánok, pénzverők, sótisztek és vámszedők az ország nemesei, izmaeliták és zsidók ne lehessenek (…)

26. Birtokokat nem szabad az országon kívüli [személyeknek] adományozni. Ha ilyeneket adományoztak vagy eladtak, meg kell engedni az ország lakóinak, hogy azokat visszaváltsák (…)

30. Úgyszintén: e négy jobbágyon kívül – tudniillik a nádor, a bán és a király és királyné udvarbírái – senki se viselhessen két méltóságot.

31. Azt is elrendeljük, hogy ha mi vagy a mi utódaink közül valaki valamely időben ezen rendelkezések ellen akarna cselekedni, ennek az oklevélnek erejénél fogva mind a püspököknek, mind a többi jobbágyoknak és országunk nemeseinek [a bárókat érti], együttesen és külön-külön, a jelenben és a jövőben mindörökké szabadságukban álljon, hogy a hűtlenség minden vétke nélkül nekünk és a mi utódainknak ellenállhassanak és ellentmondhassanak." *(II. András 1222-es aranypecsétes okleveléből, az Aranybullából)*

„17. A nádor pedig minden ember felett különbség nélkül ítélkezzék, kivéve az egyházi személyeket és klerikusokat, valamint a házassági és hitbérügyeket és más egyházi ügyeket, amelyek bármely címen egyházi vizsgálat alá tartozóknak látszanak (…)

26. Saját akaratunkból hozzájárulván, hogy akár mi, akár a mi fiaink és a mi utódaink ezt az általunk engedélyezett szabadságot meg akarnák sérteni, az esztergomi érseknek jogában álljon, hogy szabályszerű előzetes megintés után, minket és őket a kiközösítés büntetésével fenyítsen meg." *(Az Aranybulla 1231-es megújításából)*

II. András képe és címere az Aranybulla pecsétjén

Azonosítsa a pecséten a királyi hatalom jelképeit! [F] 13

Állapítsa meg, mely társadalmi csoportok jelennek meg az oklevélben! Gyűjtse ösz-sze a szövegben előforduló sérelmeket! Értékelje a 31. pontban megfogalmazottakat! Magyarázza meg, hogy az oklevél kiadása mennyiben következménye András politikájának! [F] 14

Állapítsa meg, hogy az 1231-es dokumentum miben tér el az 1222-es bullától? Magyarázza meg az eltérés indokait! [F] 15

16

A lébényi apátsági templom.
II. András korában a meggazdagodó előkelők is építtettek templomokat.
Lébényt a Győr nemzetség tagjai alapították

Milyen stílusú az épület? Milyen folyamatot jelez a templom megépítése? [F]

„1. Zsidókat és szaracénokat vagyis izmaelitákat ezután nem állítunk kamaránk, a pénzverés, só, adók vagy más közhivatalok élére; sem valamely csalást nem követünk el, amely folytán ezek a kereszténeket elnyomhatnák.

2. Úgyszintén intézkedni fogunk, hogy a zsidókat és szaracénokat vagyis izmaelitákat ezután bizonyos jelekkel különböztessék meg és válasszák el a kereszténektől (…)

6. Úgyszintén akarjuk és megengedjük, hogy az egyházak szabadon szállíthassák sójukat a maguk egyházához (…) Az egyházaknak azokért a jövedelmeikért, amelyeket idáig szoktak a sóból kapni, kivéve a tizedet, tízezer márkát fogunk fizetni, öt egymás után következő éven keresztül (…)

9. Semmiféle adót és semmiféle kamara hasznát nem vetünk ki vagy szedünk be klerikusoktól és egyházi személyektől és azok kiváltságai ellen, ha ilyenekkel bírnak, szándékosan nem cselekszünk." *(Az 1233-as beregi egyezményből)*

Állapítsa meg, kiknek az érdekei érvényesülnek az egyezményben! Határozza meg, hogy kiket és milyen alapon akarnak háttérbe szorítani! [F]

Nézőpontok

17

II. András megítélése végletesen alakult történelmünkben. A középkor és a kora újkor folyamán az egyik legismertebb és leginkább tisztelt uralkodónk volt. A XX. század második felében megítélése az ellentétére fordult.

18

Magyarázzuk meg, hogy egy-egy történelmi személyiség megítélését miként befolyásolja az utókor! Vitassuk meg, mely tényezők határozzák meg az egyes történelmi személyiségek megítélését! [F]

19

„Ezután András, a nagyhatalmú és híres király uralkodott. Ő ellátogatott a Szentföldre is, ahol a keresztény hercegek egyöntetűen vezérré választották, s a magyarokkal és a székelyekkel megfutamította a babiloni szultán seregét. Ezt követően az asszírok és más népek a hadával együtt sokféle megtiszteltetésben részesítették, majd igen nagy dicsőséggel tért vissza Magyarországra." *(Kézai Simon: A magyarok cselekedeteiről, 1282–1285 között)*

„Ezután András király a pápa parancsára meglátogatta a Szentföldet. Ezt a parancsot akkor kapta, amikor még herceg volt, (...) Ő ugyanis apjának fogadalmát teljesítette és váltotta be. És ott, a Szentföldön, Babilónia szultánjával szemben a keresztények hadseregének kapitányává és vezérévé teszik meg, és ezután dicsőséges győztes lesz. Három hónapig időzött ott. Végre a királyi kincstárat kiürítve megszerzi különböző szentek ereklyéit, (...) amit össze tudott akkor szedni." *(Thuróczy János: A magyarok krónikája, 1488)*

„Béla, öregebbik fia [IV. Béla] több gondot adott neki: aki már koronás és házas nemcsak nagy udvart tartott, hanem teljes hatalommal is akara országlani. Az ország két egymásra törekedő részből kezde állani. A hatalmasabbak közül kiki urának nevében garázdálkodék. Gyakran fegyverre kapván készülének a hazafiak a hazafiakra átkozott példával. A nemes rend jussait kívánta vissza; a köznép az őtet zaklató izmaelita [muzulmán] és zsidó ellen kért segédet. E veszedelmes környülállásokban némely jó lelkűek javaslatából országgyűlést hirdetett és tartott András. Ímhol az abban hozott végzés, mely a királytól arany pecséttel megerősíttetett: vajha meg is tartatott volna!" *(Virág Benedek: Magyar századok, 1809)*

20

„Endre uralkodásának első évétől nagy léptekkel haladt előre a feudális széttagoltság. Hogy bátyja párthíveit leszerelje, a világi nagybirtokosság jelentős részét maga mellé állítsa, fokozott mértékben folytatta az adományozási politikát. (...) A halicsi hadjáratok, amelyekben Endre nagymértékben kényszerült igénybe venni a nagyurak segítségét, még megkönnyítették ezt a széttagolódási folyamatot." *(Székely György: Magyarország története I., 1965)*

21

Állapítsa meg, hogy András uralkodásának mely eseményeivel foglalkoznak az utólagos értékelések! Csoportosítsa a forrásokat aszerint, hogy pozitívan vagy negatívan ítélik-e meg András személyiségét! Tárja fel, hogy mi lehet a pozitív és a negatív értékelések oka! [F]

„A birtokreform [II. Andrásé] jelentősége nyilvánvaló, de sem értékelni, sem okát megjelölni nem könnyű. András helyzetét feltehetően szilárdította, mert odaadó híveket szerzett általa, utódaiét azonban gyengítette, mert erős és öntudatos arisztokráciát hívott életre. Hosszabb távon tehát ártott a királyi hatalomnak, másfelől az is nyilvánvaló, hogy a világi nagybirtokos réteg megerősödésével »nyugatiasabbá« vált Magyarország társadalmi struktúrája. Szó sem volt azonban – mint régebbi történelemkönyvekben olykor olvasható – a hűbéri rendszer meghonosításáról." *(Engel Pál: Beilleszkedés Európába, 1990)*

14. A tatárjárás

A BELPOLITIKAI HELYZET II. András halála után az apja politikáját élesen bíráló **IV. Béla** lépett a trónra (1235–1270). **Arra törekedett, hogy visszaállítsa a királyi hatalom tekintélyét,** ezért **hozzálátott az apja által eladományozott királyi birtokok visszavételéhez.** Nem volt tekintettel senkire, sorra kerültek a bárónak, a szervienseknek, sőt a várjobbágyoknak adományozott birtokok is. A vezető réteg mindegyik csoportjával szembekerülő **uralkodó támasz nélkül maradt.** Fokozta az iránta érzett ellenszenvet néhány olyan intézkedése, amely a királyi tekintélyt formálisan erősítette. A királyi tanácsban elégettette a bárók székeit, így a főpapok és hercegek kivételével senki sem ülhetett le a király jelenlétében. Míg korábban a bárók előzetes bejelentés nélkül a király elé járulhattak, Béla kérelemhez kötötte ezt.

Amikor Julianus barát hírt hozott a közelgő tatár (mongol) veszedelemről (1237), Béla a védelem érdekében leállította a birtokvisszavételeket. A bárók, sőt a szerviensek jelentős része azonban továbbra is ellenségesen viszonyult az uralkodóhoz.

Fokozta a belső feszültséget, hogy **a tatárok elől menekülő kunok egy része bebocsátást kért az országba.** Az uralkodó nehéz helyzetbe került. Visszautasítás esetén számíthatott erőszakos betörésükre. Ha viszont befogadja a kb. 40 000 kunt, szembe kell néznie a nomádok és a letelepült magyarok között esetleg kialakuló viszályokkal. Miután az ország védelme érdekében szüksége volt a kun könnyűlovasságra, Béla a bebocsátás mellett döntött. A kun király, Kötöny népével együtt névleg keresztény hitre tért, és az Alföld ritkábban lakott területeire vonult. A kunok azonban nomád módon éltek (lovaik lelegelték a vetést, nőket raboltak el feleségnek), ami folyamatosan összeütközésekhez vezetett a magyar lakossággal. A király a vitás ügyekben – nem dönthetvén másként – többnyire a kunok pártját fogta, így **tovább mélyült a király és az alattvalói közötti ellentét.**

A TATÁRJÁRÁS (1241–1242) Amikor a tatárok Kijevet is elfoglalták (1240), Béla segítségért fordult **Európa keresztény uralkodói**hoz. Ám azokat egymással folytatott küzdelmeik, belső problémáik kötötték le, és **nem érezték fenyegetve országukat.** Egyedül az osztrák őrgróf érkezett meg, kisebb erőkkel.

1241-ben a tatárok három irányból törtek Magyarországra. A Vereckei-hágón érkező mintegy 60 000 fős hadat Batu kán vezette. A jobbszárny Lengyelországot, majd Morvaországot dúlva északnyugatról, balszárnyuk Erdélyen át tört az ország belseje felé.

Béla fegyverbe szólította az országot (körülhordozták a véres kardot). A királlyal elégedetlen magyar előkelők azonban csak lassan gyülekeztek (bárói és főpapi bandériumok, a vármegyék hadereje, szerviensek). **Batu a Vereckei-hágónál elsöpörte a magyar védőket,** s akadálytalanul vonult az ország szíve felé.

Eközben Pesten a tatároktól való rettegés tömegzavargásokat eredményezett. A nép nem tett különbséget a nomád kunok és a tatárok között. A kunokat tatár kémeknek tartó tömeg legyilkolta Kötöny királyt és kíséretét. **A kunok** dél felé indulva, rabolva, pusztítva **kivonultak az országból.** Emiatt tovább gyengült a magyar védelem.

A tatár előőrsök Pestig törtek előre, majd a Sajóig csalták a Pest alatt összegyűlt magyar sereget. **Muhi közelében, 1241. április 11-én a tatárok megsemmisítő vereséget mértek a magyar hadseregre.** Az elesett katonákon kívül a csatatéren veszett el az ország vezetőinek jelentős része. A király is csak nehezen, kísérete önfeláldozása árán tudott elmenekülni a harcmezőről. Előbb osztrák földön keresett menedéket. Ám az osztrák őrgróf, kihasználva a magyar uralkodó szorult helyzetét, elvette kincseit és néhány megye átadására kényszerítette. **Béla Dalmáciába menekült** tovább, ahol a szigetre épült Trau várába zárkózott. A vereség és a király távozása nyomán az ország védtelenül, kiszolgáltatva állt a tatár hadak előtt.

A nép mocsarakban, erdőkben keresett menedéket az öldöklő és pusztító tatárok elől. **A jól megerősített kővárak** (Trencsén, Pozsony, Komárom, Fülek) **védelmet nyújtottak** az oda menekülőknek. A tatárok a tél beálltával a Dunántúlra törtek. Központi irányítás hiányában itt is csak néhány kővár tudott ellenállni (Esztergom, Székesfehérvár, Pannonhalma). **1242 márciusában a tatárok** – foglyok tömegét magukkal hurcolva – **váratlanul kivonultak az országból.**

A PUSZTÍTÁS MÉRTÉKE – AZ ORSZÁG ETNIKAI VISZONYAI A tatárjárás óriási emberveszteséget okozott. Természetesen pontos adatok nem állnak rendelkezésünkre, de **a történeti demográfia 50 és 20% közöttire becsüli a veszteséget** (az ország lakossága megközelítette a kétmillió főt a tatárjárás előtt).

A pusztítás a hadak vonulása mentén volt a legnagyobb. Mivel elsősorban a magyarság élt ezeken a vidékeken, **a tatárjárás kedvezőtlenül hatott az ország nemzetiségi összetételére** (etnikai viszonyaira) is.

A népességveszteség pótlását IV. Béla jelentős mértékben külföldiek behívásával oldotta meg (második honalapító). A következő évszázadokban a lakosságon belül a magyarság arányát 80% körülire becsülik. Magyarországon már a tatárjárás előtt is éltek nemzetiségek. Az északi hegyekben szlávok (a későbbi szlovákok ősei), a Szepességben és Dél-Erdélyben szászok. Szétszórtan keletről betelepült nomádok (besenyők, kunok) helyezkedtek el, akik gyors ütemben összeolvadtak a magyarsággal. Ugyanakkor a magyarság egyre inkább benépesítette a Kárpát-medence lakatlan szélső területeit.

A tatárjárás veszteségei megállították a magyarság vándorlását **a peremterületekre.** E vidékekre **bevándorlókat telepítettek: északon cseheket és lengyeleket, Erdélyben románokat.** Az Alföld benépesítése ér-

dekében **IV. Béla visszahívta a kunokat** (Nagykunság, Kiskunság), s ekkor települtek le a **jászok** a Jászságban. A kunok és jászok – a korábbi nomád népekhez hasonlóan – egy-két évszázad alatt beolvadtak a magyarságba.

BÉLA POLITIKÁJA A TATÁRJÁRÁST KÖVETŐEN

IV. Béla tartott a tatárok újabb támadásától, ezért szakított korábbi politikájával, s a megbékélést kereste az előkelőkkel. A birtokvisszavételek helyett jelentős adományokat juttatott híveinek. A korábban tiltott **várépítés feltétele lett a birtokadományoknak,** hogy minél több kővárat emeljenek. A tatárjárás alatt ugyanis bebizonyosodott, hogy a várak hatékony védelmet nyújtanak. S valóban, tömeges várépítés indult meg az országban. Hasonló okokból **támogatta** a király **a városfejlődést,** s a városok kőfallal történő megerősítését (Buda).

ARCHÍVUM

A BELPOLITIKAI HELYZET

„(…) úgy történt, hogy Kötöny, a kunok királya ünnepélyes követséget küldött [Bélához], ha őt hajlandó befogadni és szabadságban megtartani, akkor kész rá, hogy magát és övéit neki alávesse, és rokonaival, testvéreivel és barátaival meg minden vagyonával és ingó javaival együtt Magyarországra bevonuljon, és őt a katolikus hitben kövesse. (…)

Nemeseivel és parasztjaival kezdte a kun király bejárni Magyarországot. Számtalan lábasjószáguk volt, ezért sok kárt tettek a magyaroknak legelőkön, szántókon, kerteken, növendék erdőkön, szőlőkön és egyebütt. Meg ami még szörnyűbb, olyan vad emberek voltak ezek, hogy meggyalázták a szegény emberek lányait, s az előkelők ágyát is megfertezték, ha szerét tehették, bár az ő asszonyaikra, mint alávaló népségre, rá sem néztek a magyarok. Ha magyar bántotta meg a kunt személyében vagy vagyonában, mindjárt elmarasztalták úgy, hogy nem mert többet vétení. De ha kun bántotta meg a magyart, annak ugyan nem szolgáltattak igazságot, sőt ha nagyon sürgette, panaszáért még meg is verték. Így lett gyűlölet nép és király között. (…)

Amikor ennek a Béla királynak az atyja, a jó emlékű András király megfizette tartozását a halálnak, a király az ország főembereivel és nemeseivel tüstént Székesfehérvár városába ment, és amikor itt – miként szokás – az esztergomi érsek a királyi koronával megkoronázta, bárói közül néhányat, akik vele szemben atyja pártján állottak, száműzetésbe kényszerített; másokat – akiket tudott – börtönbe vetett; (…) elrendelte, hogy ha valaki a bárók közül az ő jelenlétében le mer ülni valamilyen székre (…) bűnhődjék megérdemelt büntetéssel. Ugyanakkor elégetette a bárók székeit (…)

[Béla] pedig nemcsak nem adott birtokokat nekik semmit, hanem a már odaadományozott birtokokat is visszavette a saját jogkörébe és tulajdonába anélkül, hogy az illető polgári jogainak valamilyen fokú elvesztésére ítéltetett volna. (…)

Nagyon gyakran panaszkodtak amiatt is [a nemesek], hogy a király az ország szokásjoga ellenére és az ő elnyomásukra saját akarata szerint elrendelte, hogy a nemesek, bármily kimagasló rangúak is, nem indíthatják el peres ügyeiket az ő udvarában, és nem mondhatják el neki dolgaikat élőszóval, hanem kérvényeket kell benyújtaniuk a kancellárokhoz, és tőlük kell ügyük befejezését várniuk."

(Rogerius Siralmas ének című munkájából. Rogerius itáliai származású váradi kanonok a tatárjárást Magyarországon élte meg, a tatárok fogságába esett, majd megszökött. Spalato érsekeként halt meg.)

Gyűjtse össze a király intézkedéseit! Csoportosítsa intézkedéseit! Magyarázza meg, mely célok vezették az uralkodót! Értékelje a refomok társadalmi és politikai hatásait! [F]

Fogalmazza meg, mi volt az alapvető oka a kunok és a magyarok rossz viszonyának! Tárja fel, miért védte a király inkább a kunokat! Magyarázza meg, hogyan hatott ez az ország közéletére! [F]

1

A tatárok által használt íj rekonstrukciója

A TATÁRJÁRÁS (1241–1242)

„Én a Kán [Batu], az égi király küldötte, akinek hatalom adatott a földön a nekem meghódoltakat felemelni és az ellenállókat elnyomni, csodálkozom feletted, Magyarország királya, hogy midőn már harmincadik ízben küldtem követeket hozzád, miért nem küldesz vissza közülük senkit, de még követeidet és válaszlevelet sem küldesz nekem. Tudom, hogy gazdag és hatalmas király vagy, sok katonád van, és egyedül kormányzol egy nagy országot. Ezért nehéz önként alám vetned magadat; mégis jobb és üdvösebb volna neked, ha önként behódolnál nekem! Megtudtam

ezenfelül, hogy kun szolgáimat oltalmad alatt tartod. Ezért utasítalak tégedet, hogy ezeket a jövőben ne tartsd magadnál, és miattuk ne kerülj velem szembe. Nekik könnyebb elmenekülni, mint neked, mivel nem lévén házaik, sátraikkal vándorolva talán el tudnak menekülni, de te, aki házakban lakol, váraid és városaid vannak, hogy fogsz megmenekülni kezeim közül?" *(A Julianus második útjáról készült jelentésből, 1238)*

Állapítsa meg, hogy milyennek látta Batu Magyarország erejét és a királyi hatalmat! Határozza meg, hogy mit nevez meg a szöveg a beavatkozás indokának! Tárja fel, milyen alapvető összefüggésre figyelmezteti az uralkodót! [F]

„És amikor a magyarok egy bizonyos folyóhoz érkeztek, amelyet Sajónak hívnak (…) megálltak, tábort ütöttek, (…) A tatárok pedig a mocsaras helyen való átkelés után a víz körül a síkságon helyezkedtek el. És mivel a víz nagy volt és mocsaras, nem volt hihető, hogy a hídon kívül bárki átkelhessen. A király eközben buzdította övéit, hogy férfiasan készüljenek a harcra; és nem kevés zászlót osztott ki saját kezűleg a főemberek között. A magyarok pedig, bízva sokaságukban, mindebből gúnyt űztek, de a fentebb jelzett okok miatt [a király és az ország ellentétei] nem volt sem kedvük, sem lelkesedésük a csatához. Azt szerették volna, hogy vereséget szenvedjen a király, és azután ők kedvesebbek legyenek neki, mert azt hitték, hogy ez a csapás csak részleges, és csak egyeseket ér és nem általános lesz mindnyájuk számára, ahogy hallomásból tudtak arról, hogy Magyarországban ilyesmi már akárhányszor megtörtént. Ugyanis a kunok hirtelen szoktak betörni, és az ország egy részét elpusztították, mielőtt a magyarok összegyülekeztek, azután pedig sietve visszavonultak. És néha a magyarok ugyanezt tették Kunországgal – ámde nem így állt a dolog! Mert ez utóbbi események a legkevésbé sem feleltek meg az előbbieknek. (…) A tatárok nem messze a hadseregtől találtak egy gázlót, és egy éjszaka alatt mindnyájan átkeltek rajta és hajnalban a király seregét körülvéve jégesőként kezdték lőni nyilaikat a hadseregre. A magyarok, részint hogy meglepték, részint hogy ravaszsággal megelőzték őket, fegyvert öltve lóra szálltak, de a katonák nem tudták uraikat, az urak katonáikat megtalálni, és amikor harcba indultak, lanyhán és egykedvűen vonultak. A nyíllövések oly sűrűn estek, hogy a harcosokat szinte árnyékba borították, és a nyilak úgy repdestek a levegőben, mint a sáskák és szöcskék szoktak szállni. És így, mivel a nyilazást nem tudták megállítani, visszatértek a sereg kötelékébe. A király pedig nem volt képes felállítani a csatarendet. És ha a magyarok a sereg egy-egy részéből összegyűlten vonultak a harcba, a tatárok szembejöttek velük nyilaikkal, és arra kényszerítették őket, hogy visszavonuljanak a sereg körletébe, (…) a tatárok kissé félrehúzódva, önként utat engedtek nekik maguk között minden nyíllövés nélkül. Ezért egyre több és több magyar vonta ki magát a seregből, felhasználva ezt az utat. És minél többen vonultak el itt, annál szélesebb utat hagytak nekik a tatárok. És ebben a nagy ütközetben sem lárma, sem egy szó nem volt közöttük. És mikor a király azt hitte, hogy ütközetbe mennek, ezek inkább elszökdöstek, semhogy a harcba mentek volna. A tatárok pedig a király csapatára várakozva, nem mozdultak. És amikor több oldalon nyitva állt az út a királyi csapat előtt, a király anélkül, hogy felismerték volna, utat talált az erdő felé. *(Rogerius: Siralmas ének)*

Ismertesse saját szavaival a forrásból megismert eseménysort! Vesse össze a csatáról készült térképvázlattal! Hasonlítsa össze a forrás alapján a tatárok és a magyarok harcmodorának jellemzőit! Állapítsa meg, melyek voltak a vereség okai Rogerius szerint! Készítsen korabeli tatár tudósítást a csata menetéről a leírás alapján! [SZ]

Mongol harcos

2

3

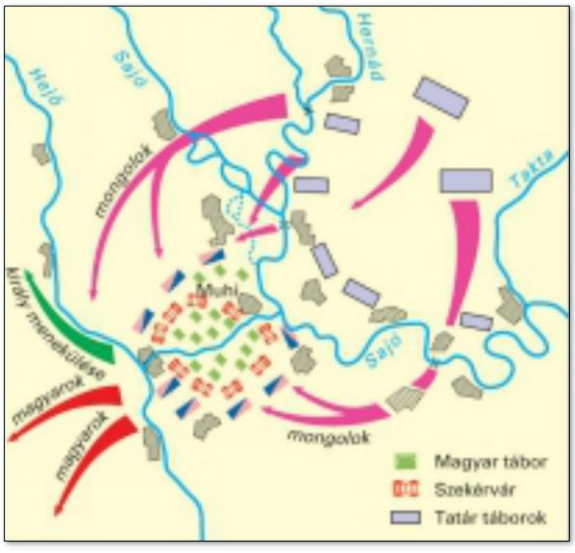
Jellemezze a harcos fegyverzetét! Milyen harcmodorhoz kapcsolódik? Jellemezze röviden ezt a harcmodort! [F]

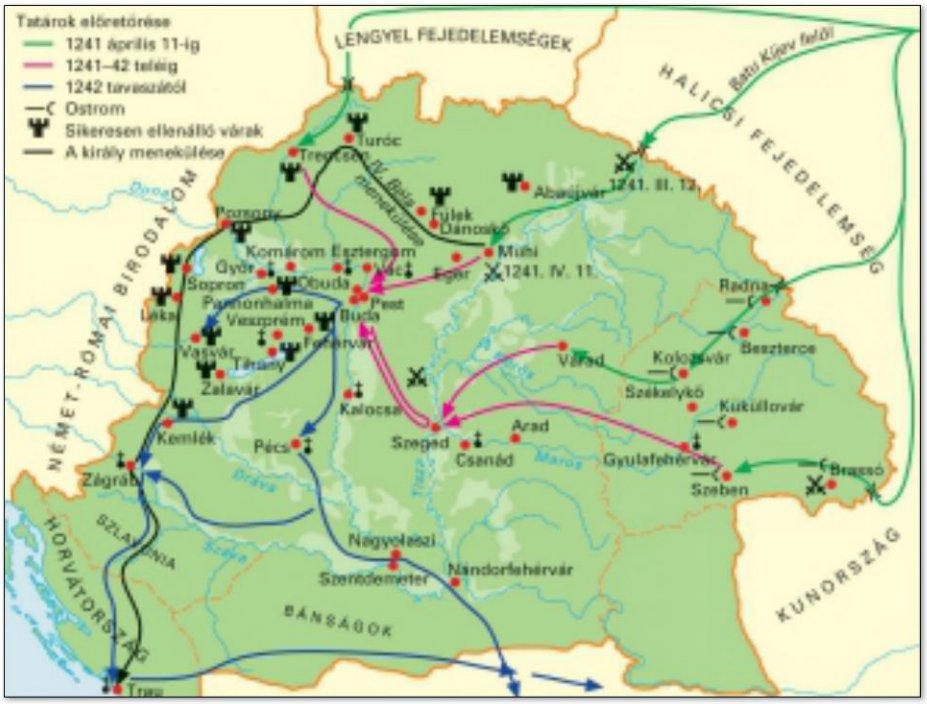
Értékelje a magyarok taktikáját! Mutassa be a szekérvár szerepét! Vesse össze nemzetközi példákkal! Tárja fel a tatárok taktikájának lényegét, a megvalósítás módját és eredményét! [F]

4

5

A muhi csata vázlata

A tatárjárás Magyarországon

Kövesse nyomon a mongol haderő mozgását! Milyen tényezők határozták meg útját? Vesse össze a magyar honfoglalással és a besenyő–kun betörések irányaival! Elemezze stratégiai szempontból a magyarok hadmozdulatait! Milyen külső segítséget kapott az ország? Elemezze ennek okait! [F]

6

7

„a tatárok (…) váratlanul megérkeztek Nagyvárad városa alá. És mivel a város igen híres volt Magyarországban, mindenfelől sok nemes és asszony, mind úriasszonyok, mind parasztasszonyok odagyülekeztek. (…) És a várat, amely az egyik oldalon le volt rombolva, széles fallal kijavítottuk, hogy ha a várost nem tudnánk megvédelmezni, itt találhassunk menedéket. És amikor egy napon hirtelen megérkeztek, és bizonytalanná vált a városban való tartózkodásom, nem akartam a várba vonulni, hanem elfutottam az erdőbe; ott sokáig bujkáltam, ahogy tudtam. Ők azonban hirtelen elfoglalták és nagyrészt felégették a várost, a vár falain kívül semmit sem hagytak meg, és a zsákmány összeszedése után mind a férfiakat, mind a nőket, közrendűeket és főrangúakat egyaránt leöldösték az utcákon, házakban és mezőkön. (…) Ezeknek végrehajtása után hirtelen visszavonultak innen, és visszavonultukban mindent összeszedtek, és a vártól számítva az ötödik mérföldkőnél telepedtek le, és sok napon keresztül egyáltalán nem jöttek a várhoz, úgyhogy a várbeliek azt gondolták, hogy a vár erős volta miatt elvonultak. Mert az nagy árkokkal és a falakon fatornyokkal volt megerősítve, és sok páncélos vitéz volt benne, és valahányszor a tatárok szemlét tartva odajöttek, a magyar vitézek gyors vágtában üldözni kezdték őket. És mivel a tatárok több napig egyáltalán nem jöttek el a várhoz, és mivel mindenki azt hitte, hogy egészen elvonultak, a vitézek bátorságot merítve azok elvonulásából, kimentek a várból, és a váron kívül eső házakban kezdtek lakni. És így hajnalban a tatárok, akikről nem tudhatták, hogy hol vannak, megrohanták őket, és nagy részüket, akik nem tudtak bemenekülni a várba, leöldösték, és tüstént körülvéve a várat, hét ostromgépet állítottak fel az új fallal szemben, és éjjel-nappal, megállás nélkül hajigálták a köveket mindaddig, amíg az új fal teljesen le nem omlott. (…) a várat erőszakkal elfoglalták (…) tűzzel pusztították el az egyházat, az asszonyokat és mindazt, ami csak volt az egyházban." *(Rogerius: Siralmas ének)*

8

Határozza meg, mi jellemezte a tatár és a magyar hadak vezetését és céljait! Állapítsa meg, mi adott menedéket a pusztulás elől! Jellemezze a tatárok viselkedését a lakossággal szemben! [F]

A tatárjárás ábrázolása a Képes Krónikában

A tatárjárás mely részleteit emeli ki a száz évvel később alkotó szerző? Milyen viseletben jelennek meg a tatárok? Vessük össze ezt a kortársak alkotta képpel! [F]

A tatárok pusztítása a Thuróczy-krónika metszetén (XV. század vége)

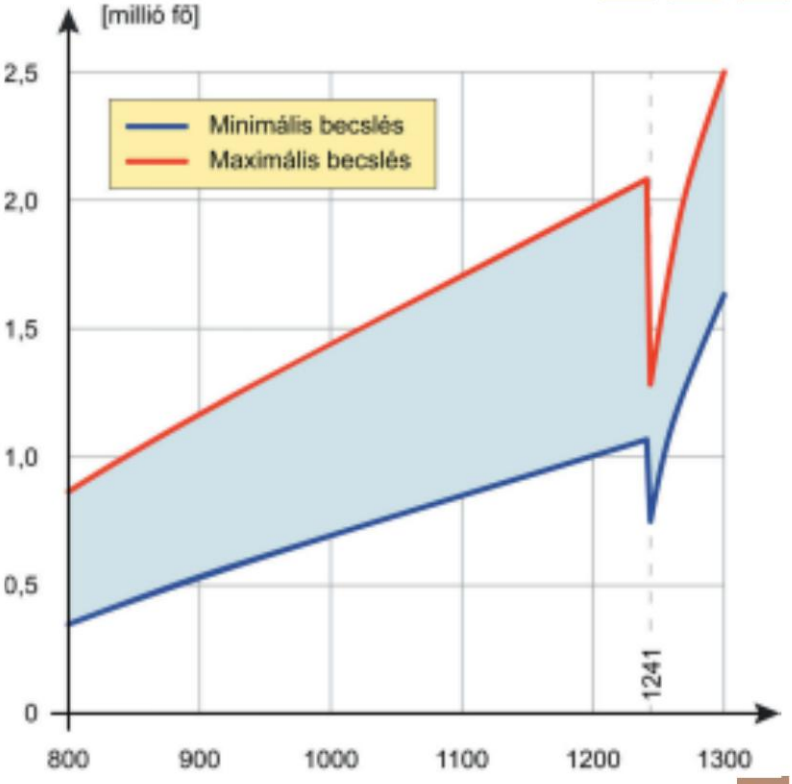
A tatár pusztítás mely oldalait mutatja be a kép? Figyelje meg az ábrázolt öltözeteket, fegyvereket stb.! Mutasson rá a képen az illusztrátor korának hatásaira! [F]

A PUSZTÍTÁS MÉRTÉKE – AZ ORSZÁG ETNIKAI VISZONYAI

„És bár ekkorra éhség gyötört (…) erőt merítettünk (…) elérkeztünk az erdő szélére. Izgatottan felmásztunk egy kimagasló fára, és szemügyre vettük a tatároktól elpusztított vidéket, amelyet jövetelünkkor még nem tettek tönkre. Micsoda fájdalom! Elkezdtük bejárni a puszta és elhagyatott földet, amelyet elmenetünkkor pusztítottak el. Az egyházak tornyai voltak útmutató jeleink egyik helységből a másikba és ezek is borzalmas utat jelöltek. A nyolcadik napon Gyulafehérvár városába érkeztünk, ahol semmit sem találtunk, csak megöltek csontjait és koponyáit, a bazilikák és paloták szétrombolt és aláásott falait (…) És a tizedik mérföldkőnél (…) az erdőtől négy mérföldnyire volt egy csodálatos magas hegy, amelynek a csúcsán megerősítettek egy sziklát, vagyis félelmetes követ: embereknek és asszonyoknak nagy sokasága menekült ide, és most szívesen és könnyek között fogadtak (…) Végül fekete kenyeret adtak nekünk, amelyet lisztből és összemorzsolt tölgyfakéregből sütöttek (…)" *Rogerius: Siralmas ének)*

Gyűjtse össze táblázatba a tatárok pusztításának következményeit (tüntesse fel az emberi életben, a környezetben és az épületekben bekövetkező károkat)! [Í]

A tatárjárás emberveszteségei

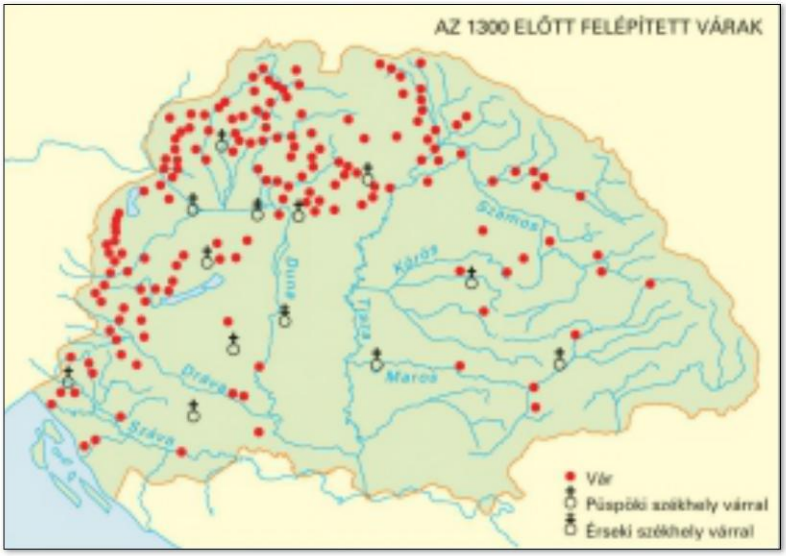

9 10 11 12

Olvassa le az ábráról az emberveszteség számát és arányát! Mekkora a becsült adatokban az eltérés? Milyen okai lehetnek a becslésekben megmutatkozó különbségnek? [F]

BÉLA POLITIKÁJA A TATÁRJÁRÁST KÖVETŐEN

Várak Magyarországon a XI–XIII. században

Jellemezze a várak területi elhelyezkedését! következtessen ebből az ország külpolitikai helyzetére! Értékelje a katonai szempontból a várak elhelyezkedését! [F]

13

14

15 Boldogkő várának romjai

Milyen feladatokat láthatott el az erősség? Milyen társadalmi változásokra utal a vár megépítése? [F]

„Mivel a híveket kimagasló szolgálatikért jutalom illeti, méltányos, hogy a királyi bőkezűség adományokkal támogassa őket. Még sokkal inkább tartozik az uralkodó visszaadni azt, amit talán kevésbé méltányosan elvettek valakitől. Ennélfogva minden most élőnek és jövendőbelinek tudomására kívánjuk hozni e sorokkal, hogy megfontoltuk kedvelt hívünk, Simon ispán sok dicséretes szolgálatát, melyet kezdetben boldog emlékezetű atyánknak, András úrnak, Magyarország jeles királyának, majd nekünk, valamint az országnak teljesített (…) a tatár veszedelem idején is mind a csatamezőn, mind Esztergom vár védelmével elismerésre méltó, dicső szolgálatot tett nekünk. Ezért (…) Csenke földet szigettel, réttel és más tartozékaival együtt, amelyet Simon ispán ugyanazon dicséretes emlékű atyánk adományából szolgálataival kiérdemelt valaha megkapott (…) visszaadtuk (…)" *(IV. Béla oklevele, 1243)*

16

„A királyi udvarhoz híveket annál bőségesebb jutalomban kell részesíteni, minél inkább kitűnnek mások közül állhatatos ragaszkodásukkal és szolgálatukkal. Ezért (…) Pál, udvarunk főbírája, zalai ispán (…) országunk előkelői és főemberei közé tartozzék. (…) Azután a tatárok általános pusztítása idején, mikor országunk nemesei és közrendű népei együttesen menekültek előlük, hogy életüket mentsék, (…) fegyveresek nagy sokaságával vonult fel a Dunához (…) a tatárok átkelését mindaddig feltartóztatta, amíg csak mindenki el tudott menekülni támadásuk elől. A tatárok elvonulása után pedig az ország többi nemesei közül elsőnek kelt át a Dunán, mind ezen, mind az erdélyi vidéken kiirtotta, és igazságos ítélkezéssel felszámolta a tolvajokat és rablókat, akik e tájakon a szokottnál nagyobb számban szaporodtak el; a szétszóródott népességet mindenünnen összegyűjtötte, az egybegyűltek és felleltek hűséges támogatására és fenntartására megnyitotta a sóbányákat, és mindent elkövetett, amit az ország helyreállítása érdekében, a királyság hasznára megtehetett." *(IV. Béla oklevele, 1249)*

17 IV. Béla, a „második honalapító" a Képes Krónika iniciáléjában

Milyen tartalom köthető az uralkodó ábrázolásához? Mire következtethetünk ebből? [F]

„Mivel minden király és ország hatalma egyedül övéi hűségén alapszik, s a hűség más államerényeknél annál inkább becsülendő, minél ritkábban találkozni vele, ezért a királyi gondoskodásra tartozik, hogy azokat, akik kivételesen derék tetteikért jutalmazást érdemelnek, annál bőségesebben lássa el kedvezéssel és ajándékkal, minél komolyabbnak bizonyulnak érdemeik. (…) Amiért is mindenki tudomására kívánjuk hozni e sorokkal a következőket: amikor a tatárok váratlan betörése által – a mindenható Isten engedelmével – nagy veszteség érte országunkat, és lakói, nemesek, alacsony sorúak egyaránt, nagyobbrészt áldozatul estek a fent mondott népség öldöklésének, s kevesen maradtak életben, ezért az ő sokasodásuk, védelmük, egyszersmind megerősödésük kellő elsősegítésére, bárónk közös tanácsából, királyi tekintélyünknél fogva bizonyos erődítésre alkalmas helyeket híveinknek juttatunk, hogy várépítésre lehetőségük és módjuk legyen. Ezek közül Baranya vármegyében fekvő Szársomló hegyet (…) Miklós dubicai ispánnak és általa örököseinek, valamint leszármazottainak adományoztuk, mivel ott jóváhagyásunkkal, személye védelmére és az ország hasznára, saját költségén és erőfeszítésével várat építtet magának." *(IV. Béla oklevele, 1249)*

Gyűjtse össze az oklevelekből a királyi adományokat és azok indokait! Tárja fel az adományok juttatásának politikai és katonai jelentőségét! Magyarázza meg, hogy IV. Béla mely politikai fordulatát tükrözik a dokumentumok! [GY]

Nézőpontok

A tatárjárás arányaiban a magyar történelem legnagyobb vérveszteségét követelte. Nem véletlen, hogy szinte minden mozzanata az érdeklődés középpontjában áll, s így az eseményekről többféle megközelítés és értékelés született. Vitatják az áldozatok számát, a tatár seregek kivonulásának okait, a tatárok és a magyarok közötti tényleges erőviszonyokat stb. A számos kérdés közül emeljük ki IV. Béla személyét, illetve az uralkodó értékelését!

„És mivel még kunoknak és nem tatároknak hitték azokat [a Pest alatt pusztító tatárokat], akik most jöttek: az egész nép kiáltozott ellene [Kötöny ellen]: »Haljon meg! Haljon meg! Ő az, aki Magyarország pusztulását szorgalmazza!« És a királyt is szidalmazták miatta, mondván: »Harcoljon a királyunk, aki a kunokat a mi gyűlölségünkre hozta.« Mások az kiabálták: »Harcoljon azokkal a király, akiknek a mi birtokainkat adományozta!« Mivel a király gyakran hallotta e szidalmakat, elküldte egy alattvalóját Kötönyhöz azzal, hogy haladéktalanul jöjjön hozzá. De Kötöny, aki gyakran hallotta a nép kiáltozását, bár mentes volt a bűntől, mégis félt a büntetéstől, és azt üzente a királynak, hogy semmi esetre sem mehet hozzá, hacsak nem küldi érte egy olyan alattvalóját, akinek hatalma lesz ahhoz, hogy őt hozzá vezesse, és a nép kezéből kiragadja. Mikor a hírvivő elmondta ezt a királynak, nagy zajongás támadt a nép között: »Haljon meg! Haljon meg!« És a magyarok és németek hirtelen felfegyverkezve betörtek a palotába, ahol tartózkodott, és erőszakkal hozzá akartak menni. Kötöny pedig övéivel együtt íjat és nyilat ragadva nem engedte, hogy ezek hozzájuk jöjjenek. De amikor a nép nagy sokasága odacsődült, elfogták őket, és azon nyomban levágták a fejüket, és a palotából az ablakon keresztül a nép közé dobták. (…) mondják, hogy ez a király parancsára történt. Mégis, miután bizonyossá vált, hogy Kötöny ebben a gonoszságban nem részes, azt állítják: nem valószínű, hogy a király, aki őt a keresztvízből kiemelte, és neki eskü alatt biztonságot ígért, ilyen gonosztettet követett volna el.

Én ugyan nem akarom eldönteni, hogyan is történt ez; döntse el az, aki tudja, és ő majd cselekedete szerint büntetéssel fog sújtani vagy kegyében részesíteni mindenkit." *(Rogerius: Siralmas ének)*

Vitassuk meg, hogy Béla politikája mennyiben járult hozzá a tatárjárás katasztrófájához! Vitassuk meg az uralkodó módszereinek jellegét és hatékonyságát! Elemezzük a források segítségével a kortársak álláspontját az uralkodóról és tetteiről! **[F]**

Foglaljuk össze tömören a forrásból megismert eseményeket! Határozza meg, mi volt a kun király halálának politikai jelentősége! Magyarázza meg, kiknek állhatott érdekében halála, és miért sikerült a tömeget könnyen a kun király ellen fordítani! Elemezzük Rogerius véleményét az eseményekről és az uralkodóról! **[F]** 18

„Ekkor a király úgy rendelkezett, hogy ne szanaszét, hanem összetömörülve üssék fel sátraikat. Úgy rendeződtek el tehát, mintha valamilyen szűk karámban volnának mindnyájan, körös-körül állítva szekereiket és pajzsaikat, mintegy a tábor védelméül. A sátrak tehát úgy összezsúfolódtak, a sátorkötelek úgy összefonódtak, kölcsönösen úgy összebogozódtak, hogy az út teljességgel be volt hálózva, a táborban nem is lehetett járni-kelni, olyanok voltak, mintha mindnyájukat valamiféle háló tartaná fogva. Ezt tartották a magyarok erős védelemnek, pedig legfőképpen ez okozta vesztüket.

Akkor Batu, a tatár sereg fővezére fölment egy dombra, gondosan megszemlélte a magyar hadsereg egész elhelyezkedését, és visszatérve övéihez, így szólt: „Örvendezzünk, társaim, mert bár nagy annak a népnek száma, mégsem menekülnek ki kezeink közül, mert rövidlátó tanács kormányozza őket. Láttam ugyanis, hogy nyáj módjára valamiféle szűk akolba vannak berekesztve." *(Tamás spalatói érsek, 1240-es évek)*

Vessük össze az érsek leírását Rogerius szövegével (csata menete, felelősség kérdése, módszer stb.)! **[F]** 19

„Kálmán herceg pedig a sereg egy másik oldalán eredt útnak, és éjjel-nappal váltott lovakon megeresztett gyeplővel sietett a már említett Pest felé, a dunai révhez, nem is az országúton, amelyen a magyar nemzet bukdácsolt, hanem úttalan utakon. És bár a vár polgárai arra kérték, hogy maradjon ott addig, amíg hajókat készítenek az úrasszonyok, felségeik átszállítására, mégsem tudták őt visszatartani, sem erre rávenni; azt mondta ugyanis, hogy mindenki önmaga gondoskodjon magáról. Az üldözők megérkezésétől félve ugyanis azonnal átkelt egyedül, és Somogyba futott egy bizonyos helyig, amelynek Segesd a neve. És bár Pest polgárai háznépükkel együtt siettek az átkeléssel, mégis közben meglepték őket a tatárok, és akik nem fulladtak a Dunába, azok kard által pusztultak el." *(Rogerius: Siralmas ének)*

Határozzuk meg, hogyan mutatja be és hogyan értékeli a szerző az államhatalom, a vezetők tetteit! **[SZ]** 20

15. A királyi hatalom meggyengülése

A BÁRÓK ÉS A FAMILIARITÁS IV. Béla adományozási politikája és a várépítések a bárók jelentős megerősödéséhez vezettek. Kedvezett nekik az öreg király és fia között kitört háborúskodás. A **bárók egyre nagyobb összefüggő birtokok** uraivá váltak. Terebélyesedő birtokaik környezetében egyes családok befolyása megnőtt (Csákok, Kőszegiek, Kánok). **A** szomszédságukban élő **kisebb birtokosok (pl. a szerviensek) kénytelenek voltak behódolni, a báró szolgálatába állni.** Igazgatták a nagyúr valamelyik birtokát, irányították bandériumát. Mint kíséretének tagjai, **a báró családjához, famíliájához tartoztak,** ezért e rendszert familiaritásnak nevezik. Familiárisok intézték a bárók országos méltóságaiból adódó ügyeket is, így **a magyar államszervezetet átszőtte a familiaritás.**

A familiaritás néhány jellemzőjében hasonlít a Nyugaton megismert hűbériséghez, de sokban különbözik is attól. Például **a familiáris birtokát a királytól,** és nem urától **kapta,** s a familiáris viszony nem öröklődött.

A NEMESSÉG KIALAKULÁSA A királyi birtokok magánkézre kerülésével a királyi vármegye bomlásnak indult, és **a szerviensek** nehéz helyzetbe kerültek. Az Aranybulla ugyan megerősítette jogaikat, de a vármegyében meg kellett védeniük magukat **a bárók hatalmaskodásával szemben. A királytól megyénként bíráskodási kiváltságot szereztek** (az első ilyen a Zala megyei szervienseknek kiállított kehidai oklevél, 1232). A bárótól függetlenül **szolgabírák**at („a király szolgáinak", a szervienseknek a bírája) választhattak peres ügyeik intézésére. Ezzel évszázados fejlődés vette kezdetét: **a vármegye alapja** már nem a királyi birtok, hanem fokozatosan **a megyében élő birtokosok (nemesek) önkormányzati jogokat szerző közössége** lesz. A terület és feladat változatlan, de már nem királyi vármegyéről, hanem **nemesi vármegyéről beszélünk.**

A XIII. század második felére a szerviensek jogi helyzete megszilárdult. Az **1267-es törvények**ben már **nemesek**nek nevezték őket, és a székesfehérvári törvénynapokon **megyénként választott követeikkel képviseltethették magukat,** ami a nemesi megye megerősödését jelzi. A kialakuló nemességbe „beverekedte magát" a várjobbágyok egy vékonyabb csoportja is.

A korabeli magyar társadalomban **jelentős azoknak a népcsoportoknak száma, amelyek kollektív szabadsággal bírtak.** Nem kerültek földesúri joghatóság alá, és kiváltságaik fejében a királynak fegyveres szolgálattal, közösen megfizetett adóval tartoztak. Földjeik függetlenek voltak a vármegyéktől, saját közigazgatási egységekre, ún. **székek**re tagolódtak. Ilyenek voltak az **erdélyi szászok,** a tatárjárás után letelepült **kunok** és **jászok**, valamint a határvédelmi szerepet ellátó **székelyek**.

A JOGILAG EGYSÉGES JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA A XIII. században folytatódott **a lesüllyedő szabadok, a szolgák és a hospesek összeolvadása,** egy **új, szolgáltatásokra kötelezett társadalmi réteg** kialakulása. A tatárjárás felgyorsította ezt a folyamatot. A hatalmas emberveszteség következtében kevés volt a munkáskéz, a földbirtokosok kedvezményekkel csalogatták birtokaikra a parasztokat (többévi adómentesség, szabad költözés joga). Így a régebben szolgai állapotban élők is jobb feltételeket tudtak kiharcolni maguknak. **Az új réteg, a jobbágyság,** nevét a lesüllyedő várjobbágyoktól kapta, és helyzete nagyjából olyan volt, mint a nyugat-európai jobbágyságé.

A jobbágy birtokosa (és nem tulajdonosa) **telkének.** Ez után rója le szolgáltatásait (az egyháznak, a földesúrnak és az államnak). A jobbágy **ura joghatósága alatt állt,** peres ügyeit az ún. úriszéken a földbirtokos döntötte el. **Ha el akart költözni földesura birtokáról, megtehette:** szolgáltatásai teljesítése után ingóságaival együtt szabadon távozhatott.

A TARTOMÁNYÚRI HATALOM KIBONTAKOZTÁSA **IV. (Kun) László** (1272–1290) gyermekként került a trónra, így **a hatalom a bárók kezébe került.** Az országban anarchikus állapotok jöttek létre. Az egymással harcoló birtokosok falvakat, városokat égettek fel. A felnövekvő király kísérletet tett a hatalmának visszaszerzésére (a bárókkal szemben az egyházra és a nemességre támaszkodott). **A bárókkal szembekerülő egyháziak** a Nyugatról ismert rendi mintát alkalmazva akarták felszámolni az élesedő belviszályt. Rákos mezejére **összehívták „az országlakosok"** (főpapok, bárók, nemesek, kunok, szászok) **gyűlését** (1277), s a királyi tekintély tiszteletben tartására kötelezték a bárókat. Az elfogadott törvényeknek azonban az uralkodó nem tudott érvényt szerezni.

A király számára egyedül a kunok hadereje jelenthett komoly támaszt. (Anyja kun leány volt.) 1278-ban kun csapatokkal – Habsburg Rudolffal szövetségben – tudta legyőzni a cseh uralkodót, Ottokárt **a morvamezei csatában. Győzelme** megakadályozta, hogy Magyarország nyugati határán egy erős birodalom jöjjön létre.

Úgy tűnt, a fiatal uralkodó számára a kunok jelenthetik az egyetlen esélyt a királyi hatalom megerősítésére. Az országba érkező **pápai követ** azonban **a** pogánykodó **kunok erőszakos megtérítésére kényszerítette** Lászlót. A kunok lázadását a bárók verték le (1282). A meghasonlott László pogány szokásokat vett fel, s rövidesen kun bérgyilkosok oltották ki életét (1290-ben).

Az örökös nélkül elhunyt uralkodót **III. András** követte a trónon (1290–1301). András királyi származását, így **jogát a magyar trónra sokan kétségbe vonták,** ami tovább gyengítette a királyi tekintélyt. Ügyes politikával sikerült uralmát elfogadtatni, és a nagyobb bárók támogatását megnyerni. A király ha-

talma azonban ekkor már a vele szövetséges bárói csoporttól függött.

Egyes bárók egész országrészek felett szerzetek hatalmat. Befolyásuk alá vonták az itt élő nemességet, s a királyi, egyházi és világi birtokok egy részét magukhoz ragadták. Udvartatásuk, hadseregük, önálló külpolitikájuk volt. **A hatalmukat több megyére kiterjesztő, s területükön az uralkodói jogokat is kisajátító bárókat tartományuraknak, kiskirályoknak nevezzük.** A legjelentősebb tartományúr a Felvidék északnyugati részét uraló Csák Máté volt. A tartományurak kezében összpontosultak az országos főméltóságok is (nádor, vajda, bánok).

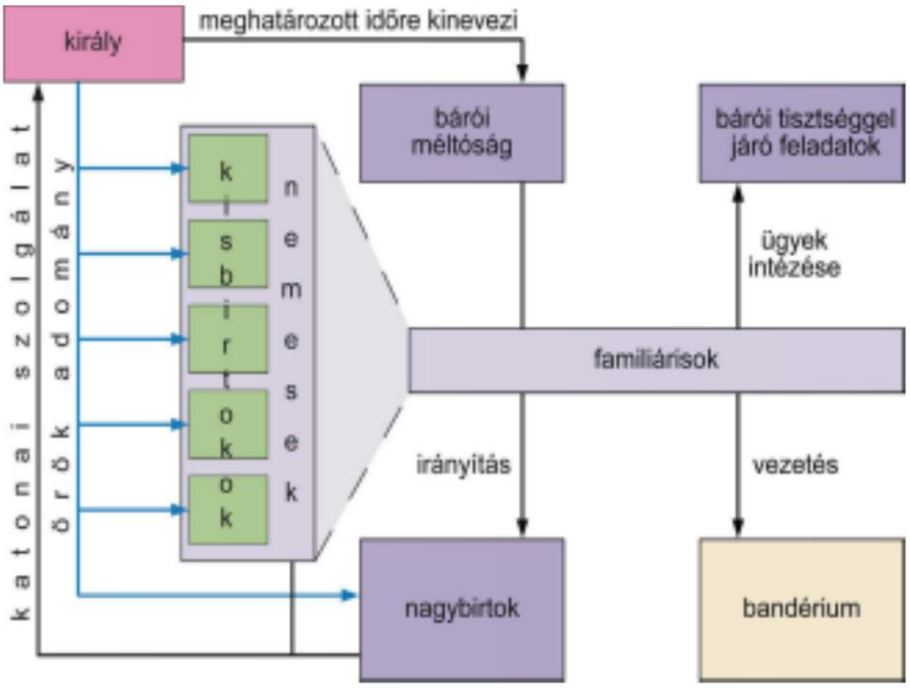
A királyi hatalom megerősítésének folyamatát megakasztotta III. András halála, **1301-ben. Andrással férfiágon kihalt az Árpád-ház,** ami minden eddiginél hevesebb trónharcokat jelentett. Az ország a szétesés szélére sodródott.

ARCHÍVUM

A BÁRÓK ÉS A FAMILIARITÁS

„Tudja meg atyaságtok, hogy (…) püspökségem Vaska nevű birtokára mentem, hogy szemügyre vegyem milyen nyilvánvaló prédálást, erőszakos megszállást, pusztítást és rablást műveltek ott [Kőszegi] Henrik bán fiai: Miklós, egész Szlavónia bánja, és Henrik ispán meg az ő csatlósaik és cinkosaik, s azt olyan elhagyottnak és elpusztítottnak találtam, hogy nemcsak az ott lakóknak mindenét elrabolták, hanem a pusztítás miatt ember is alig maradt benne. A házakból kiüldözött öt aszszony megfagyott a nagy hidegben, az apróbb marhát pedig, a juhokat és kecskéket, amelyeket a nagy hó miatt elhajtani nem tudtak, megnyúzták az irhájukért. Mikor pedig más birtokainkra mentünk, azokat (…) Miklós bán és Henrik ispán által teljesen elpusztítva és lerombolva, minden feltalálható javaikból kifosztva találtuk, az egyházi szabadság és a dicső magyar királyok eddig tiszteletben tartott levelei ellenére." *(Timót zágrábi püspök leveléből, 1281)*

Értelmezze a forrás segítségével a hatalmaskodás fogalmát! Tárja fel, mit jelentett az ország számára a hatalmaskodások elharapódzása! Határozza meg, mely szervezet volt hivatva a hatalmaskodások kordában tartására! Állapítsa meg, hogyan viszonyult az egyház a növekvő bárói hatalomhoz! [F]

A familiaritás sematikus ábrája

Határozza meg a familiaritás fogalmát az ábra alapján! Emelje ki az azonosságokat és a különbségeket a familiaritás és a hűbériség között! Milyen szerepet töltött be a familiaritás a magyar államszervezetben? Tárja fel a kapcsolatot a familiaritás és a középnemesség renddé szerveződésének folyamata között! A familiaritás mely tényezőit emeli ki az ábra, s melyeket hagy háttérben, mit nem mutat meg pontosan? Készítsen olyan ábrát, amely az általunk felvetett kérdésekre is választ ad! [F]

IV. Béla megkoronázza fiát, V. Istvánt (a Képes Krónika iniciáléja). V. István az ifjabb király címet használhatta, és önálló udvartartást vezetett, saját tisztségviselőkkel

Tárja fel, hogy milyen problémákat akartak megelőzni azzal, hogy a fiút még apja életében megkoronázták! Milyen veszélyei voltak e lépésnek? Említsen az ifjabb királyéhoz hasonló közjogi állást az Árpád-korból! [F]

1 2 3

A NEMESSÉG KIALAKULÁSA

„A királynak a Zalán innen és túl lakó összes szerviensei az összes bíráknak és másoknak, kikhez jelen oklevelünk eljut, üdvöt az úrban. Közönségteknek a tudomására kívánjuk hozni, hogy – mivel a mi vidékünkön a gonosz emberek, bűneikből kifolyólag sok rosszat, jogtalanságot, kárt és sérelmes dolgokat követtek el, a hatalmasabbak közül is sokakat igazságtalanul elnyomtak, kik – távol lévén a bíráktól és sok más akadály miatt – a maguk igazát semmiképpen nem kereshették: urunk királyunktól alázatosan és áhítattal az kértük, engedje meg nekünk, hogy mi magunk bíráskodhassunk, és az elnyomottaknak és vég nélküli sérelmeket szenvedőknek teljes igazságot szolgáltassunk, mindazok ellen, akiknek részéről méltánytalanul szenvedünk. A király úr pedig kérésünket kegyesen meghallgatva jóindulatából kifolyólag jóságosan megadta nekünk a tőle kért engedélyt, miután azt elnyertük, amikor magunk körében a gonosz cselekedeteknek megvizsgálásához fogtunk; tiszteletre méltó atya: Bertalan veszprémi püspök (…) Oguz bánt (…) perbe fogta előttünk; (…) Mi tehát látván (…), hogy a püspök tanúinak a vallomása megfelel a törvénynek és jóváhagyandó, a püspököt vezettük be a perelt birtokba (…) Oguz bán ebben erőszakkal megakadályozta őket. És így ugyanazon bán a mi ítéletünket végképpen semmiben sem méltatta figyelemre, holott mégis annak megtartására esküvel kötelezte magát (…) Kelt Kehidán, az Úrnak 1232. esztendejében." *(Részletek a Zala megyei szerviensek okleveléből)*

Határozza meg, mely kiváltságot szerezték meg a királytól a szerviensek! Tárja fel, mi indította őket a kiváltság elnyerésére! Magyarázza meg, mely változás indult el ezzel a magyar államszervezetben! Értékeljük az oklevélben szereplő hivatal tevékenységét és hatékonyságát az ábra segítségével! [F]

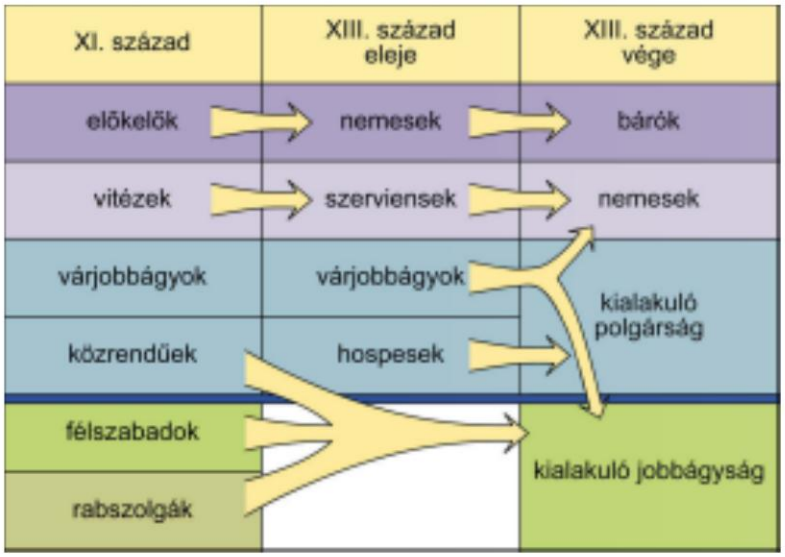
4

„Mi B. [IV. Béla] Isten kegyelméből Magyarország királya és I. [V. István] ugyanazon kegyelem által a magyarok ifjabb királya és erdélyi herceg (…) tudtára adjuk mindazoknak, akik jelen levelünket megtekintik, hogy Magyarország összes nemesei, akiket királyi servienseknek mondanak, hozzánk járulván, tőlünk alázatosan azt kérték, hogy őket (…) elnyert szabadságukban megtartani kegyeskedjünk (…)

8. Úgyszintén elrendeltük, hogy minden évben a szent király ünnepén, közülünk valaki tartozzék Fehérvárra jönni, és minden megyéből két vagy három nemes tartozzék megjelenni, hogy azoknak jelenlétében minden kártevésről és jogtalanságról, bárki okozta és követte el azokat, minden panaszosnak elégtételt szolgáltassunk." *(Részlet az 1267. évi törvényekből)*

Állapítsa meg, milyen társadalmi folyamatot takar a szerviensek elnevezésének megváltozása! Tárja fel, mely alapvető változás kezdetéről vall a forrás! [F]

5

A magyar társadalom átalakulása a XI–XIII. században

Az ábra alapján mutasson rá a társadalmi átalakulás irányára! Vegye számba az egyes társadalmi csoportok kialakulását, helyzetének változását! A magyar társadalom mely csoportjai alakultak át a leggyorsabban? Mi ennek a magyarázata? Milyen külső hatások, események és jelenségek segítették elő a folyamatot? [F]

6

IV. Béla ezüstdénárja

A JOGILAG EGYSÉGES JOBBÁGYSÁG KIALAKULÁSA

„A királyok kiválóságára tartozik és az uralkodók méltóságához illő annál jobban örvendezni az előkelőbb nép számán, minél nyilvánvalóbb, hogy dicsőségük a nép sokaságától bőségesebben gyarapodik. Innen van, hogy akarjuk, jelen levelünk tartalmánál fogva mindenki számára ismertté váljék, hogy mi a Berényből való vendégeinknek, és mindenkinek, aki ahhoz tartozik, ilyen szabadságot engedélyeztünk és rendeltünk: egy-egy telek után éven-

ként három pondust tartozzanak fizetni. (…) Továbbá tizedük gyanánt kepéket fizessenek, (…) Továbbá az ispán megújításakor egy-egy telek után évenként két dénárt tartozzanak adni." *(IV. Béla oklevele, 1264)*

„70. (…) ha valamely nemes parasztja vagy jobbágya akarná, ura birtokáról – engedélyt kapván és a jogos és szokásos földbért megfizetvén – másik nemes birtokára, vagy bármilyenre, bárhová, ahová neki tetszenék, minden javával szabadon átmehessen megtelepedés végett." *(III. András törvényeiből, 1298)*

Állapítsa meg, mely jog biztosításáról tudósít a törvény! Határozza meg, mely folyamat kibontakozását jelzi a rendelkezés! [F]

Fogalmazza meg röviden az oklevél lényegét! Gyűjtse össze, mivel indokolja az oklevél a hospesek támogatását! Állapítsa meg, milyen jogokat szereztek a hospesek! Magyarázza meg a hospesek jogállásának következményeit a magyar társadalomfejlődésre! [F] 7

A TARTOMÁNYÚRI HATALOM KIBONTAKOZTÁSA

„És mivel semmi sincs, ami ragyogóbb fénnyel tündökölne, mint a fejedelemben az igaz hit, elménk minden igyekezetével kívánván a krisztusi hit sátorát növelni, s a lehetőséghez képest ugyanazon igen szent István királynak a mi ősünknek nyomdokait követni, (…) hogy az Úr szérűjébe, a hit egysége alá a többiek közé a kunok népét is (amely nép részben már az Úr jelével van megjelölve s a keresztség szentségét felvette, ámbár még az erkölcsök útján bolyongva jár), a többi részét a pogányság állapotából a keresztény hit megismerésére a tisztelendő és igen szent atyának Fülöpnek, Isten kegyelméből fermói püspöknek a közbenjárásával és az ő szent szolgálatával, az Úr kegyelmének segítségével odavezetjük, hogy az égi királyság a földi által nyerjen szaporodást: ünnepélyesen megígértük és megesküdtünk Isten szentséges evangéliumára, ugyanazon tisztelendő atya, legátus úr [pápai követ] és az összes főpapok és az egyházi férfiak és főembereink jelenlétében, akik akkor ott voltak." *(IV. László oklevéléből)*

Állapítsa meg a kunok szerepét a királyi hatalom fenntartásában! Magyarázza meg, miért tudták betölteni ezt a szerepet a kunok! Állapítsa meg, hogy az egyház hogyan viszonyult a királyi hatalomhoz és annak erejéhez! Tárja fel, hogy a törvény megszületésében milyen szerepet játszott a pápaság! [F]

Kun László ábrázolása a Képes Krónikában 8 9

Milyen uralkodónak mutatja be Kun Lászlót a Képes Krónika? Készítsen jellemrajzot az iniciálé alapján! [F]

A morvamezei csata egy XIX. századi festő, Than Mór elképzelése szerint. A képen a két győztes: Habsburg Rudolf és IV. (Kun) László üdvözli egymást a vesztes Ottokár holteste mellett 10

Mit kívánt közölni a festő a csata kapcsán? Milyen eszközökkel hozza ezt tudomásunkra? Válaszához gondolja át a XIX. századi Magyarország történelméről általános iskolában tanultakat! [F]

11 Magyarország a XIII. század második felében

12 Kövesse nyomon a térképvázlat alapján Magyarország külpolitikáját a korszakban!

13 Kövesse nyomon a magyarországi belpolitikai folyamatokat! Tárja fel a bel- és a külpolitika közötti összefüggéseket! [F]

„1. Az összes még meg nem keresztelt kunok megkeresztelkedéséről.

2. A kunok állandó letelepüléséről

És határozottan kötelezték magukat, hogy eltávozzanak és visszavonuljanak sátraikból és nemezből készült házukból és keresztény szokás szerint falvakban, földbe épített épületekben és házakban fognak lakni és tartózkodni, s határozottan ígérték, hogy mindenben a keresztény erkölcsökhöz és szokásokhoz fognak alkalmazkodni."

Fogalmazza meg, hogy a kereszténységet a kortársak milyen tartalmakkal azonosították! Keressen korábbi hasonló példákat! [F]

„3. Hogy a jövőben a kunok mindenféle erőszakoskodástól és emberöléstől tartózkodni fognak.

4. Nyomozók kiküldéséről a kunok egyes nemzetségeihez és nemzetségi ágaihoz.

5. Arról, hogy a kunok minden általuk elfoglalt egyházat, monostort és egyházi vagy világi birtokot vissza fognak adni."

Állapítsa meg, kiknek állt érdekében a kunok megrendszabályozása! Határozza meg, milyen indulatokat és okokat tudtak felhasználni ezek az erők céljaik eléréséhez! [F]

14 *„c)* Ha pedig esetleg az említett kunokat az előbb mondott dolgok teljes egészében való megtartására és teljesítésére sem buzdításokkal, sem rábeszélésekkel, sem érvekkel és kérésekkel nem tudnánk rávenni: magunkra vállaltuk, megígértük és megesküdtünk, hogy az említett országgyűlésen az említett kunok ellen az országunkból és az uralmunk alá tartozó tartományokból általános hadfelkelést hirdetünk és rendelünk el, amelyre a mi és országunk barátait is meghívjuk és meghívatjuk, hogy őket a mondott sereg által és bármely hasznos eszközzel a királyi hatalom erejével arra kényszerítsünk, hogy a felmondott dolgokat teljes egészükben elfogadják, megcselekedjék és meg is tartsák." [IV. *(Kun) László törvényeiből, 1297]*

Állapítsa meg, milyen lehetett az esélye a „dolgok teljes egészében való" megtartására! Magyarázza meg, mivel járt volna a királyi hatalom számára az erőszakos fellépés! [F]

15 Kun László halála (Képes Krónika)

III. András behozatala Magyarországra

16 Hasonlítsa össze a képet Imre herceg temetésének ábrázolásával (78. oldal)! [F]

Mire utal az esemény bemutatása (téma, kíséret, öltözet stb.)? [F]

„Ezt látván ugyanazon András király a Szentlélektől vezéreltetve őkegyességének füleit megnyitotta, és a hű tanácsokra hallgatva, országos gyűlést hirdetett avégből, hogy a főpapok és egyházi férfiak, valamint az ország nemesei – valamennyi báró nélkül, amint az szokásos – ez országnak (…) segítségére jöjjenek (…)

1. Hogy András urat, aki királyi nemzetségből származik, úgy tiszteljük, mint az ország törvényes urát.

2. És, hogy ő személyében a királyi méltóság a maga fenségének megfelelően ragyoghasson, minden királyi, valamint királynéi birtokot, amit bárki – akár férfi, akár nő – jogtalanul elfoglalt, teljes joggal vissza kell adni.

3. Az egyháznak és a nemeseknek birtokokra, vásárhelyekre, vámokra és egyebekre vonatkozó jogait, melyeket bármely időben és bárki jogtalanul elfoglalt, teljességgel vissza kell állítani.

4. *a)* A bárók és más hatalmaskodók a pusztításoktól teljességgel tartózkodjanak, és azok helyett, melyeket gonoszul cselekedtek, megsértvén a királyi feléséget, forduljanak a király úr kegyelméhez, bocsánatot kérvén vétkeikért (…)

13. A király úrnak jelentést ezután a király úrnak az embere tegyen, akit erre különlegesen kiküldött, és minden megyéből négy nemes [a szolgabírák], akiket az elmúlt vagy jövőbeli fosztogatások kinyomozására és megtudakolására kirendeltek, ama káptalanok tanúbizonysága mellett, ahol ezeket az elítélésre méltó dolgokat elkövették, vagy cselekedték (…)

33. Úgyszintén elrendeltük, hogy a nemesek szolgálhassanak, akiknek akarnak, önkéntes akaratukból. És ha valaki a hatalmasok közül az ilyen nemeseket erőszakkal vagy hatalommal arra [kényszeríti], hogy neki szolgáljanak, vagy őket emiatt személyükben vagy vagyonukban megsérti, vagy megterhelni [merészkedik] – [és így] – eme rendelkezések ellen jár el, e cselekedet által azonnal a most hozott kiközösítési ítélet alá essék." *(III. András 1298-as törvényeiből)*

Jellemezzék az ország belpolitikai helyzetét a törvények alapján! Tárjuk fel, mely társadalmi rétegekre kíván támaszkodni az uralkodó! Magyarázzák meg, milyen jellegű politikai berendezkedés kiépítése rajzolódik ki a forrásból! [F]

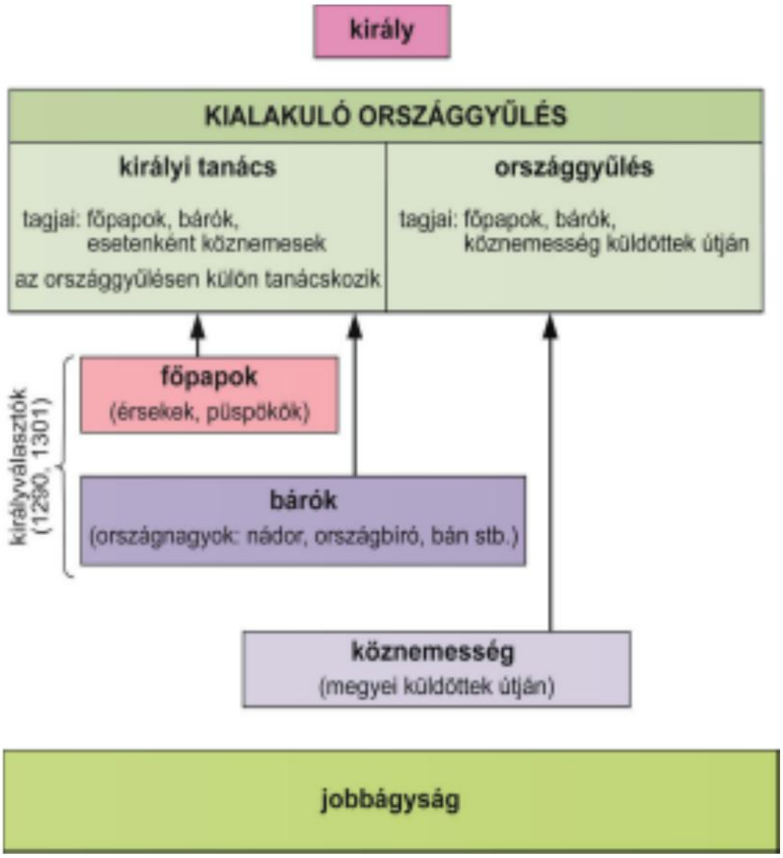

Tartományúri hatalom Magyarországon

Milyen folyamat indult el Magyarországon? Hasonlítsa össze az egyetemes történelem során kibontakozó hasonló folyamatokkal! [F]

18

17

A magyar társadalom és az államszervezet fejlődése az Árpád-korban

Vázolja fel az ábra alapján a magyar társadalom szerkezetét! Mely társadalmi csoportok tudták érdekeiket érvényesíteni a politikában? Mely intézményeken keresztül tudtak az egyes társadalmi csoportok beleszólni a politikába? Milyen változásokat figyelhetünk meg a három évszázad során? Milyen hatalmi-kormányzati rendszer kiépülésének kezdetét jelzi az ábra? Melyek a korábbi rendszerre, és melyek az új berendezkedésre utaló jegyek? [F]

19

Csatajelenet egy XIII. századi övcsatról

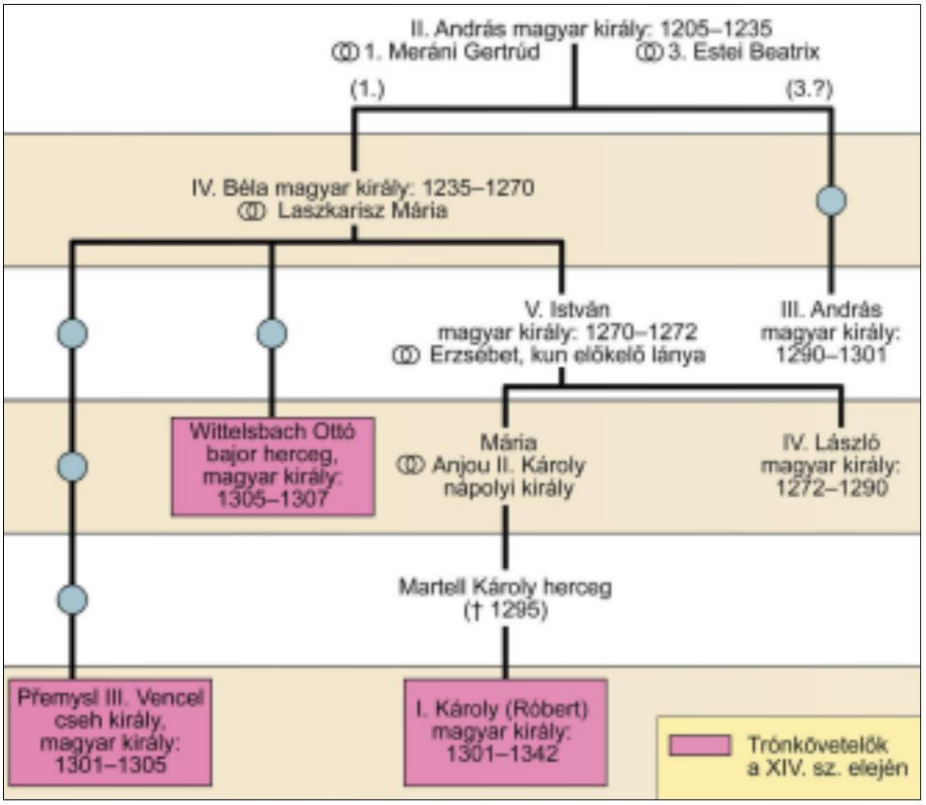
Az előkelők helyzetének mely változásáról tudósít a csatajelenet? [F]

20

Nézőpontok

III. András halálával az Árpádok férfiágon kihaltak. V. István (IV. Béla fia, uralkodott 1270–1272) azonban házassági szerződést kötött Anjou Károly nápolyi királlyal, ami a kor szokásai szerint lehetőséget biztosított a két dinasztia számára kölcsönös öröklésre.

Tekintsük át az öröklődés és a házasságok szerepét a középkori Európában! Keressünk történelmi analógiákat!

Az Árpád-házi királyok leszármazási táblája

21 Állapítsa meg az ábra alapján az uralkodók és utódaik közötti rokoni kapcsolatot! Mire következtethetünk ebből?

22

23 Szent Margit, IV. Béla lánya. A királyok leányainak fontos politikai szerepük volt: házasságukkal szövetségeket pecsételtek meg. Margit azonban a csehekkel szövetségre törekvő apja akaratával is dacolva visszautasította II. Ottokár cseh király kezét

„Károly [nápolyi király] az egyház összes hívének ezen nyílt levelünkkel mindenkinek, a mostaniaknak is és a jövendőbelieknek adjuk tudomására, hogy mi Isten és a Szent Római Egyház szolgálatában a hit és az Isten szent egyháza ellenségeivel szemben a leghűségesebb fejedelmekkel szövetséges viszonyra lépni törekszünk gyermekeink és a mondott fejedelmek fiai és leányai házassága és jegyessége révén; látjuk , hogy e világ más fejedelmeinél, akikkel most szabadon létesíthetők házassági kötelékek, kiválóbb és nemesebb, hatalmasabb, nagyobb hitű és értékű István úr, Isten kegyelméből Magyarország ragyogó királya, Erdély és Szlavónia hercege és a kunok ura, a mi legkedvesebb barátunk, szent és igen nagy királyok nemzetségéből született, hatalmas és harcias és a keresztény hit és a Szent Római Egyház ellenségeivel szemben próbált fejedelem; akarjuk a mondott király úrnak (…) teljességgel tudtára adni, hogy, ha neki tetszik, most és mindörökké ő és mi, a tiszteletre méltó és hívő férfiú, Bernard, a cassinói monostor tiszteletre méltó apátja, és a nemes Amelius de Curbanus báró és Bernard de Brulius mester, kedvelt tanácsosaink és familiárisaink bölcsességében és hűségében, akiket kijelölünk, teszünk és rendelünk meghatalmazottaikká és különleges követeinkké fiaink és leányaink és a mondott király fiai és leányai közötti jegyességek és házasságok megtárgyalására, létrehozására és véghezvitelére Magyarország mondott király urával oly módon és alakban, amely által kellőképpen jól, alkalmatosan és egyenlően létesíthetők és erősen megköthetők lesznek (…) *(Anjou Károly okleveléből, 1269)*

Foglaljuk össze röviden az oklevél tartalmát! Gyűjtsük össze a szerződésbe épített garanciákat! Tárjuk fel a szerződés megkötésének aktuálpolitikai okait! [SZ]

16. I. Károly, a reformer király

HARC A TRÓNÉRT Az Árpád-ház kihalását követően újult erővel folytatódtak a **trónharcok**. A számos leányági trónkövetelő közül **a nápolyi Anjou-házhoz** [anzsu] **tartozó I. Károly került ki győztesen,** akit a magyar történelemben Károly Róbertként is számon tartunk.

A kamasz Anjou Károly a délvidéki tartományurak támogatásával már 1301-ben Esztergomban megkoronáztatta magát. Ügyes politikai érzékkel a tartományúri hatalom felszámolásában érdekelt főpapokra és a nemességre támaszkodott, és – országos tisztségek fejében – néhány kiskirály is elismerte hatalmát (Aba Amadé, Borsa Kopasz, Csák Ugrin). Később a pápa nyomására újabb tartományurak fogadták el uralkodónak (Csák Máté, Kőszegi Henrik). Az 1308-ban Pesten tartott gyűlés királlyá választotta, s rá egy évvel Budán megkoronázták. Ezután azonban még egy koronázás következett (1310), mert a XIII. századra kialakult a **koronázási rend** szerint csak azt ismerték el egyértelműen királynak, akinek **Székesfehérvárott, az esztergomi érsek** tette fejére **a Szent Koronát.**

A TARTOMÁNYÚRI HATALOM FELSZÁMOLÁSA **I. Károly** (1308–1342) csak fokozatosan, a tartományúri hatalom felszámolásával tudta uralmát megszilárdítani. Ebben a hosszú küzdelemben – akárcsak a korona megszerzésében – **a főpapságra, a nemességre és néhány város polgárságára támaszkodhatott.**

Károly a helyzethez igazította a módszereit. A legerősebb tartományurakat (pl. Csák Mátét) nem háborgatta, viszont akiket lehetett, kijátszott egymás ellen. Másokat rászedett (pl. Kán Lászlótól a vajdai méltóság ígéretével szerezte meg a koronát). Gyarapodó híveit gazdagon megjutalmazta. Ha alkalom kínálkozott, fegyverhez is nyúlt. Az erősödő Károlyhoz **egyre többen csatlakoztak a tartományurak familiárisai közül.** Amikor a kassaiak szembekerültek az Abákkal, nem habozott az uralmát egyébként elismerő tartományúrral szemben a város mellé állni. **A rozgonyi csatában a szász polgárokkal összefogva győzte le az Abákat** (1312). Károly fokozatosan kiterjesztette hatalmát az egész országra. Fegyverrel törte meg a Kőszegiek és a tiszántúli Borsa Kopasz hatalmát. **A tartományurak nem fogtak össze ellene, ezért sorra legyőzte őket.** Legjelentősebb ellenfele, Csák Máté földjére azonban csak annak halála után tehette rá a kezét (1321).

A KIRÁLYI HATALOM POLITIKAI ALAPJAI Károly a tartományurak leverésével **megnövelte a királyi birtokállományt.** Ugyanakkor adományokkal az őt támogató familiárisokból **új, a személyéhez hű bárói réteget hozott létre** (Garaiak, Laczfiak). Az új főnemeseket nemcsak a hála kötötte az uralkodóhoz. A bárók jövedelmének nagyobbik része a király által nekik adományozott méltóságokból (nádor, vajda, tárnokmester, bán stb.) származott. Ezekkel **a méltóságokkal** ugyanis **együtt járt bizonyos királyi várak és földek birtoklása** (ún. honor birtokok). Mivel e méltóságokat gyakran újraosztotta az uralkodó, **a bárók jövedelmei jelentős részben az uralkodó kegyétől függtek.** A hűséges bárók és Károly familiárisai élvezhették a **királyi udvar** fényét, lovagi külsőségeit.

Károly **erős királyi bandériumot** tartott fenn hatalmának biztosítására. Az ország hadereje a királyi had mellett a bárói és a vármegyei bandériumokból, valamint a kun könnyűlovasságból állt.

KÁROLY GAZDASÁGI REFORMJAI A királyi udvar és a hadsereg költségei egyaránt megkövetelték a jövedelmek növelését. A regálékból származó bevételek emelését az ország gazdasági fejlődése és ásványkincsekben (arany, só) való gazdagsága tette lehetővé.

Károly **a nemesfémbányászat fellendítése** érdekében bányászokat telepített az országba. A földbirtokosokat is érdekeltté tette a bányászatban. A korábbi gyakorlattal ellentétben **földesúri birtokon is engedélyezte ércbányák nyitását.** (Régebben az terület, amelyen bányát fedeztek fel, csere útján a királyé lett.) **A földbirtokosok** így bányáikból **megkapták a** bányászok által fizetett **bányabér,** az urbura (általában a kitermelt fém tizede) **harmadát.** (A bányabér kétharmada továbbra is a királyt illette.)

A legnagyobb hasznot a királyi nemesfém-monopólium biztosította a király számára. Nemesfémmel csak a király kereskedhetett. **A** kitermelt **nemesfémet** ezért nyers állapotban **be kellett szolgáltatni a királyi kamarákhoz** (kincstári hivatalok), ahol vert pénzt adtak érte cserébe. A pénzérmékkel azonban jóval kevesebb (40-50%-kal) nemesfémet adtak vissza, a beszolgáltatottnál.

Károly intézkedései nyomán fellendült a bányászat a Garam mentén elterülő városokban: Körmöcbányán, Selmecbányán, Besztercebányán. Magyarország Európa fő aranytermelőjévé vált. **Az uralkodó** pedig hatalmas jövedelmekhez jutott, s **értékálló aranypénzt** (aranyforint) **verethetett.**

Az értékálló pénz megjelenésével a király elvesztette **az évenkénti pénzbeváltásból származó bevételt** (kamara haszna). Ennek **pótlására kivetette a kapuadót** (1336), amelyet a jobbágyok portánként (kapunként) fizettek (18 dénár).

A pénzben fizetendő adó bevezetését az tette lehetővé, hogy a jobbágy már el tudta adni terménye egy részét a piacon. **Az árutermelés kibontakozásával és a pénzgazdálkodás fejlődésével megerősödtek a városok** is. Magyarországon kevés nyugati típusú város jött létre (olyan, amelyben megjelentek a céhek). Ilyenek voltak a nagy önállósággal rendelkező, fallal körülvett **szabad királyi városok** és a **bányavárosok.** A városok zömét a **földesúri joghatóság alatt álló mezővárosok** alkották. Ezek mezőgazdasági jellegű városok, korlátozott önállóságuk legfőbb eleme az **egy összegben történő adófizetés** volt.

A gazdaság fejlődése biztosította a távolsági keres-

kedelmet megadóztató **harmincadvám** sikerét. **A külkereskedelemben** a beérkező iparcikkekért (szövetek, fegyverek, egyéb fémáruk) **Magyarország** döntő mértékben **aranypénzzel és** részben **élelmiszerekkel** (élőmarha, bor) **fizetett.**

KÁROLY KÜLPOLITIKÁJA Károly megkísérelte az Árpádok korában a magyar királyságtól függő tartományok felett visszaszerezni a hatalmat. Kiterjesztette a befolyását a Duna menti várakra (Nándorfehérvár), Havasalföldön azonban kudarcot vallott (1330).

Igyekezett rokoni kapcsolatokat kiépíteni az európai uralkodócsaládokkal, és jó viszonyt ápolni Magyarország szomszédaival. **A lengyel** Łokietek **Ulászló leányát,** Erzsébetet **vette feleségül.** A **visegrádi királytalálkozó**n (1335) megbékítette a cseh (Luxemburg János) és lengyel (Łokietek Kázmér) királyt: a lengyelek elismerték Szilézia elvesztését. Visegrádon a cseh uralkodóval megállapodott az árumegállító joggal rendelkező Bécset elkerülő kereskedelmi útvonal megnyitásáról. A terv azonban jórészt meghiúsult, mert a kereskedelmi útvonalak kialakulásában gazdasági és földrajzi tényezők, és nem a politikai döntések játszottak szerepet.

Dinasztikus politikája eredményeként **Károly biztosította, hogy elsőszülött fia, Lajos örökölje a lengyel trónt.** Kisebbik gyermeke, **András** igényét **a nápolyi trónra** házassági szerződéssel alapozta meg.

ARCHÍVUM

1 A Szent Korona megtalálása (Képes Krónika). Amikor Vencel lemondott a magyar trónról, átadta a Szent Koronát kijelölt utódjának, Wittelsbach Ottó bajor hercegnek. 1305-ben a Magyarországra igyekvő Ottó nyergéről leoldódott a csobolyóba rejtett korona, amelyet csodával határos módon találtak meg az országút porában

Miért emeli ki a Képes Krónika ezt a jelenetet? [F]

HARC A TRÓNÉRT

„Mi pedig, miután a fentiekről testvéreinkkel [a bíborosokkal] szokásos vizsgálatot tartottunk, szerfelett alapos megfontolás nyomán a nevezett magyar királyság helyzetét siralmasnak, kétségbeejtőnek és bizony könnyeket fakasztó együttérzésre méltónak ítéltük meg, mivel a helyzete főleg az uralkodásért folyó, említett viaskodás következtében egyre rosszabbá válik: (…) Köztudott s maradandó tényként nyilvánvalónak mutatkozott, jóllehet nem ítélőszékünk előtt volt ismert számunkra, hogy Szicília említett királynéja – atyja, Magyarország királya, a híres emlékű István révén az elsőszülöttségi jog birtokában – néhai Lászlónak, Magyarország királyának, mindkét szülő után testvérének legközelebbi hozzátartozója, utóda és örököse abban a királyságban, (…) ezért az említett cseh király és fia [II. és III. Vencel] Magyarország királyságában semmire sem hivatkozhat és alapozhat, csak egyedül a választásra, amelyről azt állítják, hogy a király fiával kapcsolatban megtörtént. Ez viszont kétségtelenül különböző okok miatt, miként azt a józan ész az első látásra is jelzi, egyáltalán nem törvényes, sőt egyenesen semmit sem ér, mindenekelőtt azért, mert – amint azt az írott kánon sora kinyilvánítja – a Magyarország feletti uralom örökösödési jogból származik, választással történő döntésre nem bízható.

(…) testvéreink tanácsára úgy döntünk, határozunk, nyilatkozunk és azon akaratunkat fejezzük ki, hogy nevezett Mária Magyarország egész királyságában s az összes ehhez tartozó részeken, mindenütt a földön Magyarország királyné-

Trónharcok Magyarországon és a tartományúri hatalom fölszámolása

A térkép alapján ismertesse a trónért folytatott harc eseménytörténetét! Vegye számba, mely erők sorakoztak fel a királyi hatalom mögött! Mi lehet az oka, hogy a trónra pályázók közül Károly tudta ezeket az erőket összefogni? Milyen módszerekkel szorította vissza Károly a tartományurakat? Mely tényezők játszottak a kezére? Miért jelöli külön színnel a térkép a székesfehérvári koronázást? [F]

2

jának, az említett Károlyt, az ő unokáját pedig királynak nevezzék, s annak címezzék élőszóban, a közzétett iratokban és a hivatalos dokumentumokban. Továbbá, hogy a már mondott Magyarország (…) főpapjai, papjai, bármilyen méltóságúak, helyzetűek és állásúak is legyenek, valamint bármilyen rendi szerzetesei, továbbá ispánjai és bánjai, bárói, vitézei, polgárai, lakosai bármilyen legyen is állásuk, tisztségük, méltóságuk és helyzetük, kötelesek Magyarország nevezett királynéjának s unokájának – buzgón engedelmeskedni." *(VIII. Bonifác pápa bullája, 1303)*

3

Állapítsa meg a pápai bulla kiadásának céljait! Fogalmazza meg, a bulla jelentőségét Károly Róbert számára! Határozza meg, milyen eszközökkel kívánta a pápaság álláspontját érvényesíteni! [F]

Elemezze a bulla érvelését! Tárja fel, a pápaság elvi alapjait és magyarázza meg, hogy ez az érvelés hogyan kapcsolódik a korszak egyetemes társadalomfejlődéséhez és a magyar viszonyokhoz! [F]

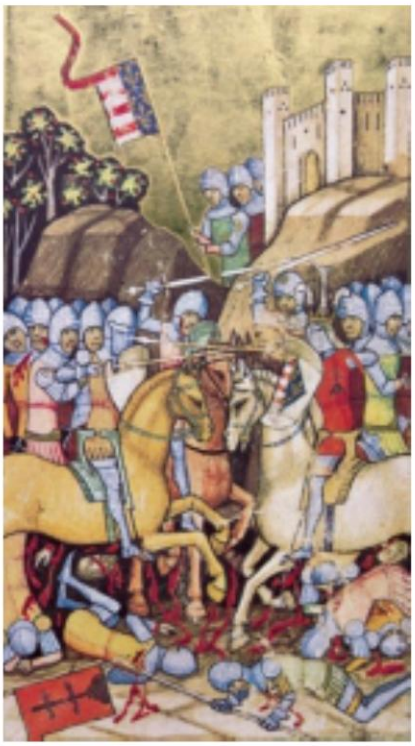
A TARTOMÁNYÚRI HATALOM FELSZÁMOLÁSA

„Az Úr ezerháromszáztizenkettedik évében, amikor Károly király a Sarusnak nevezett királyi várat – amelyet Máténak, a nagyhatalmú főúrnak a megbízásából Miklós fia, Demeter tartotta birtokában – saját haderejével ostromolta, ez a Máté, Trencséni Péter fia 1700 lándzsás zsoldoskatonát és az egész saját haderejét a király ellen küldte Demeter megsegítésére, hogy a túlerővel messze elűzze a királyt a vár alól. A sereg vezéréül az említett Demetert és a Szépnek vagy Nagynak nevezett Abát jelölte ki.

Amikor a király hallott a jövetelükről, úgy gondolta, hogy nem tud ellenállni nekik, ezért visszavonult Sepesbe. A sepesiek pedig hűségesen adtak neki lovasokat és gyalogosokat, a király ezekkel merészen megtámadta ellenségeit. Időközben ezek a Kassának nevezett várost kezdték ostromolni Amádé nádor halála miatt, akit Kassán a kassai németek, vagyis inkább szászok ártatlanul meggyilkoltak. Amikor a felderítők jelentették a király jövetelét, otthagyták a várost, és bátran a királyi sereg elé vonultak. A király is meg ők is nagyon siettek a csatára alkalmasabb terep felé, s ezt a helyet ők foglalták el előbb. (…)

Amazok pedig, a béke legádázabb ellenségei, fegyvereiket feltöltve egy hegy ormáról leereszkedtek az előbb említett völgybe, a király elleni harcra készen; és ennek a hegynek az oldalában (…) olyan öldöklő csatát vívtak, amilyen a tatárok ideje óta nem volt Hungáriában. (…) és még mások is sokan halálosan megsebesülve itt vagy másutt rótták le adójukat a halálnak; és bár a király oldalán többen estek el, mégis a király nyerte el dicsőségesen a győzelmet, hisszük és valljuk, hogy ezt Isten cselekedte." *(Képes Krónika, 1358)*

Határozza meg a forrás alapján az egymással szemben álló feleket! Állapítsa meg, kikre támaszkodott a csatában a király! Jellemezze Károly taktikáját! Elemezze a szerző viszonyulását az eseményekhez és a szereplőkhöz! [F]

A rozgonyi csata a Képes Krónika miniatúráján

4

Milyen jellegű alakulatok vívták meg a csatát? Vonjon le ebből következtetéseket a magyar társadalomtörténetre vonatkozóan! [F]

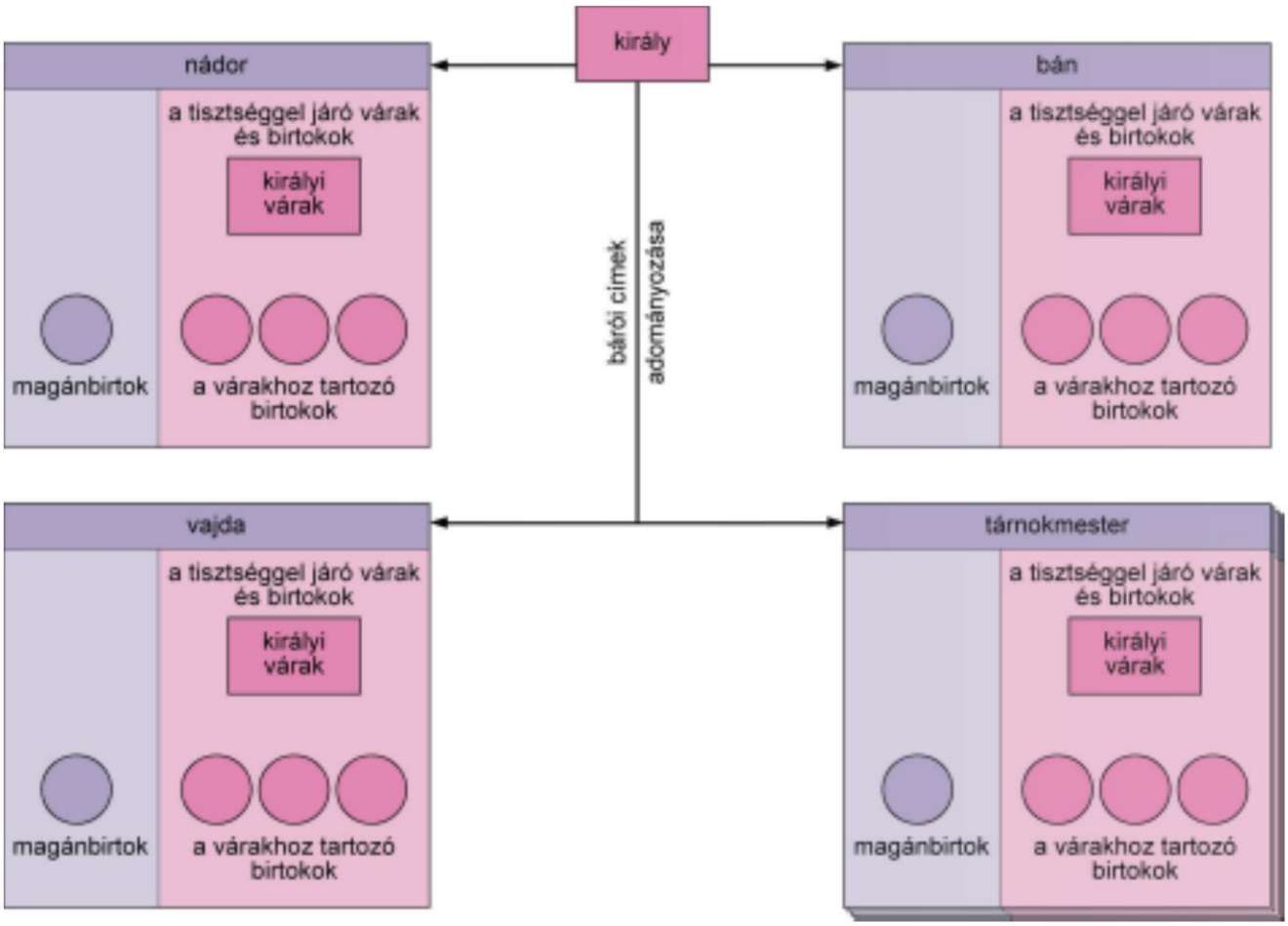
5

A KIRÁLYI HATALOM POLITIKAI ALAPJAI

„Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, a jelen oklevél révén emlékezetül adjuk mindenkinek, akit illet, hogy személyesen járult királyi felségünk színe elé Biter fia, Péter mester (…) és hűséges szolgálataikra emlékeztetve kinyilvánították kérésüket, hogy (…) váraikat az azokhoz tartozó birtokokkal együtt, (…) amely várak és birtokok közül egyesek örökségképpen, mások szerzés révén képezik tulajdonukat, néhai Trencséni Máté, a mi hűtlenünk hatalmaskodva, az ő károkra és sérelmükre elfoglalta, királyi felségünk mindezeket adja és állítsa vissza nekik. Mivel az erényt jutalommal és a hűséget jótéteménnyel illik viszonozni, megfontolván a nevezettek hűségét, valamint hű szolgálataikkal szerzett érdekeiket, az előbb mondott várakat és birtokokat összes hasznaikkal és tartozékaikkal visszaadtuk (…)" *(I. Károly oklevéléből, 1321)*

6

Magyarázza meg, miért támogatták a Balassák (Biter családja) az uralkodót! Állapítsa meg, miként honorálta szolgálataikat az uralkodó! Tárja fel a hasonló intézkedések következményeit a királyi birtokállomány alakulására! [F]

7

A honorbirtokok rendszere

Hogyan alakult a királyi földbirtokállomány a tartományurak legyőzése után? Az ábra alapján állapítsa meg a királyi birtokok és a bárói birtokok arányát! Határozza meg az ábra alapján a honorbirtok fogalmát! Mi a kapcsolat a honorbirtokok és a bárói címek között?

8

I. Károly aranyforintjának két oldala

Mi tette lehetővé, hogy az uralkodó értékálló aranypénzt hozzon forgalomba? Mit jelentett a korszakban az értékállóság és az állandóság? Mérlegelje a királyi hatalom szemszögéből, hogy mely érvek szólnak az értékálló pénz bevezetése mellett, és melyek ellene!

9

KÁROLY GAZDASÁGI REFORMJAI

„Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, (…) igyekeztünk gondoskodni arról és figyelni arra, hogy a jelenleg forgalomban levő, tudniillik múlt évi, megújítandó és örökké tartó, tudniillik más hasonló pénzfajtáknál alkalmasabb pénzünk által országunk helyzetén a pénzforgalomban jobbítani lehet, és ez a szomolnoki és körmöci kamaráinkhoz tartozó kerületekben, megyékben és városokban Frichko mester [budai polgár] révén javítható és reformálható.

Az ő szorgalmas hűségét elismerve, az előző évi pénznek újraverésére szolgáló említett kamaráinknak, tudniillik a szomolnokinak és a körmöcinek az ispánságát valamennyi megyével, kerülettel, faluval, mezővárossal és várossal, amelyek közismerten régtől fogva ugyanezen kamarához tartoznak, (…) kilencszázhuszonöt márkáért, hasonlóképpen a Duna másik oldalán, tudniillik a pozsonyi és a váci résztől északra lévő (…) megyékkel együtt, amelyek a körmöci kamaránkhoz tartoznak, ugyanezen Frichko mesternek hatszáz márkáért, amely részint Loránd vagy budai kamaránk más ispánjai által a korábbi módon verendő forintban, részint pedig a mi szomolnoki és körmöci kamaráink szokásos helyein ugyanezen Frichko mester által készítendő pénzben alább, az Úr 1338. évében, megadott időpontban nekünk fizetendő, a jelen dátumtól egy év időtartamra adtuk és bérbe adtuk kezelésre, felügyeletre és igazgatásra az érseki tizeddel együtt (…)" *(I. Károly okleveléből, 1338)*

Állapítsa meg az oklevél alapján, hogy mit adott bérbe az uralkodó! Határozza meg, mely előnyök reményében történt meg a bérbeadás! Elemezze a kamarák szerepét az oklevél és a térképvázlat alapján! [F]

„(…) mivel azt akarjuk, hogy harmadrészig égetett [idegen fémet egyharmad részben tartalmazó] és nagyobb számban kibocsátandó ezen mostani pénzünk egész országunkban változatlanul állandó forgalomban maradjon, és azt elárassza, s hogy kamaráink tavalyi, tavaly előtti és a négy évvel ezelőtt kibocsátott dénárjai ugyanezen újakkal együtt, egyidejűleg legyenek forgalomban, s azokat emezekkel egyformán fogadják el – határozván elrendeltük és parancsoljuk, hogy minden megyében, minden egyes kapu után, amelyen szénával vagy gabonával megrakott szekér képes befordulni vagy azon át kijönni –, lakjék bár ugyanazon kapu mögött, illetve kapuval rendelkező telken három vagy négy, vagy ennél több ember, hacsak nem annyira szűkölködő és szegény, hogy azt sem képes megfizetni, (…) kivévén a mi királyi és királynéi szolgáinkat (…) kivévén továbbá az egyházakat, városokat vagy másokat, akik nyilvánvaló kiváltságot, szabadságot élveznek, a kirovás megtörténte után 15 napon belül 18 dénárt a kamarák ispánjának a kezéhez kell szolgáltatni és fizetni." *(I. Károly 1342. évi dekrétumából)*

Állapítsa meg, mely királyi jövedelemtől esett el az uralkodó az állandó értékű pénzek, az aranyforint, az ezüstdénár és ezüstgaras bevezetésével! Tárja fel, mivel kívánta pótolni e kiesett jövedelmeket az uralkodó! Magyarázza meg, mely tényezők és folyamatok tették lehetővé a reform bevezetését! Elemezze, miért lehetett pénzügyileg is kedvező az uralkodó számára a reform! [F]

10

„(…) jóllehet országunk régi és most is szilárdan megtartott szokása kívánja meg, hogy mind az egyházak, mind országunk bármely nemese földjeinek, illetve birtokainak, amelyek területén arany- vagy ezüstbányát találnak, valamely méltányos csere révén a király kezéhez kell jutniuk, mégis, mivel a királyi felségnek gondosabban kell szem előtt tartania a saját és alattvalóinak hasznát, megfontolva lélekben, hogy a földek és birtokok ilyenféle elvétele miatti félelemből országunk lakói révén az ország Isten által emberi használatra és nyereségre rendelt nagy kincstára a földek mélyén elrejtve marad, mert nem akarják feltárni, ha csak nem jut nekik ebből megfelelő ellenszolgáltatás. Országunk főpapjainak és báróinak alaposan megfontolt tanácsával egyetértően kegyesen elrendeljük örökre szólóan, hogyha a főpapok, szerzetesek és világi papok vagy a nemesek bármelyikének földjein és birtokán arany-, illetve ezüstbányát fognak találni, s amennyiben nem tagadják le azok létezését és nem tagadják meg a feltárásukat, akkor ugyanők örökre élvezzék örvendezve azon földjeik változatlan birtoklását, amelyeken ezek az arany- és ezüstbányák találhatók, sőt a földjükön talált arany-, illetve ezüstbányákból származó, a bányászok szokása szerint befolyó királyi jövedelmek harmadrészét is kapják meg teljességgel örök időkre." *(I. Károly oklevele, 1327)*

Határozza meg, kinek a földjén lehetett Magyarországon nemesfémbánya az Árpád-korban! Állapítsa meg, miben változtatott ezen a gyakorlaton Károly király! Magyarázza meg a királyi reform céljait! Állapítsa meg, hogy a rendelkezés értelmében mekkora jövedelemhez jutottak a földbirtokosok! [F]

11

12

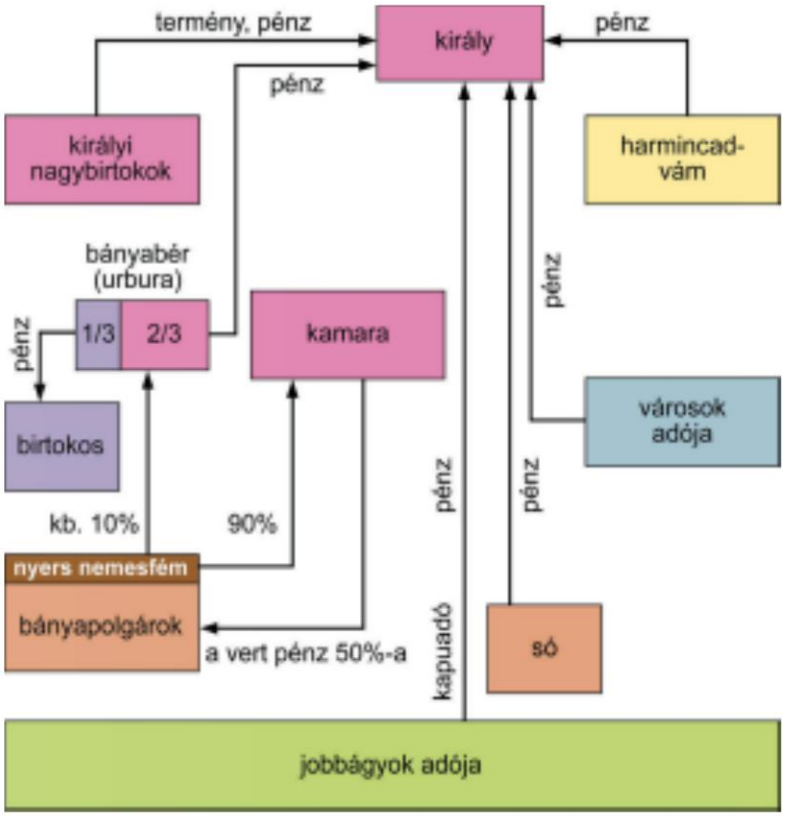
13

Körmöcbánya látképe

Milyen következtetéseket tudunk levonni a középkorra vonatkozóan a mai látképből? Keresse meg a térképvázlaton Körmöcbányát! Mely fém bányászatának volt a központja? Milyen egyéb államigazgatási feladatot látott el a város? [F]

I. Károly jövedelmei

Csoportosítsa az uralkodó bevételeit a következők szerint: milyen jogon szedték ezeket, pénzbeni vagy természetbeni bevételek voltak-e, honnan származtak a jövedelmek (kiktől szedték be)! Milyen változás figyelhető meg a jövedelmek összetételében Szent Istvánhoz és III. Béla korához képest? Mely tényezők tették lehetővé a változásokat? [F]

14

Csehországi bányászok
Kereskedelmi út
A Visegrádon kijelölt útvonal
Érchánya
Sóakna
Vám
LENGYEL KIRÁLYSÁG
NÉMET-RÓMAI CSÁSZÁRSÁG
MOLDVA
HAVASALFÖLD
Adriai-tenger
Duna
Tisza
Dráva
Száva
Körös
Maros
Szamos
Olt
Pozsony
Zsolna
Kassa
Eperjes
Besztercebánya
Selmecbánya
Nagybánya
Máramarossziget
Esztergom
Buda
Pest
Debrecen
Várad
Szeged
Temesvár
Nándorfehérvár
Zágráb
Fiume
Pécs
Lippa
Szászváros
Brassó
Torda
Dés
Fehérvár
Győr
Kőszeg
Pettau
Laibach
Zengg
Szávaszentdemeter
Esztergomi vám
Pozsonyi vám
Selmecbányai vám
Kassai vám
Nagybányai vám
Máramarossziget vám
Debreceni vám
Szegedi vám
Temesvári vám
Nándorfehérvári vám
Zágrábi vám
Fiumei vám
Pécsi vám
Lippai vám
Szászvárosi vám
Brassói vám
Tordai vám
Dési vám
Fehérvári vám
Győri vám
Kőszegi vám
Pettaui vám
Laibachi vám
Zengi vám
Szávaszentdemeteri vám
Selmecbánya
Rudabánya
Bártfa
Gölnicbánya
Lőcse
Kassa
Kormocbánya
Beszterce
Kabyszombat
Buda
Vasvár
Fehérvár
Murassombat
Pécs
Zágráb
Esztergom
Óbuda
Pest
Győr
Kőszeg
Kőrmend
Pettau
Laibach
Zengg
Szávaszentdemeter
Nándorfehérvár
Temesvár
Szeged
Lippa
Szászváros
Brassó
Szeben
Torda
Dés
Debrecen
Várad
Máramarossziget
Nagybánya
Szolnok
Körös
Maros
Tisza
Szamos
Olt
Duna
Dráva
Száva
Adriai-tenger
Bécs
Szerém
Vasvár
Kőrmend
Vasvári béke
Lengyel–magyar szövetség
Lengyel–magyar határ
Lengyel–cseh határ
Cseh–magyar határ
Cseh–osztrák határ
Osztrák–magyar határ
Magyar–horvát határ
Magyar–szerb határ
Magyar–román határ
Magyar–ukrán határ
Magyar–szlovák határ
Magyar–lengyel határ
Magyar–cseh határ
Magyar–osztrák

„Mi, Károly, Isten kegyelméből Magyarország királya, amidőn a kiváló és nemes fejedelemmel, János úrral [Luxemburgi János], Csehországnak (…) dicső királyával, a mi kedvelt fivérünkkel tanácskozást tartottunk, bizonyos engedélyek kiadásáról behatóbban tárgyaltunk, majd mindkét királyság hasznát szem előtt tartván, a mi főpapjaink és báróink érett megfontolását követve és az ő tanácsukra elrendeltük, hogy mind a mi kereskedőinknek, mind a csehországiaknak és más szomszédos országbelieknek az alább megírt országutakon és útvonalakon kell járniuk és utazniuk…

Mivel jól tudjuk, hogy még Béla király jelölte ki mind a brünni polgároknak, mind a nagyszombatiaknak a vámhelyeket, ezeket továbbra is törvényesnek és jogosnak tekintjük. Éppen ezért mi kereskedőinknek, mind a csehországi és más országokból érkező kereskedőket hívjuk és biztatjuk, hogy javaikkal, áruikkal és értékeikkel békében, háborítatlanul és minden akadályoztatás nélkül vagyonuk és személyük biztonságban a vámok lefizetése után szabadon jöjjenek keresztül az említett vámhelyeken.” *(I. Károly okleveléből, 1336)*

Fogalmazza meg röviden a rendelkezés indítékát és célját! Határozza meg az uralkodó érdekeit az oklevél alapján! Állapítsa meg, hogy a korabeli kereskedelem mely szabályai tették lehetővé az uralkodók fellépését! Magyarázza meg, miért nem vált általánossá az új útvonal! (A válaszhoz használja fel a térképvázlatot!) **[F]** 18

„[Az a gondolata támadt] egy Zách nemzetségbeli, Felicián nevű, már éltesebb, deresedő fejű nemesnek, hogy egyazon napon karddal ölje meg Károly király urat és Erzsébet királyné asszonyt meg két fiát, Lajost és Endrét. Ezt a Feliciánt a néhai nádor, Trencséni Máté tette naggyá, utóbb Mátét elhagyta, és a királyhoz tért; a király megkedvelte, szabad bejárást engedett neki, és ajtaja mindig nyitva állt előtte. Midőn azután az Úr 1330-ik évében, április tizenhetedikén, húsvét után való szerdán a király a királynéval és a mondott két fiával a visegrádi vár alatt, házában ebédelt, Felicián észrevétlenül a király asztalához lépett: kirántotta éles kardját, és veszett kutya dühével hirtelen a királyra rontott, irgalmatlanul meg akarta ölni a királyt, a királynét és fiaikat. A kegyelmes Isten könyörületessége azonban nem engedte, hogy végbevihesse szándékát. A király jobb kezét könnyen megsebesítette ugyan – jaj, a királyné jobb kezének négy ujját egyszeriben lecsapta: (…) Midőn azután az ott álló királyfiakat is meg akarta ölni, rávetették magukat a gyermekek nevelői, (…) halálos sebet kaptak, míg a gyermekek elmenekültek. Ekkor egy jó hajlandóságú ifjú, (…) a királyné alétekfogója úgy rohant Feliciánra, mint valami vérengző fenevadra; tőrével keményen nyaka és lapockája közé csapott, átvágta és leterítette; most az ajtókon mindenünnen benyomuló királyi bajvívó vitézek rémes kardjaikkal ízenként vagdalták össze a nyomorultat, és összekaszabolták, mint egy szörnyeteget. Fejét Budára küldték, kezeit, lábait más városokba; majd egyetlen növendék fiát és hű szolgáját – akik elfutottak, de meg nem menekültek – lófarkra kötözve emésztették el: tetemüket és csontjukat kutyák falták fel az utcán.

(…) Kivonszolták a királyi udvarban lévő Klára nevű, gyönyörű szűz leányát is, orrát, ajkait oly kegyetlen elmetélték, hogy csak fogai látszottak, két kezéről is levágták nyolc ujját, hogy csak hüvelykei maradtak; félholtan utcaszerte több városban lóháton hurcolták, és a szerencsétlent ilyen kiáltásra kényszerítették: »Így lakoljon, aki hűtlen a királyhoz!« (…) Végül sok Felicián nemzetségbeli nemest lemészároltak.” *(Képes Krónika)*

Nézőpontok

I. Károly kemény és kegyetlen, vértől és ármánykodástól nem mentes küzdelemben szerezte meg a hatalmat. 1330-ban Csák Máté egyik volt familiárisa, aki sokakhoz hasonlóan a király mellé szegődött, fegyverrel tört a királyi családra. A merényletért az uralkodó szörnyű bosszút állt.

Állapítsa meg, hogy a forrás szerint mi volt Zách Felicián tettének indítéka! Tárja fel a merénylet mögötti lehetséges politikai okokat! Magyarázza meg, miért nem kapunk erre pontos választ a forrásból! **[Í]**

Állapítsa meg a megtorlás jellegét! Tárja fel, mely jogi elveken alapult, s melyeket tagadott meg! **[Í]**

Vitassuk meg – a forrás segítségével – a bűn és a büntetés viszonyát! Tanulmányozzuk a kortársak és az utókor álláspontját! Tárjuk fel az eltéréseket és azok okait! **[SZ]** 19

„10. Az elítéltek bűneiért fiaikat, fivéreiket, rokonaikat, nővéreiket és felségüket nem szabad büntetni

És az ilyen kivégzett embereknek a bűne miatt fiaikat, fivéreiket, rokonaikat, nővéreiket és felségüket nem szabad büntetni, hanem békésen és háborítatlanul maradjanak meg birtokaikban, házaikban és javaikban. *(Nagy Lajos törvénye, 1351)*

Tárja fel, milyen összefüggésben állhat a törvénycikk a Zách Felicián merényletét követő eseményekkel! Állapítsa meg, milyen jogi felfogásra helyezkedik a törvény! **[F]** 20

21 Zách Felicián merénylete a Képes Krónika ábrázolásán és Orlai Petrich Soma XIX. századi festményén

22 Hasonlítsa össze az ábrázolásokat a következők szerint: a téma megközelítése, öltözetek és egyéb külsőségek, a kép üzenete! Hasonlítsa össze a képeket a szöveges forrásokkal is!

23 Zách Klára halála. Freskó a XIX. század végéről

Állapítsa meg, hogyan viszonyul a kép alkotója Zách Klára személyéhez, tragédiájához! Idézze fel Arany János Zách Klára című balladáját! Hasonlítsa össze a költő szemléletét forrásainkkal!

„Véres az ujjad,
Nem vérzik hiába:
Mit kívánsz most, királyi nőm,
Fájdalom díjába?"

„Mutató ujjamért
Szép hajadon lányát;
Nagy ujjamért legény fia
Borzasztó halálát;

A más kettőért
Veje, lánya végét;
Piros vérem hullásaért
Minden nemzetségét!"
(Arany János: Zách Klára. Részlet)

17. Az Anjouk fénykora és bukása

NAGY LAJOS KÜLPOLITIKÁJA A trónt serdülőként elfoglaló **I. (Nagy) Lajos**ra (1342–1382) hű bárókat és telt kincstárat hagyott Károly király. Azonban már uralkodása kezdetén rászakadt az **atyjától örökölt dinasztikus politika** gondja.

Hatalmas összeget (6 tonna ezüst és 5 tonna arany) kellett fizetnie azért, hogy az avignoni pápai udvar elismerje **öccsét, Andrást** a nápolyi trón örökösének. Ám a kérdés ezután sem rendeződött, mert Andrást **felesége Itáliában meggyilkoltatta. Lajos** a kor elvárásainak megfelelően nem hagyhatta megtorlatlanul a merényletet, és a trónigényről sem mondhatott le. **Két hadjáratot** (1347–1348, 1350–1352) **indított Nápolyba.** Csapatai mindkét alkalommal elfoglalták a várost, de a távoli tartományt a magyarok nem tudták megtartani. **A nápolyi örökségért folytatott küzdelem kimerítette a királyi kincstárat.**

Hosszú uralkodása alatt **Lajos számos háborút viselt** (Velence, Havasalföld, Moldva stb.). Ezek eredményeképpen **az országot délen és keleten hűbéres államok vették körül.** A hadjáratokban a királyi haderő mellett a bárói bandériumok is részt vettek, így megerősödtek a bárói családok. Ugyanakkor a bárók Lajoshoz haláláig teljes mértékben hűek maradtak.

III. Kázmér halálával (1370) **Lajosra szállt a lengyel trón.** A két ország között **perszonálunió** jött létre: csak a király személye volt közös, egyébként a két állam mindenben önálló maradt (saját főméltóságok, törvények, közigazgatás stb.). Lajos a lengyel bárókkal együtt kormányzott. Megerősítette a lengyel nemesség jogait (kassai kiváltságok, 1374), hogy támogassák őt.

Az uralkodó a pápa felkérésére **a Balkánon a bogumil eretnekek ellen küzdött.** A bogumilok elleni szellemi harchoz kapcsolódik **az első magyar egyetem** alapítása **Pécsett** (1367).

AZ 1351-ES TÖRVÉNYEK Az eredménytelen itáliai hadjáratok és a katonák által Magyarországra behurcolt pestis okozta belső feszültség levezetésére Lajos **1351-ben** országgyűlést hívott össze. **Megújították a nemesség Aranybullában megfogalmazott szabadságjogait** (adómentesség, törvényes ítélet nélkül nem fogható el, háza sérthetetlen, csak az ország védelmére köteles hadra kelni).

Egy ponton azonban változtattak az Aranybulla rendelkezésén: **a szabad örökítés (végrendelkezés) jogát elvették.** Ellenkezőleg, a birtokot tilos volt elidegeníteni, az a nemzetségen belül apáról fiúra szállt. A Lajos által törvényesített **ősiség védte a nemesi birtok egységét, és megóvta attól, hogy esetleg bárók kezére jusson.** A fiúágon kihalt nemzetségek birtokai a **háramlási jog** révén a királyra szálltak vissza. Így az új rendelkezés biztosította a királyi földbirtokállomány folyamatos utánpótlását. A későbbiekben ez tette lehetővé az uralkodóknak, hogy híveiket birtokokkal jutalmazzák.

Az 1351-es törvények **a kilenced** (kilencedik tized) **bevezetésével egységesítették a jobbágyok földesúri szolgáltatását.** A törvény minden földesurat kötelezett a kilenced beszedésére. Így biztosította a nemesség számára a jobbágyok munkaerejét, mivel ezután a nagybirtok nem tudta kedvezményekkel elcsábítani jobbágyaikat.

Kimondták az **„egy és ugyanazon nemesi szabadság"** elvét. Ennek értelmében jogilag egyenlő lett volna báró és nemes. A rendelkezésnek soha nem tudtak érvényt szerezni, de hozzájárult a nemesség öntudatának növekedéséhez.

Az 1351-es törvények évszázadokra meghatározták a magyar jog fejlődését. A törvények tükrözik, hogy a magyar társadalom már alapvetően a nyugati mintákhoz hasonult. **A papság mellett jól meghatározhatóan körvonalazódott a bárók és a nemesség csoportja.** Befejeződött a **jogilag egységes,** szabad költözésű **jobbágyság** kialakulása.

A KIRÁLYI HATALOM MEGRENDÜLÉSE Lajosnak nem született fiú örököse, így a trónutódlás biztosítása érdekében leányainak megfelelő férjről kellett gondoskodnia. A Magyarországot öröklő Máriának Luxemburgi Zsigmondot (IV. Károly fiát) szánta. **Máriát megkoronázták, a bárók egy része azonban másik (egy férfi) jelölt mögött sorakozott föl.** A trónviszályban **a bárók érdekcsoportokba, ligákba szerveződtek,** ami jelentősen növelte erejüket. Új jelenség, hogy a nemesség is színre lépett. Igaz még nem önálló erőként, hanem az egyik bárói liga mögött felsorakozva.

A véres küzdelemből végül **Mária férje, Zsigmond** (1387–1437) **és az őt támogató bárók kerültek ki győztesen.** Ugyan Zsigmond elnyerte a trónt, a királyi hatalom azonban jelentősen meggyengült, mert **a királyi várak nagy része a bárók örökbirtokává vált.** Az ország várainak alig 20%-a maradt királyi kézben.

A KIRÁLYI HATALOM HELYREÁLLÍTÁSA **Zsigmond** ügyes politikával lépésről lépésre erősítette meg hatalmát. **Ellenfelei egy részét erővel kényszerítette meghátrálásra, másokkal szövetségre lépett.** Amikor Mária balesetben meghalt, Zsigmond Cillei Borbálát vette feleségül, így rokonságba került a nagy hatalmú bárói családdal. A Zsigmondot támogató liga (Garaiak és Cilleiek) egységét jelképezte a **Sárkányos lovagrend** megalapítása (1408). Zsigmond a háramlási jog révén a koronára visszaszálló birtokokat felhasználva **hozzá hű idegeneket és magyar nemeseket emelt bárói rangra** (Ozorai Pipó, Rozgonyiak).

Zsigmond a bárókkal szemben **igyekezett elősegíteni a nemesség renddé szerveződését.** Növelte szerepüket a vármegyében, s meghívta képviselőiket az országgyűlésekre. A bároktól (főnemesektől) való megkülönböztetésül **ekkortól nevezik a birtokos nemeseket köznemeseknek.**

A szabad királyi városok és bányavárosok gazdasági fejlődését az uralkodó számos intézkedéssel **tá-**

mogatta. Az erősödő városokban szövetségest látott (pl. 1405-ben tanácskozásra hívta képviselőiket). Kiváltságokkal (árumegállító jog, vásártartási jog), a mértékrendszer egységesítésére tett kísérlettel igyekezett erősíteni a helyzetüket. Ez a törekvése azonban **a városok viszonylagos gyengesége** miatt csak részsikereket hozott.

A XV. században a szabad királyi városok mellett **gyors fejlődésnek indultak a** földesúri joghatóság alatt álló **mezővárosok.** Ezek az elsősorban mezőgazdasági árutermeléssel foglalkozó települések a városi kiváltságoknak csak szűkebb körével rendelkeztek (pl. az adót egy összegben fizették). Ez is elegendő volt ahhoz, hogy a jobbágyi munka eredményesebb legyen, és itt fejlődjön a leggyorsabban a mezőgazdasági árutermelés.

ARCHÍVUM

NAGY LAJOS KÜLPOLITIKÁJA

„(…) Isten kegyelméből alázattal és fiúi hódolattal folyamodom hozzátok, hajlítsátok és fordítsátok oda szívetek belsejét és elmétek minden figyelmét kegyes jámborsággal, hogy ez a felségsértő merénylet megkapja nagyságához méltó büntetését, s testvérem gyilkosai, s akiket az ő vére beszennyez, szicíliai királysága és tartozékaira való minden joguktól meg legyenek fosztva. – És testvérem elemésztői ezek: testvérem özvegye, a férjgyilkos Johanna, (…) herceg és mindazok, akik a szicíliai koronát álnokul megszerezni igyekeztek. Mivel pedig apostoli Szentséged tudomással bír arról is, hogy én vagyok a szicíliai királyi házból származó elsőszülöttnek az elsőszülöttje, fenséges és kegyelmes Szentségedhez újból hódolatteljes és fiúi alázattal esedezem, hogy elkeseredett és felháborodott szívemet kegyelmesen vigasztaljátok azzal, hogy a szicíliai királyságot, úgy ahogy az tartozékaival együtt Szentségedre szállott, most feltétlenül nekem és testvéremnek István herceg úrnak méltóztassatok adományozni (…)" *(Lajos levele VI. Kelemen pápához)*

Határozza meg, miért fordult a pápához a király! Állapítsa meg, mit követel Lajos a pápaságtól öccse halálát követően! Magyarázza meg, mely érdekek vezethették a pápaságot a kérdés elbírálásakor! [F]

„Ezután a király, aki a sereg vonulásakor napokon keresztül álladóan fegyverzetében szokott lovagolni a katonák csapatai között, elindítván seregét, körülzárta Canosa [nem azonos az észak-itáliai Canossával] várát, és ostrommal elfoglalta, vagyis inkább visszavette. De itt, mikor fegyveresen igyekezett felmászni egy létrán, kődobásoktól súlyosan találva lezuhant a várárokba, és testén súlyos sérülést szenvedett. Emiatt a bárók és lovagok szerfölött megszidták, hogy olyasmibe avatkozott, ami nem illik a királyi méltósághoz." *(Küküllei János Lajos királyról szóló krónikája Thuróczy János A magyarok krónikája című művéből)*

Mennyiben felelnek meg a Lajosról olvasottak a kor lovagi felfogásának? Lajos tettei milyen visszhangot válthattak ki híveiben? [F]

„A mostani olaszok előtt csodálatosnak tűnik fel a lovasok nagy száma, mely a magyar királyt ellenségei ellen harcba kíséri. (…) Ősi jogszokások szabják meg, hogy valamely báró vagy község mennyi lovast állítson ki a király szolgálatára, ha hadba megy vagy háborút indít, úgy, hogy a lovasok számát s a szolgálat idejét illetőleg mindenki tudja, hogy mi a kötelessége. S mivel az uralkodó felhívására rögtön, halogatás vagy késedelem nélkül mozgósítaniuk kell, azért minden község és báró kijelölte azokat, akik a hadi szolgálatra ki két, ki több lóval, könnyű támadó fegyverekkel, vagyis íjjal, puzdráikban nyilaikkal s személyük védelmére hosszú karddal fölszerelten

1 Kövesse nyomon a térkép alapján Lajos külpolitikáját! Tárja fel az egyes területekhez fűződő dinasztikus, politikai, gazdasági és egyéb érdekeket! Jellemezze Magyarország politika-földrajzi helyzetét Lajos korában! Milyen szerepet játszottak uralkodása idején a tatárok és az oszmánok?

2

3 Nagy Lajos külpolitikája

állandó készenlétben tartoznak állani. (…) fejüket ritkán borítja sisak, hogy a nyilazásban ne akadályozza őket." *(Matteo Villani, XIV. század)*

Gyűjtse össze az Itáliában harcoló magyar haderő fegyvernemeit! Magyarázza meg, miért volt a szerző számára furcsa a magyar sereg! Tárja fel, hogy a magyar hadszervezet mely vonásaira ismerünk rá a leírásban! Állapítsa meg, mit érthet a szerző községeken! Határozza meg, hogy a magyar törvények szerint kik és milyen feltételek mellett voltak kötelesek követni a királyt idegenbe! [F]

Nagy Lajos harca a törökökkel
(XIV. századi táblakép)

Jellemezze a kép alapján a király szerepét a harcban? Mit állítanak erről a tankönyvben közölt írásos források? Állapítsa meg, hogy egyezik, vagy különbözik a kép és az írásos források ítélete? [F]

4

5

AZ 1351-ES TÖRVÉNYEK

„9. Mi tehát országunk említett bárói nak, előkelőinek és nemeseinek a kérését királyi kegyes jóindulattal meghallgatván,

10. (…) kérésüknek eleget tenni és óhajukat teljesíteni akarván, hogy őket hasonló hű tetteknek odaadással való véghezvitelére serkentsük, legkedvesebb ősünknek és elődünknek, András király úrnak előbb említett, s aranypecsétjével megerősített, minden gyanútól teljességgel mentes, szóról szóra ide közbeiktatott oklevelét [az 1222-es Aranybullát], a benne leírt minden szabadsággal együtt elfogadván, magunkévá tévén és jóváhagyván:

11. kivéve egyedül ugyanazon kiváltságlevélből az előbb említett módon kirekesztett egyetlen cikkelyt, azt tudniillik, „hogy az örökösök hátrahagyása nélkül elhaló nemeseknek jogukban áll birtokaikat még életükben és haláluk esetére az egyháznak vagy másoknak, akiknek akarják, átadni vagy hagyományozni, eladni vagy elidegeníteni" éppen ellenkezőleg: egyáltalán ne legyen joguk ezt megtenni, hanem birtokaik a jog szerint és törvényesen tisztán és egyszerűen, minden ellentmondás nélkül legközelebbi atyafiaikra, nemzetségeikre háramoljanak." *(Lajos király 1351-es törvényeiből)*

Elevenítsük fel az Aranybullában a szervienseknek biztosított jogokat! Tárja fel, mit jelöl a törvényben a szerviens kifejezés helyett a nemes használata! Magyarázza meg, kiknek az érdekeit szolgálták a törvényben rögzített változtatások! Állapítsa meg, mely, már az Árpád-korban megismert felségjogot újít fel a törvény! Határozza meg a háramlás mai jelentését! [F]

„11. Ugyanazon nemeseknek a kérésére ahhoz is hozzájárultunk, hogy mind az országunk határai között lakó valódi nemesek, mind pedig azok is, akik országunk határain belül fekvő hercegi tartományokban élnek, egy és ugyanazon szabadságot élvezzék.

12. És mostantól fogva s a jövőben a „bán zsolozsmájának" nevezett nyestbőradó ügyében se zaklassák őket [a Dráva és a Száva között élő nemesek], hanem miként országunk más részeinek többi nemesei, ők is teljességgel kivételezettek és mentesek legyenek bármiféle más, eddig fizetni szokott adónak mindennemű szolgáltatása alól. (…)

15. A nemeseket arra se kényszerítsék, hogy útjukban a vámhelyeket érintsék, hanem azokon a réveken, amelyeken csak akarnak, minden akadály nélkül szabad átkelésük legyen." *(Lajos király 1351-es törvényeiből)*

Értelmezze a törvény 11., 12., 15. pontjának előírásait! Határozza meg, mely társadalmi csoport érdekeit szolgálják elsősorban a rendelkezések! Állapítsa meg, mely folyamat befejeződéséről tanúskodnak az előírások! Magyarázza meg, milyen politikai célok vezették a törvény kiadóját! [F]

6

7

Lajos király bevonulása Zárába. Dombormű egy ezüstkoporsón

Miért fogadta el szívesebben az adriai kikötőváros a magyar fennhatóságot, mint Velence uralmát? [F]

8

9

Nagy Lajos a trónon, alattvalói körében (Képes Krónika)

Milyen csoportokra osztotta az illusztrátor Lajos király alattvalóit? Tárja fel ennek okait! Figyeljük meg az uralkodó felségjelvényeit! [F]

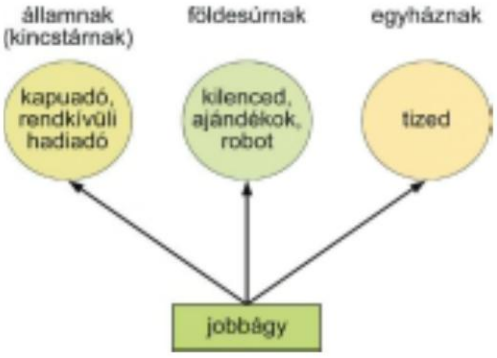
„6. Ezenkívül bármely néven nevezett minden szabad faluban, sőt még az udvarnoki és királynéi falvakban élő valamennyi szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyainktól is – kivéve a fallal övezett városokat – ezek minden terményének és borának a kilenced részét [a kilencedik tized] fogjuk beszedni, és a királyné asszony is be fogja hajtani és a fent említett bárók és nemcsak bármely birtokaikon élő minden szántóvető és szőlőbirtokos jobbágyuktól hasonlóképpen hajtsák be, és szedjék be azok minden terményének és borának a kilencedrészét a saját szükségletükre.

És ha egyesek az imént említett behajtással kapcsolatban másként járnak el, az olyan ellenszegülőknek és jelen rendeletünk meghiúsítóinak a birtokain a terményeknek és bornak ama kilenced részét – bármiféle mérséklés és engedmény nélkül – a saját szükségletünk céljaira fogjuk behajtani." *(Lajos király 1351-es törvényeiből)*

10

11

Foglalja össze tömören a 6. pont tartalmát (kikre vonatkozik, kikre nem vonatkozik, mely területet szabályoz stb.)! Állapítsa meg, mely folyamat lezárultát jelzi a törvény! [F]

A jobbágyi szolgáltatások

Csoportosítsa a jobbágyság terheit a következők szerint: kinek rója le, hogyan rója le, és mi a teher kivetésének a jogcíme! Milyen változásokat figyelhetünk meg a jobbágyi szolgáltatások terén? Milyen tényezőkre vezethetők vissza a változások? [F]

A KIRÁLYI HATALOM MEGRENDÜLÉSE

12

Garai Miklós sírköve. Lajos leánya iránti hűségével alapozta meg családja vagyonát, hatalmát. Fia, akit ugyancsak Miklósnak neveztek, Zsigmond idején több mint 30 évig volt nádor, s amikor a király évekig külföldön tartózkodott, ő irányította az országot

„Lajos király uralkodása véget érvén, fiúsarjat nem hagyott maga után, csak két lányt. Egyiküket, a születés rendjében az idősebbet, akit Máriának neveztek, bár még nem volt kiházasítható korú, házassági szerződésben a serdületlen – Károly római császár és cseh király fiának, még atyja életében –, azzal a kikötéssel, hogy amikor a hajadon eléri a házasulandó kort, hozzámegy feleségül, és hitvesét teszi meg királynak.

Az ország összes nemeseinek tetszett ez a feltétel. (…) Ennek a leánynak élt még az anyja, név szerint Erzsébet, (…). Mellettük volt Garai Miklós is, az ország legtekintélyesebb embere, származását, gazdagságát és birtokait tekintve egyaránt nemes, akit Lajos király az ország nádori tisztségének méltóságára emelt, és csupán a királynak rendelt alá. (…) Mihelyt a gyöngébb nemet, ezt a hiszékeny asszonyt kívánsága szerint irányíthatta, kicsikarta tőle az engedélyt, és ő gyakorolta kényére-kedvére a királynői hatalmat. (…)

(…) A királynők és a nádorispán pedig (…) elindultak Budáról, hogy az ország déli részét látogatják meg (…) Horváti János bán [a királynő ellenfele] hatalmas fegyveres csapatot gyűjtve maga köré, őrjöngve és a bosszúállás hevétől égve megrohanja az udvari emberek csapatát. (…) És amikor a királynő és a nádorispán katonái látják, hogy az ellenség ereje meghaladja az ő csapatukat, megfutamodva hanyat-homlok futásnak erednek mindazok, akik még nem estek el. (…)

Garai nádorispán (…) leugrik lováról, és a királynők kocsijához támaszkodva kardját villogtatja az ellenség ellen, minden erejével védelmezi önmagát és a királynőket. De mit használt egyetlen kéz védelme (…) A testébe fúródó nyila-

kat, hogy ne akadályozzák sújtó karját, nádként tördeste el, és mindaddig szembeszállt az egész csapattal, míg egy katona a királynők kocsija alól, ahonnan nem tartott támadástól, a lábánál fogva ki nem rántotta, és a királynők és szolgálóiknak az elkövetkezendő halál félelmétől egyre erősödő sikoltozása közben le nem vágták a fejét." *(Thuróczy János: A magyarok krónikája, XV. század)*

Fogalmazza meg, hogyan kívánta rendezni Lajos király a trónutódlás kérdését! Állapítsa meg, hogyan fogadta ezt az ország! Tárja fel, mely tényezők járultak a terv meghiúsulásához! Magyarázza meg, a trónviszály kialakulásának következményeit! [SZ]

Garai nádor megvédi a királynőket (Kovács Mihály XIX. század végi festménye)

13

Vesse össze Thuróczy János szövegét és a festményt! Hasonlítsa össze a XV. századi krónikaíró és a XIX. századi festő álláspontját az eseményről! Ismertesse azokat az elemeket, amelyekből következtetését levonta! [SZ]

14

15

„Mi, Mária, Isten kegyelméből Magyarország, (…) stb. királynője (…) Budán, a már elmúlt mindenszentek ünnepének nyolcadik napján országgyűlést tartottunk, úgy tudniillik, hogy országunk egyes megyéiből egyenként négy tehetősebb nemes tartozott összegyűlni a fent mondott időre és helyre, végre a maga a határnap elérkezvén, és maguk a nemesek együttesen a fent mondott helyre felségünk rendelése szerint összegyűlvén (…)" *(Mária királynő dekrétumából, 1385)*

Hogyan jelenik meg a forrásban a köznemesség! Magyarázza meg, mely folyamat felgyorsulását jelzi a dokumentum! Ábrázolja sematikus rajzon az országgyűlés felépítését és összetételét! [F]

A KIRÁLYI HATALOM HELYREÁLLÍTÁSA

„10. Aztán megállapítjuk, hogy ha országlakosaink közül akármilyen rendű vagy rangú, a főpapoknak, bárónak, nemeseknek vagy más rendű embereknek a jobbágyai vagy parasztjai ellen valami jogi vagy keresete lesz, aziránt először és elsősorban azoknak földesurai előtt kell törvényesen föllépni.

És ha e falusiak vagy parasztok urai az igazságszolgáltatást megtagadnák, vagy annak eszközlésében késedelmeskednének, akkor hívja az ilyen földesurakat az igazságszolgáltatás megtagadása címén annak a megyének ispánja vagy alispánja vagy szolgabírái elé törvényesen perbe, amelyben az igazságszolgáltatás megtagadása megtörtént." *(Zsigmond 1405. évi, ún. nagyobb dekrétumából)*

Állapítsa meg, az igazságszolgáltatás mely szintjére vonatkozik a dekrétum! Határozza meg, kiknek a jogi ügyeit tárgyalja, s azt hogyan szabályozza! Magyarázza meg a jogalkotói szándékot! [F]

16

„Végre egybegyülekezésünk után, főpapjaink, báróink, valamint az ország testét a távollevők teljes hatalmával képviselő országos nemesek egyértelmű tanácsára, közös megbeszélésével és beleegyezésükkel elhatároztuk (…)

4. És mivel felségünk országlakosainak gyakori panaszából, sőt a kézzelfogható tapasztalás tanúságából is megértette, hogy a hatalmasabb országlakók némely új birtokfoglalásokkal és hatalmaskodásokkal sokféleképpen elnyomják és terhelik, azért (…) útját akarván állni:

Határoztuk és rendeltük, hogy ha bármikor és bárhol megesnék az, hogy valaki birtokokat és földeket újabban elfoglal (…) akkor a sértettek (…) menjenek és forduljanak annak a vármegyének az ispánjához és szolgabíráihoz, ahol az ilyen dolgokat elkövették.

Ezek az ispánok és szolgabírák (…) az elfoglalt birtokokat, az e tekintetben nekik adott hatalomnál fogva adják vissza azoknak, akiktől igaztalanul elvették (…)" *(Az 1435. évi II. törvényből)*

Állapítsa meg, milyen jelenséget kíván orvosolni a törvény! Tárja fel a törvényben említett problémát! Magyarázza meg, hogyan kívánta orvosolni a gondot az uralkodó! Állapítsa meg, mely társadalmi folyamat tette ezt lehetővé, s mely folyamatot kívánt ezzel erősíteni Zsigmond! [F]

A Sárkányos Rend jelképe. A rendet Zsigmond a hozzá hű bárókból hozta létre

17

18

Milyen lehetőségei voltak Zsigmondnak hozzá hű bárói csoportok kialakítására? [F]

Bárói ligák
a XIV. század első felében

Határozza meg a térkép segítségével a bárói liga fogalmát! Vesse össze a ligák és a tartományúri hatalom jellegét! Milyen játéktere maradt a királyi hatalomnak a ligák uralma idején? [F]

19

„(…) miután országunk minden megyéjéből és kerületéből a követeket, és a királyi joghatóságunk alá tartozó városok, mezővárosok és szabad községek küldötteit összehívtuk, s mindnyájuknak és mindegyiküknek kéréseit, kívánságait, előadásait, véleményét és panaszait meghallgattuk, és pontosan megértettük: országunk főpapjainak, báróinak és tekintélyesebb előkelőinek, valamint ama követeknek tanácsára s az e részben történt érett megbeszélés után, az egész ország java és békességes állapota kedvéért határoztuk és rendeltük, hogy némely városokat védfalakkal kell körülvenni, némely szabad községeket vagy mezővárosokat a városok rangjára kell emelni, (…)

1. Hogy a fonttal, mérleggel, öllel való mérés, a bornak, gabonának kimérése, s általában minden megmérhető és mázsálható dolognak kimérése és mázsálása minden városban, a mezővárosokban, várakban, s egyáltalán országunk határain belül mindenütt Buda városunk mértéke szerint történjék (…)

2. Elrendeltük azonkívül, hogy az idegen kereskedőknek bármely városban posztót levágni és rőfönként eladni, sőt egyszerre hat végnél kevesebbet eladni semmikor, még vasárnapokon se legyen szabad, ha ugyan azoknak a kereskedőknek van hat vagy ennél több darab posztójuk. (…)

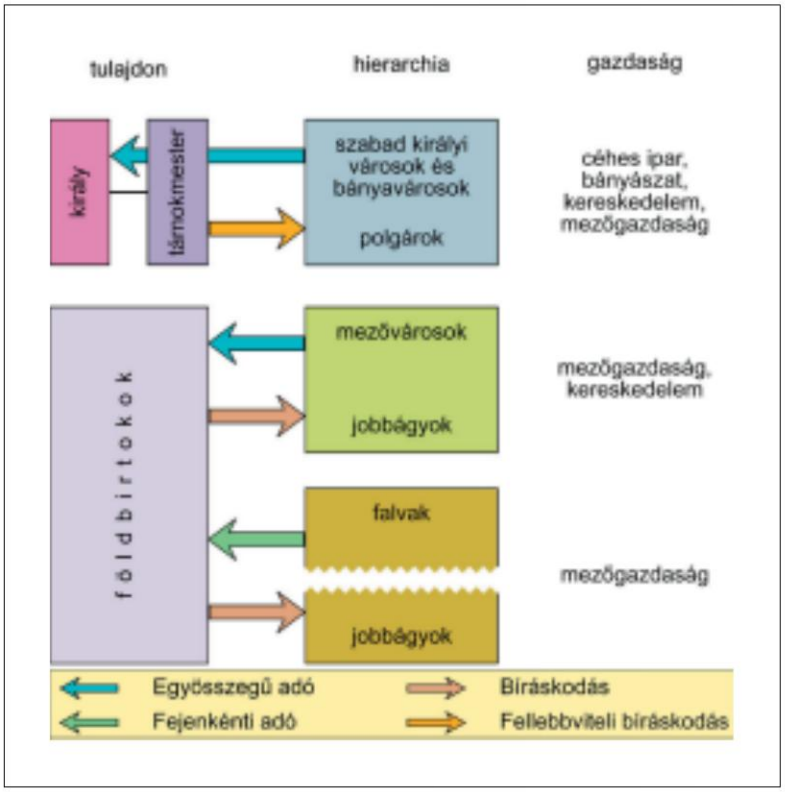
12. Ezenfelül, ha azoknak a városoknak a polgárai, melyeket újonnan létesítettünk és amelyeket más városok szabadságaival láttunk el, bíráik és esküdtjeik ítéletében és határozatában megnyugodni nem akarnának, megannyian ahhoz a városhoz, amelynek szabadságaival élnek vagy tárnokmesterünkhöz fellebbezhetnek. (…)

21. Végezetül gondoskodni akarván a közjóról és az egész ország hasznáról (...) azt is jónak láttuk (...) elrendelni, (...) hogy egy bányász se merjen vagy kíséreljen meg bármilyen rendű és rangú embernek is aranyat vagy ezüstöt nyíltan vagy titokban eladni" (...) *(Az 1405. évi városi dekrétumokból)*

Vegye számba a korabeli Magyarország települési típusait! Vesse össze az egyes típusokat gazdasági, jogi és politikai szempontból! [F]

20

21 A XIV. századi magyar települési hierarchia

Vegye sorra a dekrétum intézkedéseit! Állapítsa meg, mely célból születtek a rendelkezések! Határozza meg a városi polgárság helyét a korabeli magyar társadalomban! [F]

22

BIRTOKVISZONYOK AZ ANJOUK ÉS ZSIGMOND KORÁBAN		
Birtokcsoport	**Anjou-kor**	**Zsigmond és Albert kora**
Király és királyné	3350 helység	1100 helység
Egyházi birtokosok	2650 helység	2650 helység
30 leggazdagabb főnemesi család	3080 helység	6300 helység
30 fő- és köznemesi család	1420 helység	2100 helység
Nagybirtokos köznemesek (240 család)	2800 helység	9550 helység
Közép- és kisbirtokos köznemesség	8600 helység	

Birtok terjedelme a helységek számában kifejezve	**Anjou-kor**		**Zsigmond és Albert kora**	
	családok	**helységeik**	**családok**	**helységeik**
	száma		**száma**	
500 helységen felül	–	–	2	1400
251–500 helységig	1	260	5	1500
201–250 helységig	1	230	8	1700
151–200 helységig	1	170	7	1100
101–150 helységig	10	1200	13	1400
41–100 helységig	47	2640	25	1300
összesen:	60	4500	60	8000

Állapítsa meg, hogyan alakult a különböző birtokos csoportok helyzete a vizsgált időszakban! Hol történt a legnagyobb növekedés? Hol a legnagyobb csökkenés? Mely csoport részesedése nem változott? Milyen folyamatokra utalnak az adatok? Vesse össze az adatsort a 120. oldalon levő térképvázlattal! [F]

Értékelje az egyes korszakok Nagy Lajos-képét, és tárja fel azok indítékait, okait, és vesse össze a tanultakkal! [F]

„Az ország összes nemeseinek tetszett ez a feltétel. Szemük előtt ragyogtak még atyjának [Nagy Lajos] friss érdemei: ugyanis sokakat paraszti kunyhóból a legnagyobb tisztségre emelt; egyeseket egyházi, másokat világi méltósággal tüntetett ki; az udvari nemeseket, akiket helyzetük arra kötelezett, hogy a királyi háznak különböző szolgálatokat tegyenek, minden kötelezettségük alól feloldozta, és ugyanolyan szabadságjogokkal ruházta fel, mint a valódi nemeseket. Minek részletezzem? Az ország békéjét megőrizte, a magyarokat a külföldi nemzetek szemében félelmetesebbé tette, mint valaha voltak, és elérte, hogy a magyarok világszerte elterjedő hírneve a csillagokig érjen." *(Thuróczy János: A magyarok krónikája, XV. század)*

„Más okért, hatalmának és tekintélyének gyarapításáért, kis sérelmekért fegyvert fogni nem szeretett, mert a békét szomszédaival többre becsülte a háborús eszközökkel elérhető jogtalan előnyöknél. Célkitűzésének ez a jogi és etikai megalapozása, a »történeti jogok« feltétlen tisztelete szükségszerűen avatta Lajost az Árpádok külpolitikai koncepciójának örökösévé, a déli és keleti tartományok birtoklásában gyökerező magyar imperializmus zászlóvivő harcosává. Ez a jogtisztelet és erkölcsi tudat avatta a hit és egyház védelmét lovagi kötelességének ismerő »kegyes királyt« egyszersmind keresztes vitézzé, az egyház zászlótartójává. Ez szerezte meg számára kortársainak és a kései utódoknak tiszteletét is.

Nagy Lajos külpolitikai célkitűzése, diplomáciája és hadivállalkozásai kalandosnak és irreálisnak csak úgy tűnhetnek fel, ha elfeledjük, hogy a magyar királyság a XIV. században a Német-római Császársággal és a Francia Királysággal egyenrangú, velük erőben és tekintélyben sikerrel versenyző nagyhatalom volt, s hogy erre a rangra éppen az Anjou-királyok – I. Károly és Nagy Lajos – emelték." (*Hóman Bálint–Szekfű Gyula: Magyar történet, 1928)*

„Lajos déli és keleti külpolitikája igazságtalan, hódító, erőszakosan térítő háborúk láncolata volt. Ez a politikája átmenetileg megnövelte a balkáni magyar befolyás hatáskörét, de igen szerencsétlen volt következményeiben: (…) Lajos balkáni politikája tovább gyengítette a szomszédos országokat, amelyeket már ekkor fenyegetett a török veszedelem. A magyar uralkodó osztály támadó politikája volt egyik oka annak, hogy a balkáni népek nem fordíthattak kellő erőt a török veszedelemre. Másfelől ez is hozzájárult Lajos idején, s évtizedekig utána, hogy erős szövetség nem jöhetett létre hazánk és a balkáni országok között a török hódítók ellen." *(Egyetemi tankönyv részlete, 1965)*

Nézőpontok

23

Lajost, a lovagkirályt már kortársai szerették, és a „nagy" jelzővel illették. Az 1351. évi törvények, vagyis a nemesi kiváltságok megerősítése révén a rendiség korában szintén nagy tiszteletnek örvendett. A XIX. században az ébredő nemzeti öntudat a középkori „három tenger mosta" nagyhatalom képviselőjét ünnepelte benne. A XX. században a marxista történetírás életművéből a hadjáratokat emelte ki, melyeket károsnak minősített. Az uralkodót hibáztatták a kincstár kiürítéséért, a bárók hatalmának növekedéséért, sőt balkáni hódításait a török előretörés egyik okaként állították be.

24

Hasonlítsa össze a forrásokban megjelenő Nagy Lajos-képet! Tárja fel, miket emelnek ki pozitív vagy negatív tényezőként! Elemezze az értékelésekben megjelenő ideológiai, hatalmi és érzelmi motívumokat! [SZ]

25

18. Harcban a törökkel

A TÖRÖK ELSŐ ROHAMA Az 1390-es évek elejétől új ellenség jelent meg az ország déli határain, a török. Kis **portyázó csapataik** pusztítottak és raboltak.

Az országot évszázadok óta sikeresen megvédő magyar nemesség ellentámadásra sarkallta az uralkodót. **Zsigmond 1396-ban jelentős magyar és európai lovagsereggel indított támadást az Oszmán Birodalom ellen.** Az Al-Dunánál, Nikápoly közelében **a lovagok teljes vereséget szenvedtek** I. Bajezid hadaitól. A vereséget az okozta, hogy a lovagság fegyelmezetlensége miatt nem érvényesülhettek a páncélos hadviselés előnyei a könnyűlovas törökökkel szemben.

Szerencsére nem sokkal Nikápoly után Timur Lenk mongol hadai legyőzték a törököket (Ankara, 1402). Az oszmán hódítások egy időre leálltak, ami lehetőséget teremtett Magyarország számára is a török elleni védelem megszervezésére.

Zsigmond a nikápolyi vereségből levonta a tanulságot: a megújuló török betörésekkel, portyákkal szemben hatékonyabb, és folyamatos védelmet biztosító hadseregre van szükség. A **temesvári országgyűlés**en (1397) elfogadták, hogy **a nemeseknek minden 20 jobbágy után ki kell állítaniuk egy könnyűlovas katonát.** E rendelkezés **nagy létszámú állandó haderőt** teremtett volna, **a nemesek költségén.** Az intézkedés azonban meghaladta az ország teherbíró képességét. Hiszen a korszakban a Magyarországnál fejlettebb nyugati államok sem tudtak hasonló haderőt felállítani. Később enyhítettek az előíráson: 33 jobbágytelek után kellett egy katonát állítani, ám az ún. **telekkatonaság** rendszere – hasonlóan gazdasági okokból – **nem valósult meg** teljes mértékben.

A török elleni védekezés kulcsa **a déli végvári vonal kiépítése** volt. A várak építésének és fenntartásának költsége jórészt a veszélyeztetett végvidékre hárult. Ezen túl **Zsigmond igyekezett** befolyása alá vonni, az országtól délre eső államokat (Bosznia, Szerbia, Havasalföld, Moldva), s így **ütközőzónát létrehozni Magyarország és az Oszmán Birodalom között.** A szerbekkel való egyezség útján **magyar kézbe került Nándorfehérvár,** amely erős várával a déli védelem kulcsa lett. Ostrommal sem tudta azonban megszerezni a töröktől a fontos dunai végvárat, Galambócot. (Ezen a ponton a török közvetlenül elérte a magyar határt.) Zsigmond idejében 11 új végvár épült déli határainknál. Az építés és a várak fenntartása hatalmas anyagi áldozatot követelt az országtól, de **a végvári vonal egészen 1521-ig megvédte az országot az törökkel szemben.**

TRÓNHARCOK – A RENDISÉG MEGERŐSÖDÉSE Zsigmond halála után leánya, Erzsébet férjére, **Habsburg Albert**re szállt a trón (1437–1439), akit a bárók egy része támogatott (Garai–Cillei liga). Az új uralkodó a délvidéki bárókat és a mögöttük felsorakozó köznemességet az országgyűlésen csak komoly engedményekkel tudta maga mellé állítani. Folytatódott a királyi várak és birtokok eladományozása: **a király már csak egy volt az ország legnagyobb birtokosai között.**

Az ismét támadó török ellen Albert hadjáratot indított. Seregében vérhasjárvány tört ki, melynek a király is áldozatul esett. Ismét fellángoltak a trónharcok, melyből a lengyel király, **I. (Jagelló) Ulászló** (1440–1444) került ki győztesen. Ulászlót a délvidéki bárók támogatták, mert **a lengyelektől segítséget reméltek a török ellen.** A helyzetet bonyolította, hogy Albert özvegye, Erzsébet gyermeket szült, s a csecsemőt híveivel V. László néven megkoronáztatta. Ezután fiával Bécsbe menekült rokonához, III. (Habsburg) Frigyeshez. **A Habsburgok fenntartották V. László trónigényét,** s Erzsébet kezében maradt a Szent Korona, valamint a királyi várak jelentős része.

HUNYADI JÁNOS TÖRÖKELLENES HÁBORÚI A havasalföldi nemesi családból származó Hunyadi Jánost Zsigmond emelte fel, mikor lovagjai közé fogadta. Zsigmond kíséretében megfordult Itáliában és Csehországban, megismerte a zsoldos és a huszita harcmodort.

Hunyadi János Jagelló Ulászlót támogatva emelkedett a bárók közé: elnyerve a szörényi bánságot, az erdélyi vajdaságot, a temesi ispánságot és a nándorfehérvári kapitányságot. Tisztségei révén **az ország haderejének jelentős részével rendelkezett.** Ezek a méltóságok egyben a török elleni védekezés vezetőjévé is avatták.

Hunyadi eredményesen védte meg a rábízott országrészeket. Kitartását mutatja, hogy amikor az Erdélybe betörő törökkel szemben először **Marosszentimrénél vereséget szenvedett** (1442), **nem adta fel** a harcot. A lakosságot is fegyverbe szólítva útját állta a foglyok tömegével elvonulni készülő ellenségnek, **és győzelmet aratott.** A foglyok így elkerülték a rabszolgasorsot.

Győzelmei következtében Hunyadi népszerűsége – különösen a köznemesség körében – **rendkívül megnőtt.** Az ifjú királlyal **támadó hadjárat**ra szánták el magukat. **1443 őszén** 35 000 fős magyar, lengyel és délszláv sereg indult a török főváros, Drinápoly felé. Azt remélték, hogy ősszel a török nem tudja mozgósítani főerőit. Több győzelmet arattak, de a tél beállta, a Balkán hágói és az egyre keményebb török védekezés **három hónapnyi harc után visszafordulás**ra kényszerítette a magyar sereget. (Ez volt az ún. hosszú hadjárat.) Hunyadi sikereit a lovagi, a huszita és a könnyűlovas hadviselés ötvözésének köszönhette. Páncélosai fegyelmezetten hajtották végre utasításait, ügyesen alkalmazta a szekérvárat és a portyákat.

Mivel a török sereg Kis-Ázsiában is le volt kötve, és tartani lehetett a keresztény hatalmak török ellenes összefogásától, a szultán békét kért a magyar királytól. **Az 1444 nyarán** megkötött **béke** (a szultán Drinápolyban, Ulászló nagyváradon írta alá) komoly eredményt hozott: **a török kiürítette Szerbiát.**

A király és Hunyadi úgy látták, itt az alkalom arra, hogy a törököt kiszorítsák az egész Balkánról. A pápa is új hadjáratra ösztönözte az uralkodót. **1444 őszén a békeszerződést megszegve Ulászló és Hunyadi újabb hadjáratot indított.** Segédhadak híján csak kisebb erőkkel rendelkeztek. A pápai ígéret ellenére az itáliai hajók nem akadályozták meg az ázsiai török hadsereg átkelését Európába. Így a kétszeres túlerőben levő szultáni seregtől **Hunyadi Várnánál vereséget szenvedett.** A csatában a magyar sereg jelentős része és a király is odaveszett.

HUNYADI KORMÁNYZÓSÁGA A király halálát követően országgyűlést hívtak egybe, ahol a Habsburg-párti Garai–Cillei liga és a Hunyadi liga egyezséget kötött. **Hunyadi elismerte V. László királyságát, ellenlábasai** pedig – a korszak országgyűlésein tömegesen megjelenő köznemesség nyomásának is engedve – **hozzájárultak Hunyadi kormányzóvá választásához** (1446–1452).

Hunyadi a gyermekkirály mellett **szinte a teljes uralkodói jogkört gyakorolta.** Kormányzósága idején – a többi báróhoz hasonlóan – tovább gyarapította birtokait (26 vár és 4 millió hold föld). **Az állam és saját bevételeit** (kb. 220 000 arany) azonban **az ország védelmére fordította.**

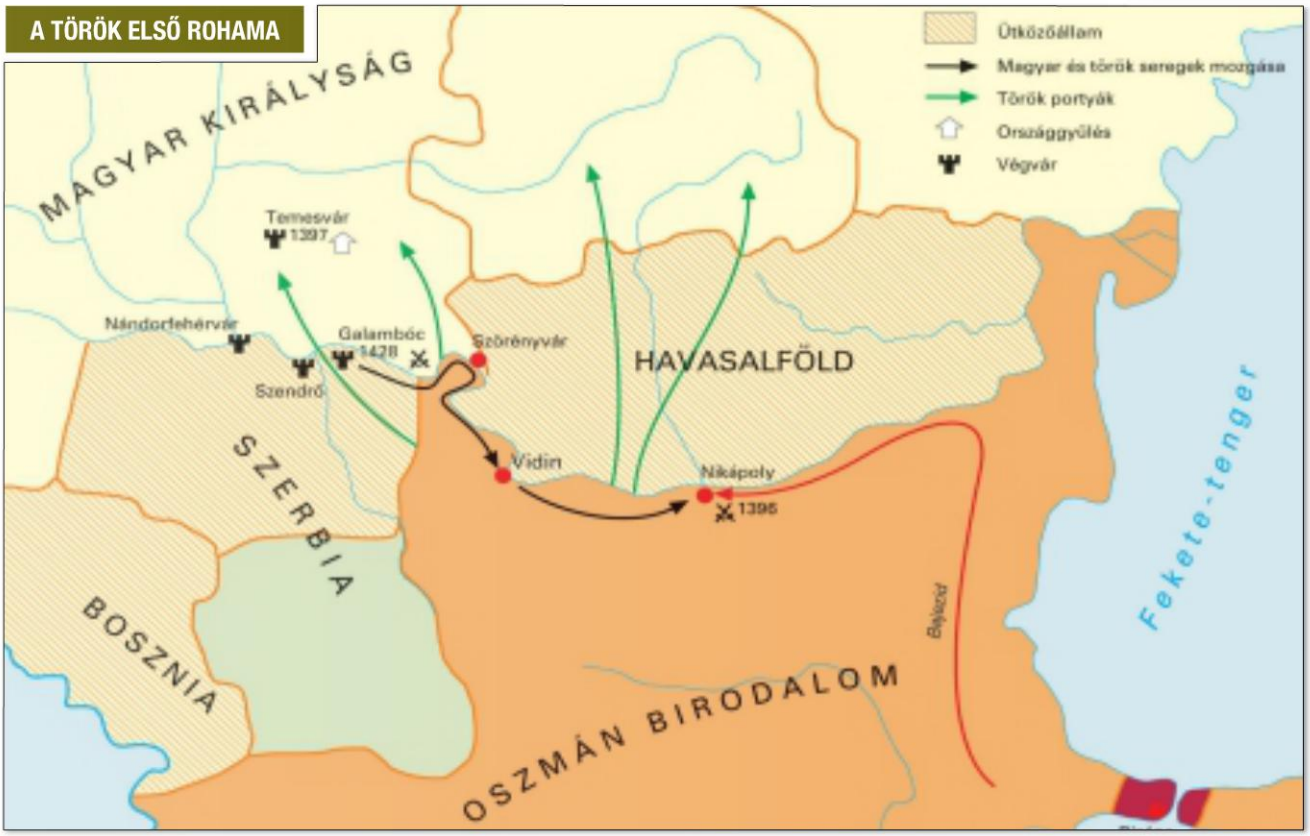
1448-ban Hunyadi újabb támadó hadjáratot vezetett a török ellen. Hadait nem sikerült egyesítenie a törökök ellen felkelő albánokkal, ráadásul a szerb fejedelem (Brankovics) elárulta. Végül háromnapos kemény csatában **vereséget szenvedett Rigómezőnél.**

A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADAL 1453-ban II. Mohamed bevette Konstantinápolyt. Az ezt követő években Szerbia ismét török kézbe került, ami jelezte a török előrenyomulás irányát. **1456-ban a szultáni sereg Nándorfehérvárt vette ostrom alá.** Az ország belsejébe vezető dunai utat vigyázó erősség **a magyar védelem legfontosabb láncszeme** volt. A várat hétezer emberével Szilágyi Mihály (Hunyadi János sógora) védte. Külső segítség nélkül nem tudta volna tartani magát.

Hunyadi bandériuma és a Délvidék nemessége **a vár felmentésére indult.** Segítségükre volt a pápa megbízásából törökellenes keresztes hadat szervező Kapisztrán János, olasz ferences szerzetes. A török veszélyt közvetlenül megtapasztaló Délvidék népe tömegesen vonult a keresztesek zászlaja alá. Hunyadi a Dunán létesített török hajózárat áttörve jutott be seregével a várba. Néhány nap múlva, a keresztesek ötletszerű támadását kihasználva kitört a romos várfalak közül, és **legyőzte a szultáni hadat. Hunyadi** a győzelem után nem sokkal **áldozatául esett a** seregben elharapózó **pestisjárványnak. Nándorfehérvár megvédése óriási jelentőségű,** hiszen a vár **török kézre kerülése védhetetlenné tette volna** a déli határvonalat, s így végső soron **az** egész **országot.**

ARCHÍVUM

A TÖRÖK ELSŐ ROHAMA

Török–magyar küzdelmek a XIV. század első harmadáig és a magyar végvári vonal kiépülése

Jellemezze hogyan változott a Balkán helyzete a korszakban! Tárja fel a magyar védelem lehetőségeit, erényeit és gyengéit! Milyen természeti adottságokat próbáltak kihasználni a végvári vonal kiépítése során? Hol volt a magyar védelmi rendszer legveszélyeztetettebb és ezért a legfontosabb pontja? Válaszát indokolja! Milyen feladatai voltak a végváraknak? [F]

1

2 Galambóc vára

3 Mutassa be a kép alapján a vár védelmi rendszerét! Becsülje meg, kb. mekkora védősereget lehetett elhelyezni egy ilyen várban! Meddig tarthattak ki az ostromlókkal szemben? Nézzen utána, hogy egy korabeli várostrom során milyen eszközök álltak a védők és a támadók rendelkezésére! [F]

„A gallok, vagyis a franciák pedig felbuzdulva az ellenség jövetelének hírén, a király elé járultak, és kérték: engedje meg, hogy ők fogják fel az ütközet első csapásait, amelyek a leghevesebbek és legkegyetlenebbek szoktak lenni. Amikor tehát feltűnt maga a császár mindenfelől ordítozó csapatoktól körülvéve, és a pogányok nagy haderejét a király tábora ellen vezetve, a frankokat féktelen harcvágy fogta el, és mielőtt az egész királyi sereg hadirendben felállt, hogy zászlai alatt megkezdje az ütközetet, csatába bonyolódtak, kirohantak a táborból, és előreszáguldva rárohantak a szemben álló csapatokra, szokásuk szerint lóról leszállva, gyalogosan harcolva. A két ellenfél közt javában tombolt még a rettentő ütközet, amikor a magyarok megpillantották a frankok rendetlen futásban a király tábora felé száguldó felkantározott lovait. Nem ismerték harcmodorukat, és azt hitték, hogy az ellenség teljesen elpusztította őket. Egyszerre felbomlott a rend, és nagy tolongás közepette otthagyták a tábort, és benne az ostromgépeket; a mezőn mindenfelé szétszéledtek, az ellenség kíméletlen a nyomukban van, és futásra kényszeríti őket. Óriási öldöklés vette kezdetét. A magyarok közül sokan elestek, sokan fogságba jutottak. És ha a király egy hajón nem lel menedéket, akkor nem az ég – miként állítólag a fejedelem elbizakodottságában kijelentette –, hanem az ellenség fegyveres ereje zúzta volna összse." *(Thuróczy János: A magyarok krónikájában a nikápolyi csatáról)*

Határozza meg, mekkora és milyen jellegű haderővel állt ki Zsigmond a törökkel szemben! Állapítsa meg, hogy a szöveg alapján mely okok játszottak szerepet a csatavesztésben! Értékelje a vereséget, és tárja fel annak következményeit! [F]

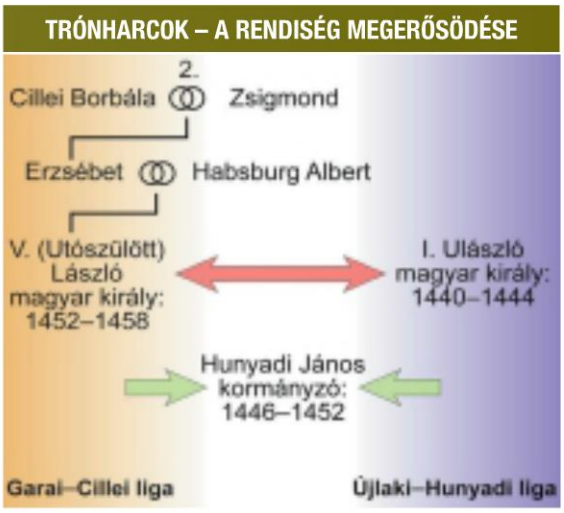
4 Állapítsa meg, hogy a török hódítás mely következményeiről tudósít a forrás! Magyarázza meg a tudósításban megjelenő társadalmi és értékrendi különbségek okait! [F]

„Mint a többi árunak, az emberek adásvételének is van külön piaca a városokban. Ide hurcolják a láncra vagy kötélre fűzött szegény rabokat, mint a birkákat a vágóhídra. Meztelenre vetkőztetik és megvizsgálják őket, az Isten képére alkotott értelmes teremtményt fillérekért úgy adják-veszik, mint az oktalan barmot, a férfiak és nők szemérmöket mindenki előtt megtapogatják és nyíltan mutogatják. Kényszerítik őket, hogy mindenki előtt meztelenül lépkedjenek, fussanak, járjanak és ugráljanak, mert meg akarnak győződni róla, hogy beteg-e a rab vagy egészséges, férfi-e vagy nő, öreg-e vagy fiatal, szűz-e vagy megromlott. Itt az anya szeme láttára és szomorúságára adják el a fiút, a meghökkent fiút félretolva veszik meg az anyát (…)" *(Magyarországi György barát a török rabságról)*

Rabszolgapiac

5 Tárja fel, milyen céljai lehettek a török portyáknak! Vesse össze a kép és a forrás tartalmát! [SZ]

Trónharcok Zsigmond halálát követően

Hogyan hatottak az ország belső életére a Zsigmond halála uráni gyors uralkodóváltások? Mely erők álltak egymással szemben? Elemezze a két tábor erőviszonyait! Milyen szerepet játszott a török elleni harc a két tábor politikájában? [F]

„2. (…) minthogy a nádor az országlakosok részéről a királyi felségnek, és a királyi felség részéről az országlakosoknak törvényt és igazságot szolgáltat s kötelessége is azt tenni: azért az ország nádorát (…) a királyi felség a főpapoknak, báróknak és az ország nemeseinek tanácsára velük egyetértőleg válassza ki.

10. Hogy az arany és ezüst pénz ama értékét és árfolyamát, amelyekkel eddig rendelkeztek, a főpapok, a bárók és az ország nemeseinek tanácsa nélkül nem fogjuk megváltoztatni (…)" *(Albert 1439. évi dekrétumából)*

Idézze fel a nádori méltóság létrejöttének főbb állomásait! Állapítsa meg a nádor szerepének változását a XV. században! Magyarázza meg a nádor megváltozott szerepkörének hátterét! Határozza meg, mit szabályoz a 10. pont! Tárja fel, kiknek az érdekét fejezi ez ki! [F]

„Mi, Magyarország összes főpapjai, bárói, előkelői, nemesei és városi országlakói a mostani pesti országgyűlésen ugyanezen ország békéjének és közjavának megjavítása végett a jelen országgyűlés rendje szerint tudomásra kívánjuk hozni (...)" *(Az országnagyok által meghirdetett országgyűlés bevezetőjéből, 1445)*

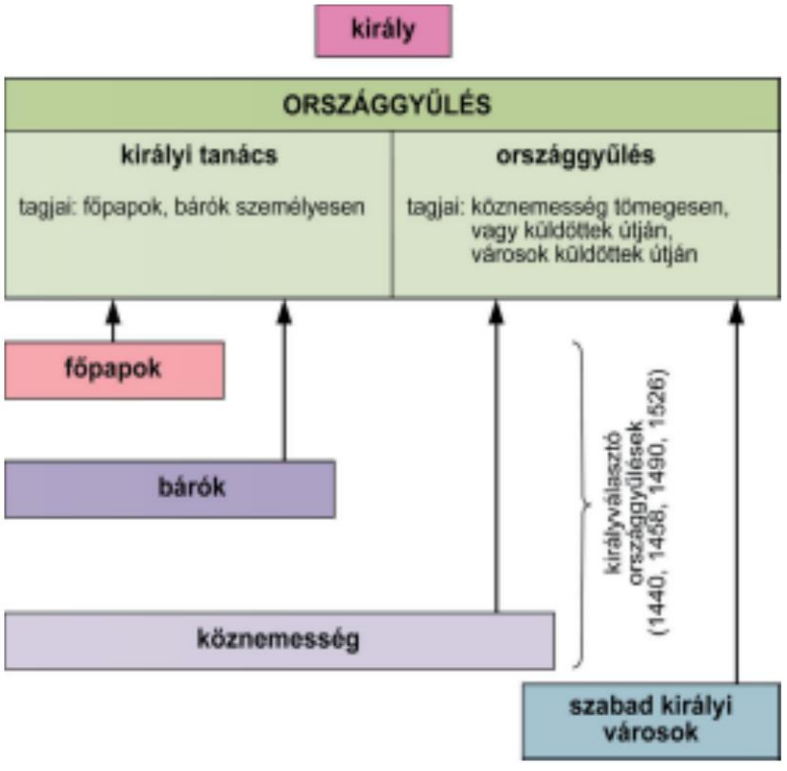
A forrás alapján vázolja fel a magyar rendiség szerkezetét! [F]

„28. Hasonlóképpen hogy [hivassék össze] minden esztendőben pünkösd ünnepére az ország összes főpapja, bárója, előkelője és nemesei, kivévén a jobbágytalan vagy húsznál kevesebb jobbágygyal rendelkező nemeseket és ugyanezen a helyen [Buda] és napon maga a kormányzó kormányzósága hivatalát és a többi báró és tanácsnokok a maguk méltóságát tegyék félre, és tárgyaljanak ugyanott az ország ügyéről." *(Az országnagyok által meghirdetett országgyűlés dekrétumaiból, 1447)*

A Hunyadi–Újlaki-liga által uralt területek

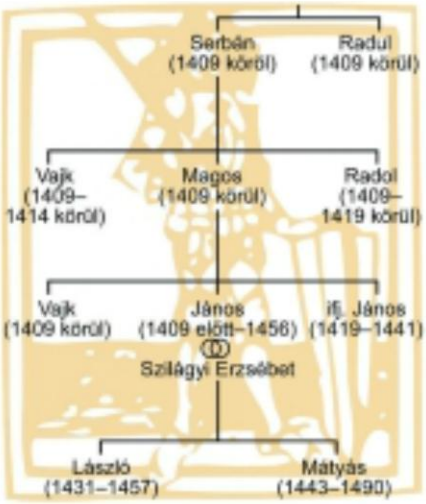
Mekkora erőt jelentett a Hunyadi-Újlaki-liga? Ismertesse, hogy mely tényezőket vette számba a válasz megfogalmazásakor! Milyen összefüggés figyelhető meg Hunyadi birtokai és a liga által uralt területek között? [F] 6 7

A magyar államszervezet fejlődése a XV. század közepéig

Vesse össze a XIII. század végi és a XV. századi magyar államszervezetet! Mely társadalmi csoportok kapcsolódtak be a politikai életbe? Melyek erősítették meg szerepüket a XV. században? [F] 8 9

Állapítsa meg, kik vesznek részt az országgyűlésen! Határozza meg, milyen módon történik a részvétel! Vesse össze a dokumentumot az 1447-es rendelkezéssel! Magyarázza meg, mire utalnak az eltérések! [F] 10

11 Hunyadi János és családfája

12 Az ábrázolás alapján milyen kultúrkörhöz kapcsolná Hunyadi Jánost? A származási tábla milyen etnikai származásra utal? Tekintsük át a Havasalföld etnikai viszonyairól megismerteket! A kép és a forrás segítségével vázolja fel , hogy a kortársak számára mennyiben volt fontos a hadvezér etnikai eredete! [F]

HUNYADI JÁNOS TÖRÖKELLENES HÁBORÚI

„Ez pedig [Hunyadi] nem valami nagyon alacsony rangú családból származott. Hunyadból, Erdély városából felkerekedvén, a rácok fejedelméhez [Lazarevics István] jutott, s ennek zsoldjába szegődve ott maradt jó ideig (…) Hogy hát a magyarokhoz állott, néhány embert maga mellé véve, a király elé járult, és azt mondta, hogy hozzájuk jött, hogy zsoldjukba fogadják; megkapta a zsoldot, és amikor a magyarok a németekkel viszályba keveredtek, nagy tetteket vitt végbe (…)" *(Laonikosz Khaikokondülasz, XV. század)*

Hasonlítsa össze a leírást Hunyadi családfájával! Állapítsa meg, mennyiben felel meg a görög történetíró leírása az általunk tanultakkal! [F]

„A nagy harcban a két hadsereg egy nap és egy éjjel szórta egymásra az ágyú- és puskagolyókat s a nyilakat, mint az istennyilát. Az átkozott Jankó a muzulmánokat a két oldalon támadta meg s Murád szultán két szárnyát, az anatóliai (kis-ázsiai) és a ruméliai (balkáni) sereget visszanyomta. Így a jobb- és balszárny megveretvén, Murád szultán egyedül maradt, de a janicsárok és az azábok fedezték őt. Az ágyú- és puskagolyó mind a két részről esőként hullott s olyan harc volt, hogy nem lehetett elbeszélni. De Murád szultán olyan erősen állott helyén, hogy a hitetlenek serege, minden erőlködése mellett sem bírta elmozdítani állásából.

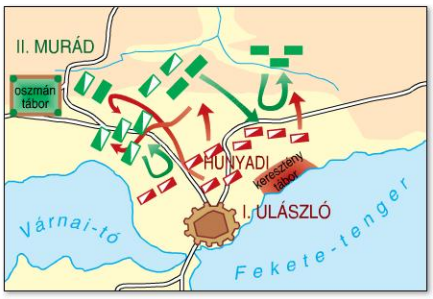
Az iszlám serege látta, hogy a hitetlenek tetőtől talpig vasba vannak öltözve és az iszlám seregét szétszórták. Mikor tehát belátták a hit harcosai, hogy a hitetlenek megverik őket, s nem lehet a vasfallal szembe menni: a hitetlenek előtt két részre válva kitértek előlük, s amint a hitetlenek áthatoltak köztük, a hit harcosai a gyaurok háta mögé kerülve kardal aprították őket. A gyaurok ekkor megrémültek, s a hátul levők szorították az elül lévőket. Minthogy a hitetlenek lovai mezítelenek voltak, a hit harcosai részint karddal szúrták agyon, részint másképpen ölték meg őket, s így a hitetlenek egymást gázoltatták el lovaikkal. Mivel pedig a gyaurok többé nem fordulhattak vissza megfutamodtak. Amint az iszlám serege ilyen állapotban látta a gyaurokat, az előbb megfutott muzulmánok is visszatértek a környékről és a gyaurokra rohanva estig harcoltak velök." *(A török Névtelen leírása a várnai csatáról, 1486)*

13

„Itt is, ott is törnek a lándzsák, és lándzsatörés közben sokan lebuknak a lovukról; keményen kavarog a küzdelem. Mindkét részen sokan esnek el, de sokkal többen a törökök oldalán. Egyetlen csapatuk sem tudta feltartóztatni a

14

15

A várnai csata térképvázlaton

Ismertesse a vázlat alapján a csata menetét! Vesse össze a térképvázlatot a két csataleírással! [F]

Hunyadi János harcai

Kövesse nyomon Hunyadi harcait! Készítsen kronológiai táblázatot az eseményekről! Külön tüntesse fel a hadjáratok céljait, eredményeit és belpolitikai hatásait! [F]

Török–magyar összecsapás a Thuróczy-krónikában

Jellemezze a két szembenálló erő fegyverzetét! Milyen harcmodor kedvezett az egyik, és milyen a másik félnek? [F]

16

magyar vitézi bátorság lendületét, sőt hirtelen hátat fordítottak, és megfutottak. Mivel azonban a törököknek széltében-hosszában kiterjedt csapatai a magyar sereget több mint hatszorosan múlták felül, a magyaroknak nem sokat használt, ha üldözőbe vették a megfutamodó sorokat, mert mihelyt visszatértek az üldözésből, új csapatok jöttek velök szemben, és nagy zajjal új csatára ingerelték őket.

Ebben a halálos küzdelemben telt el a nap legnagyobb része, és mindkét ellenfél számára ijesztő volt a holttestekkel zsúfolt csatamező. Mikor a törökök lovassága is megingott és futásnak eredt, s csupán a császári tábor állt nagy félelmek közepette a maga helyén, megszámlálhatatlan gyalogos csapattal: Ulászló király, látva, hogy az ellenséges lovasság fut, s hogy Murád császár és tábora reszket a félelemtől, a személyének védelmére rendelt csapatot harcba indította, és miközben a vajda úr és a többiek vad küzdelemben csatáztak, megrohanta a császár táborát, teljesen meg akarta semmisíteni. A gyalogosok sűrű csapatai közé ért, azoknak a nagy sokasága rárohant, elnyomta őt csapataival együtt: elesett. És ez nem remélt győzelemhez juttatta a már legyőzött és levert ellenséget, amely már egyáltalán nem reménykedett a győzelemben." *Thuróczy János: A magyarok krónikája)*

Hasonlítsa össze a két leírást! Mutassa be, melyek az egyezések és a különbségek (erőviszonyok, csata menete, fegyvernemek, vereség oka stb.)! [SZ]

17

HUNYADI KORMÁNYZÓSÁGA

„1. Hogy kormányzót fognak választani.

2. Hogy az összes főpapok és bárok, kik e háborús időben kastélyokat, erősségeket, városokat, birtokokat és bármely birtokjogokat, nemkülönben püspökségeket, apátságokat (…) és jogokat foglaltak le, ezeket át fogják adni, és vissza fogják adni.

3. Hogy a mostani zűrzavaros időkben emelt összes várakat, kastélyokat, erősségeket a jelen gyűlés tartama alatt bontsák és hordják el, kivévén azokat, melyeket az ország végvidékein építettek.

4. És hogy a vármegyei közösségek [a vármegye nemesi testülete], amelyekben azok épültek, vagyis azok, akik e vármegyékből itt vannak, addig el ne távozzanak, amíg azokat el nem bontják, és le nem hordatják. (…)

6. A megválasztandó kormányzót akkora hatalom fogja megilletni, amekkora a királyi felséget, kivéve azt, hogy birtokokat az alább megírt mértéken túl [harminckét telek] örökösen nem adományozhat, és hogy az országlakosok tudta és tanácsa meg kívánsága nélkül hűtlenség vétkével senki sem levelesíthet, sem pedig a jelen országgyűlésen hozandó határozat megszegése miatt hűtlenség vétkébe eső hűtleneknek és bármely más hűtleneknek, ugyancsak a főpapok, bárok és országlakosok kívánsága nélkül meg nem kegyelmezhet, de érsekségeket és nagyobb apátságokat sem adományozhat az ő tanácsosainak tudta, akarata és beleegyezése nélkül." *(A magyar rendek dekrétumai, 1446)*

Jellemezze az országban kialakult viszonyokat! Állapítsa meg, hogyan oldották meg a rendek a király kiskorúsága miatt kialakult helyzetet! Tárja fel a kormányzói jogkör jellegzetességeit és a mögöttük meghúzódó érdekeket és félelmeket! [F]

18

19 Wágner Sándor: Dugovics Titusz önfeláldozása (XIX. századi festmény)

Mesélje el a történetet! Mit hangsúlyoz a festmény? [SZ]

A NÁNDORFEHÉRVÁRI DIADAL

„(…) a törökök császára rettenetes ostrommal szállotta meg Nándorfehérvárát [1456. július 3.]. Szörnyű és nagyszámú hadikészülettel és négyszázezernél több törökkel. A magas várfalakról szerteszét a körüli réteken, síkokon számlálhatatlannak látszott az ellenséges sátrak orma: áttekinthetetlen volt az ellenség töméntelen száma. Ezenfelül maga a császár vezérelt számos hajót, melyeket tengeri hajók módjára készítettek: ezekkel megszállta a vár alatt folyó Duna és Száva vizét, hogy vízi úton senki sem vihetett segítséget a várba.

A hadigépeket a várnak a síkságra néző oldalán állították fel. Némelyekkel a vaskos várfalakat törték. (…) Ekkora lövéstől megromlottak a derék tornyok ormai, szétomlottak az épületek, és földdel egyenlővé lettek az embereket és várat védő magas falak.

Az ország minden részébe híre szállt az elkeseredett, hatalmas ostromnak. Magyarország főurai azonban tunyán, mintha aludnának, nem küldtek fegyveres oltalmat a szenvedő várnak.

Elérkezett végre a félelmetes ostromhoz a besztercei gróf úr [Hunyadi], eme virtusra és vitézségre termett férfiú. Csekély számú zsoldosa volt csak a nagy ellenséggel szemben. Magyarországbeli keresztet viselő számos népek is verődtek össze Kapisztrán János fráter alatt, hogy harcoljanak Krisztus nevéért. Lengyelország tájairól is jött háromszáz keresztes.

Utat-módot keresett [Hunyadi] tehát, (…) Végül hajókat szedett össze, megrakta keresztes népségből való fegyveresekkel, leküldte a Duna folyón az ellenséges hajókkal szembe. (…) Végre hosszú, fáradságos harc után győztek a magyarok; keményen törtek a törökre, s heves lángra lobbantották vaslánccal összekötött hajóikat.

A hajók csatáján győzelmet nyervén, a gróf úr nyomban átkelt a várba, s vigasztalta a csüggedt várkapitányokat [Szilágy Mihály], akik már csak a halált várták.

Új vitézekkel is erősítette a várat. Nagyszámú keresztest is vitt be oda; minthogy ezek közrendű emberek voltak, fegyverforgatáshoz nem értettek, a gróf hadra szoktatta őket, amennyire lehetséges volt.

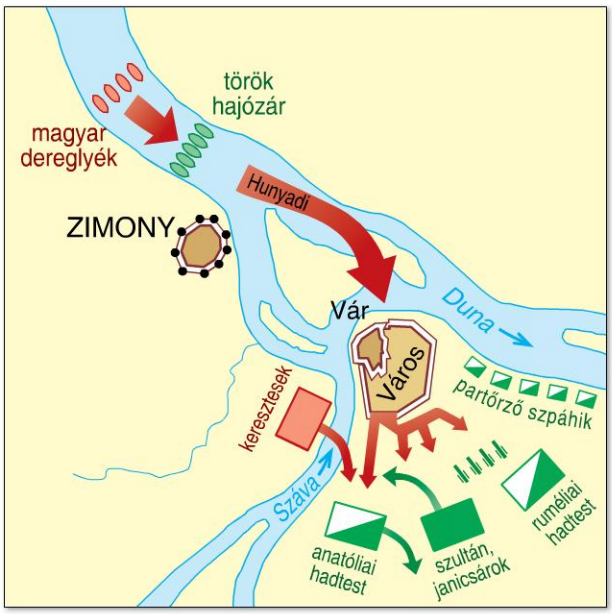
(…) felvirradt az ostrom tizenötödik napja. (…) Dobpergéssel, trombitaszóval, harsány kiáltozással, szilajan támadtak megrohanva a várat, és kegyetlen öldöklésssel belsejébe hatoltak. Ámbár a magyarok kevesen voltak (…) minden erejükkel védekeztek. (…) a magyarok már hátrálni kényszerültek. A magyarok pedig (…) új erőre kaptak; kard élével üldözték őket, mígnem a vár rombolására hozott összes hadigép és egyéb ágyú védők nélkül maradt.

A harc nem ért véget a nappal. Ami a vár szűk utcáin folyt, a tágas mezőn folytatódott nagy kegyetlenséggel, mígnem a leszálló éj homálya alatt maga a török császár is megfutott táborából…

Így esett a török császárnak Nándorfehérvárnál a magyarokkal vívott csatája. Fennhéjázó elmével, gőgös szemmel maga akart uralkodni az egész földkerekségen, s Isten ítélete szerint paraszti kéztől vette vereségét, mely inkább kapa, mint fegyverforgatásra való. Sok trombita, sok dob hangja mellett vidáman érkezett, és csúnyán futott meg az éjszaka csöndjében." *(Thuróczy János krónikájából)*

A térképvázlat alapján keressen minél több érvet amellett, hogy Nándorfehérvár Magyarország kulcsa volt! Kövesse nyomon az ostromot, állapítsa meg a küzdelem szakaszait! [SZ]

20 Nándorfehérvár ostroma 1456-ban

21

Foglalja össze saját szavaival röviden a csata menetét! Tárja fel Hunyadi szerepét a győzelemben! Értékelje a csata jelentőségét! Vesse össze a krónika leírását és a csatáról készült térképvázlatot! [SZ]

Erdély a XV. század első felében

Tárja fel, miért alakult ki Magyarországon belül Erdély külön irányítása! Tekintse át Erdély közigazgatási rendszerét! Miért alakult ki a hármas tagozódás? Vesse össze a rendi és az etnikai viszonyokat! Mely területekre terjedt ki az erdélyi parasztfölkelés? [SZ]

Vitassuk meg az etnikai tényezők szerepét a XV. században! [SZ]

„(…) a jövőben a püspöki tizednek a fizetése alkalmával 20 kepe [kévékből összerakott csépeletlen gabona] után 1 forintot vagy a mindenkor forgalomban levő és ezzel az aranyforinttal egyenlő értékű 100 dénárt tartoznak adni és fizetni; (…) a terményeknek és bármiféle gabonának, illetve magvaknak vagy bornak a kilencedét pedig általában se mágnás, se nemes, sem egyházi vagy bármiféle más ember, sem a saját jobbágyaitól, sem idegen földművelőktől vagy szőlőművesektől semmiképpen se merészelje ezentúl megkövetelni;

Továbbá, mivel kitűnt, hogy az országlakóknak minden erőszakos kizsákmányolása onnan ered, hogy azokat, akik letelepedés céljából máshová akarnak költözni, még kifosztottan sem engedték eltávozni, azért elrendelték, hogy az összes és minden egyes szabad állapotú embernek, miután törvényes terrágiumát [földbér] megfizette, és tartozásait kiegyenlítette, jogában álljon szabadon és aggodalom nélkül oda költözni, ahová csak akar.

Elrendelték továbbá, és szigorúan megtartandónak határozták azt is, hogy a jövőben örökre évenként mindig áldozócsütörtök előtt minden egyes faluból, birtokról és mezővárosból két-két értelmesebb és szavahihető öregembert az előbb említett kapitányokkal [felkelők vezérei], vagy legalább néhány öregebbel közülük, vagy más erre alkalomra kinevezendő emberekkel az említett Bábolna hegyén gyűljön össze, és ott ugyanazok a kapitányok vagy közülük valamelyik, ugyanazon öregektől kérdezze meg és tudakolja ki, vajon uraik szabadságaikban meghagyták-e őket, avagy sem". *(Az ún. első kolozsmonostori egyezségből, 1437. július 6.)*

Gyűjtse össze a XIV. századi Erdélyben a jobbágyi terheket! Fogalmazza meg a forrás alapján, mit követeltek a parasztok! Csoportosítsa a követeléseket jellegük szerint! Tárja fel, hogyan érinthették e követelések a nemességet! Milyen etnikai vonatkozásokat tudunk feltárnia követelésekben? [Í]

Nézőpontok

Erdélyben – mely gazdaságilag és társadalmilag is fáziskésében volt a nyugati területekhez képest – a jogilag egységes jobbágyság kialakulása a XV. századra sem fejeződött be, s még nem voltak egységesek a terhek. A betelepülő görögkeleti románság helyzete is bizonytalan volt még a tizedfizetés területén. Az örökös pénzhiánnyal küszködő Zsigmond évekig rossz minőségű ezüstpénzt veretett, s Lépes György erdélyi püspök három év után jó pénzben visszamenőleg is követelte a tizedet. Az elégedetlen parasztok – a hozzájuk csatlakozó kisnemesekkel és románokkal – Budai Nagy Antal vezetésével fellázadtak. A nemesség engedményekre kényszerült, amit a kolozsmonostori hiteles helyen írásba is foglaltak. Válaszul a magyar nemesség, a székely előkelők és a szász polgárság képviselői Kápolnánál egyezségre léptek (kápolnai unió) a parasztok és a török veszély ellen. A nemesi hadak a felkelést Kolozsvárnál leverték. A kápolnai unió képezte az alapját a sajátos, hármas tagozódású erdélyi rendi szervezetnek. A kápolnai uniót a három erdélyi nemzet szövetségének is nevezték. Az elnevezés, illetve az unió értelmezése vitákra ad okot, különösen a magyar és a román történészek között.

A magyar történészek a három nemzet (magyar nemesség, székelyek, szászok) szövetségét nem etnikai, hanem rendi jellegűnek tekintik. A román történészek szerint ez etnikai szövetség volt, amely a románok ellen irányult. A kérdés eldöntéséhez fontos szempont annak vizsgálata, hogy az erdélyi parasztfelkelésben döntő szerepe volt-e az etnikai ellentéteknek, vagy ebben a korban ez még nem bírt nagy jelentőséggel.

22

23

19. Hunyadi Mátyás a rendek élén

A TRÓN MEGSZERZÉSE Hunyadi János halála után **kiújult a hatalmi vetélkedés** az V. László mögött álló bárói liga (Garaiak és Cilleiek) és a Hunyadiak között. Az uralkodó nem akarta megerősíteni „a törökverő" idősebb fiát, Hunyadi Lászlót apja méltóságaiban, melyeken pedig a Hunyadi liga hatalma nyugodott. Válaszul Nándorfehérvár várában a Hunyadiak emberei megölték az uralkodó bizalmasát (Cillei Ulrikot). **A király** büntetlenséget ígért a Hunyadiaknak, de később, amikor Budán tartózkodtak, őrizetbe vetette a két Hunyadi fiút. **Lászlót lefejeztette, Mátyást fogságban tartotta.**

V. László Magyarországon nem érezte magát biztonságban a még mindig erős Hunyadi ligával szemben, ezért Prágába ment (cseh király is volt). Magával vitte Mátyást is. Itt váratlanul meghalt. Ezt követően a Hunyadi liga élén álló **Szilágyi Mihály** (Hunyadi János sógora) **a köznemességre támaszkodva elérte, hogy az országgyűlés 1458 januárjában királlyá válassza** a Prágában raboskodó **Hunyadi Mátyást.**

A cseh király (Podjebrád György) váltságdíj fejében és a leányával, Katalinnal kötött eljegyzés után hazaengedte Mátyást. A művelt és rátermett ifjú a trón elfoglalását követően **félreállította Szilágyi Mihályt,** akit az országgyűlés öt évre választott mellé kormányzónak. Ezután **visszaverte III. (Habsburg) Frigyes és az őt támogató bárók támadását.** Mátyás az első időszakban adományokkal (birtokok és tisztségek) nyerte meg ellenfelei egy részét, a makacskodókat pedig apja seregével verte le. **A Szent Korona azonban egyelőre Frigyes kezében maradt.**

EGYÜTT A RENDEKKEL Mátyás **a Hunyadi ligának és a köznemesség támogatásának köszönhette trónját.** Ezért, kezdetben **a rendekkel egyetértésben kormányzott,** és folytatnia kellett apja törökellenes politikáját.

Időközben ismét **megkezdődtek a déli végvárrendszer elleni török támadások.** A törökök elfoglalták Szendrőt, majd rátörtek a magyar határt védő utolsó, még nem török hűbéres ütközőállamra, Boszniára. A magyar hadak Boszniába vonultak, ám a **kiegyenlített erőviszonyok** miatt **se a török, se Mátyás nem kockáztatta meg a döntő ütközetet.** A magyar király megelégedett azzal, hogy **visszavette a töröktől Jajca várát** (1463). Boszniát kettéosztották: az északi részén magyar, a délin török végvárrendszer épült ki.

A RENDEK HÁTTÉRBE SZORÍTÁSA Mátyás – hogy teljes jogú uralkodó legyen – **kiváltotta a Szent Koronát III. Frigyestől** (1463). (80 000 forintot fizetett, hogy a koronát és Sopront visszakapja.) Megkoronázása után a király **egyre kevésbé vette figyelembe a nemesség érdekeit.** Az országgyűléseken a saját akaratát kényszerítette a rendekre (pl. új adók). Az államigazgatás megreformálásakor a rendi hivatalok szerepének csökkentésére, az egyedül tőle függő hivatalok erősítésére törekedett. **A királyi tanács korlátozása** érdekében egyesítette a titkos és a főkancelláriát, s élére a bizalmasát helyezte. A bíróságokon növelte a **szakképzett ítélőmesterek** számát. A bárói méltóságnak számító főkincstartói tisztséget megszüntette. Helyére **köznemesi és polgári származású kincstartók**at nevezett ki, akiket közvetlenül irányíthatott. (A kincstartók közül pl. Ernuszt János budai zsidó polgár, Handó György mezővárosi polgár, Nagylucsei Orbán jobbágy volt.) **Mátyás reformjai nem változtatták meg a rendi kormányzás rendszerét, de a tisztségviselők szorosabban függtek a király személyétől.**

Mátyás is alkalmazta a Zsigmond idején bevált módszert: a bárói családok kihalásával a koronára visszaszálló birtokok eladományozásával **új, személyéhez hű bárói réteget próbált létrehozni** (Kinizsi Pál, Báthoryak, Szapolyaiak).

URALKODÓI JÖVEDELMEK Tervei megvalósításához Mátyásnak növelni kellett jövedelmeit. Magyarország a XV. században sokat fejlődött, emelkedett a népességszám (3,5-4 millió fő), s különösen a mezővárosokban nőtt az árutermelés. Ennek ellenére **a királyi jövedelmeket csak a parasztok adóinak jelentős emelésével lehetett növelni.** A királyi birtokokról származó jövedelmek aránya jelentősen csökkent. A regáléjövedelmeken belül is elmozdulás figyelhető meg az Anjou-korhoz képest: a bánya- és vámjövedelmek veszítettek jelentőségükből a jobbágyokat terhelő adók mellett.

Mátyás a kapuadó helyett **bevezette a füstpénzt** (1467). Ezzel az adóalapot a jobbágyportákról a kisebb egységet jelentő jobbágyi háztartásokra helyezte, így növelve a beérkező adó mennyiségét.

Legnagyobb bevételét a rendszeresen (gyakran évente kétszer is) **beszedett rendkívüli hadiadó** (1 forintot telkenként) **jelentette**. (Ezt az adót az országgyűlésnek kellett megszavaznia.) A kincstár jövedelme a Zsigmond-kori 200 000 forintról 500 000 (a hadiadó kétszeres beszedése esetén 750 000) forintra növekedett. Mátyás jövedelmei európai összehasonlításban is jelentősnek számítottak. A jóval nagyobb Török Birodalom uralkodója a XV. században 1800 000 forinttal, a francia király pedig Mátyáséhoz hasonló nagyságú bevételekkel rendelkezett.

A FEKETE SEREG Mátyás jövedelmeinek emelkedésével párhuzamosan építette ki **a később fekete seregnek nevezett zsoldos haderőt**. A sereg jelentős részét (15-20 000 fő) igyekezett **állandóan fegyverben tartani,** bár ez **hatalmas költséget jelentett** (egy nehézlovas 3 aranyat, egy gyalogos 2 aranyat kért havonta). Így a bevételek jelentős részét a fekete sereg emésztette fel.

Mátyás a rendek által megszavazott adókból tartotta el zsoldoshadseregét, de az **teljes mértékben az**

uralkodó irányítása alatt állt. Ez a sereg nemcsak a hódításokat szolgálta, hanem növelte a király erejét a rendekkel szemben.

A fekete sereg magját az egykori husziták alkották, akiket Mátyás a zsoldjába fogadott. Katonáit és vezéreit (Haugwitz, Magyar Balázs, Kinizsi Pál) csehek, németek és magyarok alkották. A hadsereg modernnek számított a korszakban, mivel **jelentős gyalogsága** is volt. Rendelkezett ágyúkkal is, bár Mátyás a kőhajító gépeket többre tartotta.

ARCHÍVUM

A TRÓN MEGSZERZÉSE

„2. cikk. (…) Magyarországot, annak összes és bármely ellenségei és feldúlói ellenében a király úr saját királyi jövedelméből tartozik megvédeni (…)

1. §. Úgy tudniillik, hogy ha a király úr ez országot az ellenségek támadásai ellenében saját jövedelme segélyével meg nem védhetné (…), akkor az országnak főpapjai és bárói és egyéb egyházi férfiai tartozzanak és legyenek kötelesek bandériumaikat (…) kiállítani és fölkelni.

2. §. Ha pedig ezekkel sem lehetne az ellenséggel szembeszállni: akkor az összes nemes és bármely más rendű, birtokos emberek tartoznak katonaként kiállni (…) és táborba szállni.

5. §. (…) sem király úr, sem Szilágyi Mihály úr, ez ország kormányzója, bármely okból vagy bármely fontos dolog miatt az országlakosok jobbágyaitól vagy más nemesektől soha semmi adót vagy pénzfizetést ne követelhessen s erre joga ne legyen.

7. §. (…) a király úr se egyházi méltóságokat, se más tisztségeket, hivatalokat vagy örökségeket ne adhasson és adományozhasson külföldieknek.

13. §. (…) minden országlakosnak és birtokosnak Pest városában minden év pünkösd napjára fejenként egybe kell gyülekeznie." *(Az ún. Szilágyi féle cikkelyekből, 1456)*

Állapítsa meg, mely társadalmi csoport követelései fogalmazódnak meg a törvénycikkekben! Magyarázza meg Mátyás megválasztása és a törvények megszületése közötti összefüggéseket! [F]

1

Milyen stílusban készült a nagy hadvezér síremléke? Milyen szerepet játszott Mátyás megválasztásában Hunyadi János népszerűsége és az általa kialakított hatalmi rendszer? [F]

Hunyadi János gyulafehérvári síremléke

2

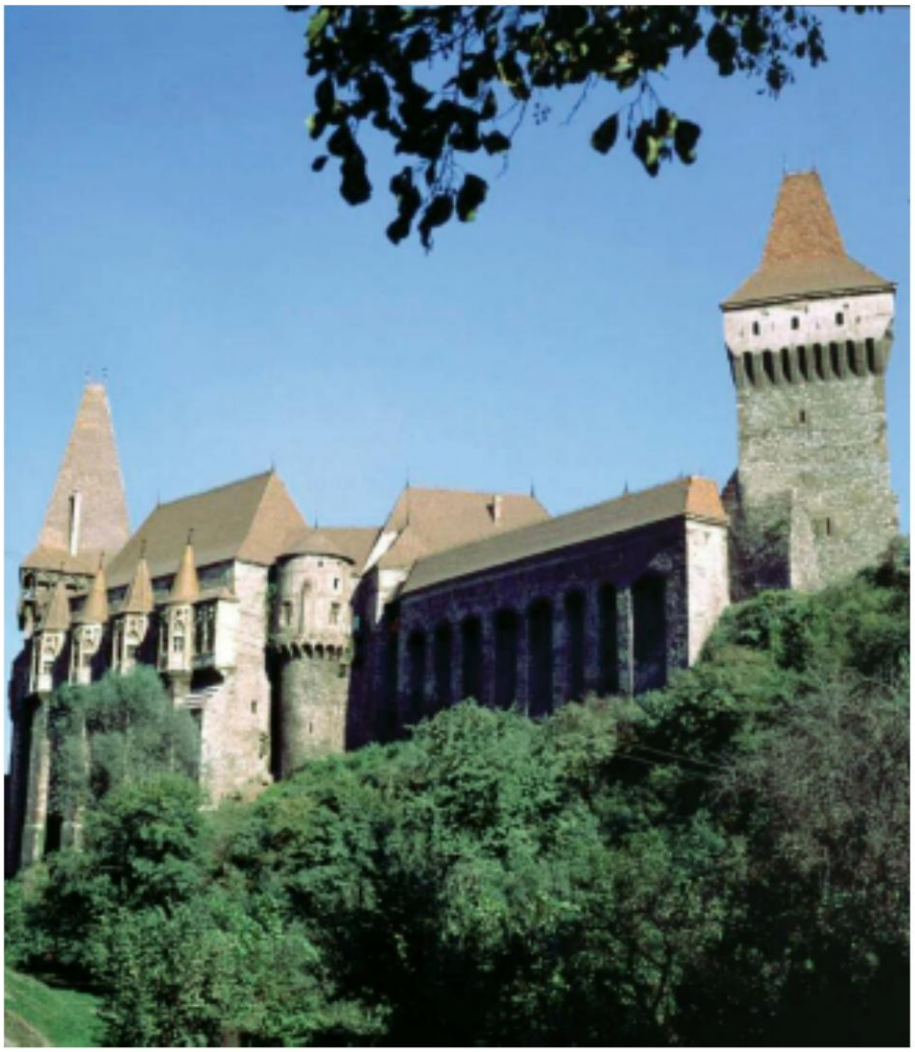
EGYÜTT A RENDEKKEL

Magyarország
Mátyás uralkodásának első felében

Gyűjtse össze, mely erőkkel kellett leszámolnia Mátyásnak, hogy megszilárdítsa hatalmát az országban! Mi váltotta ki a magyar uralkodó törökellenes fellépését az 1460-as évek elején? Milyen eredményeket ért el? Hasonlítsa össze Mátyás és apja taktikáját! Milyen belpolitikai összetevői voltak a törökellenes harcoknak? [F]

3

4 Vajdahunyad vára. A törökverő hős a családjának nevet adó várat nagymértékben felvirágoztatta. A magyar várak közül az egyik legnagyobb lovagterme ennek a várnak van

Milyen stílusban épült ki a vár Hunyadi János és Mátyás korában? Milyen célokat szolgált a nagyarányú építkezés)? [F]

5

EGYÜTT A RENDEKKEL

„(…) az átkozott magyar [Mátyás] megtámadta Jajca várát, némi ideig vívta s végre is elfoglalta. Tehát Mohamed [II. Mohamed] (…) ismét Jajcához ment s bár sokáig vívta, nem bírta visszavenni.

Azonban mikor Mohamed szultán Jajca ostromával volt elfoglalva, másik részen az átkozott magyar hadsereggel jött Izvornik ellen és ostrom alá fogta. Amint tehát Mohamed szultán meghallotta, hogy az átkozott magyar megtámadta Izvornikot, kénytelen volt ágyúit vízbe süllyeszteni s éjjel Jajca alól fölkerekedni, honnan Szófiába ment s ott megállapodott. Aztán mindenféle leveleket küldött szét, amelyekkel még néhány csapatot gyűjtött és e sereggel Mahmud pasát Izvornikhoz küldte. De mielőtt még Mahmud pasa odaérkezett volna s mikor Mohamed szultán Szófiában volt, egy éjjel – a felséges Isten akaratából – a gyaurok [itt magyarok] azt híresztelték, hogy a müszülmánok ide érkeztek; az átkozott király tehát éjfélkor otthagyván a várat elfutott. Azután a hit harcosai annyi zsákmányt nyertek, hogy nyelvvel nem lehet mondani és rendkívül sok hitetlent hurcoltak fogságba." *(Török leírás a boszniai harcokról)*

Jellemezze a két hadsereg hadmozdulatait! Állapítsa meg, milyen statégiai megfontolásokra következtetünk ebből! Vonja meg Hunyadi Mátyás hadjáratának mérlegét! Hasonlítsa össze ezt a leírás sugallta eredménnyel! [F]

„(…) midőn május elseje táján alkalmasan összeállított sereggel a Duna partján tábort ütöttem, arcal ama országrész felé fordultam, melyet az ellenség gyakori betöréseivel sanyargatni és pusztítani szokott, nem volt messze a török fővezér sem, nagy és szokásához képest erős sereggel. Eleinte elég kétséges volt előttünk, merre szándékozik fordulni seregével (…) Kémeink eltérő híreket hoztak. (…) Sebtében bevonult Boszniába, kihasználva az árulást (…) Először is tehát ezzel az ellenséggel kellett megbirkóznom és ebben szerencsével jártam. (…) üldözésükre a Szerbiának fordultam. Mert közben a török bevégezte dolgát, elhagyta Bosznia határait és már vissza is vonult Macedóniába. (…)

Végül is visszatértem onnan és gondoskodtam róla, hogy a seregnek az a része, amely a munkában kifáradt, kicsit pihenjen, hogy a pihenéstől felüdülve, még nagyobb feladat megoldására használhassuk. A másik, erősebbnek látszó résszel és az összevont tartalékkal Bosznia visszaszerzéséhez láttam. (…) Jajca nevű várost és annak erősségét körülzártam. A város lakói úgyszólván az első komoly támadásra megadták magukat. Betörve a városba, fegyverre mentünk a törökökkel. Az ostrom kezdetétől számított negyedik napon ezeket is legyőztük és megöltük, míg egy részük a várba menekült. Már csak magát a várat kellett megostromolni. Háromhónapos ostrom alatt (…) győztünk.

Már körülbelül harmincat visszaadtak, ugyanannyi, vagy még több engedelmesen meghódoló várat át is vettem, (…) úgy hogy mostanra egy sem, vagy csak nagyon kevés maradt volna belőlük az ellenség kezén, ha az egyre nagyobb fagyokkal hidegedő tél a további hadműveleteknek nem állta volna útját. Ezért okosabbnak látszott, visszavezetni a sereget és komoly előkészületeket tenni a jövőre." *(Mátyás beszámolója II. Pius pápának, 1464)*

Hasonlítsa össze a török és a magyar leírást (hadmozdulatok, végeredmény, a leírás célja és módszerei stb.)! [F]

6

A RENDEK HÁTTÉRBE SZORÍTÁSA

„Továbbá (…) a Szent Koronát, amit a néhai igen fenséges Erzsébet királynő a néhai jó emlékezetű László királlyal együtt császárunknak, az említett Frigyesnek megbízható kezébe átadott és azt eddig hűségesen megtartotta és megőrizte, nehogy idegen kézbe kerüljön, valamint Sopron városát a mondott Mátyás királynak, fiunknak és az ő magyar királyságának kegyesen visszaadtuk (…)

Tovább (…) elhatározott és végeztetett, hogy, ha a magyar királyság megüresedik, mert az előbb mondott Mátyás király ágyékából nem származnak törvényes fiak vagy unokák, mi (…) vagy fiunk (…), vagy, ha többeket hagytunk hátra, közülük az egyik, akit az a királyság királyának választott, Magyarország ama királyságának élére állíttatnak vagy állíttatik (…)" *(Mátyás és III. Frigyes egyezsége a korona visszaadásáról, 1463)*

Foglalja röviden össze Mátyás és Frigyes megállapodásának lényegét! [F]

Mátyás aláírása és aranypecsétje (1464)

Milyen következtetést tudunk levonni az uralkodóra aláírásából? Milyen jelképet használ pecsétjén? [F]

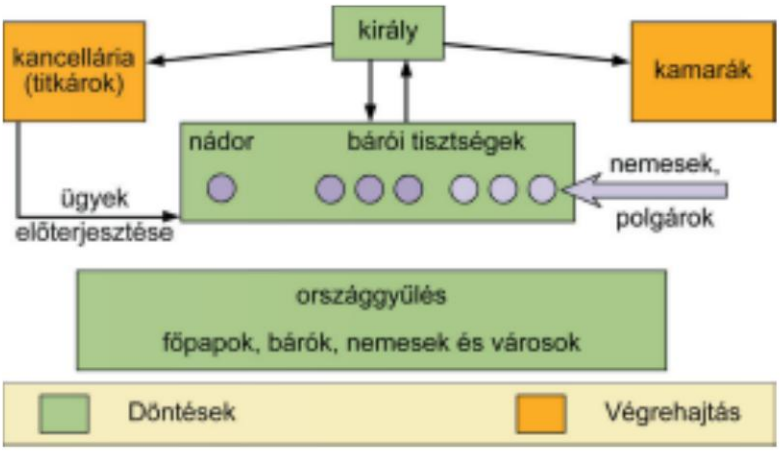
7

8

Vitéz János XV. századi miniatúrán. A kép a humanista főpap és politikus személyes vonásait adja vissza

Hogyan kapcsolódott Vitéz Jánosnál a főpapság és a politikusi pálya? [F]

Mátyás állama

Gyűjtse össze a Mátyás által bevezetett újításokat! Kinek a szerepét növelték, és kiknek a szerepét csökkentették a reformok? Milye irányú változás fedezhető fel? [F]

9

10

„A napokban megüresedett az esztergomi érseki szék, mert meghalt főtisztelendő Dénes bíboros, érsek úr. Helyette mi, főnemeseinkkel és báróinkkal azonos véleményre jutva, tisztelendő János atyát, a váradi püspököt terjesztettük fel kinevezésre e férfiú jól ismert érdemei és erényei miatt, amelyeket nem is kell szentséged figyelmébe ajánlanunk. Időközben már rá, mint a birtok őrére és urára bíztuk a gazdátlan egyházmegye várainak, városainak, falvainak és különféle javainak őrizetét.

Alázattal könyörögve kérjük ezért szentségedet, méltóztassék az imént bemutatott János püspököt Váradról áthelyezni, és az esztergomi főegyházmegye érseki tisztébe kegyesen kinevezni. (…)" *(Mátyás levele II. Pál pápának, 1465)*

Állapítsa meg, milyen jogokra hivatkozik Mátyás Vitéz János kinevezése kapcsán! Határozza meg, milyen szerepet játszott a magyar királyok, s így Mátyás hatalmában az egyházfők kinevezési joga! [F]

11

URALKODÓI JÖVEDELMEK

„Nemkülönben fizetés portánként legyen, mégpedig úgy, hogy ha egy egész telken vagy ülésen – hozzáértve azt a földet, mely ehhez az egy telekhez tartozik – egy portán belül csak egy (család) lakik, az fizessen 20 dénárt.

Ha pedig ketten kapnának egy telket és egy telek földjét egy portán belül, mindkettőjük fizessen egy és egy fél porta szerint.

Ha pedig még többen lennének, értsd: hárman, akkor is egy és egy fél porta szerint fizessenek, ha négyen, akkor kettő szerint, és így tovább, bármi módon legyen is megosztva köztük a föld (...)

Az pedig, akinek egymagának van két vagy több teleknyi földje, fizessen két vagy több portának megfelelően." *(Mátyás király 1467. évi dekrétumából)*

Gyűjtse össze, hogy milyen paraszti kategóriákat állít fel a dekrétum! Határozza meg, mely adónemről van szó! Állapítsa meg, mekkora az adóterhelése egy jobbágynak! Tárja fel, menynyiben változtatta meg Mátyás a korábbi rendelkezéseket! [F]

12

A MAGYAR PÜSPÖKÖK JÖVEDELME		
Egyházmegye	XIV. század eleje	1525
	magyar aranyforint	
1. Esztergom	12 000	25 000
2. Pécs	10 000	10 000
3. Erdély	5 000	24 000
4. Eger	2 500	22 000
5. Kalocsa	6 000	20 000
6. Várad	6 000	26 000
7. Zágráb	6 000	18 000
8. Veszprém	3 000	12 000
9. Csanád	3 000	3 000
10. Győr	2 500	13 000
11. Vác	1 500	4 000
12. Szerém	300	5 000

13 Milyen irányú változás figyelhető meg a jövedelmek alakulásában? Állapítsa meg a jövedelmek közötti területi különbségeket!

14 Tárja fel a területi eltérések mögött húzódó lehetséges okokat! Vesse össze a királyi és a főpapi jövedelmek alakulását! [F]

A PUSZTÁSODÁS			
	Lakott telek	Lakatlan telek	Az összes telkeknek hány %-a lakatlan?
Délvidék			
1424. Temes m. (Vejtek és más 11 helység)	510	153	23
1483. Bodrog m. (Csentes és 8 helység)	133	64	32,5
Duna–Tisza köze			
1486. Fejér m., Solt szék (Szalk és 2 helység)	36	55	60,5
1492. Pest m. (Gödöllő és 4 helység)	124	167	57
Dunántúl			
1414. Vas, Sopron m. (Csehi, Mindszent, Högyész, Némedi)	98	48	33
1420. Tolna m. (Szentmiklós)	22	12	35
Tiszántúl			
1427. Szabolcs m. (Poroszló, Tilaj, Iván)	67	13	16
1437. Szabolcs m. (Dob és 6 helység)	285	40	12
1496. Bihar m. (Cséffa és 35 helység)	87	120	58
Felvidék			
1489. Gömör, Borsod m. (Simony és 10 helység)	68	80	54
1492. Sáros m. (A makovicai uradalom)	157	990	86,3
Erdély			
1494. Szilágy m. (Ollostó és 16 helység)	83	122	59,5

15 Milyen folyamat érhető tetten az adatok alapján? Mely összetevői lehetnek a jelenségnek? Vesse össze az adatsort a Mátyás jövedelmeit bemutató ábra adataival! [F]

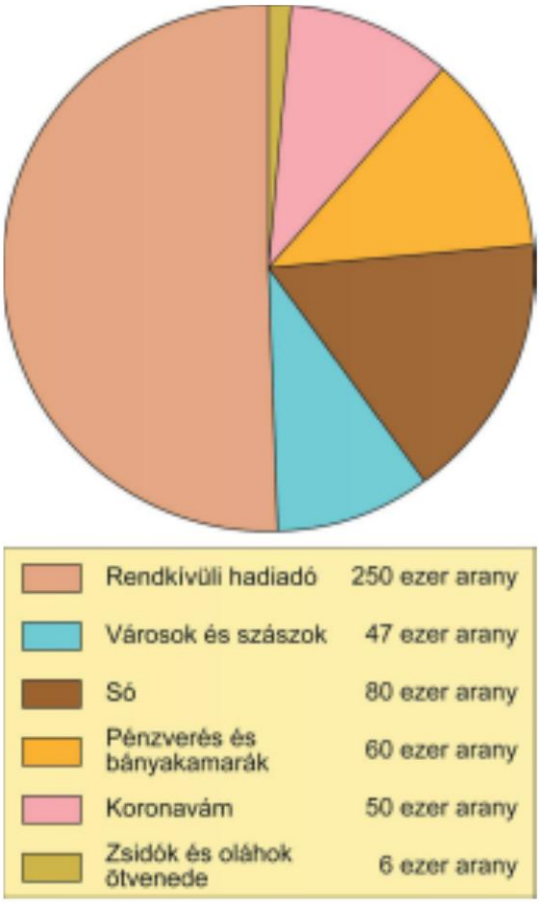
16

17

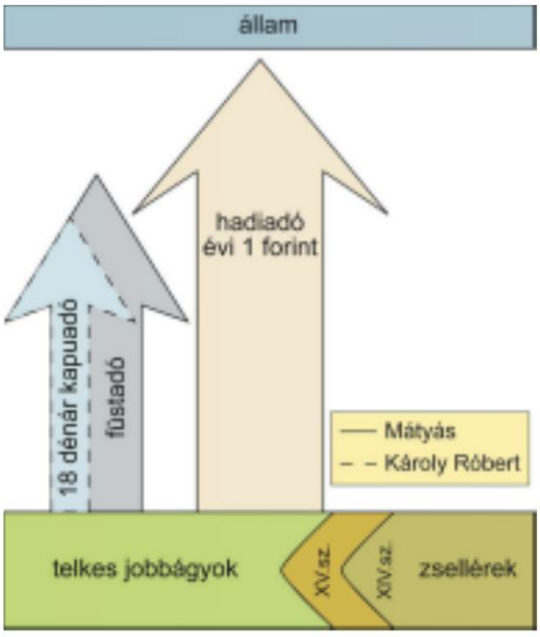
Mátyás pénzei

Mi tette lehetővé, hogy Mátyás idejében is értékálló maradt a magyar aranypénz? [F]

Mátyás jövedelmei

Csoportosítsa Mátyás jövedelmeit aszerint, hogy honnét származtak és kitől szedték be azokat! Milyen változásokat figyelhetünk meg Károly Róbert korához képest? [Í]

A jobbágyok állami adóterheinek változása

Milyen változás figyelhető meg a jobbágyság összetételében? Határozza meg az ábra segítségével a zsellér fogalmát! Hogyan alakultak át az állami adóterhek Mátyás idején? Miben nyilvánult meg a változás? Hogyan érintette ez a jobbágyságot? [F]

A FEKETE SEREG „(…) a katonaság nálunk három rendre oszlik: Ezek közül az első rendet a nehéz lovasok képezik; ezek minden negyed évre 15 aranyat kívánnak, minden ló után és másképp nem jönnek ide. A másik rend a könnyű lovasság, kiket huszároknak nevezünk; ezek negyedévenként 10 forintot akarnak minden ló után és másképp nem jönnek ide. A harmadik rendet a gyalogság képezi, és pedig különféle osztályokban megkülönböztetve: Ezek közül ugyanis némelyek könnyű gyalogosok, mások nehéz fegyverzetűek és ismét mások nehéz pajzsosok. A könnyű gyalogság évnegyedenkint egy személyre 8 aranyat kíván, a nehéz fegyverzetűek és pajzsosok, mivel apródok és szolgák nélkül a fegyvereket és pajzsokat nem hordozhatják és mivel e gyermekeket használati szükségből meg kell tartaniok, a fegyverekhez és pajzsokhoz mindegyik két személy zsoldjával akarja (megtartani őket). Vannak ezeken kívül puskások, kik tudnak a fegyverekkel és pisztolyokkal bánni, de sem nem oly serények, sem nem oly használhatóak a lövöldözésre, mint a gyalogság, hanem azért a pajzsosok után az összecsapás elején (…), nem különben a várak ostromára és védelemre legjobbak." *(Mátyás beszámolója apósának, Ferdinánd nápolyi királynak, 1481)*

Gyűjtse össze, kikből állt Mátyás hadereje! Sorolja fel, melyek voltak a fegyvernemei! Vegye számba a haderő költségeit! Vesse ezt össze Mátyás jövedelmeivel és a jobbágyok adóterheivel! [F]

„(…) Mikor Mátyás a csapatok elé lépett, először is csendet parancsolt. Tisztelettel megtartották ezt nemcsak az emberek, de még a lovak is. (…) Ezután minden csapat kissé előbbre vonult, s mikor a vezér jelt adott, előtte hadgyakorlatot tartott. Ékalakba, körbe, három- vagy négyszögbe, vagy olló- és fűrészalakba fejlődtek. Senki se hagyta el helyét, ügyesen, derekasan gyakorlatoztak. *(Bonfini: Mátyás király)*

A fekete sereg mely jellegzetességéről tudósít a forrás [F]

Gyalogsági roham egy XV. századi hadtudományi munkából 18

Mely fegyvernemeket fedez fel a képen? Mi számított újszerűnek a korszakban? Milyen előnyei és hátrányai voltak az új fegyvereknek? [F] 19 20

Nézőpontok

Mint minden jelentős uralkodó életművéhez, Mátyás király uralkodásának szinte minden mozzanatához eltérő értelmezések és értékelések fűződnek. Felmerül a kérdés, hogyan hatott az ország fejlődésére a Mátyás által kiépített erős központi hatalom, és ezzel összefüggésben Mátyás adópolitikája. A jóval népesebb és fejlettebb Franciaországban kivetett adókhoz hasonló mértékű adóztatás vajon nem terhelte-e meg túlzott mértékben, s nem nyomorította-e el végképp jobbágyságunkat?

A kérdés jobb megértéséhez tekintsük át az ország demográfiai viszonyait. Vizsgáljuk meg a népesség számának, területi eloszlásának és etnikai összetételének változásait! Tárjuk fel, milyen folyamatok állnak a változások mögött! [F]

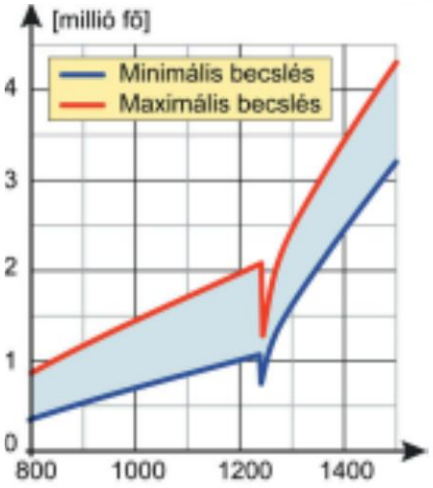
„Magyarországon sokféle nemzet lakik. A magyar nemesek harciasak és folyamatosan fegyverforgatásban gyakorolják magukat, ha az ellenség földjén nem rabolhatnak, egymást fosztogatják. Szerfölött tékozlók és pompaszeretők, ha tehát saját jövedelmükből ki nem telik, a kisebb rangúaktól rabolnak.

A németek igen szorgalmasak, kereskedelemmel, kézműiparral és bányászattal foglalkoznak. Városaik csinosak és kőfallal vannak körülvéve. Falvakban nagyon kevesen laknak közülük.

Az ország némely vidékén tatárok is laknak, akik ősi hitüket megőrizték és akiket kunoknak neveznek. Szlávok és szerbek szintén laknak itt, ezek Szerbiából és Szlavóniából költöztek be ide, hol a többi lakosoktól elkülönített vidéket kaptak. Cigányok is meglehetős számmal vannak, ezek folytonosan kóborolnak, lopásból, mindennemű ravasz csalásból, az asszonyok pedig jövendőmondásból élnek.

Laknak még ezenkívül belgák is, akik tisztán és helyesen beszélnek franciául, ezek még a régi időkből maradtak itt, midőn Károly király elfoglalta az országot [I. András idején Eger környékén letelepült vallon telepesek, akikről Nagy Lajos korából is vannak adatok.]." *(Roverella pápai követ Magyarországról, 1460-as évek)*

Sorolja fel, mely népek éltek Magyarországon a pápai követ szerint! Hogyan jellemezte a követ az egyes nemzetiségeket! Milyen szempontok vezették ítéleteit! Hasonlítsa össze a leírás megállapításait a történelmi térképpel! [F]

Magyarország demográfiai viszonyai 21

Hogyan alakult Magyarország népességszáma a XIV–XV. században? Milyen összetevői vannak a változásoknak? Mekkora a minimális és a maximális becslések közötti különbség? [F] 22

20. Hunyadi Mátyás, a reneszánsz uralkodó

RENESZÁNSZ UDVAR Mátyás korának művelt uralkodói közé tartozott. Több nyelven beszélt, írt és olvasott, szerette a könyveket. Már uralkodása első felében gondot fordított udvarára, jelentős gótikus építkezéseket indított el Budán.

Mátyás a kor szokása szerint **dinasztiát szeretett volna alapítani.** Diplomáciája mindent megtett annak érdekében hogy – első felesége halála után –, egy régi európai uralkodóházzal kerülhessen rokonságba. Ez feledtethette volna, hogy nem voltak király ősei. Több sikertelen próbálkozás után végül **a nápolyi király** (I. Ferdinánd) **leányát, Beatrixot nyerte el feleségül** (1476).

Az Itáliából érkező Beatrixnak jelentős szerepe volt abban, hogy **a magyar királyi udvarban meghonosodott a reneszánsz műveltség és életvitel.** Az udvar pompája, a budai és a visegrádi paloták az új királyi ház fényét hirdették. A fenntartásukra fordított költségek a hadsereg után Mátyás kiadásainak a legnagyobb tételét jelentették. **Reneszánsz építkezések**re került sor **a budai és a visegrádi palotában.** Az épületeket márvánnyal burkolták, szobrokkal díszítették, s méltán váltottak ki csodálatot a külföldiekből. **A magyar urak többsége viszont ellenszenvet érzett a kifinomult udvar iránt,** mert Beatrix érkezése után megszűnt az uralkodó és alattvalói kapcsolatának közvetlensége.

Mátyás a korszak szokásaihoz képest **hatalmas** (2000-2500 kötetes) **könyvtárat gyűjtött össze.** A míves, kézzel írt könyveket díszes kötésük után **corvinák**nak [korvinák] nevezik. Mátyás **az udvarába hívott számos olasz humanistát,** mint Vitéz János egykori iskolatársát, Galeotto Marziót vagy Antonio Bonfinit.

NYUGATI HÓDÍTÁSOK ÉS A TÖRÖK POLITIKA Mátyás **a török ellen** csak védekezett, **nem kockáztatott meg nagyobb támadó hadjáratot.** Nem akart a törökkel hosszú és költséges háborúba bonyolódni. **A végvári rendszert megerősítette:** a várakat felújították, a katonák rendszeresen megkapták zsoldjukat.

Az uralkodó a török elleni hadjáratok helyett **a cseh trón megszerzéséért indított háborút** (1468). Erre ürügyet adott, hogy a cseh király, Podjebrád György huszita (kelyhes) volt. **A cseh hadjáratok váltakozó eredménnyel folytak.** Mátyás **a katolikus és német** lakosságú Morvaországban és Sziléziában tudta megvetni a lábát, az itteni **rendek cseh királlyá választották** (1469). A zömében csehek lakta Csehországgal azonban nem boldogult. György halála után **a csehek Jagelló Ulászlót ültették a cseh trónra,** akivel Mátyás hosszú harcok után kompromisszumos békét kötött (1479). Mátyás és Ulászló kölcsönösen elismerték egymás cseh királyságát, és az országot megosztották. **Mátyásé lett Morvaország, Szilézia, Ulászló birtokolta Csehországot.**

Miután a német-római császár, III. (Habsburg) Frigyes – megrettenve Mátyás sikereitől – nem ismerte el cseh királynak, **Mátyás megtámadta Ausztriát.** (Ez volt a Habsburgok törzsterülete.) A Frigyes elleni háború kisebb megszakításokkal Mátyás haláláig tartott. A fekete sereg **elfoglalta Bécset** is (1485).

Mátyás kísérletet tett a német-római császári cím megszerzésére. A hatalmától tartó német rendek azonban Frigyes mögé álltak, s annak fiát, **Miksát választották német királlyá** (1486).

Költséges nyugati háborúi és a rendek háttérbe szorítása miatt **hívei egy része is szembefordult Mátyással.** Így egykori nevelője, az esztergomi érseki székbe ültetett Vitéz János is ellene szervezkedett (1471). Az összeesküvők – köztük Janus Pannonius pécsi püspök – **Jagelló Kázmért hívták meg a trónra. Mátyás** az összeesküvés vezetőinek egy részét adományokkal megnyerte, majd **a mozgalmat** erélyes fellépéssel **elfojtotta.** Politikáján azonban nem változtatott, és egyre inkább a személyétől függő, az akaratát feltétlenül végrehajtó emberekkel vette magát körül.

A magyar nemesség a cseh és osztrák háborúknál fontosabbnak tartotta volna a török elleni háborút. Nyomásukra, s **válaszul a török betörésekre a király hadat indított a Délvidéken.** Elfoglalta a katonai szempontból jelentéktelen Szabács várát (1476), s győzelmét krónikásai hatalmas diadalként állították be. Amikor egy nagyobb török had Erdélyre támadt, **Báthori István erdélyi vajda Kinizsi Pál segítségével Kenyérmezőnél visszaverte a betolakodókat** (1479).

A török betörési kísérleteket a Mátyás-kori védelmi rendszer a későbbiekben is ellentámadásokkal torolta meg (pl. Kinizsi több kisebb hadjárata). Azonban az uralkodó szabad kezet kívánt biztosítani nyugati politikája számára, emiatt **a törökkel békére törekedett.** Öt évre békét kötött a szultánnal (1483), amit a magyar királyok egészen 1520-ig többször megújítottak. Ez természetesen nem valódi békét jelentett, csak a nagyobb hadjáratok szünetelését.

A TRÓNUTÓDLÁS KÉRDÉSE Az ifjú Mátyás a korona visszaszerzéséről tárgyalva (1463) még könnyedén elfogadta azt a feltételt, hogy ha fiú utód nélkül hal meg, a magyar trón Frigyesé, vagy utódáé lesz. Később azonban **az utódlás egyre nagyobb gonddá, és politikájának központi kérdésévé vált.** Mátyás Beatrixszal kötött házassága is gyermektelen maradt. Emiatt egy bécsi polgárlánytól született **fia, Corvin János számára igyekezett biztosítani a trónt.** Corvin János a kor szokásai szerint **törvénytelen gyermeknek,** ezenkívül alacsony származásúnak **számított.** Mátyás a fiút **az ország leghatalmasabb birtokosává tette.**

Fia utódlását kívánták szolgálni az ún. **nádori törvények** (1486). A nádort – fia remélt támogatóját – a király helyettesévé tette, királyválasztáskor neki juttatta az első szavazatot. A köznemesség megnyerése érdekében **megerősítette a szolgabírák és az alispánok szerepét a vármegyében.**

Mátyás 1490-es halála után a magyar nemesség arra törekedett, nehogy hozzá hasonló uralkodó kerüljön a trónra. Hívei közül szinte senki sem állt a fia, Corvin János mellé. Így a halálát követő trónharcból – korábbi ellenlábasa – Jagelló Ulászló cseh király került ki győztesen.

ARCHÍVUM

A RENESZÁNSZ UDVAR

„Mily csodálatos figyelemmel törődik Mátyás király minden nagyobb vagy kisebb fontosságú dolgával, leginkább az bizonyítja, hogy minden levelet, amelyet különfelé küld, vagy maga mond tollba vagy pedig, ha más írja, maga is átolvassa, továbbá a neki szóló leveleket, bárhonnét érkeztek, azonnal átfutja szemeivel. Mert hát igen sok nyelvet tud: bírja a latint, mint már említettem is, kitűnően érti és jól beszéli a bolgár nyelvet, amelyen a törökök hivatalos irataikat írják (...)

A király képzettségének tökéletesítését az is elősegítette, hogy atyja, János, (...) mikor észrevette fia éleseszűségét, minthogy maga nem tudott latinul, ha valami fontos ügyet kellett elintéznie, a pápai követekkel kellett tanácskoznia, mindig csak fiát használta tolmácsul, úgyhogy Mátyás még egész fiatal korában belejött a nehéz dolgok elintézésébe." *(Galeotto Marzio, XV. század)*

„A megérkező királyné az étkezésben és az egész életmódban kifinomult szokásokat honosított meg. Megvetette az alacsony házakat, nagyszerű lakomákat rendezett, az ebédlőket és a hálószobákat fényesen berendezte, visszatartotta a királyt a közvetlenségtől; állandó ajtónállókat állíttatott, megszüntette a könnyű bejutást; a királyi felséget rávette, hogy méltóságára többet adjon, s arra bírta, hogy csak megállapított időben tartson kihallgatást, szolgáltasson igazságot. A szittya szokások közé itáliaiakat iktatott be; megkedveltette az itáliai étkezést. Nagy költséggel Itáliából kiváló mestereket hívatott, s meghonosított itt addig ismeretlen művészeteket. Itáliából festőket, szobrászokat, vésnököket, ezüstműveseket, fa- és kőfaragókat, építészeket fogadott óriási fizetéssel. (...) Sőt Itáliából még konyha- és gyümölcskertészeket is hívott, a földművelésben mestereket, akik itáliai, szicíliai és gall módon készítették a sajtot. Jöttek színészek és bohócok, akiket a királyné nagyon kedvelt, meg fuvolások, dudások, hárfások. Ajándékokkal csalogatott ide költőket, szónokokat, grammatikusokat is, de ezek reményükben csalatkozva szegényebben vitték vissza Itáliába múzsájukat, mint ahogyan elhozták.

[Mátyás király] Arra törekedett, hogy Pannónia második Itália legyen. Mindenünnen felkutatta, felfogadta a jeles embereket, bármi volt a mesterségük (...)

A budai várat, ahol Zsigmond nagyszerű építkezésein kívül semmi megtekintésre méltó nem volt, kezdte kiépíteni, különösen a belső palotát. A Dunára néző részen kápolnát emelt víziorgonával és márványból és ezüstből készült kettős keresztelőkúttal; (...) Felette könyvesházat épített, dúsan rakva latin és görög könyvekkel; a könyvek kiállítása is pazar. " *(Antonio Bonfini, XV. század)*

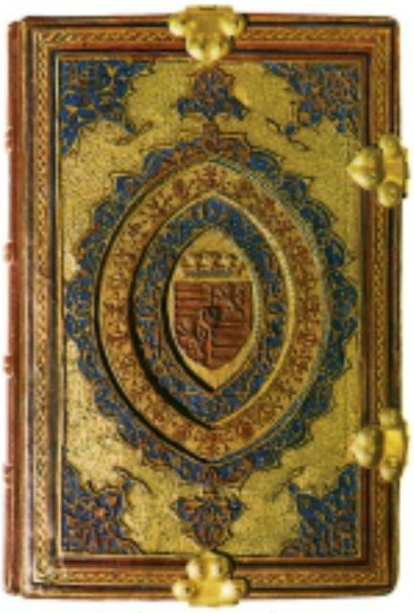
Gyűjtse össze a Beatrix megérkezését követően Mátyás udvarában bekövetkezett változásokat! Állapítsa meg a királyi kincstár kiadásaira gyakorolt hatását az új udvari stílusnak! Tárja fel, hogy az új stílusról miként vélekedhettek a kor magyar előkelői! Gyűjtse ki a forrásban szereplő mesterségeket! Nevezzen meg néhányat a Mátyás udvarába érkező külföldi művészek közül! [SZ]

„(...) egy török követet az udvaroncok a szokásnak megfelelően a városból a palotába vezettek, hogy megbízatását előadja, és az a kapuban, ahonnan egyenesen erre a függőudvarra lehet látni, kissé megállt s körülnézve megpillantotta ezt a pompázatos, ragyogó helyet és az udvari méltóságoknak részben a lenti, részben a király tartózkodási helyéül szolgáló fenti udvaron elhelyezkedő mérhetetlen tömegét, amint selyemmel, ezüsttel, arannyal áttört ruhákban tündököltek és nem kis részben (a mi szokásunk szerint) ezüstözött övekkel és kardokkal meg aranyláncokkal voltak ékesítve, hirtelen akkora csodálat és bámulat döbbentette meg, hogy elfelejtette egész követi megbízatását, s amíg a lépcsőn a király színe elé feljutott, annak tekintete miatt, amely nagy, s mintegy vérrel befutott szemével rémületet keltett a ránézőben, a benne már azelőtt fogant félelem mind jobban és jobban elhatalmasodott rajta olyannyira, hogy hosszú hallgatás után csak ennyit tudott mondani: a császár üdvözöl, a császár üdvözöl." *(Oláh Miklós Hungária című művéből)*

Gyűjtsön jelzőket, melyek Mátyás udvarát jellemezték! Állapítsa meg Mátyás fényűző pompájának jelentőségét az udvar külpolitikájában! [F]

Sorolja fel, mely vonásait emeli ki az uralkodó ifjúkorának a szerző! Magyarázza meg, mennyiben módosíthatja a képet, ha tudjuk, hogy a szerző jeles humanista volt, s Mátyás szolgálatában is állt! Vesse össze a forrás sugallta képet megszerzett ismereteivel! [F]

1

A megmaradt corvinák egyike és egy corvina díszes borítója

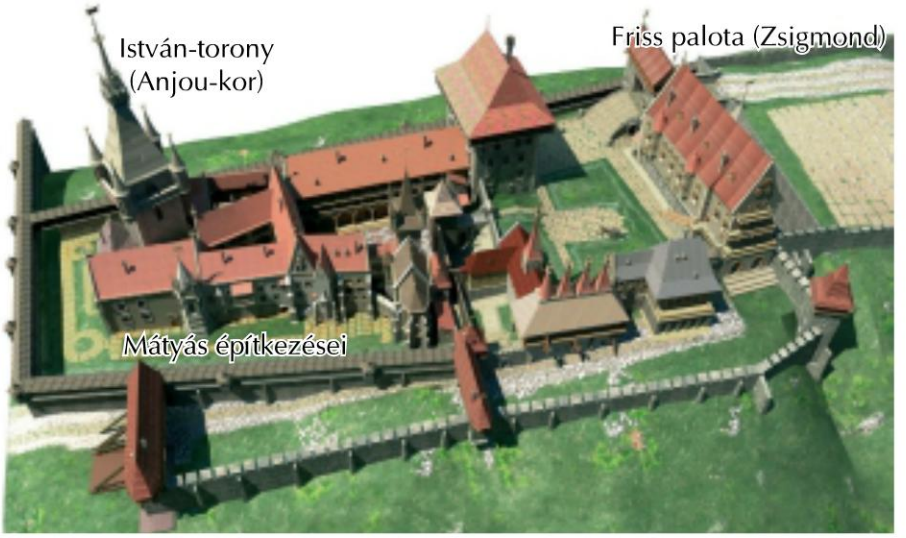
2

Miért nevezték Mátyás könyvtárának darabjait corvináknak? A könyv számos funkciója közül melyik megvalósítására törekedtek leginkább a corvinák? [F]

3

4

5

Buda Mátyás korában, és rekonstrukciós rajz a budai királyi palotáról

Határozza meg a város és a királyi vár, illetve palota elhelyezkedését! Keressen ma is látható épületeket, épületrészeket vagy falszakaszokat az azonosításhoz! Tárja fel a rekonstrukciós rajz segítségével, hogy hol építkezett a várban Mátyás? Mit láthatunk ma ezekből az épületekből? [GY]

6

7

Beatrix és Mátyás portréja

8

Miért a nápolyi királylányt választotta feleségül Mátyás? Milyennek mutatja a portré az uralkodópárt? [F]

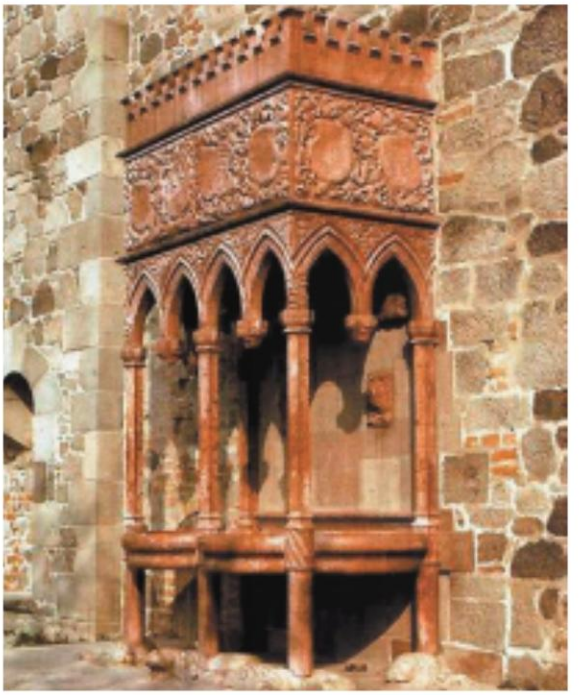

Faragvány és kályhacsempe Mátyás budai palotájából

9

Milyen stílusjegyeket tükröznek a maradványok? A töredékekből tegyünk kísérletet a palota belső díszítésének jellemzésére! [Í]

Az oroszlános kút Mátyás visegrádi palotájából

Milyen stílusjegyeket ismerünk fel az alkotáson? Vesse össze a képet a szöveggel! [F]

A NYUGATI HÓDÍTÁSOK ÉS A TÖRÖK POLITIKA

„A király úr kedvező szerencsével intézte dolgait Csehországban, de közben Magyarország némely urai, leginkább éppen azok, akiket az ő jóindulata emelt magas méltóságokra, főként pedig a két János úr, az egyik az esztergomi érsek [Vitéz János], a másik meg a pécsi püspök [Csezmicei János], akik alacsony, köznemesi fedél alatt születtek Szlavóniában, hálátlan lélekkel megfeledkezve a király jótéteményeiről, nemcsak hogy megzavarták a királyt csehországi ügyeinek intézésében, hanem kísérletet tettek arra, hogy magyar jogarától és királyságától megfosszák [1479]. A király gyalázatára ugyanis Szepes földjén keresztül behívták az országba Kázmér lengyel király fiát, a lengyel fegyveres hadinépével hivalkodó Kázmért, és kezére adták Nyitra várát. (…) Mátyás király (…) körülvette őket a fenti várban. (…) Kázmér nemhogy elnyerte volna a magyar jogart, hanem atyjához visszatértében puszta életét is alig tudta megmenteni. (…) Végül innen visszatérve, kegyetlenül kemény télidőben ostrommal körülzárta és bevette a törökök Sabác [Szabács] nevű várát, amelyet a Száva folyó partján fából és földből nagy gonddal és kemény munkával építettek a törökök, tornyokkal, várvédő árkokkal és sáncokkal megerősítettek, és katonasággal alaposan megtömték.

Ezután válogatott és kiváló katonákból fényes hadat szervezett, és – mivel megvolt rá a jó oka – a Frigyes római császár uralma alá tartozó területeket támadta meg bátor kézzel." *(Thuróczy János: A magyarok krónikája)*

Sorolja fel, kik fordultak szembe Mátyással! Hasonlítsa össze Mátyás és Hunyadi János külpolitikai törekvéseit! Állapítsa meg, milyen szerepet játszhatott Szabács ostroma Mátyás politikájában! **[F]**

Következtessen a térképből Mátyás törökkel szembeni politikájára! Mi az újdonság e politikában? Mely területeket hódított meg Mátyás nyugaton? Milyen érdekeket sértett ezzel, s kikkel került szembe? Milyen szerepet játszott Mátyás diplomáciájában házassági politikája? Milyen jelentős hatalmi ellentétek jellemezték Mátyás korát? Hogyan viszonyult ezekhez Mátyás? **[F]**

10

Mátyás külpolitikája

11

Állapítsa meg, milyen elv alapján fogalmazták meg a trónutódlás kérdését! Tekintse át a nádori méltóság fejlődésének főbb állomásait! Határozza meg, mennyiben történik változás ehhez képest a törvényben! Tárja fel ennek a belpolitikai jelentőségét! Magyarázza meg, milyen érdeke fűződhetett ehhez Mátyásnak! [F]

12

13 Corvin János bevonulása Bécsbe (1485)

14 Milyen szerepben mutatja be a kép Corvin Jánost? Mátyás mely szándéka ismerhető fel a képről? [F]

A TRÓNUTÓDLÁS KÉRDÉSE

„1. Először az ősök régi intézkedésénél fogva végeztük és megállapítottuk, hogy ha valamikor a királynak magva találna szakadni, és új királyválasztásról folyna tanácskozás, a választásban, hivatala méltóságánál fogva, mindenkor a nádoré legyen az első szavazat.

2. Másodszor: ha valamely király kiskorú örököst hagyna maga után, a nádor tiszténél fogva mint az ő gyámja tartozik és köteles őt apjától rámaradt országaiban és uradalmaiban megtartani és hűségesen megvédelmezni." *(Az ún. nádori cikkelyekből, 1486)*

„9. Továbbá, mivel minden megyében olyan nemeseket szoktak szolgabírákká megválasztani, kikről köztudomású, hogy tehetségre és vagyonosságra nézve a többiek mögött állanak, aminek következtében megesik, hogy félelemből, kedvezésből és fizetésért igen sok haszontalanságot követnek el. Ezért határoztuk, hogy ezentúl nem ilyeneket, hanem derék és érdemes és jómódú embereket kell minden vármegyében az ott lakók közül megválasztani, amint ez, köztudomás szerint, a néhai Zsigmond császár úrnak és más királyoknak idejében is szokásos volt. (…)

60. Hogy az egyes megyék élére ispánokat kell tenni, és hogy ezek az ispánok ugyanabból a megyéből kötelesek maguknak tekintélyes férfiakat alispánokul kiválasztani;

Továbbá rendeltük, hogy a királyi felségnek és az ő főpapjai és bárói tanácsával és akaratával mindenik megyében valamely bárót vagy más jeles és jómódú birtokos embert, aki tudniillik megfelelőnek és alkalmasnak látszik, kell megyei ispánnak kineveznie.

És ez utóbbi alispánul vagy alispánokul az illető megyéből és nem máshonnan köteles valamely jeles férfiút kiválasztani.

Akik mindnyájan az írott esküminta szerint esküt tartoznak tenni; az ispán a királyi felség előtt, az alispánok pedig magának a vármegyének a színe előtt. *(Az 1486. évi törvényekből)*

Állapítsa meg, mennyiben változik a megyei igazgatás a törvény értelmében! Határozza meg, kiknek a szerepét kívánta csökkenteni és kikét növelni a törvény! Állítását konkrét példákkal igazolja! Tárja fel, mikor kezdődött az a folyamat, melynek most egy fontos állomásához érkeztünk! Magyarázza meg, miként hatott a törvény a familiaritás rendszerére! [F]

A nagyvázsonyi Kinizsi vár.
A népmesei hőssé váló Kinizsi Pál
Mátyástól nyerte
a vázsonyi uradalmat.
A törökverő hős azonban
– igaz csak annak halála után –
szembefordult ura emlékével

Milyen szerepet játszottak Mátyás államában az alacsony sorból felemelt emberek? Hasonlítsa össze Mátyás és elődei politikáját e kérdésben! [F]

15

Nézőpontok

Hunyadi Mátyás a magyar történelem kiemelkedő, s talán legismertebb alakja. Nem véletlen, hogy minden korszak és politikai irányzat kialakította a maga Mátyás-képét. A Mátyás-portrék azért is érdekesek, mert az uralkodót már életében is ellentétesen ítélték meg, majd egymástól nagyon távol eső hagyományok alakultak ki: a népmesék igazságos Mátyásától a török politikát elhanyagoló, önkényesen kormányzó uralkodóig.

Vitassuk meg a történelmi szövegek és a történészi megállapítások segítségével a Mátyásról kialakított képet! Magyarázza meg, miért válhatott a jobbágyokat megadóztató király a népmesék hősévé! Tárja fel, miért védekezett csak a török ellen: hogy erőt gyűjtsön az ellentámadásra vagy mert csak a nyugati politikára koncentrált! [F]

„Éltében mind az egész ország reá kiált vala Mátyás királyra, hogy (…) felette igen telhetetlen vala; megnyúzná és megönné az országot a sok vámokkal és nagy rovásokkal [adókkal], mert négyször rója vala minden esztendőben az országot (…) De mihelyt meghala, minden ember ottan dicsírni kezdé őtet. Mert mindjárt meg kezde bomlani a békesség az országban. Ottan megelevenülének a törökek is, és az ország egyik nyavajából a másikba esék. Akkoron kezdé minden ember megismerni, micsoda jeles fejedelem volt volna az Mátyás király. És akkoron kezdének mind az emberek mondani: de csak élne Mátyás király, bár minden esztendőben hétszer róná meg az országot." *(Heltai Gáspár, 1575)*

Állapítsa meg, hogyan látja a Mátyás-kép megváltozását a XVI. század második felének krónikása! Tárja fel, mennyiben mutathatók ki Heltai véleményében kora problémái! [SZ] 16

„Az ilyen király csinál a maga alattvalóiból is vitézeket; a maga példájával felserkenti az alvókat és felébreszti a szunnyadókat; az ilyen alatt nevelkednek jók és lesznek vitézek mindennemű és rendű emberek (...) Ezek a dolgok nem minden királyoknak adatnak és legfőképpen azoknak soha nem, akik a magok országát és nemzetét nem tiszta szívből szeretik s nem gyönyörködnek benne, mint Mátyás király!" *(Zrínyi Miklós, XVII. század)*

Állapítsa meg, Mátyás személyének és uralkodásának mely vonásait emeli ki pozitívumként Zrínyi! Vesse össze ezt Zrínyi korának viszonyaival! [SZ] 17

„Ausztriai terjeszkedése: hódítás. Lényege azonban a Habsburgok fenyegető hatalmának visszaszorítása, a kelet-európai államok függetlenségét veszélyeztető törekvések fő bázisának szétrombolása, aminek Ausztria elfoglalása egyik legfontosabb katonai feltétele volt. A német királyság megszerzésére irányuló törekvése felújítása – ekkor – ugyanebbe a vonalba esett: siker esetén a Habsburgok Kelet-Európa államait fenyegető hatalmának további korlátozását eredményezte volna.

Mátyásnak a nyolcvanas években a Habsburgokkal szemben folytatott politikája lényegében helyes volt, fő vonásaiban a függetlenség minden oldalú védelmének követelményét fejezte ki. Egyben növelte a lehetőségét annak, hogy az ország a török ellen nagyobb erővel és huzamosabban, hátbatámadás veszélye nélkül, tehát eredményesebben újíthassa meg harcát." *(Egyetemi tankönyv, 1965)* 18

„A perszonálunió formájában megvalósult országegyesítések azonban nem sokat lendíthettek a törökellenes összefogás ügyén. Az egyazon főt uraló, de belügyeiket önállóan intéző, saját törvényeik szerint élő országokat csak nagyritkán sikerült tényleges katonai és politikai akcióegységbe kovácsolni. A magasztos közcélok hangoztatása valójában mindig a dinasztikus érdekek leplezésére szolgált.

Ez alól Mátyás sem volt kivétel, olyannyira nem, hogy egyenest őt tekinthetjük a becsvágyó dinasztiaalapító prototípusának. A gőgösségig öntudatos, hatalomvágyó ifjút mérhetetlenül felbőszítette, hogy a környék régi dinasztiái »nevetséges, nem nemesi származású felkapaszkodottnak« minősítették, s a legdurvább formában utasították vissza közeledési (pl. leánykérési) kísérleteit is. Válaszul Mátyás kidolgoztatta azt az elméletet, miszerint a Hunyadiak a római Corvinusok leszármazottai, vagyis: előkelőbbek akár a Habsburgoknál, akár a Jagellóknál. Nyilván ő terjesztette azt is, hogy apja Zsigmond király törvénytelen fia lett volna. Ezek az összefüggések, s nem pedig egy törökellenes összefogás távlati célja magyarázzák Mátyás orientációváltását." *(Szakály Ferenc: Virágkor és hanyatlás 1440–1711, 1990)*

Hasonlítsa össze az 1960-as és az 1990-es értékelést! Melyik a pozitívabb? Fogalmazza meg a két értékelés közötti meghatározó különbségeket! Magyarázza meg ezek hátterét! [SZ] 19

21. A középkori magyar művelődés

CSATLAKOZÁS A NYUGATI KULTÚRKÖRHÖZ Szent István államalapító tevékenységének kulcseleme **a kereszténység felvétele** volt. A gyors hatalmi és politikai váltás **együtt járt a korábbi magyar hitvilág és az ehhez kapcsolódó műveltség felszámolásával.** Mindez azt eredményezte, hogy ma csak föltevések léteznek az ősi magyar hitvilágról. A kereszténység előtti magyar műveltség **népi kultúrává válva tovább élt** a regösök énekeiben, majd népmondáinkban és népmeséinkben.

A kulturális megújulást erősítette az egyidejűleg végbement társadalmi, települési és gazdasági modellváltás is.

ÍRÁSBELISÉG ÉS OKTATÁS Az államalapítástól kezdődően a magyar művelődés összefonódott a nyugati keresztény kultúrával, s ezért változásaiban annak korszakváltásait követte. A kor kultúrája és írásbelisége is **a latinhoz és a katolikus egyházhoz** kötődött – ez a kapcsolat csak a korszak végére lazult meg.

Jelentős kulturális szerepe volt a **szerzetesrendeknek.** Az államalapítás körül hazánkba érkező bencések után szinte mindegyik katolikus szerzetesrend meghonosodott hazánkban, így a XII. századtól a ciszterciek (Zirc, Bélapátfalva) és a premontreiek (Csorna, Lelesz, Jászó), a XIII. századtól pedig a kolduló rendek (ferencesek és domonkosok) is. A XIV. században megjelent egy magyar alapítású szerzetesrend is, a pálosok.

Az Árpád-korban **az írásbeliség elsősorban az oklevelekhez kötődött** (kiváltságlevelek, adományok, szerződések stb.). **Az okleveleket egyházi személyek készítették,** tartalmilag az irat kiadójának akarata, formailag **az oklevélkiadás kötött szabályai szerint.** A királyi kancellária létrejöttétől kezdve (XII. század vége) az oklevelek száma egyre gyorsabban növekedett. Az oklevelek kiadásában és gyűjtésében kiemelkedő szerepet kaptak a középkori Magyarország „közjegyzőségei", a **hiteles helyek.**

Szintén egyházi személyek írták a hosszabb lélegzetű műveket, például **a szentek életét bemutató legendák**at (István, Imre, Gellért stb.). A magyar középkor jelentős emlékei a geszták, azok a történeti munkák, amelyek színesen beszélik el a „viselt dolgokat".

A középkorban **megjelent a magyar nyelvű írásbeliség** (nyelvemlékek pl. a tihanyi apátság alapítólevele, a Halotti beszéd, az Ómagyar Mária-siralom), de **a kultúra latin nyelvű maradt.** A reneszánsz időszakára a vezető rétegen belül szélesedett az írni-olvasni tudás, azonban a XV. században a reneszánszt is a latin jellemezte hazánkban.

Az oktatás a nyugati példákat követte: **kolostori és székesegyházi iskolák** alakultak ki. Ennek köszönhetően a XI. század közepétől a kulturális és adminisztratív feladatkörökben a külföldieket egyre inkább magyar papok és szerzetesek válthatták fel. A XI. századtól kezdve **számos magyar diák járt külföldi egyetemekre:** Párizsba, Bolognába, majd Krakkóba, Bécsbe. Több királyunk kísérletezett magyar egyetem létrehozásával: Nagy Lajos Pécsett (1367), Zsigmond Óbudán (1395), Mátyás Pozsonyban (1467). Ezek az alapítások azonban nem tudtak megerősödni, s így a középkor folyamán **nem jött létre állandó egyetem Magyarországon.**

ÉPÍTÉSZET A magyar középkorban csodálatos épületeket emeltek, azonban a magyar történelem viharai, különösen a török hódoltság százötven éve ezek jelentős részét romba döntötte (főleg a mai országterületen).

A palotákat, templomokat, kolostorokat, majd a várakat és a polgárházakat is Magyarországon egyre inkább kőből (kisebb részben téglából) építették. **A XI. században román stílusban építkeztek, a XII. század végétől kezdett terjedni a gótika. A reneszánsz építészet csak** a korszak végén, **a királyi udvarban** jelent meg, s innen áradt szét a későbbiekben.

Napjainkban kevés műemlék hordozza csupán egyetlen stílus jegyeit (pl. román stílusú az esztergomi királyi kápolna, gótikus a kolozsvári Szent Mihály-templom). Az épületeket ugyanis sokszor átépítették, bővítették, vagy elemi csapások, s gyakrabban háborús pusztítások után kellett újjáépíteni. Gyakran találkozunk olyan templommal, melynek magja, a szentély XI. századi kis román körtemplom, ehhez gótikus hajókat építettek, majd reneszánsz részekkel gazdagították.

Az épületekhez kapcsolódott a szobrászat és a festészet. Ezek alkotásaiból még kevesebb maradt fenn. Az Árpád-kor festészetéről templomainkban **csodálatos freskórészletek** (például a Szent László mondakört feldolgozó ábrázolások) segítenek képet alkotni. **A budai vár** művészi **gótikus szobrairól** csak az elmúlt évtizedek feltárásai után szerezhettünk tudomást. Sajnos Mátyás udvarának **reneszánsz díszítőművészetéről** (szobrok, mozaikok stb.) is **csak a töredékek alapján** alkothatunk képet. A legtöbb fennmaradt alkotás az ország egykori – török nem járta – peremvidékein található.

TÖRTÉNETÍRÁS ÉS TÖRTÉNETÍRÓK Magyarországon az Árpád-korban született meg **a történetírás,** amely a kor szokásai szerint **elsősorban az uralkodócsaládoknak állított emléket.** Az első történeti munkák szorosan egymásra épültek, az átiratokat, átfedéseket sokszor csak a forráskritika tudja elkülöníteni egymástól.

Első történeti művünk, az ún. **ősgeszta** szerzőjét nem ismerjük. Magáról a gesztáról is csak későbbi átiratokból szereztünk tudomást, mert a török korban elpusztult. Az első teljes egészében fennmaradt munka, a **Gesta Hungarorum** (A magyarok viselt dolgai, 1200 körül). Alkotójának kiléte talányos. A szerző magát P. mesterként említi, ezért a történetírás **Anonymus**nak (névtelen) nevezte el. Feltehetőleg III. Béla király jegyzője volt, s regényes formában dolgozta fel a honfoglalás és a letelepedés történetét. Művében kora

viszonyait vetítette vissza a honfoglalás századokkal korábbi eseményeire.

IV. (Kun) László udvari papja, **Kézai Simon** történeti munkája **szintén** a **Gesta Hungarorum** címet viseli (1280-as évek). A nyugati egyetemeket megjárt Kézai az őstörténettől Kun Lászlóig vázolja fel – korábbi munkákat is felhasználva – a magyarok történetét. Művében nyugati források és a magyar néphagyományok alapján feldolgozza a **hun–magyar rokonság**ot, szerepelteti a csodaszarvas mondát. Kézainál megjelenik a **nemesi öntudat,** az akkori anarchikus viszonyok között a király és a rendek együttműködését tartotta ideálisnak.

A XIV. század közepén készült a színpompás miniatúrákkal (pl. iniciálék) díszített **Képes Krónika**. (A miniatúra a kódexlap díszítéseinek – kis képek, díszítőmotívumok – összefoglaló neve, az iniciálé a díszes kezdőbetű.) Szerzőjének a kiléte bizonytalan. Több kutató az Anjouk udvari papjának, **Kálti Márk**nak tulajdonítja a művet. A Képes Krónika szerzője korábbi geszták szövegét gyúrta egybe, egészítette ki, így elsősorban saját korára, a XIV. század elő felére bír komoly forrásértékkel.

Szintén az Anjou-korban alkotott **Küküllei János,** aki megörökítette I. (Nagy) Lajos király életét. Műve csak átiratokban maradt ránk.

A XV. századból több történetírót ismerünk. Közülük kiemelkedik **Thuróczy János** (1410–1490), Mátyás bíróságának egyik ítélőmestere. Korábbi műveket is felhasználva, főként **oklevelekre és saját élményeire alapozva** írta meg történeti munkáját (Chronica Hungarorum). Több forrásmű – így a már említett Küküllei-szöveg – mellett neki köszönhetjük Rogerius Siralmas énekének (XIII. század) a megörökítését. A köznemesi származású Thuróczy munkáját a **köznemesi öntudat** hatja át.

ARCHÍVUM

CSATLAKOZÁS A NYUGATI KULTÚRKÖRHÖZ

„Őseink követése foglalja el a királyi méltóságban a nyolcadik helyet. A legnagyobb királyi ékesség, az én tudásom szerint, a királyelődök után járni, a szülőket utánozni. Aki ugyanis megveti, amit megszabtak atyai elődei, az isteni törvényekre nem ügyel. Mert az atyák azért atyák, hogy fiaikat gyámolítsák, a fiak pedig azért fiak, hogy szüleiknek szót fogadjanak. (…) Mert nehéz lesz megtartani e tájon királyságodat, ha szokásban nem utánzod a korábban királykodó királyokat. Mely görög kormányozta a latinokat görög módra, avagy mely latin kormányozta a görögöket latin módra? Semelyik." *(István király intelmei, 1010 körül)*

Állapítsa meg, hogy az intelmek milyen királyi magatartásformát sugallnak! [F]

„Mesternek mondott P, a néhai jó emlékű, dicsőséges Bélának, Magyarország királyának jegyzője, (…) De meg a különböző történetírók példája szerint, az isteni kegyelem segedelmére támaszkodva, magam is jónak láttam, hogy mindazt utódaink legvégső nemzedékéig feledésnek ne engedjem. Tehát legjobbnak tartottam, hogy igazán és egyszerűen írjam meg Neked, s így aki olvassa, tisztán láthassa, miképpen estek meg a dolgok. Ha az oly igen nemes magyar nemzet az ő származásának kezdetét és az ő egyes hősi cselekedeteit a parasztok hamis meséiből vagy a regösök csacsogó énekéből mintegy álomban hallaná, nagyon is nem szép és elég illetlen dolog volna." *(Anonymus: Gesta Hungarorum, 1200 körül)*

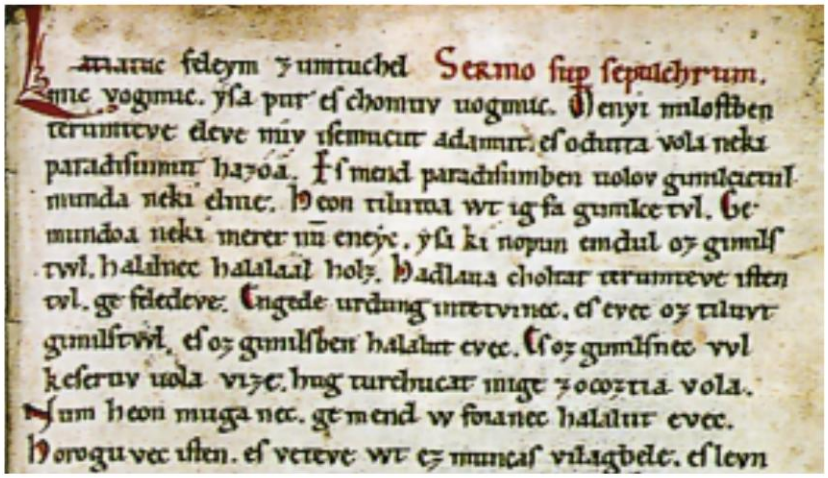
Hajkorong az életfával Sárospatakról

Az ősi hitvilág életfája évszázadokig tovább élt népmeséinkben. Keressen további ősi motívumokat kultúránkban! [Í]

Sorolja fel, hogy Anonymus kiket (miket) nevez meg műve forrásaiként! Értékelje ezeket a történelmi hitelesség szempontjából! [F]

ÍRÁSBELISÉG ÉS OKTATÁS

„Látjátuk feleim szümtükkel, mik vogymuk: isá, por es homou vogymuk. Menyi milosztben terömtevé elevé miü isemüköt Ádámot, es aduttá valá neki páráadicsumot házoá. Es mend párádicsumben valou gyimilcsektúl mondá neki élnie." *(Halotti beszéd és könyörgés, 1200 körül)*

A halotti beszéd első sorai

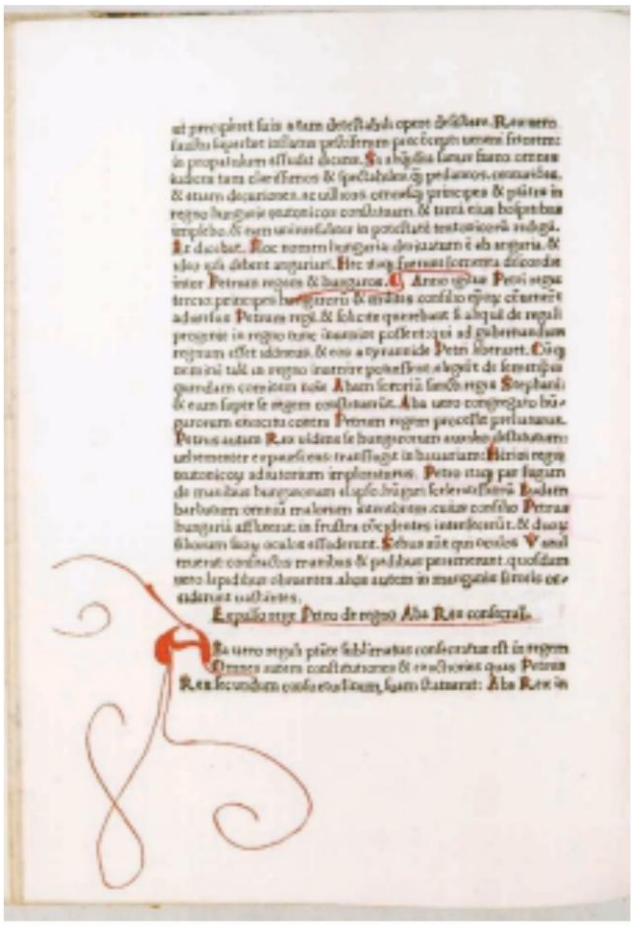
Nézzen utána, hogy milyen célból készült a szöveg! Vajon miért íródott magyar nyelven? Az írásbeliség milyen szintjére utal ez? Miért vannak piros szövegrészek a beszédben? [Í]

1

2

3

4

5 Az első Magyarországon nyomtatott könyv (Thuróczy János: A magyarok krónikája) egy lapja

6 Mikor és hol jelent meg a könyv? Mekkora
7 idő választja el a kiadványt Gutenberg talál-
mányának megszületésétől? Mit bizonyít ez a tény?
8 Mely tényezők utalnak arra, hogy a könyvnyomta-
tás korai termékével van dolgunk? Hunyadi Mátyás
9 nem támogatta a könyvnyomtatást. Mit gondol,
miért nem? [SZ]

„(…) nevezetesek és csodálatot keltőek voltak Corvin Mátyás király könyvtártermei (…) két boltíves terem találkozik. Az egyik tele van görög irattekercsekkel, amelyeket a király nagy gonddal és fáradsággal részint Görögország szívéből, részint más, kelet vidékéről gyűjtött össze. A másikban, a beljebb fekvőben voltak a latin nyelvű kódexek, az elemi dolgoktól kezdve a tudományok ormáig valamennyien, tokok és polcok által rendben elkülönítve. Mindegyiket színes, aranyos selyemmel borították, és jelzetekkel voltak ellátva aszerint a fajta tudományág szerint" (…) *(Oláh Miklós leírása, XVI. század)*

Milyen jellegű könyveket említ a forrás? Mi biztosította a könyvtár egységét? [F]

A pannonhalmi konvent első oklevele

Melyek voltak az Árpád-korban a leggyakoribb írásos munkák? Mi volt ennek az oka? A kép alapján állapítsa meg az oklevél anyagát! Mi lehetett a funkciója az oklevél tetején látható félbevágott betűknek? [Í]

Az óbudai egyetem címere

Mikor, és ki alapította az óbudai egyetemet? Hány fakultással működött? Milyen jelképeket találunk a címeren? Mire utalnak ezek? [F]

A magasabb szintű oktatás helyzete Magyarországon

Milyen lehetőségek álltak rendelkezésre a magasabb szintű képzés megszerzésére Magyarországon? Hol alakultak ki a káptalani iskolák? Vegye számba és jellemezze a magyar egyetemalapítási kísérleteket! Hogyan és miért változott a külföldi egyetemek látogatottsága? [F]

ÉPÍTÉSZET

1.

1. Őskü temploma (XI. század)

2. A jáki templom (XII–XIII. század)

3. Szalonna temploma (XI–XIII. század)

4. A zsámbéki templom (XIII. század)

5. Az esztergomi Bakócz-kápolna, Bakócz Tamás kinagyított címerével (XV. század)

3.

Mely stílusokhoz köthetők a könyvben bemutatott templomok? Határozza meg a képek segítségével a korstílusok megjelenését Magyarországon! Hogyan, és miért fonódtak össze egy-egy épületnél a különböző stílusjegyek? [F]

10

2.

11

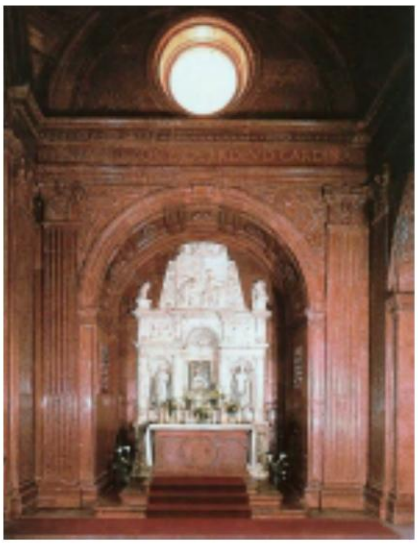

4.

12

5.

13

14

15 A történetíró ábrázolása a Képes Krónikában

Mutassa be a kép alapján a krónikaíró társadalmi helyzetét! Milyen eszközökkel végezte munkáját? [F]

TÖRTÉNETÍRÁS ÉS TÖRTÉNETÍRÓK

„A győzhetetlen és hatalmas harmadik László úrnak [IV. kun László], Magyarország legdicsőbb királyának Kézai Simon mester, az ő papja. (…)

Mivel szenvedélyes vágya szívednek, hogy megismerd a magyarok viselt dolgait, én pedig szándékodnak igaz ismeretére jutottam, gondom volt rá, hogy e nép történetét, amely Itáliában, Franciaországban, Németországban a különböző iratokban szétszórtan és összefüggéstelenül található, e kötetbe szerkesszem. (…) Nem követem Orosiust, mert ő az Ottó császár iránti kedvezésből, akit a különböző ütközetekben a magyarok [hunok, a szerző a két népet egynek veszi] többször megszégyenítettek, könyveiben sok nem hiteles dolgot koholva azt állította, hogy a magyarok parázna ördögöktől származnak. (…) Ám hogy állítása nyilvánvalóan hamis, arra első bizonyíték az Evangéliumszövege, hogy: »a szellemnek nincs húsa és csontja«, továbbá »ami a testből születik, az test, ami a Lélekből születik, az lélek«. Megítélésem szerint a dolgok természetével is ellentétes és alapvetően ellentmond az igazságnak az az állítása, hogy képesek nemzésre a szellemek, akiknek nem adattak meg azok a természet szerinti eszközök, melyek a nemzéshez szükséges képességet és a nemzés végrehajtását biztosíthatnák, (…)

A hatodik korszakban tehát a hunok. Szkítiában lakva úgy elszaporodtak, mint a tenger fövénye, s az Úr 700. évében egybegyűltek, s maguk közül kapitányokat, azaz vezéreket vagy fejedelmeket választottak maguknak, hogy egy akarattal elfoglalják a nyugati országokat. (…) Mielőtt tehát a magyarok megkeresztelkedtek és kereszténnyé váltak, a hírnökök a táborokban ezekkel a szavakkal hívták egybe a magyarok hadseregét: »Az Isten és a magyar nép szava, hogy ezen és ezen a napon, ezen és ezen a helyen mindenki köteles pontosan fegyverben megjelenni, hogy meghallgassa a közgyűlés tanácskozását és határozatát.« Aki pedig a fölhívásnak nem tett eleget, s nem tudta megokolni, hogy miért, azt a szkíta törvény értelmében fölkoncolták, vagy törvényen kívül helyezték, vagy egyetemleges szolgaságra vetették. Így hát az ilyen vétkek és kihágások választották el egyik magyart a másiktól; különben, minthogy valamennyi magyar egy apától és egy anyától származik, hogyan nevezhetnénk az egyiket nemesnek, a másikat meg nemtelennek, ha az utóbbit nem azért tartanák annak, mert efféle bűntettek bizonyultak rá? (…)

Az ország főemberei és nemesei tehát, látva saját népük bajait, melyek a törvény ellenére történtek, tanácsba gyűltek és kérték a királyt [Pétert], hogy parancsolja meg övéinek; haladéktalanul hagyjanak föl ocsmány üzelmeikkel." *(Kézai Simon: A magyarok cselekedetei, 1282–1285)*

Állapítsa meg, ki volt és milyen végzettséggel rendelkezett a krónika írója! Elemezze a történetírásról vallott nézeteit és e tárgyban kifejtett érvelését! [F]

Tárja fel a hunok és magyarok közötti viszonyra vonatkozó részletek főbb megállapításait! Vesse össze ezeket az Anonymusnál olvasottakkal! [Í]

Igazolja a forrás segítségével azt a nézetet, hogy Kézai az öntudatra ébredő nemesség szemléletét képviselte művében! [SZ]

16

Pietro Ransano humanista, a nápolyi király követe Mátyás udvarában. Az 1480-as évek végén a király udvarában élt humanista Thuróczy műve alapján megírta a magyarok történetét. Művében a Hunyadi-házat római ősökig vezette vissza

Tárja fel, hogyan változott meg a magyar történetírás a – főleg olasz – humanisták (pl. Galeotto Marzio, Antonio Bonfini vagy Ransano) színre lépésével (témaválasztás, stílus stb.)! [SZ]

17

A görög korona (számítógépes grafika). Dukász Mihály bizánci császár adományozta I. Géza királyunknak. A görög és a latin korona összeillesztésére feltehetőleg a XII–XIII. században kerülhetett sor

A latin korona (felülnézet). Lehetséges, hogy Szent István király ereklyetartója volt?

„Amikor őnagysága [Albert] elkészült, hitvesével, a nemes királynéval [Erzsébet] először is Visegrádra ment, és magával vitte a Szent Koronát legkisebb leányához, a hercegkisasszonyhoz, s többen vele mentek, magyar urak is, hozták a Szent Koronát, s bevitték egy bolthajtásos helyiségbe, amely ötszögletű volt, s én, Kottanner Jánosné szintén ott voltam, karomon tartottam a hercegkisasszonyt, és jól láttam, hogyan, hová teszik a Szent Koronát. Aztán bezárták a bolthajtásos helyiséget, a bolthajtásos helyiséghez vezető ajtót pedig pecséttel jól lepecsételték.

(…) nem sokkal utána a nemes király megbetegedett egy kórban, amelyet vérhasnak neveznek. (…) Neszmélynél állapota még súlyosbodott. Itt halt meg Albert, a nemes király és fejedelem. (…) Délelőtt egy magyar nemesúr (…) beszélt nagyságos úrnőnkkel, és azt mondta neki, hogy a nemes Albert király a Szent Koronát elvitette Visegrádról. Ez őnagyságát rögvest megijesztette. (…) két gróf ekkor hozzám jött, beavattak bizalmukba, s együtt mentünk az ajtóhoz, amelyen át a Szent Koronához lehetett jutni. Itt a pecsétek teljesen épek voltak, amit a királynénak rögtön meg is írtak. Őnagysága ezután maga is meg akart győződni a valóságról, eljött Visegrádra, és sok magyar nemes úr jött vele, lementek a bolthajtásos helyiségbe, a Szent Koronát ládástul felhozták, s a Szent Koronát kivették tokjából. Sok pecsét volt ezen. Ezeket feltörték, a Szent Koronát kivették és jól megnézték. Én is ott voltam. Aztán fogták a Szent Koronát, és egy ládikába helyezték. Ebben volt a másik korona is, amellyel a nemes királynét Magyarországon megkoronázták, s így volt a két korona egymás mellett egy ládában, és a ládához közel egy ágy állott, ezen feküdt a nemes királyné nehéz terhével [állapotos volt a későbbi V. Lászlóval] (…) tűz támadt a szobában. (…) a nemesurak fölöttébb csodálkoztak, s azt tanácsolták, hogy a Szent Koronát megint vissza kellene tenni a ládába, s ismét a kincseskamrába kellene vinni, ahol addig is volt. Ez még aznap meg is történt.

(…) a bölcs és nemes királyné (…) minden gondolata és törekvése a Szent Koronára irányult, hogy keríthetné ezt a magyar uraktól a saját birtokába. Ezt abban a hitben tette, hogy ha fiút szül, ezt ne semmizzék ki az ország birtoklásából, ha pedig leányt hordoz méhében, akkor még inkább szeretne a magyar urakkal megegyezésre jutni. Engem pedig nagyon kérdezett, kihoznám-e számára a Szent Koronát. (…)

Akkor ő [az asszony segítőtársa] a lakatról levette a rápecsételt kendőcskét, amelyet a várnagy tett oda, kinyitotta az ajtót, szolgájával együtt bement, és keményen dolgozott a többi lakaton, úgyhogy az ütögetés és a reszelés zaja kivehetően hallatszott. (…) Nagyon aggódtam a lelkemért, jobban, mint az életemért. Arra kértem Istent, ha mindez ellene való volna, ha ezért el kellene kárhoznom, vagy pedig ebből baj származnék az országra és lakóira, akkor Isten legyen lelkemnek irgalmas, és inkább hagyjon előbb itt meghalnom. (…) Segítőtársam fogott egy vörös bársonyvánkost, felfejtette, kivette belőle a tollak egy részét, a Szent Koronát beletette a vánkosba, majd újra bevarta. (…)

[A korona sikeres elrablása után történt:] Majd az érsek fogta a Szent Koronát, és fejére tette a legnemesebb királynak [a tizenkét hetes Lászlónak], amint ez az üdvös kereszténységben ma szokásos: László királyt, Albert király fiát és Zsigmond császár unokáját pünkösd szent napján az esztergomi érsek a Szent Koronával Fehérvárott koronázta meg." *(Kottanner Jánosné emlékiratából, 1439–1440)*

Nézőpontok

A Szent Korona ma is államiságunk egyik jelképe, hiszen állami címerünk része. Tanulmányaink során áttekintettük, hogy a XIII. századra milyen kiemelkedő fontosságot tulajdonítottak a Szent Koronának, s említettük, hogy a királykoronázások alkalmával ezt más korona nem helyettesíthette. Elsőként vizsgáljuk meg a nemzeti ereklyénk eredetéről született számtalan, sokszor egymásnak ellentmondó elméletet. Azután nézzünk meg egy XV. századi dokumentumot, amely a Szent Korona jelentőségét bizonyítja!

18

19

A nemzeti ereklyénk eredetéről több számtalan, sokszor egymásnak ellentmondó elmélet született. Tekintse át a korona felépítését, s eredetének legvalószínűbb magyarázatát! Gyűjtsön a korona eredetére vonatkozó feltételezéseket, megállapításokat! **[GY]**

20

A görög és a latin korona egyesítésével kialakult Szent Korona

Ki volt Kottanner Jánosné (származás, feladatkör)? Tárja fel a forrás alapján világszemléletét! Elemezze az emlékiratot a történelmi hitelesség szempontjából! Állapítsa meg, hogyan őrizték a koronát! Sorolja fel, kik férhettek hozzá, kik ismerhették! **[F]**

Vesse össze a könyvünkben szereplő magyar koronaábrázolásokat a Szent Koronával! Tárja fel a forrás alapján a Szent Korona politikai és szakrális jelentőségét! **[SZ]**

21

III. A kora újkor FEJEZET

22. A nagy földrajzi felfedezések

A LÁTVÁNYOS VÁLTOZÁSOK KORA A kora újkorban a középkorhoz képest felgyorsulnak és átfogóbbá válnak a korábbi évszázadokban elinduló folyamatok. Alig két évszázad alatt gyökeresen átalakul az európai társadalom és a gazdaság. A hitújítással és az erre adott válaszokkal megváltozik Európa vallási térképe. A korszak végére a tudomány és a változó világfelfogás már a hitéletet is megkérdőjelezik. S mindezek közepette Európa kiterjeszti hatalmát szinte minden kontinensre.

A VÁLTOZÁS KÉNYSZERE ÉS LEHETŐSÉGE **A** XV. században fejlődésnek induló **nyugat-európai gazdaság nagy mennyiségben igényelte a nemesfémekből vert pénzérméket.** A keletről érkező árucikkek fogyasztása nőtt, és mivel ezek ellentétele többnyire a pénz volt, a Kelet szinte kiszivattyúzta Európából a nemesfémeket. A levantei kereskedelem költségeit tovább növelték a térséget uraló oszmán-törökök által megemelt adók. Nehezítette a helyzetet, hogy a korszakban kezdtek kimerülni a magyarországi és csehországi nemesfémbányák.

A gondokkal – a reneszánsznak is köszönhetően – egy új, és **a problémák megoldására nyitottabb Nyugat-Európa nézett szembe.** Fejlődött a tudományos élet. Ptolemaioszt és más ókori görög földrajztudósokat felidézve **a Földet ismét sokan gömb alakúnak** tartották (pl. Toscanelli, 1474). A levantei térség és a Hanza közötti tengeri összeköttetés olyan **technikai újítások**at tett szükségessé, **amelyek megteremtették az óceáni hajózás előfeltételeit.** Ilyenek például a jól kormányozható, magas oldalfalú, nagy vitorlafelületű hajók (karavella), a tájékozódás új eszközei (tájoló, Jákob botja). Nem mellékes, hogy a tapasztalt, a messzi vizeknek bátran nekivágó hajósok száma is nőtt.

PORTUGÁL ÉS SPANYOL FELFEDEZÉSEK A **portugál hajósok** már a XV. század közepétől egyre távolabb merészkedtek Afrika partjai mentén az arany és a fűszerek megszerzésének reményében. Egyre délebbre hajóztak az ismeretlen vizeken. Bartolomeo **Diaz elérte Afrika legdélibb pontját,** a Jóreménység fokát (1487), majd **Vasco da Gama Afrika megkerülése után eljutott Indiába** (1498).

A portugálok **kereskedelmi telepek**et hoztak létre Indiában, majd keletebbre hatolva Kínában is (Macao). Nagyobb területeket nem vehettek birtokba, mivel az európaiak még hosszú ideig nem tudták alávetni sem gazdaságilag, sem katonailag Ázsia népes és fejlett országait. Óriási jövedelemre tettek szert azonban **a levantei kereskedelem megkerülésével,** mert így **az araboktól magukhoz ragadták a fűszerkereskedelem hasznát.** A keleti luxuscikkekért Indiában és Kínában az európaiak továbbra is csak nemesfémmel tudtak fizetni.

A tudomány állításain fellelkesülve, a technika eredményeit felhasználva, a spanyol királynő támogatásával indult el a mesés Kelet felé az olasz tengerész, **Kolumbusz Kristóf.** A passzátszelet kihasználva két hónapos – fárasztó és egyre reménytelenebbnek tűnő – út után, **1492-ben elérte az amerikai kontinens előterében fekvő Bahama-szigeteket.** További útjai során felfedezte Kubát és Hispaniolát, majd a közép-amerikai partvidéket. Abban a hitben halt meg, hogy Indiába érkezett. Honfitársa, a kontinensnek nevet adó **Amerigo Vespucci ismerte fel, hogy új földrészt fedeztek fel.**

A mesés haszon reményében az első felfedezőket sokan követték. **A Föld első körülhajózására** a fűszerszigetek felé rövidebb utat kereső **Magellán tett kísérletet** (1519–1521). A kapitányt a bennszülöttek a Fülöp-szigeteken megölték, de egyik hajója Afrika megkerülésével visszajutott Európába.

Amerika felfedezése óriási jelentőséggel bírt: itt bontakozott ki a **gyarmatosítás.** Az új kontinensen – ellentétben Afrikával – természetes állapotban és tömegesen fordultak elő a **nemesfémek.** Hatalmas **ültetvények kialakítására alkalmas földek** álltak rendelkezésre. (Az ültetvény nagy terület, amelyen egyféle évelő növényt termesztenek.) S mindez az európaiak számára – Ázsiával ellentétben – **birtokba vehető** volt. Az itt található kultúrák technikai és társadalmi szempontból sokkal alacsonyabb szinten álltak (a legfejlettebbek is csak az egyiptomi Óbirodalom fokán), mint az európaiak. Ugyanakkor fejlettebbek voltak Afrika törzseinél, amelyek felett a korszakban nem tudták kiépíteni gyarmati rendszerüket a hódítók.

AZ INDIÁN KULTÚRÁK ÉS MEGHÓDÍTÁSUK Az amerikai kontinenst a mongolid rasszhoz tartozó indiánok népesítették be még az utolsó jégkorszak végén. Az **indián népesség** különböző szintű kultúrákat hozott létre a kontinensen.

A közép-amerikai Yukatán-félszigeten egykor vi-

rágzó **maja kultúra** (piramisok, fejlett matematikai és csillagászati ismeretek) az európaiak érkezése idejére már lehanyatlott.

Az **aztékok** a XV. században hozták létre a Közép-Amerika nagy részére kiterjedő birodalmukat. **Intenzív földművelés**t folytattak, kukoricát, babot, tököt, paradicsomot, kakaót, gyapotot és dohányt termesztettek. Fővárosukban, Tenochtitlánban hatalmas épületeket emeltek. A **despotikus állam** a meghódított népektől **emberadó**t követelt a tömegesen bemutatott áldozati szertartásokhoz.

Az **inkák** az Andok hegyeiben **teraszos, öntözéses művelés**t folytattak. Fejlett építészettel és matematikai ismeretekkel rendelkeztek. Államukat a Nap fiaként tisztelt inka vezette. A **despotikus** uralkodó hatalmas birodalmat hozott létre, de fegyvereik fából és kőből készültek.

A kontinenst elsőként birtokba vevő spanyol hódítók, **a konkvisztádorok** (hódítók) elsöprő katonai fölény birtokában (az indiánok nem ismerték a fémeket, a puskaport, sőt a lovat sem) **kis csapatokkal is gyorsan elfoglalták az őslakók hatalmas birodalmait.** Néhány évtized alatt elpusztították a magas szintű indián kultúrákat. Cortez ötszáz katonával hódoltatta az Azték Birodalmat (1519–1521). Az inkákat pedig Pizarro mindössze 150 emberrel igázta le.

A spanyolok (és Brazíliában a portugálok) **bányákat és ültetvényeket létesítettek.** A kegyetlen bánásmód, s még inkább az európaiak által behurcolt betegségek (ezekkel szemben az őslakók szervezete nem tudott védekezni) az indián népesség tömeges pusztulásához vezettek. **A munkaerőt Afrikából elhurcolt feketékkel biztosították.**

A VILÁGKERESKEDELEM KIBONTAKOZÁSA Az Újvilágból Európába beáramló nagy mennyiségű nemesfém **az arany és az ezüst leértékelődéséhez** vezetett. Több arany- és ezüstérme került forgalomba. Mindezek hatására **emelkedtek a mezőgazdasági és az ipari termékek árai** (ún. árforradalom). A piacok bővülése és az árak növekedése ugyanakkor **jelentős mértékben ösztönözte a termelést és a kereskedelmet.**

Amerikából nemesfémet és gyarmatárut (gyapot, cukor, dohány) szállítottak Európába, míg az „öreg kontinensről" elsősorban iparcikkekkel megrakott hajók indultak visszafelé. Európából a cukorból készített alkoholt és iparcikkeket exportáltak Afrikába. Ezekért ott rabszolgákat vásároltak, akiket Amerikába, az ültetvényekre szállítottak. Ez a gazdasági körforgás vált a **kibontakozó világkereskedelem** motorjává.

Az Ázsiával régóta folytatott kereskedelem az óceánon át szintén fellendült, a kapcsolat lényege azonban nem változott. Európa aranyat adott a keleti fűszerekért és luxuscikkekért (kínai selyem, porcelán stb.). Az új tengeri útvonalak **új kikötők virágzását** indították el: ilyen pl. Lisszabon és Amszterdam. A kereskedelem megkönnyítésére létrejöttek a tőzsdék (pl. Antwerpen, 1531). Ezekben az intézményekben nagy tételben, áruminták alapján lehetett üzletet kötni.

A levantei kereskedelem lassú hanyatlásnak indult, s fokozatosan átalakult. A XVII. századtól a távol-keleti fűszerek helyett már a Közel-Kelet nyersanyagai vándoroltak Európába, iparcikkekért cserébe. **A Hanza forgalma fellendült,** s áruösszetétele sem változott: **Kelet-Európából élelmiszereket** (gabona) **és nyersanyagokat** (fa) **szállítottak a nyugati iparcikkekért cserébe.**

ARCHÍVUM

A VÁLTOZÁS KÉNYSZERE ÉS LEHETŐSÉGE

„Arról tudósítasz, hogy ama útra vonatkozó gyakori eszmecserénk után, amely Európa és India közt kell hogy létezzen (ez az út véleményem szerint sokkal rövidebb, mint az, amit a portugálok Guinea partjai mellett hajózva, rendszerint követnek), őfelsége ezen útra vonatkozólag még további felvilágosításokat óhajt mégpedig azért, hogy az ő hajói is kipróbálják azt. Jóllehet semmi kétségem sincs afelől, hogy a földkerekség tanulmányozása nem szolgáltat bizonyítékot arra vonatkozólag, hogy a Föld valóban gömb alakú, mégis, hogy észrevételeimet elfogadhatókká tegyem, úgy vélem, hogy helyén való itt egy a tengeren használatos térképekhez hasonlatos térképet mellékelni. E térkép nyugat felé az Írországtól Guineáig terjedő partokat foglalja magába. Ezen fölvázolom mindazokat a szigeteket, amelyek az én véleményem szerint ama útvonalon találhatók, amely nyugatról Indiába kell hogy vezessen egészen addig, ahol az ázsiai kontinens keleti végpontja is kell legyen, mindama szigetekkel és kikötőkkel, amelyeket körül kell hajózni." *(Toscanelli levele Fernando Martinezhez, Firenze, 1474 – feltehetőleg hamisítvány)*

Fogalmazza meg a kortársaknak az úttal kapcsolatos félelmeinek okait! Határozza meg, melyik útvonal helyett merül fel a nyugat felé való hajózás! Nevezze meg az elérendő ország(ok) nevét! [F]

Karavellák
(XVI. század)

Gyűjtse össze az új hajótípusnak azokat a jellemzőit, amelyek lehetővé tették az óceáni hajózást! Minél több tényezőt, részletet vegyen figyelembe! [F]

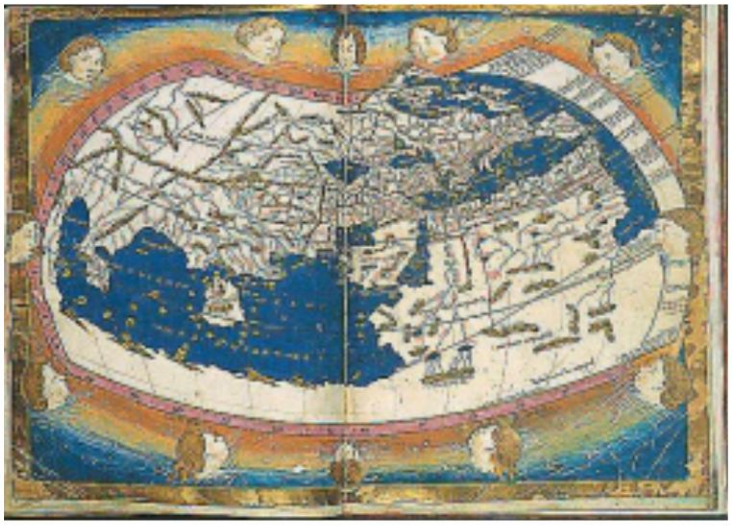
1

2

3

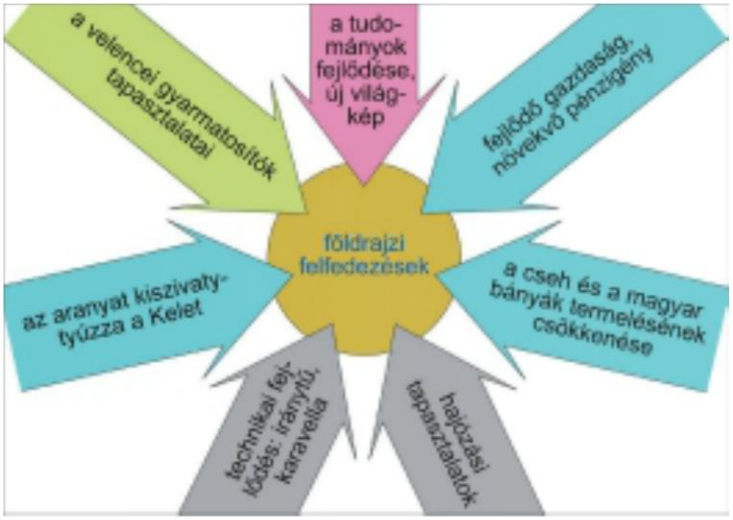
4

Fra Mauro világtérképe 1459-ből és Ptolemaiosz világtérképének 1482-es kiadása (Ulm)

Tárja fel a térképek segítségével, milyen képet kaptak a kortársak a Földről! Vesse össze a két térképet, tárja fel a hasonlóságok és a különbségek okait! [SZ]

A nagy földrajzi felfedezésekhez vezető tényezők

Csoportosítsa a tényezőket különböző szempontok szerint (pl. technikai, tudományos, társadalmi, szemléletbeli okok stb.)! A felfedezésekhez vezető tényezők közül egy fontos csoportot kihagytunk. Melyik ez? [F]

5

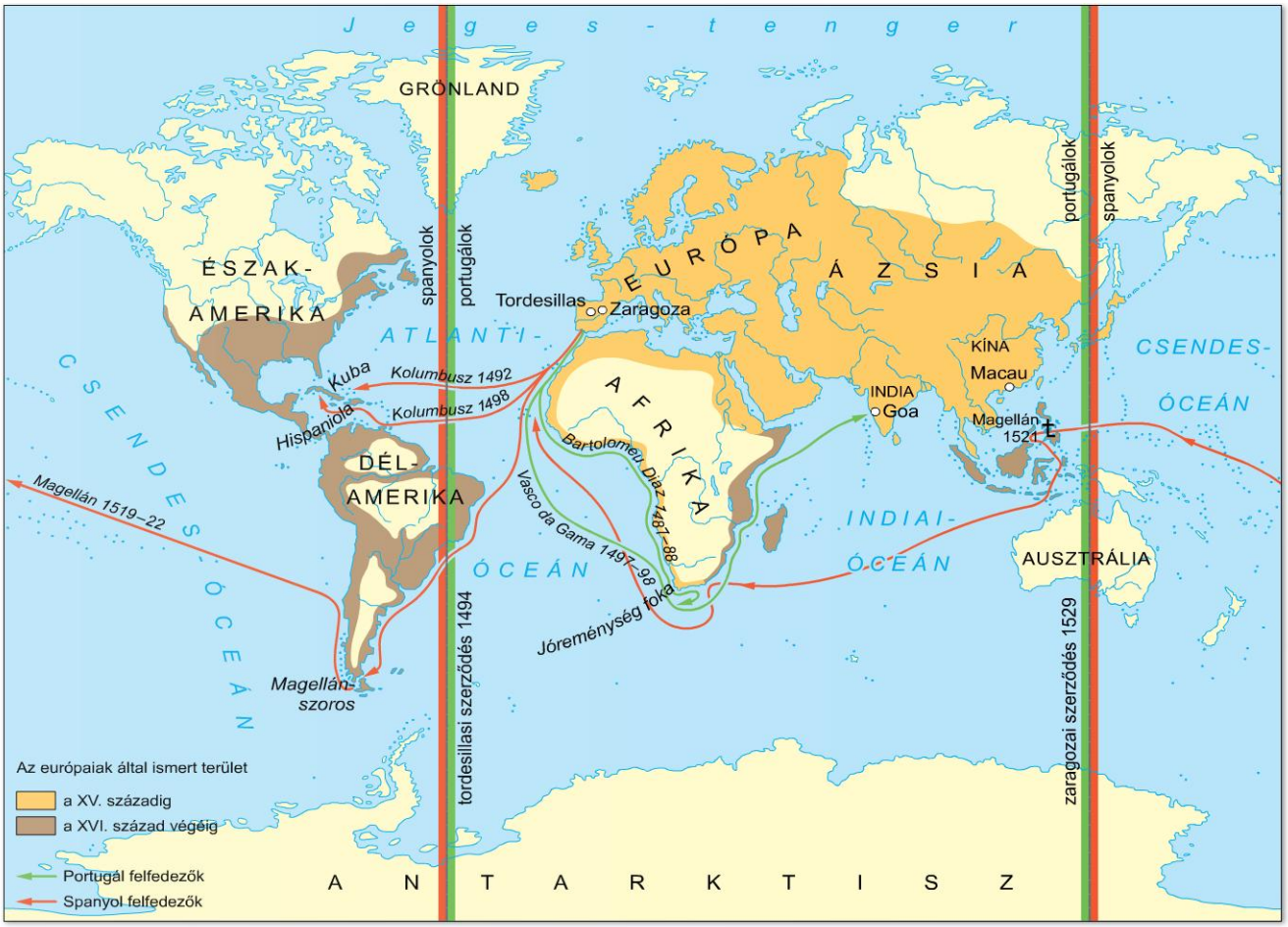
6

PORTUGÁL ÉS SPANYOL FELFEDEZÉSEK

A spanyolok partraszállása az amerikai kontinensen

Vesse össze a kép alapján a felfedezők és a felfedezettek kulturális, gazdasági és katonai erejét! Mihez vezetett ez? A képen a kapcsoltfelvétel mely lehetséges módjait ábrázolták? [SZ]

A nagy földrajzi felfedezések kezdete

Vegye számba a felfedezőutakat és a megismert területeket! Mi minden határozta meg a felfedezőutak irányait! Milyen tényezőktől függött, hogy mennyire tudtak behatolni a felfedezett területekre? [F]

AZ INDIÁN KULTÚRÁK, ÉS MEGHÓDÍTÁSUK

„(…) amikor kiléptek a kincsek házába, mintha maguk kívül lettek volna. Minden zugot felkutattak, mindent maguknak akartak. A mohóság kerítette hatalmába őket.

Aztán mindent kihurcoltak, ami egyedül az övé volt, ami csak őt illette meg, az ő saját része volt; minden értékes és becses holmit: nyakékeket nagy kövekkel, finom művű karpereceket, arany karkötőket és csuklófüzéreket, bokára való arany csörgődíszes pereceket és királyi koronákat, valódi királyi holmikat, ami egyedül neki [Montezumának, az azték királynak] voltak fenntartva. És a többi, számtalan sok ékszerét.

Mindent összeszedtek, mindent birtokukba vettek, mindent elraboltak: mindent sajátjuknak tekintettek, mindet kisajátítottak, mintha tulajdonuk lett volna. És azután, hogy mindent megfosztottak aranydíszétől, amikor minden aranyat kiválogattak, az összes többit egy helyre gyűjtötték, összehordták az udvar közepére, a belső udvaron: minden tele volt drága tollal." *(Indián krónika, XVI. század első fele)*

„Eközben mikor az ünnepet élvezték, mikor már folyt a tánc az ének, már egymást követték az énekek, mik úgy zengtek, mint a hullámverés, pontosan akkor határozták el a spanyolok, hogy leölik az embereket. Aztán erre jönnek, mind jön harci fegyverzetben. (…)

Azonnal közrefogják a táncolókat, az üstdobosok felé rontanak, egy vágást mértek arra, aki játszott, mindkét karját levágták. Aztán lefejezték: messze gurult levágott feje. Egyszerre vagdalkoznak mind, lándzsával leszúrják és felhasítják, kardjukkal sebet ütnek az embereken. Némelyeket hátulról támadtak meg, azok nyomban a földre rogytak, széteső belekkel. Másoknak széthasították a fejét, felszabdalták a fejét, egészen szétdarabolták a fejét." *(Indián krónika, XVI. század első fele)*

Készítsen a források felhasználásával rövid személyes hangú úti beszámolót az indiánoknál tapasztalt szokásokról, életmódról! [Í]

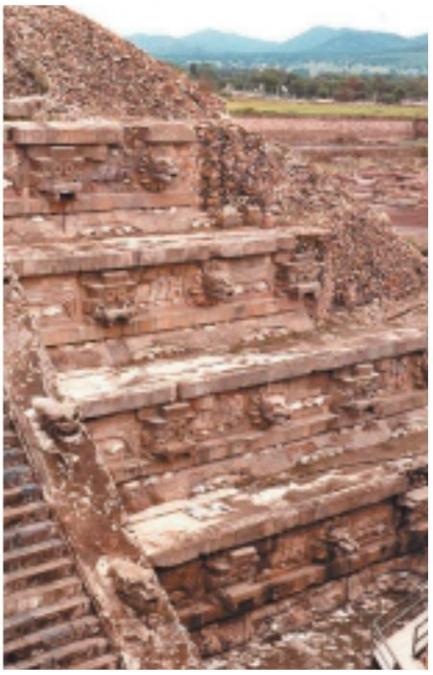
7

8

9

10 Azték piramis, melynek tetején végezték az emberáldozatokat

11 Következtessen az épület alapján az aztékok gazdasági, társadalmi fejlettségi szintjére! [F]

Cortez és az aztékok találkozása

A rajz szerint hogyan fogadták Cortezt az indiánok? [F]

12

Az indián kultúrák, és meghódításuk

Azonosítsa az indián civilizációkat! Milyen éghajlati területeken alakultak ki? Milyen természeti adottságokkal rendelkeztek? Kik és mennyi idő alatt hódították meg ezeket a kultúrákat? Mely tényezők szabtak határt a hódítók előretörésének? [F]

13

A VILÁGKERESKEDELEM KIBONTAKOZÁSA

„[1504. február] ötödik napján Alexandriából visszatérőben Velencébe érkezett három gálya (…) Ezek üresen, áru nélkül érkeztek, pedig senki nem emlékezett arra, hogy valaha is megtörtént volna, hogy egy gálya útjáról áru nélkül térjen haza.

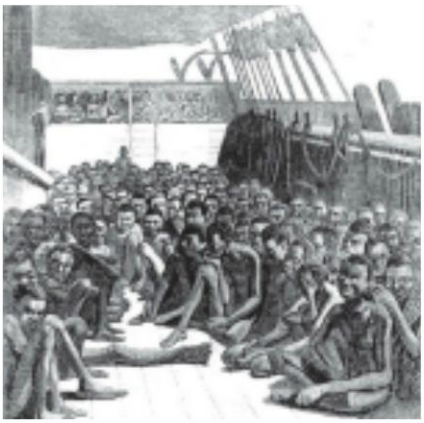
Az Alexandriából visszatért kereskedők azt is beszélték, hogy a szultán úr nagy erőfeszítéseket tett, hogy Indiában, Kálikutban a portugálokat és gályáikat ne fogadják be. Azt is hallották, hogy az említett karavellákat Kalikutban valóban nem fogadták be, a Lisszabonba irányított árukat pedig a mórok a hajókról és a bárkákról rabolták (…)

A mórok azt is mondták, hogy a szultán gondoskodni fog arról is, hogy a portugál karavellák Indiába többé ne mehessenek.

[1506. június] Egy Genovából nagyon gyorsan érkezett levélből megtudtuk, hogy a portugáliai Lisszabonba március 24-én áruval megrakott négy caravella érkezett, melyek az indiai útról tértek vissza, és rakományuk 25 ezer cantera [1 cantera kb. 72 kg] bors és szantálfa volt.

Ugyanígy hír érkezett igen gyorsan a flandriai Antwerpenből e hónap 18-án. Ez is megerősítette az újságot, annak hozzáadásával, hogy Lisszabonba öt karavella érkezett Kalikutból árukkal megrakva…" *(Girolamo Priuli naplójából a levantei kereskedelem helyzetéről)*

Határozza meg, mely területek kikötőinek forgalma lendül fel a földrajzi felfedezések nyomán! Nézzen utána az iskolai könyvtárban, mire használták a forrásban említett termékeket, és ezek miért voltak fontosak a korabeli Európában! Rendezze táblázatba az új kereskedelmi utak használatának előnyeit és a hátrányait! **[GY]**

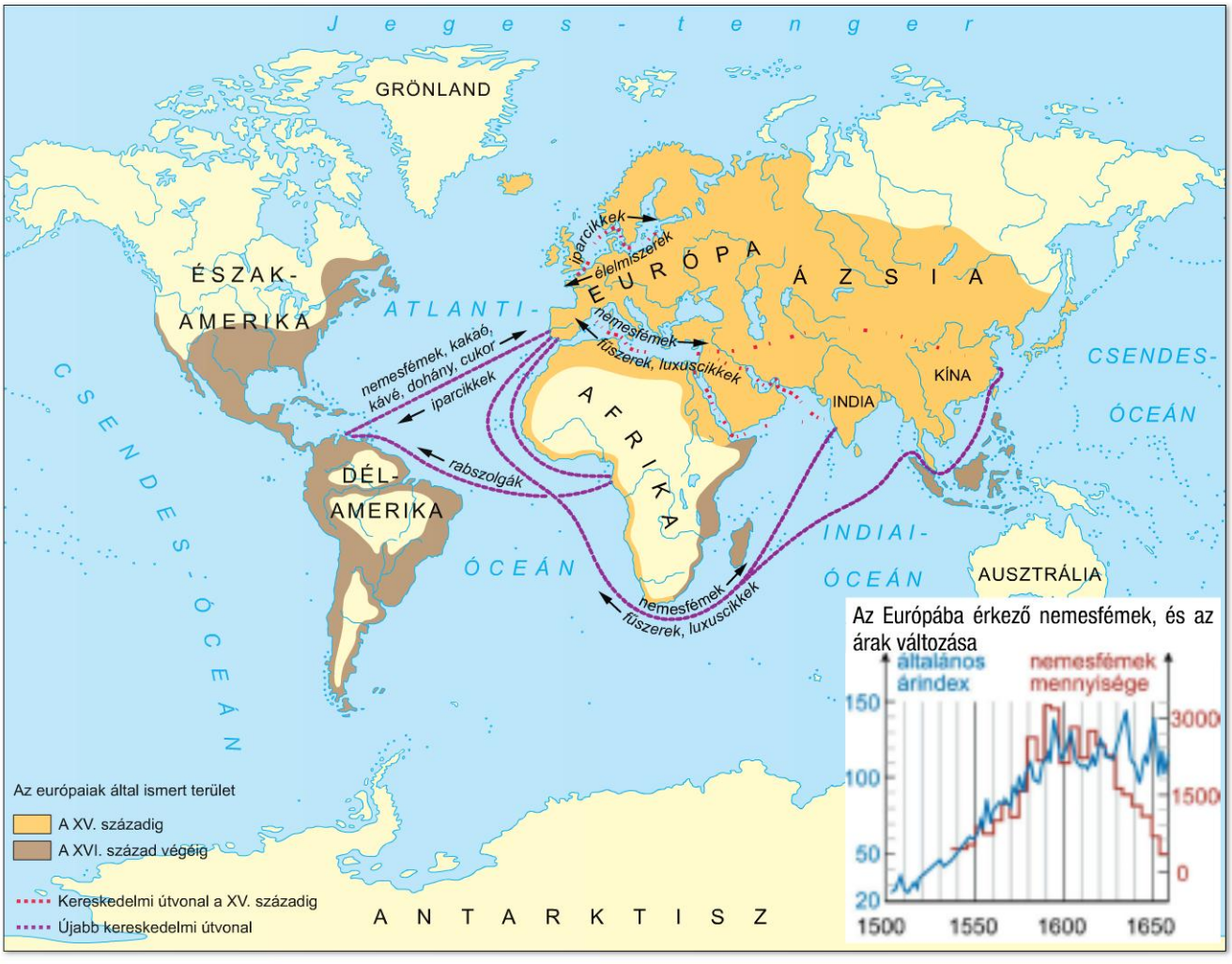

A rabszolgák szállítása

14

Honnan hová szállították a rabszolgákat? Mi mozgatta a rabszolga-kereskedelmet? Milyen szempontokat vettek figyelembe a szállítás során? Minek tekintették a rabszolgákat? **[F]**

15

16

17

A világkeresekedelem kibontakozása

Mely területek kapcsolódtak be a világkereskedelembe? Jellemezze az egyes térségeket (szerepük a világkereskedelemben, a szállított áruk, fejlettségük stb.)! Mutassa be részletesen a térkép alapján az atlanti térség forgalmát! Hogyan alakult Európa szerepe a világkereskedelemben? Tekintsük át a levantei és a Hanza-kereskedelem helyzetét! **[F]**

Nézőpontok

Amerika felfedezése megváltoztatta a világot. Európa fejlődésnek indult, átalakult társadalma, s megindult a polgári világ kibontakozása. Ugyanakkor a két világ – az európai és az indián – találkozása az indián civilizációk pusztulásához vezetett.

Vitassuk meg két egymástól gazdasági és társadalmi tekintetben távol álló, erős és gyenge kultúra találkozása szükségszerűen vezet-e tragédiához? Tárjuk fel a források segítségével, hogyan viszonyultak e találkozáshoz a spanyolok! [F]

18 Emberáldozatokhoz használt kovakő kés

„Fegyvert ragadtak, és zsarnokaikkal szemben meg akarták magukat védelmezni [az indiánok]. A fegyverek azonban, amelyeket használtak, még arra sem voltak alkalmasak, hogy őket megvédelmezzék, nemhogy ellenségeikben félelmet keltsenek. Inkább hasonlítottak gyermekek játékszereihez, mint azokhoz a fegyverekhez, amelyeket a katonák harcra szoktak használni. A spanyolok szép lovakon ülve, lándzsákkal és karddal felfegyverkezve, az oly rosszul felszerelt ellenséget csak megvetéssel illették. Büntetlenül követték el szörnyű mészárlásaikat városokban és falvakban; sem kort, sem nemet, sem asszonyt, sem gyermeket nem kíméltek. A terhes asszonyok méhét megnyitották, hogy magzatuk velük vesszen el. Egymás közt arra fogadtak, hogy ki tud ügyesebben egy kardcsapással egy embert kettévágni, vagy ki tudja elegánsabban a fejet a nyaktól elválasztani, vagy ki tudja ügyesebben kardját más [egy indián] testébe döfni. A gyermekeket anyjuk karjaiból ragadták ki, és dühükben a sziklához csapdosva őket, fejüket szétzúzták. (…)" *(Las Casas 1474–1566) spanyol domonkos szerzetes Historia de les Indias című művéből)*

19 Foglalja össze tömören a spanyolok viselkedésének jellemzőit! Állapítsa meg, hogyan vélekedik a spanyolok viselt dolgairól a szerző! [F]

Határozza meg, milyen szempontokból ítéli el a spanyolok tetteit a dominikánus atya! [F]

„Tehát az a véleményünk, hogy ha a spanyolok birtokába adjuk mint hűbérest, vagy egyéb módon a bennszülötteket, az oly ártalmas, oly mértéktelen, oly rendkívüli és oly szörnyű szolgaság, hogy nem csupán megkárosítja, elcsüggeszti, megalázza őket, vagy a szabad emberek és teljes jogú népek állapotából az eltaposott népek és a legmegvetettebb szolgák sorába veti őket, hanem a közönséges állati sorba taszítja őket, de még itt sem állhatnak meg, míg semmivé lesznek (…)

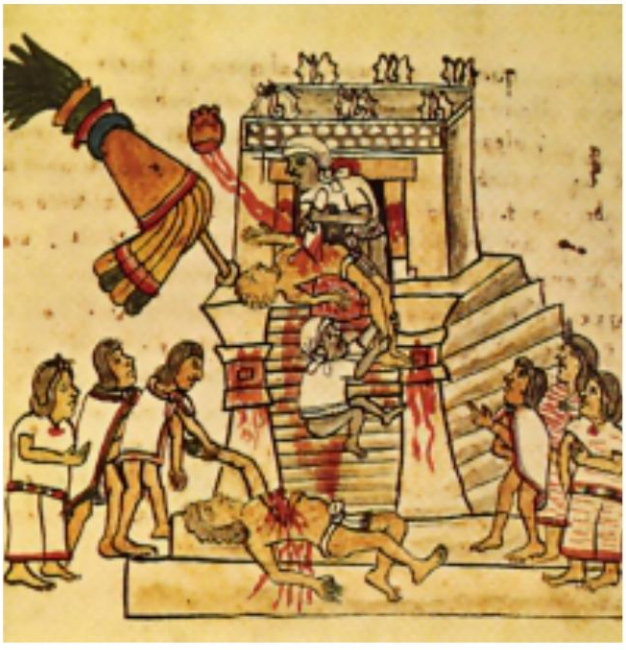
És tegyük hozzá: a mondott alávetettség és elidegenedés nem csupán az értelem, a természeti törvény, az igazság és a könyörületesség ellen való, mivel terhes, igaztalan, zsarnoki és rettenetes, ahogy a fentebb mondottakból kiviláglik, hanem az Isten és törvénye ellen való is, meggyalázása, bemocskolása, megszomorítása és elnyomása szent hitének, melyet megzavar és megakadályoz abban, hogy növekedhessék, amint azokban az emberekben növekedne, és hogy az evangéliumi törvény beteljesedjék." *(Las Casas)*

A vallásfejlődés melyik fokán találkozhatunk emberáldozatokkal? Kik lehettek a tömegével feláldozott emberek? Hogyan hathatott ez az Azték Birodalom helyzetére? [F]

20

21 Azték emberáldozat kortársi ábrázolása. Az élő áldozat mellkasát felvágták a kőkéssel, és kitépték a szívét. Emberáldozatokat tízezrével hajtottak végre

22

„Tudjátok, hogy a király, az én Uram és én abbeli óhajunkban, hogy az óceán szigeteinek és szárazföldjének minden lakója keresztény legyen és a mi szent katolikus hitünkre megtérjen, egyik levelünkben azt a parancsot adtuk, hogy senki azok közül, aki rendelkezésünk folytán a nevezett szigeteken és szárazföldön él, ne merészeljen bárkit ezen szigetek és szárazföldek indiánjai közül elfogni és fogságba vetni, hogy aztán elhozza ide az én királyságaimba vagy máshová, vagy nekik más veszteséget, kárt okozni testükön és jószágukon bizonyos, a nevezett törvényben lefektetett büntetés terhe mellett (…) Hogy az indiánokat még inkább meggyőzzük és arra bátorítsuk, hogy keresztények legyenek és értelmes ember módjára éljenek, néhány helytartót küldünk ezekre a szigetekre, melléjük papokat adunk, akik majd prédikálnak nekik és a mi szent katolikus hitünk dolgaiban oktatják őket, és hírül adják nekik, hogy a mi alattvalóink." *(Izabella spanyol királynő 1503-as rendeletéből)*

Állapítsa meg, mely célt jelölt meg a királynő az indiánokra vonatkozóan! Hasonlítsa össze a királyné és Las Casas szövegét! [F]

23. Reformáció és katolikus megújulás

EGYHÁZ ÉS REFORM A katolikus egyház története során számos válságot élt át. Különböző mozgalmak jöttek létre az egyházi hitélet tisztaságának megerősítésére (clunyi reform, Gergely reformjai, koldulórendek). A konstanzi zsinaton (1414–1418) ugyan sikerült felszámolni az egyházszakadást, de a mélyreható egyházi reformokat (Wyclif és Husz) elvetették.

A XV. század végére **a reneszánsz pápai udvar a pompa, a fényűzés és a világi élvezetek egyik központjává vált.** X. Leó pápa a római Szent Péter-székesegyház építési költségeit **búcsúcédulák** árusításával kívánta fedezni. A német főpapok pedig méltóságuk megvásárlását kívánták ily módon biztosítani. A hívek számára a tisztítótűz (a bocsánatos bűnökért történő túlvilági vezeklés) elkerülése érdekében korábban is árultak búcsú-, vagyis bűnbocsátó cédulákat. A XVI. század elején azonban nyilvánvalóvá vált, hogy a cédulákat **csupán az anyagi haszonszerzés miatt** árulják. Mindezek fokozták az embereknek a pápasággal és az egyházzal szembeni elégedetlenségét.

LUTHER MÁRTON ÉS EGYHÁZA **Luther Márton** Ágoston-rendi szerzetes római zarándoklata során meggyőződött a pápai udvar anyagiasságáról és erkölcsi válságáról. **1517. október 31-én Wittenbergben közzétette az egyház megújítását célzó elképzeléseit.** Az egyház részéről teljes elutasításban részesült, ezért a következő években kibontakozott a Luther nevéhez kötődő új felekezet, az **evangélikus (lutheránus) egyház** tanítása és szervezete.

Luther reformtörekvéseiben a **bibliai alapok**ra támaszkodott. Ezért **lefordította németre a Bibliát,** hogy szélesebb tömegek számára hozzáférhető legyen. Felfogása szerint **az ember egyedül Isten kegyelméből, a hit által üdvözülhet.** Ehhez nincs szükség egyházi közreműködésre. Elvetette az egyház gazdagságát és fényűzését. Emiatt lemondott az egyházi adókról, s pártolta az egyházi birtokok világi kézbe kerülését (szekularizáció). **Tagadta a pápa különleges hatalmát** és a szerzetesrendek szükségességét. Növelni kívánta a világiak, és csökkenteni az egyháziak szerepét a hitéletben. Ezért pártolta a két szín alatti áldozást. A katolikusok hét szentségéből (keresztség, bérmálás, oltáriszentség, bűnbocsánat, egyházi rend, házasság, utolsó kenet) csak kettőt (keresztség, úrvacsora) tartott meg.

A pápa kiátkozta Luthert, majd V. (Habsburg) Károly német-római császár is ellene fordult. **A** császárral szembenálló, Luther nézeteit pártoló **fejedelmek** tiltakoztak (protestáltak – innen a protestáns elnevezés), s **a reformátor mögé álltak.** Bölcs Frigyes szász választófejedelem – dacolva a pápával és a császárral – Wartburg várában oltalma alá vette a Bibliát fordító Luthert. Az új tanok gyors térhódítását rendkívüli módon elősegítette a **könyvnyomtatás** elterjedése.

A császár és a protestáns fejedelmek között kitört a **vallásháború.** Miután a felek kimerültek az öldöklő küzdelemben, **megkötötték az augsburgi vallásbékét** (1555). Az egyezség értelmében **a fejedelmek szabadon választhattak vallást,** és alattvalóiknak is követniük kellett őket (cuius regio, eius religio = akié a föld, azé a vallás). A békét követően az északi és a keleti német területeken a lutheránusok kerültek többségbe. Az evangélikus hit német földön kívül Skandináviában vált uralkodóvá, s jelentős pozíciókat szerzett Ausztriában, valamint Csehország és Magyarország német ajkú lakossága körében.

A KÁLVINI REFORMÁCIÓ A reformáció másik jelentős irányzatának létrehozása **Kálvin János** nevéhez fűződik. Francia volt, de a katolikusok bírálata miatt a Svájcba kellett menekülnie. Tanait **A keresztény vallás tanítása** című művében dolgozta ki (1536). Az **új vallási közösség** (felekezet), **a reformátusok** hittételeit és szervezeti felépítését **Genf** városának prédikátoraként alakította ki.

Kálvin – Lutherhez hasonlóan – a Biblia tanításaihoz nyúlt vissza, de jelentősebb mértékben eltávolodott a katolikus hagyományoktól. A fő kérdés számára is az üdvözülés. Kálvin szerint azonban ez nem a hit kérdése, mert **Isten előre kiválasztotta** (predesztinálta), **hogy ki jut üdvösségre, s ki kárhozatra**. (Ez az eleve elrendelés, vagy predesztináció tana.) Az emberek pedig hittel és tisztes életvitellel fejezhetik ki, hogy bíznak Istenben és az üdvözülésükben.

Kálvin szigorúan **elvetette az egyházi fényűzést.** A kálvinista templomokat egyszerű belső jellemzi (tiltották a festményeket is). **A dolgos életet megbecsülte,** és nem tiltotta a munkával szerzett pénz kölcsönzése után a tisztes kamat szedését (az uzsorát elítélte). **A kálvini (református) egyház nem épített ki hierarchiát.** Minden közösség önállóan tevékenykedett. A vezetésbe a **választott világiak** (presbiterek) is beleszólhattak. Kálvin elfogadta, hogy az uralkodók hatalma Istentől származik. De jogosnak tartotta – a nép választott vezetői részéről – a hatalmával visszaélő, zsarnokká lett uralkodó elmozdítását. Kálvin az **ellenőrzött hatalmat tartotta kívánatosnak** és a nép zsarnokságát is elítélte.

A kálvinizmus Svájcban, Németalföldön, Magyarországon, Skóciában és Angliában többségbe került, és elterjedt Franciaországban is.

AZ ANTITRINITÁRIUSOK Az újítási lázban a reformációnak egyre több irányzata jött létre. Egy spanyol orvos, **Servet Mihály** [szervét] az őskeresztényi hagyományokat keresve egy egyszerűbb egyistenhithez tért vissza. **Elvetette a szentháromságot, azaz Krisztus isteni természetét és a Szentlélek létezését.** A szentháromság-tagadókat **antitrinitáriusok**nak vagy **unitáriusok**nak nevezzük. Jelentősebb szerepet csak Lengyelországban és Erdélyben játszottak. Egyházzá Erdélyben szerveződtek.

ELLENREFORMÁCIÓ – KATOLIKUS MEGÚJULÁS A katolikus egyház harcolt a reformáció ellen, de hozzá-

látott az egyház megújításához is. A harcot és a reformot együttesen jelentő mozgalmat ellenreformációnak vagy katolikus megújulásnak nevezzük. Az ellenreformációt a pápaság mellett a jelentős erőt képviselő **katolikus nagyhatalmak** (Habsburg Birodalom, Franciaország) támogatták. A megújulás fóruma a **tridenti zsinat** volt (1545–1563). A zsinaton felléptek a reformáció által is bírált visszásságok ellen: **betiltották a búcsúcédulák árusítását, a vallási élethez méltó erkölcsi normák**at szabtak a papoknak és a főpapoknak. Szintén a reformációt követve **iskolák**at és **nyomdák**at hoztak létre. Nagy gondot fordítottak a hitéletre, ismét tisztázták a hittételeket.

Kitartottak a katolicizmus hagyományai mellett: nem csorbították a pápák hatalmát, a szentek tiszteletét és megerősítették a szerzetesi mozgalmat.

Loyolai (Szent) Ignác megalapította **a jezsuita rend**et (1540), amely **fő feladatának a katolicizmus védelmét tekintette.** A tagjaitól katonai fegyelmet követelő, erősen központosított rend élén a generális állt. A reformáció tapasztalatait felhasználva nagy hangsúlyt fektettek az oktatásra, és magas színvonalú iskolákat hoztak létre. A képzett jezsuiták hatására számos király, főnemes és egyszerű ember tért át a katolikus hitre (katolizált).

A katolikus egyház keményebb eszközökkel is élt. A pápaság **ismét életre hívta az inkvizíciót** (1542), amely a katolikus országokban lépett fel az új tanok hirdetőivel szemben. Létrehozták **a tiltott könyvek jegyzékét** (index), s ezek olvasása egyházi büntetést vonhatott maga után.

A reformációval szembeni küzdelemben szerepet szántak a külsőségeknek, a pompának is. **A katolicizmus megújulásával együtt született meg az új korstílus, a barokk.** Ez a stílus az építészetben a **monumentális** méretekkel az ember kiszolgáltatottságát, az építtető hatalmát kívánta megjeleníteni. A képzőművészeti alkotások érzelmi túlfűtöttsége, **mozgalmasság**a, a fények és árnyékok misztikus játéka jól kapcsolódott a hívek megnyerését szolgáló szertartásokhoz .

A katolikus megújulás megállította a reformáció terjedését. A katolikus államhatalom segítségével Franciaországban, Csehországban, Ausztriában és részben Magyarországon ismét a katolicizmusé lett a vezető szerep.

ARCHÍVUM

EGYHÁZ ÉS REFORM

„A templomban felállított búcsúkereszt a pápa címerével ugyanolyan erővel bír, mint Krisztus keresztje.

Továbbá, ha Szent Péter most jelen volna, áldása és hatalma nem volna nagyobb a pápáénál.

Továbbá, ő [a pápa] nem cserélné el helyét Szent Péterrel a mennyben, mert a búcsúk által több lelket mentett meg, mint Szent Péter a prédikálással.

Továbbá, ha valaki a perselybe tesz pénzt a tisztítótűzben szenvedő lelkekért, amint a pfennig leesik a mélybe, a lélek azonnal a mennybe száll. A búcsú áldása különben még az áldás is, amely kibékíti az embert Istennel.

Továbbá, ha megveszik a bűnbocsánatot, illetőleg a bűnbocsánatot hirdető levelet, akár a jövő bűnökért sincs szükség a bűnbánatra, magába szállásra vagy bűneink fölötti fájdalomra." *(Tetzel tételeiből, 1517)*

1 Ismertesse a középkorban az egyházat ért válságokat és jellemezze azok megoldását!

2 Mennyiben tért el a XV. századi helyzet a korábbiaktól? [F]

3 Határozza meg a búcsúcédula funkcióját! Állapítsa meg, mely hitelveket sértett Tetzel fellépése! [F]

Bizonyítsa be, hogy a karikatúra a búcsúcédulák árusítását gúnyolja ki! [F]

Válság és reform a középkori egyházban

válságjelenségek	megoldási kísérletek	idő
szimónia, laza erkölcsök	clunyi reform	XI. sz.
eretnekmozgalmak		XII. sz.
eretnekmozgalmak	kolduló rendek inkvizíció	XIII. sz.
egyházszakadás Wycliff / Husz	konstanzi zsinat (XV. sz.) pápai hatalom megerősítése	XIV. sz.
reneszánsz életvitel és erkölcsök	inkvizíció	XV. sz.

Kortárs karikatúra a búcsúcédulák árusításáról. A képen látható szerzetes Tetzelt, az árusítást elrendelő német érseket mintázza

A római Szent Péter-székesegyház, a Szent Péter térrel. A kereszténység második legnagyobb templomának építése a XVI. század elején kezdődött, és az építkezés nemzedékeken át tartott (mintegy 120 évig). A székesegyház belső hossza 211 méter, kupolájának magassága 132 méter, alapterülete több mint 15 000 m². 60 000 embert tud befogadni

Milyen stílusjegyeket ismer fel a székesegyházon? A templom mérete és kialakítása milyen terheket jelentett az egyház számára? [F]

4

LUTHER MÁRTON ÉS EGYHÁZA

„5. A pápa nem akar elengedni s nem is engedhet el semmiféle büntetéseket, mint amiket ő saját belátása szerint, vagy az egyházi szabályok értelmében kirótt (…)

21. Tévednek tehát mindazok a búcsúhirdetők, akik azt állítják, hogy a pápai búcsú folytán az ember minden büntetéstől megszabadul – üdvözül (…)

36. Minden igaz, bűnbánó keresztyén elnyeri a büntetéstől és a bűntől való teljes feloldozást, s ebből ő a bűnbocsátó cédulák nélkül is részesül (…)

37. Minden igaz keresztyén – akár él, akár már halott – részese a Krisztus és az egyház minden lelki javának, melyeket Isten ugyancsak bűnbocsátó cédulák nélkül adott (…)

43. Fel kell világosítani a keresztyéneket, hogy jobb dolgot művel az, aki a szegénynek alamizsnát ad vagy a nyomorgót segíti, mint az, aki búcsút vásárol.

44. Ugyanis a szeretet gyakorlása által növekszik a szeretet, s az ember jobbá lesz; míg a búcsú csak a büntetés alól menti fel, s nem teszi jobbá az embert (…)

82. Ilyen például: ha a pápa a Szent Péter székesegyház felépítéséhez szükséges nyomorult pénzért – ami gyenge indoklás – számtalan lelket vált ki a tisztítótűzből, akkor miért nem üríti ki a tisztítótüzet a szentséges szeretetre és a lelkek iszonyú gyötrődésére való tekintettel – ami pedig mindennél igazságosabb indok lenne (…)" *(Luther 95 pontjából, Wittenberg, 1517. október 31.)*

Húzza alá a kiáltványból a kor konkrét problémáihoz kapcsolódó kifogásokat! Gyűjtse ki a katolikus hitelveket tagadó részeket! Állapítsa meg, miben kívánja megváltoztatni Luther az egyház szerepét! Vesse össze Luther gondolatait Wyclifével! Magyarázza meg, miért váltott ki a korabeli katolikus egyházfőkből éles ellenállást Luther alaptétele: „a hit által való üdvözülés" tana! [F]

Karikatúra Lutherről (1525)

5

6

Írjon szöveget a karikatúrához! Jellemezze a kibontakozó reformáció és a reformáció ellenfelei közötti küzdelem új formáit! [Í]

„Ekképpen ez a szentség, amelyet a kenyérben és borban veszünk, nem egyéb, mint hogy ennek a közösségnek, a Krisztussal és az összes szentekkel egy testté válásnak bizonyos jegyét vesszük. Akárcsak ha egy polgár valamilyen okmányszerű jegyét vagy bizonyságát adja annak, hogy ő a városnak polgára, a közösségnek tagja. Ilyen értelemben mondta Szent Pál: Mindnyájan egy kenyér és egy test vagyunk, akik ez egy kenyérből és egy kehelyből részesedünk.

Ez a közösség abban áll, hogy Krisztusnak és szentjeinek minden lelki javában részesül s ezeket velük együtt birtokolja az, aki ezt a szentséget veszi, viszont minden szenvedés és bűn is velük közössé válik. Ekképpen a szeretet szeretetet ébreszt és eggyé tesz (…)

Másodszor, a gonosz lélek kísért minket szüntelenül sokféle bűnökkel és kel-

7

8 A Luther Márton által Wartburg várában németre fordított Biblia

Miért tartotta fontosnak Luther az anyanyelven olvasható Bibliát? Mi tette lehetővé elgondolása megvalósulását? [F]

lemetlenségekkel. Harmadszor, a világ, amely telve van gonoszsággal, ingerel és üldöz minket, s nincs benne semmi jó. Végül a saját lelkiismeretünk kísért minket az elkövetett bűnökkel: úgyszintén a halál félelme és a pokol kínja. Mindezek együttesen felmorzsolják erőnket és ellenállásunkat, ha nem keresnénk és nem nyernénk erőt ebben a közösségben.

Aki tehát csüggeteg, akit bűnös lelkiismerete erőtlenné tesz, vagy a halál rémíti, vagy akinek szívét bármi terheli – ha mindentől szabadulni akar, az járuljon örvendezve az oltáriszentséghez, helyezze nyomorúságát a közösségre, s keressen segítséget a lelki test egész közösségénél." *(Luther szentségekről írott prédikációjából)*

Nézzen utána lexikonban, hogyan értelmezi a katolikus felfogás az áldozás szentségét! Állapítsa meg, mennyiben tér el ettől Luther! Igazolja a szövegből vett idézetekkel, hogy Luther szerint a hit minden ember számára megnyugvást hozhat! [GY]

„Hogy a vallásszakadás dolgában a béke, amelyet az előbb említett és felhozott okoknál fogva, a német nemzet római szent birodalmának nagy ínsége megkíván, a római császári felség – mi –, a német nemzet római szent birodalmának választófejedelmei, fejedelmei és rendjei között létrejöjjön, megvalósuljon és megmaradjon, sem mi, a római császári felség, sem a szent birodalom választófejedelmei, fejedelmei és rendjei a birodalmi rendek közül senkit az augsburgi hitvallás, tanítás okából vallása és hite miatt erőszakos módon meggyőzni, megsérteni, vele hatalmaskodni, vagy más módon lelkiismerete, tudása és akarata ellenére ettől az augsburgi hitvallástól, vallástól, hittől, egyházi szokásoktól, rendtartástól és ceremóniáktól, amint ezek fejedelemségeinkben, tartományainkban és uradalmainkban jelenleg érvényben vannak vagy lesznek, elkényszeríteni, vagy ugyanezért bántalmazni vagy gyalázni nem fogunk. Ellenkezőleg, ezen vallásnál és hitnél, egyházi szokásnál és ceremóniáknál, továbbá vagyonok, ingó és ingatlan javaik, tartományuk, alattvalóik, uradalmaik, joghatóságuk, kiváltságaik és jogaik birtokában nyugodtan és békén megmaradhatnak (…) Azonban mindazok, akik a fent említett két valláshoz nem tartoznak, ebbe a békébe bele nem értetnek." *(Az 1555-ös augsburgi vallásbéke)*

9

Állapítsa meg, mely kérdéseket rendezte a megállapodás! Foglalja össze, hogyan szabályozták a vallásgyakorlás módját! Határozza meg, kikre vonatkoznak az elfogadott pontok! Állapítsa meg, mely csoportok dönthették el a vallásbéke alapján szabadon, hogy mely felekezethez csatlakoznak! [F]

A KÁLVINI REFORMÁCIÓ

„Akik az eleve elrendelést fürkészik, az isteni bölcsesség legbelső rejtekébe hatolnak, s ha valaki gondatlanul és vakmerően ront be ide, nem nyeri el, amivel kíváncsiságát jóllakathatná, hanem olyan útvesztőbe lép be, amelynek nem találja majd a kijáratát. Mert nem is illő dolog, hogy az ember büntetlenül vizsgálhassa azt, amit az Isten önmagában akar elrejteni. Igéjében kijelentette akaratának azokat a titkait, amelyekről azt tartotta, hogy velünk közölni kell, s csak annyit tartott közlendőnek, amennyiről látta, hogy számunkra fontos, és nekünk használ.

Az eleve elrendelésről másféle ismeretet keresni, mint ami Isten igéjéből kibomlik, nem kisebb esztelenség volna, mint ha valaki olyan helyen akarna járni, ahol nincs út, vagy sötétben akarnak látni. Ne is szégyelljük, ha ebben a dologban valamit nem tudunk, itt a tudatlanság is valahogyan bölcsesség.

Értelmezze a szöveg alapján az eleve elrendelés fogalmát! Tárja fel Kálvin érvelésének logikai alapjait! Nézzen utána lexikonban, mennyiben jelent eltérést a katolikus felfogástól az eleve elrendelés tana! [F]

Eleve elrendelésnek pedig Istennek azt az örök elhatározását nevezzük, amellyel önmagában elvégezte azt, hogy akarata szerint mi történjék minden egyes emberrel." *(Kálvin: A keresztény vallás tanítása)*

10

„A királyságból könnyű a zsarnokságba átsiklani, de nem sokkal nehezebb az előkelők uralmából a kevesek párturalmába, s még ennél is könnyebb a népuralomból a lázongásba jutni (…) Az emberek bűne és hibája idézi elő (…) azt, hogy biztosabb és tűrhetőbb, ha a kormányzatot többen tartják kezükben, hogy egyik a másiknak kölcsönösen támogatója legyen, hogy egymást tanítsák és intsék, és ha valamelyik a kelleténél tovább megy, többen legyenek bírák és mesterek szenvedélyének megfékezésére (…)

11

	alapelvek			hittételek	egyházszervezet
	anyanyelvű igehirdetés	a bibliai hagyományok újraértelmezése	a szentek tiszteletének tilalma, a szerzetesség elvetése, az egyházi vagyon tagadása		
Luther Márton (lutheránus) evangélikus				két szentség (keresztség, úrvacsora) a hit által való üdvözülés	laza szervezet
Kálvin János (kálvinista) református				az úrvacsora csak megemlékezés predesztináció zsarnokölési elmélet	önálló közösségek (presbiterek)
Szervét Mihály (unitárius) antitrinitárius				a Szentháromság tagadása	önálló közösségek
Münzer Tamás anabaptista				felnőttkori keresztelés	önálló közösségek

12

A reformáció irányzatai

Adjon címet az ábra oszlopainak! Gyűjtse össze a reformáció szinte minden irányzatára jellemző, közös jegyeket! Magyarázza meg az azonosság okait! Gyűjtse össze az irányzatok eltérő vonásait is! Milyen összefüggés mutatható ki a reformáció irányzatainak jellegzetességei és az irányzatok társadalmi támogatottsága között? [F]

Ámde – bármiként ítéltessenek is meg az emberek cselekedetei – az Úr mégis azok által egyformán saját művét hajtotta végre, akik a fennhéjázó királyok véres kormánypálcáját összetörték, és tűrhetetlen uralmukat megsemmisítették. Hallják meg ezt a fejedelmek és rettegjenek! Nekünk pedig a legnagyobb mértékben óvakodnunk kell attól, hogy a felsőség tiszteletes méltóságának azt a teljes tekintélyét, amelyet az Úr a legszigorúbb parancsokkal szentesített, még ha méltatlanabbaknál látjuk is, (…) megsértsük (…) Mert ha vannak most a néptől szerezve bizonyos felsőbbségek, amelyek a királyok önkényének korlátozására vannak felállítva (aminők hajdan a lakedaimoniaknál a királyok ellenőrzésére rendelt ephoroszok voltak, vagy a római konzulokkal szembeállított néptribunok, vagy az athéniek senátusával szemben a démarkhoszok, és aminő hatalommal talán a mostani viszonyok közt működik az egyes országokban a három rend, mikor országgyűlést tartanak), annyira nem vagyok az ellen, hogy ezek kötelességszerűleg közbelépjenek a királyok dühöngő önkényével szemben (…)" *(Kálvin: A keresztény vallás tanítása, 1536)*

Határozza meg, mely kormányzati rendszert tart jónak és rossznak Kálvin! Állapítsa meg, hogy Kálvin szerint mi korlátozhatja az uralkodót! Értelmezze a forrás alapján a „zsarnokölési elméletet"! Vesse össze Kálvin nézetét Machiavelli és Erasmus gondolataival! [F]

13

Kálvin János (1509–1564)

Állapítsa meg, milyen társadalmi rétegre utal a reformátor öltözete! Milyen képet közvetít a kép Kálvinról? [F]

AZ ANTITRINITÁRIUSOK

„Az Isten értelmes lélek, bölcs; hatalmas, kegyelmes, mindenható, igaz, tiszta, mennynek és földnek teremtője, a mi Urunk Krisztusnak szent Atyja. Istentől az emberbe oltott természetes ismeretek, isten igéje, a tapasztalat, mind megerősítenek abban, hogy Isten szám szerint egy, ki forrása és eredete mindeneknek, (…) Ő, mivelhogy szám szerint egy, többfelé nem osztható, mert azokat a dolgokat, amik az ő tulajdonai s amikből azt akarta, hogy Őt megismerjük és minden teremtménytől megkülönböztessük, senkivel nem közölte. Ő ugyanis önmagától való teremtője

Állapítsa meg, mely kérdésekben tértek el az antitrinitáriusok a reformáció korábbi irányzataitól! Magyarázza meg, mivel indokolja hitének igazát a kor kimagasló unitárius személyisége, Dávid Ferenc! [F]

14

és megtartója mindeneknek, ki megigazít, üdvözít, örökéletet ad ki, azt akarja, hogy teremtményei őt tiszteljék és segítségül hívják, aki volt, van és lesz mindörökké. (…)

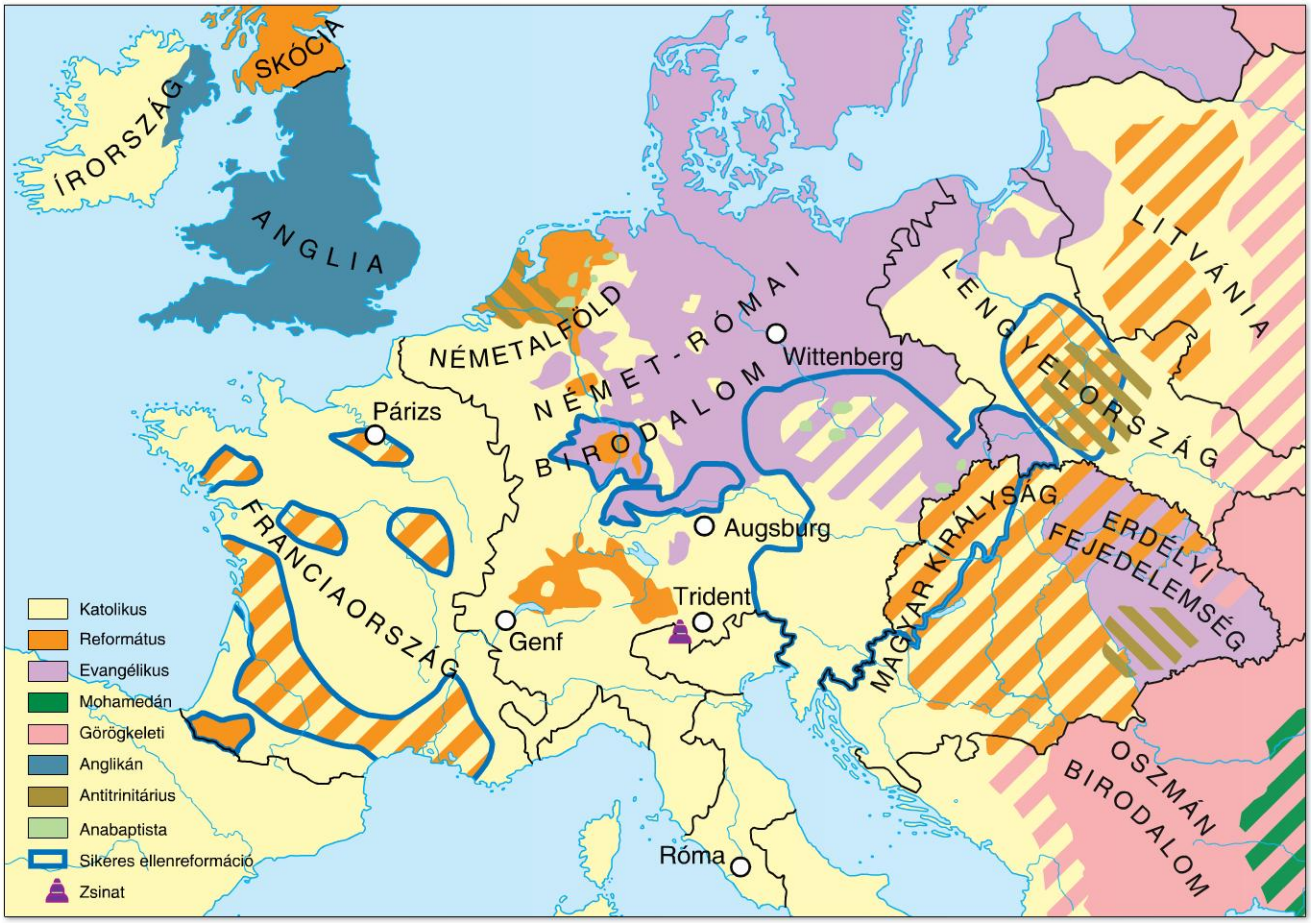
Istenről, Pál apostollal ezt valljuk: az egy Atya Istenen kívül több Isten nincsen (…) Nekünk igaz kereszténynek csak egy Istenünk van, a mindenható Atya, akitől mindenek vannak. Igaz és szilárd alap ez, mely a próféták és apostolok írásaiból és ezzel egyenlő vallástételekből való, melyet soha senki meg nem hamisíthat, sem fel nem bonthat (…) Nem találjuk sehol a szentírásban, hogy az Isten háromság vagy négység volna, vagy pedig lényeg, avagy személyes, hanem hogy egy és egyedülvaló." *(Dávid Ferenc munkáiból, XVI. század)*

ELLENREFORMÁCIÓ – KATOLIKUS MEGÚJULÁS

A TRIDENTI ZSINAT (1545–1563) ALAPVETŐ HATÁROZATAI
A pápa szerepének megerősítése.
A püspökök kötelesek állandóan egyházmegyéjükben tartózkodni.
A püspökök kötelesek a rájuk bízott papság erkölcseire és feladatteljesítésére felügyelni.
Szemináriumok (papnevelő intézetek) felállítása.
Eltörölték a búcsúcédulák árusítását.
Eltiltották a jövedelmek és a tisztségek halmozását az egyházon belül.
Megerősítették a gyónás szentségét, a tisztítótűzről szóló dogmát és a szentek tiszteletét.
Az index (a tiltott könyvek listájának) felállítása.

Mely területeken lépett a reformok útjára a zsinat? Miben nem engedtek a katolikusok? [F]

15

16

A reformáció és a katolicizmus elterjedése a XVI–XVII. században

Tárja fel, hogy a reformáció egyes irányzatai mely területeken hódítottak teret! Derítse fel a területi elhelyezkedés okait! Mely területeken nyerte vissza pozícióit a XVII. században a katolicizmus? Tárja fel ennek hatalmi és kulturális összetevőit! [F]

„Bárki, aki társaságunkban, melyet Jézusról kívánunk elnevezni, a kereszt lobogója alatt Isten harcosa kíván lenni, és csak az Urat és annak földi helytartóját, a pápát akarja szolgálni, az ünnepélyes szüzességi fogadalom után lélekben legyen felkészülve arra, hogy olyan társaság tagja lesz, melynek célja a lelkeknek a keresztény élet és a keresztény tanok szerinti gondozása, a hit terjesztése nyilvános prédikációk útján, Isten igéjének szolgálata, lelki gyakorlatok és a gyermekek és a kereszténységet nem ismerők tanításában és a gyóntatásban megvalósuló szeretetszolgálat révén, illetve a keresztények hitben való megerősítése." *(A jezsuita rend alapszabályzatából, 1540)*

Határozza meg, mely célokat tűztek ki maguk elé a jezsuiták! Magyarázza meg, miért tudták eredményesen felvenni a harcot a reformációval! **[F]**

Az Il Gesù, a jezsuiták római temploma az új stílus, a barokk építészet első jellegzetes épülete

Készítsen a kép alapján vázlatrajzokat a barokk stílus legjellemzőbb elemeiről! Mennyiben szolgálta a barokk a katolikus megújulást? Lapozzon vissza a Szent Péter-székesegyház képéhez (157. oldal)! Melyek az építészeti alkotás barokk stílusjegyei? **[Í]**

Vitassuk meg ismereteink és a források segítségével, a reformáció és a különböző társadalmi csoportok, mozgalmak kapcsolatát! **[F]**

„(…) Nézzétek csak az uzsora, a lopás, a rablás fő okai urunk és fejedelmeink, akik minden teremtményt tulajdonukba vesznek. Halak a vízben, madarak a levegőben, a növény a földön, minden az övék kell hogy legyen (Izaiás 5.). Mindezek felett még a szegényeknek isteni parancsként hirdetik és mondják: »Isten parancsolta, hogy ne lopj!« De mire jó ez nekik? Hiszen ők maguk késztetnek mindenkit arra, hogy a szegény parasztot kézművest és mindenkit, aki csak él, nyomorgasson és kiszipolyozzon. (…) én a fejedelmeknek világosan bebizonyítottam, hogy a kard hatalma az egész közösséget illeti meg, hasonlóképpen az oldás kulcsa is. Továbbá Dániel 7., Jelenések 6., Róm. 13, 1., Kir. 8. alapján azt is megmondtam, hogy a fejedelmek a karnak nem urai, hanem szolgái. (…)

Mikor, milyen paranccsal adott Isten a fejedelmeknek olyan hatalmat, hogy nekünk szegény embereknek minden derült napot földesúri robotban kell tölteni, a magunk földjén pedig csak esőben, verítékezve dolgozhatunk?" *(Münzer Tamás, zwickaui lelkész, 1525)*

Foglalja össze tömören Münzer elgondolásait! Állapítsa meg, mely szándékok vezetik megszólalásaiban! Tárja fel, miként kapcsolódik érvrendszere a reformációhoz! **[F]**

„Háromféle gyalázatos, Isten és ember ellen való bűnt idéznek fel magokra ezek a parasztok, amiért különböző módon halált érdemeltek ki testükre s lelkükre.

Először azt, hogy felsőségüknek hűséget és engedelmességet esküdtek, hogy alattvaló és engedelmesek lesznek, mint ahogy az Isten rendeli, mikor így szól: »Adjátok meg a császárnak, ami a császáré!« (…)

Másodszor azt, hogy lázadást szítanak, rabolnak s gonosztevők módjára pusztítanak kolostorokat és várakat, amelyek nem övéik, hogy mint nyilvános útonállók és gyilkosok csupán ezért kétszeres halált érdemeljenek testen és lelken; de már a lázító ember is, akire ezt rá lehet bizonyítani isteni és császári átok alatt áll, úgyhogy az első ember, aki teheti megölheti, amit helyesen és jól cselekszik. (…)

Harmadszor azt, hogy ezt a rettenetes és gyalázatos bűnt az evangéliummal takargatják. Keresztény testvéreknek nevezik magukat, elfogadnak esküt és hódolatot és kényszerítik az embereket arra, hogy ily gonosz tettekben velük tartsanak. (…) *(Luther Márton kiáltványból, 1525)*

Vesse össze Luther és Münzer gondolatait! Állapítsa meg, mely szempontok alapján állítható szembe Luther Münzerrel! **[Í]**

Nézőpontok

A reformáció az emberek alapvető viszonyulásait változtatta meg, ezért a hittételek megújításával párhuzamosan a felszínre tört a társadalmi elégedetlenség is. A reformáció egyik irányzata, az anabaptizmus. Az anabaptisták (újrakeresztelők) azt hirdették, hogy az ember csak felnőtt fejjel dönthet arról, csatlakozni akar-e Krisztus egyházához, felkarolták a társadalmi elégedetlenséget. Vezetőjük, Münzer Tamás radikális társadalmi programot képviselt: az államhatalom megszüntetését és vagyonközösséget. Híveivel nézeteiket erőszakosan kívánták megvalósítani. A jobbágyok tömegei követték őket Németországban, ami a német parasztháború kitöréséhez vezetett (1524–1526). A tartományonként kirobbanó mozgalmat a fejedelmek leverték.

Felmerül a kérdés, hogy a reformáció, amely alapvetően hitújítás volt, menynyiben kapcsolódott a társadalmi mozgalmakhoz, felfogható-e az alsóbb néprétegek vagy – kivált a kálvinizmus – a polgárság mozgalmának.

17 18 19 20

24. A spanyol Habsburgok felemelkedése és hanyatlása

A SPANYOL ABSZOLUTIZMUS KIALAKULÁSA A Kasztília és Aragónia egyesülésével (1479) létrejövő rendi felépítésű **Spanyolország Amerika felfedezésével nagyhatalommá vált.** Nagyjából ebben az időszakban lett egy **látványosan gyarapodó családi birodalom része** is. A XV. század vége óta – főleg házassági politikával – egyre újabb tartományokat és országokat megszerző Habsburgok egyike, Károly ugyanis öröklés útján a spanyol koronát is a fejére tehette.

I. Károly (1516–1556) Amerika aranyából fényes udvart, az uralkodótól függő **zsoldosereget** és flottát **hozott létre.** Erre az erőre alapozva **visszaszorította a rendeket.** Államában a döntéseket az uralkodó által kinevezett titkárok készítették elő, a végső szót azonban az uralkodó mondta ki. Ezzel **új kormányzati rendszer jött létre, az uralkodó feltétlen hatalmán alapuló abszolutizmus.** A katolikus egyház – és az inkvizíció – támogatta a protestantizmussal szemben fellépő uralkodó törekvéseit, de megőrizte politikai önállóságát.

BEÁRAMLÓ GAZDAGSÁG – ÖSSZEOMLÓ GAZDASÁG Spanyolországba **özönlött** a gyarmatok kincse, köztük **az arany.** Ez az európai átlagnál **magasabb**ra emelte a spanyol **árszint**et. Emiatt **célszerűbb volt behozni (importálni) a termékeket,** mint helyben előállítani. Így **a gazdagság** nem a fejlődés, hanem **a gazdasági hanyatlás forrásává vált.** A főnemesek a szántóföldekből juhlegelőket alakítottak ki, ahol a kitűnő gyapjat adó juhok legeltek. A feldolgozatlan gyapjút Németalföldre vitték ki (exportálták), ahonnan textilipari késztermékeket importáltak, magas áron. A megélhetésüket vesztett parasztok és városlakók tömegei vándoroltak ki a gyarmatokra.

A Habsburgok birodalma kiterjedése és nagyhatalmi helyzete révén szinte **minden európai háborúban érdekelt volt.** Károly hadseregének fenntartására még a gyarmatok kincsei sem bizonyultak elegendőnek. Ezért magas **adókkal sújtották a lakosságot,** ami felgyorsította a hanyatlást. Az adóemelésben az uralkodót már nem tudták korlátozni a rendek. **Az abszolutizmus Spanyolországban rontotta a gazdaság helyzetét.**

A HABSBURG–VALOIS PÁRHARC A Habsburgok tekintélye miatt **Károlyt a Német-római Birodalom császárává is megválasztották** (ezen a trónon V. Károly, 1519–1556). A kezében összpontosuló óriási kiterjedésű birodalom félelmet váltott ki szomszédaiból. Kezdetét vette az európai **nagyhatalmi vetélkedés** új korszaka. Károly először I. (Valois) Ferenc (1515–1547) francia uralkodóval került szembe, akinek országát a Habsburg-területek (Németalföldtől Spanyolországig) gyűrűbe zárták. **A Habsburgok és a Valois-k** [valoák] elsőként **Itáliában csaptak össze.** A spanyol zsoldosok legyőzték a lovagi hagyományokat őrző francia sereget.

A Habsburgok további **terjeszkedésétől tartó hatalmak** (Franciaország, Velence, Milánó, Firenze és a pápa) **szövetséget kötöttek** (cognaci liga, 1526). Franciaország Spanyolországgal szemben még a muzulmán Török Birodalommal is kapcsolatot keresett. A szultán ugyan megtámadta a Habsburg-területeket (elsősorban Magyarország felől), de ez nem segített **a franciák**on: a XVI. században **alulmaradtak** V. Károllyal szemben. Kiszorultak Itáliából, bár néhány várost megkaparintottak a Német-római Birodalomból (pl. Verdun).

II. FÜLÖP ABSZOLUTIZMUSA V. Károly nem tudta megvalósítani álmát, az egységes, katolikus Európát. Sőt a reformáció terjedésével Európa (s benne a Német Birodalom) még megosztottabbá vált, így **Károly lemondott trónjáról**. Fia, **Fülöp** (1556–1598) **örökölte a spanyol trónt, Itáliát és a gyarmatokat.** (A német-római császári cím és a dunai tartományok öccsére, I. Ferdinándra szálltak.) **Fülöp abszolút hatalmát a tanácsokon keresztül gyakorolta:** ezek ügykörök szerint vagy területenként felállított központi hivatalok voltak. Munkájukat az államtanács hangolta össze, amelyen az uralkodó elnökölt. Minden ügyet írásban intéztek. Fülöp uralkodása alatt **Spanyolország vitathatatlanul Európa legerősebb katonai hatalmává vált.**

Spanyolország a Földközi-tenger medencéjében felvette a harcot az oszmánokkal. **A lepantói csatában** (1571) a pápasággal és Velencével szövetségben **megállították a török előretörést a tengeren.** Folyamatos háborúi miatt Fülöp is magas adókkal sújtotta a lakosságot, ami egyre jobban aláásta a spanyol gazdaság helyzetét.

HOLLANDIA LÉTREJÖTTE Németalföld már a XIII. század óta Európa egyik legfejlettebb területe volt. **A nagy földrajzi felfedezések** tovább **erősítették** a térség **gazdaságát.** A rendi önkormányzattal bíró tartományok közül a déliekben a főleg a latin (francia) nyelvű **vallonok,** míg az északiakban a germán eredetű **flamandok** voltak többségben. Németalföld a XV. század végén **Habsburg fennhatóság** alá került, ami biztosította a terület egységét. A tartományok haszonélvezői lettek a spanyol uralomnak, mivel a Spanyolországba irányuló export révén **ide áramlott a gyarmatokról érkező nemesfém.**

A spanyol hatalom és a németalföldi tartományok viszonya akkor romlott meg, mikor **az udvar** nagymértékben **emelni kezdte az adókat.** Tovább mélyítette az ellentéteket, amikor a protestáns (főleg flamand) tartományokban **megkezdték** az inkvizíció bevonásával **a katolicizmus terjesztését.**

Az elégedetlenség letörésére **Fülöp** Alba herceget küldte Németalföldre (1567), aki **katonai eszközökkel kívánta letörni az ellenállást.** A spanyol zsoldosok számos városban vérfürdőt rendeztek. A kegyetlenségek egységbe kovácsolták a spanyol uralommal szemben a tartományok lakosságát.

Az elégedetlenség élére **Óraniai Vilmos** herceg állt. **Vezetésével a felkelők szárazföldön védekeztek, a tengeren támadtak.** A veszteségek nyomán a spanyolok engedményeket tettek. Ezért a déli – jórészt vallon és katolikus tartományok kiegyeztek Fülöppel. **Az északi kálvinisták** tovább harcoltak, s **megkötötték az utrechti szövetséget** (1579). Németalföld kettészakadt: **a déli részen megerősödött a spanyol uralom, északon** viszont egy **új, független államszövetség** formálódott ki, amelyet a legerősebb tartományról Hollandiának neveztek el.

Miután az angolokkal is szembekerülő Fülöp hajóhada vereséget szenvedett (a nagy armada pusztulása, 1588), a gyengülő **Spanyolország elismerte Hollandia függetlenségét** (1609). Spanyolország a tengeri hatalmaktól (Anglia és Hollandia) elszenvedett vereségek és a folytatódó gazdasági hanyatlás következtében lassan elvesztette nagyhatalmi szerepét.

HOLLANDIA FELEMELKEDÉSE Németalföld északi részén **fejlett mezőgazdaság** bontakozott ki. A tengertől elhódított földeket a parasztok is megvásárolhatták, így ezeken feudális kötöttségek nélkül termeltek. Parasztok és nemesek egyaránt **bérmunkát alkalmazva belterjes, sok munkát igénylő, de nagy hasznot hajtó termelésre tértek át** (pl. zöldségek, gyümölcs, tulipán).

Az ipar is lendületesen fejlődött, különösen a kivitelre termelő ágazatok (pl. textilipar) és a hajógyártás. A termelés bővítését akadályozó céhek helyett befektethető pénzzel (tőkével) rendelkező vállalkozók **bérmunkásokat alkalmazó, és új munkaszervezési formákat bevezető üzemek**et (manufaktúrákat) hoztak létre. Így mind a mezőgazdaságban, mind az iparban feudális kötöttségektől mentes, vállalkozáson alapuló rendszer bontakozott ki.

Németalföld ipara angol és spanyol gyapjút, kelet-európai fát, lent és kendert dolgozott föl, tehát a hajózás mindig is fontos volt a gazdaság számára. A fejlett hajóépítés és a tapasztalt hajósok miatt a függetlenné vált kis ország **vezető szerep**et játszott **a közvetítő kereskedelemben.** A más országok áruival megrakott holland hajók gyakran megfordultak a portugál, az angol és a német kikötőkben.

Hollandia a világtengereken is előre tört. A XVII. században a holland hajósok **sorra hozták létre gyarmataikat**. A Holland Kelet-indiai Társaság az Indonéz szigetvilágban terjeszkedett, Észak-Amerikában megalapították Új-Amszterdamot (a mai New York), s megvetették lábukat Afrika déli csücskében, Fokföldön. A világtengereken azonban Hollandia rövidesen egy másik feltörekvő tengeri hatalommal, Angliával került szembe.

ARCHÍVUM

A SPANYOL ABSZOLUTIZMUS KIALAKULÁSA

„(…) arra kell elsősorban megtanítani a fejedelmet, hogy ismerje meg országát. Ezt pedig főleg három dologgal érheti el: ha tanulja a földrajzot, a történelmet, és ha gyakran látogatja a tartományokat és a városokat. Törekedjék tehát megismerni a tartományok és városok fekvését, eredetét, jellemét; intézményeit, szokásait, törvényeit; múltját és kiváltságait. Senki sem tudja meggyógyítani a testet, ha nem ismeri a testet. Senki sem tudja helyesen megművelni a földet, ha nem ismeri a földet (…)

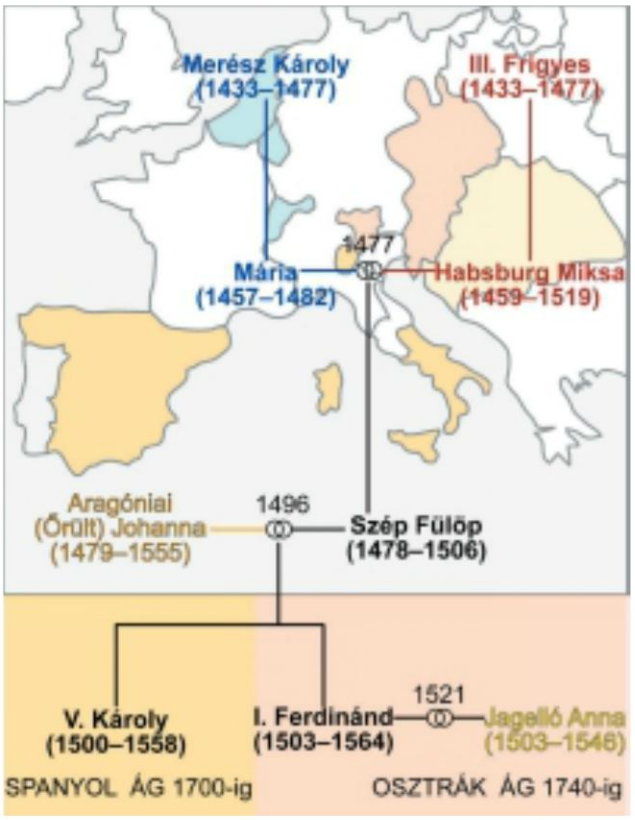
Másodszor: szeretni kell azt az országot, amelyen uralkodik. Szeresse úgy, amiként a jó földműves szereti az ősi birtokot, vagy amiként a derék ember szereti a családját. Elsősorban arra törekedjék, hogy a kapott országot majd jobb állapotban adja át az utódjának. (…) A fejedelem lelkületét jobban megismerhetjük beszédéből, mint öltözetéből. Ejtsen ki bármit a száján, a tömeg úgy fogadja, hogy ezt a fejedelem mondta. Ezért nagyon vigyázzon, hogy amit mond, az erényes legyen, és a jó fejedelemhez méltó szellemet képviselje (…)

Amennyire csak lehetséges, újítással a fejedelem ne változtasson meg semmit. Mert ha még jobbra is változtat valamit, az újítás akkor is bántó. Felzúdulás nélkül sohasem lehet megváltoztatni az ország állapotát, szokásait vagy elfogadott törvényeit. Ezért ha valami olyan még, hogy el lehet viselni, ne változtassuk meg, hanem viseljük el, vagy tegyük esetleg elviselhetőbbé. Ha viszont már nem lehet elviselni valamit, akkor azt változtassuk meg, de akkor is okosan és fokozatosan (…)

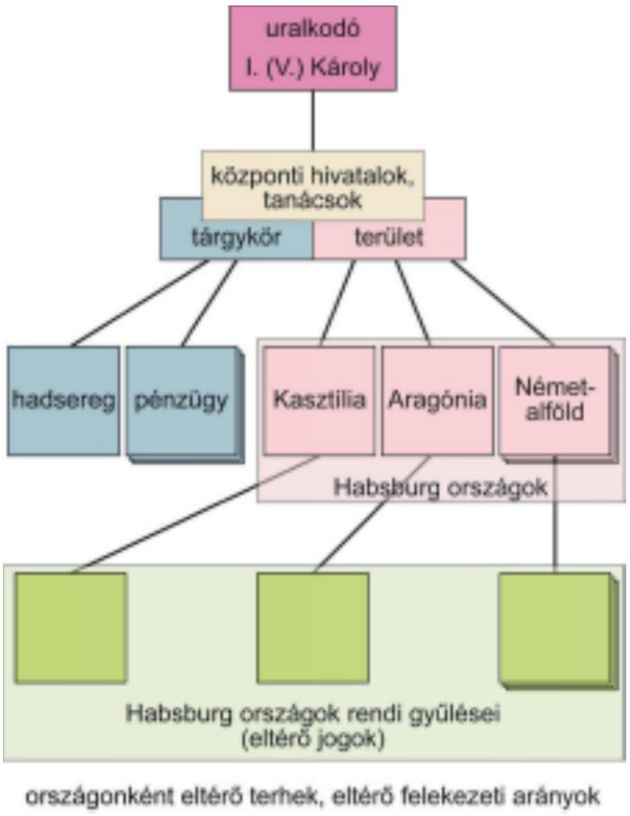
A jó fejedelem sohasem indíthat háborút, kivéve, ha megkísérelt már mindent, és semmiképpen sem tudja elkerülni. Ha így gondolkozna mindenki, aligha törne ki valahol is háború. Ám ha nem lehet elkerülni ezt a szörnyű veszedelmet, akkor a fejedelemnek az legyen a legfőbb gondja, hogy övéinek a lehető legkevesebb kárával, minél kevesebb keresztény vér kiontásával dúljon a háború, s amilyen gyorsan csak lehet, fejeződjék is be (…)" *(Rotterdami Erasmus: A keresztény fejedelem neveltetése)*

Mutassa be a humanista Erasmus uralkodóideálját (célok, módszerek, érzelmi kötődések stb.)! Vesse össze az általa jónak tartott uralkodó képét Machiavelli eszményével! Állapítsa meg, melyik kép áll közelebb az abszolút uralkodó modelljéhez! [Í]

1

A Habsburgok térnyerése

A kibontakozó spanyol abszolutizmus

2 Készítsen az ábra alapján táblázatot a Habsburg-család térnyeréséről (időhatárok, megszerzett területek stb.)! Jellemezze a térkép alapján a Habsburgok hatalmi helyzetét Európában (erőforrások, konfliktuslehetőségek)! [Í]

3 Milyen erőkre támaszkodhatott hatalma megerősítésében a spanyol uralkodó? Mely területen szorította vissza a rendeket a kiépülő abszolutizmus? Mi tette lehetővé a változásokat Károly számára? Tárja föl a spanyol király hatalmának korlátait! [F]

BEÁRAMLÓ GAZDAGSÁG – ÖSSZEOMLÓ GAZDASÁG

„Bár a spanyolok uralma alatt vannak azok a földek, ahonnan oly nagy bőségben nyerjük az aranyat és ezüstöt, mégis kevesebbjük van belőlük, mint más népeknek. Ez a tény is azt mutatja, hogy az aranybányák nem gazdagítják oly mértékben az országot, mint a kereskedelem (…) Úgy látszik, hogy Spanyolország hanyatlásának egyedüli oka az, hogy elhanyagolja a kereskedelmet és nem létesített nagy számban manufaktúrát a hozzá tartozó országok hatalmas területén.

Külföldi eladásaink és vételeink óriási aránytalanságából, valamint egyéb, mindenki előtt ismeretes okokból arra következtethetünk, hogy Spanyolországból évente átlag 15 millió piasztert aranyban és ezüstben visznek ki (…)

Egy 24 évvel ezelőtt őfelségének benyújtott jelentés szerint Nyugat-India felfedezése után, 1492-től 1595-ig Nyugat-Indiából 2 milliárd pezeta aranyat és ezüstöt hoztak be Spanyolországba, tehát 103 év alatt átlag 20 milliót évente, s megközelítőleg ugyanekkora nem nyilvántartott összeget és az egész mennyiségből Spanyolországban nem maradt több, mint 200 millió pezeta, 100 millió pénzben, 100 millió ingóságban." *(Ustariz, XVIII. századi spanyol gazdasági szakíró)*

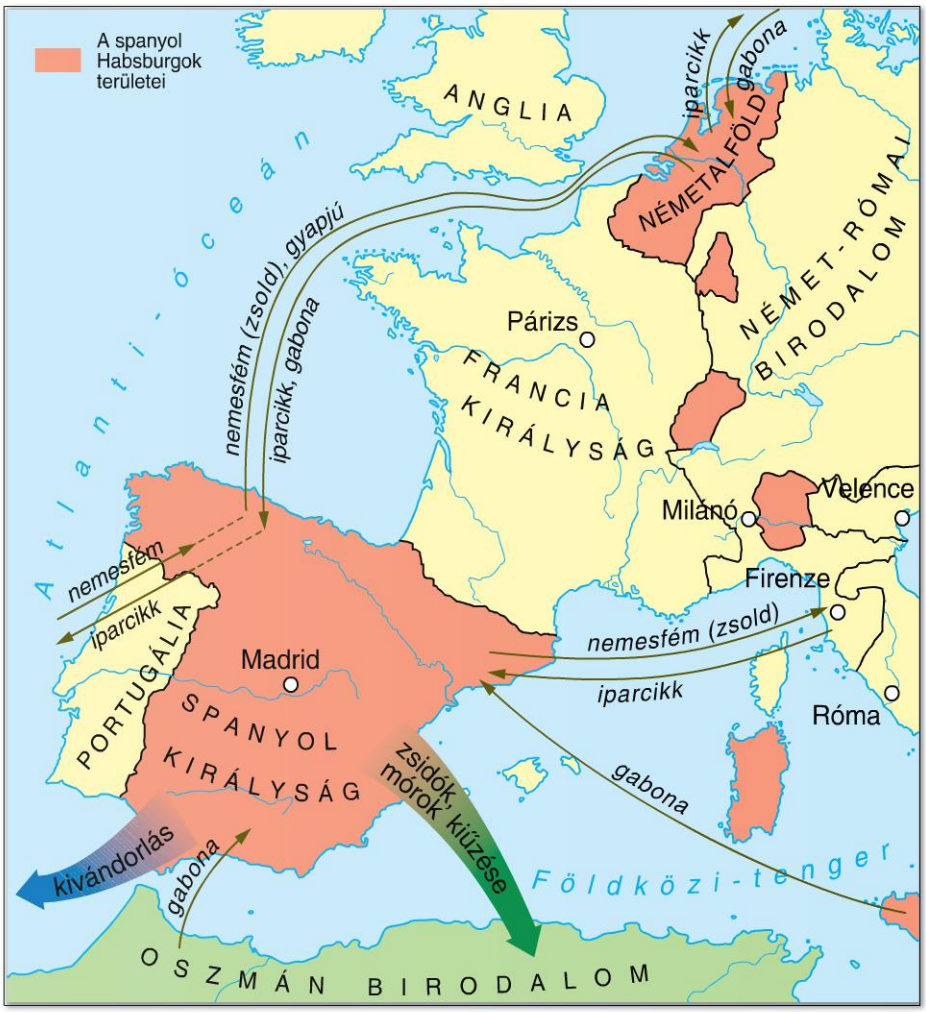
Ismertesse a táblázat alapján a spanyol arany- és ezüstbehozatal alakulását! Honnan származott a nemesfém? Más európai országok számára mennyiben voltak adottak ezek a lehetőségek? Milyen lehetőségeket biztosított a beáramló nemesfém a politikának és a gazdaságnak? [SZ]

A spanyolországi nemesfémbehozatal növekedése. A táblázatban levő vonal egy új ezüstfinomítási eljárás, az amalgánozás megjelenését jelöli

SPANYOLORSZÁGI NEMESFÉMBEHOZATAL		
Év	Ezüst (tonna)	Arany (tonna)
1503–1510	–	4,97
1511–1520	–	9,15
1521–1530	0,15	4,89
1531–1540	86,19	14,47
1541–1550	177,57	24,96
1551–1560	303,12	42,62
1561–1570	942,86	11,53
1571–1580	1118,59	9,43
1581–1590	2103,03	12,10
1591–1600	2707,63	19,45

4 Mi a véleménye a szerzőnek az országba áramló hatalmas arany hatásairól? Állapítsa meg, miben látja a problémákat! Határozza meg, mely fontos tényezőkre nem tér ki a szerző ebben a rövid részletben! [F]

5

A spanyol gazdaság helyzete a XVI–XVII. században

Milye szerepet játszott a gyarmatosításban Spanyolország? Mely tényezők miatt áramlott ki az arany az országból? A térkép alapján tárja fel, hogy milyen kapcsolat van a gazdasági és a politikai folyamatok között! [F]

A HABSBURG–VALOIS PÁRHARC

„[A Francia Királyság] püspöki és érseki egyházaiban, ha ezek megüresednek most vagy a jövőben, kezünkbe és az utánunk kánon szerint következő római pápák kezébe tett önkéntes lemondás révén a káptalanok és kanonokjai nem választhatnak vagy kérhetnek főpapot a jövőben, hanem üresedés esetén az akkor uralkodó francia király nevezzen meg nekünk s a minket követő római pápáknak vagy a nevezett szentszéknek a megüresedés időpontjától számított hat hónapon belül egy neves teológiai magistert vagy licentiatust [mindkét cím egyetemi rangfokozatot jelent] a mindkét jogból vagy az egyik jogból, híres egyetemről és szigorú vizsga után, aki legalább 27. évét betöltötte, és máskülönben is alkalmasnak mutatkozott, hogy a király által ily módon kijelölt személyt mi, vagy utódaink, vagy maga a Szentszék javadalmába bevezesse." *(I. Ferenc francia király és X. Leó pápa konkordátumából, 1516)*

Mely engedményt ér el a szerződésben a francia király? Melyek a pápaság eredményei a szerződésben? Milyen érdekeik fűződtek a feleknek a megegyezéshez? [F]

Miért került szembe egymással a két uralkodóház? Mely érdekek hozták össze a cognac-i liga tagjait? Milyen szerepet játszott a vallás a szövetségben? Milyen érdekellentétek fedezhetők föl a liga résztvevői között? [F]

Habsburg–Valois párharc a XVI. században

II. Fülöp (1554/56–1598)

9 Miért jelölhetjük két évszámmal Fülöp uralkodásának kezdetét? Jellemezze a festmény alapján az uralkodót! Milyen külső és belső tulajdonságait emelte ki a kép alkotója? [GY]

10 Milyen következtetéseket vonhatunk le a palota felépítéséből II. Fülöp személyiségére és a spanyol abszolutizmusra vonatkozóan? [SZ]

11 II. Fülöp palotája, az Escorial, amely egyszerre volt lakóhely, könyvtár, fogadások színtere, templom és temető

12

II. FÜLÖP ABSZOLUTIZMUSA

„A katolikus király hajóhadát Messinába irányította féltestvére Don Juan d'Austria vezetésével. Hozzá csatlakozott a Genovai Gianandrea Doria is, ugyanazon király szolgálatában álló gályáival, valamint Marcantonio Colonna pápai admirális, a pápa gályáival, valamint Sebastiano Veniero a velencei köztársaság tengernagya.

Mikor szemlét tartottak, látták, hogy az egyesült hajóhad a pápa 19, a spanyol király 81 gályájából 20 egyéb hajóból és a velenceiek néhány nagyobb teherhajójából 103 máltai hajóból és a savoyai herceg 3 gályájából áll. (…) A török flotta Lepantóból indult ki Ali tengernagy Tunisz és Algír vezérpasájának parancsnoksága alatt (…) A török hajóhad alig érkezett a Cursolariai sziget fokához, amikor szembetalálta magát az ellenséggel. Ekkor mindkét fél csatasorba állt, mindegyik három félhold alakú sort alkotva. (…)

Már négy órája küszködtünk a megátalkodott pogánnyal és az igen elkeseredett küzdelem még mindig nem hozott eredményt (…) Ekkor a legnagyobb gályák, amelyek így az élre kerültek ágyúikkal tüzelni kezdtek az ellenség sűrűn álló hajóira, és több török hajót el is süllyesztettek (…)

Most az ellenség a mi hajóinkba igyekezett csáklyáival belekapaszkodni, és az ezután bekövetkező küzdelemben kellett bebizonyítani, hogy melyik fél a vitézebb (…)

A küzdelem tovább folyt, amikor egyszerre azt láttuk, hogy a pogányok hajói megfordulnak, és igyekeznek tőlünk eltávolodni. Azt történt ugyanis, hogy Ali vezérpasát, a törökök tengernagyát csata közben megölték, fejét levágták és lándzsára tűzve diadalkiáltások közt mutogatták a mieink (…)" *(Saranzo Alvizar, 1571)*

Határozza meg, mely államok hajóhada aratott győzelmet a török felett! Mutassa be, hogy a leírás szerint mely tényezők biztosították a győzelmet a keresztényeknek! Értékelje a lepantói csatát keresztény és török nézőpontból egyaránt! [F]

„A spanyol király armadája Portugáliából indult 135 vitorlással (…) július 5-én érkezett az Armada Corunába, onnan pedig Flandriába készült, (…) aztán pedig Anglia alá [érkezett], ahol 4-5 napig csetepatézott az angol armadával. Ez alkalommal az angolok két hajót elfogtak (…) Vihar miatt Anglia alatt négy hadigályát elvesztettek (…) Calais-ban akarták a pármai herceget megvárni. Ez azonban tudatta velük, hogy egy hét előtt nem tud elkészülni. Az admirális erre azt válaszolta, hogy ismét Spanyolországba szándékozik vitorlázni.

Ezenközben az angolok néhány égő tűzhajót futtattak a spanyol hajóhad ellen, mire ez kénytelen volt elvágni horgonyköteleit és elsietni onnét. Akkor mindegyik hajó két horgonyt hagyott ott, és a hatalmas óriásgályák közül négy Calais előtt megfeneklett és összetört.

Másnap nyolc órakor a két armada megint összeütközött, és nyolc órán keresztül erősen lőtt egymásra. (…) A Calais előtti csatában a spanyolok, mint a foglyok állítják, ezer embert veszítettek, köztük a nápolyi és a sevillai lovasság generálisát. Ekkor állítólag még 120 hajójuk volt a spanyoloknak (…) Ezek után elvitorláztak, és az angolok öt napig üldözték őket egészen Skócia partjáig. Ott átszámoltatták a katonaságot, és úgy találták, hogy már nyolcezer embert vesztettek. (…)" *(A Fuggerek újságából)*

Kövesse nyomon a térképen az Armada által bejárt útvonalat! Gyűjtse táblázatba a spanyol hajóhad veszteségeit! Határozza meg, mely tényezők okozták a spanyol Armada pusztulását! [Í]

HOLLANDIA LÉTREJÖTTE

„Az egész világ számára csodának látszik, hogy ilyen kis ország, amely kisebb, mint két jobb grófság nálunk, amelynek kevés természeti kincse, élelmiszerkészlete, erdeje, vagy más, háborúhoz vagy békéhez szükséges tartaléka van, ennek ellenére olyan rendkívüli bőségben rendelkezik mindezek felett, hogy a saját szükségletein kívül (amelyek igen nagyok) másokat is el tud látni, és valóban el is lát, más államoknak hajókat, tüzérségi fegyvereket, felszereléseket, gabonát, puskaport, golyót stb. ad el és mindent, mit szorgalmas kereskedelmük révén a hollandusok a világ minden sarkából összeszednek. E tekintetben ezek épp oly károsak mások (különösen Anglia) szempontjából, akiket kiszorítanak a piacokról, mint amilyen gondosak a maguk helyzetének megerősítésében. Pedig ahhoz, hogy mindezt elérjék, és még ennél is többet elérjenek, kevés eszköz állott rendelkezésükre a halászaton kívül." *(Thomas Mun, XVII. századi angol gazdasági szakember Hollandiáról)*

Határozza meg, hogy a holland gazdaság mely tényezőjét emeli ki a szerző! Állapítsa meg, mely tevékenységüket tartja veszélyesnek Angliára nézve! Magyarázza meg, mely okokra vezethető vissza a holland gazdaság fejlődése! [F] 13

„Váltóüzleteket kötnek, és Itália számos helyére állítanak ki váltókat (…) A váltók kiállítása a következő módon értendő. Ha egy kereskedőnek Antwerpenben pénzre van szüksége, egy másiktól váltó útján annyit vesz fel, amennyire szüksége van; a váltólevélben pedig megmondja, hogy egy koronáért (…) menynyi garast vett fel, és hogy azt Itália vagy más ország kereskedőhelyein ugyanabban az értékben kifizetteti. Így tehát adnak és vesznek, az összeget azonban máshol fizetik meg, ezért nevezik ezt sajátosan váltónak." *(Ludovico Guicciardini: Németalföld leírása, 1567)*

Értelmezze a szöveg alapján a váltó fogalmát! Magyarázza meg, miért kedvező a váltó a kereskedőknek, és általában az egész gazdaságnak! Állapítsa meg, hogy a váltóüzletek léte milyen gazdasági és társadalmi viszonyokat feltételez? [F] 14

„Minden egyes tartomány, önálló város, hűbérbirtokos hiány nélkül birtokában marad különleges és sajátos kiváltságainak, szabadságának, kivételes helyzetének, jogainak (…) Sőt ellenkezőleg meg fognak tenni mindent, (…) hogy minden alkalmas és lehetséges eszközzel – ha szükséges életükkel és vagyonukkal is – egymást támogassák, és egymásnak segítségére legyenek. Egymást megvédik, erősítik, oltalmazzák mindenki ellen – bárki legyen is az –, aki akaratuk ellenére uralkodni akar rajtuk (…)

Ami pedig a vallási ügyeket illeti, (…) egyes tartományokban el kell tehát hárítani még az akadályokat, amik a vallásszabadság útjában állnak. Mindenki maradjon meg vallásában, és senkit vallása miatt ne háborgassanak." (*Az utrechti szerződésből, 1579)*

Sorolja fel, kik léptek szövetségre, és kik maradtak ki a szövetségből! Állapítsa meg, mely jogokat biztosított a szerződés az egyes tartományoknak! Magyarázza meg, mi a jelentősége a szerződésnek a függetlenségi harc szempontjából! [F] 15

Idézze fel, milyen szerepet játszott Németalföld a középkori Európa gazdaságában! Elemezze a térség gazdasági adottságait (mezőgazdaság, ipar, kereskedelem)! Mi volt a szerepe a térség gazdaságában a spanyoloknak és gyarmataiknak? Hogyan változott meg Németalföld jogi helyzete a szabadságharc győzelme után? Miért vált ketté a térség? Tárja fel a szomszédos hatalmak németalföldi szabadságharccal kapcsolatos érdekeit! [F] 16

Németalföld a XVI–XVII. században

V. KÁROLY ÉVI JÖVEDELMEINEK ÖSSZEGE BIRODALMÁNAK EGYES RÉSZEIBŐL
Spanyolországból ½ millió forint
Olaszországból 1 millió forint
Újvilági birtokairól ½ millió forint
Németalföldről 2 millió forint

Birodalmának mely részéből származtak Károly legnagyobb jövedelmei? Milyen politikai következményeket olvashat ki az adatsorból? [F] 17

HOLLANDIA FELEMELKEDÉSE

„Amszterdamból közlik velünk, hogy két kereskedelmi hajó érkezett oda Brazíliából cukorral. Azok hozzák a hírt, hogy Brazíliában maradt az az öt hadihajó a két élelmiszert és felszerelést szállító hajóval, amelyek az elmúlt márciusban indultak el Kelet-Indiába. Ott ezek a hajók a cukorszállító hajókat rabolták ki, 4 ezer láda cukrot zsákmányolva rajtuk, azonkívül, hogy az egész parti lakosságot kirabolták.

Mintegy hat hétig maradtak a szárazföldön, és elhatározták, hogy a Bahia nevű helységben várat építenek, és ezt a területet továbbra is birtokukban tartják. *(A Fuggerek újságjából, 1604)*

Állapítsa meg, milyen jellegű kereskedelmet folytattak a hollandok! Nézzen utána az atlaszban és gyűjtse össze, hol alakultak ki holland gyarmatok! Magyarázza meg, hogyan hatott a függetlenség megszerzése a holland gazdaságra! [GY]

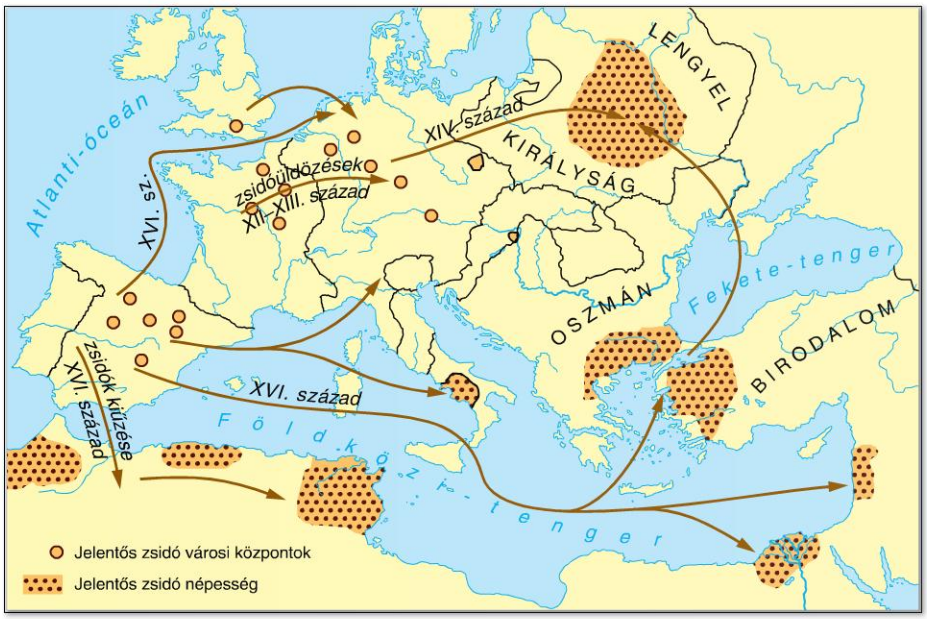
18

Nézőpontok

A spanyol abszolutizmus az inkvizícióval karöltve az eretnekek mellett elsősorban a muzulmán időkből Spanyolországban maradt, s addig kevésbé háborgatott zsidók és a mórok (a Pireneusi-félszigeten élő arabok) ellen lépett fel. Kezdetben áttérésre kötelezték, majd a XVI. század második felétől a XVII. század elejéig több hullámban elüldözték őket a félszigetről. Vagyonuk elkobzása az állam számára rövid távon jövedelmet jelentett, azonban hosszú távon e lépés hozzájárult Spanyolország gazdasági hanyatlásához. A móroknak fejlett volt a földművelésük és a kézműiparuk, míg a zsidók jelentős szerepet játszottak az iparban és a pénzügyletek lebonyolításában.

Tekintse át a középkori zsidóságról eddig tanultakat! Idézze fel, milyen alapon érte őket támadás a keresztes hadjáratok idején! Magyarázza meg, mennyiben jelentett eltérést a spanyol abszolutizmus fellépése! [SZ]

A zsidóság vándorlása a középkori Európában

Gyűjtse ki a térképről a zsidóságot „kibocsátó” és befogadó területeket! Milyen tényezők határozták meg ezeket a népességmozgásokat? Mely tényezők biztosították a toleránsabb környezetet a zsidóság számára? Hasonlítsa össze a térképet a 2. leckében levő hasonló témájú térképpel! Milyen változás figyelhető meg a korszakban? [F]

19

A moriszkók kiüldözése Spanyolországból

A MORISZKÓK KIÜLDÖZÉSE SPANYOLORSZÁGBÓL, 1609	
Valenciából	117 000 fő
Katalóniából	4 000 fő
Aragóniából	61 000 fő
Murciából	14 000 fő
Andalúziából	32 000 fő
Kasztíliából	45 000 fő
Az uraik által megvédett, s így nem kiüldözött moriszkók becsült száma	200 000 fő

Nézzen utána, kik voltak a moriszkók! Milyen alapon üldözték ki őket Spanyolországból? Milyen érdekek húzódtak meg az üldözés hátterében? Milyen módok kínálkoztak a moriszkók számára a menekülésre? Milyen okai lehettek a menekültek számában mutatkozó tartományi eltéréseknek? [GY]

20

25. A Tudorok kora Angliában

A TŐKÉS TERMELÉS KIBONTAKOZÁSA A nagy földrajzi felfedezések jelentős fejlődést idéztek elő Angliában. **Az árak növekedése és a piac bővülése a termelés felé irányította a tőkét,** vagyis a befektethető pénzeket, hiszen nagyobb nyereséget lehetett remélni a termelésből, mint a kölcsönüzletekből.

Az átalakulás a mezőgazdaságban indult meg, mivel **megnőtt az igény az élelmiszerek és a** textiliparnak nyersanyagot adó **gyapjú iránt.** A juhtenyésztésnek – melynek kedvezett az óceáni éghajlat – Angliában régi hagyománya volt: már a XIII. században szállítottak gyapjút Flandriába. A nagyobb haszon reményében **a földbirtokosok** egyre több helyen **a közös földek** (pl. legelők) **és a bérlők parcelláinak egyre nagyobb részét saját kezelésükbe vették.** A folyamatot **bekerítések**nek nevezzük (elkerítették a földjeiket). A bekerítéseket elősegítette, hogy Angliában a jobbágyi kötöttségek már korábban bérlői viszonnyá alakultak. (A jobbágyot törvényesen nem lehetett elűzni földjéről, a bérleti viszony ellenben megszüntethető.) Mivel a nemesség is adózott, a parasztok elűzése miatt az államot nem érte kár, ezért az uralkodó nem gátolta a folyamatot.

A bekerítések a fejlettebb délkelet-angliai területeken kezdődtek, s onnan terjedtek el. A tőkés gazdaság kibontakozásához hasonlóan a XVI. században indultak meg, s **egészen a XVIII. század végéig tartottak,** tehát hosszú történelmi folyamatról beszélhetünk.

Az árutermelésbe bekapcsolódó nemesi réteg, az **újnemesek** (dzsentrik) **és a** földjeiket megtartó **jómódú parasztok** bérmunkásokat alkalmaztak. Vagyis **tőkés vállalkozókká váltak.** A bekerítések miatt egyre kisebb terület maradt élelmiszer-termelésre, ezért a szántóföldeken egyre termelékenyebb módszereket alkalmaztak.

Az iparban is jelentős változások játszódtak le. A kereslet növekedése nyomán a textiliparba befektető vállalkozók a városokban működő céheket megkerülve a parasztok olcsó munkaerejét akarták kihasználni. Nyersanyaggal látták el az otthonaikban dolgozó parasztokat, s a késztermékeket értékesítették. (Ez az ún. kiadási és felvásárlási rendszer.) **A piac bővülésével a vállalkozók** műhelyeket, ún. **manufaktúrákat hoztak létre, ahol bérmunkásokat alkalmaztak.** A munkaerőt a városi szegények és a bekerítések során a megélhetésüket elvesztő parasztok biztosították. A manufaktúrában **a munkafolyamatot apró részekre** bontották fel, s minden részmunkát más-más munkás végzett. A részmunkákat egyszerű volt megtanulni, így nem volt szükség hosszú idő alatt megszerezhető szaktudásra, ugyanakkor **nőtt a termelékenység.** A nagy tömegben – igaz, a céhes termékeknél gyengébb minőségben – előállított áruk **olcsó**ságuk miatt **versenyképes**nek bizonyultak.

A KIRÁLYI HATALOM MEGSZILÁRDÍTÁSA A rózsák háborúját követően létrejött erős királyi hatalmat **VIII. Henrik** (1509–1547) tovább növelte. Főhivatalnokait alacsony sorból emelte fel (hentes, szegkovács stb.). A **személyétől függő vezetők** feltétlenül végrehajtották akaratát, s ha kellett, következmények nélkül megszabadulhatott tőlük.

Angliában tehát **sajátos abszolutizmus** alakult ki. Mindig a király akarata érvényesült, de **a rendi intézmények** (parlament, grófságok) **is** zavartalanul **működtek. Az uralkodót** a parlamentben egyre nagyobb teret nyerő **újnemesek támogatták.** Az állam ugyanis nem gördített akadályt a bekerítések elé. A földjeikről elűzött, csavargóvá vált parasztokat a törvények szigorával kényszerítette munkavállalásra, ami a manufaktúratulajdonosoknak kedvezett. **Anglia,** szigetország lévén, **nem kényszerült fenntartani költséges szárazföldi hadsereget, s így nem is terhelte magas adókkal az alattvalókat.**

VIII. Henrik, amikor a pápa nem hagyta jóvá válási szándékát, elszakadt Rómától, és **önálló angol egyházat** (anglikán egyház) **hozott létre** (1534). **Az anglikán egyház feje a király** lett. (A főembereknek erre esküt kellett tenni, ellenkező esetben eretnekként kivégezték őket.) Egyebekben megmaradt a régi egyházi hierarchia (püspökségek). Az anglikánok **a katolikus hitelvektől és külsőségektől kezdetben nem távolodtak el** túlságosan, bár elvetették a szentek tiszteletét és anyanyelvi igehirdetést vezettek be. Feloszlatták a szerzetesrendeket, s ezek földjét, vagyonát kiárusították.

I. ERZSÉBET URALKODÁSA VIII. Henrik leánya, **I. Erzsébet** (1558–1603) uralkodása alatt **kibontakozott** az angliai kálvinisták, **a puritánok mozgalma.** A puritánok meg akarták tisztítani a vallási tanokat a katolikus maradványoktól (a szó latin jelentése: megtisztítani), és **a hierarchikus püspökségek helyett egyházi önkormányzatokat akartak.** A királynő nem támogatta a puritánokat, de a vezetése alatt álló **anglikán egyház** – részben a puritánok hatására – **eltávolodott a katolicizmustól,** és rögzítette saját hitelveit.

Erzsébet a parlamenttel egyetértésben kormányzott. Ezt részben a királyi hatalom és a vezető réteg gazdasági érdekszövetsége biztosította. **A királynő monopóliumokat adott különböző kereskedelmi társaságoknak**. A monopoljog kizárólagos kereskedelmi jogot jelentett egy-egy területen, például ilyet kapott Dél-Ázsiában a Brit Kelet-indiai Társaság (1600). Ez a királyi udvar számára bevételt, a kereskedőknek pedig a hatalom védelmét nyújtotta gazdasági tevékenységükhöz.

Erzsébet **külpolitikája megfelelt a tőkés vállalkozók gazdasági érdekeinek. Anglia tengeri hatalmát akarta erősíteni** a versenyt (konkurenciát) jelentő spanyolokkal és franciákkal szemben. Az angol hajóhadat jórészt vállalkozók szerelték fel. A spanyol hajókat fosztogató **kalózok királyi felhatalmazással,** „tisztes kereskedőként" tevékenykedtek (Drake kapitány). Zsákmányuk egyaránt gyarapította a kincstárat és a

„vállalkozókat". Miután az angolok ellenfelei katolikusok voltak, a tengereken folyó küzdelem vallási színezetet is kapott.

A kalózok támadásai nyomán II. Fülöp támadásra szánta el magát. A **spanyol flotta** (a Nagy Armada) azonban **1588-ban vereséget szenvedett** a Drake kapitány vezette mozgékonyabb angol flottától. **Anglia** ezt követően **tengeri nagyhatalommá vált**.

A XVI. században Anglia gazdasága gyorsan fejlődött, nőtt a népesség (háromról négymillióra). Átalakulóban volt az ország társadalma. A fejlettebb déli területeken már a **tőkés vállalkozók és bérmunkások** alkották a lakosság jelentős részét. A fejlődés központja, **London több százezres nagyvárossá nőtt.** Ugyanakkor északon még szinte érintetlen volt a feudális jellegű társadalmi szerkezet.

A Tudor-kor fejlődése az életmódban és a kultúrában is észrevehető. Vidéken pompás nemesi udvarházak épültek, de a parasztok házai is kényelmesebbé váltak. Javult a lakosság táplálkozása: több húst és zöldséget-gyümölcsöt ettek. Nőtt az iskolázottság szintje, még a falusiak körében is. Az iskolákban (ellentétben a szerzetesi iskolákkal) gyakorlatias ismereteket oktattak. Egyre többen olvastak könyveket. A Tudorok kora Shakespeare [sékszpír] kora is. Híres londoni színházában, a Globe-ban [glób] kétezren is nézhették az előadásokat, de más városokban is működtek színházak.

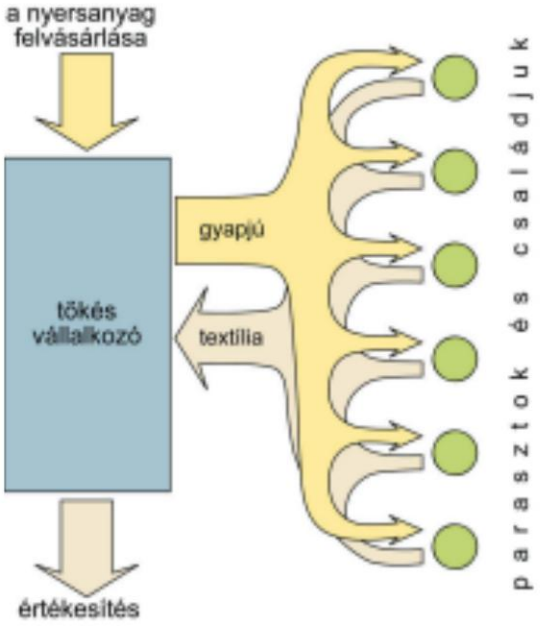
ARCHÍVUM

A TŐKÉS TERMELÉS KIBONTAKOZÁSA

„Ő legkegyelmesebb Felségének, a királynak. Felséged most megnevezett igen szegény alattvalói, ők és e birtokon elődeik a kúriai jegyzőkönyvből vett másolat szerint és a birtok szokásjoga alapján emberemlékezet óta örökbérlők voltunk, és a birtok földjein éltünk békében, nyugalomban és háborítatlanul. Bérleteinket pedig a birtok szokásai szerint békében használhattuk. Nemrégiben egy bizonyos John Pomer Felségedtől csere útján megszerezte ezt az egész birtokot. Miután tulajdonába vette, Felséged szegény alattvalóit mindenféle ürüggyel gonoszul elnyomja, nyugtalanítja és zaklatja, amint az alábbiakból kitűnik.

Először John Pomer, aki mint hisszük igen kegyetlen ember, mihelyt birtokba jutott, erőszakkal elvette és elrabolta az ön szegény alattvalóitól azokat a legelőket, amelyeket használtak. Ezeket bekerítette, és nemrégiben ezekhez sövénnyel még más földeket is hozzávett, és az egészet saját személyes hasznára és javára vette birtokába. Nemsokára ezután az Ön szegény alattvalóinak lakóházait, földjeit, amelyek a bérlethez tartoztak, a gyümölcsösökkel együtt elvette. Házaik közül néhányat lerombolt és elhordatott, a gerendákat elvitette, néhányat pedig felgyújtott. Az Ön szegény alattvalói közül néhányat e birtok területéről ki is űzött." *(Földjükről elűzött angol parasztok panaszos levele a királyhoz)*

1 Magyarázza meg, miért nevezik a szövegben szereplő folyamatot bekerítéseknek! Állapítsa meg kiktől, mit és hogyan szerezték meg a földbirtokosok! Határozza meg, mely jogokra hivatkozva védekeznek a parasztok! Fogalmazza meg, mely lehetőségek által az elűzött parasztok előtt! [F]

A kiadási és felvásárlási rendszer

2 Tekintsük át az angol társadalmi viszonyokról tanultakat! A XIV. századi válság után milyen átalakulás bontakozott ki a jobbágyi viszonyokban? Hogyan alakultak az angol nemesség adózási viszonyai? Tárja fel az ezen változások és a bekerítések közötti összefüggéseket! Magyarázza meg, az állam miért nem próbált gátat vetni a bekerítések folyamatának! [GY]

3 „(…) III. Ha valakit, akit e törvény is csavargónak vagy munkakerülőnek minősít, a legközelebbi húsvét elteltével alamizsnakéregetésen, csavargáson és semmittevésen érnek – e királyság vagy Wales bármely helyén vessék börtönbe. (…) Azután pedig, ha a békebíró (…) jónak látja, övig meztelenítsék le, nyilvánosan korbácsolják meg, míg a hátán a vér ki nem serked. Majd pedig plébániáról plébániára küldjék, míg végül – ha a kérdéses plébániák bebizonyították, hogy a bűnös nem területükön született – születési helyének plébániájába el nem jut (…)

Ha pedig ez nem lehetséges, akkor küldjék abba az egyházközségbe, ahol elítélése előtt legalább egy esztendeig tartózkodott. Ezen a helyen más tisztességes emberekhez illő foglalkozás után lásson, és dolgozzék." *(I. Erzsébet 1597-es rendeletéből)*

Tárja fel, miért vált társadalmi problémává a csavargás a XVI. század végi Angliában! Állapítsa meg, hogy a törvény kit tekint munkakerülőnek! Magyarázza meg, mi a célja a törvényhozónak a rendelkezéssel! Határozza meg, mely társadalmi csoportok érdekeit fejezi ki a törvény! **[F]**

„Akármerre jársz is, mindenütt ott találod a kapuban az asszonyokat, gyerekeket és cselédeket, amint fonnak vagy kártolnak (…)

A királyságból kivitelre kerülő áruk főként közönségesebb ruhaanyagok mindenféle színben, továbbá karton, abaposztó, pokróc, ón, gyapjú (…), valamint ólom, bőr stb. Ezeket a különböző kikötőkben hajózzák be partjainkon, onnan szétviszik a világ minden tájára, ahol vagy más árura cserélik át, vagy készpénzért eladják, miáltal kereskedőink nagy nyereségre és árubőségre tesznek szert.

Amíg régente kereskedelmünk főleg csak Spanyolország, Portugália, Franciaország, Dánia, Norvégia, Skócia és Izland felé irányult, manapság, mivel ezek az utak már nem elégítenek ki bennünket, felkutatták a keleti és nyugati Indiákat, s nemcsak a Kanári-szigetekre és Új-Spanyolországba tesznek utazásokat, hanem Kathájba [Kínába], Moszkoviába, Tatáriába és más, arrafelé fekvő országokba, ahonnan – állítólag – árukkal gazdagon megrakodva térnek haza (…)" *(W. Harrison XVII. század eleji leírása)*

Fogalmazza meg röviden, kik és milyen formában állítják elő Angliában a textíliákat! Tárja fel, milyen szerepe van az angol kivitelben a textíliáknak! Sorolja fel, mely területekkel kereskednek az angolok! **[F]**

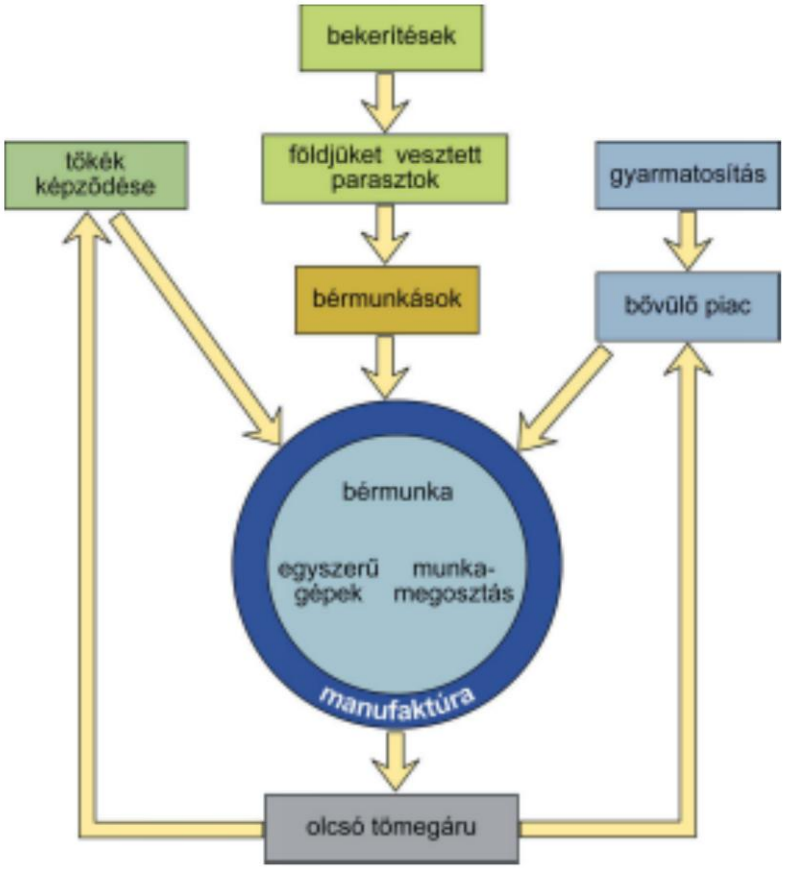
„Ez a megye [Sussex] tele van vasbányákkal és kohókkal; rengeteg fát emésztenek fel évente. Számos patakot egyetlen csatornába tereltek, rengeteg rétet tóvá változtattak, hogy zsilipek segítségével hajtani tudják a malmokat, amelyek a vasat verő kalapácsot mozgatják, és éjjel-nappal állandó lármával árasztják el a környéket. A vas azonban, amelyet itt állítanak elő, nem mindenütt egyforma jó minőségű, és általában törékenyebb, mint a spanyol, ami vagy természetéből következik, vagy összetételéből és edzettségi fokából. Mindenesetre a bányatulajdonosok ágyúk és más egyebek öntésével nagy hasznot húznak belőle; de hogy mindez az országnak is előnyére szolgál-e, azt majd csak a következő kor tudja eldönteni. Üveghuták sem hiányoznak ebből a megyéből, az üveg azonban – nem tudni, hogy az anyag vagy a készítésmód miatt – nem valami tiszta és átlátszó, így csak kevésbé tehetős emberek használják (…)" *(William Camden XVII. század eleji leírása)*

Gyűjtse össze, mely iparágak indultak fejlődésnek? Határozza meg az iparban alkalmazott energiaforrást! Állapítsa meg, a szerző véleményét az angol ipar termékeinek minőségéről! **[F]**

„E háznak van egy tágas terme,
Kétszáz szövőszék áll benne.
Kétszáz férfi, nem kevesebb,
Dolgozik rajta eleget.
Mindegyiknél egy szép gyermek
Vidáman orsót tekerget.
Egy másik helyiségben pedig
Százan a gyapjút fésülik.
Száz asszony, erősek, vígak,
Dallal munkájuk jól halad.
A mellettük lévő kamrában
Kétszáz derék, szorgalmas lány van.
Szoknyájuk vörös, mint a vér,
Fejkendőjük meg hófehér.
Ez a kétszáz szép ifjú lány
Csak gombolyít, de nem szól ám.
És fonás közben úgy dalol,
Mint csalogány a lomb alól."
(Takácsok balladája, XVI. század)

Állapítsa meg, mely folyamatot ábrázolja a ballada! Határozza meg, hogy kik és milyen módon végzik a munkafolyamatot! Vesse össze a balladát az ábrával! **[F]**

4 5 6 7

A manufaktúra

Mutassa be a manufaktúra működését! Milyen összefüggés van a bérmunka, a munkamegosztás és az olcsó tömegárú között? Vesse össze a manufaktúrát a kiadási és felvásárlási rendszerrel és a céhekkel (tulajdonviszonyok, eszközök, minőség, termelés mennyisége, jogi keretek)! **[SZ]**

8 VIII. Henrik. Falánksága miatt gyorsan elhízott, így idős korában már állni sem tudott. Kedvelte és támogatta a művészeteket, és saját dalait szívesen játszotta lanton. Részt vett korának hitvitáiban, Luther ellen is írt vitairatot

A KIRÁLYI HATALOM MEGSZILÁRDÍTÁSA

„Bár a király őfelsége az angol egyháznak egyébként is jogszerűen és törvényesen feje, kell is, hogy az legyen, és el is ismeri őt annak zsinatain ezen ország papsága, mégis ennek megerősítésére és megszilárdítására, a Krisztus vallásában való erényesség növelésére ez országon belül, valamint minden itt eddig felbukkant tévelygés, eretnekség és más rendellenesség és visszaélés elnyomása és kiirtása érdekében, a jelen országgyűlés hatalmából iktassék törvénybe, hogy a király, felséges urunk, örököseivel az ezen országban őt követő királyokkal együtt bírjon teljes joggal és hatalommal arra, hogy időről időre megtekintsen, elnyomjon, kiigazítson, megreformáljon, rendbe szedjen, helyesbítsen, korlátozzon és kijavítson minden és bármiféle olyan tévelygést, eretnekséget, visszaélést, kihágást, szabálysértést és rendellenességet, amelyet egyházi hatalomnak és hatóságnak törvényesen kell és lehet reformálnia, elnyomnia, rendbe szednie, orvosolnia, kiigazítania, korlátoznia és kijavítania, a Mindenható Isten tetszésének megfelelően, a Krisztus vallásában való erényesség növelése, valamint a béke, egység és nyugalom megőrzése kedvéért ez országban: minden ezzel ellenkező szokás, idegen törvény, idegen hatalom, rendelkezés, vagy bármi más dolog vagy dolgok ellenére." *(VIII. Henrik 1534. évi törvényéből)*

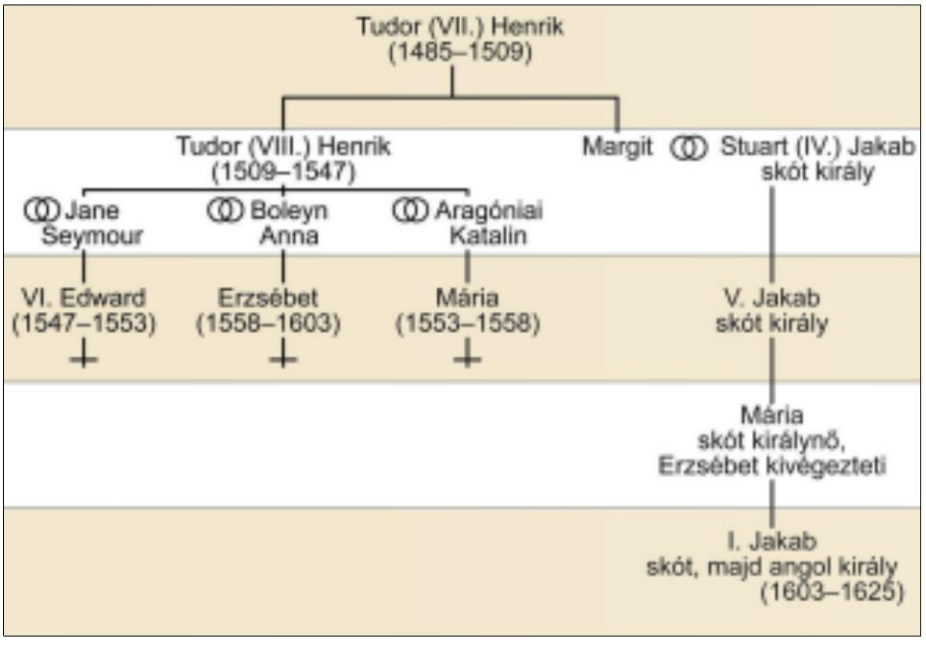
Határozza meg, milyen hatalmat biztosított a törvény az angol király számára! Állapítsa meg, a változás a hitélet mely területére terjed ki! Hasonlítsa össze VIII. Henrik törekvéseit a kortárs európai uralkodókéval! [F]

„Mivel sok kisebb apátságban, perjelségben és szerzetesek, kanonokok és apácák más rendházaiban, ahol az egyházi személyek gyülekezte nem haladja meg a 12 főt, leplezetlenül bűnös, romlott és parázna élet folyik, (…) erre tekintettel lévén a Király Őfelsége, aki itt a földön Isten után az anglikán egyház feje, és aki naponta – csupán Isten örök dicsőségére és a bűnök, vétkek kiirtása és elpusztítása érdekében – azon fáradozik, hogy növelje, terjessze és gyarapítsa a mondott egyház igaz tanításait (…)

Ennek érdekében a mondott főrendek és közrendűek alázatosan arra kérik Ő királyi Felségét, hogy a jelen parlament hatalmával iktassa törvénybe: Mindörökre Őfelsége és örökösei birtokolják és élvezzék az összes olyan kolostort, perjelséget és más konventet, káptalant és apácazárdát – függetlenül attól, hogy mifélék, milyen szokásokat, rendszabályokat és rendet követnek, és milyen néven neveztetnek –, amelyek nem bírnak évi tiszta 200 font értéket meghaladó földeket, ingatlanokat, bérleti díjakat, tizedet, más terményjáradékokat és vagyontárgyakat. *(A parlament törvénye, 1536)*

Állapítsa meg, miről rendelkezik az elfogadott törvény! Foglalja össze röviden a rendelkezés indokati! Tárja fel a szövegben rejlő ellentmondást az indok és az intézkedés között! [F]

10

A Tudor- és a Stuart-ház

Milyen családi kapcsolatban álltak a Tudorok és a Stuartok? Milyen dinasztikus okok játszottak szerepet VIII. Henrik házassági politikájában? Miért volt veszélyes Stuart Mária Erzsébetre nézve? [F]

11

I. ERZSÉBET URALKODÁSA

„Tekintve, hogy különböző fentebb megnevezett személyek (…) uralkodónőnknek, Őfelségének, a királynőnek előzetesen kiesdekelt beleegyezésével, hazánk dicsőségéért és az Angol Királyság kereskedelmi kapcsolatainak fejlesztésére kifejezték azon szándékukat, hogy a vállalkozásban való részesedésük méreteivel összhangban és az általuk jegyzett és saját kezűleg aláírt pénzösszegeknek megfelelően vállalják, hogy a jelen esztendőben hajót indítanak Kelet-Indiába és más hozzá közel fekvő szigetekre és országokba, és ott kereskednek olyan árukkal, amelyekre (…) ezekben az országokban szükség van, illetve oly árukat, értékeket stb. vásárolnak és cserélnek, amelyekben ezek az országok bővelkednek. (…)

A jelen gyűlés a következő 15 személyt választja ki az utazás felelős vezetőinek és igazgatóinak, (…) hogy vezessék a gazdálkodást, rendelkezzenek és intézzék az utazással kapcsolatos ügyeket, valamint a célból, hogy forduljanak Őfelségéhez azzal a kéréssel, (…) ruházza fel a lehető leghosszabb időre privilégiumokkal, valamint olyan jogokkal, vámkedvezményekkel, más kivételezésekkel és engedélyekkel, amilyeneket csak meg lehet kapni." *(A Kelet-indiai Társaság alakuló jegyzőkönyvéből, 1599)*

I. Erzsébet. Trónra lépése idején végleg hátérbe szorult a katolicizmus Angliában. Uralkodása alatt Anglia vallási viszályoktól dúlt, közepes jelentőségű hatalomból tekintélyes tengeri nagyhatalommá vált

12

13

Határozza meg, mely szervezetet hozták létre az angol kereskedők 1599-ben! Magyarázza meg, miért volt ez számukra előnyös! Tárja fel, mi a szerepe és érdeke az államnak a folyamatban! [F]

„Ami a véneket [presbiterek] illeti, nemcsak tisztségük, de nevük is végleg eltűnt az anglikán egyházból. Az volt a feladatuk, hogy az egyházat a lelkészekkel együtt közösen vezessék; hogy figyelmeztessenek minden hibára, ami a gyülekezet állapotát illeti, hogy megtanácskozzák és orvosolják azokat. Ehelyett a pápa bevezette, mi pedig máig megtartottuk egyetlen személy felügyeletét, amely több templomra kiterjed, sőt néha, több megyére is. Korábban a vének, mivel nem voltak túlterhelve, személyesen tettek eleget minden hivatali kötelességüknek, és nem alkalmaztak helyetteseket. A mi püspökeinknek már helyetteseik vannak: a segédpüspökök, a kancellárok, a főesperesek, a hivatalnokok, meghatalmazottaik s hasonlók személyében.(…) Az ősegyházban a döntés sok ember kezében volt; most egy valaki határoz a kiátkozásról." *(A puritánok [angol kálvinisták] intése az angol parlamentnek, 1572)*

Gyűjtse össze, mit követelnek a puritánok! Állapítsa meg, mely rendszert kívánják szétzúzni! Tárja fel, mi képezi érvelésük elvi alapjait! [F]

„A törvény célja az, hogy könnyebben fel lehessen fedezni és meg lehessen fékezni mindazokat a veszedelmes áruló összeesküvéseket és cselszövéseket, amelyeket naponta terveznek és szerveznek gonosz és zendülő emberek legkegyesebb uralkodónk, a királynő felséges személye és az ország rendje ellen; ezen összeesküvők, akik magukat katolikusoknak nevezik, valójában kémek (…) akik Őfelsége királyságában születtek, és akik utálatos és ördögi céljaikat a vallás és a lelkiismeret örve alá rejtve titokban bejárják és bebarangolják e birodalom vidékeit, hogy megrontsák és bűnbe vigyék Őfelsége alattvalóit, és zendülésre és lázadásra uszítsák őket." *(Törvény a katolikusok ellen, 1595)*

Hogyan ítéli meg az uralkodó a katolikusokat? Mi lehet ennek a politikai oka? [SZ]

Hasonlítsa össze az egyes uralkodók külpolitikai törekvéseit! Mely kérdésekkel függtek össze a különböző külpolitikai lépések? Mely társadalmi csoportok érdekeit fejezte ki ez a külpolitika? Hol mutatkozik törés az angol külpolitikában? [F]

14

15

16

Az angol külpolitika

Nézőpontok

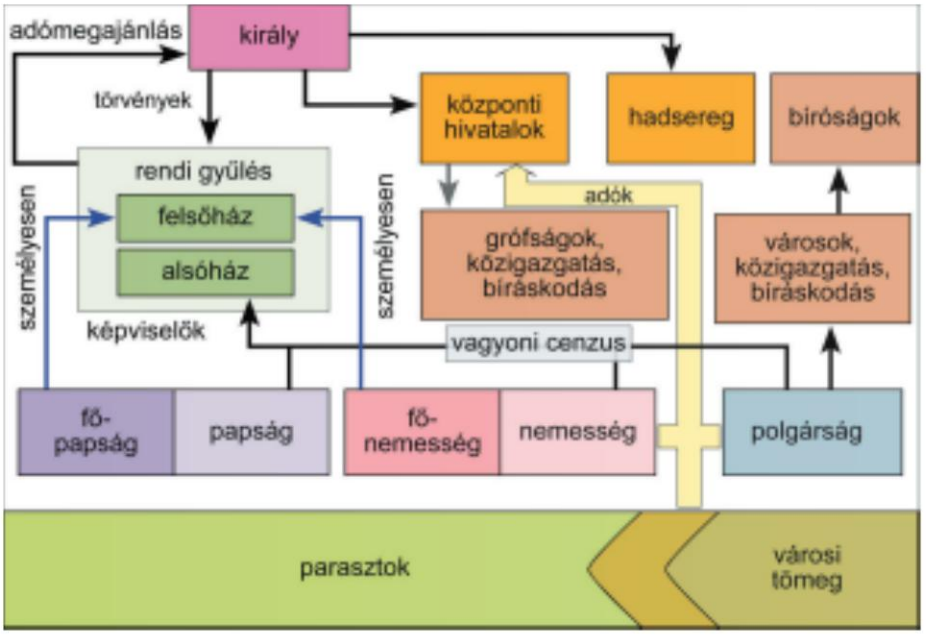
Angliában a Tudorok uralkodása idején jelentősen megerősödött a királyi hatalom. A Tudor királyok uralmát a történetírás – a kortársaktól kezdve – eltérően ítéli meg. Beszélhetünk-e angol abszolutizmusról vagy sem? A kérdés eldöntéséhez meg kell vizsgálnunk az intézményrendszert, és azt, hogy van-e, s milyen jogkörű a parlament? A parlament a királlyal szemben valóban mindig ellenzéket jelent, vagy a királyi akaratot hajtja végre? Igyekezzünk több oldalról megközelíteni a kérdést, s árnyalt képet alkotni!

Vitassuk meg az ábra és a kép segítségével a királyi hatalom jellegét, s annak változását a XVI–XVII. században! [SZ]

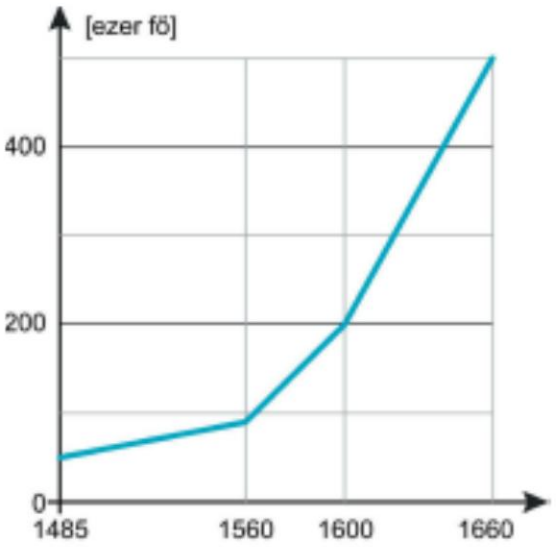
17 Az angol rendek ábrázolása

18 A kép alapján jellemezze az alkotó által ideálisnak tartott berendezkedést! [F]

Az angol állam felépítése a XVI–XVII. században

Az ábra alapján állapítsa meg, hány kamarás volt az angol parlament! Mely társadalmi rétegek érdekei jelenhettek meg a parlamentben? Bizonyítsa állítását! Tárja fel, hogy milyen szerepe volt a királynak az államrendszerben! Nevezze meg az ábra alapján az adót fizető rétegeket! [F]

19 London lakosságnövekedése

20 Állapítsa meg, mikor volt legnagyobb arányú a város lakosságnövekedése! Milyen okokkal magyarázható a lakosságnövekedés? [F]

Katolikusok üldözése Angliában

Milyen sors várt a katolikusokra Angliában? Hogyan változott helyzetük? [SZ]

26. Polgárháború Angliában és az alkotmányos monarchia létrejötte

A STUARTOK KORA Erzsébet halálát követően **a skót Stuartok** kerültek Anglia trónjára (I. Jakab, 1603–1625, I. Károly 1625–1649). **Kísérletet tettek a parlament mellőzésére.** Az udvar – francia és spanyol támaszt keresve – közeledett a katolicizmushoz, ami alattvalóik többségének az ellenszenvét váltotta ki. **A puritánok szemben álltak a Stuartok abszolutisztikus törekvéseivel,** s így a vallási ellentétek politikai tartalommal telítődtek meg.

A Stuartok önkényesen kormányoztak, de újabb adókat a parlament jóváhagyása nélkül nem vethettek ki, így folyamatosan pénzügyi nehézségekkel küszködtek. **Jövedelmeiket monopóliumok árusításával** és a korábban feledésbe merült királyi haszonvételek (regálék) felújításával **próbálták növelni.** Az elégedetlenség tovább nőtt (mert pl. a monopoljogok emelték az árakat), de a pénzügyi problémákat nem sikerült megoldani. Amikor **I. Károly újabb adók megszavazását kérte, a parlament a helyzetet arra használta ki, hogy megerősítse saját jogait** (1628). Határozatban rögzítették (Jogok Kérvénye), hogy csak a parlament által engedélyezett jövedelmek törvényesek, és csak törvényes bírói ítélet alapján lehet bárkit lefogni. **I. Károly** ezt követően hosszú ideig **nem hívta össze a parlamentet.**

AZ ABSZOLUTISZTIKUS KORMÁNYZÁS CSŐDJE I. Károly önkényes kormányzása miatt egyre feszültebbé vált a belpolitikai helyzet. Ekkor **skót alattvalói fellázadtak** ellene. **Károly**nak hadseregre volt szüksége, hogy leverje a lázadókat. Ez pénz nélkül lehetetlen volt, ezért **kénytelen volt összehívni a parlamentet** (1640 tavasza). A képviselők azonban először sérelmeik orvoslását követelték, mire Károly dolgavégezetlenül feloszlatta a parlamentet, majd kényszerhelyzetében ismét összehívta (1640 ősze). A parlament ekkor kimondta feloszlathatatlanságát, és a parlamentnek felelős kormányt, a monopóliumok eltörlését, valamint a puritán gyülekezetek teljes szabadságát követelte.

A POLGÁRHÁBORÚ KORA (1642–1648) I. Károly az ellenszegülő parlamenttel szemben erőszakhoz folyamodott: le akarta tartóztatni a hangadó képviselőket. **London népe** azonban **a parlament mellé állt. A király menekülésre kényszerült** és elhagyta a fővárost (1642). **Megkezdődött a polgárháború az uralkodó és a parlament között.**

Károly Északnyugat-Anglia gazdaságilag fejletlenebb, hagyományos társadalmi felépítésű vidékeire támaszkodva indította meg a harcot. **Kezdetben győzelmet aratott.** A parlamentben a királlyal kiegyezésre törekvő mérsékeltek (jórészt a vagyonos kereskedők és az újnemesek) a vereségek következtében háttérbe szorultak. **A** nyílt harcot vállaló **radikális puritánok** (jórészt a jómódú parasztság és a városi középréteg) **Oliver Cromwell** [kromvel] **vezetésével fanatikus hadsereget szerveztek** (vasbordájúak). Cromwell jó hadvezérnek bizonyult, a parlamenti erők **legyőzték a királyt.** A királlyal megegyezni kész mérsékelteket – Cromwell nyomására – kizárták a parlamentből. A testület megszavazta a király kivégzését (1649). **Anglia köztársaság lett.**

CROMWELL KÖZTÁRSASÁGA **Cromwell** a király kivégzését elítélő mérsékeltekkel és a további változásokat (pl. a jogegyenlőség teljes kiterjesztését, vagyonközösséget) követelő radikális csoportokkal szemben csak **a hadseregre támaszkodó diktatúrával tarthatta fenn hatalmát.** Felszámolta a diktatúrával szembeszegülő parlamentet.

Cromwell diktatúrája végső soron **a vállalkozó csoportok gazdasági érdekeit szolgálta.** Az angol kereskedelmet védte **a hajózási törvény** (1651), amely kimondta, hogy Angliába csak angol hajók, vagy a saját országuk termékeit szállító hajók szállíthattak árut. Ezzel kiiktatták a holland közvetítő kereskedelmet. A törvény miatt kitörő tengeri háborúban **Anglia legyőzte Hollandiát,** s ezzel a legerősebb tengeri hatalommá vált.

Cromwell **elfoglalta Skóciát és** véres harcok árán **Írországot,** megvalósítva az angol uralmat a szigeteken. A hódítás óriási lehetőséget teremetett az angol vállalkozók számára. Az írek kisajátított földjeit angol üzletemberek olcsón felvásárolták, nyomorba döntve az Ír-sziget lakóit.

AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA MEGSZÜLETÉSE Cromwell halála véget vetett a köztársaságnak. A polgárháborús idők és egy kisebbség erőszakos uralma után a tőkés vállalkozók biztonságra és nyugalomra vágytak. Ezért a királyi tekintélyben bízva **visszahívták a Stuartokat** (restauráció). A Stuartok ígéretet tettek a parlamenttel való együttműködésre. Ezt kezdetben be is tartották, azonban később – francia támogatásban bízva – **ismét kísérletet tettek az abszolutizmus bevezetésére** és a katolicizmus szerepének növelésére.

Az angol vezető réteg a királysághoz ragaszkodott, de az abszolutizmust elutasította. A parlament ellenszegült, és **az uralkodót megfosztották hatalmától. A trónra a holland protestáns Orániai Vilmost** (1688–1702) **hívták meg.** A dinasztiaváltást **dicsőséges forradalom**nak nevezik (1688). Az új uralkodóval a parlament elfogadtatta a Jognyilatkozatot (1689). **A Jognyilatkozat biztosította a polgári szabadságjogokat** (személyi, gyülekezési, vallás-, sajtó- és szólásszabadság stb.), **s rögzítette a parlament ellenőrzését a végrehajtó hatalom felett.** Ezzel megszületett a törvényhozó testület által ellenőrzött királyi hatalom, az **alkotmányos monarchia.**

A következő évtizedekben alakult ki az alkotmányos kormányzás gyakorlata. Az uralkodó közvetlenül nem szólhatott bele a hatalomgyakorlásba („a király uralkodik, de nem kormányoz"). **A törvényeket a választott képviselőkből álló parlament hozta** (tör-

vényhozó hatalom), **és** az uralkodó által kinevezett, de **a parlamentnek felelős kormány hajtotta végre** (végrehajtó hatalom). A parlament tagjait (a képviselőket) azok választhatták meg, akik meghatározott vagyonnal rendelkeztek (cenzus). A képviselők politikai csoportokat (pártokat) alkottak. A parlament és a kormány jó együttműködése érdekében gyakorlattá vált, hogy a kormányt a király a parlamentben többségben levő csoport jelöltjeiből választotta ki. Az uralkodó politikai lehetőségeit is törvények szabályozták: feloszlathatta a parlamentet, új választást írt ki és aláírta (szentesítette) a törvényeket.

Az alkotmányos monarchia rendszere a polgári szabadságjogok mellett biztosította a vállalkozás szabadságát. Így elősegítette az angol gazdaság fejlődését és a társadalom polgárosodását.

ARCHÍVUM

1 I. Károly hármas portréja, Van Dyck alkotása

2 I. Károly portréja, szintén Van Dyck műve

3 Milyen benyomást kívánt kelteni önmagáról a kép megrendelője, a király? Hasonlítsuk össze a festmények által sugallt képet a Károlyról tanultakkal! [F]

4 Határozza meg, mely problémák megoldásáért harcolt a parlament! Állapítsa meg, hogy melyek voltak a legfontosabb új előírások, és ezek mennyiben lépnek túl a hagyományokon! [F]

A STUARTOK KORA

„a presbitérium [a presbiterekből álló zsinat – az angol kálvinisták fő követelése] úgy viszonyul a királysághoz, mint Isten a Sátánhoz. Összeröffen Jack, Tom meg Dick, és kedvük szerint felülbírálnak engem, a Tanácsot és mindazt, amit cselekszünk. (…) Kérem az urakat. Legalább hét esztendeig ne is hozakodjanak elő ezzel. Ha majd a hét év lepereg, és belőlem kifogyott az erő, elhájasodtam és az asztmától bedugult a légcsövem, nos, talán akkor meghallgatom ezt a kívánságot." *(I. Jakab a puritánokkal folytatott tárgyalásokon, 1604)*

Elemezze a szöveg hangnemét! Állapítsa meg, hogy az uralkodó késznek mutatkozik-e megállapodás, kompromisszum megkötésére! Indokolja megállapításait! [F]

A Jogok Kérvényének (1629) fő célkitűzései:

§ A parlamenti törvény nélkül nem lehet senkit adó, kölcsön, ajándék, jótékonykodás vagy egyéb hasonló címen megterhelni.

§ Szabad embert törvényes eljárás nélkül nem lehet börtönbe vetni.

§ A hadsereg nem szállásolhatja el magát önkényesen a polgárok házaiban.

§ Tilos rendkívüli bíróságokat felállítani.

Mely alapvető jogokat kívánta biztosítani a Jogok Kérvénye? Hogyan viszonyulnak a pontok az angol rendi alkotmányossághoz? Mely alapvető dokumentumra hivatkozhattak a kérvény megfogalmazói? [F]

AZ ABSZOLUTISZTIKUS KORMÁNYZÁS CSŐDJE

„I. Minthogy ennek az országnak a törvényei és statútumai szerint a parlamentet minden évben legalább egyszer össze kell hívni a sérelmek orvoslása végett, időpontjának és helyének kijelölése azonban mindig is Őfelségének vagy királyi elődeinek joga volt és kellett is hogy legyen; és minthogy tapasztalatból ismeretes, hogy parlamentnek ezek szerinti megtartásának elmulasztása különféle súlyos bajokat és kellemetlenségeket okozott Őfelségének, a Királynak, az Egyháznak és a Birodalomnak; ezért az ilyen bajok és kellemetlenségek jövőbeni megelőzése végett:

II. Iktassék törvénybe, (…) hogy abban az esetben, ha nem hívnak össze parlamentet Anglia nagypecsétjével ellátott paranccsal, és az nem gyülekezik össze és nem tartják meg (…) akkor (…) a parlamentnek össze kell gyűlnie és azt meg kell tartani a szokásos helyén, a Westminsterben, (…)

A IV. szakasz rendelkezik a helyi küldöttek megválasztásának rendjéről arra az esetre, ha a pecsét alatti idézést nem bocsátanák ki. Elrendeli, hogy a választók spontán ülései válasszák meg a küldötteket (…)

VI. Törvénybe iktatik továbbá, hogy ezentúl semmiféle összeült parlamentet nem lehet feloszlatni vagy elhalasztani összeülésétől számított, illetve az erre kijelölt időponttól számított 50 napon belül, hacsak az Őfelségének, örököseinek vagy utódainak és az összeült parlament mindkét házának jóváhagyásával nem történik." *(Az angol parlament törvénye, 1641)*

A POLGÁRHÁBORÚ KORA

„Nincs kétség, ki vagyok választva, és a gondviselés bélyege lesz minden tettemen (…)" *(Oliver Cromwell hivatásáról)*

„Egyike ő a mi Izráelünk Megváltóinak, mert Isten csodálatos módon benne nyilvánult meg. *(Korabeli újságcikkből)*

„És ne járjatok annak a népnek rendtartása szerint, a melyet kiűzök én előletek. Mivelhogy mindezeket cselekedték, ezért megutáltam őket.

Nektek pedig mondom Ti örökölni fogjátok az ő földeiket, mert én néktek adom azt örökségül, azt a tejjel és mézzel folyó földet. Én vagyok az Úr, a ti Istenetek, aki kiválasztottalak titeket a népek közül" *(Mózes III. könyve – Cromwell katonái, a „vasbordájú szentek" zsoltárokat zengve törtek rá az ellenség soraira)*

Állapítsa meg, hogy mely tényezők biztosították Cromwell katonáinak erejét! [F]

I. Károly lefejezése 1649-ben. Az uralkodót az a parlament ítélte halálra, amelyből Cromwell előzőleg kiszorította a mérsékelteket

5

Magyarázza meg, miért volt alapvető választóvonal a parlamenti csoportok között a király sorsát eldöntő ítélet! Vitassuk meg, milyen hatással volt a politikai helyzetre az uralkodó halála! [SZ]

6

7

A polgárháború áttekintő ábrája

Milyen jelentős korszakokra osztható Anglia történetének 1640-től 1689-ig tartó időszaka? Milyen alapon különíthetjük el e korszakokat? Milyen társadalmi-politikai csoportok követték egymást a hatalomban? (Lásd a 180. oldal táblázatát is.) Meddig tartott a radikalizálódás folyamata? Gyűjtse össze azokat a tényezőket, amelyek meghatározták a különböző csoportok közötti hatalomváltást! [F]

idő	törvényhozás	államforma	politikai események	politikai ellentétek
1640	rövid parlament			
1642	hosszú parlament	királyság	polgárháború: csaták	király ⟷ parlament
1644				presbiteriánusok
1645			Cromwell bevonul Londonba	↕
1648		köztársaság	I. Károly kivégzése	independensek - levellerek
1649			hajózási törvény	independensek
1651	csonka parlament			↕
1653	szentek parlamentje		Cromwell diktatúrája (protektorátus)	levellerek
1658				independensek
	csonka parlament		Cromwell halála	↕
1660	gavallérok parlamentje	királyság	restauráció	Cromwell
1689				király ⟷ parlament
	parlament	alkotmányos monarchia	jognyilatkozat	király ⟷ parlament

8

9 Oliver Cromwel (1599–1658). A folyton változó erőviszonyok miatt hatalmát csak katonai diktatúrával tudta fönntartani. Királlyá akarta koronáztatni önmagát, de a befolyását féltő hadsereg ezt nem támogatta. A polgárháború vezető egyénisége végletes hatást váltott ki az emberekből: hívei istenítették, ellenfelei el akarták pusztítani. Négy merényletet kíséreltek meg ellene. Minden éjszaka más szobában aludt. Személyiségének ellentmondásos megítélésére világít rá a róla készült két portré

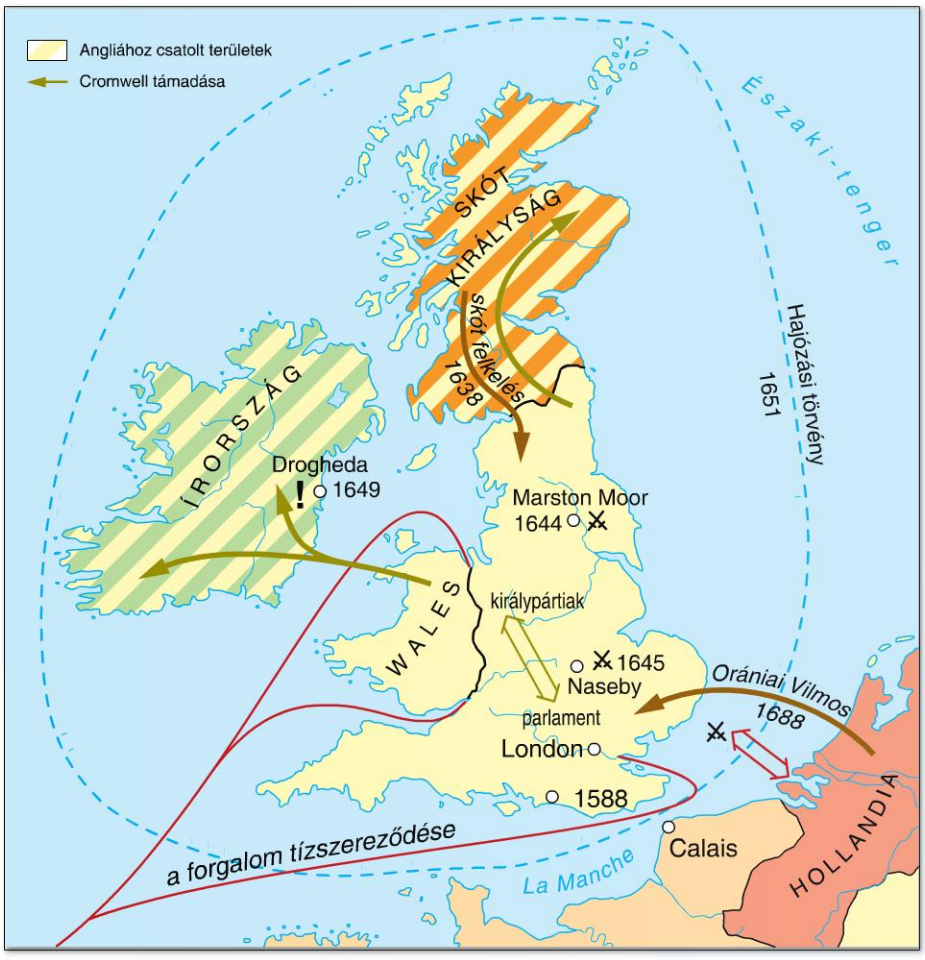
10 Hasonlítsa össze a két korabeli festményt! Melyik állhat közelebb a valósághoz, s melyik ahhoz a képhez, amelyet hívei alkottak róla? [SZ]

CROMWELL KÖZTÁRSASÁGA

„A kereskedelmi flotta növelése és a nemzeti tengerhajózás ösztönzése érdekében (…) a jelen parlament és az ő hatalma által elrendeltetik, hogy 1651. december havának 1-jétől és ezt a dátumot követően, a jövőben semmiféle termék vagy áru, amely Ázsiában, Afrikában és Amerikában, vagy pedig ezek részeiben, vagy a hozzájuk tartozó szigeteken termett vagy állíttatott elő (…) nem hozható vagy szállítható be az Angol Köztársaságba vagy Írországba, vagy más országokba, szigetekre, ültetvényekre és területekre, melyek e köztársasághoz tartoznak vagy birtokait képezik, semmiféle más [nem angol] hajón vagy (…) vízi járműveken (…), [csak] amelyek tényleg és valóban e köztársaság vagy gyarmatai polgárainak mint tulajdonosoknak és jogos birtoklóknak a tulajdonát képezik s amelyeknek a kapitánya és matrózai szintén ezen köztársaság polgárai lesznek; mind ama áru elkobzásának és elvesztésének terhe alatt, amit jelen törvény ellenére fognak behozni, valamint a hajó elkobzásának terhe alatt, amelyen a nevezett áruk vagy termékek behozatnak vagy szállíttatnak. Az elkobzott érték egyik fele a köztársaságot illeti, másik fele pedig mindama személyt vagy személyeket, akik az árukat vagy termékeket elfogták (…)

A fent említett hatalom továbbá elrendeli, hogy semmiféle termék és áru, amely Európában vagy annak bármely részén termett és állíttatott elő, 1651. december havának 1. napjától nem hozható és szállítható be az Angol Köztársaságba vagy Írországba, vagy más országokba, szigetekre, gyarmatokra és területekre, melyek e köztársasághoz tartoznak vagy birtokait képezik, semmiféle más hajón vagy (…) vízi járműveken, kivéve azokat, melyek tényleg és valóban csupán e köztársaság polgárainak mint tulajdonosoknak és jogos birtoklóknak a tulajdonát képezik s amelyeknek a kapitánya és matrózai szintén ezen köztársaság polgárai lesznek; mind ama áru elkobzásának és elvesztésének terhe alatt, amit jelen törvény ellenére fognak behozni, valamint a hajó elkobzásának terhe alatt (…)" *(Navigation Act – Hajózási törvény, 1651)*

Foglalja össze tömören a törvény lényegét! Tárja fel, mely célok vezették a törvényalkotókat! Határozza meg, kik voltak az angolok legjelentősebb tengeri vetélytársai! Állapítsa meg, mely társadalmi csoportok érdekét szolgálta a törvény! [F]

Anglia a XVII. században

11 Jellemezze a térkép alapján a XVII. századi angol gazdaságot! Az állam milyen szerepet játszott ebben a folyamatban? Milyen gazdasági és társadalmi okai vannak a polgárháborúban szembenálló csoportok területi elhelyezkedésének? Készítsen a térkép alapján táblázatot Anglia terjeszkedéséről! [F]

AZ ALKOTMÁNYOS MONARCHIA MEGSZÜLETÉSE

„Az itteni kormányzat csak azért tűnik monarchikusnak, mert az országnak van királya. De Anglia aligha királyság. A parlament tagjai azt mondanak amit akarnak. Akár a legmagasabb rangú személyeket is pörbe foghatják." *(XIV. Lajos francia király követének jelentéséből)*

„Törvény az alattvalóknak szabadságjogaik jobb védelméről és a tengerentúli bebörtönzések megakadályozásáról.

A sheriffek, börtönőrök és egyéb tisztviselők, akinek bűncselekmények elkövetésére vagy ennek gyanúja miatt őrizetére bízattak a király némely alattvalói, gyakran halogatták a hozzájuk intézett Habeas Corpus [„legyen tied a test"] parancsok visszaküldését, (…) megszegve kötelességüket és az ország ismert törvényeit. Ily módon a király alattvalói közül sokakat börtönben fogva tartottak és tarthatnának eztán is, holott a törvény szerint óvadék ellenében szabadlábra helyezhetők. (…) Hogy ezt meggátoljuk, és gyorsabban könnyíthessünk minden, bűncselekmény elkövetésért vagy ennek gyanúja miatt bebörtönzött személy helyzetén, iktattassék törvénybe, (…) hogy valahányszor bármelyik sheriffhez vagy sheriffekhez vagy börtönőrhöz vagy egyéb tisztviselőhöz Habeas Corpus parancsot intéznek, bármely, az őrizetükben lévő személyre, (…) az átadástól számított három napon belül (…) kötelesek az ilyen parancsot visszaküldeni és az őrzött vagy fogva tartott fél testét előállítani vagy előállíttatni (…) azon törvényszék bírája vagy bírái elé, amely a mondott parancsot kibocsátotta (…) s egyúttal a mondott fél őrizetbe vételének vagy letartóztatásának igaz okait is előadni." *(A Habeas Corpus törvény, 1679)*

„(…) 1689. február 13-án őfelségeik jelenlétében (…) egy írásbeli nyilatkozatot adtak ki, melyet a felső- és az alsóháznak összes tagjai fogalmaztak, amint az itt következik:

1. Hogy a bitorolt hatalom, ti. a törvényeknek ideiglenesen hatályon kívül helyezése vagy a törvények végrehajtásának megakadályozása, csupán királyi tekintély alapján, a parlament hozzájárulása nélkül, törvénytelen (…)

3. Hogy az egyházi törvényszékeknek és más hasonló bizottságoknak vagy törvényszékeknek elrendelése, illetőleg felállítása, törvénytelen és veszedelmes.

4. Hogy a korona céljaira való pénzfelvétel bármily ürügy vagy kiváltságok alapján a parlament hozzájárulása nélkül, hosszabb időre és más módon, mint ahogyan a megajánlás megszabta vagy meg fogja szabni, törvénytelen.

5. Hogy az alattvalóknak joguk van a királyhoz folyamodni és az ilyen kérelmezések miatt való minden elfogatás és üldözés törvénytelen.

6. Hogy az országban béke idején, a parlament hozzájárulása nélkül állandó hadsereg felállítása és tartása törvénytelen.

7. Hogy azok az alattvalók, kik protestánsok, saját védelmükre fegyvert viselhetnek (…)

8. Hogy a parlamenti választások szabadok.

9. Hogy a szólás, vitatkozás és tárgyalás szabadságát, a parlamenten kívül semminemű hatóság, semmiféle helyen kérdés tárgyává nem teheti (…)

11. Hogy az esküdteket szabályszerűen kell meghívni és elbocsátani, és hogy esküdtek felségsértési pörökben csak szabad birtokosok lehetnek." *(Jognyilatkozat, 1689)*

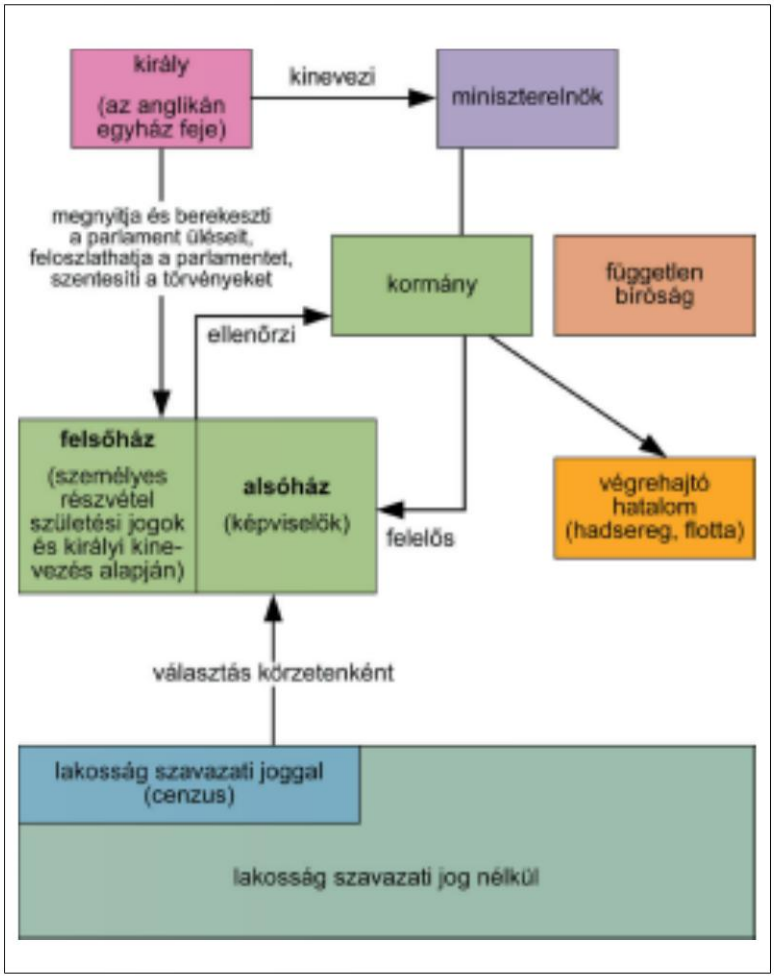
Rendezze táblázatba az uralkodót és a parlamentet megillető jogokat! Magyarázza meg, miért van szükség a protestánsok védelmére! Ismertesse, milyen szabadságjogokat biztosítanak a rendelkezések a polgároknak! Nézzen utána lexikonban, hogy mit jelent az esküdtbíróság kifejezés! **[F]**

Mutassa be a restauráció első időszakának viszonyait! Magyarázza meg, milyen értelemben nincs királyság a követ szerint! **[F]** 12

Magyarázza meg a törvény kiadásának okait! Foglalja össze röviden a legfontosabb rendelkezéseket! **[SZ]** 13

Vegye számba a törvényhozás, a király és a kormány szerepét! Hasonlítsa össze az alkotmányos monarchiát a rendi monarchia működésével! Értelmezze az ábra alapján azt a közismert kijelentést, hogy a király uralkodik, de nem kormányoz! **[Í]** 14 15

Az alkotmányos monarchia rendszere Angliában

Nézőpontok

Angliában a XVII. században viharos események zajlottak le. A történtek jellemzésére a történetírásban a polgárháború és a forradalom is használatos. Felmerül a kérdés, mit számít az elnevezés? Több szempontból is jelentős lehet: a történelmet a gyors, erőszakos vagyis forradalmi változások viszik előre, vagy a szerves fejlődés, vagy a kettő összjátéka?

Vizsgáljuk meg mi változott meg alapvetően Angliában (gazdaság, tulajdonviszonyok, állam felépítése, szemlélet stb.)! Készítsünk leltárt, hogy mi alakult át kisebb vagy nagyobb mértékben, illetve melyek azok az elemek, melyek csak a korábban megindult úton fejlődtek! **[SZ]**

16

államforma	politikai módszerek	irányzatok	társadalmi háttér	vagyoni viszonyok
alkotmányos monarchia	mérsékeltek	presbiteriánusok	nagypolgárok	vagyonosok
		independensek	középpolgárok	
köztársaság	radikálisok	levellerek	kispolgárok	kistulajdonosok

Politikai-társadalmi irányzatok a XVII. századi Angliában

Az angol politikai-társadalmi csoportok mely jellegzetességeit emeli ki az ábra? Miért nem lehet egyértelmű párhuzamot megállapítani a társadalmi és a politika csoportok között? Melyek voltak az angol társadalmi és politikai berendezkedés „új elemei”? **[F]**

Nézőpontok

A XVI–XVII. század Európájában előtérbe kerültek a felekezeti ellentétek. Láttuk, hogy a társadalmi és politikai mozgások is részben a vallási kérdéseken keresztül jelentek meg, illetve rendkívüli mértékben hatottak kölcsönösen egymásra. Például az angol polgárháború idején a radikálisok vallási és társadalmi programjukban is radikálisak voltak. A korszakban a türelem, a másik fél tiszteletben tartása, a tolerancia háttérbe szorult, s csak egy-két terület mutatott példát a jövőnek.

17

„A város [Kleve – német fejedelemség a Rajna mentén] kicsi, s nem nagyon népes, se nem különösebben csinos. (…) A város vallásában sem mutat nagyobb egységet, három bevett felekezet van: a református, mint a lutheránus, katolikus pedig több mindkettőnél (de a pápisták nem viselhetnek hivatalt) ezenkívül van még egynéhány anabaptista, de ez nem bevett felekezet. Az egyháziak közötti távolság azonban nem tükröződik a mindennapi életben. Az emberek csöndben ráhagyják egymásra, hogy ki-ki megválassza a számára üdvözítő utat. Én magam nem tapasztaltam közöttük semmilyen ellentétet vagy vitát, amelynek vallási oka lett volna. Ez a békés egymás mellett élés részben az erőskezű városi önkormányzatnak, részben pedig az emberek belátásának és jó természetének köszönhető. Ők ugyanis (mint ezt megtudtam) eltérő véleményen vannak ugyan, de anélkül, hogy ezt bárminemű titkos gyűlölség vagy rosszakarat táplálná (…)” *(John Locke levele, 1665)*

Mutassa be röviden a német fejedelemségben kialakult felekezeti viszonyokat! Magyarázza meg, hogy a szerző miben látja a békesség okait! **[SZ]**

Vitassuk meg ismereteink és a források segítségével a fanatizmus és a tolerancia lehetőségeit és egymáshoz való viszonyát! **[SZ]**

18

„Hogy őszinte legyek, a katolikus vallás egészen másmilyen, mint ahogy azt mi Angliában képzeljük, és most már másképp gondolkozom felőle, mint odahaza, ahol tele vagyunk előítéletekkel, és bizonyos dolgokat csak szóbeszédből ismerünk. Még sosem találkoztam olyan szíves és udvarias emberekkel, mint a katolikus papok, akik sok olyan kedvességben részesítettek, amelyekért mindig hálás leszek. Ám hogy áttérjek a jó természetű katolikusokról testvéreinkre, a kálvinistákra, vallásuk alig különbözik a mi angol presbiteriánusainkétól. Nemrég véletlenül találkoztam egy tejfeles szájú lelkésszel, aki nagyon sokra tartotta magát, és úgy viselkedett, mint valami kóbor lovag, akit eskü kötelez arra, hogy megküzdjön minden útjába kerülő idegennel. Először udvariasan köszöntött, de amikor a kölcsönös üdvözlésen túl voltunk, ádázul nekem rontott, és érveinek teljes súlyát rám zúdította. Mivel sejtettem, hogy semmi olyat nem mondhatok, ami megingathatná önhitt tudatlanságában, csak néha-néha szúrtam viszsza neki kérdés formájában. Ezen a pártusi módon védtem magam, míg a végén a hevülettől el nem fáradt és ki nem fulladt; így megszabadulhattam tőle.” *(John Locke levele, 1665)*

Foglalja össze röviden Locke különböző vallási felekezetekről szerzett tapasztalatait! Készítsen saját tapasztalatairól egy rövid írásbeli beszámolót! **[SZ]**

27. A francia abszolutizmus

A KIRÁLYI HATALOM ÁTMENETI MEGRENDÜLÉSE A XVI. század elejére több évszázados küzdelem eredményeként Franciaországban erős, **központosított királyi hatalom** jött létre. Ezzel párhuzamosan, a tartományok beolvasztásával **erősödött Franciaország egysége.**

I. (Valois) **Ferenc** (1515–1547) hódító törekvései Itáliában a spanyol Habsburgok ellenállásán elbuktak. A **külpolitikai kudarcok** megrendítették a királyi hatalmat. **A központi hatalom ellenes fellépések összekapcsolódtak a reformáció térnyerésével.** Több évtizedes **vallásháború** vette kezdetét (1562–1598) a katolikusok és a francia kálvinisták, a hugenották között.

A kálvini reformáció elsősorban a városi szegénység körében valamint a déli országrészekben terjedt el. A kálvinisták élén a Bourbon [burbon] család állt. A küzdelem rendkívül kegyetlen volt. A legvéresebb eseményekre – több ezer hugenotta legyilkolására – Bourbon Henrik esküvőjén került sor, Párizsban (Szent Bertalan éjszakája, 1572).

A vallásháború során kihalt a Valois-ház. A királyi családdal oldalágon rokon Bourbon Henriket választották Franciaország királyává. **IV. Henrik** (1589–1610) a trón elnyerése érdekében **áttért a katolikus vallásra** („Párizs megér egy misét!"), **és véget vetett a vallási küzdelmeknek.** A nyugalom érdekében **türelmi rendeletet adott ki** (nantes-i ediktum, 1598). Ebben megerősítette a katolikus egyház helyzetét, de korlátozottan biztosította a hugenották számára a vallásgyakorlás lehetőségét.

A francia királyi hatalom jórészt a parasztság adóin nyugodott (a nemesség adómentességet élvezett), ezért Henrik megakadályozta a parasztok – angliaihoz hasonló – elűzését földjeikről. Így a föld nem válhatott tőkés tulajdonná. **A mezőgazdaságban nem indult el a tőkés átalakulás,** s ez akadályozta az ipar fejlődését is. **Az abszolutizmus kiépítésére törekvő király**nak ugyanakkor szüksége volt a jövedelmek növelésére, ezért **támogatta a gazdaság fejlesztését,** így a manufaktúrák alapítását. Miután a nemesség képezte a legnagyobb vásárlóerőt, a luxusipar indult fejlődésnek.

XIII. Lajos (1610–1643) államminiszterére, Richelieu [risöliő] bíborosra támaszkodva tovább erősítette a királyi hatalmat, és 1614-től **már nem hívta össze a francia rendi gyűlést.** A francia abszolutizmusban a hivatalviselés sajátos formája jött létre: **a hivatalokat megvásárolták.** Így az államnak a hivatalnoki kar fizetése nemcsak kiadást, hanem jövedelmet is jelentett. **A francia polgárság** a vállalkozásokból nyert **pénzét szívesen fektette be hivatalok vásárlásába.** A befektetés nyereségét a hivatallal elnyerhető javak és az alattvalók által fizetett kenőpénzek jelentették. A főbb hivatalok viselői életük végéig nemesi rangot is nyertek (taláros nemesség).

A NAPKIRÁLY URALMA **XIV. Lajos** (1643–1715) nagykorúságát követően **közvetlen irányítása alá vonta az államügyeket.** A feladatok végrehajtása miniszterei, államtitkárai kezében összpontosult, de **minden lényeges döntést a király hagyott jóvá.** Helyi (tartományi és városi) szinten az igazgatás a rendek kezében maradt, de a **királyi küldöttek** (intendánsok) érvényesítették a királyi akaratot. A központi hatalom tehát **vidéken** is ellenőrizte a rendi jellegű közigazgatást.

Az országot néhány ezer emberrel irányító XIV. Lajos a párizsi tömegtől biztonságos távolságra, de a főváros közelében, Versailles-ban [verszájban] hatalmas palotaegyüttest építtetett. **Versailles** nem pusztán fényűzően berendezett épületkomplexum, hanem hatalmi központ, **a francia politikai és társasági élet központja lett.** Lajos a fényűző királyi udvaron keresztül magához láncolta a francia arisztokráciát. Szemmel tartotta, s költséges életmódra szorította, amit királyi adományokkal támogatott. (Mivel tőle eredt minden hatalom, rang és dicsőség, Napkirálynak nevezték.)

A Napkirály pártolta a művészeteket. Udvarának pompája a hatalmát volt hivatva hirdetni külföldön és belföldön egyaránt. Európa uralkodói és főnemesei sorra építtették a Versailles-t utánzó palotákat.

XIV. Lajos az állam egysége érdekében **visszavonta a nantes-i ediktumot** (1685). A protestánsok katolizáltak, vagy elhagyták az országot. A protestáns iparosok kivándorlása jelentős gazdasági veszteséget okozott Franciaországnak, s élénkítette a befogadó Németalföld és Poroszország gazdaságát.

GAZDASÁGPOLITIKA, HADSEREG Az abszolút állam az udvar és a hadsereg fenntartása érdekében a gazdaság fejlesztésére törekedett. A korszakban az állam lehetőségei nagyon korlátozottak: csupán vámokkal, adókedvezményekkel, szerény mértékű támogatásokkal befolyásolhatta a gazdaságot. Lajos minisztere, **Colbert** [kolber] **magas vámokkal védte a hazai ipart a külföldi versenytársaktól,** ugyanakkor **alacsony vámokkal segítette az exportot.** A nyersanyagok esetében éppen ellenkezőleg járt el. Alacsony behozatali vámokkal biztosított a hazai ipar számára olcsó nyersanyagokat, s magas vámokkal érte el, hogy a hazai nyersanyagok az országban maradjanak. Gazdaságpolitikai elképzeléseit a gazdaságtörténet **merkantilizmus**nak nevezi.

Az állam kölcsönökkel is támogatta a manufaktúrák létesítését. A gazdaság élénkítése érdekében fejlesztették az infrastruktúrát: pl. a szállítást megkönnyítő csatornákat építettek. A haderő biztosítását szolgálta, hogy adókedvezményben részesítették a többgyermekes családokat.

Lajos az állam növekvő bevételeire támaszkodva **új típusú**, ún. **reguláris hadsereg**et hozott létre. Ez állandó hadsereg, **hivatásos tisztekkel és folyamatosan toborzott legénységgel.** A katonák nem kaptak magas zsoldot, s hosszú idejű szolgálatra kötelezték őket. A legénységet (közkatonák) kiképezték a harcra, szigo-

rú fegyelem alatt tartották, egyenruhába öltöztették, és kaszárnyákban szállásolták el. A tisztek számára fegyvernemenként tisztiiskolákat szerveztek, ahol magas szintű képzés folyt. Az új tömeghadsereg állandóan készenlétben állt, fegyelme és kiképzettsége lehetővé tette a fegyvernemek összehangolását. Ezáltal **a reguláris hadsereg fölénybe került a hagyományos zsoldos hadsereggel szemben.**

NAGYHATALMI POLITIKA A nagy népesség, az erőforrásokat összpontosító abszolút királyi hatalom és a reguláris hadsereg **Franciaországot a kontinens legerősebb nagyhatalmává** tette. **Európában** főleg a **széttagolt Németország rovására terjeszkedett** (Elzász, Lotaringia). Lajos célja a természetes határ, vagyis a Rajna elérése volt. A németországi területfoglalásokat az osztrák Habsburgok próbálták megakadályozni. A franciák a **Habsburgokkal való hatalmi vetélkedés**ben – amely később a megüresedő spanyol trónért is folyt – felhasználták az Oszmán Birodalmat is. A Habsburgok azonban szövetségesre leltek a francia hatalmi túlsúly (hegemónia) ellen fellépő tengeri hatalmakban.

XIV. Lajos Franciaországa részt vett a **gyarmatosítás**ban is. A franciák megvetették lábukat Kanadában és a Mississippi völgyében, amelyet Lajos után Louisiánának [lujziána] neveztek el. A XVII. században kezdődött meg a francia behatolás Indiába.

Franciaország számára azonban **a legjelentősebb kereskedelmi haszon a** hagyományos **levantei kereskedelemből származott,** mely az Oszmán Birodalommal kialakított baráti viszonynak volt köszönhető. A Közel-Keletre francia iparcikkeket szállítottak, nyersanyagok és nemesfémek ellenében. A francia kormányzat nagyobb fontosságot tulajdonított a levantei térségnek, mint a hosszú távon nagyobb jövedelmeket és jelentősebb hatalmi helyzetet biztosító távoli gyarmatoknak.

ARCHÍVUM

Állapítsa meg, hogy az uralkodó mire kívánta felhasználni a leszámolást! Tárja fel, hogy a kálvinisták melyik elmélete adott lehetőséget az összeesküvés vádjára! Állapítsa meg, mi jellemzi a forrás szerzőjének véleményét! Vesse össze a szövegben és a képen megnyilvánuló eseményeket! [F]

A KIRÁLYI HATALOM ÁTMENETI MEGRENDÜLÉSE

1

„Akkor a navarrai királyt [a későbbi IV. Henrik király] és a Condé hercegeket a királyhoz vezették, aki őket látva azt mondta nekik, hogy királyságában ezentúl csak egy vallást hajlandó megtűrni; ezért azt akarja, hogy elődeik módjára éljenek, vagyis misére menjenek, ha életük és javaik valamit érnek számukra. A navarrai király, bár anélkül, hogy elfogadta volna a király javaslatát, igen alázatosan felelt neki; Condé herceget, aki kissé nyersebb természetű, révén, kissé nyersebben válaszolt, a király nem kevesebbel, mint fejvesztéssel fenyegette meg arra az esetre, ha meg nem változtatja a véleményét három napon belül, amelyet a király haladékul szabott elé, nyakasnak, konoknak, lázadónak és a lázadók fiának nevezve őt.

2

A Louvre épületében található többi hugenotta, akinek pénz vagy imádság mindaddig megmentette életét, megígérte, hogy mindent megtesz, amit a király parancsol (…) Azonnal megkongatták a palota vészharangját, hogy most a városban élő többi hugenottára támadjanak, nemre és rangra való tekintet nélkül. Ürügyül az az általuk terjesztett hír szolgált, hogy összeesküvést fedeztek fel a király, anyja és fivérei ellen, s hogy ezt a hugenották szőtték, (…) amire a király úgy rendelkezett, hogy egyetlen hugenottának sem szabad megkegyelmezni.

Az udvaroncok és a királyi őrség katonái voltak azok, akik a kivégzést a nemeseken végrehajtották, vassal és zűrzavarral zárva le azon pereket (mint mondották), amelyeket a toll, a papír és az igazságszolgáltatás mindaddig nem tudott elintézni." *(Théodore de Bèze leírásából)*

A Szent Bertalan-éj Párizsban (F. Dubois festménye). 1572. augusztus 24-ére virradóan Navarrai Henriknek, a francia kálvinisták vezérének esküvőjén a katolikusok 2-3000 hugenottát gyilkoltak le Párizsban. Ezt követően vidéken is mészárlásokra került sor. A kortársak mintegy 30 000 áldozatról beszéltek, de ez a szám valószínűleg túlzó

Mi jellemezte Franciaország vallási összetételét? Milyen eszközöket alkalmaztak? Mire használták fel a leszámolást? [SZ]

„Ezzel az ediktummal örökre és visszavonhatatlanul mondottuk, kijelentettük és elrendeltük (…)

1. Hogy mindazoknak a dolgoknak az emléke, amelyeket az egyik vagy a másik fél tett, 1585 március havának kezdetétől egészen koronázásunkig, valamint az azt megelőző és az akkor támadt más zavarok idején – menjen feledésbe, és tűnjék el a jövőben, mint olyan dolgok emléke, amelyek meg se történtek (…)

3. Elrendeljük, hogy a katolikus, apostoli és római vallás engedélyeztessék, és helyreállíttassék királyságunk és fennhatóságunk alatt álló országok valamennyi helyén és helységében, ahol gyakorlása megszakadt, hogy [ezentúl] háborítatlanul és szabadon gyakorolják (…)

IV. Henriket meggyilkolja egy fanatikus katolikus. A király ellen már korábban is számtalan merényletkísérlet történt

3

4

Mennyiben veszélyeztette a katolikusok érdekeit a nantes-i edictum? Értékelje a kor gondolkodásának ismeretében a fanatikus merénylő magatartását! [F]

6. És hogy alattvalóink közt ne maradjon semminemű alkalom a zavarkeltésre és az ellentétekre, megengedtük és megengedjük az úgynevezett reformált vallás híveinek, hogy királyságunk és fennhatóságunk alatt álló országok valamennyi városában és helységében élhessenek és tartózkodhassanak anélkül, hogy kikérdeznék, megnyomorítanák, bántanák őket. Ne kényszerítsék őket vallási dolgok kedvéért olyanok megtételére, amelyek ellentmondanak lelkiismeretüknek. Ne kutassanak utánuk házakban és helységekben, ahol lakni fognak (...)

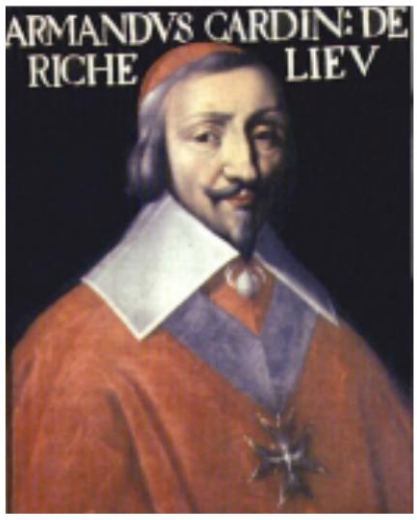
9. Ugyancsak megengedjük a [reformált] vallás híveinek vallásuk [szabad] gyakorlatát és a gyakorlat folytatását a fennhatóságuk alatt álló mindazon városokban és helységekben, ahol vallásukat bevezették és nyilvánosan gyakorolták (…)

13. A leghatározottabban tilalmazzuk a mondott [reformált] vallás híveinek vallásuk bárminemű gyakorlatát, amennyiben ez a vallás kérdéseiben a gyerekeknek és másoknak nyilvános vezetését, nevelését, fegyelmezését vagy oktatását jelenti királyságunkban (…), kivéve a jelen ediktum által engedélyezett és kijelölt helyeket.

14. Nemkülönben [tiltjuk] a nevezett [reformált] vallás gyakorlatát udvarunkban és kíséretünkben, hasonlóképp a hegyeken túli területeinken és országainkban, ugyancsak városunkban, Párizsban és annak öt mérföldnyi körzetében (…)

27. (…) az úgynevezett reformált vallás követői valamennyien alkalmasak minden (rendi) állapot, méltóság, tisztség és közhivatal betöltésére és gyakorlására (…)" *(A nantes-i ediktumból, 1598)*

Állapítsa meg, mely vallás gyakorlását támogatja az uralkodó! Mely vallást engedélyezi, és milyen megkötéseket tesz ebben! Gyűjtse össze, mely jogokat biztosítja a rendelet a protestánsoknak! Tárja fel a szövegben rejlő ellentmondásokat! [F]

Richelieu bíboros, XIII. Lajos politikájának irányítója. Ebben a korszakban több alkalommal is volt magas rangú pap az államügyek irányítója. IV. Henrik jobbkeze Sully [szülli] bíboros volt, az ifjú XIV. Lajos helyett pedig Mazarin [mazaren] bíboros intézte az ügyeket

5

„Mikor Felséged elhatározta, hogy meghív a királyi tanácsba és hogy bizalmával megajándékoz ügyei intézésében, bátran mondhatom, hogy a hugenották megosztották Felségeddel az államot, hogy a nagy urak úgy viselkedtek, mintha nem is alattvalók lettek volna, a leghatalmasabb tartománykormányzók pedig mint valami szuverének a hivatalukban.

Mondhatom, hogy mind az egyik, mind a másik rész rossz példája oly káros volt az államra, hogy a legrendezettebb intézmények is kiváltak rendezetlenségük által, és hogy az alattvalók igen sok esetben kisebbítették Felséged törvényes tekintélyét, hogy a saját magukét az ész által megszabott határokon felül emeljék. (…)

Megígértem, hogy minden tevékenységemet és a nekem adott tekintélyt a hugenotta párt tönkretételére, a nagyok gőgjének megalázására, összes alattvalóinak kötelességükre szorítására és arra fogom felhasználni, hogy nevét az idegen nemzetek előtt oly polcra emeljem, aminő megilleti (…)" *(Richelieu politikai végrendeletéből)*

Állapítsa meg, mely csoportokkal szemben lépett fel a bíboros! Tárja fel céljait! [F]

Értékelje, hogy ez a jelenség az egyház vagy a királyi hatalom elsőbbségét mutatja-e! [F]

6

7 XIV. Lajos. A festmény kiemeli lábikráit, amelyek szépségére az uralkodó különösen büszke volt.

8 Mennyiben fejezi ki a festmény a Napkirály mindenhatóságát? [F]

A NAPKIRÁLY URALMA

„Champagne tartományunkba egy ennek a megbízásnak méltóképpen megfelelni képes személyt nevezzünk ki. Az önnek adott eddigi megbízatások alkalmával nekünk tett szolgálatai révén megbizonyosodtunk, hogy választásunk nem eshetne önnél alkalmasabb személyre, bízván képességeiben, tapasztalataiban, feddhetetlenségében, megfontoltságában, körültekintésében, hűségében és szolgálatunk iránt tanúsított különleges odaadásában. (…) Vegyen részt az említett tartomány és ott lévő csapataink általános helytartói, valamint a városok kormányzói által szolgálatunk előmozdítására tartott tanácskozásokon, amennyiben jelenléte ott szükségesnek látszik. Gyorsítsa meg nevezett tartományunkban bevételeink, mind a rovásadók, mind a természetbeni és más köteles szolgáltatások behajtását, megakadályozva a sarcolást és sikkasztást, melyek előfordulhatnak az említett behajtás során, és általában tegyen meg mindent az előbb említett dolgokban (…) Ezek megtételére hatalmat, megbízást és különleges parancsot adunk Önnek jelen levél által és a jelen dolgokban; parancsba adjuk azért nevezett tartományunk és az ott tartózkodó hadseregünk általános helytartóinak (…) és minden más alattvalónak, hogy ismerjék el Önt és engedetlenség vádjának terhe alatt engedelmeskedjenek Önnek említett minőségében, mivel így tetszik nekünk." *(Intendánsi megbízólevél, 1642)*

Gyűjtse össze a forrás alapján az intendáns feladatkörét! Határozza meg, mely szempontok szerint választott az uralkodó intendánst! Állapítsa meg, milyen lehetőségei voltak az intendánsnak a helyi szervekkel szemben! [F]

„Versenyt dicsérték, és ezzel elrontották. Ezek a dicséretek, azaz helyesebben szólva hízelgések, annyira megnyerték tetszését, hogy még a legesetlenebbet is szívesen fogadta, a legdurvábbat is észrevehetően élvezte (…) Ez a hibája egyre nőtt. Végül is hihetetlen méreteket öltött, annak ellenére, hogy nem volt ostoba, és élettapasztalatokkal is rendelkezett. (…)

Rendkívüli tekintélyük és befolyásuk [volt] azoknak, akik állandóan ott lehettek a király személye körül. A miniszterek például nap nap után a király elé járulhattak. (…)

Szerette mindenben a pompát, a nagyszerűséget, a pazar bőséget. Ízlését kiszámítottan és szándékosan terjesztette el egész udvarában. Aki meg akarta nyerni jóindulatát, mindenét eltékozolta az asztal örömeire, ruhára, fogatokra, kastélyokra, szerencsejátékra. Ilyesmire gyakran fel is szólította egyiket-másikat. És miközben a luxust, a pazarlást valósággal becsületbeli kérdéssé, sokaknak egyenesen kötelességévé tette, sorra tette tönkre a főnemesi családokat, míg végül egyes-egyedül csak az ő kegyétől és irgalmától függtek. Gőgjét és becsvágyát kielégítette ez a ragyogó, tündöklő udvar. (…)" *(Saint Simon herceg emlékirataiból)*

Fogalmazza meg, milyen szerepeket szánt az udvarnak és az udvari pompának az uralkodó! Állapítsa meg, menynyiben járult hozzá az udvar az abszolút hatalom biztosításához! Tárja fel, milyen eszközöket alkalmazott az uralkodó céljai megvalósításához! Magyarázza meg, milyen hatással volt az ifjúkora óta uralkodó Lajos személyiségére a hatalom! [F]

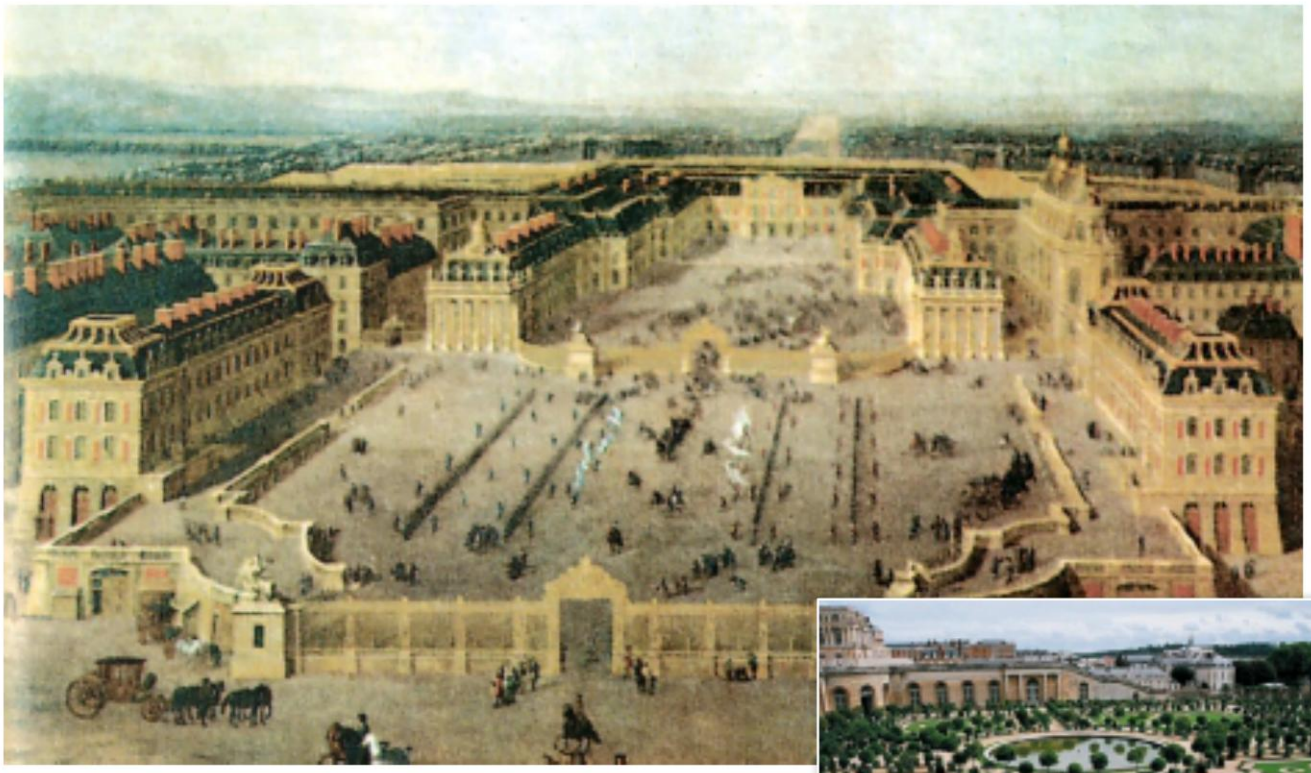
9

10 Kézművesek mutatják be műveiket a királynak. Korabeli gobelinkép

Milyen szerepet játszott a pompa XIV. Lajos udvarában? Mely iparágakat fejlesztett a fényűző udvari élet? [SZ]

„Mi, Lajos stb. Dicső emlékezetű ősünk, Nagy Henrik király, elejét akarván venni, hogy az alattvalóinak szerzett békesség a hosszan tartó belső és külső háborúk okozta szenvedések után az úgymond reformált vallás miatt, miként elődei uralkodása alatt többször is előfordult, megzavartassék, 1598 áprilisában Nantes-ban kibocsátott ediktumával szabályozta az említett vallás híveivel szemben követendő magatartást. (…) Mindezt annak érdekében tette, hogy elhatározása szerint minél jobb feltételek között munkálkodhasson mindazok visszatérésén, akik oly könnyelműen távolodtak el az egyháztól. (…) Jelenleg úgy látjuk, hogy (…) fáradozásainkkal elértük a magunk elé kitűzött célt, mivel az úgymond reformált vallást követő alattvalóink jobb és nagyobb része katolikus hitre tért. S mivel ennek következtében a nantes-i ediktum és mindannak teljesítése, ami az úgymond reformált vallásúak előnyére rendelte-

A versailles-i kastély és parkja (korabeli ábrázolás). A manzárdtetős épületet részben Mansart tervezte, a franciakertet Le Notre

Milyen funkciókat látott el a kastélykomplexum? Miért nem Párizsban épült meg a királyi palota? Fogalmazza meg a kép alapján a franciakert alapvető jellemzőit! [F]

11

tett, feleslegessé vált, úgy ítéljük meg, hogy királyságunkban e hamis vallás terjedése által okozott zűrzavarok, felfordulás és bajok emlékének eltörlése érdekében semmi jobbat sem tehetünk, mint (…) a nates-i ediktum teljes visszavonását. *(XIV. Lajos rendelete, 1685)*

12

Állapítsa meg hogyan ítéli meg XIV. Lajos a nantes-i ediktum célját, és a reformátusok szerepét a francia történelemben! Vesse ezt össze ismereteivel! Magyarázza meg, mely célokat szolgál az uralkodó érvelése! [F]

13

GAZDASÁGPOLITIKA – HADSEREG – NAGYHATALMI POLITIKA

„Colbert minden más országnál gazdagabbá akarja tenni Franciaországot (…), s egyetlen lehetőséget sem mulaszt el, hogy Franciaországban meghonosítsa a más országbeli iparágakat... Hogy elkerüljék a pénzváltással járó kellemetlenségeket, Franciaországba kell küldeni a pénzt, Colbert teljes megelégedésére, aki csak arra törekszik, hogy Franciaországot gazdagítsa ezáltal." *(A velencei követ jelentése Colbert gazdaságpolitikájáról)*

„A hollandok iparcikkeket szállítanak nekünk, hogy cserébe a szükséges nyersanyagokat megkapják tőlünk. Ehelyett nálunk is manufaktúrákat kell felállítani, hogy ne csak a saját szükségleteinket elégítsék ki, hanem kivitelre is termeljenek. Ezzel pénz áramlana be az országba, ami a kereskedelem legfőbb, sőt egyetlen célja (…) A nagyobb mennyiségű készpénz mellett az is a manufaktúrák előnye lesz, hogy egymillió munkanélküli keresheti általuk a kenyerét. Továbbá a hajókon és a kikötőkben számosan találhatnak munkát. A hajók számának növelése hasonlóan emeli az állam nagyságát és erejét. Ezek azok a célok, amelyekre a népét szerető, jóérzésű királynak törekednie kell." *(Colbert előterjesztése a királynak, 1664)*

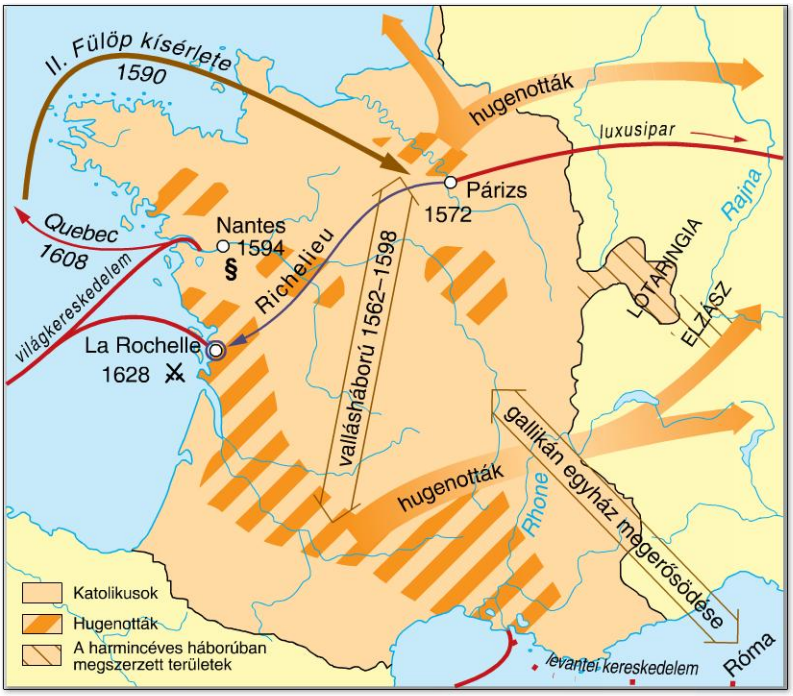
Erőfeszítéseket kell tenni arra, hogy Le Havre-ban legyenek hajók, amelyek képesek árut szállítani [spanyol] Galíciába, Portugáliába és Spanyolországba, s biztosítani kell őket, hogy a király hadihajókat fog adni elkísérésükre. Fontolóra kell venni Derier és Gelet intendáns urakkal együtt azt is, hogyan lehetne könnyen hajózhatóvá tenni a Scarpe folyót, megteremteni a hajózást Douai-tól Lilleig, s alkalmassá tenni a kocsiutakat a szállítás megkönnyítésére." *(Colbert utasítása, 1667)*

14

Röviden fogalmazza meg, mit tekintett alapvető célnak Colbert! Határozza meg, melyik gazdasági iskola elveihez kapcsolhatók Colbert intézkedései! Határozza meg, mely módon vett részt az állam a gazdasági életben! [F]

15

16

17 Franciaország a XVI–XVII. században

18 Milyen kérdésekkel fonódott össze a katolikus–hugenotta ellenétét? Milyen gazdasági hatásai voltak a hugenották kiüldözésének? Mely területekkel kereskedett Franciaország? Jellemezze az ország egyes térségeinek jellemzőit (a térség jelentősége, jellegzetes árucikkei, hatása a francia gazdaságra stb.)! [F]

X.	lovagi hadviselés	vezető réteg
XI.		önmagukat fegyverezik fel
XII.		fegyelmezetlen
XIII.		időlegesen használható
XIV.	zsoldos-hadsereg	az állam számára nem költséges
XV.		különböző rétegekből
XVI.		önmagukat fegyverezik fel
XVII.	reguláris hadsereg	fegyelmezetlen
		időlegesen, de bármikor használható
		az állam számára jelentősen költséges
		alsóbb rétegekből
		felszerelést kap
		fegyelmezett
		folyamatosan használható
		jelentős költséget igényel

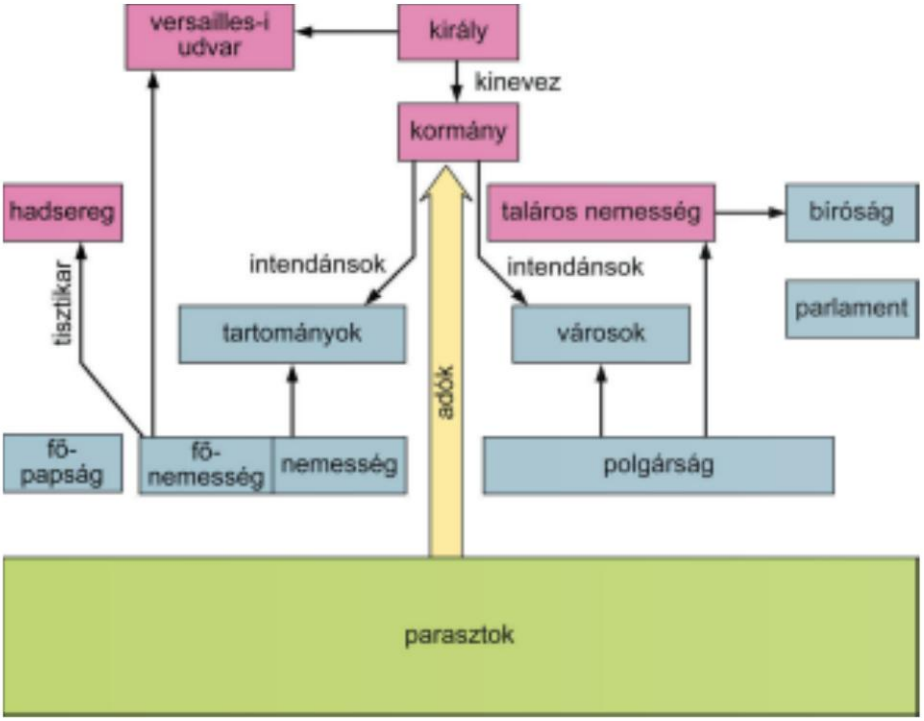
A hadseregek változása Nyugat- és Közép-Európában

Gyűjtse össze, hogy milyen típusú hadseregek követték egymást Európában a középkor kezdete óta! Milyen kapcsolat figyelhető meg egy állam hadserege és társadalmi-gazdasági viszonyai között? [F]

19 Vauban [voban] márki erődítési rendszere. Vauban (1633–1707) francia hadmérnök megújította az erődépítési technikát

Miért volt szüksége XIV. Lajos korában új erődökre Franciaországnak? A rajz alapján fogalmazza meg az újításokat! [F]

A francia abszolutizmus felépítése

Nézőpontok

20 Az abszolutizmusok – mint láttuk – minden országban különbözőképpen jöttek létre, és nem egyformán tudták kisajátítani a hatalmat. Mégis az abszolutizmus meghatározásában a korlátlan hatalom kifejezést alkalmazzuk. Ugyanakkor az eddigiek alapján is látjuk, hogy az abszolút hatalom a hadsereg kiépítése mellett még szerény államapparátussal rendelkezett, és az élet számos területét nem ellenőrizte.

Tárja fel az ábra segítségével mely területek és milyen mértékben álltak az abszolút uralkodó ellenőrzése alatt, s melyek rendelkeztek még Franciaországban is bizonyos önállósággal! Vesse össze az abszolút és a despotikus uralkodók hatalmát és lehetőségeit! [SZ]

Hasonlítsa össze a spanyol, az angol és a francia uralkodók viszonyát a rendekkel és az egyházzal! Elemezze, milyen hatással volt az abszolút hatalom ezekben az országokban a gazdasági, társadalmi és kulturális fejlődésre! [Í]

28. A Német-római Birodalom és a Habsburgok dunai monarchiája

AZ OSZTRÁK HABSBURGOK A Habsburg-ház a XVI. században már évszázadok óta birtokolta Ausztriát, és a **német-római császári cím** többnyire a családon belül öröklődött. V. Károly öccse, **I. Ferdinánd** 1526-ban – korábbi házassági szerződés révén – megszerezte a **cseh és a magyar koronát**. A magyar koronával azonban **a török elleni védekezés terhe** is a Habsburgokra szállt. Magyarország egész területét nem tudták megvédeni, de – nem kis anyagi áldozat árán – megállították a török előretörést, és tartós védekezésre rendezkedtek be.

V. Károly lemondása után a Habsburg-ház kettészakadt: II. Fülöp, **a spanyol ág** alapítója örökölte a nagyobb és gazdagabb részt (a spanyol, az itáliai, a németalföldi területek, valamint a gyarmatok). I. Ferdinánd és az **osztrák ág** a dunai országok és a német-római császári cím birtokába jutott.

I. Ferdinánd (1526–1564) egy birodalomnak alig nevezhető országegyüttest örökölt: minden országában, tartományában virágkorát élte a rendiség, és a királyi hatalom tekintélye a mélypontra jutott. Ferdinánd és utódai **igyekeztek egységes birodalommá szervezni országaikat, és növelni a királyi hatalom szerepét.** Ferdinánd az egész birodalomban hatalommal rendelkező **központi hivatalokat** hozott létre (Udvari Kancellária, Udvari Kamara, Udvari Haditanács). Az alacsony királyi bevételek (aminek oka részben a gazdaság fejletlensége) nem tették lehetővé erős állandó hadsereg fenntartását, így **a tartományok rendi különállása sértetlen maradt.** A XVI. században a Habsburgok a **rendi hatalommegosztás** szabályai szerint uralkodtak. Ugyanakkor sikerült egyben tartani középeurópai birodalmukat, sőt a török előrenyomulásnak is gátat szabtak.

A katolikus Habsburgok országaikban **támogatták az ellenreformációt,** mert – vallási meggyőződésük mellett – a központi hatalom erősítésének eszközét látták benne. Abszolutizmusra való törekvésükkel szemben **a rendek a reformációt** is fegyverül használták.

A HARMINCÉVES HÁBORÚ (1618–1648) A XVII. század „világháborújának" kitöréséhez többféle érdekellentét vezetett. Egyrészt szemben álltak egymással a Habsburgok és birodalmuk protestáns rendjei (pl. csehek, osztrákok, magyarok). Másrészt a Habsburgok és a Német-római Császárság protestáns fejedelmei. Harmadrészt a Habsburgok és a Német-római Császárság meggyengítésében érdekelt szomszédos hatalmak (Dánia, Svédország, Franciaország). **A háború alapvetően hatalmi ellentétek robbantották ki, de** szerepet játszottak a vallási ellentétek is, ezért – különösen az elején – **vallásháborúról is beszélhetünk. A** háborút **zsoldosseregek** vívták, melyek **iszonyatos pusztítást végeztek,** hiszen utánpótlás híján az általuk megszállt terület kirablásából fedezték szükségleteiket. A háború fő hadszíntere, Németország elveszítette lakosságának közel a felét.

A háború első, cseh szakaszában a csehek megtagadták az abszolutizmusra törekvő II. Ferdinánd megkoronázását (1618), és rendi kormányzást vezettek be. Egy német protestáns fejedelmet választottak meg cseh királynak. 1620-ban azonban a cseh rendek Prága közelében, Fehérhegynél vereséget szenvedtek a császári zsoldosoktól. Felszámolták a rendi intézményeket, a protestantizmust, és **Csehország a Habsburgok örökös tartományává vált.**

A második szakaszban a dán király avatkozott be a protestáns német fejedelmek oldalán. A dán szakasz ismét a Habsburgok győzelmét hozta, jórészt a zseniális hadvezérnek, Wallensteinnek köszönhetően.

A háború harmadik, svéd szakaszában II. Gusztáv Adolf svéd király ért el sikereket parasztokból toborzott, reguláris hadseregével. A király azonban elesett egy csatában, s ezután úgy tűnt, a svédek is elveszítik a háborút.

Amikor a harcoló felek pénzügyileg már kimerültek, a háborúba bekapcsolódott Franciaország (negyedik, francia szakasz), amely Németország széttagoltságában volt érdekelt, és európai vezető szerepre (hegemóniára) törekedett. Richelieu – a hatalmi érdekekért félretéve a katolicizmus ügyét – a protestáns fejedelmek oldalán avatkozott be, és ez eldöntötte a háború kimenetelét. A Habsburgok békére kényszerültek. **A háborút lezáró vesztfáliai béke** (1648) megerősítette az augsburgi vallásbékét, biztosította a német fejedelmek önállóságát, s ezáltal **szentesítette a Német-római Birodalom széttagoltságát.** Franciaország újabb területeket ragadott el Németországtól (Svédország is jelentős területeket kapott).

Németországban a Habsburgok hatalma névlegessé vált. Ugyanakkor **a Habsburg Birodalomban a háború a rendek vereségével zárult.** Ausztriában és Csehországban **kiépülhetett az abszolutizmus,** amely biztosította a dunai monarchia nagyhatalmi helyzetét.

A SPANYOL ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ (1701–1714) A harmincéves háborút követően **XIV. Lajos Franciaországa folytatta az előretörést a Rajna mentén,** s ez szinte **folyamatos háborúskodás**hoz vezetett. Előfordult, hogy a Habsburgok dunai monarchiája kétfrontos háborúra kényszerült a franciák és a franciákkal szövetséges Oszmán Birodalom szorításában. **A XVII. század végére** azonban megerősödött a Habsburg abszolutizmus, megszervezték a reguláris hadsereget és kiűzték a meggyengült törököket Magyarországról. Ezáltal **a Habsburgok ereje megnövekedett,** s a franciák már nem számolhattak a török támogatással.

A Habsburg-dinasztia spanyol ágának kihalása után (1700), **mind XIV. Lajos, mind** az osztrák Habsburg Birodalom élén álló **I. Lipót** (1657–1705) **a saját jelöltjét kívánta a spanyol trónra ültetni. Spanyolország és Franciaország egyesülésének lehetősége,** a francia hegemónia veszélye **Angliát és Hollandiát a Habsburgok mellé állította.**

Ismét egész Európát lángba borító háború robbant ki: Spanyolország, spanyol Németalföld, a Német-római Birodalom és Észak-Itália földjén dúlt a harc. A Habsburgok számára nehézséget okozott, hogy Magyarországon kitört a Rákóczi-szabadságharc, amelyet XIV. Lajos természetesen támogatott.

A spanyol örökösödési háború kezdetén a francia seregek törtek előre a bajorokkal szövetségben. Ám **a höchstädti csatában** (höhstett, 1704) **az osztrák és angol csapatok győzelme** megfordította a hadi helyzetet. Hosszú, kiegyenlített küzdelem után **a franciák végül** kimerültek, és **döntő vereséget szenvedtek** (1709).

A háború ideje alatt elhunyt I. Lipót, majd fia I. József is. Így az egyetlen trónra ültethető Habsburg, Károly egyszerre lett a spanyol és az osztrák örökség várományosa. **A tengeri hatalmak** (Anglia és Hollandia) **nem akarták, hogy az osztrák és a spanyol birodalom egy kézbe kerüljön.** Emiatt a megszülető békékben (1713) **XIV. Lajos unokáját ismerték el spanyol királynak,** azzal a kikötéssel, hogy Spanyolországot nem egyesíthetik Franciaországgal. **Anglia** ugyanakkor **birtokba vette Gibraltárt** és a rabszolga-kereskedelem monopóliumát.

Az osztrák Habsburgok egy évvel később (1714) kötöttek békét a franciákkal. A spanyol örökségből **Ausztria megszerezte spanyol Németalföldet, Milánót és Nápolyt,** de Franciaországé maradt Elzász. A Napkirály röviddel élte túl álmai összeomlását, az európai francia hegemónia kudarcát.

ARCHÍVUM

AZ OSZTRÁK HABSBURGOK

I. Ferdinánd, az osztrák ág megalapítója

1 Gyűjtsük össze, hogy milyen események köthetők Ferdinánd nevéhez! Melyik az a térség számára fontos feladat, amelyet a Habsburgok birodalma jól-rosszul ellátott? Vitassuk meg, sikeres vagy sikertelen uralkodó volt-e Habsburg Ferdinánd! [GY]

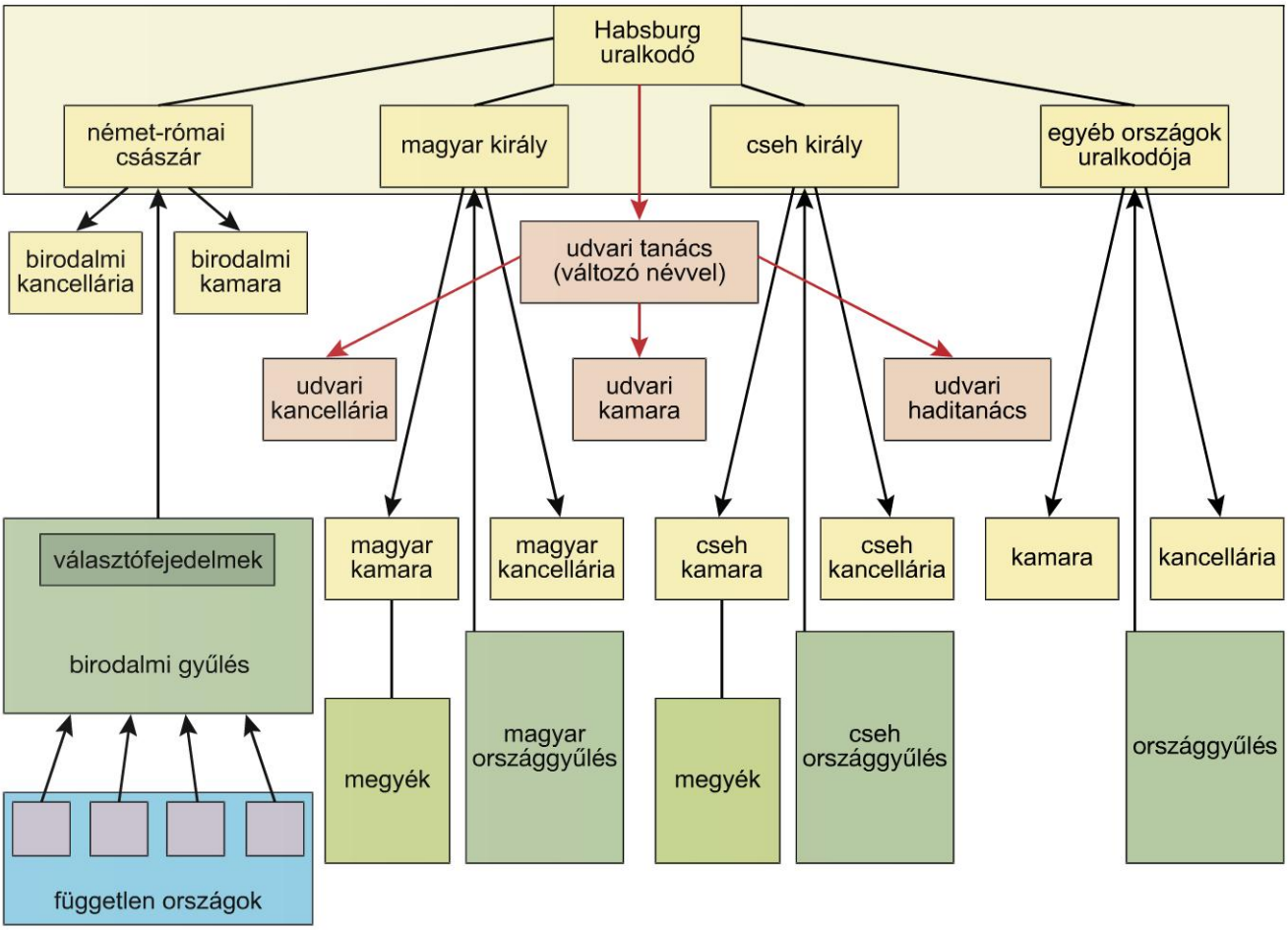

A Habsburgok dunai monarchiája a XVI–XVII. században

AZ OSZTRÁK HABSBURG-ÁG URALKODÓI
(AZ URALKODÓK SORSZÁMA ÉS URALKODÁSI ÉVE MAGYAR KIRÁLYKÉNT)

	Uralkodó	Rokonság az előző uralkodóval	Uralkodási idő
XVI. század	I. Ferdinánd		1526–1564
	I. Miksa	fia	1564–1576
	I. Rudolf	fia	1576–1608
XVII. század	II. Mátyás	öccse	1608–1619
	II. Ferdinánd	unokaöccse	1619–1637
	III. Ferdinánd	fia	1637–1657
	I. Lipót	fia	1657–1705
XVIII. század	I. József	fia	1705–1711
	III. Károly	öccse	1711–1740

2 Készítsen táblázatot a Habsburgok országairól és tartományairól! Tüntesse föl a táblázatban, hogy mikor, és milyen jogcímen szerezték meg a Habsburgok ezeket! Csoportosítsa a tartományokat a királyi hatalom helyzete (ereje) alapján! [F]

3 Jellemezze a táblázat alapján a Habsburgok közötti öröklési rendet! [F]

4

A Habsburgok dunai birodalmának felépítése

Milyen erőkkel álltak szemben országaikban a Habsburgok? Hogyan alakult a XVI. században Közép-Európában a rendek és a királyi hatalom viszonya? Milyen lépéseket tettek a Habsburg uralkodók az egységes birodalom kiépítése érdekében? Milyen eredményeket értek el? [F]

A HARMINCÉVES HÁBORÚ (1618–1648)

„A lovasok legelső tennivalója az volt, hogy istállóba kötötték a lovakat. Azután pedig valamennyinek megvolt a maga különleges munkája, s ezek mindegyike romlással és pusztulással volt egybekötve. Mert habár egyesek állatokat vágtak, forráztak, sütöttek, mintha vidám lakomára készülnének, mások ezalatt pincétől padlásig felforgatták a házat, még a félreeső hely sem volt előlük biztonságban (…) Némelyek a szénát meg a szalmát szurkálták át kardjukkal, mintha nem lett volna elég szúrni való juh és disznó; egyik-másik a tollat szórta ki a dunyhákból, hogy szalonnát, szárított húst és más holmit tömjön a helyébe, minthogy úgy jobban esnék rajta az alvás. Mások a kemencét döntötték be meg az ablakot verték ki, mintha örök nyarat hirdetnének; a réz- és cinedényt összevissza verték, az elgörbült, tönkrement darabokat pedig elcsomagolták; az ágyat, asztalt, széket, padot mind felégették, holott sok öl száraz fa állt az udvaron. Végül minden fazéknak és tálnak pusztulnia kellett, vagy azért, mert jobban szerették a sült ételt a főttnél, vagy mert csak egyetlen étkezésre készültek ezen a helyen.

Cselédlányunkat az istállóban oly módon traktálták, hogy onnan már ki sem tudott menni többé, amit még hírül adni is szégyen. A bérest gúzsba kötve a földre fektették, száját fával felpeckelték, hogy egy sajtár ronda trágyalevet öntöttek belé, amit ők svéd italnak neveztek. Ezzel kényszerítették, hogy egy járőrt elvezessen másvalahová, ahol embereket és jószágokat raboltak, és mind a mi udvarunkba hurcolták." *(A svéd zsoldosok tetteiről az eseményeket megszenvedő Grimmelhausen leírása, 1669)*

Sorolja fel, mely célok vezették a zsoldosokat! Magyarázza meg, milyen következményei lettek a zsoldosok dúlásainak az évtizedeken át húzódó háború során! [F]

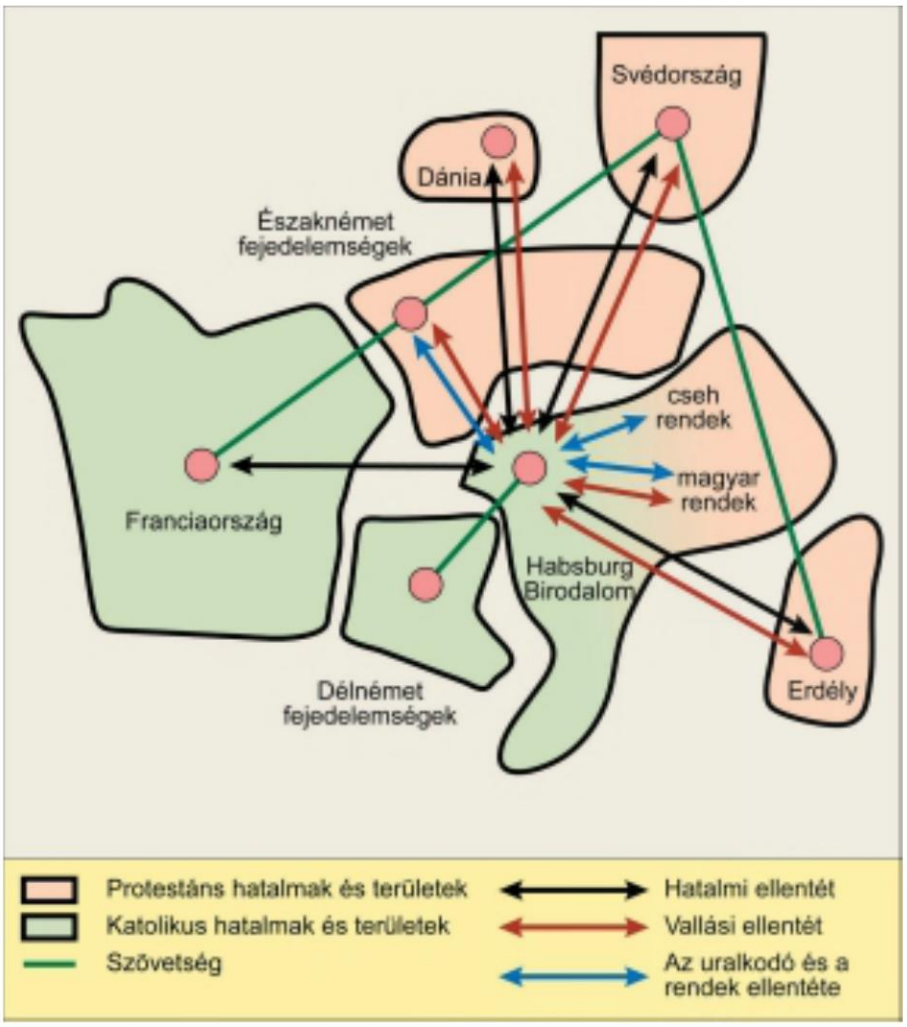

Zsoldosok garázdálkodása

5

Hasonlítsa össze a szöveg és a kép híradását a zsoldosok viselkedéséről! Mennyiben változtathatott a helyzeten a reguláris hadseregek megjelenése? [F]

6

7

8

Ellentétek és szövetségek a harmincéves háborúban

Gyűjtse össze az egymással szembenálló birodalmakat és más politikai erőket! Tárja fel a közöttük levő ellentéteket! Csoportosítsa ezeket az ellentéteket jellegük szerint! Ismertesse, hogy milyen alapon szerveződtek a szövetségek! [F]

„Legyen keresztény, egyetemes és örökös béke, igaz és őszinte barátság ő szent császári felsége, az osztrák ház összes szövetségesei és hívei, mindegyikük örökösei és utódai, főként pedig a katolikus király (a spanyol király), a birodalom választófejedelmei és rendjei között egyrészt; ő szent királyi felsége és a svéd királyság, szövetségesei és hívei, mindegyikük utódai és örökösei, főként pedig a legkeresztényibb király (a francia király), illetőleg a birodalom választófejedelmei, fejedelmei és rendjei között másfelől. (…)

VII. 1. Ő császári felsége, s a birodalom összes rendjei egybehangzó véleménye alapján jónak találtatott, hogy ugyanazt a jogot és kedvezést, amit a császári rendeletek, a vallásbéke, a jelen nyilvános megállapodás, valamint a hozzá tartozó kiegészítő rendelkezések a katolikus rendeknek és alattvalóiknak éppúgy, mint az Ágostai Hitvallás követőinek biztosítanak, azokra is kiterjesztik, akiket reformáltaknak neveznek (…)

VII. 2. [A birodalom fejedelmei] a birodalom ügyeit érintő minden tanácskozáson elvitathatatlan szavazati joggal rendelkeznek, különösen, ha törvényeket hoznak vagy értelmeznek, háborút üzennek, adót vetnek ki, katonaállítást, vagy beszállásolást rendelnek el. Továbbá, ha közérdekből a rendek birtokain várakat építtetnek, vagy a már meglevők őrségének megerősítéséről tárgyalnak. Ha béke, vagy szövetség kötéséről, vagy más ezekhez hasonló ügyről van szó. Ilyen és más ezekhez hasonló ügyek tárgyalásra és döntésre ne kerüljenek a birodalom összes rendjei szabad gyűlésének hozzájárulása és véleményének meghallgatása nélkül. Mindenekfelett pedig a bi-

A háború hatása Németország népességére

Hogyan hatott a háború a népesség alakulására? Alapvetően mi volt az oka a változásnak? [F]

rodalom összes rendjeinek szabadon és mindörökké jogában álljon egymás között és az idegenekkel védelmük és biztonságuk érdekében szövetségeket kötni, feltéve, ha ezek a szövetségek nem irányulnak sem a császár, sem a birodalom ellen, sem a közbéke, sem pedig főként ezen megállapodás ellen, valamint, ha nincs bennük olyan dolog, ami azon esküvel ellentétben állana, amely mindegyiküket a császárhoz és a birodalomhoz fűzi." *(Az osnabrücki békeszerződés cikkelyeiből, 1648)*

Miként szabályozta a béke a császár és a fejedelmek viszonyát! Mennyiben érvényesül ebben a szomszédos államok, Svédország és Franciaország érdeke? Vesse össze a protestánsokra vonatkozó rendelkezéseket az augsburgi vallásbékével! [F] 9

A SPANYOL ÖRÖKÖSÖDÉSI HÁBORÚ (1701–1714)

„Minthogy a legdicsőbb emlékezetű II. Károly, Spanyolország királya nemrégiben gyermekek hátrahagyása nélkül halt meg, s ő császári felsége [I. Lipót] kijelentette, hogy az elhunyt király utáni trónöröklés, az ő országai és tartományai törvényesen saját dicső uralkodóházát illetik meg, a legkeresztényibb király [XIV. Lajos] pedig ugyanazon trónöröklést unokája: az angers-i herceg [V. Fülöp] számára igyekezvén megszerezni, azzal az érvvel hozakodott elő, hogy a hercegnek ehhez való joga az elhalálozott királynak valamiféle végrendeletéből származik, és az imént említett herceg számára meg is kaparintotta az egész örökség, vagyis a spanyol monarchia birtoklását, megvalósította azt, hogy Franciaország és Spanyolország olyan szorosan egyesüljenek és összeolvadjanak, hogy ezután már csakis egyetlen országnak lehessen őket tekinteni, úgyannyira, hogy ha ellenintézkedésekre nem kerülne sor, máris eléggé nyilvánvaló lett az hogy, ő császári felségének fel kell hagynia minden reménnyel igényének bármikori teljesítéséről, a Szent Római Birodalom pedig elvesztené az itáliai és a spanyol-belgiumi hűbéres tartományokhoz való jogát, az angol és a holland hatalmaknak a földközi-tengeri, valamint az Indiákra és másfelé irányuló szabad hajózása és kereskedelme végképp semmivé válnék; Hollandia elvesztené azt a biztonságát, ami eddig megvolt neki a közte és Franciaország közt fekvő spanyol-belga (…) tartományok által; végül pedig az ennyire egyesült franciák és spanyolok rövid idő alatt mindenki más számára annyira veszedelmesek lennének, hogy rövidesen kivívhatnák a maguk számára az egész Európa feletti uralmat. (…)

1. Legyen és maradjon érvényben ő szent császári felsége, továbbá Nagy-Britannia szent királyi felsége, valamint Hollandia rendjei között állandó, örökös és sérthetetlen barátság és kölcsönös kapcsolat, s legyen köteles egyikük a másikuk érdekeit előmozdítani, a bajokat és ártalmakat pedig képességük szerint elhárítani (…)

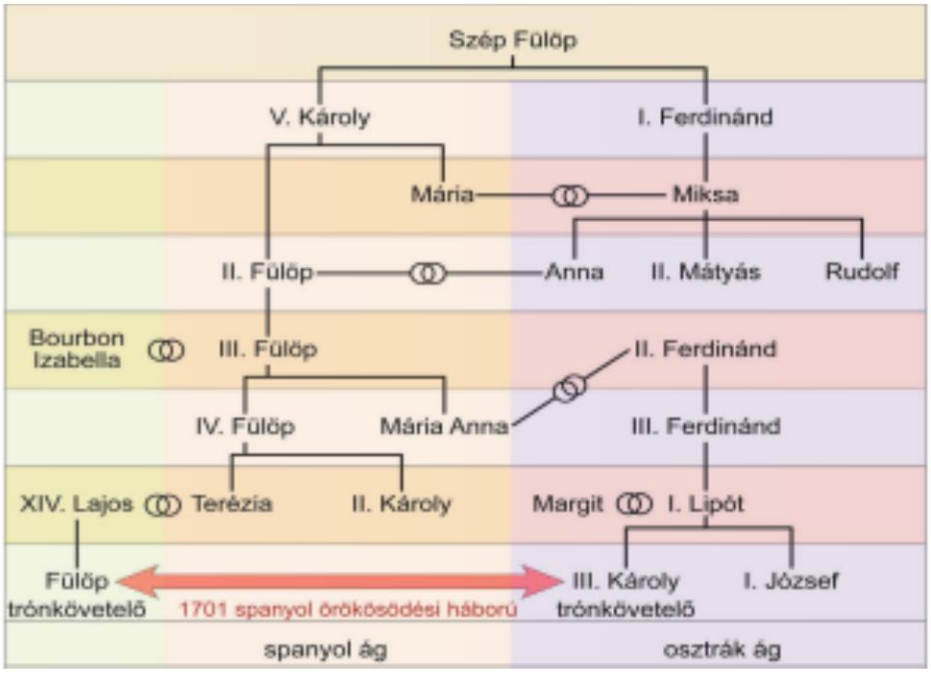
10. Minthogy pedig azokon a területeken, melyeket a szövetségesek – úgy remélik – el fognak foglalni, bizonyos vallási viták keletkezhetnek, a vallásgyakorlat dolgában is külön meg fognak egyezni a fentebb említett időben." *(A dunai Habsburg Birodalom, Nagy-Britannia és Hollandia szövetsége, 1701)*

Készítse el a szerződés alapján a szövetségben részt vevők listáját! Magyarázza meg, mely érdekek hívták létre a szövetséget! Foglalja mindezt táblázatba! [Í]

Savoyai Jenő (1665–1736). Az alacsony és vézna Jenő herceg felajánlotta szolgálatait XIV. Lajosnak, ám az külső adottságai miatt durván visszautasította. A herceg ezután Lipót császár szolgálatába állt, s a Habsburg uralkodó legtehetségesebb hadvezérévé vált. Elérte a birodalom legmagasabb katonai méltóságát: az Udvari Haditanács elnöke lett 10 11

Milyen hagyományok és szokások alapján döntött Lajos? Milyen változások tették lehetővé, hogy Jenő herceg sikeres hadvezérré válhasson? [F]

A spanyol trón öröklése

Milyen jogalapja volt a Habsburgoknak, s milyen a Bourbonoknak a spanyol trón öröklésére? Mi jellemezte a kor dinasztikus kapcsolatait? [F] 12

Nézőpontok

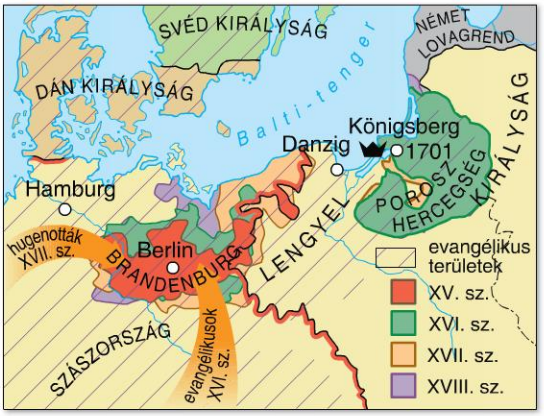
Poroszországot a Hohenzollern-dinasztia hozta létre, s tette nagyhatalommá. A kis német fejedelemség urai a XV. századtól – a többi fejedelemséghez hasonlóan – újabb területek megszerzésére törekedtek. A Hohenzollerek a XVI. században a reformáció révén megszűnő, s világi állammá váló Német Lovagrend területének, Brandenburgnak a megszerzése után emelkedtek ki. Vallási toleranciájukról voltak nevezetesek (erről Locke beszámolójában már olvashattunk). A Német-római Birodalomban általuk birtokolt számtalan területen lutheránusok, kálvinisták és katolikusok éltek. Vallási türelmüknek köszönhették, hogy az üldözött hugenották közül sokan menekültek Poroszországba. A hugenották szerepet játszottak az ipar és az oktatás fellendítésében, de több család nemzedékeken át a porosz hadsereg tisztikarában szolgált.

A Hohenzollerek a harmincéves háborúban a svéd hódítókkal szemben értek el részleges eredményeket a Habsburgok támogatásával. A spanyol örökösödési háborúban szintén a Habsburgok oldalán vettek részt a franciák ellen, s így biztosították a porosz uralkodók maguknak a királyi cím megszerzését (1701).

A spanyol örökösödési háború menete

13 Vegye számba a két szövetséges tábort! Jellemezze az erőviszonyokat a háború különböző időpontjaiban! Ismertesse a békekötések utáni területi változásokat! [F]

A Porosz Királyság kialakulása

14 Mely eseményeket kihasználva növelték a porosz uralkodók országuk területeit! Elemezze a felekezeti viszonyokat és a vallásháborúk hatását a toleráns Poroszországra! [F]

„Ő királyi felségének Poroszország (…) királyának kegyelmesen kibocsátott legújabb hadi törvénycikke az altisztek és közkatonák számára a gyalogságnál és a dragonyosoknál csakúgy, mint a lovasságnál és a tüzérségnél.

1. Minden katona és bárki, aki az ezredeknél (…) szolgál, keresztényi és istenfélő életet éljen, tartózkodjék a kicsapongó és megbotránkoztató megnyilvánulásoktól (…) Isten szent nevének és szentségeinek szidalmakkal és esküdözésekkel való gyalázásától börtön, karóba húzás, vesszőfutás és más büntetések terhe mellett (…)

7. Amelyik katona azonban a főtisztek vagy esetleg az altisztek hivatali parancsának ellenszegül – puszta szavakkal, vagy okoskodik –, azt a sértett fél pozíciója szerint és a körülményeknek megfelelően harmincszori vesszőfutásra kell ítélni. Aki pedig kardját is előrántja, vagy más fegyverhez folyamodik, azt le kell lőni.

10. A szerencsejáték (…) vesszőzés terhe mellett tilos. (…)

18. Azt a katonát, történjen csatában, csatározások, rohamok alkalmával, vagy bármely más esetben, az ellenséggel szemben először a menekülést választja és posztját (…) elhagyja, (…) irgalom nélkül halálra kell ítélni (…)

34. Ha pedig a zsold vagy a kenyér nem érkezne meg időben, ő királyi felségének katonái akkor is készségesen teljesítsék szolgálatukat, (…)" *(Frigyes Vilmos porosz király katonai szabályzata, 1713)*

Csoportosítsuk, hogy katonák és a hadsereg életének mely területeit szabályozza a rendelkezés! Tárjuk fel, mi volt az alapvető cél, s elsősorban minek a révén, s azt milyen eszközökkel kívánták megvalósítani! [F]

15 Alkossunk képet a porosz hadseregről! Tárjuk fel, milyen jellegű hadsereggé kívánták átalakítani a rendszabályok segítségével! Állapítsuk meg, hogy az ilyen típusú francia, angol stb. hadseregek szabályzata mennyiben térhetett el a porosztól! [SZ]

29. Változások Európa középső és keleti felén a XVI–XVII. században

A CENTRUMTÓL KELETRE A nagy földrajzi felfedezéseket követően Európa középső és keleti területei fokozott mértékben kapcsolódtak be a kereskedelembe, élelmiszer- és nyersanyagszállításaikkal. Ez anyagi haszonnal járt, ugyanakkor a tőkés vállalkozások itt nem tudtak kibontakozni, s az ipar nem fejlődött. (A városok fejletlensége miatt a céhes ipar sem volt erős.) Az alapvető társadalmi és gazdasági viszonyok változatlanok maradtak. A térség lemaradt a gazdasági és társadalmi fejlődés központjává (centrumává) váló Nyugat-Európától. Peremterületté (perifériává) vált, amely a „centrum" élelmiszer- és nyersanyagellátója, illetve iparcikkeinek fogyasztópiaca lett.

LENGYELORSZÁG HANYATLÁSA Lengyelországban a növekvő **Nyugatra történő élelmiszer- és nyersanyagszállítások első számú haszonélvezője az erős rendi jogokkal rendelkező nemesség volt.** Az árutermelésbe bekapcsolódó birtokosok úgy jutottak több területhez, hogy a közös földek, sőt részben a jobbágytelkek rovására **megnövelték majorságaikat** (saját kezelésű birtokaikat). **Az eladásokból származó pénzt** azonban **nem fektették be,** nem fordították birtokaik korszerűsítésére, hanem inkább felélték. Földjeiket **bérmunka helyett** a jobbágyaikkal műveltették meg: emelték a **robotmunka** mennyiségét. A mezőgazdaságban felhalmozott pénzek jómódot teremtettek a lengyel nemesség számára, de nem indították el ezt a réteget a polgárosodás útján.

A nemesi árutermelés így **a jobbágyi kötöttségek megszilárdulásához** vezetett, mivel **a** robotterhek elől menekülni akaró **jobbágyságot megfosztották a szabad költözés jogától** (örökös jobbágyság).

A mezőgazdasági árutermelésből meggazdagodó **fő- és köznemesség tovább erősödött a királyi hatalommal szemben.** A Jagelló-ház kihalása után (1572) **kiszélesítették a rendek alkotmányos jogait:** szabadon választhattak királyt, az uralkodó rendszeresen összehívta országgyűlést és a rendek határozhatták meg az adók mennyiségét.

A rendek **Báthori István** erdélyi fejedelmet választották meg királynak (1575–1586). Az erős kezű Báthori együtt tudott működni a rendekkel, s visszaverte a Baltikumban támadó oroszokat.

A XVII. században a rendi jogok további bővítése anarchikus viszonyokhoz vezetett. Az állam és a törvényhozás működését leginkább a szabad vétó (liberum veto) jogának felújítása **akadályozta.** E jog értelmében törvényt csak az országgyűlésen részt vevő összes nemes egyetértésével lehetett elfogadni. Bármelyik nemes megvétózhatta a törvényjavaslatokat.

A nagy területű országot mindinkább a nemesség **belső harc**ai kötötték le. Ezekbe sokszor **beavatkoztak az abszolút hatalmat kiépítő szomszédok:** Svédország, Oroszország, Ausztria és Poroszország. A század második felében már jelentős lengyel területek kerültek orosz fennhatóság alá.

OROSZORSZÁG NAGYHATALOMMÁ VÁLÁSA **IV. Iván** (1533–1584) a szolgálati birtokok rendszerére támaszkodva **tovább erősítette a központi hatalma**t. Kíméletlenül **fellépett az ősi nemesi birtokosok** (bojárok) **ellen.** Az ország belső területein fekvő földjeiket elvette, és a szolgáló nemeseknek adta. Kegyetlen despotikus hatalmát gyakori kivégzések, önkényeskedések jelezték. **Felvette a császári (cári) címet** (1547), ami kifejezte, hogy hatalmi és vallási téren is Bizánc örökösének tekinti birodalmát. **Kijáratot akart szerezni a Balti-tengerhez,** ám hódításait Báthori István a svédekkel és a dánokkal szövetkezve visszaverte. A tatárokat legyőzve a birodalomhoz csatolta Kazanyt, majd Asztrahányt. Ezzel Oroszország **megszerezte a Volga medencéjét,** területe megkétszereződött. Megindult a kegyetlen elnyomásban élő orosz földművesek menekülése az újonnan elfoglalt pusztákra. E folyamat eredményeként vált Oroszország hatalmas területű és népességű birodalommá.

Az Iván halálát követő zavaros belső viszonyokon a **Romanov-dinasztia** lett úrrá (1613). Folytatódott a terjeszkedés Ukrajnában és Szibériában. **I. (Nagy) Péter** (1689–1725) **felismerte, hogy Oroszország hatalmát csak a nyugat-európai minták átvételével biztosíthatja.** Kíméletlen módszerekkel, a hagyományokat figyelmen kívül hagyva látott hozzá az ország átalakításához. **Külföldi mesteremberek**et hívott az országba, **manufaktúrák**at alapított (ezek egy részében a jobbágyok robottal dolgoztak), **erős flotta és korszerű hadsereg** fejlesztésébe fogott. Despotaként nem érdekelte, hogy alattvalói egyetértenek-e célkitűzéseivel. A bojárokat is engedelmességre kényszerítette. A nemesek és a kishivatalnokok gyermekeit oktatásra kötelezte. Reformjai eredményeként az orosz nemesség szokásaiban, öltözködésben hasonlítani kezdett a nyugatihoz. Még jobban elmélyült a szakadék a francias műveltségű vezető réteg és az ország többségét alkotó jobbágyság között.

Péter külpolitikájának egyik **célja volt, hogy** Oroszország számára **fagymentes, egész évben használható kikötőket szerezzen.** Ennek érdekében nem riadt vissza a hódítástól, idegen népek leigázásától. A dél felé irányuló hadjáratokkal az **orosz–török háborúk hosszú sorát indította el.** Nem sok eredményt ért el, így végső célja, a földközi-tengeri kijáratot jelentő tengerszorosok (Boszporusz és a Dardanellák) meghódítása halálakor még igen távolinak tűnt.

A fontos balti-tengeri kereskedelmi útvonaltól a XVII. században Svédország zárta el Oroszországot. **A** balti térségben hegemóniát kialakító **svédeket az északi háborúban** (1700–1721) **győzte le. Ez tette lehetővé, hogy** a Néva torkolatában **megalapítsa** és forgalmas kikötővé fejlessze **Szentpétervárt** (1703).

AZ OSZMÁN BIRODALOM FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA Az Oszmán Birodalom a XVI. század elején Mezopotámia, Szíria és Egyiptom elfoglalásával

megkétszerezte területét. Mekka megszerzése után a szultánok felvehették a kalifa címet. A terjeszkedés révén megvámolhatták a levantei kereskedelmet, és nőtt a kiosztható szpáhi birtokok mennyisége, így **a birodalom gazdaságilag és katonailag is rendkívüli mértékben megerősödött.**

A fénykort **I. (Törvényhozó) Szulejmán** uralkodása (1520–1566) jelentette. A szultán az európai hatalmi harcokba beavatkozva **meghódította Magyarország középső részét.** Ezután másfél évszázadon át magyar földön ütközött meg a török és a Habsburg Birodalom. A magyarországi védekezést megkönnyítette, hogy a törökök gyakran kétfrontos háborúra kényszerültek: **keleten folyamatos harcban álltak a perzsákkal.**

A levantei kereskedelem hanyatlásával a török állam jövedelmei is csökkentek. Az Európával folytatott kereskedelem átalakult, az Oszmán Birodalom a Nyugat nyersanyagszállítójává, és késztermékeinek piacává vált. A nemesfémek kiáramlottak a birodalomból. A törökök **kereskedelmi kedvezményeket adtak** először a franciáknak, majd a velenceieknek és az angoloknak. A kereskedelemben végül **a franciák szerezték meg a vezető szerepet.** A török despotizmus (pl. magánföldtulajdon hiánya) akadályozta a gazdasági fejlődést, így a fejlődő Európához képest a birodalom egyre gyengült.

A XVI. század második felében lezárultak a hódítások (1571, Lepanto). **A terjeszkedés megakadása alapjaiban rengette meg a birodalmat:** az új földek hiánya és az elmaradt zsákmány miatt a hadsereg és az államszervezet már nem működött olajozottan. A gazdasági válság következményei a hadseregben is jelentkeztek: nem fizették a zsoldot, lazult a fegyelem. A válságon átmenetileg az albán származású Köprülü Mehmed nagyvezír kegyetlen módszerekkel lett úrrá (megszilárdította a fegyelmet, helyreállította a szolgálati birtokok rendszerét). A hanyatlás folyamatát azonban nem tudta megállítani. **A Habsburgok a XVII. század végén felszabadították Magyarországot.** Az Oszmán Birodalom helyzetét súlyosbította, hogy ekkor már nemcsak a Habsburgokkal, hanem **Oroszország hódító törekvéseivel** is szembe kellett nézne. **A birodalom** egyre inkább csak védekezni tudott, s lassan **elvesztette nagyhatalmi helyzetét.**

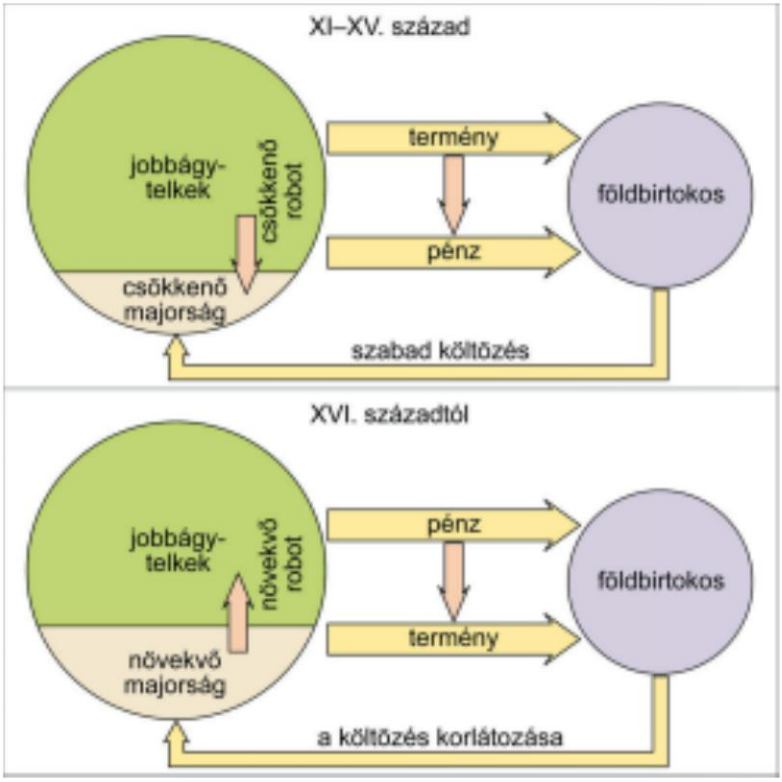
ARCHÍVUM

LENGYELORSZÁG HANYATLÁSA

„A plebejus fiatalság szabadosságáról, valamint a birtokok elnéptelenedéséről tanácskozva elhatároztuk (…), hogy faluhelyről csak egy fiú hagyhassa el apját, ha szolgálni, de különösen, ha tanulni vagy mesterségre megy (…) Ha pedig távozni akar, meg kell szereznie a birtok urától az engedélyt és a bizonyítványt, amellyel mint felszabadított jobbágy az iparba vagy szolgálatba léphet (…) Minthogy számos laikus távozik aratás idején Szilézia és Poroszország területére, aminek következtében lengyel földön nem könnyű munkást vagy szolgálót találni, ezért elrendeljük, hogy mindezeket (…) büntetlenül tartóztassák fel, és adják át munkára a földbirtokosoknak (…) Elhatároztuk, hogy (…) polgárok és plebejusok nem vásárolhatnak (…) birtokot (…) örökös vagy zálogjogon.

[Elhatároztuk, hogy] az összes telepesek és jobbágyok, mind a mi, mind bármelyik rendhez tartozó alattvalóink falvaiban, akik azelőtt nem dolgoztak egy napot a héten nekünk vagy földesuruknak, kötelesek minden telek után egy napot dolgozni a héten." *(Lengyelországi törvények, 1496-ból és 1521-ből)*

Fogalmazza meg röviden, hogyan kívánják szabályozni a jobbágyok helyzetét! Magyarázza meg, mely gazdasági folyamat húzódik meg e törekvés mögött! Határozza meg, mely társadalmi csoport érdekeit fejezi ki a rendelkezések! [F]

1 2

A jobbágyság helyzetének változása Kelet-Közép-Európában a XVI. században

Fogalmazza meg, hogy melyek a változás alapvető jellemzői! Hogyan változott ezáltal a jobbágyok élete és jogi helyzete? Milyen folyamatok idézték elő a változást? Hogyan alakult a nemesség gazdasági helyzete a rendelkezések nyomán? [F]

3

Báthori István orosz küldöttséget fogad. Elődje, Valois Henrik kiszélesítette a rendek jogait, majd néhány hónapos uralkodás után Franciaországba menekült, és átvette a francia tróont. Az őt követő Báthori átmenetileg megszilárdította a királyi hatalmat

„1. A koronatanácsok, a Lengyel Korona és a litván nemzet s a koronához tartozó összes más államok lovagjai és mindennemű rendjei ezt biztosították maguknak. És mi úgy határoztunk, hogy örök jogul akarjuk, hogy a mi életünkben mi és az utánunk következő lengyel királyok (…) se ne nevezzünk ki, se ne válasszunk, sem bármilyen választást ne tétessünk semmi módon, semmiféle kitalált ürüggyel, hogy az állam királyát, utódunkat trónra ültessük. Ezt pedig azért, hogy mindig, örök időkig a mi halálunk és a mi utódaink halála után a király szabad választása megmaradjon az összes koronarendeknek. (…)

3. S a koronaügyekben, melyek a mi személyünket és a mi méltóságunkat fogják illetni, követségek idegen országba való küldetésére és külföldi követségek meghallgatására és elküldésére is, bármilyen hadsereg, avagy katonaság gyűjtésére vagy fogadására, mi és utódaink semmit kezdeni és cselekedni nem fogunk, mindkét nemzet koronatanácsának véleménye nélkül, a Szejmre [országgyűlés] tartozó ügyeket semmiben sem sértve. (…)

4. Háborút vagy általános felkelést nem fogunk kezdeni valamennyi rend Szejmjének engedélye nélkül, (…)

6. Gyakran előfordulhat az is, hogy oly sok szenátor közt az álláspontok, vélemények és vélekedések különbözők lehetnek, s nem minden ügyben megegyezők: ezáltal mi és utódaink, saját hatalmunkkal semmit ne döntsünk el, hanem a lehető legbuzgóbban igyekezzünk, hogy mindent egy véleményre hozhassunk, (…)" *(Henrik lengyel király törvényeiből, az ún. Henrik-féle cikkelyekből, 1573)*

Gyűjtse össze, hogy a rendek mely jogait erősítik meg a cikkelyek! Állapítsa meg, hogy a dokumentum szerint milyen szerepet tölt be a király Lengyelországban! Készítsen a forrás alapján vázlatrajzot a lengyel állam működéséről! A forrás mellett ehhez még milyen ismeretekre van szüksége? [Í]

Hogyan változott meg Lengyelország hatalmi helyzete a XVI–XVII. század során? Bizonyítsa válaszát! [SZ]

4

5

Lengyelország a XVI. és a XVII. században

6 IV. (Rettegett) Iván trónszéke

7 Milyen jellegű volt az orosz uralkodók hatalma? Mi korlátozta hatalmukat? [F]

OROSZORSZÁG NAGYHATALOMMÁ VÁLÁSA

„Meghallgattuk Felséged levelét, szeretett nővérünk, Erzsébet királynő. Kedves Nővérünk, rendelje el nagykereskedőinek és minden kereskedőemberének, hogy jöjjenek országainkba, minden kikötőnkbe. Holmogorba és Nyikolába és Kolába régebbi engedélyokiratunk alapján, amelyet számukra kibocsátottam, s ne legyen afelől kétségük, s rendelje el nagykereskedőinek, s minden kereskedőemberének, hogy óvatosan, hadihajók kíséretében hajózzanak, mert a dán király, aki dán királyi elődjeinek és saját magának velünk kötött egyezségét és feszületre tett esküjét megszegte, új bajt kever, amilyen még nem volt sohasem." *(IV. Iván levele I. Erzsébet angol királynőhöz)*

Határozza meg, kik és miért akarták megakadályozni az angol–orosz kereskedelmet! Sorolja fel, mik voltak a Hanza kereskedelem legfontosabb termékei! Jelölje be a térképen, mely útvonalat javasolta az uralkodó az angol kereskedőknek! [GY]

„A moszkvaiaknak semmilyen körülmények között nem engedik meg, hogy külföldre utazzanak, kivéve azokat, akiket a cár parancsára vagy kereskedés végett útlevéllel küldenek külföldre. És még abban az esetben is, amikor kereskedők üzleti ügyben utaznak külföldre, előkelő és tekintélyes személyeknek írásban hitelesített oklevelet kell kiállítaniuk, melyben biztosítékot adnak arra, hogy a külföldre utazó kereskedők áruikkal nem maradnak idegen földön, hanem visszatérnek. Ha pedig valaki, legyen az fejedelem, bojár, vagy bárki más, titokban, a cár tudta nélkül idegen országba menne vagy fiát, vagy testvérét oda küldené, hazaárulással vádolják meg, vagyonát és birtokait jobbágyaival együtt a cár javára elkobozzák. (…) Ha valaki fiát, testvérét vagy pedig unokaöccsét küldené külföldre, úgy őt megkínozzák, hogy kiszedjék belőle, miért küldte őket idegen földre, s vajon nem az-e a terve, hogy idegen seregeket küldet Moszkva ellen, hogy magának szerezze meg a hatalmat; avagy miféle más gazságot tervezett és ki bujtotta fel erre." *(Kotosinin feljegyzése, 1666–1667)*

8 Határozza meg a forrás alapján a cári hatalom jellegét! Vesse össze a nyugat-európai abszolutizmusokkal! [F]

9 Oroszország a XVI. és a XVII. században

10 Mely területeket hódította meg IV. Iván? Mi volt a hódítások célja? Mely célok vezették Nagy Pétert hódító háborúiban? Milyen etnikumú területeket hódított meg? Mi tette lehetővé sikereit? Elemezze, miért vált a XVI. századtól kedvezővé Oroszország politika-földrajzi fekvése! [F]

A volgai tatár állam fővárosának, Kazanynak a bevétele 1552-ben

Keresse meg Kazanyt a térképen! Mi volt a jelentősége a város elfoglalásának? Milyen eszközök biztosítottak az oroszok számára fölényt a tatárokkal szemben? Honnan származtak ezek az eszközök? [F]

11

Szentpétervár egy évszázaddal az alapítás után. A város képe a masírozó csapatokkal Péter szellemét idézi

Keresse meg Szentpétervárt a térképen! Miért itt, az ellenség torkában hozta létre új fővárosát az uralkodó? Az épületek és a katonák milyen törekvést jelképeznek? [F]

„És amennyiben külföldi Oroszhonba érkezik, híres és nálunk, Oroszhonban nem ismert kézművesség mestere, házat kell neki adni és helyiséget tíz ember oktatására vagy még nagyobbat is, és szigorú szerződést kell kötni vele, hogy ezeket a tanítványait szorgalmasan és előttük semmit sem titkolva tanítsa.

És amennyiben szorgalmasan fog tanítani, és amennyiben megtanítja őket mindarra, amit tud, akkor meg kell adni neki a szerződésben kikötött fizetséget és még jutalmat is azért, hogy a tanítást semmit el nem titkolva végezte, és tanítványait gyorsan megtanította a mesterségre, és haza kell engedni tengeren túlra becsülettel, hogy látva megjutalmaztatását, jöjjenek hozzánk más mesteremberek is, és mindenféle mesterséget terjesszenek Oroszhonban." *(Poroszkov: Könyv a szegénységről és a gazdagságról)*

Állapítsa meg milyen szerepet szánt Péter az idegen mestereknek! Magyarázza meg, hogyan viszonyulnak Péter módszerei a kívánt változások jellegéhez! [F]

12

13

Péter rendelete alapján levágják a bojárok szakállát. Aki ragaszkodott a hagyományos viselethez, annak adót kellett fizetnie

Miért nem tűrte Péter az orosz előkelők szakállviselését? Hasonlítsa össze a két kép által mutatott módszert! Melyik volt inkább jellemző Péterre? [F]

14

„Ami öltözködésüket illeti, a ruha, amelyet az oroszok általában viseltek, hosszú öltözékből állott, amely lábszáruk közepéig ért, oldalt ráncokba volt szedve, és külsőre kicsit különbözött a női szoknyáktól.

Ennek következtében a cár elhatározta ennek az öltözéknek megváltoztatását, és először kiadta a parancsot, hogy minden bojárja és az udvarhoz közel állók, akik tőle fizetést kaptak, kegyvesztés terhe mellett öltözzenek angol divat szerint, ezüsttel vagy arannyal kivarrt vékony posztókaftánba, anyagi helyzetüktől függően. Ezek után Moszkva valamennyi kapujára kifüggesztette ezt az angol posztómintát, és kihirdette, hogy mindenki [a városba árut és élelmiszereket hozó egyszerű parasztok kivételével] köteles magának ruhát varratni erre a mintára, és hogy mindenki, aki nem engedelmeskedik ennek a parancsnak, és a város kapuit hosszú kaftánban lépi át, köteles lesz (…) fizetni, vagy le kell térdelnie a város kapuinál, hogy elvágják a kaftánját, és olyan hosszú darabbal megrövidítsék, ami termetéhez mérve feleslegesnek mutatkozik, ha így térden áll." *(Perry angol kapitány feljegyzéseiből)*

Állapítsa meg miért tulajdonított Péter ilyen nagy jelentőséget a ruhaviseletnek! Határozza meg, milyen módszereket alkalmazott céljai megvalósítása érdekében! Tárja fel, milyen hatást válthattak ki a rendelkezések! [F]

15

Ábécéskönyv, melyből a nősülni vágyó nemes ifjak tanulhattak. Péter csak az írni-olvasni tudó nemeseknek engedélyezte a házasságkötést

Vitassuk meg e rendelet pozitív és negatív vonásait! [SZ]

Nézőpontok

16 17 18 19 20

Az Oszmán Birodalom gyors ütemben és szinte folyamatosan terjeszkedett a XVI. század közepéig. Ekkor – mint láttuk – a hódítások leálltak, majd lassú hanyatlás kezdődött. A folyamatnak számos oka volt (az európai fejlődés, a török rendszer stagnálása stb.), s nyilvánvalóan ezek összjátéka okozta a változásokat. A különböző tényezők között szerepe volt a földrajzi tényezőknek is, bár ezek jelentőségét a tudomány eltérően ítéli meg. Az ún. hatósugár-elmélet szerint a birodalom hanyatlásában jelentős szerepet játszott a földrajzi távolság.

Tárjuk fel közölt források alapján a hatósugár-elmélet lényegét! [F]

AZ OSZMÁN BIRODALOM FÉNYKORA ÉS HANYATLÁSA

„A janicsárok száma, akiket a császár állandóan az udvarában tart, tíz- vagy tizenkétezer. Ezek a legjobb emberei, akiket minden fegyver forgatására kioktatnak, és begyakorolnak: puskára, íjra, szablyára, dárdára stb. (…) Keresztény országokban, keresztény szülőktől született, rablással szerzett katonaság ez. Nincs senki az egész népben, aki szabadabb volna a janicsároknál. Senki nem szegülhet velük szembe, sem szóval, sem tettel. Zsoldjuk eleinte alacsony, de azután egészen heti nyolc akcséra növekszik, a császár háromhavonként fizeti őket. Mindegyiknek ruhát adat és nadrágot közönséges posztóból, hozzá két inget és gatyát is. Fegyverekkel is ellátja őket már szolgálatuk elején (…)" *(Hans Dernschwam Törökországi úti naplójából)*

Állapítsa meg, milyen jellegű haderőt képviseltek a janicsárok! Jellemezze a janicsárok helyzetét! Magyarázza meg, miért rejt veszélyeket a janicsárság a szultáni hatalomra nézve! [F]

„Később a csatától [Mohács] távolabb táborozó rabszolgakereskedőkhöz vittek, akik Macedóniába, ennek is Gallipoli nevű városába hurcoltak. (…)

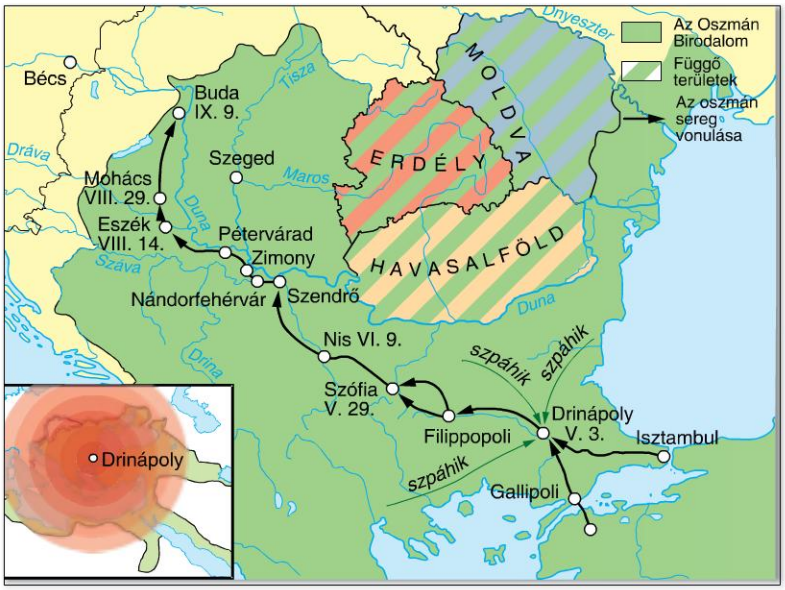
Miután – mint valami rossz pénzt – immár harmadszor kerültem vissza a rabszolgakereskedőkhöz, lehordtak haszontalanságomért, s azzal fenyegettek meg, hogy ha nem viselem magam jobban, étlen-szomjan börtönbe vetve fogok elpusztulni. Azt mondtam, rágalmakkal halmoztak el, holott derék szolgaként teljesítettem kötelességemet. (…)" *(Georgievics Bertalan: Egy fogoly útja Törökországban 1526–1539)*

Jellemezze a török gazdasági és társadalmi viszonyokat! [F]

Az Oszmán Birodalom a XVI–XVII. században

Mely hatalmak állták az útját az oszmánoknak a XVII. században? Jelölje be a térképre a birodalom XVII. századi területveszteségeit! Mikor és hol szenvedett először komolyabb katonai vereséget a birodalom? Mennyiben járultak hozza a gazdasági folyamatok az Oszmán Birodalom hanyatlásához? Mennyiben változott meg az Oszmán Birodalom politika-földrajzi helyzete a XVIII. század elejére? [F]

A TÖRÖK HADSEREG HATÓSUGARA

Viszonylat	Távolság (km)	Menetnap	Aktív harcok időtartama (nap)	Menet + harc időtartama (nap)
Isztambul–Nándorfehérvár	1000	60	60	120
Nándorfehérvár–Buda	460	31	30	60
Buda–Bécs	240	16	15	30
Összesen	1700	113		

Mennyiben függött össze a távolság és a végvárak ellenálló ereje? Következtessen a távolság és a hadjárat költségei közötti összefüggésre! [F]

A török haderő hatósugara

Jellemezze a török főerők felvonulását (hol gyülekeztek a csapatok, mennyi időbe telt a felvonulás a magyar területek ellen, milyen útvonalon haladtak stb.)! Milyen összefüggés van a hadjárat megszervezése és a szpáhirendszer között? Hogyan hatottak a térképről leolvasható stratégiai sajátosságok a szultáni politikára? [F]

30. Művelődés és életmód a kora újkorban

A TUDOMÁNYOK ÉS A VILÁGKÉP VÁLTOZÁSA A XV–XVII. századi változások és a tudományos eredmények hatására a korábban megkérdőjelezhetetlennek vélt igazságok meginogtak. A világkép megváltozásában **élen járt a csillagászat, a térképészet.** Ezek nélkül nem bontakozhattak volna ki a nagy földrajzi felfedezések.

Kopernikusz (1473–1543) lengyel csillagász a Föld (geocentrikus világkép) helyett **a Napot tekintette a világegyetem központjának** (heliocentrikus világkép). Művét kortársai alig ismerték, a későbbi csillagászok és fizikusok azonban számításokkal igazolták állításait. Az olasz Galileo **Galilei** (1564–1642) **kísérleteivel** (szabadesés, ingamozgás, bolygók mozgása) **bizonyította** Kopernikusz felfogását. Ezzel kihívta maga ellen az inkvizíciót, amely elgondolásai visszavonására kényszerítette. (Ennek ellenére szállóigévé vált mondása: „És mégis mozog a Föld!")

Kiemelkedő jelentőségű volt **az angol** Isaac **Newton** (1643–1727) [ájszek nyúton] munkássága. Newton **az általános tömegvonzás és a mechanika törvényeinek megalkotásával** nemcsak **értelmezett több korábbi felismerést** (pl. a bolygók mozgását), de matematikailag leírhatóvá tette a természet fontos jelenségeit (pl. mozgások). **A mechanika** (a testek mozgásával és egymásra hatásával foglalkozó tudomány) **egységes rendszerbe foglalásával óriási hatást gyakorolt a természettudományokra és a filozófiára.** A világ nagyot változott, a vallási ellentétek kora lezárulóban volt. Newton Angliában már szabadon fejthette ki gondolatait.

VÁLTOZÓ TÁRSADALOM- ÉS ÁLLAMKÉP A változó világban az állam szerepéről vallott nézetek is megváltoztak. **Machiavelli** (1469–1527) **a fejedelemi hatalom mindenhatóságát hirdette,** s az emberek kormányzásában a hideg számítást, az érdekek mérlegelését vélte célravezetőnek. Elvetette az erkölcsi megfontolásokat, és azt vallotta, hogy **a cél szentesíti az eszközt.** Más alapon, a hatalom isteni eredetére és katonai szempontokra hivatkozva indokolta a királyi hatalom korlátlanságát XIV. Lajos nevelője, Bossuet (bosszüe, 1627–1704)

A korszakban – akárcsak az ókorban Platón – **számos szerző próbálta meg leírni az ideális államot és társadalmat**. Kiemelkedik e munkák közül Morus Tamás (1477–1535) Utópiája (Seholnincs ország), Campanella (1568–1639) Napállama és Francis Bacon (békn, 1561–1626) Új Atlantisza. Ezekben **megvalósíthatatlan** álmokat (utópiákat) olvashatunk. Szerzőik, miközben egy-egy problémát orvosolni akartak (tulajdon, elosztás), olyan **merev rendszerek**et találtak ki, amelyek – a megfogalmazott cél ellenére – a **végletekig,** és sokszor embertelenül **korlátozták a szabadságot.**

Angliában és Hollandiában, ahol a gyors társadalmi és gazdasági változásokkal egy-két nemzedék alatt lehetővé vált a szabad vállalkozás és megszületett az ellenőrzött hatalom, a gondolkodók a kialakult viszonyok értelmezésére, javítására vállalkoztak.

A holland Hugo **Grotius** (gróciusz, 1583–1645) úgy vélte, hogy **a közösség tagjai lemondanak jogaik egy részéről** az együttélés kedvéért, ezzel mintegy szerződést kötnek egymással. Véleménye szerint a hatalom forrása a szerződést kötő emberek akarata.

Thomas **Hobbes** (hobz, 1588–1679) szerint **az államot az emberek társadalmi szerződéssel** hozták létre, **hogy legyőzzék a kezdetekre jellemző anarchiát** („mindenki harcát mindenki ellen"). Véleménye szerint az emberek önzők, akiket csak az érdekeik mozgatnak („ember az embernek farkasa"). Emiatt **legjobb az abszolút állam,** ahol a polgárok a hatalomra ruházzák jogaikat. Az állam joga eldönteni mi a jó, és mi a rossz, mi a különbség a vallás és a babona között. Ugyanakkor a hatalom megvédi az alattvalókat a támadásoktól és jogsérelmektől.

John **Locke** (lak, 1632–1704) – a dicsőséges forradalom Angliájában – államelméletében **az alkotmányos monarchiát állította példaképül.** Felfogása szerint **minden ember rendelkezik veleszületett természetes jogokkal, melyek egy részéről lemond** a társadalom működőképessége érdekében (társadalmi szerződés). Az államnak cserébe biztosítania kell az alapvető emberi jogokat (jog az élethez, a szabadsághoz és a tulajdonhoz) és azt, hogy a polgárok ellenőrizhessék a hatalmat. Ha az uralkodó a társadalmi szerződést semmibe veszi, a népnek jogában áll felbontani a szerződést, s elmozdítani őt.

Locke a szerződést nem tartotta kötelezőnek az egyénre nézve. Abban a korban még valóban lehetőség nyílt a „kilépésre" a társadalomból: az ember kivándorolhatott hazájából, vagy visszavonulhatott a természetbe. Így tett – igaz, nem önkéntesen – a kor híres regényének hőse, Robinson Crusoe.

ÚJ JELENSÉGEK A MINDENNAPOKBAN A kora újkor **rengeteg új kihívás**t jelentett: pl. felfedezték Amerikát, új növények jelentek meg, vallási ellentétek osztották meg az embereket, átalakulóban volt. a társadalom és a gazdaság. Mindezek a jelenségek azonban **kezdetben csak a fejlett területeken** voltak tapasztalhatók, és a korszak végére is csak Európa területének töredékét hatották át. A kontinens nagy részén a lakosság a korábbi életét élte, megpróbálta átvészelni a háborúk pusztításait, vagy a XVII. században az éghajlat lehűlésével („kis jégkorszak") beköszöntő újabb éhínségeket.

A fejlődés élére Nyugat-Európa (Anglia, Hollandia) került (centrum). Az iparosodó területeken **a jogi különbségek helyébe fokozatosan a vagyoniak léptek. Növekedni kezdtek a városok.** 1500-ban még csak négy 100 000 főnél népesebb város volt Európában, míg száz év múlva már tizenkettő. **Átalakulóban volt a városi élet.** Az építőanyagok közül a fa helyett előtérbe került a kő és a tégla. Egyre több helyen burkolták az utakat és a járdákat. Elterjedt a kémények építése, melyekkel a fűtés nagyobb meleget adott és biztonságosabbá vált.

Az ókor óta letűnt **várostervezés** ismét előtérbe került, melyet a városok gyors növekedése kényszerített

ki. A zegzugos utakat néhol átvágták, az óvárosokban egész városnegyedeket bontottak le. Ezt a nagyobb katasztrófák (pl. a londoni tűzvész) is elősegítették, miután a városfalak továbbra is szűkre szabták a teret.

A nyomtatás és a papíripar fejlődésével jelentős mértékben **emelkedett a kiadott könyvek és újságok száma.** A művelődés és a szórakozás összefonódott, **kávéházak** nyíltak, egyre több színház működött. Az új jelenségek előnyeit leginkább a felső, és részben a középrétegek élvezhették.

A tisztálkodás (higiénia) szerepét a tudomány is csak részben ismerte fel, a megvalósítás feltételei pedig még hiányoztak. Az emberek továbbra is ritkán tisztálkodtak, a városokat szenny borította el. **A népességet éhínségek és járványok tizedelték;** a lakosság fele továbbra sem érte meg a felnőtt kort.

A korszak azért is sajátos, mert sok változás (pl. a környezet átalakítása, a hadsereg megújulása, az erős állam kiépülése) éppen csak elkezdődött ekkor, és a következő században vált jellemzővé.

ARCHÍVUM

Kopernikusz (1473–1543) lengyel csillagász világképe

Mi az alapvetően új Kopernikusz világképében? [F]

1 2 3 4

A TUDOMÁNYOK ÉS A VILÁGKÉP VÁLTOZÁSA

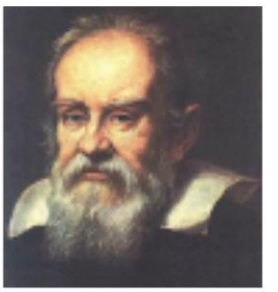
„Akik elmélyedtek a tudományokban, vagy empirikusok voltak, vagy dogmatikusok. Az empirikusok egyre csak gyűjtenek, mint a hangya, és felélik, amit gyűjtöttek: a racionalisták önmagukból szőnek fonalat, akár a pók. Pedig a méh választja kettejük között a helyes utat, mert a kert és mező virágaiból hordja össze anyagát, de saját képességeinek megfelelően alakítja át és rendezi el. Ehhez hasonlít a filozófus műhelye is, ha jól van berendezve: nem csupán és nem is elsősorban az elme erejére támaszkodik, de a természettudomány és a mechanikai kísérletek anyagát sem raktározza el teljes egészében emlékezetébe, hanem értelmével feldolgozza és rendszerezi. A kísérleti és értelmi adottságok (eddig hiányzó) szorosabb és szilárdabb egységére kell tehát reményeinket alapítanunk." *(Francis Bacon: Novum Organum)*

Sorolja fel, melyek a tudományos megismerés alapvető útjai a korszakban! Határozzák meg a szöveg segítségével az empirikus és a racionális megközelítés lényegét! Magyarázza meg, miben látja Bacon az empirikusok és a racionalisták hibáit! [F]

Rembradt (1606–1669)
Anatómialecke

Milyen változást figyelhetünk meg az orvostudomány fejlődésében? Alkossunk képet a korabeli higiénés viszonyokról! [F]

Galileo Galilei olasz csillagász. Művében Kopernikusz felfogását átvéve népszerűsítette a napközpontú felfogást. Hiába próbálta az új gondolatokat vita formájában, a föld- és a napközpontú felfogás párharcaként ábrázolni, a római inkvizíció nézetei megtagadására kényszerítette

VÁLTOZÓ TÁRSADALOM- ÉS ÁLLAMKÉP

„Minden csak dísz és sallang. Valóságos különbség nincsen miköztünk. Ahogy a komédiások egyik percben császári vagy hercegi maszkot öltenek, a másikban pedig már szolgák, vagy szánandó teherhordók, az előírt szerep szerint, a császárral is éppen így áll a dolog. Nyilvános pompája kápráztat, de a függöny hasadékán át figyelve, igen közönséges ember őkelme is, néha még közönségesebb, mint a legutolsó alattvalója. Ő is meghunyászkodik, bosszús, irigy, mint akárki más, gondok és félelmek szorongatják torkát, ha seregei közepén halad. Vagy azt hiszed, hogy őt kevésbé kerülgeti a guta, mint téged? Lázas fájdalmai különbek és királyibbak, mint a tiéd? És ha öregség dönti meg a hátát, megszabadítják-e testőríjászai ettől a tehertől? Ha borzong a halálfélelemtől, megnyugtatja-e majd az udvari emberek jelenléte? Ha féltékeny, ha dühöng, megszelídíti-e a mi hízelgésünk? Még az égbolt minden csillagával és gyöngyös díszével kivarrt menynyezetes ágy sem használ neki, ha elfogja a hasgörcs!" *(Montaigne: Esszé, 1580)*

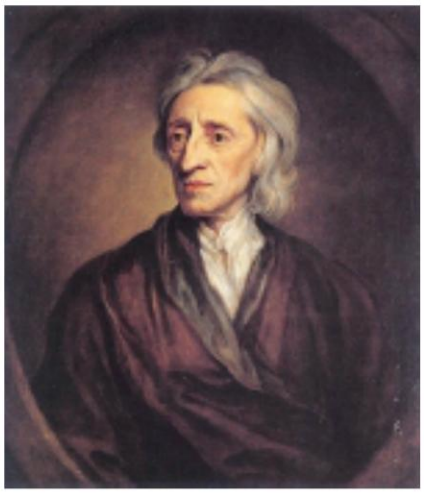
Határozza meg, mit figuráz ki Montaigne! Állapítsa meg, mi az alapvetően új gondolat okfejtésében! [F] 5

„Az embert (aki természettől fogva szereti a szabadságot és a mások feletti uralmat) azoknak az önkorlátozó intézkedéseknek bevezetésére, amelyek közt, mint látjuk, az államban él, végső soron csakis az az ok, cél és szándék készteti, hogy ily módon önfenntartásáról és élete zavartalanabb folyásáról gondoskodjék. Vagyis szabadulni akar abból a nyomorúságos hadiállapotból, amely (...) az ember természetes érzelmeinek mind ez ideig szükségszerű következménye, amíg nincs valamilyen látható hatalom, hogy kordában tartsa a büntetéstől való félelem eszközével, és a (…) természeti törvények megtartására kényszerítse.

Mert a természeti törvények, vagyis az igazságosság, méltányosság, szerénység, megbocsátás, egyszóval az a törvény, hogy ne tégy másoknak olyat, amit magadnak nem kívánsz, önmagukban – azaz ha megtartásukra semmilyen hatalomtól való félelem nem kényszeríti az embereket – ellenkeznek természetes érzelmeinkkel, amelyek részrehajlásra, büszkeségre, bosszúra és más hasonlókra késztetnek minket." *(Thomas Hobbes Leviatán, 1651)*

Határozza meg, milyen problémát elemez Hobbes! Fogalmazza meg, mit tart az ember alapvető természetéről! Magyarázza meg, minek a létét igazolja ezzel! [F] 6

„Az ember teljesen egyenlőnek és szabadnak született. Megvan a joga, hogy békésen és zavartalanul éljen azokkal a jogokkal, melyeket a természeti törvény neki nyújt. A természet nemcsak hogy arra ad jogot, hogy megvédje javait: azaz életét, szabadságát és vagyonát a mások jogtalansága vagy merénylete ellen, hanem arra is, hogy ítéljen és meg is büntesse azokat, akik a természeti törvényt megsértik. Ha pedig rendkívül nagy bűnről van szó, még halállal is sújthatja a vétkest. Ámde az államban ez nem lehetséges. Ennélfogva az államban az emberek meg vannak fosztva természeti jogaiktól. E jog az államra van átruházva, mellyel ez a szükséghez képest intézkedik, de az intézkedések (törvények) úgy tekinthetők, mintha a polgárok maguk hozták volna. A magánbíráskodás megszűnésével a szuverenitás [főhatalom] az államra száll. Törvényeket fognak hozni. Másrészt a közösség megbíz egyeseket a törvények végrehajtásával. Ezek az emberek megszüntetik a polgárok közt fölmerülhető ellentéteket, és a törvényben megszabott büntetéssel sújtják azokat, akik a társadalom egésze vagy annak egyes tagjai ellen vétenek. A következőkből azonban ki fog derülni, hogy a korlátlan uralom, melyeket némelyek úgy szeretnek feltüntetni, mint az egyetlen lehetséges kormányformát, valójában összeférhetetlen a polgári társadalommal és általában nem polgári kormányforma. A polgári társadalom célja ugyanis az, hogy megszüntesse a természetes állapottal járó azon kellemetlenségeket, melyek az önbíráskodásból származnak. Olyan fennhatóságot akar teremteni, hová mindenki föllebbezhet, hol mindenki oltalmat talál a jogtalanságokkal szemben. Oda fordul, ha pöre van, és engedelmeskedik az ítéletnek is. (…) S mivel a hatalom kihasználására amúgy is hajlamos emberi gyarlóság túl nagy kísértésnek van kitéve, ha ugyanazok az emberek tartják kezükben a törvényhozó hatalmat, mind a törvények végrehajtásának hatalmát, megfelelően rendezett államokban, ahol úgy veszik figyelembe az egész érdekét, ahogy kell, a törvényhozó hatalom külön személyek kezébe van letéve, akiknek, ha megfelelő módon összegyűlnek, hatalmuk van arra, magukban vagy másokkal együtt, hogy törvényeket alkossanak, de miután megalkották, ezeket elkülönítik tőlük, és ők maguk is alá lesznek vetve az általuk hozott törvényeknek." *(Locke: Értekezés az emberi értelemről)*

John Locke az angol alkotmányos monarchiát tekintette ideálisnak 7

Sorolja fel, melyek az emberek alapvető jogai! Állapítsa meg, mi jellemzi egyén és közösség viszonyát! Határozza meg, mely államberendezkedés védhet meg az önkénytől? Fogalmazza meg a szöveg alapján Locke alapvető tanának, a társadalmi szerződésnek a lényegét! [F] 8

ÚJ JELENSÉGEK A MINDENNAPOKBAN

A városok fejlődése

9 Milyen tendenciák állapíthatók meg a városok lélekszámára vonatkozóan? Milyen regionális különbségek figyelhetők meg a térképen? [F]

10 „A londoni hidat joggal számítjuk a világ csodái közé, ha meggondoljuk, hogy mennyi hozzáértéssel vetették meg alapját a huszonegy kőpilléren az állandóan áradó és apadó víz fölött." *(Fynes Morison)*

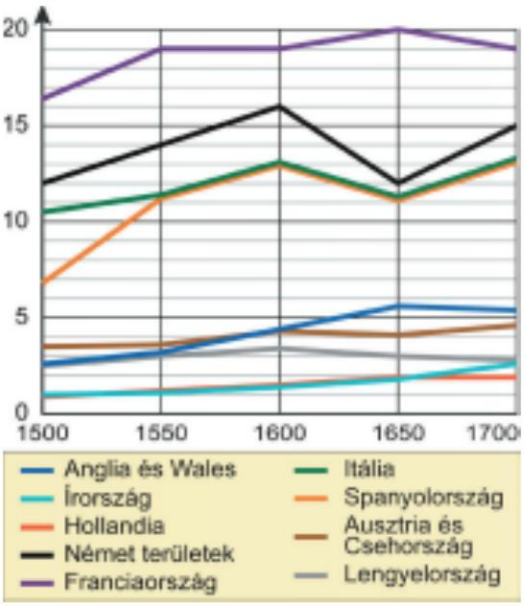
11 Mutassa be a forrás alapján a XVII. századi London képét! Gyűjtse össze a régi és az új vonásokat! Magyarázza meg, milyen értelemben nevezhetjük már modern nagyvárosnak Londont! [SZ]

„A kocsik és a szekerek úgy dübörögnek minden utcán, mintha maga a világegyetem robogna kerekekre szerelve; a férfiak, a nők és gyermekek olyan sűrű rajokban verődnek össze minden sarkon, hogy a házakat póznákkal kell megtámogatni, mert különben ledöntenék a tülekedésben. Ráadásul itt kalapács döng, ott vödör csörömpöl, emitt fazék kong, amott vizestartályokat görgetnek. Hordárok verejtékeznek terhük alatt, kalmár pénzeszsákot cipel. A házalók (akár a legyek után kapkodó békák) egyik boltból ki, másikba be. A kereskedőknek (mint valami táncos kedvű legényeknek) folyton jár a lábuk, nincs egy pillanatnyi nyugtuk. Úgy sürgölődnek, akár a falusi ügyvédek a törvényszéken." *(Thomas Dekker)*

12 Londoni kávéház. A gyarmatokról származó kávé élvezete és az új típusú vendéglátás a XVII. század második felében, a puritán diktatúra bukása után terjedt el Angliában

13 Milyen gazdasági, társadalmi és politikai változások tették lehetővé a kávéházak elterjedését? [F]

Európa népessége a XVI–XVII. században

Hogyan alakult Európa össznépessége a korszakban? Milyen regionális különbségek figyelhetők meg? Mely folyamatokkal lehet összefüggésbe hozni a népességszám alakulását? [F]

A londoni nagy tűzvész a pestisjárvány után tört ki (1666)

Mely tényezők idézhették elő, hogy a tűz szinte az egész várost elpusztította? Mi tudta útját állni a tűzvésznek? [F] 14

„(…) A tűz egész éjjel folytatódott (…) és még csak szította az erős keleti szél, és elősegítette a száraz évszak. Elgyalogoltam a tegnapi helyre, és láttam, hogy lángokban áll a Cheapside-tól a Temzéig a belváros egész déli része, és végig a Cornhill mentén (mert most már a szél ellen és annak irányában is szabadon terjed a tűz), (…) Most már a Szent Pál-templomra is átterjedt; a templom fel van állványozva, ami nagyban segíti a tűz terjedését. A tűzvész olyan nagy kiterjedésű, és az emberek annyira megbénultak, hogy az elején nem is tudom, miféle csüggedés vagy átok ült rajtuk: alig mozdultak, hogy eloltsák a lángokat, így semmi mást nem lehetett hallani, mint kiáltásokat és jajveszékelést. Mindenki fejvesztetten rohangált, és a döbbenet annyira megbénította az embereket, hogy meg sem próbálták javaikat menteni." *(John Evelyn naplójából)*

Soroljon fel néhány tényezőt, amiért szinte az egész város elhamvadt! Fogalmazza meg, milyen hatással lehet egy fejlődésben lévő városra egy tűzvész vagy természeti katasztrófa! [SZ] 15

„Jómagam a városban maradtam egészen addig, míg egyetlen héten több mint 7400 ember meg nem halt, ebből több mint 6000 pestisben, addigra már a lélekharangok zúgásán kívül alig lehetett zajt hallani a városban; addigra már úgy végig tudtam sétálni a Lombard utcán, hogy alig több mint húsz emberrel találkoztam, és ötvennél is kevesebbel a tőzsdén; addigra már egész családokat, tíz-tizenkét embert együtt söpört el a betegség; már orvosomat, magát dr. Burnetet is elvitte a pestis, pedig korábban (…) túl is élte az egy hónapos vesztegzárat saját házában; addigra már az éjszakák, bár egyre hosszabbodtak, túl rövidnek bizonyultak arra, hogy fátylat borítsanak azok temetésére, akik előző nap pusztultak el a betegségben." *(Sir Georg Carteret levele feleségének, 1665)*

Készítsen leltárt arról, hogy mekkora volt a pestis pusztítása! Sorolja fel, hogyan tudtak ellene védekezni! Miről tanúskodik a forrásban megismert utcanév? [Í] 16

Nézőpontok

A XVI–XVII. században a fejlődés élvonalába kerülő területeken az élet korábbi alappillérei, az értékek, az állam szerepe, a tulajdonviszonyok stb. mind gyors ütemben alakultak át. A régi helyett felépülő új sokszor kegyetlen arcát mutatta, s Itáliától Angliáig számos gondolkodó a letűnt és az új világ bajaira orvosságot keresett. A gondolat világában ezért keresték az ideális világot, a társadalom hibáktól mentes szerveződését. Azonban, mint minden mesterségesen kitalált világkép, a célpontba állított hibákat kiküszöbölte, ugyanakkor még több problémát teremtett.

Tárja fel, mely problémát kívántak megoldani az utópiák szerzői! Elemezzük a megoldásokat! Milyen új problémákat teremtenek a spekulatív úton született elképzelések? Melyek a hasonlóságok és a különbségek Utópia és Napállam között? [SZ]

Vizsgáljuk meg az ember szerepét, szabadságát az elképzelt világokban! Miben bízva látják működőképesnek rendszereiket a szerzők? Mit feltételeznek – a képzelt világban – az emberekről? [Í]

17 Morus Tamás (1477–1535). VIII. Henrik angol király kancellárja volt. Szembefordult az anglikán egyház létrehozásával, ezért az uralkodó kivégeztette

„Ott, ahol magántulajdon van, ahol mindenki mindent pénzzel mér fel, ott a közügyeket aligha intézhetik valaha is igazságosan és mindenki számára kedvezően, hacsak azt nem vallod, hogy igazság uralkodhatik ott, ahol a gazemberek kaparintanak meg minden jót, hogy boldog élet lehet ott, ahol a javak kevesek között oszlanak meg, akik mindenből hasznot húznak, s ahol a többség teljes nyomorban él.

Emlékezetembe idézem Utópia lakóinak bölcs és elismerésre méltó intézményeit: náluk néhány törvény van csupán, de olyan sikeresen intézik a közügyeket, hogy bár mindenki megkapja, ami érdem szerint jár neki a javak egyenlő elosztása folytán, mindenki bővében van azoknak. (…)

A törvény megszabhatja például, hogy mindenkinek csak bizonyos meghatározott kiterjedésű földje és meghatározott nagyságú pénzösszege lehet; törvény biztosíthatná, hogy az uralkodó ne legyen túlontúl hatalmas, a nép pedig szerfölött féktelen, és ha a hivatalvadászat megszűnnék, a hivatalok nem lennének adásvétel tárgyai, és viselésük nem járna oly nagy költségekkel, akkor nem adódnék alkalom arra, hogy gazdagok töltsék be a tisztségeket; amelyeket pedig inkább tehetséges embereknek kellene betölteniük" *(Morus Tamás: Utópia, 1516)*

„Ezek az emberek – köztük sok filozófus – Indiából jutottak oda, a tatárok és más fosztogatók meg zsarnokok elől menekülve; ekkor elhatározták, hogy a filozófia tanításai szerint közösségben fognak élni, és bár a nőközösség nem szokás ama vidék népei között, ők mégis bevezették, és most így élnek. Minden dolguk közös; tisztviselők kezében van letéve őrzésük és elosztásuk joga, úgyhogy nemcsak az élelmezés, hanem a tudományok, tisztségek és szórakozások is mind közösek, de oly módon, hogy senki semmit nem tud eltulajdonítani.

Azt mondják, a magántulajdon úgy jött létre, hogy az emberek különálló családokat alkotnak, feleséget vesznek és gyermekeket nemzenek, s ez önzést, önszeretet szül, mert, hogy gyermekeiket gazdaggá tegye, méltóságra emelje, vagy hogy örökséget hagyhasson rájuk, mindenki, aki nem fél és hatalmas, a köz ragadozójává lesz, akinek pedig nincs hatalma, az zsugorivá, ármánykodóvá és képmutatóvá válik.

De ha megszűnik az önérdek, akkor megmarad a közösség. (…)

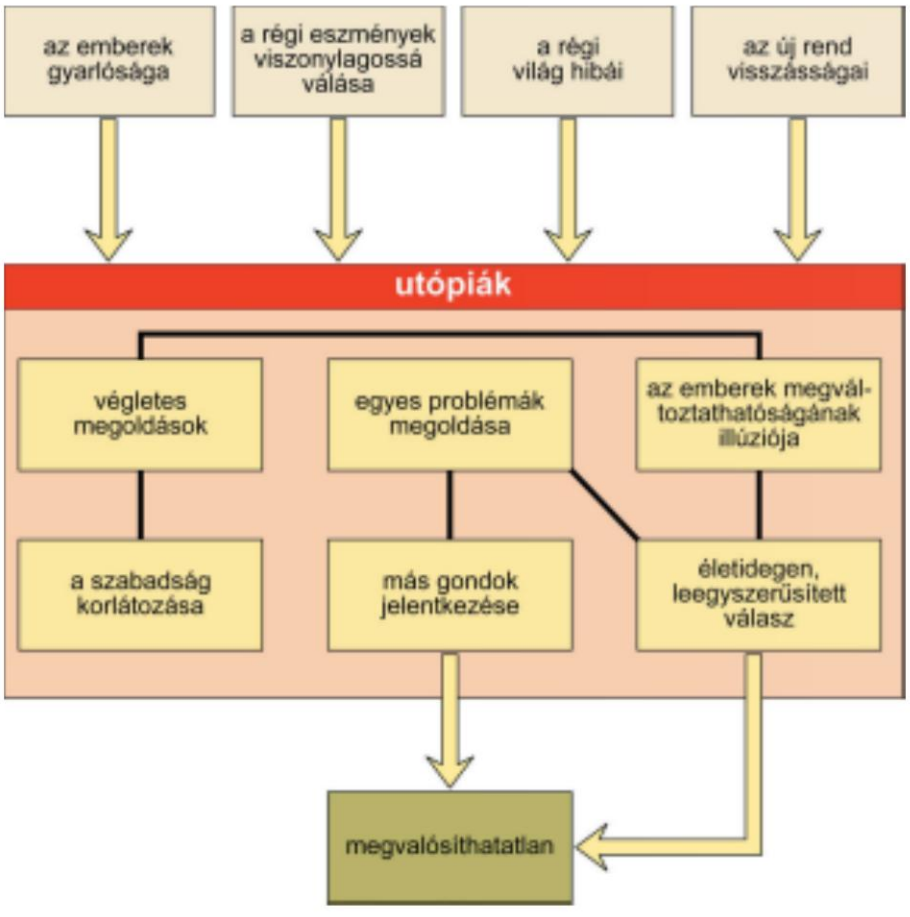
A tisztviselőket a négy vezető választja ki a céhek mestereivel együtt, akik nagyon tudják, ki a legalkalmasabb azokra a mesterségekre, amelyekben működnie kell; javaslatot tesznek a tanácsban, és mindegyikük elmond mindent, amit a jelöltekről tud. De Nap csak az lehet, aki ismeri az összes népek történetét, szokásait és szertartásait, az összes államformákat, a mesterségek és törvények feltalálóit. (…)

Nagyon bizonyosak vagyunk mi abban, hogy egy ilyen tudós ember tud kormányozni, bizonyosabbak, mint ti, akik felmagasztaljátok a tudatlanokat, alkalmasnak tartván őket a kormányzásra csak azért, mert úrnak születtek, vagy mert a hatalmasok pártjai segítették őket uralomra. Ezzel szemben a mi Napunk lehet, hogy szerencsétlenül fog kormányozni, de sohasem lesz kegyetlen, sem gonosz, sem zsarnok az olyan ember, aki oly sokat tud. (…)" *(Campanella: A Napváros, 1602)*

Kövesse végig az ábra gondolatmenetét! Vesse össze a szövegekkel! Keressen még olyan tényezőket, amelyekkel kiegészíthető az ábra! Melyek az utópiák pozitív és negatív összetevői? Mely tényezők határozhatják meg a kérdésre adott választ? **[F]**

18

19 Az utópiák

IV. Magyarország a kora újkorban FEJEZET

31. Az önálló Magyar Királyság bukása

A KIRÁLYI HATALOM ÖSSZEOMLÁSA **II. (Jagelló) Ulászló** (1490–1516) úgy nyerte el a koronát, hogy a magyar rendek körülbástyázták jogaikat: az uralkodó nem szedhetett rendkívüli hadiadót, megfogadta, hogy saját költségén védi meg az országot és a rendekkel együtt kormányoz. Nem csupán a király erélytelenségén múlott, hogy – elődeivel ellentétben – **nem tudta megerősíteni a királyi hatalmat.** Mátyás uralmát követően egyetlen társadalmi csoport sem volt igazán érdekelt ebben. Mátyás magas adói pedig kimerítették az ország gazdaságát.

A királyi jövedelmek rövid idő alatt 200 000 aranyforintra **apadtak** (mely önmagában is kevés lett volna a végvári rendszer fenntartására), **a királyi birtokok területe tovább csökkent.** A fekete sereget nem tudták eltartani, így a **zsoldos haderő felbomlott.**

A RENDI KORMÁNYZÁS A királyi hatalom támogatásában korábban érdekelt köznemesség – bízva saját erejében – az országgyűléseken önálló erőként lépett fel a bárókkal szemben. **A bárók a királyi tanácson keresztül irányították az országot.** Megszerezték a rendkívüli hadiadó beszedésének jogát, és jelentős bandériumokat állítottak fel. **A köznemesség a vármegyékben és** a jórészt Rákos mezején tartott **országgyűléseken próbálta ellensúlyozni a bárók hatalmát.**

A köznemesek egyik vezetője, az ítélőmesterségből nádorságig emelkedő **Werbőczy István** jogi munkájában, **a Hármaskönyvben** (Tripartitum, 1514) **összefoglalta a szokásjogot** és korának rendi jogfelfogását. Műve alapvető jogforrásként szolgált egészen 1848-ig. Werbőczy a nemesi szabadságjogokat az Aranybulla és az 1351-es törvények alapján fogalmazta meg. Felfogása szerint **az országot a Szent Korona testesíti meg, melyet a rendek és az uralkodó közösen alkotnak** (Szent Korona-tan). Sajátos társadalmi szerződésnek értelmezi, hogy **a rendek lemondtak jogaik egy részéről** a király javára, de megmaradt a joguk a törvényalkotásra és a szabad királyválasztásra.

A rendi küzdelmekben **a köznemesség** egy népszerű báró, **Szapolyai János mögött** sorakozott fel. Szapolyai az ország legnagyobb birtokosaként és erdélyi vajdaként igényt tartott a koronára. Mikor a királyt szélütés érte, az országgyűlés Szapolyai érdekében elfogadta **a rákosi végzés**t (1505). Ebben kimondták, hogy **csak magyar születésű királyt emelnek a trónra. Ulászló és a** bárók Szapolyaival szemben a **Habsburgok**hoz közeledtek. A két uralkodóház **házassági szerződést kötött** (eszerint Jagelló Anna Habsburg Ferdinánddal, Habsburg Mária Jagelló Lajossal lép házasságra).

A DÓZSA-FÉLE PARASZTHÁBORÚ, 1514 A bárók és a köznemesek ereje kioltotta egymást, emiatt az országgyűlési határozatok nem valósultak meg, az ország kormányzása egyre nehezebbé vált. A köznemesség egyedül a jobbágyság rovására tudott eredményeket elérni. A jómódú árutermelő parasztság jövedelmét kívánták megcsapolni, mikor **bevezették a mezővárosokban is a fejenkénti adózást.** A parasztoknak előírt vadászati és halászati tilalom pedig a jobbágyság legszegényebb rétegeit sújtotta. Kísérletet tettek a szabad költözés korlátozására is.

A nemesek korlátozó törekvései gyorsították a jobbágyság helyzetének folyamatos romlását. A Mátyás idején jelentősen megemelt adók ugyanis az uralkodó halála után sem csökkentek számottevően, csak már nem a királyi udvar bevételeit gyarapították.

Ilyen viszonyok között hirdette ki **Bakócz Tamás** esztergomi érsek a **pápai felhívást keresztes hadjáratra.** A rendek ellenezték a tervet, mert féltek a parasztság felfegyverzésétől, másrészt nem látták időszerűnek a török megtámadását. Érdekellentéteik miatt azonban nem tudtak hatékonyan fellépni a keresztes had toborzása ellen.

A gyülekező keresztesek élére nem állítottak tekintélyes, előkelő származású vezért. A török elleni harcokban kitűnt egyszerű végvári katonát, **Dózsa Györgyöt nevezték ki a keresztesek vezérének.** A gyorsan növekvő létszámú és egyre elégedetlenebb tömegtől megrettenve a nemesek leállították a szervezést, de már késő volt. **Az Alföld mezővárosaiban a hangulat egyre inkább a nemesség ellen fordult.** A parasztok nemesi udvarházakra törtek. **A keresztes hadjáratból jobbágyfelkelés lett.** A jobbágyok ellenszegülésének vallási oka is volt: úgy érezték az urak megakadályozzák, hogy tegyenek valamit az üdvözülésért, amikor fel akarták oszlatni a keresztes hadat

A jobbágyok főseregét Temesvárnál a főúri párt vezére, **Báthori István verte le,** politikai ellenlábasa, **Szapolyai János segítségével.** A felkelés vezetőit kínhalálra ítélték. Megtorló törvényekkel sújtották az egész jobbágyságot: **elvették szabad költözési és**

fegyverviselési jogát, és heti egy nap robotra kötelezték őket.

A VÉGVÁRI VONAL ÖSSZEOMLÁSA A török közelkeleti térnyerése felborította a már korábban is inkább az Oszmán Birodalom javára billenő erőegyensúlyt a déli határvidéken. Tovább rontotta a helyzetet a magyar királyi hatalom meggyengülése: emiatt **a végvárak állaga egyre romlott,** és a fizetetlen katonák szétszéledtek.

Ulászló közeledése a Habsburgokhoz nem biztosított védelmet a törökkel szemben. Sőt mivel a szultán is csatlakozott a Habsburg-ellenes hatalmi szövetséghez, **inkább veszélyt jelentett Magyarországra.** Addig, amíg a Török Birodalmat a keleti terjeszkedés kötötte le, portyákon kívül nem érte támadás az országot, és a Mátyás idejében kötött békét többször megújították.

A gyermekként trónra kerülő **II.** (Jagelló) **Lajos** (1516–1526) udvara az állandósult a belpolitikai zűrzavarban **nem fordított kellő gondot a török veszély diplomáciai elhárítására** (a békét sem újította meg). **I. Szulejmán** támadott, és **hadai elfoglalták Nándorfehérvárt** (1521. augusztus 29.). Az ország nyitva állt a török előtt.

A magyarok egyetlen hatásos védelmi intézkedését az jelentette, hogy **Tomori Pál** kalocsai érseket kinevezték a Délvidék („Alsó-Magyarország") főkapitányává. A harcos főpap **kisebb sikereket elért, ám a katonai helyzetet nem tudta megfordítani:** sorra kerültek török kézre a délvidéki végvárak (pl. Orsova, Szörény, Pétervárad).

1526-ban Szulejmán 60 000 katonával **ismét támadást indított.** A király harcba hívta az ország nemeseit, de a bárók és a köznemesség csak lassan gyülekezett. **A mohácsi síkon** Tomori Pál vezetésével a 20-25 000 fős magyar sereg – nem várva be a horvátországi és a cseh segédhadakat és Szapolyai Szegednél állomásozó seregét – kísérletet tett a török megállítására. **1526. augusztus 29-én a csata néhány óra alatt a magyarok teljes vereségével végződött.** A katonai veszteségeken kívül **a magyar bárók és főpapok jelentős része is elesett** a harcban. **A király** menekülés közben **a Csele-patakba veszett.**

Szulejmán a csatát követően bevonult a védtelenül hagyott Budára. Csapatai a várat kirabolták, a várost felégették. A törökök útjába kerülő nép fejvesztve menekült. Mivel Buda megtartása költséges, és katonai szempontból veszélyes lett volna (a szultán tudott pl. Szapolyai seregéről), Szulejmán még ebben az évben elvonult, foglyok tízezreivel. **Az ország** azonban király és végvári vonal híján **kiszolgáltatottan állt a török hódítással szemben.**

ARCHÍVUM

Tárja fel a forrás alapján a magyar rendek szándékait! Magyarázza meg, hogy hogyan hatottak a rendelkezések a királyi hatalom helyzetére! [F]

1

2

Báró XV. századi kártyalapon. Ulászló uralkodása alatt iktatták törvénybe azokat a bárói családokat, melyek örökíthették a bárói címet. E családok felnőtt férfitagjai személyesen és meghívás nélkül jelenhettek meg a Királyi Tanácsban, és bandériumot tarthattak

Hogyan módosultak a törvény hatására a rendek közötti erőviszonyok és a magyar rendi állam felépítése? [F]

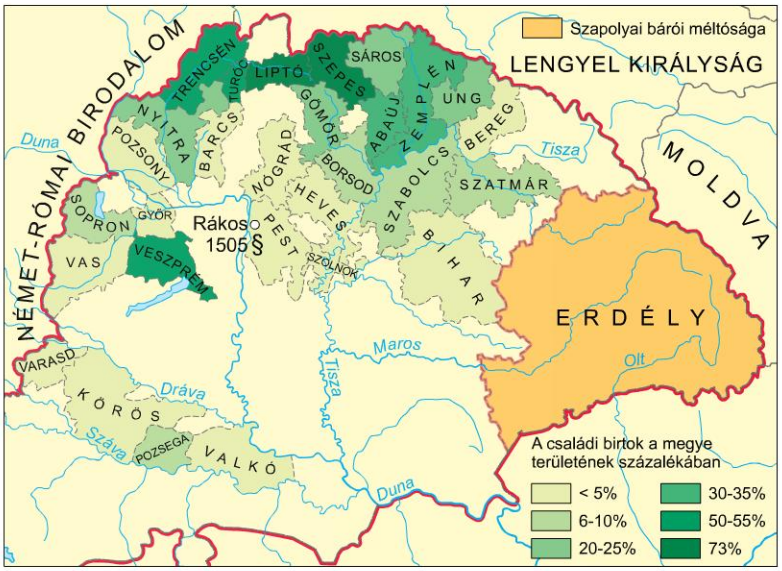
A KIRÁLYI HATALOM ÖSSZEOMLÁSA

„2. (…) ez ország (…) alattvalóit és lakosait régi jogaikban és jóváhagyott szokásaikban… meg fogjuk tartani, úgy, hogy [amit (…) néhai Mátyás király úr tette] az ő ártalmukra és elnyomásukra, valamint e régi szokások ellenére (…) semmi újítást nem fogunk behozni, azokat pedig, amelyeket a néhai igen dicső Mátyás király úr hozott be, eltöröljük, adót, vagy egyforintos taksát semmi esetre se hajtsunk be, hanem kötelesek legyünk megelégedni a régi (…) királyi jövedelmekkel." *(II. Ulászló választási feltételei, 1490)*

A RENDI KORMÁNYZÁS

Maradna tehát, hogy a köznemességgel próbáljunk rendet csinálni. Uraságod magyarázza meg őszentségének, hogy a nemesség kezében van az egész ország, s hogy e nemesség három részre oszlik. Az első rész katonáskodik, s az urak zsoldjában a végeken hadakozik, s ezek érnek valamennyi közt a legtöbbet. De ezek teljesen az uraktól függenek, nem tesznek mást, mint amit patrónusaik parancsolnak nekik, s másra nem is kaphatók. A másik rész azokból a nemesekből áll, kik falusi birtokukon élnek, ott gazdálkodnak, kereskednek, sohasem jönnek be a városokba, nem járnak a diétára, csak leszavaznak azokra a követekre, kiket vármegyéjük az országgyűlésre küld. A harmadik részt a köztiszteletben álló és gazdag nemesek alkotják, akik a közéletben szerepet visznek, s akik őszintén óhajtják hazájuk javát. Ezek közt van valami nyolc vagy tíz ember, mint Werbőczy István, (…) és mások, akik a többinek vezérei, igen finom emberek, de ezek is teljesen az uraktól függenek.

Maguk a nemesek nem jönnek össze rendszeresen, csak a megyék követei tartanak gyűléseket Isten szabad ege alatt egy mezőn, Pest mellett, melyet Rákosnak hívnak. Ezekre az országgyűlésekre minden nemesembernek joga van eljönni, ha akar, még ha nem is követ; az urak pedig azokon a nemeseken kívül, kik állandóan szolgálatukban állanak, a diéta idejére felfogadnak any-

A Szapolyai család birtokai

Állapítsa meg, hogy milyen gazdasági adottságú területeken helyezkedtek el a Szapolyaiak birtokai! A jövedelmek mellett miért biztosított jelentős politikai befolyást a nagy birtokállomány? Milyen erőt jelentett a Szapolyaiak bárói méltósága? [F]

Szapolyai István síremléke. A Szapolyaiakat Mátyás emelte fel, hogy támogassák fia trónigényét. Szapolyai István fia, János már az ország legnagyobb birtokosa és a köznemesség vezére volt. Az 1505-ös rákosi országgyűlésen az ő érdekében fogadta el a köznemesség, hogy csak nemzeti királyt választanak

Hogyan válhatott egy báró a köznemesség – vagyis a bárókkal ellentétben álló rend – vezéralakjává? Keressen hasonló példákat! [F]

nyi nemest, amennyit csak tudnak, s azokat aztán felvonultatják a Rákoson. Az országgyűlésen mindenki arról beszél, amiről jólesik, összevissza minden rend nélkül, a nemesek azt kiabálják, amit uraik parancsolnak nekik, s csak olyan tárgyakról tanácskoznak, amit az urak az őket szolgáló és felfogadott nemeseiknek kiadtak. Az ilyen országgyűlés, törvényeik szerint, nem tarthat tovább 15 napnál. Ez alatt a két hét alatt az urak kimerítik a szegényebb nemeseket, akik a 15 nap elteltével, minthogy semmi komoly dologban nem határoztak, Isten hírével hazamennek, s otthagyják maguk helyett azt a 8-10 embert, kik az ő vezéreik, felhatalmazva őket arra, hogy nevükben minden dologban határozzanak, amit a diétán letárgyalnak. Ezek a megbízottak aztán megegyeznek a kormánnyal, s így az megy törvénybe, amit a kormány akar." *(Burgio pápai nuncius jelentése Sadoleto pápai titkárnak, 1525)*

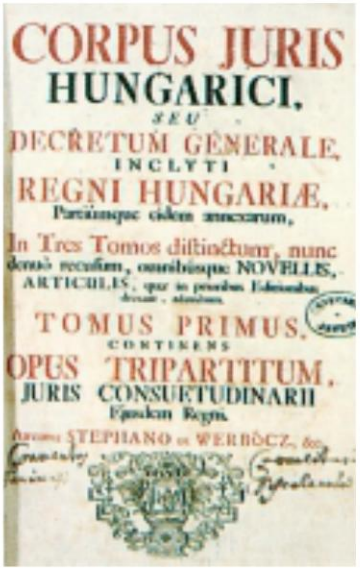
Foglalja össze a jelentés lényegét! Készítsen a jelentés alapján vázlatot a korabeli magyar társadalomról! Húzza alá a szövegben a rendi kormányzásra vonatkozó utalásokat! [I]

„II. cím 1. És habár a lelkiekkel foglalkozó személyeket, akiket Urunk és Megváltónk az emberek üdvösségét szolgálni rendelt, méltóbbaknak tartják a világi személyeknél, mindazáltal e Magyarországnak minden főpap, egyházfő és báró urai és a többi mágnásai, nemesei és előkelői nemességükre és világi javaikra nézve a szabadság, kivételesség és adómentesség egy és ugyanazon előjogát élvezik; nincs is valamely úrnak nagyobb és valamely nemesnek kisebb szabadsága. Innen, egy és ugyanazon törvénnyel és szokással és a törvényszéken szintén ugyanazzal a törvénykezési eljárással is élnek, egyedül csak a vérdíj mennyisége tekintetében különböznek egymástól (…)

III. cím 6. Miután a magyarok a Szentlélek kegyelmének ihletéből, szent királyunk közremunkálása által az igazságnak felismeréséhez és a katolikus hitnek vallásához jutottak, és őt önként királyukká választották és meg is koronázták: a nemesítésnek s következésképpen a nemeseket ékesítő és a nem nemesektől megkülönböztető birtok adományozásának jogát s teljes hatalmát az uralkodással és országlással együtt a közösség a maga akaratából, az ország szent koronájának joghatósága alá helyezte, és következésképpen fejedelmünkre és királyunkra ruházta; ettől fogva őtőle ered minden nemesítés és e két dolog mintegy viszonos átruházásnál és a kölcsönösségnél fogva annyira szorosan függ egymástól mindenkor, hogy egyiket a másiktól különválasztani és elszakítani nem lehet, s egyik a másik nélkül nem történhetik (…)

7. Mert a fejedelmet is csak nemesek választják, és a nemeseket is csak a fejedelem teszi azokká, s ékesíti nemesi méltósággal (…)" *(Werbőczi István 1458–1541: Hármaskönyv)*

Állapítsa meg, milyen társadalmi-politikai törekvést fejez ki a törvény! Határozza meg a szöveg alapján, hogy minek a jelképe a Szent Korona! Állapítsa meg, mikor találkoztunk már a korona hasonló értelmezésével! Gyűjtse össze a nemesi jogok szabályozásának legfontosabb dokumentumait! [F]

A Hármaskönyv, a Tripartitum címlapja. Werbőczi István törvénygyűjteménye a magyar joggyakorlat alapjává vált a következő századokban

Mely tényezők tették lehetővé, hogy egy ilyen munka megszülessen? Miért volt olyan nagy hatása a műnek a magyar nemesi társadalomban? [F]

3 4 5 6 7

Idézze föl, hogy mikor szabályozták már ezt a kérdést! Állapítsa meg, miért és kiknek az érdekében született az újabb szabályozás! Tárja fel, miben tér el a korábbiaktól, s ez a parasztság mely csoportjának az érdekeit sértette! [F]

8

A jobbágyság melyik alapvető jogát korlátozta a rendelkezés? [F]

Állapítsa meg, a jobbágyság mely rétegeinek érdekeit sértik a cikkelyek! Magyarázza meg, a nemességnek mely gazdasági érdekei fűződtek a törvényekhez! Határozza meg, mely országban találkozhatunk hasonló jelenséggel egyetemes történeti tanulmányaink során! [F]

9

A DÓZSA-FÉLE PARASZTHÁBORÚ, 1514

„...az összes, bármi néven nevezendő, nagyobb és kisebb királyi és királynői községben lévő minden szántóvető és szőlőbirtokos királyi jobbágyunktól (kivéve a kőfallal körülvett városokat) minden gabonatermésük és boruk kilencedrészét be fogjuk szedetni és a királyasszony is be fogja szedetni (…)" *(Az 1492. évi dekrétumból)*

„(…) ezentúl a jövőben senkinek sem szabad másnak a jobbágyát szabadságolni, hanem, ha annak a vármegyének a szolgabírája útján, ahol az a jobbágy lakik." *(Az 1504. évi dekrétumból)*

„Minthogy a főpap és báró uraknak és az egyéb nemeseknek számos parasztja és lakosa a szőlők és szántóföldek művelését elhanyagolja, és csaknem abbahagyta, csupán vadászattal és madarászattal foglalkozik – sőt annyira, hogy nemcsak köznapokon, de még vasárnap és más szentek ünnepein, és bizony karácsony szent napjain is vadásznak, amivel vétkeznek Isten ellen (…)

Hogy tehát e kelletlenségnek a szükséges ír megadassék, határozat lőn, mostantól fogva senki paraszt vagy jobbágy ez országban ne merészeljen bármi módon és bármi eszközzel szarvasra, őzre, nyúlra, vadkanra vadászni avagy fácánokra és köznyelven úgynevezett császármadárra madarászni" *(Az 1504. évi dekrétumból)*

„Ámbár a természet szerint való urai ellen felkelő összes parasztokat áruló módjára főbenjáró büntetéssel kellene sújtani, mégis, hogy annyi vér ne folyjék, s teljesen ki ne vesszen a parasztság, mely nélkül a nemesség nem sokat ér.

1. Elhatároztuk, hogy minden kegyelem nélkül, mindenütt meg kell ölni, és ki kell irtani az összes kapitányokat, századosokat, tizedeseket és a parasztság kolomposait, valamint a nemesek nyilvánvaló gyilkosait, továbbá azokat, kik szüzeken, asszonyokon erőszakot vettek.

2. A többi parasztok azonban térítsék meg a fenti károkat, fizessék a vérdíjat, azután maradjanak személyükben sértetlenek.

3. Mégis, hogy árulásuk emléke fennmaradjon és tartós büntetése maradékaikra átszálljon, s tudják meg minden nemzedékek, mily nagy bűn fölkelni az urak ellen, ezért azután az országban bárhol lakó összes parasztok hűtlenségük vétke miatt veszítsék el arra való szabadságukat, hogy egy helyről másra költözzenek, legyenek uraiknak feltétlen és örök szolgaságra vetve, kivéve a szabad és fallal kerített városokat, melyek a királyi felséghez hívek maradtak, és kivéve azokat is, amelyek uraik és az ország Szent Koronája mellett hűségükben kitartottak, és más bűnös parasztokkal ebben a lázadásban részt nem vettek. (…)

15. Továbbá a nős parasztok: telkesek, házbirtokosok, zsellérek egyaránt, minden évben fejenként egy arany forintot kitevő száz dénárt tartoznak fizetni földesuraiknak (…)

16. Kötelesek továbbá uraiknak hetenként egy egész napot szolgálni." *(Az 1514-es törvényekből)*

Dózsa György kivégzése egy kortárs német metszeten

10

A kép szerint hogyan végezték ki Dózsát? Tekintsük át, mit tudunk a korszak kivégzési szokásairól! Vessük össze ezekkel az ábrázolást! [GY]

11 12

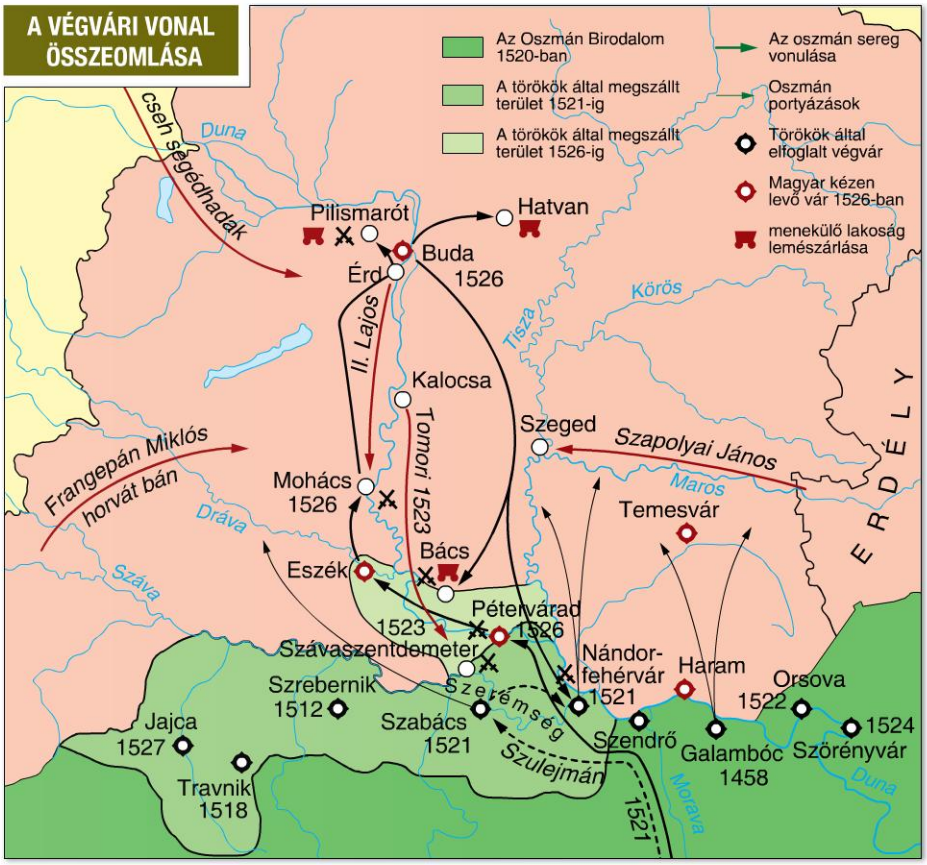

A Dózsa-féle parasztháború

Kövesse nyomon a térképen a felkelő seregek mozgását! Hasonlítsa ezt össze a magyar településhálózatot bemutató térképpel! Állapítsa meg az összefüggést! Mennyire volt egységes a felkelés? Mely erők verték le Dózsa seregét? Melyik politikai tényező nem vett részt az összecsapásban? Mire utal ez? [F]

Gyűjtse össze, milyen megszorításokat alkalmaznak a törvények! Állapítsa meg, mi jelenik meg benne hangsúlyozottan: a megtorlás, a megbékélés vagy a gazdasági érdek! Hasonlítsa össze a jobbágyság új helyzetét a felkelés előtti állapottal! Tárja fel a térkép és a szöveg segítségével, mi történt a kunokkal és a jászokkal! [F]

„Nemzetes úr és nekünk tiszteletre méltó barátunk. (…) Kérte továbbá tőlünk, hogy most küldjünk valami pénzösszeget részére. Tudja meg Uraságod, hogy mi nem értesültünk, és nem is hallottunk Őfelsége ilyenforma szándékáról, de hogyha ilyesmiről hallanánk, Ön is értesülni fog róla. Ami pedig az ellátást illeti, tudja meg Uraságod, hogy mi egészen annyira szenvedünk pénzhiányban, hogy Őfelsége kisebb ügyeit is alig tudjuk ellátni. Budáról, Szent Imre herceg ünnepe utáni szerdán, az Úr 1520. esztendejében." *(Várdai Pál kincstartó levele Kasztellánffy János udvari huszárnak)*

A végvári vonal összeomlása és I. Szulejmán 1526-os hadjárata

Miért volt alapvető jelentősége Nándorfehérvár elestének? Mit tudott tenni a magyar védelem 1521 után? Mohács után hol találkozott ellenállással a szultáni sereg? Mire utal ez? **[F]**

13

14

Nézőpontok

A mohácsi csata nemzeti tragédiáink egyike. Nemcsak azért, mert húszezer lelket vesztettünk, s nemcsak ezért, mert a királlyal együtt elesett a magyar főpapság és a bárók jelentős része, hanem mert a csata véglegesen lezárta Magyarország középkori virágzásának korszakát, s az eljövendő nemzedékekre halál, pusztulás, rabság és megaláztatás várt. Lezárult az a hősi korszak, melyben az ország közel másfél századon át hősiesen védte magát az oszmán hódítással szemben.

Moháccsal jelentőségénél fogva nemzedékek sora, s a modern történetírás is kiemelten foglalkozott, és számos kérdést vetett fel: szükségszerű volt-e a katasztrófa, jól választották-e ki az időpontot és a helyet, tehetséges vagy rossz hadvezér volt-e Tomori, Szapolyai elkésett vagy oda sem érkezhetett volna.

Kopjafák a mohácsi csata emlékparkjában

Milyen szerepet játszott és játszik ma a magyar közgondolkodásban Mohács? **[SZ]**

Vitassuk meg és elemezzük a források és ismereteink alapján a Moháccsal kapcsolatos kérdéseket! **[SZ]**

A mohácsi tömegsírok egyike

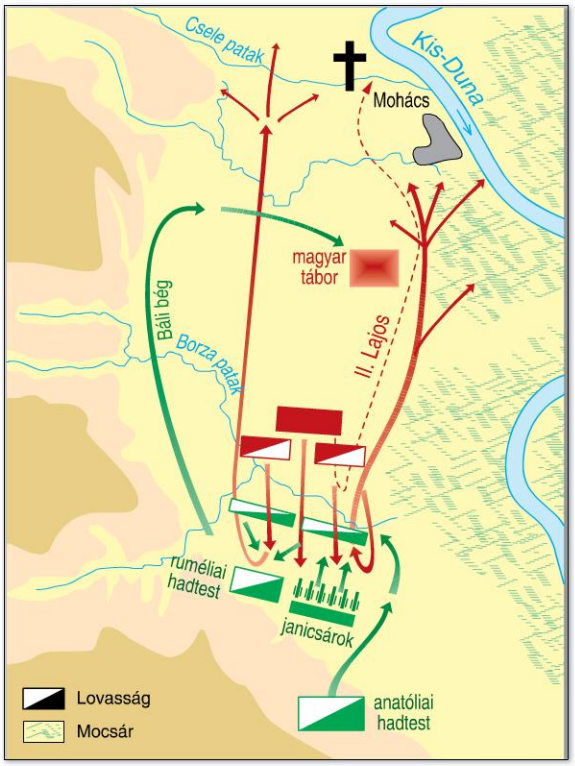
Miért lehetett a magyar sereg emberveszteségе ilyen nagy? Nézzünk utána és ismertessük a tömegsírok feltárásának körülményeit! Gyűjtsük össze, milyen történelmi kérdésekre adhat választ a tömegsírokban talált leletanyag alapos vizsgálata! **[SZ]**

15

Állapítsa meg, mely problémára utal a szerző! Magyarázza meg, miért vett részt az ifjú uralkodó személyesen a hadjáratban és a csatában! Értékelje a szerző véleményét (véleménye a kérdésről, a felelősség kérdése stb.)! [F]

16

„Látom, hogy mindenki csak az én személyemben keres magának kibúvót és mentséget. (Szó szerint idézzük a király szavait.) Személyesen jöttem el ebbe a nagy veszedelembe azért, hogy az ország megmentésére és a ti jólétetekért a saját életemet a szerencse minden változásának kitegyem. Hogy tehát senki se találhasson az én személyemben mentséget a saját gyávaságára, s hogy engem semmivel se okolhassanak, a mindenható Isten segítségével holnap és magam személyesen fogok elmenni veletek oda, ahová mások nélkülem menni nem akarnak." *(Brodarics István a mohácsi vészről)*

17 A mohácsi csata

Kövesse nyomon a csata lefolyását! Milyen lehetőségei voltak a magyar haderőnek? Milyen szempontokból volt szerencsés, s melyekből szerencsétlen a csatahely kiválasztása? Kísérjük végig a király mozgását, s vonjunk le belőle következtetéseket! [F]

18

„...A napnak legnagyobb részét ezután az ellenségre való várakozásban töltöttük. Az ellenség kisebb csapatokat bocsátván előre, akik a mieinkkel csatároztak, még mindig a dombok mögött tartózkodott; nem tudni, hogy azért tette-e ezt, hogy bennünket kedvezőtlen helyre csaljon, vagy azért, hogy a csatát másnapra halasztva éjjel váratlanul lepjen meg bennünket a táborban, ami katonáinak és ágyúinak nagy száma mellett nem is lett volna neki nehéz – vagy inkább azért, hogy az ütközetre való várakozással kifárasszon bennünket. (…)

Amint a támadásra jelt adtak, az első csatarendben állók hevesen összecsaptak az ellenséggel; elsütötték összes ágyúikat. A támadás nem sok kárt okozott az ellenségben, bár sokkal hevesebb volt, mintsem katonáink számától várni lehetett volna; az ellenség részéről többen estek el, mint a mi részünkről. Végre is az ellenség vitézül küzdő katonáink elől hátrálni kezdett, vagy azért, mert a mieink támadása visszaszorította őt, vagy azért, hogy közelebb csaljon bennünket ahhoz a helyhez, ahol ágyúi voltak felállítva. Ekkor sebes vágtatva érkezett a királyhoz Báthori András, és jelentette, hogy az ellenség meghátrált, a mienk a győzelem. Előre kell nyomulni, és támogatni kell az ellenséget üldöző csapatokat. Erre árkon-bokron át mi is elsiettünk, s mikor arra a helyre értünk, ahol kevéssel előbb folyt a harc, ott láttuk a mieink közül sokaknak, az ellenség közül még többnek a holttestét a mezőn szerteszét heverni; némelyek még életben voltak s leheltek. Vitézeink még mindig keményen helytálltak, s hősiesen küzdöttek az ellenséggel. (…)

„Nincs kihez könyörögnöm, nincs kit kérlelnem, hogy idejöjjön, mert felséged az egész országot Tolnára és Eszékre hívta. Átmehettek volna ettől a gázlótól Eszékre, s itt is megvédhették volna ágyúkkal a gázlót, sőt felszabadíthatták vagy legalább megsegíthették volna a várakat is. De itt nincs más fegyverforgató, csak az esztergomi úr száz huszárja, ugyanennek a tisztelendő esztergomi úrnak száz lovasa és a pécsi úr nyolcvanhét lovasa. Pétervárad, 1526. július eleje"

(Tomori Pál királynak írt leveléből)

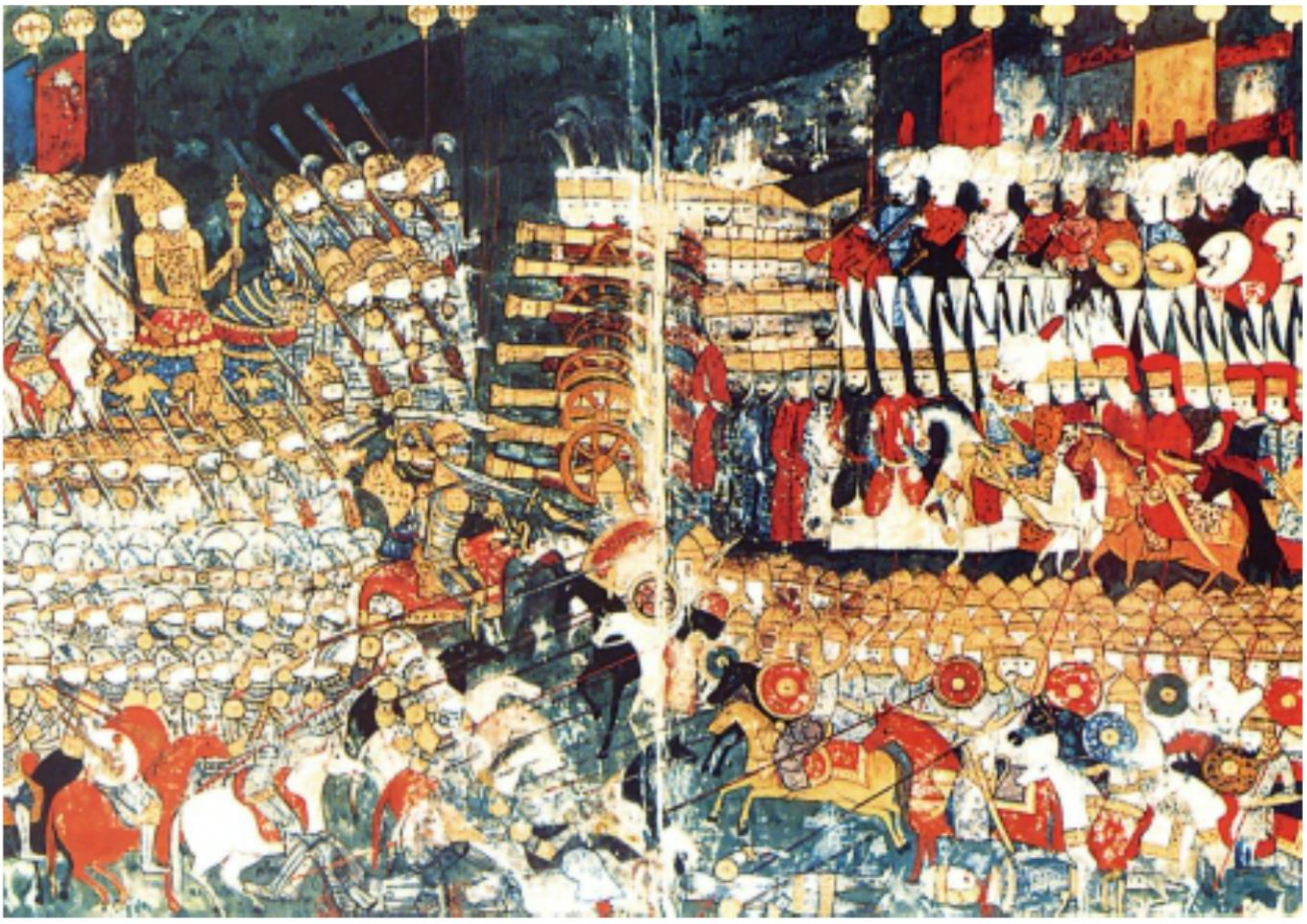
Bár a király serege, amint mondottuk, erősen megzavarodott, s futásnak eredt, még azután is tovább folyt a harc, de már nem azon a széles síkságon, hanem közvetlenül az ágyúk előtt; ezek már annyira közel voltak hozzánk, hogy alig tíz lépésnyi távolság választott el bennünket tőlük. Ekkor azután nemcsak a rémület; hanem az ágyúk füstje következtében is, amely mindent betöltött, s a látást is akadályozta, a sereg nagy része kénytelen volt az említett mocsarak mellett elterülő völgybe ereszkedni, míg a többiek vitézül küzdöttek tovább az ágyúk előtt. Mikor azonban azok, akik a völgybe húzódtak, ismét visszatértek s harcolni kezdtek, az ágyúzás és a füst annyira elviselhetetlenné vált, hogy a sereg nagy része futásnak eredt, s az ágyúknál harcolók is kénytelenek voltak elmenekülni. Egytől egyig mindegyik futásban keresett tehát menedéket, futott, ki merre látott, jobbára azokon a helyeken át, amelyeken az imént győzelmet remélve jöttünk, s a tábor helyén keresztül, amelyet az ellenség annyira feldúlt és elpusztított, hogy csak romjai maradtak, szerteszéjjel hevertek azok holttestei, akik a táborban maradtak vissza.

Mikor az ellenség futásunkat látta, azt hitte, hogy ez csak cselből történik, ezért, vagy talán mert a harc kifárasztotta őket, sokáig csatarendben maradtak, s az éj sötétjének leszállta előtt tartózkodtak az üldözéstől." *(Brodarics István krónikája a mohácsi csatáról)*

19

Állapítsa meg, hogyan értékelte Brodarics a magyar haderő teljesítményét! Tárja fel, mennyiben használta ki a két hadsereg haderejének sajátosságait! Vesse össze a kortárs leírását a hadtörténészek által rekonstruált rajzzal! [F]

20

A mohácsi csata török miniatúrán

21

Vesse össze a képet a csata leírásával! Hogyan ábrázolja a kép a különböző fegyvernemeket? Milyen erőviszonyokat ábrázol a kép? [F]

„Megszállás az alávaló hitetlenek tábora előtt. Ma a reggeli ima idején az egész győzelmes sereg lóra ülvén megindult s lassan-lassan, majd megállva, majd menetelve, ikindi [délután 2 körül] előtt megérkezett a mohácsi mezőre, a haszontalan gyaurok tábora elé. (…) A feslett életű hitetlenek néhány ágyúgolyót lőttek el, melyeknek egyike a jobbszárnyon esett le; s táboruk előtt álltak több harcvonalba felállítva. De a mi részünkön nyugodtak maradtak, mivel még nem érkezett el az alkalmas idő, s ember és állat fáradt volt. Mikor éppen azt határozták el, hogy majd reggel kezdődjék a harc: a délutáni ima idején az alávaló hitetlenek egyszerre megmozdultak, és errefelé jöttek. Ekkor a mieink is megindultak, és tüzelni kezdtek az ágyúkkal, de nem tudtak ártani. Amazok seregüket három részre osztották. Az egyik tömeg – amely tetőtől talpig vassal volt födve, s vasnyársat tartott kezében – az ellőtt puska- és ágyúgolyókkal teljességgel nem törődve, a legkisebb félelem nélkül vágtatott Ibrahim pasa ruméliai beglerbég felé. Mivel pedig a ruméliai hadtest még szét volt szóródva, nem bírt ellenállni, s egy része az uralkodó felé futott. A másik csapat (…) kettészakította csatarendjüket. A gonosz művű király pedig többi nyomorult katonaságával a felséges uralkodóra és az anatóliai seregre rohant. A janicsárok hadosztálya összesen háromszor-négyszer támadta meg puskatűzzel, s igyekezett visszaszorítani az alávaló gyaurokat. Végre a felséges isten és a próféta segélyével erőt vevén az iszlám népe, visszafordította a gonoszokat, s mikor már nem volt erejük újabb támadásra, úgy aprította őket, mint a kutyát. Olyan heves harc és öldöklés volt, hogy nem lehet leírni. A gyaurok közül 4000 lovas és mintegy 50 000 gyalog költözött a pokolra." *(Szulejmán naplójából)*

II. Lajos a XVI. század közepén készült festményen

22

A festmény alapján jellemezze a korabeli öltözetet! [F]

Állapítsa meg a tüzérség szerepét a csatában! Tárja fel, mely tényezők tették lehethővé a magyarok kezdeti sikereit! Állapítsa meg a magyarok és a törökök legerősebb fegyvernemeit! [F]

23

32. A kiszolgáltatott ország

AZ ORSZÁG KETTÉSZAKADÁSA II. Lajos utód nélkül halt meg, de a magyar trónra több jelentkező is akadt. **Először Szapolyai János szerezte meg a koronát** (1526–1540), a rákosi végzésre hivatkozva, a köznemességre, saját hadára és birtokaira támaszkodva. **Majd a bárók megválasztották I. (Habsburg) Ferdinándot** (1526–1564). Döntésüket az is befolyásolta, hogy a Habsburg uralkodótól külső segítséget reméltek a török ellen.

I. Ferdinánd a bátyjától, V. Károlytól kapott segélyen zsoldosokat toborzott és Szapolyait Lengyelországba űzte. Ám a pénz elfogyott, Ferdinánd zsoldosai szétszéledtek, Szapolyai pedig visszatért Erdélybe. **Az ország kettészakadt. Szapolyai a töröktől kért és kapott támogatást.** A magyar történelemben először fordult elő, hogy a belső harc során az egyik fél a törökhöz fordul. **A szultán beavatkozása a magyar belügyekbe megerősítette az ország kettéosztottságát.**

A HATALMI EGYENSÚLY TERHE ALATT **Szulejmán** 1529-ben hadjáratot indított Ferdinánd ellen. A hűbéresévé vált **Szapolyainak átadta az elfoglalt budai várat.** Ezután **sikertelen kísérlet**et tett **Bécs bevételére.** A következő török hadjárat ismét Bécs ellen irányult (1532). V. Károly ekkor Ferdinánd segítségére sietett, s jelentős birodalmi erők gyülekeztek Bécs alatt (100 000 zsoldos). Szulejmán nem mert megütközni a császári haddal. Egy hónapon át ostromolta Kőszeget, amelynek várát Jurisics Miklós és maroknyi katonája védte hősiesen. Károly zsoldosai nem mozdultak Bécs alól.

Az 1532-es hadjárat egyértelművé tette, hogy **a két nagyhatalom nem bír egymással.** Nem képesek kiszorítani egymást Magyarországról. A **harc állandósult.**

A bárók és a köznemesség alkalmazkodott a helyzethez: **hol az egyik, hol a másik vetélkedő fél pártjára állt**ak attól függően, hol látták biztosítva a jövőjüket. A két király, **I. Ferdinánd és Szapolyai János Váradon megállapodást kötött** (1538). Ebben elismerték egymás királyságát. Ugyanakkor **Szapolyai az utódai nevében lemondott a hatalomról, hogy az ország egyesülhessen** a Habsburgok jogara alatt. A megállapodás titkos volt, hiszen **a szultán nem fogadta volna el,** hogy a Habsburgok egyesítsék Magyarországot.

AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSA **Szapolyai János halálát követően** hívei, Fráter György és Török Bálint az elhunyt uralkodó fiát, **a csecsemő János Zsigmondot választották királlyá. Ferdinánd** a váradi egyezségre hivatkozva **magának követelte az egész országot.** Ismét fellángoltak a harcok. Ferdinánd hadvezére Budát is megostromolta, de a török segítség közeledtére elvonult (1541). A vár alá érkező **Szulejmán** nem bízott abban, hogy a csecsemő király és hívei hosszú távon meg tudják tartani az országot, ezért 1541. augusztus 29-én serege **megszállta Budát. Az ország középső része közvetlen török uralom alá került.** János Zsigmondnak a szultán átengedte a Tiszától keletre eső országrészeket. **Magyarország három részre szakadt.**

KÍSÉRLETEK AZ ORSZÁG EGYESÍTÉSÉRE – A VÁRHÁBORÚK Buda eleste a „törökös" politikát folytató magyar vezetők kudarcát jelentette. Legjelentősebb képviselőjük, az ország keleti felét irányító **Fráter György** menteni próbálta a helyzetet. Azt **remélte, hogy a** másik utat követve, a **Habsburgokra támaszkodva helyreállíthatja az ország egységét.** Ennek érdekében megállapodott a nyugati és északi területeket birtokló Ferdinánddal a keleti országrész átadásáról (gyalui egyezmény, 1541). Feltételként Buda visszafoglalását szabta. Amennyiben Ferdinánd erre képes, úgy a keleti országrészt is meg tudja tartani a törökkel szemben. Ferdinánd hadai azonban vereséget szenvedtek, sőt a török foglalt el egy sor várat (Esztergom, Székesfehérvár).

Egy évtized múltán Fráter György – feltételét feladva – mégis **megkezdte a keleti országrész átadását. Ferdinánd** azonban **ekkor sem tudott megfelelő erőket felvonultatni.** Fráter György ezért leplezni próbálta terveit a török előtt. Ferdinánd zsoldosai ezt árulásnak vélték, és meggyilkolták őt.

Fráter György halálát követően **rövid időre Ferdinánd irányítása alá került a keleti országrész. A szultán** ebbe nem nyugodott bele, s **hadjáratot indított a török uralom visszaállítására.** A török haderő 1552-ben **a Tiszántúlt kívánta elfoglalni,** hogy jobban elválassza egymástól a nyugati és a keleti területeket. A hadjárat jórészt elérte célját: török kézbe került Nógrád megye (pl. a Szondi György védte Drégely), a Temesköz (a Losonczy István védte Temesvár) és a Tisza középső vidéke (Szolnok). **Csak Eger hős védői tudták Dobó István vezetésével a török sereg támadását visszaverni.** A védők önfeláldozása sehol sem volt hiábavaló. A török főerők a nagy távolság miatt Magyarországon korlátozott ideig hadakozhattak, így minden várvívásra fordított nap növelte a következő vár esélyét az ellenállásra, és minden vár megtartása egy kisebb országrész megmenekülését jelentette.

AZ ÁLLANDÓSULT EGYENSÚLY Az 1552-es hadjárat után – kisebb támadásokat követően – **1566-ban** indított hadjáratot **a török** a magyarországi hadszíntéren. Az egyik sereg **Gyula ellen vonult, a főseregg**el pedig Szulejmán a mocsarak által védett **Szigetvárat zárta ostromgyűrűbe.** A várat Zrínyi Miklós horvát bán hősiesen védte, s csak hosszú ostrom után került török kézre. **Zrínyi hősi halált halt,** de az ostrom ideje alatt elhunyt az idős szultán is.

Szulejmán halálával lezárult az Oszmán Birodalom nagy hódításainak kora. Utóda belátta, hogy nem képes kiszorítani az országból a Habsburgokat. Így a két nagyhatalom **megkötötte a drinápolyi békét** (1568), amely szentesítette Magyarország megosztottságát, és a fennálló katonai erőviszonyokat. A Habsburg uralkodónak azonban a békességért évi adót kellett fizetnie a szultánnak.

ARCHÍVUM

AZ ORSZÁG KETTÉSZAKADÁSA

„Hogy János vajda pártütésének a fejeit, a kik még nem javultak meg és Ő felsége szerencsés megkoronáztatására eljönni vonakodtak, Ő felségének az ő első, ti. pozsonyi megválasztatásakor az összes rendek részére adott levele értelmében, megkegyelmezés és jó útra térítés végett Ő felségére bízzák." *(1527. évi II. törvénycikk)*

„Az ez idő szerint való és jövendő nádornak is joga legyen a bíróságban és a tanácsban egyéb dologban, a mi tisztségéhez tartozik, tárgyalni és végrehajtást eszközölni.

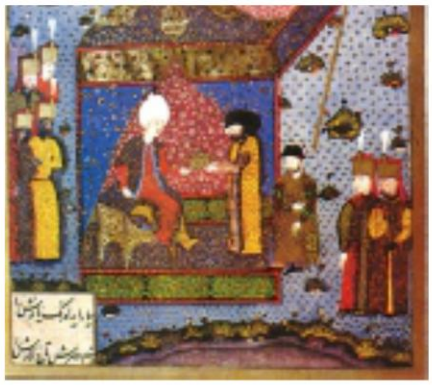
1. §. Határozták továbbá, hogy a nádort az ő tisztségétől nem erőszakkal vagy más úton és egyszerűen, hanem törvényesen kell megfosztani.

2. §. Még pedig olyan bűntény miatt, hogy ne csak tisztségét, hanem fejét is veszítse.

3. §. Különben a nádor tisztsége mindig élethossziglan tartson.

4. §. És a királyi felség méltóztassék ez iránt levelet adni, a melyet megőrzés végett a szent korona mellé helyeztessen el." *(Az 1526. évi XXII. törvény)*

Határozza meg, hogy a két király közül melyik adta ki a törvényeket! Elemezze a rendek és a király viszonyát az előírások alapján! Tárja fel a kettős királyválasztás következményeit az ország helyzetére! [F]

Szulejmán koronát ad át Szapolyai Jánosnak a mohácsi síkon, 1529-ben

1

Mennyiben fejezi ki a török miniatúra a magyar király helyzetét? Értékelje a találkozó helyszínének kiválasztása mögött meghúzódó szándékokat! [F]

2

A HATALMI EGYENSÚLY TERHE ALATT

„(...) Néhány ezer asszony és leány, ifjú és gyermek és velük együtt sok öreg is jött össze e városba, hogy elkerüljék a törökök szörnyű zsarnokságát és a halált, én pedig megkíséreltem, hogy ezt a gyenge várost megvédjem az olyan kegyetlen és hatalmas ellenségtől, a törökök császárától és az ő erejétől, amellyel a várost személyesen körülzárta. Nem azért tettem, mert úgy gondoltam, hogy hatalmával szemben tartani tudom magam, hanem hogy őt itt egy darabig késleltessem, amíg Felséged a rómaiak legkeresztényibb császárával (...) együtt a törökökkel szembetalálkozhatik és annak a legjobb és legnagyobb Isten segítségével ellenállhat.

Ha felséged tudni akarja, hogyan vagyok ellátva, és milyen katonáim vannak a városban, Felségednek elmondhatom, hogy itt szerény állásomhoz mérten, ahogyan a házigazdához illik, szegényes életet éltem, 10 nehéz fegyverzetű lovasom és 28 huszárom volt. Úgy határoztam, hogy ezekkel a következő napon, amint a törökök császára várakozásom szerint valamennyi seregével a város mellett elhalad, Felségedhez megyek, hogy mint hűséges híve Felségednek a harcmezőn szolgálhassanak, a várat pedig, amely az én szegénységemhez mérten eléggé el volt látva, egy jó és becsületes nemesnek akartam átadni megőrzésre. (...)

Aki csak ezt a várost és a benne levő gyenge népet ismeri, világosan látja, hogy legkegyesebb megőrzőnk, Krisztus a maga könyörületével tartott minket eddig meg. Legkegyelmesebb Királyom! Felséged egyes bécsi tanácsosainak jeleztem, hogy meggyőződésem szerint a törökök császára nem fog Bécsbe menni, és úgy vélem, hogy most sem fog valamit is elfoglalni, hanem az ország határa mentén egészen Szlavóniáig egyes mezővárosokat és megerősített helyeket portyázóival megtámad, így egy ideig itt állomásozik és a földeket körös-körül dúlja, és azzal kérkedik, hogy Felséged ellenében dicsőséget aratott, amenynyiben hangoztatni fogja, hogy közben senki sem mert vele megütközni." *(Jurisics Miklós levele I. Ferdinándhoz, 1532. augusztus 28.)*

Fogalmazza meg röviden, hogy Jurisics hogyan ítélte meg a törökök stratégiáját! Vesse össze megállapításait a leckében találhatókkal! Állapítsa meg, mi késztette a törököt az ostrom megindítására! Magyarázza meg, miért nem támadtak a császári csapatok! Tárja fel Magyarország és Kőszeg földrajzi, geopolitikai helyzetét! [F]

Vesse össze a két leírást a rekonstrukciós rajzzal! Milyen helyet foglalt el Kőszeg a magyar védelmi rendszerben? Mennyiben feleltek meg a hasonló erősségek a hadászat új kihívásainak? [F]

3

A kőszegi vár rekonstrukciós rajza

4

5

Magyarország 1526 és 1540 között

Milyen célok vezették I. Ferdinándot? Mitől függött Szapolyai hatalma? Mennyiben volt kedvező a kialakult helyzet a török számára? Kövesse nyomon a szultáni hadjáratokat, s értékelje hatásukat! [F]

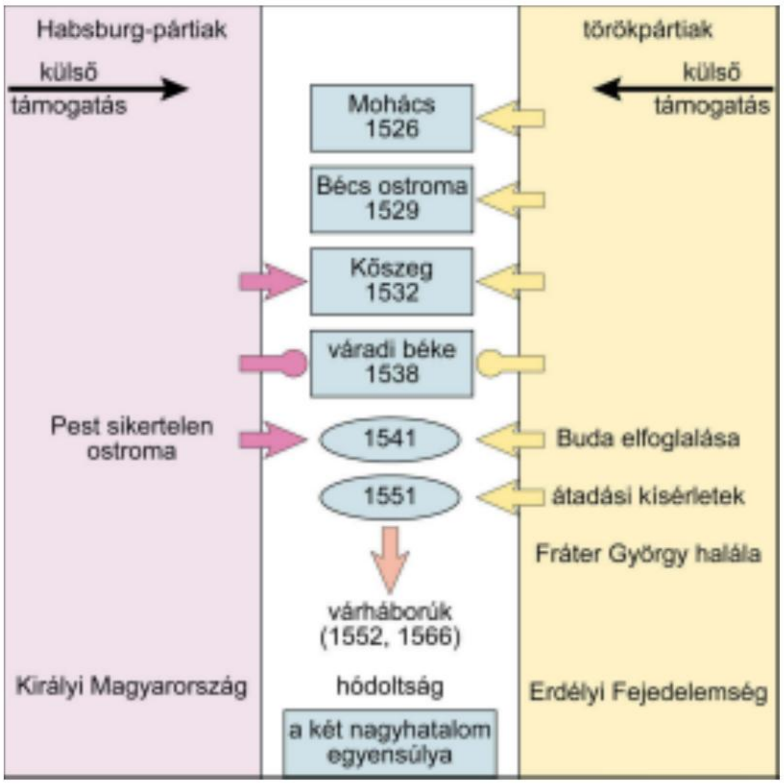
„Mikor a pasa ő fensége elé világbírói szokás szerint előőrsül rendelt nevezett bég a szendrői vitézekkel elül járt és a tévhitben élő, feslett erkölcsű gyaurok [hitetlenek] közé tartozó Kőszeg nevű nagy vár elé érkezett: a gyaurvadászó rettenthetetlen seregből egy csapat vitéz a vár közelébe ment, az alávaló hitetlenek lovassága pedig kijött a várból, és a vár előtti mezőn igen heves harcot vívtak. A szüntelenül elvonuló muzulmánokra zarbuzánokkal [kisebb ágyú] lövöldöztek a vár faláról; mert bíztak váruknak erősségében és ezért ellenkeztek. Valóban a nevezett erősség egy nehezen járható hegy lábánál épült nagy vár, amelynek fala terjedelmes, mint az egész világ, a levegőbe nyúló bástyái magasabbak az égi Hal csillagzatnál és olyan erősek, hogy nem lehet leírni. Árkának mélységét és szélességét az okosak éles esze sem bírná megmérni. (…)

Mivel a győzelmes harcosoknak a harcban tanúsított rettenthetetlen viselkedésük félelemmel és aggodalommal töltötte el a gyauroknak félénk szívét s ezért makacs életüknek képét a megsemmisülés tükrében látták: ennélfogva az említett hónap 26. napján [augusztus 28.] a vár emírje, a Mikolas nevű hitetlen [Jurisics Miklós], kegyelemért kiabálva megalázkodással és megtöretve kijött a várból, s az irgalmas pasa közbenjárásához folyamodva kegyelmet kért a világ menedékhelyeként szereplő padisah győzelmes udvarától." *(Dzselálzade Musztafa kortárs szemtanú Kőszeg ostromáról)*

Milyen választási lehetőségeket mutat az ábra? Mi határozhatta meg a magyar nemesek döntéseit? Mit nem ismert fel a nemesség egészen a XVI. század második harmadáig? Mely tényezők nehezítették meg ezt a felismerést a kortársak számára? [F]

6

7 **A magyar vezető réteg választási lehetőségei a XVI. század első felében**

Hasonlítsa össze Jurisics levelét a kortárs török leírással! Elemezze a kétféle megítélés közötti különbségeket! Tárja fel a szerzői szándékok mögötti mozgatórugókat! [F]

„Ezentúl a császári felség és mi [V. Károly császár és I. Ferdinánd] leveleinkben s mindenütt másutt felséges János királyt testvérünknek és Magyarország, Dalmácia, Horvátország stb. királyának fogjuk írni és nevezni, s ő is ezt teszi a császári felséggel, velünk s mindkettőnk fiaival és örököseivel. (…)

Ami Magyarország állapotát és kormányzatát illeti, megegyeztünk és elhatároztuk, hogy mindenik közülünk az ország s a neki alávetett tartományok azon részét, amelyet most tényleg bír,

szabadon, a királyi hatalom teljességével bírja és birtokolja (…) Szlavónia Horvátországgal és Dalmáciával a mi kezünkben marad, Erdély pedig életfogytiglan a felséges János király hatalmában.

Minthogy pedig felséges János királynak most sem felesége, sem gyermekei nincsenek, ha Isten kiszólítaná ez árnyékvilágból, még ha volna is akkor fia, az ország és a keresztény világ üdvére való tekintetből, amelyet ebből a békéből és szövetségből Isten segítségével bizton remélünk, (…) beleegyezett abba, hogy halála után, még ha volna is fia, az egész magyar birodalom összes országaival, tartományaival s alávetett részeivel s a királyi jog egész teljességével mi reánk, vagy ha mi időközben meghalnánk, fiunkra szálljon és maradjon, akit az ország köteles lesz közös megegyezéssel királlyá választani, és ha az is elhalna, az ő törvényes s a fiaitól vagy azoknak törvényes örököseitől leszármazó (…)

Ha pedig az említett örökösödésre kerül a sor, mi vagy fiunk (…) kötelesek a magyar királyok szokása szerint ünnepélyesen megesküdni, hogy szabadságait, törvényeit, szokásait megtartják." *(A váradi egyezségből, 1538)*

Foglalja össze röviden a váradi megállapodás lényegét! Elemezze, hogy miért volt elfogadható mindkét fél számára a megállapodás! [F] 8

AZ ORSZÁG HÁROM RÉSZRE SZAKADÁSA

„(…) kinyilvánították [Szulejmán] abbeli akaratát, hogy a császár kezébe akarja kapni Buda várát. Néhány érvet is felhozott e tette indoklására; mégpedig: az urak közti viszálykodást, elégtelenségüket Buda megvédésére, gyengeségüket az ellenséggel szembeni ellenállásra. Azt mondta, hogy ő hihetetlenül nagy költségek árán jött ide, a hadinépével nem képes folyton ezeknek az országrészeknek a védelmére felvonulni anélkül, hogy ez övéinek ne lenne nagy vesztességére és kárára; (…) Eközben belépett a császár sátrába a janicsáraga, a janicsárok parancsnoka, aki midőn a sátorba lépve meghallotta a császár parancsát, egyetlen szót sem szólt, de a karjával adott jelre csapatostul rohantak a janicsárok s a testőrök is Buda elfoglalására. (…) csapatonként nyomultak be a városba, megszállták az összes őrhelyeket; a szembejövőket bezavarták saját házaikba, ők maguk két napon át a polgárok házai előtt tanyáztak, tele volt velük a piactér, zsúfolásig tömve az utcák; a királyné őfelsége fiát visszatartották a többi úrral együtt a sátorban, s nem is engedték korábban haza csak már akkor, amikor a császár megbízott emberei visszajöttek és jelentették: Budát a császár akarata szerint, ellenállás nélkül bevették." *(Izabella királyné servitorának levele Verancsics Antalhoz)*

Foglaljuk össze a kortárs forrás alapján Buda elfoglalásának történetét! Vegyük sorra az elfogás kapcsán Szulejmán érveit! Vesse össze a vár csellel történő megszerzésének történetét Gárdonyi ismert leírásával! [F] 9

„Célom tulajdonképpen az volt, hogy a rossz úton járó tévelygők menedékhelyeként szereplő dölyfös királyt megalázzam, és megtörjem, de mikor e tartomány jeles bégjeitől tudakozódtam e dologban, azt válaszolták, hogy már rövid az idő. Remélem, hogy az idők folyamán a kedvező alkalmat kivárva, végrehajtható lesz bosszúm. Ez okból most hadjáratom kantárszárát visszafordítom kalifaságom székhelye felé, hogy a győzhetetlen sereg kipihenhesse magát, és visszatérhessen otthonába." *(Szulejmán Isztambulba küldött győzelmi jelentéséből, 1521)*

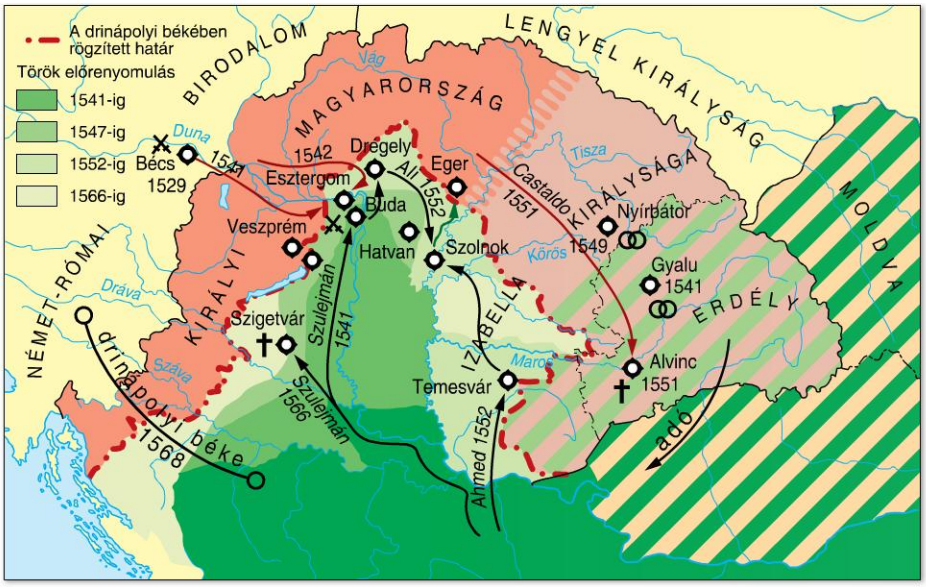
„A vár tehát elfoglaltatott, de mivel a közte és a muzulmán birodalom között lévő óriási távolság miatt nem lehetett közvetlenül birtokba venni, és őrséggel ellátni, (…) a nevezett Jánosnak ajándékoztam." *(Szulejmán győzelmi jelentése, 1529)*

„Az elmúlt években Allah kegyelmével és győzedelmes kardom segítségével meghódítottam Magyarországot és fővárosát, Budát. Akkor Magyarország királyságát János királyra ruháztam, aki adófizetésre kötelezte magát érte. Halála után pedig országát fiának ajándékoztam. A szomszédos Ferdinánd is szeretett volna azonban király lenni, ezért testvérének, Károlynak szövetségével óriási hadat gyűjtött össze. Ezekkel bejött, és hatalmat szerzett magának Magyarországon, s ostrom alá vette Buda városát. Én ekkor hős vezéremet, Mehmed pasát Buda felé küldtem. Célom tulajdonképpen az volt, hogy Budát az iszlám egyik házává tegyem, és Magyarországot birtokomba vegyem. János király fiát, ki Budában volt, megajándékoztam Erdély bánságával, Magyarországot pedig az Oszmán Birodalomhoz csatoltam." *(Szulejmán győzelmi jelentéséből, 1541)*

I. Szulejmán, akit Fenségesnek és Törvényhozónak is neveztek 10

Állapítsa meg, hogyan látta Szulejmán a magyar hűbéres királyság helyzetét! Tárja fel a különböző időpontokban megfogalmazott jelentések közötti különbségeket! Magyarázza meg a szultán álláspontjának változásait! [F] 11

KÍSÉRLETEK AZ ORSZÁG EGYESÍTÉSÉRE – VÁRHÁBORÚK

„(…) ahogyan csaknem minden eddigi levelemben könyörögtem Felségednek, hogy tisztességgel rendezze a királyné őfelségével [Izabella] és fenséges fiával [János Zsigmond] való kapcsolatát, éppúgy – ha lehet, még alázatosabban – most is azért esedezem, hogy én is szabadabban szolgálhassak Felségednek. A török ugyan szép szavakat mond, de nem szabad megbízni benne, hiszen e tetszetős szavak nyomán már sok országot végromlásba döntött. A királyné őfelségét tehát nem hagyhatom itt a nyilvánvaló veszedelemben, hanem valamely biztos helyre kell vinnem. Ha viszont a királyné őfelsége úgy távozik el az országból, hogy Felségeddel még nem rendezte el jól ügyét, akkor nagyon félek attól, hogy az egész ország átpártol a törökhöz. (…)

Amint pedig semmi sem lehet kedvesebb és kellemesebb az életnél, éppúgy minden bizonnyal semmit sem kívánok szívesebben, mint azt, hogy megtörténhessen végre az életemben felségeddel való találkozásom (…) mégsem látok most lehetőséget az utazásra, minthogy (…) ha a török észrevenné, hogy elutaztam felségedhez – amit titkolni semmiképpen sem lehetne –, soha jobb alkalmat még felkínálni sem lehetett volna neki arra, hogy megtámadja az országot.

Írtam egyébként a legszentebb és katolikus császári Felségnek [V. Károly] is arról a háborús lehetőségről, amelyről előzőleg már Felségedet is tudósítottam. Könyörgöm tehát Felségednek, hogy az Isteni irgalomra, az egész kereszténység üdvére, az ártatlan gyermekek és özvegyek könnyeire, az öregek mélyről felszakadó sóhajtásaira s a szerencsétlen nép rettegésére tekintettel, méltóztassék ő szent császári Felségét arra buzdítani: ne tűrje azt, hogy ezt az országot, amelyet elődeink vérük hullásával őriztek meg, s amelyről mindenki úgy vélekedett, hogy ez az egész kereszténység elővédbástyája, a keresztények legnagyobb kárára, a leggaládabb ellenség kezébe kaparintsa; most ugyanis olyan alkalom kínálkozik felségtek számára az ország megvédésére, amelynél sem nagyobb, sem hasznosabb nem is lehet; ezzel az országgal kapcsolatban pedig Felségteknek meg kell fontolniuk azt, hogy ha ezt az alkalmat elmulasztják, az ellenség csak ebből az országból kiindulva, könnyedén meghódíthatja magának az egész keresztény világot." *(Fráter György levele I. Ferdinándhoz, 1543)*

Foglalja össze röviden, hogyan látta Fráter György Magyarország és Erdély helyzetét! Elemezze, mennyiben mérte fel rosszul Magyarország mozgásterét a szerző! [F]

12 A várháborúk

13 Milyen stratégiai céljai voltak a törököknek az 1540-es években? Mi váltotta ki az 1552-es hadjáratot, s mi volt a célja? Kövesse nyomon az 1566-os eseményeket! Mi volt a cél, és mi lett az eredmény? Miért váltak a várak a harcok döntő színtereivé? [F]

14 Szigetvár ostroma

Állapítsa meg a kép alapján, hogy milyen természeti viszonyokat használt ki Szigetvár védelmi rendszere! Milyen jellegű védművekkel rendelkezett a vár? Értékelje Szigetvár jelentőségét a magyar végvári rendszerben! [F]

AZ ÁLLANDÓSULT EGYENSÚLY

„Tizenharmadszor: Azt is elhatároztuk, hogy ha akár a mi, akár a törökök császára hadvezéreit, katonáit, szolgálattevőit, alattvalót – legyenek azok bármilyen rendű, rangú és állású emberek – a békekötés után a felek bármelyike foglyul ejti s szolgaságba hurcolja, azokat azonnal, minden nehézség s anélkül, hogy a váltságdíjról alkudoznánk, szabadon kell bocsátanunk és övéihez kell visszaengednünk őket. (…)

Tizenötödször: (…) minthogy azon törökök miatt, kik őnagysága [a szultán] különböző tartományaiból, különösen azonban az anatóliai részekről, nagy számban jönnek Magyarországra, hogy itt foglyokat vásároljanak, az egész határ mentén nemcsak a mi területeinket, hanem őnagysága területét is nagy veszteségek érik; ugyanis részben a bégek és katonák, részben pedig más, határ menti tisztségviselők mindkét fél e határmenti területein békében is, fegyverszünet idején is, nagy számban rabolnak el mindenféle korú embereket, de különösen serdületleneket őket lopva és titkon eladják az efféle felvásárlóknak. (…) éppen ezért

elhatároztuk, hogy a jövőben az ilyen felvásárlókat nem szabad engedni Magyarország határaihoz s ezeknek ott tilos emberkereskedelmet folytatni. (…)

Huszonötödször: A béke tartamát nyolc esztendőben szabtuk meg s az jelen békeszerződés és egyezség keltével kezdődik. És mindaddig, amíg csak ugyanezen béke a felek között erős, (…) mi a törökök ugyanazon legfelségesebb császárát, ami szövetségesünket: évente 30 000 arany dukát tiszteletteljes ajándékkal fogjuk felkeresni külön megbízottaink útján, ugyanúgy, ahogyan azelőtt is tettük, minden esztendő vége felé." *(Az 1568-as drinápolyi béke pontjaiból)*

Tárja fel a béke következményeit az ország lakosságára! Állapítsa meg a két birodalom közötti jogi viszonyt! **[F]** 15

Nézőpontok

A magyar történetírás is többféle magyarázatot adott arra a kérdésre, miért csak 1541-ben rendezkedett be Szulejmán Buda várában, mikor már 1526-ban és 1529-ben is hatalmába keríthette volna véglegesen. A tudomány nem a tényeken vitatkozik, hanem azon, hogy mik lehettek a török indítékai, s ezek ismeretében álltak-e más alternatívák az ország előtt vagy törvényszerűen rohant a pusztulásba?

„A magyar történetírásnak érdekes és több történészgeneráció felfogását jellemző következetlensége, hogy azt a lehetőséget, melyet a töröknek Magyarországgal szemben követett politikája kínált, ti. az ország állami és területi egységének, valamint bizonyos korlátozások mellett önállóságának megtartása – ezt a lehetőséget Erdély esetében elismeri, de egész Magyarországra vonatkoztatva tagadja. Persze a lehetőség Erdély esetében megvalósult (…), míg Magyarország esetében nem, ez azonban még nem indokolja, hogy magát a lehetőséget is kétségbe vonjuk, annál is inkább nem, mivel a történeti adatok tömege bizonyítja, hogy fennállt, és Szulejmán kezdetben az országot régi állapotában akarta hagyni, két feltételt szabván csupán:

1. az ország nem választhat Habsburg-házból uralkodót: 2. külpolitikája törökbarát, azaz Habsburg-ellenes legyen. Hogy ez a szulejmáni ajánlat létezett, az a múlt században felszínre hozott és publikált levéltári anyag alapján kétségtelenül megállapítható, s ha történetíróink döntő többsége figyelmen kívül hagyta is, az egyik legnagyobb, Horváth Mihály igen határozottan állította. Ezt írta Fráter György életrajzában: »Szulejmánnak akkoron (ti. 1526-ban – P. G.) még nem volt vágya meghódítani Magyarországot. Ő a Dunát és a Szávát tűzte ki roppant birodalma határaiul, melyeken túl nem szándékozott terjeszkedni.« (…) Történetíróink, túltéve magukat a konkrét történeti adatokon, és kiindulva egy irracionális, gátlástalan és parttalan török hódításvágyból, úgyszólván figyelemre sem méltatták turkológusaink véleményét, sőt semmivel sem indokolható fölényességgel lekezelték. Ezt a mondhatnók hivatalos felfogást tükrözi Kosáry Domokosnak Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába c. műve is, melyben vitába szállva Thuryval, ezt írja: »Általában Magyarország és a török hatalom viszonyát kissé idillikusan és túlzott optimizmussal ítéli meg Thury József, aki tanulmányaiban túlságosan készpénznek veszi« az általa fordított »török szövegeket.« Az, hogy Szulejmán eleinte nem gondolt volna területi hódításra – folytatja Kosáry – »csak annyiban áll, hogy Mohács után nem mert a hódítás gyakorlati keresztülviteléhez fogni, évszázados török tapasztalatok alapján alighanem túlbecsülve az ország akkori tényleges védelmi erőit.«" *(Perjés Géza: Az országút szélére vetett ország, 1975)*

Elemezze a problémát a történészek segítségével! Figyelje meg a téma megközelítésének különböző lehetőségeit! Magyarázza meg a tények csoportosítása és a következtetések közötti összefüggéseket! **[SZ]** 16

Fogalmazza meg, mi Perjés Géza szerint a szulejmáni ajánlat lényege! Tárja fel, mennyiben ismeri el és mennyiben tagadja Kosáry Domokos a szulejmáni ajánlatot! Vesse össze Horváth Mihály és Kosáry Domokos álláspontját! **[SZ]**

Perjés Géza könyve 17

„Az 1526. december 6-án néhány főúr által királlyá választott Ferdinánd uralma (1526–1564) mindössze néhány nyugati városra és híveinek birtokaira terjedt ki, az ország túlnyomó része a leggyengébb tényező: Szapolyai kezén volt. A Porta ennél kedv ezőbb helyzetről nem is álmodhatott, hiszen itt is a Balkánon oly jól bevált lépcsőzetes hódítási módszert kívánta alkalmazni, amelyhez szüksége volt olyan politikai csoportra, amely csak az ő támogatásával maradhat hatalmon, és cserében legalizálja az ő jelenlétét is. Bár János egyelőre a Habsburgok nyugati ellenlábasai segítségével igyekezett kitörni elszigeteltségéből, a szultán türelmesen terelgette őt azon felismerés felé, hogy csakis a Portától várhat effektív támogatást. I. János végül is csak akkor vállalkozott erre a végzetes lépésre, amikor 1527–1528-ban a Habsburg-hadak Erdélybe, majd Lengyelországba űzték, s Ferdinánd 1527. november 3-án „szabályszerűen" megkoronáztatta magát. Az 1528. január 27-i isztambuli szerződésben I. Szulejmán a saját, fegyverrel meghódított tartományának tekintett Magyarország egyetlen uralkodójának ismerte el Jánost, s segítséget ígért neki a Habsburgok kiveréséhez." *(Szakály Ferenc: Virágkor és hanyatlás 1440–1711, 1990)*

Milyen szerepet játszanak a történettudományban az újszerű, sokszor meghökkentő felvetések? **[F]**

Magyarázza meg, miben látja az okát a szerző, hogy 1526-ban a török nem szállta meg az országot! Állapítsa meg, hogy a szerző megállapítása szerint mennyire volt tudatos a török külpolitika! **[SZ]** 18

33. A három részre szakadt ország

A HÓDOLTSÁG Az ország középső, törökök által megszállt területét hódoltságnak nevezzük. E területre **a törökök kiterjesztették saját törvényeiket és közigazgatásukat** (vilajetek, szandzsákok). A hódoltság **élén a budai vilajet vezetője, a budai pasa állt,** aki mozgósíthatta a többi magyarországi vilajet katonai erejét. A hódoltságot a **török végvári vonal** mintegy 30-40 ezer katonája védte. E várrendszer a török számára is óriási megterhelést jelentett, melyet a magyarországi bevételek (adók stb.) nem fedeztek.

Az elfoglalt területeken – a magyar nemességet elűzve – **szpáhi szolgálati birtokok**at hoztak létre. **Az Alföld gazdag mezővárosai** (Kecskemét, Nagykőrös stb.) **khász birtok**ként a szultán tulajdonába kerültek: ez a helyzet védelmet és kiszámíthatóbb adózást jelentett. A magyar jobbágyság terheinél figyelembe vették a korábbi adóviszonyokat. Az adózásról az adószedők – a birodalom más területeihez hasonlóan – pontos nyilvántartást vezettek.

Magyarországot – ellentétben a Balkánnal – **a törökök nem tudták a saját képükre formálni.** Ennek egyik oka, hogy a hódoltság **háborús terület** maradt, ahol állandóak voltak a kisebb nagyobb összecsapások (bár a béke miatt ezt hivatalosan tiltották). **A magyar lakosság nem tért át tömegesen az iszlámra.** A magyar parasztok **peres ügyeiket** a török bíróságok helyett jórészt **a magyar** végvárakba húzódó **vármegyéknél** vagy az általuk létrehozott önvédelmi szervezeteknél, a parasztvármegyéknél **intézték.** A magyar államhoz való kötődést erősítette a **kettős adózás** is. A hódoltságból elűzött nemesség a végvári vitézekkel messze délen is beszedette korábbi járandóságainak egy részét. Így a vidék magyarsága elkülönült a töröktől, csak kevesen álltak török szolgálatba. **A várak és városok váltak csak törökké** a birodalomból ide települő, vegyes összetételű lakosság révén. A török népesség jelenlétét fürdők, dzsámik és minaretek jelezték – ezek néhány városunkban ma is állnak.

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG Erdély a központtól való távolsága miatt már **a középkori magyar királyságban különálló tartomány** volt, **amelyet** a király által kinevezett báró, **a vajda irányított.** 1437 óta **sajátos rendi szerkezet**tel bírt (magyar megyék, székely és szász székek).

Az országrész nem esett a török hódítás fő irányába. Emiatt **a török megelégedett a** számára olcsóbb, állandó török őrséget nem igénylő **hűbéres viszonnyal.** Helyzete hasonlított Havasalföldhöz és Moldvához, de a két dunai fejedelemségnél az erdélyi nagyobb önállósággal bírt. Az erdélyi fejedelmeket nem **a török** választotta, csak megerősítette méltóságukat, és **évi adót rótt ki a tartományra.**

Erdély élén kezdetben **János Zsigmond** állt, aki rendezte viszonyát a Habsburgokkal (speyeri szerződés, 1570). **Lemondott választott magyar királyi címéről, cserében elismerték Erdély fejedelmének.** Halála után a hatalmat megszerző **Báthori István** (1571–1586) már fejedelemként uralkodott Erdélyben.

Az erdélyi fejedelmek jelentős hatalommal bírtak. Az erdélyi főnemesség birtokai kisebbek voltak a magyarországi főúri birtokoknál, és az erdélyi egyházi birtokok is a fejedelmek kezébe kerültek a reformációt követően. Növelte a fejedelmek erejét, hogy az erdélyi rendek megosztottak voltak (három nemzet) és a gyakran összehívott országgyűlésen a fejedelem által meghívottak többségben voltak a választott követekhez képest. Így **az erdélyi országgyűlések nem képeztek** a magyarországihoz hasonló **erős ellensúlyt a fejedelmi hatalommal szemben.**

A KIRÁLYI MAGYARORSZÁG A XVI–XVII. században az Adriától Erdélyig félkörben húzódó, a magyar királyok fennhatósága alatt álló területet **királyi Magyarország**nak nevezték. **A Habsburgok formálódó dunai monarchiájában** Magyarország szerepe egyre inkább a török támadások visszaverése lett.

A török feltartóztatása érdekében **új végvári vonalat építettek ki** a hosszú határ mentén (Kanizsa, Győr, Eger). A várépítések hatalmas anyagi terheit csak a királyi udvar tudta vállalni. A védelem központjait az egy-egy nagyobb várra támaszkodó **főkapitányságok** jelentették.

A Habsburg uralkodók nagy birodalmat irányítottak. Így **a magyar királyság hivatalai** elvben függetlenül működtek, de a magyar királyok a birodalom vezetőiként **döntéseiket a központi hivatalok közreműködésével hozták.** Jól példázza ezt a magyar pénzügyek irányítására Pozsony központtal létrehozott Magyar Kamara. Jogilag nem volt alárendelve az Udvari Kamarának, azonban gyakorlatilag mégis így működött. **Egyedül a hadügyek központi irányítására tudtak az egész birodalomra kiterjedő hatáskörű hivatalt felállítani,** az Udvari Haditanácsot.

A magyar rendek a törökkel szemben rászorultak a birodalom más országaiból származó pénzsegélyekre, így hajlottak az együttműködésre. Ugyanakkor ragaszkodtak a Jagelló-korban kivívott rendi jogaikhoz. Az országgyűlés és a vármegyék jelentősége nem csökkent, ezáltal **a királyi Magyarországon érvényesült a rendi dualizmus rendszere.** Sőt a folytonos háborúk következtében a nemesség (különösen a főnemesség) katonai jelentősége és politikai befolyása megnőtt.

A REFORMÁCIÓ MAGYARORSZÁGON A reformáció **lutheri irányzat**a 1517-et követően hamarosan megjelent az országban. Elsősorban **a szász városokban** és néhány bárói udvarban. Német jellegénél fogva kezdetben **a nemesség zöme ellenszenvvel fogadta.** Később a szász városokon kívül a Felvidék magyar és német lakossága csatlakozott a lutheri tanokhoz.

A magyarság jelentős része a kálvini reformáció hí-

vévé vált. A kálvini egyház **önkormányzati felépítése közel állt a magyar rendi gondolkodáshoz.** A heves hitviták hatására Luther hívei közül később többen a kálvini irányzat követőivé váltak. A hódoltságban is zömmel a kálvini (református) vallás terjedt el. Magyarországon Debrecenben (kálvinista Róma) alakult ki jelentős református központ, itt tevékenykedett a magyar reformáció kiemelkedő alakja, Méliusz Juhász Péter.

Erdélyben a felekezeti megoszlás részben követte a rendi tagoltságot. Erdély és a hozzá tartozó Partium (a Magyarországtól elfoglalt részek) **magyar megyéi a kálvinizmushoz csatlakoztak, sőt** teret hódított közöttük az **unitárius** (antitrinitárius) irányzat is. **A szászok a lutheri tanok**at követték, míg **a székelyek** jelentős része hű maradt **katolikus** hitéhez. A görögkeleti vallású románokra nem terjedt át a reformáció egyetlen irányzata sem.

Erdélyben a felekezetek többnyire békében éltek egymás mellett. Ennek hátteret adtak az erdélyi országgyűléseken több alkalommal is elfogadott **törvények a vallási türelemről.** A rendelkezések az ún. **bevett vallások** (katolikus, evangélikus, kálvinista, unitárius) számára biztosították a szabad vallásgyakorlatot, s tiltották a felekezeti ellenségeskedést.

ARCHÍVUM

A HÓDOLTSÁG

„A nevezett szandzsákokban [a járásnak megfelelő közigazgatási egység] (…) fekvő városok és falvak rájái, ha vagyonuk 300 akcsét [kisméretű aranypénz] ér, 50 akcse harádzsot fizetnek. Ha egy házban 3-4 testvér lakik, vagy még ennél is több együtt lakik, mindegyik testvér külön számít, és ha 300-300 akcsényi vagyonnal rendelkeznek, különkülön fizetik az 50 akcse harádzsot. „Fizetőképesnek" azt mondják, aki házán, szőllején és földjén kívül, marháiban és a házon belül lelhető holmijában és a hordaiban levő borában 300 akcse értékkel rendelkezik. Az ilyen személyen 50 akcse harádzsot kell behajtani. Aki azonban annyival nem rendelkezik, azon semmi sem hajtatik be.

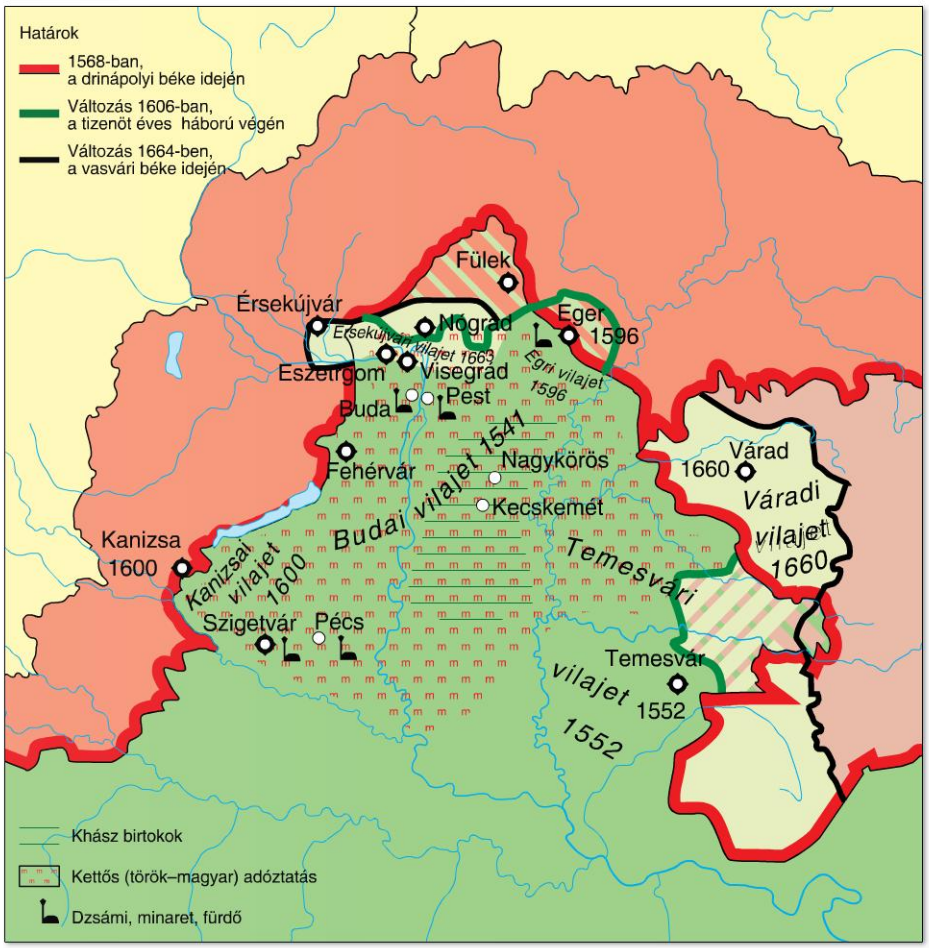
Akik „képesek" harádzsot fizetni, azok szpahijuknak reszmi kapu [kapuadó] fejében Hizir Eljász napján [ápr. 24.] 25 akcsét és Kaszim napján [okt. 26.] 25 akcsét fizetnek. De Buda és Pest rájáira reszmi kapu, mivel ezek a királyok alatt nem szokták fizetni, az új defterben sem íratott elő." *(Az esztergomi szandzsák összeírásából, 1570)*

Sorolja fel a hódoltságban élő jobbágyok szolgáltatásait! Állapítsa meg, hogy ez mennyiben tér el az Oszmán Birodalom más területeinek szokásaitól! Határozza meg, mire utal ez! [F]

1 2 3

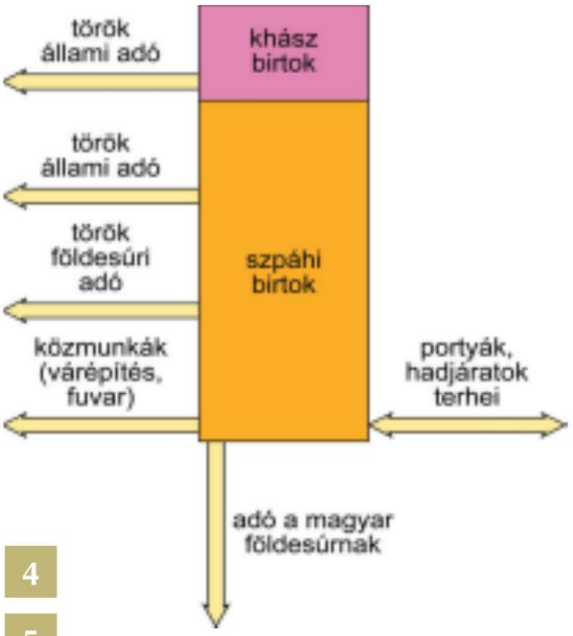
„(…) a török országunk egyes részeit ugyan elfoglalta, de inkább csak háta mögött hagyta, mint meghódította, hiszen saját hivatalait, saját törvényeit behozni nem bírta; kénytelen eltűrni, hogy azok a maguk szervezetében maradjanak, és hogy a maguk alkotmányával éljenek." *(Balassa János, Balassa Bálint édesapja, bányavárosi főkapitány, 1555)*

Határozza meg, miként ítéli meg a főkapitány a török berendezkedésének lehetőségeit! Tárja fel a jelenségek okát! [F]

A hódoltság területe

Kövesse nyomon a magyarországi török uralom térnyerését! Mutassa be a magyarországi török közigazgatást és a török végvári vonalat! Mely területek voltak a szultán saját kezelésében? Milyen szerepet játszott a magyar tartomány az Oszmán Birodalom életében? Mekkora teher lehetett a török végvári vonal fenntartása? [F]

A jobbágyság terhei a hódoltságban

„(…) ez után is oltalmazhassa magát fegyverrel az községh, és ha valamely káros vagy megh kínoztatott ember panaszára az paraszt kapitányok, Hadnagyok és Tizedesek paraszt Vármegyét hirdetnek (…)" *(Pest vármegye határozata, 1660)*

„Item a nemes vármegye paraszt tisztjei kapitányok, hadnagyok, bírák személyeit fizetésre ne számlálják, e szerint marhájokat is befogásra ne kényszerítsék, mivel ők, azonkívül is, a nemes vármegyének eleget szolgálnak, több jószágaiktúl mindazonáltal a falu közé fizetni tartozzanak." *(Heves vármegye határozata, 1691)*

„Az eddigvaló concursusa a szegényeknek, melyet ők paraszt vármegyének neveztenek, sokaknak megnyomorítására szolgált, minthogy egymás között törvényt tévén, gyakrabban önnönmagokat helytelen büntetésekkel enerválták, azért az ilyen concursusok s paraszt vármegye gyűlések abszolute meg nem engedtetnek" *(Nógrád vármegye határozata, 1734)*

4 Hogyan változott az adózás a török uralom alatt a korábbi állapotokhoz képest? Milyen új, jellegzetesen a korszak viszonyaiból következő terhek sújtották a magyar parasztságot? [F]

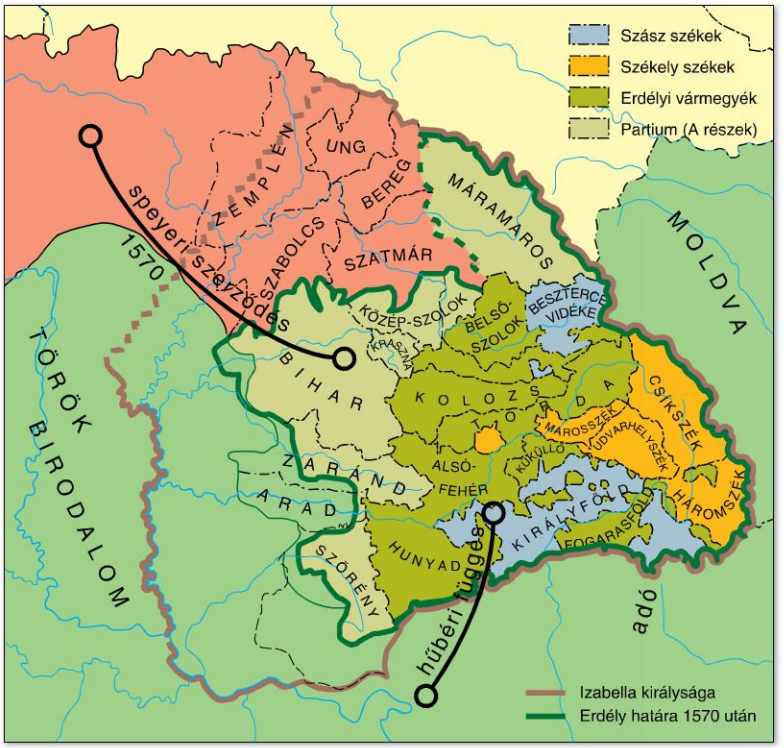
5 Gyűjtse össze a forrás alapján a parasztvármegye jellemzőit! Tárja fel feladatait, kapcsolatrendszerét! Értékelje a parasztvármegye létét a török berendezkedés szempontjából! Magyarázza meg, miért változott meg a vármegyék hozzáállása a parasztvármegyékhez! [F]

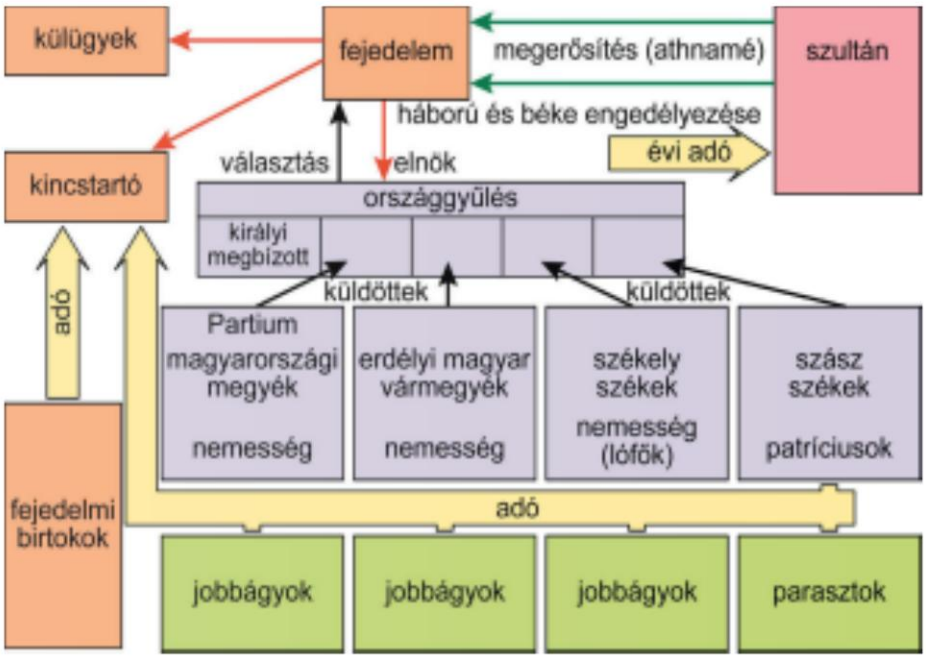
AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG

6 Kövesse nyomon a fejedelemség kialakulását és területének változásait! Milyen előzményekből fejlődött ki az önálló erdélyi államiság? Értékelje a fejedelemség politika-földrajzi helyzetét! Hogyan jelenik meg a térképen Erdély rendi tagozódása? [F]

7 Állapítsa meg János Zsigmond közjogi helyzetét! Határozza meg Erdély közjogi helyzetét a szerződést követően! Tárja fel, hogy mely nemzetközi gyakorlatot követi a szerződés! Magyarázza meg, miért volt előnyös a Habsburg-dinasztia számára a szerződés megkötése! Tárja fel, hogy mely területeken hagy a megegyezés rendezetlen viszonyokat! [F]

Az Erdélyi Fejedelemség kialakulása

Az Erdélyi Fejedelemség államszervezete

Milyen jellegű volt az erdélyi állam? Értékelje az ábra alapján a fejedelmi hatalom helyzetét! Mutassa be az erdélyi rendi társadalmat! Jellemezze az országgyűlés és a középfokú közigazgatás felépítését! [F] 10

A KIRÁLYI MAGYARORSZÁG

„Miután a támadó háborút Ő Felsége is mellőzni kegyeskedett, a meghívott tanácsosok és urak nem is foglalkoztak vele kimerítően; azonban mégis gondoltunk egy eshetőségre. Miután részünkről sohasem lehet tudni, meddig tarthat a védő háború és mikorra halasztja el a halálos ellenség Felségedet erőszakkal megtámadni (…) mialatt Ő Felsége a védő háborúról gondolkozik, arra is gondoljon, hogy támadó háborút is vezethessen, ha arra kerül sor. (…) mert ha Magyarországot elveszítjük és védelmünk német parasztjainkra háramlana, akkor szabadulásunk sokkal bajosabb lesz." *(A Haditanács 1577-es előterjesztéséből)*

Állapítsa meg, hogyan változott meg Magyarország szerepe a Habsburg Birodalomban a XVI. század első feléhez képest! Tárja fel a változások következményeit! Magyarázza meg, miként befolyásolták a változások az uralkodó és a rendek viszonyát! [F] 11

„32. A mi pedig a jobbágyok költözését illeti, ámbár az ország rendei és karai azok költözését az utóbbi nagyszombati országgyűlésen [1547] bizonyos módozatok mellett és föltételek alatt szabaddá tették; mindazonáltal, mivel tudva van, hogy a jobbágyok már ez alatt a rövid idő alatt is nagy engedetlenséget tanúsítottak uraik iránt s föllázadtak,

1. §. Ennélfogva, úgy ebből az okból, mint más jó tekinteteknél fogva határozták, hogy ez a költözés ez idő szerint a jövő közönséges országgyűlésig szűnjék meg, és a jobbágyok ne távozhassanak uraik fekvő jószágairól máshová, hanemha az alább következő módon.

2. §. Hogy azonban ez által az uraknak és országlakosoknak vagy más birtokos embereknek a szerencsétlen jobbágyokon való zsarnokoskodásra hatalmat ne adjanak, határozták: hogy a jobbágyokat az ő szabadságaikban meg kell tartani és az igazság, tisztesség és tűrhetőség határain túl nem szabad megadóztatni, sanyargatni vagy javaitól megfosztani." *(Az 1548. évi pozsonyi országgyűlés törvényeiből)*

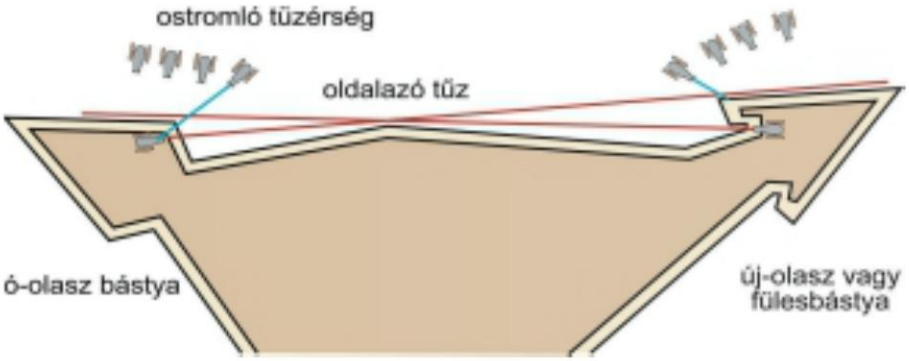
Állapítsa meg, mely kérdést taglalnak a törvények! Gyűjtse össze, mikor és hogyan szabályozták ezt a kérdést korábban Magyarországon! Magyarázza meg, miért kellett a kérdést újraszabályozni! [F] 12

„*6. §.* Az ország karai és rendei azonfelül elhatározták, hogy a véghelyeknek a megerősítésére (a mi kiválóan szükséges) az összes urak, nemesek és más birtokosok a jobbágyaikat, a mondott adóra nézve tett összeírás szerént hat napi ingyen munkára (csak is az aratás és a szüret idejét véve ki) kibocsássák és kiküldjék, a kik is a közelebbi országgyűlésen, erre nézve meghozott végzés szerént, azokon a napokon át, folytonosan dolgozni tartoznak." *(Az 1557-es pozsonyi országgyűlés törvényeiből)*

Állapítsa meg, milyen jellegű szolgáltatást vezettek be! Magyarázza meg, miért volt szükség erre az intézkedésre! [F] 13

Tata végvára és az olaszbástyás védelmi rendszer előnyei

14 A kép alapján vázolja fel, hogyan kellett átalakítani a magyar várakat, hogy megfeleljenek a XVI. századi hadi követelményeknek! Az ábra segítségével fogalmazza meg az olaszbástyás rendszer és a fülesbástya előnyeit! Jelölje be a képen, hogy a tatai vár mely részein alakították ki ilyen rendszert! [F]

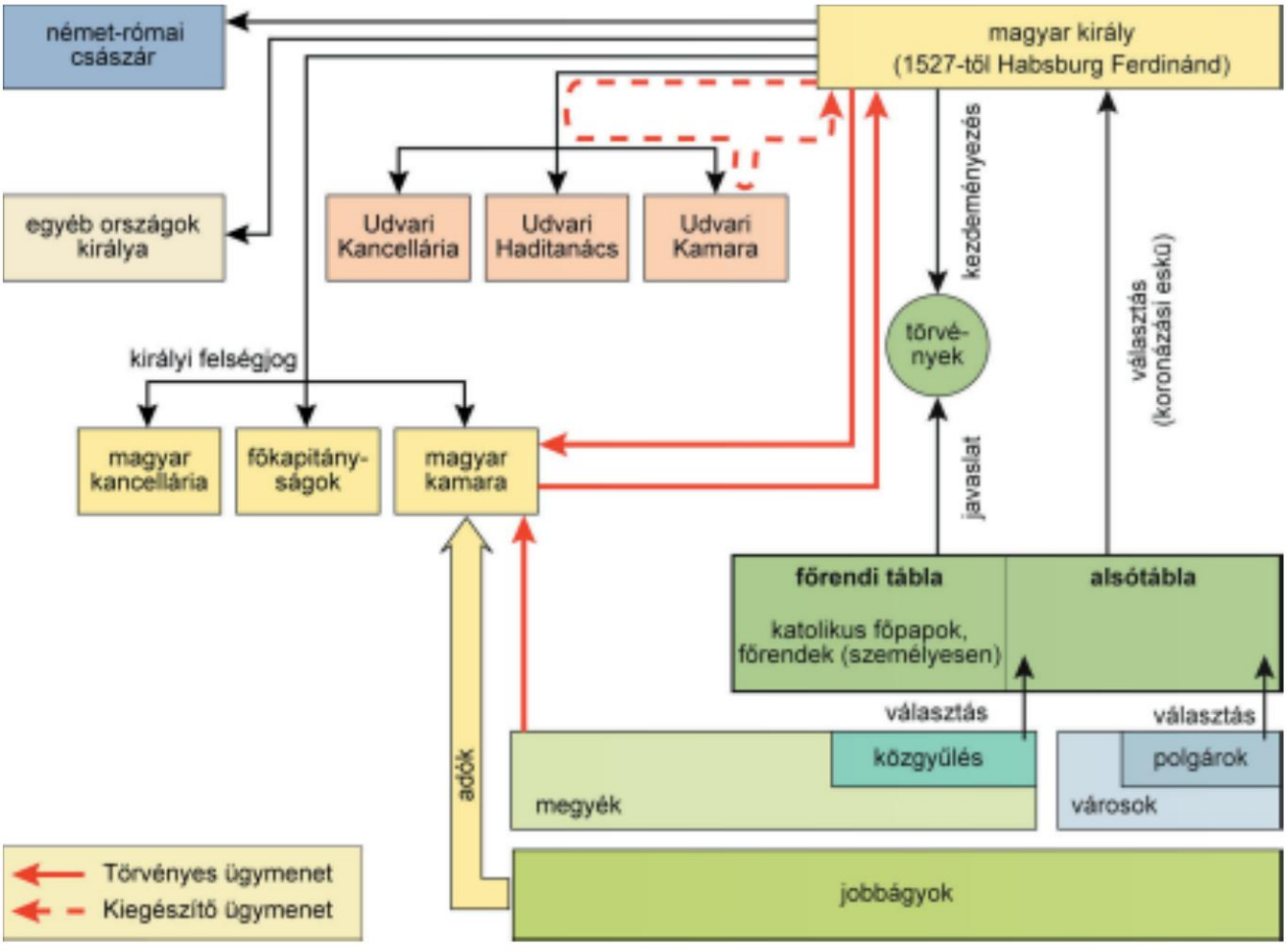

„Magyarországnak a jelen országgyűlésre egybesereglett főpapjai, bárói, nemesei és a többi rendei, mindenekelőtt örökös hálaköszönetet mondanak a királyi szent felségnek, legkegyelmesebb uruknak és királyuknak az iránt való kegyességéért és atyai jóságáért:

1. §. Először is, hogy a miképpen ezelőtt több ízben, úgy a közelebbi télen is, a Régensburgban tartott birodalmi gyűlésen, végre annyi sok fáradozás után, Magyarországnak a megtartására és felszabadítására nem megvetendő segítséget szerzett, és ugyanazt a csehországi és más tartománybeli híveitől is kieszközölte; kegyelmesen megígérvén azt is, hogy híveinek a javára személyesen ő maga és fenséges gyermekei is mindenütt helyt fognak állani." *(1557. I. törvénycikk)*

15 16

17 A királyi Magyarország államszervezete

Milyen jellegű volt a XVI. századi Magyarország állami berendezkedése? Jellemezze a magyarországi kormányzati hivatalok és a központi birodalmi szervek viszonyát! Hasonlítsa össze az erdélyi (221. oldal) és a magyarországi országgyűlés felépítését, működését! Értékelje a két országgyűlés érdekérvényesítő képességét! [F]

A REFORMÁCIÓ MAGYARORSZÁGON

„Az Újszövetségen egészen elvégeztük végre az utolsó simítást, s kérjük, fogadja azt Nagyságos Uraságod kegyes szívvel, és amint mondani szokták: érte kinyújtott kézzel. Ám mutogassák mások büszkélkedve Nagyságos Uraságodnak, szerencsés gyarapodása jeléül, a barázdákat, istállókat és halastavakat s más ilyeneket, én mindezeknél sokkal dicsőbb művet mutatok fel. Mert azok Nagyságos Uraságod és törvényes örökösei után más és más úrei lesznek, ez azonban nem szűnik meg Nagyságos Uraságodé lenni, miután egyszer az övé lett. Ezért ugyanis Uraságodnak dicsőség, dicséret s az örökkévalóság jár, mivel oly igen szentséges szent mű alkotója lett népénél. Magunkat csak méltatlan szolgának valljuk. A többi népek néhány év előtt gúnyoltak bennünket, hogy jóllehet az oroszoknak is van saját nyelvükön evangéliumuk, a magyaroknak nincsen. De ezután nemcsak hogy nem fognak gúnyolódni ezért rajtunk a keresztény népek, hanem még irigykednek is a nyelv szépsége miatt, amelyet utánozni sem képesek. Melyik ne csodálná a külföld népei közül, hogy valaki a görög és latin után magyar nyelven is képes mindenfajta verset írni? Ki gondolná, hogy a trópusokat [szóképeket], versmértékeket és a tekintélyes, súlyos kifejezéseket bárki is megszólaltatná ezen a nyelven? Éppenséggel senki (…)" *(Sylvester János levele Nádasdy Tamáshoz, Magyarország későbbi nádorához, 1541)*

Foglalja össze, miről számol be a levélben Sylvester János! Határozza meg, hogyan tekint művére, milyen szempontból tartja fontosnak! Állapítsa meg, hogy mire utal az, hogy Sylvester tevékenységét Nádasdy támogatta! Tárja fel, hogy a reformáció mely vonatkozásaira ismerhetünk rá! [F]

„És minthogy mi és fenséges fiunk a vitézlő urak állhatatos kérésére kegyesen beleegyeztünk, hogy ki-ki tartsa meg azt a hitet, amelyet akar, az új és a régi szertartásokkal, megengedjük, hogy hitük ügyében azt tegyék, ami nekik tetszik, de bárkinek a sérelme nélkül. Az új hit követői ne zaklassák a régi vallást, vagy annak követőin valami módon jogtalanságot ne kövessenek el." *(Az 1557-es tordai országgyűlésből)*

„Azonkívül mivel a vallás ügyében, különösen az úrvacsora osztásáról állandóan különféle viták, perlekedések, civódások, vélemények voltak a kolozsvári magyar nemzetiségű és a szebeni szász nemzetiségű egyház superintendensei és lelkipásztorai között, az ilyen egyenetlenségek megszüntetésére, mindkét fél lelkiismeretének megbékítésére és az ország lakóinak nyugalmáért úgy döntöttek: mostantól kezdve a jövőben mindkét félnek szabadságában áll, hogy akár a kolozsvári, akár a szebeni egyház vallását és felfogását kövesse." *(Az 1564-es tordai országgyűlésből)*

„Urunk ő felsége miképpen ennek előtte való gyűléseibe országával közönséggel az religió dolgáról végezött, azonképpen mostan és ez jelen való gyűlésbe azont erősíti, tudniillik hogy midőn helyükön az prédikátorok az evangéliomot prédikálják, hirdessék, ki-ki az ő értelme szerént, és az község ha venni akarja, jó, ha nem penig, senki kénszerítéssel ne kénszerítse az ü lelke azon meg nem nyúgodván, de oly prédikátort tarthasson, az kinek tanítása ő nékie tetszik. Ezért penig senki az superitendensök közül, se egyebek az prédikátorokat meg ne bánthassa, ne szidalmaztassék senki az religióért senkitől, az elébbi constitutiók [intézkedés] szerént, és nem engedtetik ez senkinek, hogy senkit fogsággal, avagy helyéből való priválással [megfosztással] fenyögessön az tanításért, mert az hit Istennek ajándéka, ez hallásból lészön, mely hallás Istennek igéje által vagyon." *(Az 1568-as tordai országgyűlésből)*

Sorolja fel a bevett vallásokat Erdélyben! Állapítsa meg, mi jellemezte a felekezetek egymáshoz való viszonyát Erdélyben! Magyarázza meg, mely tényezők tették ezt lehetővé! Hasonlítsa össze az erdélyi helyzetet a korabeli európai jellemzőkkel! [F]

„Mivel tartoznak az alattvalók a hatóságoknak

Tisztelettel, félelemmel, adóval és illetékkel bérökből és jószágaik jövedelméből; engedelmességgel, hűséggel az Úr szerint mindenekben. Mindazokban, miket csak az Isten ellen nem parancsol a hatóság, engedelmeskedni kell. De ha valamit a természeti törvény, avagy az Isten dicsősége és törvénye ellen parancsol: abban a hatóságnak sem kell engedelmeskedni. Mert inkább kell félni Istentől, mint az emberektől."
(A debreceni hitvallásból, 1562)

Határozza meg, hogy Kálvin mely tana szerepel a debreceniek hitvallásában! [F] 18

19

20

21

Tárja fel, hogy mi jellemezte Erdély rendi, etnikai és felekezeti viszonyait! Hogyan viszonyult egymáshoz e három tényező? [F]

Erdély rendi, etnikai és felekezeti viszonyai

terület	Szászföld	magyar megyék	Székelyföld
rendi nemzet	szász (német)	magyar	székely
etnikai hovatartozás	német	román	magyar
felekezet	evangélikus	görög-keleti	református / katolikus

22

23

24 A debreceni kollégium

25 Hogyan hatott a reformáció a magyar oktatásra? Miért terjedtek el a kollégiumok? Hogyan tükrözi az épület funkcióját? [F]

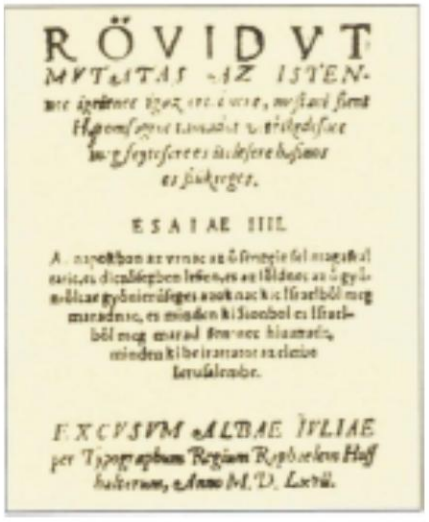

A XVI. századi Magyarország felekezeti viszonyai

Mely felekezetek és vallások voltak jelen a XVI. századi Magyarországon? Milyen etnikai, gazdasági és politikai tényezőkkel lehet összefüggésbe hozni a felekezeti viszonyokat? [F]

Nézőpontok

A reformáció mozgásba hozta az embereket. A hitújítás vágya sokakat magával ragadott, s folyamatosan az egyre alakuló újabb és újabb irányzatokhoz csatlakoztak. Ismerjük meg ezt a jelenséget a kor kiemelkedő személyisége, Dávid Ferenc életén keresztül!

Dávid Ferenc kolozsvári szász polgárcsalád gyermeke volt, s 1526-ban Hertelként látta meg a napvilágot. Németországi egyetemeken (Wittenberg) ismerkedett meg Luther tanaival. 1550-ben hazatért, s lutheránus tanító és lelkész. 1557-ben az erdélyi lutheránus magyarok püspöke, majd két évvel később csatlakozott a kálvinista irányzathoz. 1564-ben a magyar kálvinisták püspöke, s János Zsigmond fejedelem orvosa Giorgo Blandrata támogatásával a fejedelem udvari prédikátora lesz. Blandrata révén megismerkedett Servet Mihály tanaival, maga is unitárius lett, s számos hitvitában vívta ki felekezete elismerését. Majd az unitárius tanok továbbfejlesztésén dolgozott, ám ekkor szembekerült Báthori István fejedelemmel és az unitáriusok egy részével is, köztük Blandratával. Dávid Ferenc nem volt hajlandó a kompromisszumra, így Déva várába zárták, ahol 1579-ben meghalt.

RÖVIDVT
MVTATAS AZ ISTEN-
ESAIAE VIII.
EXCVSVM ALBAE IVLIAE

26 Dávid Ferenc Rövid útmutatás című művének címlapja

„Sem kettős, sem hármas Istent nem vallok, hanem egyet, ki a mi Urunk a názáreti Jézus Krisztusnak szent Atyja. Az egész szentírás csak az egy Istenre vezet minket. (…)

Hiszünk egy Istenben ki az az Atya akitől mindenek vannak és mi ő benne. Ő egyedül fő, felséges és magasságbeli. Egyedül láthatatlan, bölcs és hatalmas. Egyedül mindenekfelett való Isten, egyedül igaz Isten, egyedül Atya, kinél több nincsen. A mi megigazulásunk egyedüli kútfeje. Ő a világosság Atyja, mindenkinél nagyobb; Krisztusnak Istene és Atyja. Ő benne, az egy magasságbeli Istenben, Krisztusnak Atyjában, mennynek és földnek teremtőjében erős hittel hiszünk, először azért, hogy csak Ő egyedül, véghetetlen irgalmasságával üdvözített minket az újjászületés, a keresztség és a szentlélek megújítása által. (…)

Nincs olyan keresztény, kinek az Isten annyi lelket nem adna, hogy a szentírásból meg nem érthetné, mi szükséges az ő üdvösségére. Csak a szentírást meg ne vesse, mert igaz a Krisztus ígérete: Keressetek és találtok, zörgessetek és megnyittatik néktek.

Elég a mi üdvösségünk útjának megkereséséhez a próféták, evangélisták és az apostolok írása. Gyönyörűséges és mennyei étel az evangélium a hívek szívében, melyhez ha valaki hozzátesz valamit mindjárt méreggé válik. (…)" *(Dávid Ferenc műveiből)*

27 Mutassa be a forrás alapján, hogy a reformáció melyik irányzatához tartozott Dávid Ferenc! Ismertesse az irányzat jellemzőit! Tárja fel, hogy ezen irányzat képviselőit Európa protestáns országaiban hogyan fogadták! Magyarázza meg, hogy mely tényezők tették lehetővé, hogy Dávid Ferenc tanait háborítatlanul hirdetehesse Erélyben! [SZ]

34. A Bocskai-szabadságharc

A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ (1591–1606) A drinápolyi békét (1568) követően a végvári vonal mentén állandósultak **a kisebb összecsapások.** Ezek a rajtaütések (portyák) egyre gyakoribbá váltak, ami a **háború kirobbanásához vezetett.** Az ún. **tizenöt éves háború** a török támadásával kezdődött, mire válaszul Habsburg Rudolf (1576–1608) kísérletet tett a török kiűzésére Magyarországról.

A keresztény erők első sikereit a magyar végvári katonaság érte el. **Felszabadították a nógrádi várakat** (Fülek, Drégely, Nógrád). A rég nem látott győzelem óriási lelkesedést váltott ki. Belépett a háborúba Báthori Zsigmond erdélyi fejedelem is. Az erdélyi rendek, félve a török bosszújától, csak a fejedelmi kényszer hatására egyeztek bele a döntésbe. Az erdélyi hadak fővezére, **Bocskai István legyőzte a fejedelemség megbüntetésére érkező török sereget** (Gyurgyevó, 1595).

Fordulatot hozott a háborúban, hogy **a törökök** rövid ostromot követően **bevették** a jól felszerelt, és német zsoldosokkal is megerősített **Eger várát** (1596). Majd az egyesített királyi és erdélyi haderő **Mezőkeresztesnél** összecsapott a török főerőkkel. A **véres csatában** először a keresztény had megfutamította a törököt. Ám amikor a magukat már győztesnek hívő keresztény katonák fosztogatni kezdtek, **a** visszatérő **törökök győzelmet arattak.**

A vereséggel **a török kiűzésének terve kudarcot vallott.** A korábbiakhoz képest az erőviszonyok a Habsburg Birodalom javára mozdultak el, de ez még kevésnek bizonyult a győzelemhez. A váltakozó szerencsével folyó, s még **sokáig elhúzódó háború iszonyatos pusztítás**sal járt, egész vidékek néptelenedtek el. A **földönfutóvá váló nép egy része** zsákmányért harcoló, rabló, pusztító zsoldosnak, **hajdúnak állt,** tovább növelve ezzel a lakosság szenvedéseit.

A vereségek hatására az erdélyiek ki akartak lépni a háborúból. Céljukat megnehezítette a határozatlan Báthori Zsigmond fejedelem, aki többször lemondott, majd visszatért a trónra. **Erdély kiválását a háborúból a császár megakadályozta.** Megbízásából először Vitéz Mihály havasalföldi vajda, majd Basta császári generális csapatai döntötték romba a fejedelemséget.

A SZABADSÁGHARC KIROBBANÁSA Az elhúzódó háborúban **a Habsburg kormányzat** minden anyagi forrása kimerült. Az Udvari Kamara a – török ellen harcoló – **magyar főurak vagyonának megszerzésével próbált enyhíteni anyagi gondjain.** Több magyar főúr ellen indítottak felségárulási pert, amely fő- és jószágvesztéssel fenyegette a perbe fogottat. Ezzel párhuzamosan az udvar **erőszakos ellenreformáció**ba kezdett, sorra vették el a protestánsok templomait. Az országgyűlésen a rendek tiltakoztak, mire Rudolf meg akarta akadályozni a vallási kérdések országgyűlési tárgyalását. E lépésével az egész magyar rendiséget szembeállította a politikájával.

A fegyveres felkelés akkor robbant ki (1604), mikor a Tiszántúl legnagyobb birtokosát, **Bocskai Istvánt is le akarták fogni. Hajdú**kat küldtek elfogására, ám a kálvinista zsoldosok **átálltak a főúr oldalára.** Megváltoztak az erőviszonyok.

Bocskai Álmosdnál váratlanul döntő győzelmet aratott a császáriak fölött, és néhány hét múlva sorra megnyitották kapuikat hadai előtt a Felvidék várai és városai. A következő év nyarán már Bécs körül portyáztak Bocskai hajdúi.

BOCSKAI FEJEDELEMSÉGE ÉS A BÉKÉK Rövidesen **Bocskai ellenőrzése alá került Erdély és a királyi Magyarország jelentős része,** s a rendek **mindkét országban fejedelmükké választották.** Bocskai hozzálátott az ország égető problémáinak megoldásához.

Véget kellett vetni a pusztító háborúnak. Ehhez a két nagyhatalmat rá kellett bírnia a békére. **A török** kezdettől **Bocskai mellé állt,** hiszen számára kedvező volt, hogy korábbi ellenfelei egymásra támadtak. Bocskainak is szüksége volt a török támogatására, de tartott attól, hogy ennek fejében területeket kell majd átadnia a töröknek. Ezért **elutasította a szultán által küldött** – hűbéri függést jelentő – **koronát** Rákos mezején. Döntését az is indokolta, hogy a Habsburgok sohasem nyugodtak volna bele magyarországi fejedelemségébe, ami állandósította volna a háborút.

Mivel a Habsburg Birodalom is kimerült, Bocskai követei Mátyás főherceggel **megkötötték a kölcsönös engedményeken alapuló** (kompromisszumos) **bécsi békét** (1606). A felkelés lezárult. Bocskai lemondott magyar fejedelmi címéről. Az udvar pedig a büntetlenségen túl garantálta a rendi jogok tiszteletben tartását, Erdély korábbi helyzetének visszaállítását, a nemesség, a polgárság és a végvári katonák szabad vallásgyakorlatát.

Ezután Bocskai közvetítésével **megszületett a Habsburgok és a törökök közötti béke** is (zsitvatoroki béke, 1606), amely a fennálló viszonyokat (status quo) szentesítette. Fontos eredmény, hogy a Habsburgok ezentúl nem fizettek évi adót a szultánnak.

A béke érdekében **orvosolni kellett a hajdúk ügyét,** mert pusztításaik miatt a nemesség már kiirtásukat követelte, míg a fejedelemnek szüksége volt a katonai erejükre. Bocskainak sikerült hosszú távú megoldást találni. A békés mindennapokból kiszakadt, elűzött embereknek **lehetőséget adott a társadalomba való visszailleszkedésre.** E katonaréteget együttesen – a székely szabadsághoz hasonlóan – felszabadította a jobbágyi állapotból, **közös** (kollektív) **nemességet adományozott nekik.** Jelentős részüket letelepítette pusztává vált birtokain. Ezzel nemcsak a fosztogató elemek számát csökkentette, hanem – mivel a kollektív szabadságért katonáskodniuk kellett – **jelentős haderőt is biztosított magának.**

A RENDISÉG FÉNYKORA A Bocskai halálát követő időszakban **a Habsburg-udvarban** szokatlan módon **trón-**

viszály robbant ki. Rudolf ugyanis ismét a török ellen készülődött és a protestánsok jogainak csorbítására törekedett, veszélyeztetve ezzel a békék eredményeit. Mátyás főherceg a magyar hajdúk fegyveres erejét felhasználva arra kényszerítette bátyját, Rudolfot, hogy lemondjon a magyar és az osztrák trónról (1608). **II. Mátyás** (1608–1619) a magyar nemesség megnyerése érdekében **az országgyűlésen megerősítette a rendek jogait.** A bécsi béke megújításán túl az országgyűlés **ismét nádort választhatott** az uralkodó által jelölt két katolikus és két protestáns magyar főúr közül. A magyar rendiség a fénykorát élte, **az uralkodó a rendek jóváhagyásával kormányozta az országot.**

A nemesi társadalom átalakulóban volt. A XVII. század elejére megszűnt a familiaritás. A főnemesség ügyeit intéző nemesek már fizetséget kaptak, s lazultak a köznemességet a főurakhoz kapcsoló kötelékek. A változást több tényező idézte elő, például jelentős szerepe volt ebben a köznemesség gazdasági megerősödésének.

ARCHÍVUM

A TIZENÖT ÉVES HÁBORÚ

„(…) Budához nem messze, három helyön, az hajókat fölverék, elsüllyesztették, az benne valókat sok marhákkal elvivék, és számtalan károkat mívelének. (…)

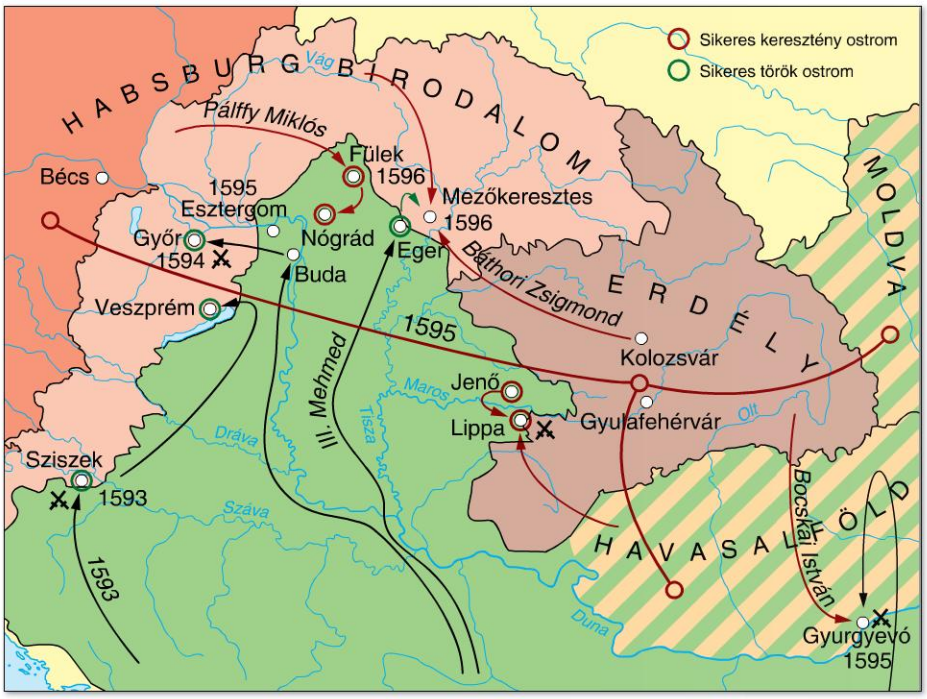
Az füleki tisztváltozás között, Szabadka nevű kastélyra rohanának, az mieink utánnok levén, lesre vöttek, és két tizedest, sok bestiákat, kit levágtak, kit elvittek. (…)

Ím ez minapon ismég Hasszán pasa hogy tisztiben Fülekbe ment, onnét valami jó röndön való szolgáit hátra bocsátotta, az hatalmas császár parancsolatja szerint, kikkel valami öszvéreken jó rézmarháját hátra küldi volt Üjszásznál, az egriek és az környül valók reájok ütöttenek, két vajdájával együtt öszvéröket és szép drága ezüstös aranyos marhákat vittenek el." *(Musztafa basa Ernő főhercegnek, 1576)*

1 Mutassa be a két szemben álló végvári katonaság viszonyának jellemzőit! Magyarázza meg, mire utal az, hogy a budai pasa a főhercegnek vádolja be a magyar vitézeket! [F]

„Mi a muzulmán népet mostanáig olyan doboznak tartottuk, amelyet elődeink nem mertek felnyitni, mert azt mondták, hogy telis-tele van kígyókkal, százlábú férgekkel, skorpiókkal, s ha ezt a dobozt felnyitnánk, ezek országunkra kiáradnak, s a népet elpusztítják, megölik. Most azonban szükséges lévén, mi kinyitottuk, és a doboz teljesen üres, éppen semmi sincs benne. Kár, hogy ilyen hiedelemben tartottuk mostanáig életünket." *(Pálffy Miklós)*

2 3 4 Állapítsa meg, milyen magatartást fejeznek ki a győztes hadvezér sorai! Hasonlítsa össze Pálffy gondolatait Musztafa (budai pasa) levelével! [F]

A tizenöt éves háború első szakasza

Kövesse nyomon a hadi eseményeket! Értékelje a szemben álló erők által elért eredményeket! Miért volt kimagasló jelentősége a mezőkeresztesi csatának? Mi volt a stratégiai és katonai jelentősége Erdély hadba lépésének? Mit kockáztatott a hadba lépéssel a fejedelemség? [F]

„Éppen így a szabad hajdúkra nézve a huszonharmadik cikkelyt, az ezerötszázkilencvenötödik évi harmincegyedik és harminckettedik cikkelyekkel együtt megújítják.

1. §. Mert, hogy az embereknek ez a fajtája, mindenütt menynyi kárt teszen, azt kimondani sem lehet, és még a győzelmek alkalmával is, magát a fosztogatásra adva, a győzedelmeknek a kiaknázását megakadályozza." *(1597. évi XXIII. törvénycikk)*

„A szabad hajdúk kiirtására nézve az előző évek végzéseihez tartják magukat.

1. §. Egyszersmind szigorúan elrendelik, hogy ilyeneket ne csak a magyar, hanem a német kapitányok se merészeljenek tartani; akik ellenkezőleg cselekszenek, a hűtlenség bűnébe essenek.

2. §. És ezeket a bármily név alatt bujdokló hajdúkat, ha akárhol fogságba ejtették, minden embernek

szabadságában álljon, úgy a magyar, mint a német területen büntetlenül megölnie.

3. §. A jövő hadjáratra azonban szabadságukban álljon, hogy magukat a mezei hadsereg katonái közé fölvétessék és zsoldért szolgálhassanak.

4. §. Hogyha ezt tenni nem akarnák és a bujdokláson őket rajta kapnák; ellenük az előírt módon kell eljárni." *(1598. évi XXIX. Törvénycikk)*

Gyűjtse össze a források alapján a hajdúk jogi helyzetének jellemzőit! Állapítsa meg, hogyan viszonyult a nemesség a hajdúkhoz! Tárja fel ennek lehetséges okait! [F]

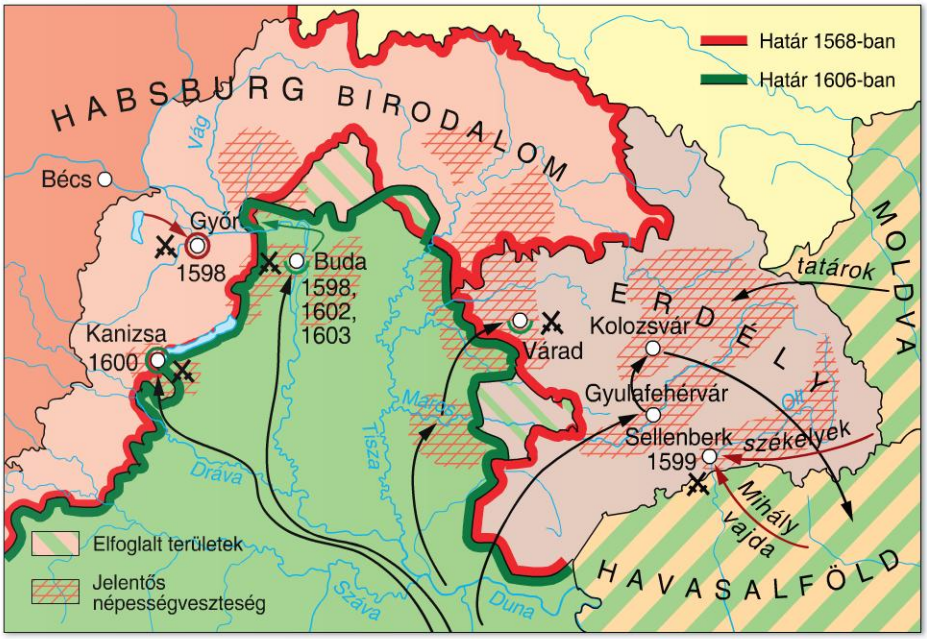

Török pusztítás ábrázolása korabeli metszeten. A 15 éves háború során történt meg az a pusztulás, amely a török korhoz kötődik az utókor gondolkodásában

5

Mutassa be a kép alapján a lakosság helyzetét háborús időben! Tárja fel minél sokrétűbben e helyzet következményeit! [F]

6

A tizenöt éves háború második szakasza

Milyen eredményeket hozott a háború második szakasza a hadviselő feleknek? Milyen hatásai voltak az elhúzódó háborúnak? [F]

Pálffy Miklós (1552–1600) páncélja. A tizenöt éves háború sikeres hadvezére volt, akinek nevéhez többek között a nógrádi várak és Győr visszafoglalása fűződik. Jutalmul az uralkodó a főnemesek közé emelte

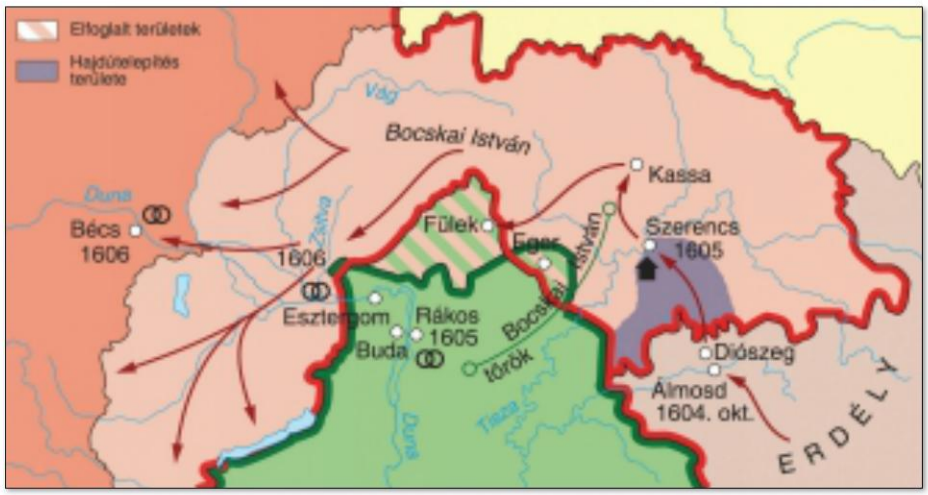
7

8

Milyen fegyvernem élén harcolt Pálffy Miklós? [F]

9

A SZABADSÁGHARC KIROBBANÁSA

A Bocskai-szabadságharc

Ismertesse Bocskai hadműveleteit! Mely tényezők tették lehetővé Bocskai sikereit? Jellemezze Bocskai és a török viszonyát! [F]

Foglalja össze tömören a törvénycikk tartalmát! Emelje ki a lényegi változásokat! Határozza meg, hogy a változások kinek az érdekeit fejezi ki! Tárja fel annak következményeit, hogy ezt a törvénycikket a rendek jóváhagyása nélkül adták ki! [F]

10

„9. És hogy ezutánra, főképpen az ország közönséges gyűlésein és ennek fontos tárgyalásain, senki a vallásügyet a közös tárgyalások késleltetésére és félbeszakítására, bármely szín és ürügy alatt büntetlenül napirendre ne hozhassa, kegyelmesen megállapította és komolyan elhatározta, hogy az ilyen nyugtalankodók és új dolgok után kapkodók ellenében, a felséges néhai magyar királyoknak törvényeiben és cikkelyeiben megszabott büntetés szerint azonnal eljárjanak, és azokat másoknak való példaadás végett múlhatatlanul megbüntessék." *(1604. XXII. tc.)*

11 Hajdú

„Mennyi nyomorúság és mennyi szerencsétlenség, pusztulás és romlás érte az utolsó években nem a német császár hozzájárulása nélkül, sőt éppen az ő katonái révén Magyarországot, úgy gondoljuk nem szükséges sok szóval előadnunk, mivel az ország minden lakosának emlékezetében napnál világosabban él. Magyarország már alig árnyéka önmagának, és ahogy kapitányainak viselkedéséből mindenki láthatta, a császár azon munkálkodott, hogy elpusztítsák, s még a magyar nyelvet is eltöröljék. De minthogy mindez világi dolog és múlandó, talán elviselhető lett volna, ha a legutóbbi országgyűlésen az országlakosok akarata ellenére a többi törvényhez csatolt utolsó törvénycikk alapján a legutóbbi napokban Barbiano Jakab János, Belgiojoso grófja, a császár magyarországi főkapitánya, ez a rosszindulatú ember, meg nem kezdte volna igaz és tiszta keresztény vallás üldözését." *(Lippay Balázs és Némethy Balázs hajdúkapitányok kiáltványából, 1604)*

Milyen jellegű katonaelem volt a hajdú? Vesse össze az ábrát a forrással! [F]

12

Állapítsa meg a vallás szerepét a hajdúk állásfoglalásában, és a Bocskai-felkelés menetében! [F]

BOCSKAI FEJEDELEMSÉGE ÉS A BÉKÉK

Hasonlítsa össze a rendtartás tartalmát és a korszakban hajdúkról kialakított képet! Foglalja össze a Bocskai által eszközölt változtatásokat! Magyarázza meg, mely célokból törekedett ezekre! Nevezze meg Bocskai intézkedéseinek európai előzményeit! [F]

13

„Úrnak, nemes embernek, papoknak, iskoláknak az vitézek házokra és majorokra ne szálljanak. Aki megpróbálja, fejével érje meg. Az, ki az malmot elvagdalná, az kezét levágják érette; mivelhogy közönséges jóra való; az malomban vivőket is az ki megháborítaná, megbüntessék.

Az kik erővel szüzeket törnek, asszonyállatokat akaratjok ellen rontanak, fejökkel érjék meg. Item valaki megtolvajol valakit úton vagy háznál, az kapitány tiszti vesztése alatt mint tolvajt megölhessen afélét törvénnyel. Ha nem mívelné az kapitány, ő felsége büntesse meg az kapitányt törvénnyel." *(Bocskai István hadirendtartásából, 1606)*

„Ezért figyelembe véve ilyen és annyira dicső, örök emlékezetre méltó érdemeiket, hajdú vitézeinket összességükben és egyenként mint régi szabadságunk bátor megmentőit (…) az 1605. évi november hó 10. napjára Korponára kitűzött országgyűlésen összegyűlt, magyarországi karok és rendek közös állásfoglalása és helyeslése alapján, úgy döntöttünk, hogy valamennyiüket külön-külön és kifejezetten, nevezetesen pedig jelen levelünkkel számszerint kilencezerkétszázötvenn égyüket (…) a paraszti és nem nemes állapotból és helyzetből, amelyben születtek és eddig voltak, kegyesen ki kell emelnünk és Magyar- és Erdélyországunk igaz nemeseinek társaságába és sorába kell számolnunk, sorolnunk (…) mindkét nembeli összes örököseiket és leszármazottaikat igaz, született és kétségtelen nemesnek kell tartani és tekinteni.

Hogy pedig említett katonáink szétszórtan és bizonytalan lakóhelyükön el ne kallódjanak, vagy mások igazgatása alá ne kényszerüljenek, hanem mindenkor és minden időben meghatározott helységben, kerületben, állandó lakóhelyen egy tömbben – Erdélyben lakó hűséges székelyeink szokása szerint – minél alkalmasabban, hasznosabban és gyümölcsözőbben szolgálhassanak, készenlétben és felkészültek legyenek, Szabolcs megyében levő, azelőtt tokaji várunkhoz tartozott (…) említett 9254 katonáknak, örököseiknek és mindkét nembéli összes leszármazottaiknak azzal a feltétellel adtuk, (…) hogy más adományos nemesek szokása szerint parancsunkra vagy utódaink parancsára jó fegyverekkel és hadieszközökkel felszerelten mindenfajta, vagyis általános és részleges hadfelkelésben kötelesek és tartoznak jelen lenni, és hűségesen szolgálni." *(1605. december 12.)*

Sorolja fel, mivel indokolja Bocskai az adományozást! Állapítsa meg, miért éppen ezen a módon hálálta meg szolgálatai kat! Tárja fel, mely tényezők tették ezt lehetővé, s mi volt távlati célja! Állapítsa meg, mely korábbi jogi formát tekintett mintának a hajdúszabadság kiadásakor Bocskai! [F]

14

Bocskai a hajdúk élén. Bocskai István (1557–1606) tiszántúli magyar nagybirtokos volt. Gyermekkorát Bécsben és Prágában töltötte, ifjúként a császár testőre volt. Erdélybe hazatérve a fejedelemség kulcsának, Váradnak a főkapitánya lett, majd Báthori Zsigmond tanácsadója, aki a török elleni háborúba lépésre ösztönözte urát. A fejedelem sikeres hadvezére, később diplomatája a prágai udvarban. Miután ellene is elfogató parancsot adtak ki, a felkelés élére állt, s győzelemre vitte azt. Életműve csúcsán sikeresen orvosolta a háború által okozott sebek egy részét

„(…) Bizon dolog az, hogy az békességnél [Habsburgokkal való békénél] semmi nem volna jobb, mert az terek ha fölséged erejével meggyőzi is a németet, Bécset megveszi, és felől változik Magyarországon, az sem leszen jó az magyaroknak, mert az török nem tartja meg hütit, és ő másnak országot nem veszen, társot, szabadságot nem szenvedhet; ha pedig az győzelem az németé leszen, egy magyart sem hadnak élni; legjobb lenne talán, ha az törökkel is és fölségeddel is megalkudnának [Habsburgok], ne omolna keresztén vér, ne pusztulna az föld, nevethetne az körösztény ség is fölségedre." *(Illésházy István levele Bocskaihoz, 1605)*

„I. Ami tehát a vallás ügyét illeti: erre nézve most a közönséges végzések, sőt még az ezerhatszáznegyedik évi legutolsó törvénycikkely sem állván ellent, miután ez az országgyűlésen kívül és az országlakók beleegyezése nélkül volt hozzáadva és ezért el is törlik, elhatározták:

1. §. A karokat és rendeket, a kik csak Magyarországnak a határain belül élnek, összesen és egyenként, úgy a mágnásokat és nemeseket, mint közvetlenül a koronához tartozó szabad és kiváltságolt városokat; továbbá a magyar véghelyeken levő magyar katonákat, az ő vallásukban és hitükben soha és sehol megháborítani nem fogja, sem mások útján háborgattatni és gátoltatni meg nem engedi.

II. A korábbi egyezkedés végzése megmarad, hogy a magyarokkal és törökökkel a békesség és kibékítés egyszerre történjék.

III. A nádort a legközelebbről tartandó első országgyűlésen a maga méltósága fenntartásával a régi bevett szokás szerint meg kell választani.

2. §. Ezért megállapították és elvégezték, hogy ő felségének, a magyarországi ügyekben Ő felségétől a végett nem oly régen nyert teljes felhatalmazásánál fogva, a nádor és a magyar tanácsosok útján, a kihallgatásra, előterjesztésre, bíráskodásra, végezésre, intézkedésre és rendelkezésre nézve, mindazokban a dolgokban, a melyek Magyarországnak a fenntartására, meg az országlakók nyugalmára és javára szükségeseknek látszanak, az a teljes hatalma és joga legyen, mintha éppen Ő felsége személyesen jelen lenne.

A mi Bocskai úr személyét és az ő kielégítését illeti Erdélyhez, a magyarországi részekkel, amelyek Báthory Zsigmond birtokában voltak, átmegy Tokaj vára is, ennek a mostani összes tartozékaival, meg a Tiszán innen és túl levő két egész vármegyével: Ugocsával és Bereggel együtt; hasonlóképen Szatmár erőssége is a régi határaival és ugyanezen Szatmár vármegyével együtt." *(A bécsi béke pontjaiból, 1606)*

15 Keressen olyan korabeli magyar főnemeseket, akik Bocskaihoz hasonló életpályát jártak be! Jellemezze a hajdúk felszerelését! Milyen céllal készült a kép? Hogyan mutatja be a metszet Bocskai és a hajdúk viszonyát? [F]

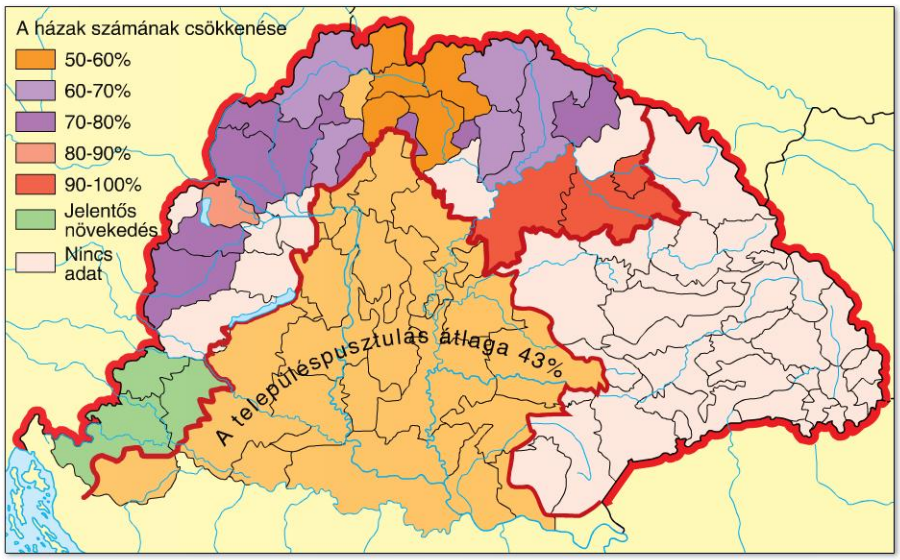
16 Állapítsa meg, mit tartott alapvető fontosságú kérdésnek Illésházy! Magyarázza meg, mely megfontolásokból sürgette a fejedelmet a békekötésre! [F]

Mely területeken értek el eredményeket a rendek? Fogalmazza meg röviden az eredmények lényegét! Mely rendszert erősítette meg a béke? Fogalmazza meg a pontok végrehajtásának biztosítékait! [F]

17 Összességében mit állapíthat meg a háború hatásairól? Állapítson meg regionális eltéréseket a falvak pusztulásában! Tegyen kísérletet az eltérések okainak feltárására! [F]

18

A falvak pusztulása Magyarországon

19 A sárospataki vár Perényi-szárnya

20 Milyen szerepet játszhattak a XVII. századi Magyarországon a főúri udvarok? [F]

21 Hogyan rendezték a felekezeti kérdést? Melyek voltak a nádorválasztás feltételei? Milyen folyamatot jeleznek a törvények?

A RENDISÉG FÉNYKORA

„1. §. Hogy a vallás gyakorlata, úgy a bárónak, mágnásoknak és nemeseknek, mint a szabad városoknak és az ország összes karainak és rendeinek, úgy a maguk, mint a fiscus fekvő jószágaiban; valamint a magyar katonáknak is, az ország véghelyein kinek-kinek a maga vallása és hite szerint; nem különben a mezővárosoknak és faluknak is, ha azt önkéntesen és kényszerítés nélkül elfogadni akarják, mindenütt szabad legyen; és annak szabad élvezetében és gyakorlatában senki senkit meg ne akadályozzon." *(1608. évi I. törvénycikkből)*

„Ami pedig a nádort illeti, ugyanazok a karok és rendek szintén elhatározzák, hogy a király Ő felsége a római katolikus státusból két személyt és az evangeliumi hitfelekezet státusából ugyanannyi személyt, nekik minél előbb megnevezzen és előterjesszen, akik közül amelyiket ezen tisztnek a viselésére alkalmasabbnak ítélnek, annak az isteni végzés segítségül hívása mellett a megválasztását elmulasztani nem fogják.

1. §. A ki ha váratlanul hamarább elhaláloznék (a mi emberi dolog), a helyébe másiknak a megválasztására nézve, méltóztassék a királyi felség azt a módot követni, hogy egy évnek a leforgásán belől az új nádornak a megválasztása céljából az országban külön közönséges országgyűlést hirdessen és tegyen közzé." *(1608. évi III. törvénycikkből)*

Nézőpontok

Minden ember számára saját kora legjellemzőbb vonásainak az áttekintése, s az ebből levonandó helyes döntések meghozatala a legnehezebb. Letűnt korokról a történelmi távlat, a folyamatok lezárulta és eredménye után már könnyebb véleményt formálni. Különösen nehéz volt megérteni a viszonyokat a három részre szakadt Magyarországon, a tizenöt éves háború végén.

Elemezzük, hogyan látta Erdély helyzetét a kor két szereplője! Vitassuk meg, mennyire ismerték fel a korszak alapvető erővonalait! [SZ]

Bocskai koronája, melyet a szultántól kapott, de visszautasított. Ma Bécsben őrzik

22 Miért utasította vissza Bocskai a török által felajánlott koronát? Csoportosítsa az okokat aszerint, hogy rövid vagy hosszú távon kellett számolni azokkal! [F]

„Valameddig pedig a Magyar Korona ott fenn nálunknál erősebb nemzetségnél, a németnél lészen, és a Magyar Királyság is a németeken forog, mindenkor szükséges és hasznos egy magyar fejedelmet Erdélyben fenntartani, mert nékik is oltalmokra, javokra lészen. Ha pedig Isten azt adná, hogy a Magyar Korona, Magyar Országban magyar kézhez kelne egy koronás királyság alá, úgy az erdélyieket is intjük, nem hogy attól elszakadnának, vagy abban ellent tartanának, de sőt segéljék tehetségek szerént, és egyenlő értelemből azon Korona alá a régi mód szerint adják magokat. Mely dologról ha valaha hittel való Confederatio lehet közöttük, felette igen javaljuk.

Intyük a nemes országot Erdélyt, mint édes hazánkat, sőt megmaradásoknak örökségéért az Istenre kénszerítsük az egy dologból. Látván mind jelenvaló, mind következendő állapottyokat, hogy a Székely Nemzetséget a mi tőlünk nékik adott szabadságokban tartsák meg, és successorunkat is intjük, erre légy en fő gondja. Így mind az országnak, s mind magának a birodalma örökösebb lehet. A székelységet pedig mint kedves híveinket intyük fejenként, szolgáljanak híven hazájoknak, és az országban szép egyességgel alkuván, igyekezzenek az egész Magyar Nemzetségnek megmaradására. Többé magyar vérbe fertőzni, és a nemesség romlására ne igyekezzenek; hogy minden nemzetségek előtt dicsérete jó hírek, nevek fenn maradhasson." *(Bocskai István politikai végrendelete, 1606. december 17.)*

23 Fogalmazza meg röviden, a szerzők miként látták Erdély szerepét a XVII. századi hatalmi politikában! Elemezze, hogy a két nagyhatalom jelenléte miként befolyásolta a magyar rendiség helyzetét! Magyarázza meg, hogy miért javasolja a székely szabadság megtartását Bocskai! [SZ]

„Minthogy immár mind a boldog emlékezetű Ferdinánd és Maximilián [Miksa] császár eléggé megpróbálták és kísértették azt, ha megtarthatnák-e Erdélyt fegyverrel, de minthogy Erdély igen oda be vagyon, Buda, Esztergom, Fejérvár és a több török végházak mind előtte fekszenek, nem vihették végh-ez soha, hogy megtarthaták volna. (…) Utolszor Őfelsége Rudolphus császár urunk is kezébe vevé. Mi következék belőle? Az, hogy szinte a bécsi kapura hozák mind a törököt, s mind a tatárt, és csak az Úristen oltalmaza meg bennünket, hogy egész hazánk török birodalma alá nem esék." *(Illésházy István levele Rákóczi Zsigmond erdélyi fejedelemnek, 1607)*

35. Erdély aranykora és bukása

BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE Erdélyben a bécsi békét követően Báthori Gábor foglalta el a fejedelmi széket. Nem vett tudomást az ország és a nagyhatalmak békevágyáról, s hódításba kezdett (Havasalföldön). Miután a zabolátlan fejedelem főemberei vagyonát és feleségeit sem kímélte, korábbi híve, Bethlen Gábor török segítséggel félreállította.

Bethlen Gábor (1613–1629), aki trónját a szultánnak köszönhette, részben engedett a török követelésnek: visszaadta a tizenöt éves háborúban felszabadított két vár egyikét, Lippát. Lépése Erdélyben ellenállást váltott ki, ugyanakkor ezzel **megszerezte a török feltétlen támogatását** mind bel-, mind külpolitikája számára.

Bethlen szilárd kormányzatot, **erős fejedelmi hatalmat hozott létre.** Biztosította a belső nyugalmat: visszaadta a szászoknak a Báthori Gábor által elfoglalt Szeben városát. Visszavette az eladományozott fejedelmi birtokok egy részét. A fejedelmi hatalom erősítése érdekében **növelte az adókat.** Intézkedéseivel igyekezett segíteni a gazdaság fejlődését. Bányászokat hívott be a Felvidékről, habán mestereket fogadott be Csehországból (ez egy sajátos protestáns csoport), **vámokkal védte a hazai termelést.** Ugyanakkor **a legjelentősebb termékek** (szarvasmarha, méz stb.) **kivitelére állami monopóliumot vezetett be.**

Gyulafehérvárott fényes udvart alakított ki, jelentős építkezésekkel. Palotájában művészeket és tudósokat gyűjtött maga köré. Udvarának pompája – Hunyadi Mátyáshoz hasonlóan – fejedelmi hatalmát és gazdagságát is jelképezte.

BETHLEN A HARMINCÉVES HÁBORÚBAN Bethlen a cseh és a magyar rendek kérésére bekapcsolódott a harmincéves háborúba. A szultán feltétlen hívének tekintette, és engedélyezte hadjáratát. Bethlen **gyorsan meghódította a Felvidéket,** mert a várak magyar őrsége csatlakozott hozzá. **A magyar rendek királyukká választották** (Besztercebánya, 1620). Bethlen azonban **tisztában volt azzal, hogy nem egyesítheti Erdélyt és a királyi Magyarországot,** mert ezt sem a törökök, sem a Habsburgok nem tűrték volna el. Szembesülnie kellett azzal is, hogy a magyar rendek nemcsak a Habsburgok, hanem az ő központosító törekvéseivel is szembeszállnának.

A csehek fehérhegyi vereségét követően **Bethlen békét kötött a Habsburgokkal** (Nikolsburg, 1621). Lemondott magyar királyi címéről, cserébe **megerősítették a bécsi békét,** s élete végéig **megkapott hét kelet-magyarországi vármegyét.** Bethlen még kétszer kapcsolódott be a harmincéves háborúba, s a harcok lezárásaként mindannyiszor megújították a bécsi békét. **Hadjáratai biztosították a magyar rendek jogait.** Ez nagy eredmény, mert a harmincéves háború során az abszolutizmus kiépítésére törekvő Habsburgok dunai monarchiájuk más tartományaiban visszaszorították a rendeket.

I. RÁKÓCZI GYÖRGY Bethlen Gábor halála után hadvezére, a Partium legnagyobb földbirtokosa, **I. Rákóczi György** (1630–1648) szerezte meg a fejedelmi címet. A buzgó kálvinista fejedelem lényegében **folytatta Bethlen politikáját.** A békés viszonyok között a fejedelemség tovább erősödött.

Rákóczi kapcsolata a törökkel hűvösebbé vált, mert többször kitért a szultán hadba hívó parancsa elől. Az óvatos fejedelem **a harmincéves háborúba** is csak **a protestáns uralkodók kérésére,** a török jóváhagyásával **lépett be.** Hadi sikereit látva a török az engedélyt visszavonta, így Rákóczi **megkötötte a linzi békét** (1645). Ebben ismét megerősítették a bécsi békét, de **kiterjesztették a vallásszabadságot a jobbágyokra is.** A megállapodás jelentőségét az adja, hogy a rendi jogok és a vallásszabadság kiterjesztésére akkor került sor, amikor a Habsburg Birodalom nyugati felén már kiépült az abszolutizmus, és az ellenreformáció felszámolta a protestantizmust.

A fejedelem vásárlással, házasságkötésével és a linzi béke által biztosított adományok révén megkétszerezte a Rákóczi-birtokok területét. **A Rákócziak Magyarország legnagyobb birtokosaivá váltak.** I. Rákóczi György udvara külsőségeiben szerényebb volt, mint Bethlené, de a kálvinista iskolák fejlesztésére nagy gondot fordított.

Bethlen Gábor és I. Rákóczi György uralkodása Erdély aranykora volt. A virágzó gazdaságú és kultúrájú fejedelemség a külpolitikában is mind nagyobb önállóságra törekedett.

A FEJEDELEMSÉG BUKÁSA Apja halálát követően **II. Rákóczi György** (1648–1660) zökkenőmentesen vette át a hatalmat. Virágzó fejedelemsége erejére támaszkodva **úgy érezte, a töröktől független, önálló politikát folytathat.** Szultáni engedély nélkül tett kísérletet **a lengyel trón megszerzésére** (1657). **Hadjárata** azonban **kudarccal végződött.** Sőt az erdélyi hadsereg tatár rabságba került, Erdély katonai erő nélkül maradt.

A Köprülü nagyvezírek idején átmenetileg megerősödő **Oszmán Birodalom bosszúhadjáratot indított.** Rákóczi nem ismerte fel, hogy a fejedelmi címről való lemondása megbékíthette volna a törököt. Emiatt évekig tartó háború kezdődött, mely ismét romba döntötte Erdélyt. **Elesett Várad** (1660), s ezzel a Partium jelentős részét is a hódoltsághoz csatolták.

A török kegyelméből végül a középbirtokos **Apafi Mihály** (1661–1690) került a fejedelemség élére. A területének közel a felét elvesztő, hadak által feldúlt Erdély élén Apafi csak **szűk belső és külső mozgástérrel rendelkezett.** Ennek következtében tartózkodott a külpolitikai bonyodalmaktól. **Erdély nem vállalhatta tovább azt a szerepet, amelyet Bethlen és a Rákócziak idején betöltött:** nem lehetett erős támasza a magyarországi rendeknek, és nem válhatott Magyarország jövőbeni egyesülésének kiindulópontjává.

ARCHÍVUM

BETHLEN GÁBOR FEJEDELEMSÉGE

1

„[Báthori Gábor kalandor politikája miatt] az országot kétfelől dúlják, pusztítják, égetik, prédálják vala, és ahol mit kaphatnak, minden kímélés nélkül az oláhok Havasalföldibe takarítják vala. (…) A magunk nemzetsége is, kikkel egy nyelvünk, egy hitünk [magyar hajdúk], azon irgalmatlanul dúltak prédáltak, az hova érkeztek, sőt talán szörnyebben, minta az oláhok (…)" (*Hídvégi Mikó Ferenc históriájából)*

Sorolja fel a tizenöt éves háború és Báthori Gábor politikájának következményeit! [F]

„Bethlen Gábor, amint a fejedelemséget elnyerte, az ország megcsendesítésére, békességnek, törvénynek helyreállítására, végházainak, várainak építtetésére fordítá elméjét (…), s az országot a sok kóborlóktól, nyúzó-fosztóktól (…) megtisztíttatta. Azonnal, hogy tárháza valamit gyarapodni kezde (…), székes helyén [Gyula] Fehérvárott, (…) nagy, friss, fejedelmi pompás építésű házakat építtetett vala, a végházaknak minden külső-belső szükséges épületjüket, fogyatkozásukat nagy szorgalmatossággal dicséretesen igyekezvén helyreállítani, megorvosolni. A fiscus [kincstár] jószágaiban való majorkodásra, gazdálkodásra (…) jó gondviselőket, udvarbírákat állíttatván mindenütt, a sóaknák, arany-, ezüst-, kéneső [higany]- és rézbányáknak míveltetéseket jól helyben állíttatta, és azoknak míveltetésére messzünnen is nagy költséggel azokhoz jól értő tudós főmestereket hozatott vala.

Hogyan változtak a fejedelemség határai a tizenöt éves háborúban? Mely területeket ért jelentősebb pusztítás? Mivel szerezte meg Bethlen a török feltétlen bizalmát? Értékelje Bethlen lépését Erdély szempontjából! Hogyan ítélték meg Bethlen döntését a kortársak? [F]

De mindenekelőtt (…) nagy szorgalmatossággal igyekezte az hazában scholákat építtetni, azokban deák széptudományokat taníttatni, a belgiumi, angliai akadémiákban tudós ifjakat nagy költséggel szakadatlanul feljáratni és taníttatni; a hazát református tudós keresztyén tanítókkal, tudós professzorokkal megékíteni fő gondja volt (…)

Bibliothecát, különb-különb tudományokhoz tartozó gyönyörűséges jó könyvekkel rakottat, olyat szerzett vala azon kollégium szükségére [gyulafehérvári], amelyeknek is megszerzése sok ezer tallérba kerülhetett (…)

Ezek alatt naponkint erősödvén, és tárháza is épülvén, a fejedelmi házakat és udvart itt is székeshelyén nagy friss és pompás épülettel, kívül olasz módon, belül különbnél különb szép képírásos aranyos és mész metszésbeli mesterséges mennyezetekkel, és azokat sok ezer tallér-érő különbnél különb velencei drága kárpitokkal megékesítvén, melyekben holmi római és Július császár históriái voltak csudálatos szép mesterséggel szövetve (…)

Az országban idegen országokból nagy költséggel mindenféle jó mesterembereket, tudós fundálókat, kőmíveseket behozat vala, Morvaországból az új keresztyének [anabaptista habánok] közül majd kétszázig való mindenféle jó mesterembereket." *(Szalárdi János Siralmas magyar krónikája, 1662)*

Erdély a XVII. század első felében

Gyűjtse össze Bethlen gazdasági jellegű intézkedéseit! Határozza meg, melyek voltak Bethlen gazdaságpolitikai céljai! Állapítsa meg, mely gazdaságpolitikai elmélethez hasonlíthatjuk intézkedéseit! [F]

Sorolja fel, milyen intézkedéseket tett a fejedelem az oktatás színvonalának emeléséért! Tárja fel Bethlen gyulafehérvári udvarának jellemzőit! Magyarázza meg az udvari fényűzés céljait! [F]

„(…) tudom Felségednek kegyes indulatját, mellyel (…) ez a mi rendünköt amplectálta [fölkarolta], mint kitetszik sok elmés ifjaknak Németországban való promotiojokból [támogatásáról]. (…) Remélem azért, hogy Felségedben meg nem fogyatkozván, ez könyvecske is többek között meg nem utáltatik, hanem inkább örömest vétetik" (*Pataki Füsüs János, 1626*)

Bethlen Gábor tudósai körében. XIX. századi festmény

Az uralkodó mely vonásait emelte ki a festő? Jellemezze a kép alapján a tudósok és a fejedelem viszonyát! [F]

BETHLEN A HARMINCÉVES HÁBORÚBAN

„Ezt csak azért kelle ily hosszú írással ez levelemben behoznom, hogy értse kegyelmed, hogy az követség csinált hitelt nálam, az urak sok esedezésének, (…) s az kegyelmed biztatása bátorított, az magyar nemzetnek akkori veszedelmes állapotjában való segítségére in persona [személyesen] hogy menjek. Az minthogy minden rettegtető, megtörténhető s fejünkre árvízképpen omolható félelmes gondolataimat meggyőzvén, (…) személyemet, életemet, fejedelemségemet, nemzetemet kockára és az szerencsének állhatatlan és változó kereke forgása alá bocsátván, (…) bízván, az magam kicsiny seregével és értékecskémmel megindulék segítségekre, (…) az mint mellettem kezdettek vala fogni minden rendek az dolgot, ha úgy bátor csak két esztendeig continuálják [folytatják] vala is, nagy reménységem lehetett volna az Úristenben, hogy az németnek igája alól az egész magyar nemzet felemelkedik, és minden állapotja restituáltatik [helyreállíttatik]. Mert azt mint kegyelmed maga jól tudja, egy emberhalál nélkül Dunán innét való erősségek magukat megadák, magok nemzetével nem akarván vérhullás által tusakodni. (…) De mi következik csakhamar nagy véletlenül, csudálatra méltó, és minden nemzetnek abból való tanulásra egy acéltükör helyett lehet. Mert az nagy fervor [lelkesedés] nagyhirtelen megváltozék az emberekben, az hadakozást megúnák, az úri és nemes rend mindjárt látván és vévén ezekben, hogy nem egy-két hét alatt mehet végben hazájuknak egy római császár keze alól való szabadítása, nem az német idejében szokott forma szerint kell hadakozniuk, zsoldosok állatások által, hogy maguk hon nyughassanak, hanem személyekben való praesentiájokat [megjelenésüket] kívánják az hadakban, és nem akkor mehetnek haza, amikor akarnak, fáradságot, nyughatatlanságot, sőt vérek ontását is kelletik hazájukért netalán szenvedni – megsokallák, bokrosan kezdenek tanácsot tartani, de annál inkább elrémülének, meghallván a prágai szerencsétlen ütközetet [utalás az 1620-as fehérhegyi csatára], elrémültek igen sokan, és némelyek keresett szín alatt házakhoz kezdének búcsúzni (…)" (*Bethlen Gábor Alvinczi Péternek írott leveléből, 1627*)

Határozza meg, kik és miért kérték Bethlent a Habsburgok elleni hadjárat megindítására! Sorolja fel a szöveg alapján a hadjárat megindításának okait! [F]

Bethlen Gábor aranypénzei

Milyen tényezők tették lehetővé a jó minőségű pénz kibocsátását? Milyen jelképeket látunk Bethlen családi címerén (nyílvesszővel átlőtt nyakú hattyúk) kívül az érmén? Mire utal ez? [F]

4 5 6 7

8 Kassa, a Felvidék legjelentősebb magyar városa

Melyek növelték meg Kassa szerepét a XVI–XVII. században? Mely, ma is álló épületeket azonosíthatunk a metszeten? [F]

Gyűjtse össze Bethlen sikereit az első hadjáratában! Értékelje az elért eredményeket! Tárja fel a megállapodás jelentőségét az európai viszonyokhoz kapcsolódóan! [F]

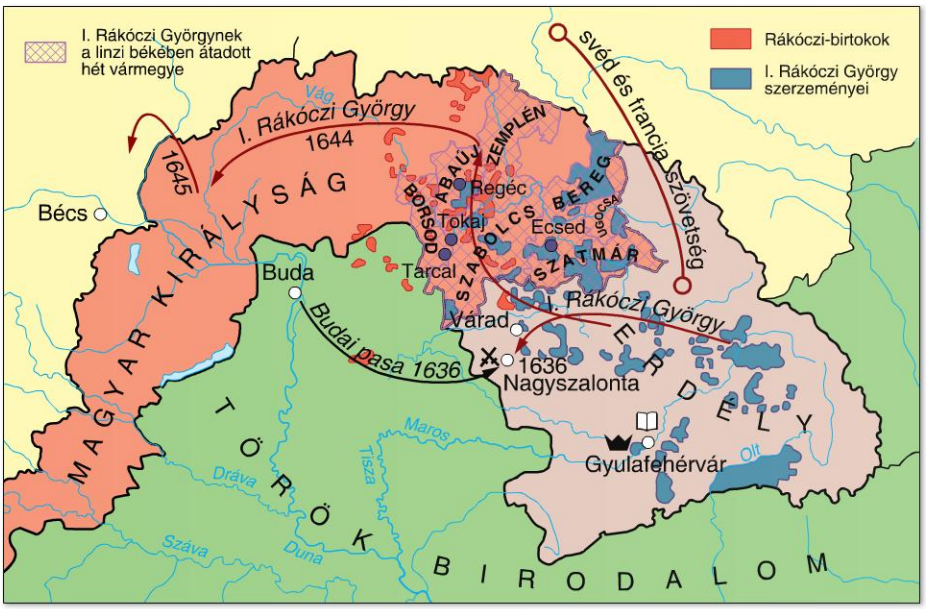
9

„A fejedelem úr a királyi címet, valamint Magyarország egész igazgatását, kormányzását és jelvényeit őszintén és teljesen leteszi, egyúttal róluk örökre lemond; és soha semmi szín alatt sem fog az ország igazgatásába és kormányzásába avatkozni s elegyedni, jelen szerződés erejénél fogva a fejedelem úrnak átengedett [terület] kivételével. (…)

Ezenkívül ő felsége a mondott fejedelem úrnak az ország Tiszán túl és Tiszán innen fekvő hét egész megyéjét, úgymint: Szatmárt, a hasonnevű erősséggel, Szabolcsot, Ugocsát, Bereget, Zemplént, Borsodot, (…) és Abaújt Kassa városával, összes régi területükkel és határaikkal, a teljes bírói és igazgatási hatalommal, de mégis az alább következő feltételekkel élete végéig átengedi, hogy az tartsa és birtokolja.

A fejedelem úrnak átengedett említett hét vármegyében a katolikus vallás és az egyházi hatóság mindenütt békén megmaradjon, és szabadon gyakorolható legyen. (…)" *(A nikolsburgi béke pontjaiból, 1621)*

I. RÁKÓCZI GYÖRGY

I. Rákóczi György hadjáratai és családi birtokai

Mi jellemezte I. Rákóczi György külpolitikáját? Milyen eredményeket ért el? Hogyan alakult a Rákócziak családi birtokállománya? [F]

10

„Először: Ami a vallás ügyét illeti, az 1608. évben, a koronázás előtt kiadott 1. cikkelynek és a királyi hitlevelek 6. feltételének és az e tárgyban később kelt más országos törvényeknek erőben hagyásával és az eddig előfordult különböző akadályok és magyarázatok mellőzésével, kijelentettük és határoztuk: hogy az ország összes karai és rendei és a szabad városok, nemkülönben a kiváltságolt mezővárosok és az ország határszélein levő magyar katonák vallásukat, a templomok, harangok és temető szabad használata mellett, mindenütt szabadon gyakorolják, és senkinek sem szabad bárkit is az ő vallásának szabad gyakorlásában bármely módon vagy bármely ürügy alatt zavarni és akadályozni.

Másodszor: Arra nézve, hogy a parasztok az ő vallásukban nem gátlandók és nem háborítandók, kijelentjük és határoztuk, hogy az ország jó békéje és nyugalma kedvéért, az előbb érintett cikkely és föltétel erejénél fogva, őket sem szabad vallásuknak a fentebbihez hasonló szabad gyakorlásában, használatában és követésében, (…) ne kényszerítsék. (…)

Nyolcadszor: Hogy ezt a közönséges országgyűlést pedig ő császári és királyi felsége a jelen egyezkedés befejezésének és az oklevelek kicserélésének napjától számítandó három hónapon belül (miután az erdélyi fejedelemmel folyt háborúk megszűntek) kegyesen kihirdetni és minden további halasztás vagy elodázás nélkül megtartani méltóztatik, úgy hogy mindazok, kiket az 1608. évi, koronázás után kelt 1. cikkely értelmében az országgyűlésre meghívni szokás, ott barátságosan megjelenhessék és az országgyűlésnek régtől fogva szokásos szabadságával tárgyalhassanak. (…)" *(A linzi békéből, 1645. december)*

Állapítsa meg, miként szabályozza a felekezeti viszonyokat a törvény! Határozza meg, mely területek alattvalóira érvényesek a rendelkezések! Tárja fel, miben lépett túl a linzi béke a korábbi rendezéseken! [F]

I. Rákóczi György (1593–1648). Bethlen hadvezére majd 1630 és 1648 között Erdély fejedelme. Szorgalmas birtokgyarapító és az egyik legnagyobb magyarországi birtokos volt

11

12

Hogyan befolyásolta Rákóczi György politikáját, hogy a királyi Magyarországon is jelentős birtokai voltak? [F]

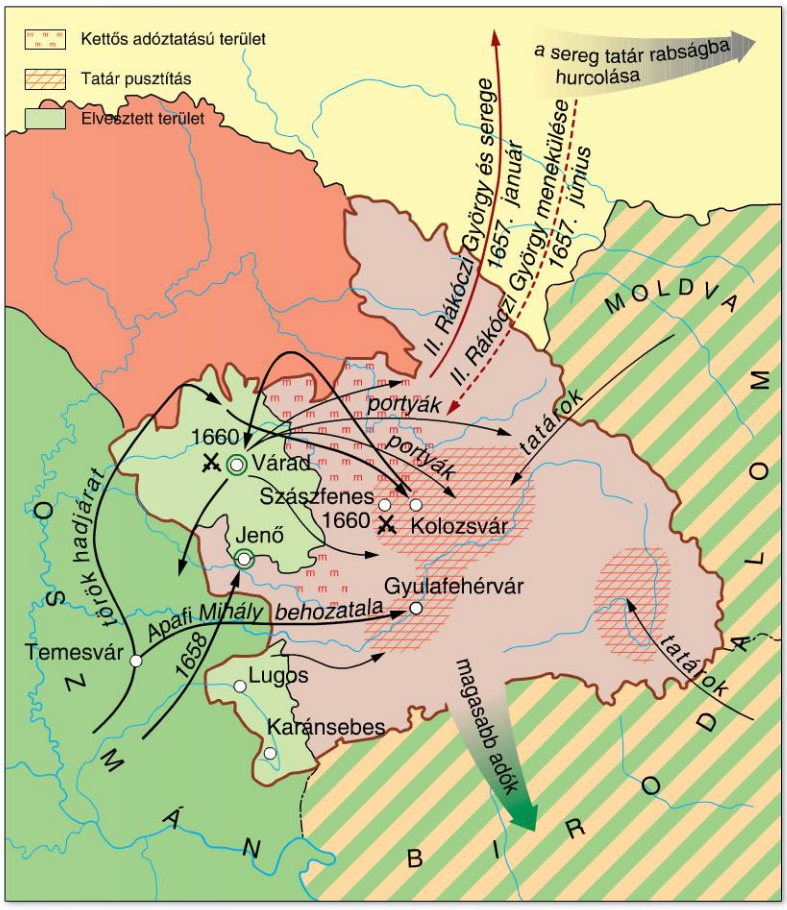
A FEJEDELEMSÉG BUKÁSA

„Kanót [kanóc] már semmi nem volt, ruhájukból csináltak volt magoknak az gyalogok, tarackokban golyóbis helyett letört darab láncokat, ón szerszámokat verettem; az [puska]por is már mindenfelé elfogyott; az lovashad között egy kopja nem találtatott. (…)

Én életben, de csak rajtam valóban, pogány kézben vagyok, kéntelenségből kelletvén hinnem hiteknek, az defensióra [védelemre] való minden alkalmatosságok már elfogyván, néhány napi harcok után az tracta alatt az tábor ruináltaték [tönkrement]. Vélem vadnak az alább írattak életben. Szabadulások reménlhető valaha másoknak sancon [sarcon, vagyis váltságdíj fejében], nékem nem, uram s hazám képében terhet viselvén. Ha az fejedelem él és uralkodik, Isten úgy áldja meg, az mint vélem s hozzám tartozókkal cselekszik, mert én őnagyságának az háládatlanságért, böcstelenségért hűséggel s rabsággal fizettem.

Nemzetem mellől pedig ha el akartam volna állani, magamat salválhattam [megmenthettem] volna, érettek s vélek szenvedtem. Ha Isten megmarasztotta az hazát, abban gyermekimet, testamentumom szerint éljenek jószágaimból, egyéb javaimat tartsák, ha arra menne dolgom, sancomra. Szolgálják az Istent és hazájukat. (…)" *(Kemény János levele a tatár fogságból, 1657)*

Fogalmazza meg röviden, mi történt a Lengyelországban harcoló sereggel! Mire utal az, hogy a sereg vezére, Kemény János is fogságba esett? Tárja fel a hadsereg pusztulásának következményeit! [F]

II. Rákóczi György hadjárata és következményei

13

14

Milyen változást nem érzékelt a hadjáratot megindító fejedelem? Ismertesse az erdélyi sereg útvonalát! Milyen hatással volt a hadjárat kudarca Erdélyre? [F]

Nézőpontok

Bethlen Gábor begyógyította Erdély sebeit, megvédte a magyarországi rendek jogait, s felvirágoztatta Erdély gazdaságát és kultúráját. Ugyanakkor a nagy fejedelem sem hagyhatta figyelmen kívül a két nagyhatalom, a „két malomkő közt" őrlődő magyarság helyzetét. Bethlen az egyik utat; a törökkel történő együttműködést választotta.

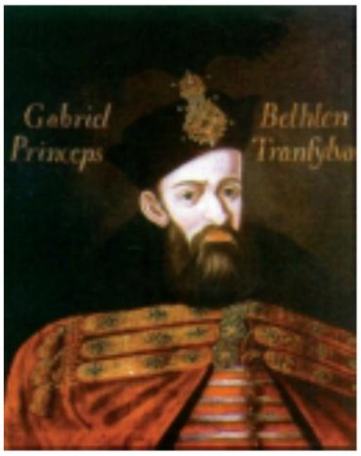
„Mely szép virágjában maradott légyen Magyarország is mindaddig, valamíg a maga nemzetéből választhatott fejedelmet constál [ismer], az históriák bizonyítják. De mihelyt derekasan a magok nemzetekből való electiot [választást] megutálák, megveték, idegen fejedelmek alá veték s adák magukat, micsoda haszon következék belőle? Nem egyéb kétfelé szakadásnál. A dolog talán magában világosabb annál is, amint kívántatik. E mi szegény hazánk véghazáját, hogy az Úristen ingyen való kegyelméből megtartotta, megoltalmazta légyen, ennyi idők forgásiban, változásiban, az idegen nemzetből való fejedelmek reá való elvégezett gonosz szándékjoktól, kinek pajzsul való oltalmára mint rendelte volt a török nemzetet, mindeneknél nyilván vagyon, és valamig a török nemzettel való frigy mellett megmaradtak, mellőle el nem állottak, volt-e valakitől valami bántások? János király idejétől fogva arról magunk tehetünk bizonyságot. De mihelyt a német nemzet mellé állának, micsoda jutalommal fizete, szájunkban az íze. Azon tudniillik, mellyel régen kívánta és mesterkedett benne, hogy nemzetünket elfogyathassa, kegyetlen halálnak nemével megölesse, országunkat a földdel egyenessé tégye, vagy éppen elpusztíthassa, és ha a felséges Úristen csudálatosképpen, a török nemzetet újabban hozzánk nem gerjeszti, s kapcsolja vala, és igen jó, jámbor urat nem támaszt vala végbenvitelére (amely dologban mennyit szolgáltam légyen, tégyen az Úristen bizonyságot róla); Ki meri azt mondani nemzetünk közül, hogy Erdély országát idegen nemzettel meg nem töltették volna? Hol volna az isteni tisztelet? Hol volna a magyar nemzet? És hol volna szabadsága? Azt ítélem, hogy itt nem szükség arról szólanom. Annak okáért mindezeket minden hazájokat igazán szerető rendeknek consideratioban [figyelembe] venni igen szükséges és a megtörtént experientiával [tapasztalattal] tanult veszedelmes állapotokat eltávoztatni azért, hogy abba többé ne essenek, így kerülhetik el." *(Bethlen Gábor végrendeletéből, 1629)*

Vitassuk meg Bethlen politikai koncepciójának a konkrét korszakhoz kapcsolódó és az elméleti problémáit! **[SZ]**

Tárjuk fel, hogy a fejedelem és a kortársak hogyan értelmezték a török politika lényegét és ellentmondásait! **[SZ]**

15

Határozza meg, miben látja Bethlen Magyarország romlásának fő okát! Mutassa be, mely politikát tartja helyesnek, illetve melyet károsnak az országra nézve! Állapítsuk meg, mivel indokolja álláspontját! Magyarázza meg e sorok írásakor kimondva és kimondatlanul mely célok vezérelték Bethlent! **[F]**

16

Bethlen Gábor, Erdély fejedelme

„Hogy pedig mi a törökkel a békét keressük, azt nagy és elkerülhetetlen szükség kényszeríti ránk, mióta II. Lajos Mohácsnál a Szolimánnal vívott csatában a legjobbakkal együtt elesett, s Zápolya[Szapolyai] János akkori erdélyi vajdát emelték a királyi méltóságba ősi szokás szerint a pesti mezőn, a nagyobbik párt egyetértésével, s meg is koronázták. De Ferdinánd császár néhány átszökött pártoskodó főúr ösztönzésére háborúval támadt rá, s mikor [Szapolyai] vereséget szenvedett, végső szükségében kénytelen volt török segítségért könyörögni, s életét háborúk tüzében élve le, fia és utódai az alá az iga alá kerültek, mely most reánk vár. Megkísérelte ugyan néhányszor a mi nemzetünk, s főleg Erdély ezt az igát a nyakáról lerázni, bízva a keresztény világban, leginkább pedig a német birodalomban; de hogy milyen szerencsétlenül, azt ma is nagy sóhajtozással érezzük. A német császártól nagyon messze, valóban az oroszlán torkában vagyunk, s az oroszlán könnyen darabokra téphet és szétmarcangolhat minket, míg ő szent császári felsége tanácskozik felőlünk. Ha a töröktől oly távol fekvő országok, vidékek, királyok és fejedelmek nagy pénzen igyekeznek megszerezni a töröktől a békét, mi csodálatos van abban, ha mi, oly sok év háborúitól összetörve és teljesen elgyengítve ugyanezt tenni kényszerülünk? Mégis nem vagyunk törökök, akiknek azt kívánjuk, hogy bárcsak mindjárt pusztulnának s tűnnének el, akármit is hazudoznak rólunk az emberek; a kegyes és méltányos uralkodási mód tanúsítja, hogy a mi dicsőséges fejedelmünk igazi keresztény.

A jó és keresztény fejedelemnek leginkább két dologban kell foglalatoskodnia: Isten dicsőségének előmozdításában, s az ország jólétének növelésében, békében és nyugalomban való megőrzésében. Önagysága pedig, midőn átvette az ország gyeplőit, Isten dicsőségének előmozdításáról intézkedett, melyet ellenfelei borzalmasan letipornak s pusztulást okozó tévelygéseikkel elborítanak, (…)" *(A kortárs Keserűi Dajka János: Bethlen Gábor nemzetsége, jelleme és tettei című művéből)*

Állapítsa meg, mely vádakkal szemben védekezik Dajka! Hogyan érvel a fejedelem védelmében? Határozza meg, kikkel szemben kellett védekeznie! **[F]**

Mutassa be a magyarságról alkotott XVII. századi nyugati kép változásának jellemzőit és okait! **[F]**

17

36. A királyi Magyarország a XVII. században

PÁZMÁNY PÉTER – A KATOLIKUS MEGÚJULÁS A XVI. század végére Magyarországon a katolikus vallás nagymértékben visszaszorult. A Habsburg-dinasztia támogatta a katolikus egyházat, de ezzel csak azt érte el, hogy **a nemesség a katolicizmusban** a rendiség ellenségét, **a bécsi abszolutizmus támogatóját látta. A csehek veresége után** azonban **a magyar főurak egy része** megrettent, és birtokadományok, hivatalok reményében **visszatért a katolikus hitre**.

A XVII. század első felében érte el Magyarországot **a katolikus megújulási mozgalom**, amelynek **sikerében nagy szerepe volt Pázmány Péter** (1570–1637) **tevékenységének.** Pázmány erdélyi kálvinista családból származott, de ifjúként áttért katolikus hitre, és belépett a jezsuita rendbe. A térítőmunkában az első eredményeket a nyugat-magyarországi főnemesség körében érte el. Amikor **esztergomi érsek lett** (1616), mint az ország egyik főméltósága, **kiállt a magyar rendi jogokért, bebizonyítva** ezzel, **hogy katolikus is képviselheti a birodalmon belüli sajátos magyar érdekeket.** Új módon közeledett Erdélyhez is. **Megértette** az erdélyiek törökkel szembeni kiszolgáltatottságát, **Erdély szerepét** a magyarországi rendek jogainak védelmében. Pázmány tudta, hogy a térítőmunkában fontos szerepe van a színvonalas oktatásnak, a vitáknak és az emberekre ható külsőségeknek (lásd a 40. leckét).

ZRÍNYI MIKLÓS PÁLYÁJA A katolikus főnemesség kiemelkedő alakja volt **Zrínyi Miklós** (1620–1664), a szigetvári hős dédunokája. Felismerte az Oszmán Birodalom gyengülését, s **elérkezettnek látta az időt a török kiűzésére.** A felszabadító háború elindítását kezdetben Zrínyi a Habsburg-dinasztiától várta. Miután ebben csalódott II. Rákóczi Györgyöt tekintette a török elleni harc lehetséges vezérének, ám Erdély bukása után csalódnia kellett.

Meggyőződése volt, hogy **a magyar rendeknek jelentős szerepet kell vállalniuk a török kiűzésében,** ha meg akarják tartani vezető szerepüket az országban. **A török elleni harcot szolgálta költői-írói tehetségével** is. Műveiben (pl. Szigeti veszedelem, Mátyás király életéről való elmélkedések, Az török áfium ellen való orvosság) a **hősi példák** mellett felvázolta az **önálló nemzeti hadsereg** megteremtésének szükségességét.

Zrínyi Miklós horvát bánként **mindennapos küzdelem**ben élt **a törökkel.** Amikor II. Rákóczi György halálát követően a szultán rablóhada Erdélyre támadt, követelte a katonai beavatkozást. Amikor a nagyvezír bevette Magyarország egyik legmodernebb várát, Érsekújvárat (1663), egyedül a Zrínyi csapatai támadtak rá az ostromlókra. Hadvezéri tehetségét bizonyította 1664-es téli hadjárata (január–február), amikor a török utánpótlás szempontjából rendkívüli jelentőségű eszéki hidat is sikerült felégetnie.

I. Lipót (1657–1705) birodalmi érdekből fontosabbnak tartotta a török elleni harcnál a franciákkal folytatott küzdelmet, így **Magyarországon békét akart.** Emiatt a király nem jelölte Zrínyit, a török elleni felszabadító háború következetes képviselőjét a nádorválasztáson. A magyarországi császári erők fővezérének sem őt nevezte ki, hanem feltétlen hívét, Montecuccolit [montekukkoli]. **A török** – tévesen – gyengeségnek vélte Lipót békülékeny politikáját. **Támadást indított** (1664), **de Montecuccoli Szentgotthárdnál fölényes győzelmet aratott** a török sereg fölött. Bebizonyosodott, amit Zrínyi is sejtett: a nyugati hadászat és haditechnika (fegyelem, fegyverzet) fejlődésével leértékelődött a XVI. századi szinten álló török haderő. Ennek ellenére **a császár békét kért, hogy folytathassa a franciák elleni háborút.** A **vasvári béke** (1664) a győztes csata ellenére török kézen hagyta az elesett magyar várakat.

A SIKERTELEN FŐNEMESI ÖSSZEESKÜVÉS **A vasvári béke** megkötése mélységesen **felháborította a magyar nemességet.** Különösen a katolikus főnemesség zúgolódott, amely részben azért volt hűséges az uralkodóhoz, mert erélyesebb törökellenes fellépésre számított. A feszült helyzetben **Zrínyi Miklóst vadászbaleset érte** (1664). Zrínyi halálával a rendek elvesztették legtekintélyesebb, a hadvezetéshez is értő vezetőjüket. Pedig égető szükségük lett volna rátermett vezetőre, mert a birodalom nyugati felén kiépülő abszolutizmus és a török meggyengülése az erőviszonyokat a Habsburgok javára billentette.

A legfőbb rendi méltóság, a nádor (Wesselényi Ferenc) a szultánnak ajánlotta fel hűbérül Magyarországot (1666). Különös fordulat, hiszen éppen azért került szembe a Habsburgokkal, mert azok nem harcoltak kellő következetességgel a török ellen. A szultán nem fogadta el az ajánlatot, mire **a főnemesek több összeesküvést is szőttek Lipót ellen.** Kilátástalan helyzet volt ez, hiszen azzal a hatalommal szemben léptek fel, amelytől a török kiűzését egyedül várhatták. Határozatlanságukban, és hogy politikájának veszélyeire figyelmeztessék az uralkodót, többször felfedték előtte terveiket. **Lipót megbocsátott,** mert a katolikus főnemesek jelentették magyarországi bázisát.

Egy újabb összeesküvéskor azonban váratlan fordulat történt. Az uralkodó, miután átmenetileg békét kötött a franciákkal, lefogatta az összeesküvőket (1670), és **több főnemest** (Zrínyi Péter, Frangepán Ferenc, Nádasdy Ferenc) **kivégeztetett.** (A legnagyobb birtokokkal rendelkező főúr, I. Rákóczi Ferenc életét 400 000 arannyal az édesanyja váltotta meg.)

I. LIPÓT KÍSÉRLETE AZ ABSZOLUTIZMUS BEVEZETÉSÉRE A főúri összeesküvésre hivatkozva **Lipót felfüggesztette a magyar rendi alkotmányt.** Nem nevezett ki új nádort, elbocsátotta a magyar végvári katonaságot és az adókat többszörösére emelte. A rendek elleni fellépést összekötötte a **protestánsok elleni támadás**sal is, ami fokozta az országban az elégedetlenséget.

Az abszolutizmus bevezetésének kísérlete azonban Magyarországon kudarcot vallott. Az adókat rövidesen csökkenteni kellett, mert nem lehetett beszedni azokat. Meggondolatlan lépésnek bizonyult, hogy a katolikus főnemességtől a protestáns végváriakig a magyar társadalom szinte minden csoportját egyszerre állították szembe az udvarral. **Az üldözött nemesek és a végvári katonák** a Magyarországgal határos **erdélyi területen gyülekeztek, és** egyre komolyabb erőt képviseltek. **Magukat bujdosóknak, kurucoknak nevezték.** Apafi Mihály fejedelem katonailag nem támogatta őket, de eltűrte jelenlétüket. Így a Partiumból törhettek be portyázni a királyi Magyarországra.

A kuruc mozgalom jelentősen megerősödött, amikor a Felvidékről menekült fiatal főúr, **Thököly Imre állt az élére.** A XIV. Lajossal ismét háborúba keveredő **I. Lipót nyugalmat akart** Magyarországon. Országgyűlést hívott össze (Sopron, 1681), amelyen **visszaállították a rendi alkotmányt.** Nádort választottak, és a protestáns vallásgyakorlatot is engedélyezte az uralkodó, igaz, korlátozottan (megyénként két helyen).

A nemesség jelentős része elfogadta Lipót engedményeit. **A kurucok** azonban **elutasították a megegyezést,** mivel az ő sérelmeiket csak részben orvosolták. A francia udvar és a török is mögéjük állt. **Thököly Imre a Felvidék középső és keleti felén, Kassa központtal létrehozta a kuruc fejedelemséget,** amit a Porta (a szultáni udvar) is elismert. Thököly kitűnő szervezőnek bizonyult. A Rákóczi-birtokokra támaszkodva – ti. feleségül vette Zrínyi Ilonát, I. Rákóczi Ferenc özvegyét – biztosította az állam működését. **Az ország immár négy részre szakadt.**

ARCHÍVUM

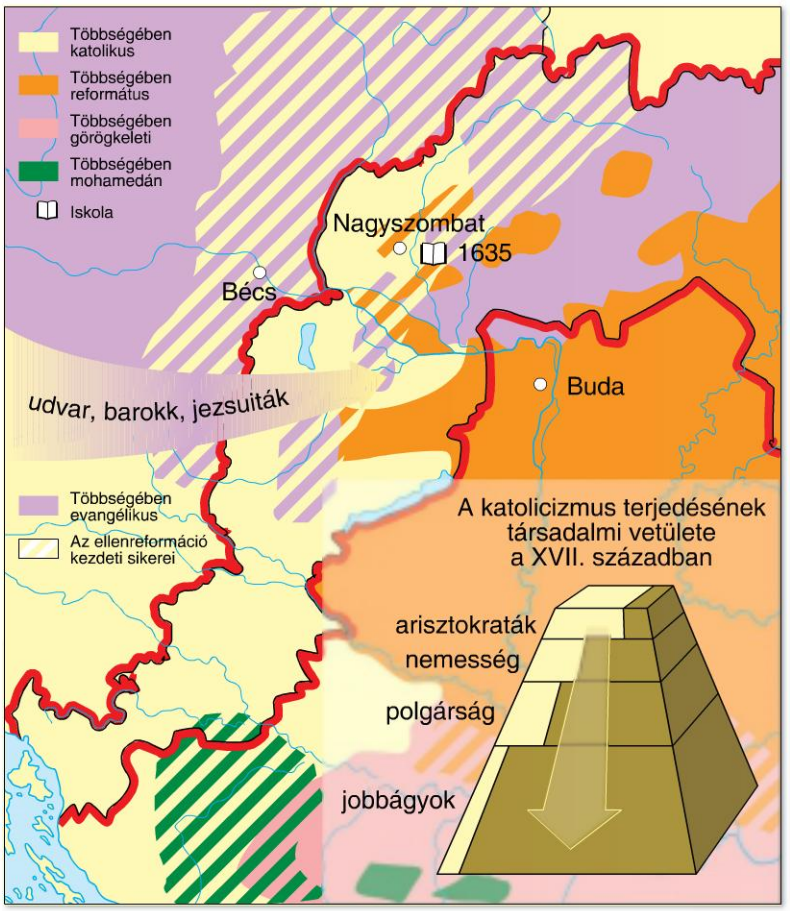
PÁZMÁNY PÉTER – A KATOLIKUS MEGÚJULÁS

„Az említett Pázmány mondja vala egykor nála létemben. Átkozott ember volna, ki titeket erdélyieket arra kisztetne, hogy töröktől elszakadjatok, ellene rugoldozzatok, míg Isten az kereszténységen másképp nem könyörül, mert ti azok torkában laktok. Oda annak okáért adjátok meg, azmivel tartoztok, ide tartsatok csak jó correspondentiát [kapcsolatot], mert itt keresztény fejedelemmel van dolgotok (…) adománytok nem kell, az törökök töltsétek adománytokkal. Mert noha (…) nékünk elégséges hitelünk, tekéntetünk van mostan az mi kegyelmes keresztény császárunk előtt, de csak addig durál [tart] az német nemzet előtt, míglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik floreálni [virágozni], azontúl mindjárt contemptusban [megvetésben] jutván, gallérink alá pökik az német, akár pap, akár barát vagy akárki légyen." *(Kemény János Pázmány Péterrel való találkozásáról, 1629)*

Milyen földrajzi és társadalmi összefüggések fedezhetők fel a katolicizmus XVII. századi terjedésének folyamatában? Milyen hatásai voltak a folyamatnak a magyar rendek helyzetére? [F]

Fogalmazza meg, hogy a katolikus egyházfő miként vélekedik Erdély szerepéről! Határozza meg, hogy véleménye mely társadalmi és politikai erővel megegyező! [F]

1 A katolicizmus terjedése a XVII. században

2

„Annak okáért, egy rövid írásocska lévén kezemben, azzal akarom Kegyelmedet [Batthyány Ferenc özvegyét] az újesztendőben ajándékozni. Erre pedig, a kisded írásra okot ada minap egy főrenden való ember levele, melyben nagy szorgalmatossággal tudakozódik, más nagyembertűl: Honnan és mi okból indíttatott régi vallásának elhagyására. Ezt a levelet nékem hozá, akinek szólott. Hogy a jámbort munkától megmentsem, pennámat kapám, és röviden, a sok ezer közül csak nyolc okot foglalék írásoscskában. Mivel pedig egyebek is kívánták ezeket látni, és a leírásban sok csorbák estek: nyomtatónak adám, hogy prés alá vegye. (…)

Meghitt, régi, jóakaró Uram s Atyámfia! Tekéletes jóakaratból írt leveledet, nagy néven és illendő böcsülettel vettem: melyben nem kevés csudálkozásodat jelented, hogy religiómat változtatván, Szent Péter hajójába, a római eklézsiának kebelébe jöttem.

Mert ha a lutherista vagy kálvinista vallásban gyengén gyökerezett ember megtántorodott volna, azon csudád nem volna. De hogy én, aki úgy megvastagodtam és erősödtem volt előbbi vélekedésemben, hogy azok gyökerének szívem gyökerével kellett volna kiszakadni belőlem, új világosságra tértem: azt minden várakozásodon kívül esett dolognak jelented, és álmélkodással nem győzöd. Kívánod pedig érteni tőlem bizonyos okait, melyektül viseltetvén, erre bírtam magamat.

Igazságot írok, mint meghitt Atyámfiának, hogy magam sem győzöm csudálkozással ezt a szent változást, melyet magamban tapasztalok. Mert ha valaki a pápista [katolikus] hittül valósággal iszonyodott, és annak követelésétül irtózott, merem mondani, hogy azok közül nem voltam utolsó. Én ugyan lehetetlennek ítéltem, hogy belém oltatott és szívemhez gyökerezett vallásomat, akármely erősség is megmozgathatná, nemhogy kiszaggathatná. (…)" *(Pázmány Péter: Bizonyos okok, 1631)*

Állapítsa meg az érsek és a főrendi családok kapcsolatának jellemzőit! Tárja fel, hogyan és milyen módon terjedt a katolikus hit a főrendi családok között! Mutassa be és elemezze Pázmány Péter hitterjesztő módszereit! [F]

Pázmány Péter. Váradon, kálvinista családban született. A kolozsvári jezsuiták iskolájában tért át katolikus hitre, majd hosszú tanulmányok után hazatérve a katolikus megújulás megindítójaként az esztergomi érseki székbe emelkedett

3

4

ZRÍNYI MIKLÓS PÁLYÁJA

„Ez mostani világban élő papjaink (…) éjjel-nappal szegény országunkban lutheránusok és kálvinisták ellen deklamálnak, ezekre hadakoznak és kiáltanak … haraggal, gyűlölséggel, s ha őtőlük lehetne, tűzzel-vassal." *(Zrínyi Miklós Mátyás király életéről)*

Határozza meg, miként vélekedett a katolikus Zrínyi a felekezeti ellentétekről! Magyarázza meg Zrínyi álláspontjának hátterét! [F]

Miért róla mondták a kortársak, hogy protestáns országban született és katolikus országban halt meg? [F]

5

„Itt talán valaki engemet megszólít s kérdi tűlem: mit akarsz ezekből a sok beszédekből kihozni? Könnyű akárkinek is kimondani, prédikálni, de orvosság kell a betegnek, flastrom a sebnek. Én arra röviden felelek, meg is duplázom kiáltásomat: Fegyver, fegyver, fegyver kévántatik, és jó vitézi resolutio [elhatározás]! Ezen kívül én semmit sem tudok, sem mondok. Avagy azért, magyarok, evvel oltalmazzuk meg magunkat, avagy vitézül haljunk meg mindnyájan, mert nondatur medium. Elfussunk? Nincs hová, sohun másutt Magyarországot meg nem találjuk, senki a maga országából barátságunkért ki nem mégyen, hogy minket helyeztessen belé. Az mi nemes szabadságunk az ég alatt sohun nincs, hanem Pannóniában." *(Zrínyi Miklós: Az török áfium ellen való orvosság, 1661)*

Foglalja össze röviden, mire szólítja fel Zrínyi honfitársait! Határozza meg Zrínyi legfontosabb politikai, katonai felismerését! Magyarázza meg, mely tényezők nyomán jutott erre a felismerésre a hadvezér! [F]

6

7

Zrínyi Miklós, a költő és hadvezér. A katolikus nyugat-magyarországi arisztokrácia képviselője, aki egész életében fegyverrel és tollal is a török ellen küzdött

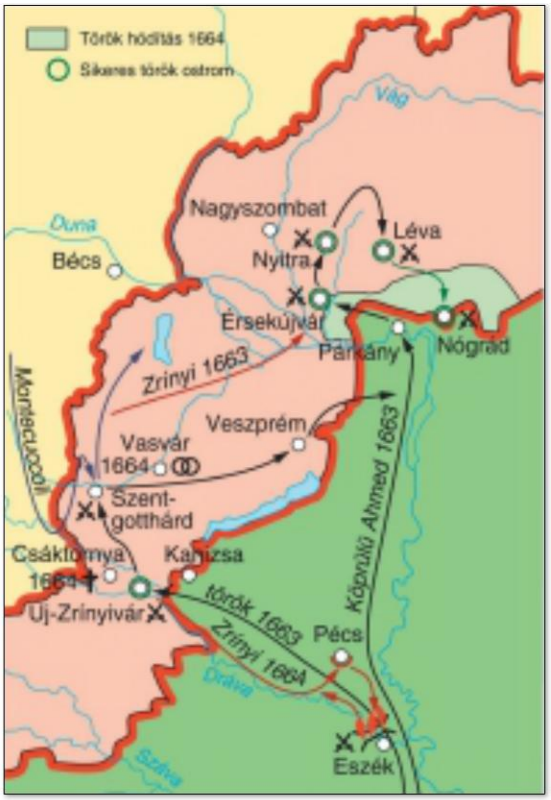
8

„Szükséges azért, hogy a magyar nemzet, ha ettül a fennforgó vésztül meg akar szabadulni, ha magának, posteritásának [utódjainak] megmaradást kíván, tartson fegyvert kezében; de nem úgy, mint eddig, hanem jóval is másképpen. Mert nem elég az, hogy minden particularis [magán] embernek legyen fegyver házánál, noha annak is úgy kell lenni, hanem hogy az ország tartson egy ármádát [hadsereget] lábon készen, aki mindenféle, minden órában, minden szempillantásban, télen, nyáron, oda mehessen, ahova szükség kévánja. Ez minden fundamentomja a mi megmaradásunknak, azért erről többet is kell szólanom (…)

Ez az armádia szükséges, hogy elegendő fizetéssel és minden provisióval administráltassék [szükségessel ellátassék]; oly fizetése legyen penig a vitézeknek, hogy azzal becsületesen hóról hóra beérje, magát ruházhassa, fegyverezhesse, és eledelére elég legyen neki. Mert én azt az ármádát örökösnek [állandónak] akarom lenni. Tehát arrul kell tennünk, a vitézlő nép – fogyatkozása miatt – ne kényszeríttessék kóborlani, lopni, s kijárni, ne szökni kételenségbül; azért abban ily limitatiót kellene observálni [következőképpen kellene meghatározni]. (…)" *(Az török áfium ellen való orvosság, 1661)*

Határozza meg, milyen jellegű haderőt kívánt felállítani Zrínyi! Sorolja fel, kiket akart a haderőbe beszervezni! Tárja fel, Zrínyi elképzelése és a korszak modern hadtudományi elképzelései közötti összefüggéseket! [F]

Miért volt a nyugat-magyarországi arisztokrácia a törökellenes harc elkötelezett híve? [F]

Új-Zrínyivár. Zrínyi Miklós a saját költségén építtetett várat török területen, melyet a béke fenntartásán fáradozó Udvari Haditanács kérésére sem bontatott le. A várat a török 1664-ben bevette

Következtessünk a most megismert tényekből a korszak főnemességének gazdasági és politikai erejére! Hogyan és miért került szembe Zrínyi a Habsburg-dinasztiával? [F]

Az 1663–1664-es török háború

Értékelje a törökök 1663-as eredményeit! Mi volt a stratégiai és a politikai jelentősége Zrínyi téli hadjáratának? Miért volt megalázó és a magyarok számára miért okozott csalódást a vasvári béke? Miért kötötte meg ezt a békét I. Lipót? [F]

9

10

Az 1651-es vezekényi csatában elesett négy Esterházy fiú emlékére készített dísztál

Milyen jellegű történelmi forrásról van szó? Mutassa be, milyen szerepet játszott a magyar arisztokrácia életében a török elleni harc! [F]

11

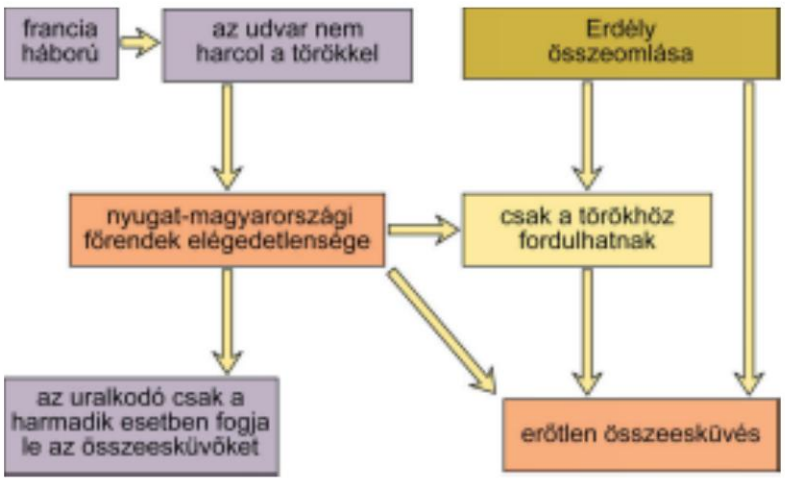
Mi volt az összeesküvés alapvető kiváltó oka? Kik vettek benne részt? Miért csak harmadik alkalommal büntették meg az összeesküvőket? Értékelje az udvarhű, katolikus főnemesség helyzetét a vasvári békét követő időszakban! [F]

A SIKERTELEN FŐNEMESI ÖSSZEESKÜVÉS

„Fényes, tündöklő, mások fölött dicsőséges, mindenektül félelemmel tiszteltetett vitéz magyar nemzet, igaz vérednek, hazád fiának szűbéli fájdalmából származott hív intésit necsak olvassad, hanem kérlek kövessed. Im rajtad utolsó romlásodnak végső föllobbant lángja (…) ím elfogysz. Török igája alá nem akará édes nemzetünknek nagy része magát adni. Idegen, nemcsak nevű, de inkább szívű nemzet alá oly bizodalommal hajola, keresztény nevet nemcsak visel, mutat is. De mint esmerjed annak keserves hazám, édes nemzetem, gyümölcsét? Szállj magadban. Hol hüti? Hol diplomája? Hol törvénye? Hol véghetetlen sok ígéreti az oltalmazóknak? (…) Hamis magavallásának, tökélletlen az evangélicusoknak, hívebb az töröknek, hogy sem kereszténységnek, kit jobban kíván barátjának, utolsó értéke, sőt országi vesztésivel is megtartani (…)

Dobot üte Kanisa megvételére az nagy jó hírű Zrínyi kívánságára, kit Isten, az szerencse neked szánt volt, vitéz nemzetem; de csak az nem adatott ahhoz az ő idejében, az mi szükség volt. (…) Isten erővel szerencsét vete be Szent-Gothárdnál, (…) De annak sem éle oltalmunk használával, nem követé az nyereséget, noha az ellenséget semmivé tehette volna mindenestül, hanem ottan tized-napra békesség által ada mindnyájunkat országostul az töröknek; (…)" *(Nádasdy Ferenc országbíró röpirata, 1668)*

A Wesselényi-féle összeesküvés ellentmondásai

12

13

Sorolja fel a szerző által megfogalmazott sérelmeket! Állapítsa meg, a felekezeti kérdéshez való viszonyát Nádasdynak! Magyarázza meg ennek hátterét! [F]

I. LIPÓT KÍSÉRLETE AZ ABSZOLUTIZMUS BEVEZETÉSÉRE

„Haladéktalanul kiadtam számára ezt a császári, boldogsággyarapító oklevelet, amely engedelmességet követel, s megparancsoltam, hogy mától kezdve a fent nevezett Közép-Magyarország és a hozzátartozó helyek uralkodója legyen, s azt is, hogy a fentebb említett Magyarország népe vezetése alá rendeltessék, ha ő derekasan, szilárd lélekkel kitart az én magas Portám szolgálatában, s – ahogyan azt a neki átadott szerződésokmányban részleteztük – ha a 40 000 piaszter adót évente beszállítja az én császári kincstáramba; [megparancsoltam], hogy esetleges győzedelmes hadjáratom alkalmával csapataival jelenjék meg a meghatározott helyen, s törekedjék arra, hogy az én császári szolgálatomban semmit el ne mulasszon; [megparancsoltam], hogy Közép-Magyarország mágnásai és többi lakói: nagyok és kicsik, előkelők és közönségesek, elöljárók és alattvalók ismerjék el fent nevezettet Közép-Magyarország parancsolójának, " (…) *(IV. Mohamed athnáméjából Thököly Imrének, 1682)*

Határozza meg a török és Thököly között létrejött kapcsolat jellemzőit! Magyarázza meg, hogy mely előnyei származtak a kapcsolatból a Portának, illetve Thökölynek! [F]

„I. törvénycikk És miután ugyancsak Ő felsége, a hü karok és rendek iránti atyai indulatának jóságos nyilvánításául, az elhunyt nádor helyett, mindjárt a jelen országgyűlés kezdetén, minden más országgyűlési tárgyalások előtt, új nádorválasztás végett, születési fényükkel és saját erényeikkel ékeskedő férfiakat kegyelmesen kijelölni méltóztatott, s (…) gróf Eszterházy Pál urat, (…) mindnyájuk közegyezésével s szavazatával, az ország nádorává választották (…)

V. törvénycikk Az országlakók saját kárukra tapasztalták és napról napra tapasztalják, mennyire ártalmas volt és ma is mennyire veszélyes a véghelyi bennszülött katonaságnak az utóbbi évek lázadásai idején nagyobb részben történt elbocsátása.

Ezért, (…) Ő felségének jóságos elhatározásához képest is, rendelték, hogy az említett bennszülött katonaságot (…) az ország véghelyeire minél előbb visszaállítsák (…)

X. törvénycikk A nemesek kiváltságos jogairól s az ország szabadságairól alkotott és királyi hitlevéllel megerősített törvényeket, (…) Ő felségétől is megerősített összes kiváltságokat s az ország szabadságainak kedvező statútumokat megújítják, (…)

XII. törvénycikk Az ország hűséges karainak és rendeinek alázatos folyamodására, Ő felsége jóságos beleegyezésével, a kivetett adó és illeték terheit, melyeket e mozgalmak alatt behoztak, és az ezek alapján bármiképpen követelt hátralékokat egyszerűen és teljesen eltörlik (…)" *(Az 1681. évi törvényekből)*

Fogalmazza meg röviden és saját szavaival az egyes törvénycikkek lényegét! Állapítsa meg, hogy mely területeken és milyen mértékben lépett vissza Lipót a korábban általa szorgalmazott szabályozástól! Határozza meg, mely kérdéskör rendezését hiányoljuk a törvényekben! Tárja fel, milyen nemzetközi és belpolitikai okai vannak Lipót meghátrálásának! Határozza meg, mely csoportok, rétegek elégedhettek

„Egészen újszerű módszerrel, s sokkal inkább a szenvedélyek felkorbácsolása, mint azok lecsillapítása céljából hívták össze három éve a soproni országgyűlést. Jóllehet, igen sok cikkelyt szerkesztettek ezen, a hatalmon levők kénye-kedvére és az ő érdekükben, de nemigen van közöttük egy sem, amelyik ne hemzsegne a körmönfont kétértelműségektől és amelynek ne lehetne ellenkező értelmű magyarázatát adni. (…)

Lázadással vádolnak bennünket az egész világon elterjesztett írásokban, azt vetik szemünkre, hogy elárultuk a kereszténység ügyét, nagy és

14

15

I. Lipót. A magyarok többségének történelmi tudatában negatív figuraként él. Hitéért és a birodalom egységéért küzdött, és a korszak abszolutista uralkodói ideálját követte. A magyar érdekek fölé helyezte a birodalmi érdekeket, de végül megerősödött birodalma verte ki a törököt Magyarországról

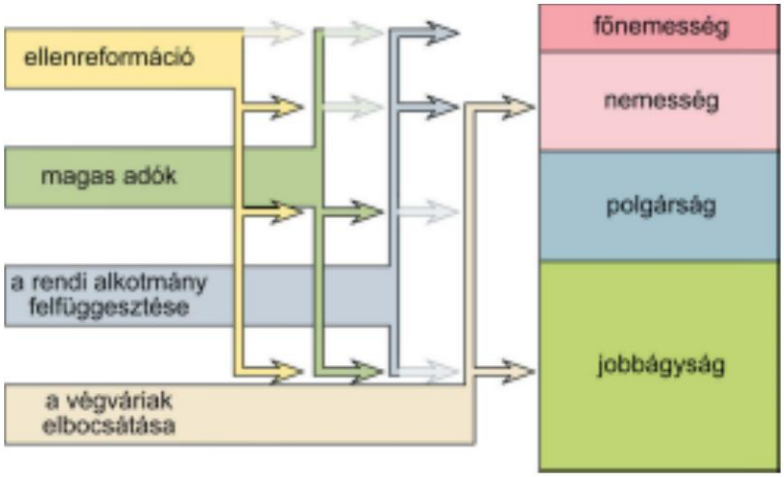
Tekintsünk ki Európára! Hol voltak alkotmányos (parlamentáris vagy rendi) monarchiák, és hol abszolutisztikus államok? [F]

Összességében mire tett kísérletet az uralkodó? Milyen összefüggés van az egyes törekvések között? Jellemezze Lipót lépéseinek társadalmi hatásait! Mit eredményezhet a politikai fordulat? [F]

16

I. Lipót intézkedései és társadalmi hatásuk

17

Sorolja fel a kurucok sérelmeit! Hasonlítsa össze a sérelmeket Nádasdy Ferenc kiáltványával! Állapítsa meg, hogy a fegyverek mellett milyen jellegű küzdelem folyt a kurucok és a dinasztia között! Vázolja fel ennek érvrendszerét, s hatását a nyugati közvéleményre! [F]

szörnyű gyanúsításokkal illetnek bennünket, akik az igazságos uralmat soha el nem vetve, a királyi felséget tiszteletben tartva, teljes engedelmességre mindenkor készen kizárólag a merev uralom mérséklését szorgalmaztuk.

A különféle és törvénytelen bizottságokkal megterhelt magyarok, eltávolítva a magyar ügyektől, szinte teljességgel tájékozatlanok voltak, mit tárgyaltak és határoztak az ország felől a legnagyobb ellenséggel. Így történt az, hogy vagy kényük-kedvük szerint, vagy pedig a béke megvásárlása céljából, idegenek tárgyalásának eredményeként, a magyarok tudta nélkül, vagy akár ellenszegülésük mellett is átengedték a törököknek az ország egyik vagy másik részét. Természetesen az osztrák ház mindig úgy harcolt vagy kötött békét a legerősebb ellenséggel, hogy országunkat megrövidítette, de növelte a saját biztonságát. (…) Tudnia kell az egész keresztény világnak, hogy a tekintélyes erősségek: Várad és Újvár [Érsekújvár] nem kerültek volna olyan könnyen a hódítók hatalmába, ha a császári hadsereg nem tagadta volna meg azt, hogy segítséget küldjön. (...) Nyilvánvalóan bebizonyosodik, hogy minden tanács, minden arra irányult, hogy az evangélikus [itt protestáns értelemben] vallást kiirtsák, és hogy a lakosok lelkét a könnyebb legyőzés reményében megosszák (...)" *(Thököly kiáltványából, 1684)*

18

Nézőpontok

Zrínyi Miklós halála a magyar történelem válságos időszakában következett be. A magyar rendek és az udvar között az ellentétek kiéleződtek. Ebben a helyzetben a magyar rendek legtekintélyesebb, hadvezetéshez értő, tapasztalt alakjának elvesztése gyanút ébresztett a kortársakban. A tisztázatlan körülmények tovább fokozták a bizalmatlanságot. Több neves magyar politikus halálával kapcsolatban fogunk hasonló problémával találkozni (pl. Széchenyi István, Teleki László, Teleki Pál stb.). Több évszázad távlatából nem tudjuk feltárni a rejtélyt, de végiggondolni igen.

„No elmenénk vadászni. Ő maga levetvén a nagy bő csizmát, melyeket a telekes bocskorra is felvonhatott, puskával béméne, és szokása szerint csak egyedül bujkálva, löve egy nagy emse disznót (…) Azonban odahozá a fátum egy Póka nevű jágerét [vadász], ki mondá horvátul: én egy kant sebesítettem, mentem a vérin, ha utána mennénk, elveszthetnők. Az úr mindjárt mondá nekünk, Zichyvel ketten, látván hogy el akarunk menni véle: öcsémuraim, kegyelmetek csak maradjanak itt; Vitnyédi, Guzics kapitánynak: Csak beszélgessenek itt kegyelmetek, öcsémuraimékkal, csak meglátom mit mond ez a bolond, t.i. Póka, mindjárt visszajövök. Csak bocskorban lóra kapa, stuc [rövid puska] kezében, Póka után nyargala; (…) Egyszer csak hamar ihol nyargal Guzics [egy szolga] mondja a bátyjának: hamar a hintót, oda az úr]. Menénk, amint a hintó nyargalhat, és osztán gyalog a sűrűbe béfuték én, hát ott fekszik, még a bal kezében, amint tetszett, a pulsus gyengén vert, de szeme sem volt nyitva, sem szólott, csak meghala. Majláni így beszélte: hogy amint Póka után bément a disznó vérin az erdőbe, amíg ők a lovakat kötözték, csak hallják a jajszót; Póka szava volt. Majláni legelébb érkezék, hát Póka egy horgos fán, az úr arccal a földön, s a kan a hátán; ő hozzá lő, elfut a kan, érkezik Guzics és Angelo, az úr felkél és mondja; rútul bánék vélem a disznó, de ihol egy fa (melyet csatákon is magával hordozott), sebtében állítsátok a sebnek vérét vele, az arra igen jó. Eléggé próbáltak véle, de híjába, csak elfolyt a vére, először ülni, azután hanyatt feküdni, végre csak meg kelle halni, mert a fején három seb vala: egy bal felől, a fülén felül, a feje csontján ment csak el a kannak agyara, a homloka felé rútul a feje bőrit; más ugyan a bal fülén alól az orcáján, a szeme felé, rút szakasztás; de e kettő semmi, hanem a harmadik, jobbfelől a fülén alól a nyaka csigánál ment bé, s elé a torka felé ment, és a nyakra járó minden inakat kettészakasztotta; az ölte meg, a vére elmenvén. Így lőn vége Zrínyi Miklósnak; csuda, olyan vitéz sem lőtt, sem vágott a kanhoz, stuc, spádé lévén nála." *(Bethlen Miklós Önéletírásából, 1710)*

19 **20** **21** Tárja fel, mely politikai érdekek húzódhattak Zrínyi halála mögött! Tegyünk kísérletet arra, hogy mint az udvar képviselője érveljünk a vád hamis volta mellett! [F]

Zrínyi Miklós halála, korabeli metszet részlete

„Vagyon olyan hír is, hogy az ausztriai udvar, megértvén titkon Zrínyi Miklós szándékát, hogy a magyarokat a császár ellen fel akarná lázítani, mivel nyilván s erővel nem mernek vala belékapni, alattomban egy német jágert [t.i. a Bethlennél említett Póka nevű vadászt] nagy fizetéssel fogadtanak volna meg, aki Zrínyi Miklós szolgálatára kötelezvén magát, mint keresett alkalmatosságot, hogy valahol vadászatban meglőhesse; és mikor látta volna, hogy a vadkannal tusakodnék, egy sűrű helyről, mintha a vadkant akarná meglőni, úgy lőtte volna meg a bánt főbe, s amiatt kellett volna meghalnia. Igaz-e, nem-e, én bizon nem tudom. Amint hallottam, úgy írtam meg." *(Cserei Mihály Históriájából, 1721 után)*

Magyarázza meg, hogy miért gondoltak a kortársak politikai gyilkosságra! [F]

37. A török kiűzése Magyarországról

A TÖRÖKÖK TÉVES HELYZETMEGÍTÉLÉSE **Thököly sikereit a Porta a Habsburg Birodalom gyengeségeként értékelte.** Az Oszmán Birodalom belső válságát katonai sikerrel kívánta ellensúlyozni, ezért **hatalmas sereg indult Bécs ostromára** (1683). A török gyengeségét mutatta, hogy a támadó erő jelentős részét a függő viszonyban lévő államok hadereje tette ki (tatárok, erdélyiek, kurucok, románok).

A császár elhagyta Bécset, amelyet felújított védművek és közel 20 000 katona védett. Miközben a török had közeledett, Lipót segítséget kért, és kapott a lengyel királytól (Sobieski Jánostól) és számos német fejedelemtől. A felmentő seregek **Lotharingiai Károly fővezérletével döntő vereséget mértek az ostromlókra.** Majd követve a nagyvezír megtépázott hadát, néhány hónappal később ismét legyőzték a törököt, és **visszafoglalták Esztergom várát.**

BUDA VISSZAVÉTELE A győzelmek óriási lelkesedést váltottak ki a keresztény világban. A még mindig békére hajló **I. Lipót** XI. Ince pápa anyagi (10 millió forint) és diplomáciai (XIV. Lajost fegyverszünetre vette rá) segítsége nyomán **a háború folytatása mellett döntött.** A pápa támogatásával **megalakult a törökellenes Szent Liga** a Habsburg Birodalom, Lengyelország és Velence részvételével (1684).

A magyar történelem egyik tragikus ellentmondása, hogy a magyarság, amely évszázadok óta a harcban állt törökkel, a felszabadító háború kezdetén – a nádor és néhány nemes kivételével – a török oldalán állt. **Thököly és a kurucok** ugyanis **a császáriak ellen harcoltak.** Az egyik török fővezér elfogta a kuruc fejedelmet, hogy a békéért cserében kiszolgáltassa a császárnak (1685). I. Lipót azonban már bízott a győzelemben, és elutasította az alkut. A kurucok zöme pedig – fejedelmét elhagyva – a császár zászlója alá sorakozott fel. A harcok során a magyarok részvétele egyre nőtt, de nem önálló, rendi vezetésű katonai erőként csatlakoztak, ami politikailag rendkívül kedvezőtlen volt.

A felszabadító háború döntő fordulatát Buda visszafoglalása hozta 1686-ban. Lotharingiai Károly hadai – köztük magyar katonákkal – és a német fejedelmek csapatai két hónapos véres ostromban foglalták el a várat a hősiesen védekező töröktől.

A keresztény seregek ezután ellenállhatatlanul törtek előre. A mohácsi sík közelében legyőzték a szultáni főerőket (Nagyharsány, a „második mohácsi csata", 1687), majd visszafoglalták Nándorfehérvárt (Belgrádot). A következő évben már mélyen benyomultak a Balkánra. Felcsillant a török Európából való kiűzésének reménye.

A FRANCIA TÁMADÁS – A HÁBORÚ ELHÚZÓDÁSA **XIV. Lajos** – megrettenve a Habsburgok túlzott megerősödésétől – a pápának tett ígéretét megszegve **hátba támadta a dunai monarchiát. A császár jelentős erőket csoportosított át nyugatra,** s ez lehetővé tette a török ellentámadását. **Ez közel egy évtizeddel meghosszabbította a háborút.** A harcok ismét Magyarországon folytak, mérhetetlen szenvedést és pusztítást okozva.

A Habsburg Birodalom azonban kiállta a kétfrontos háborút: **nyugaton megvédte határait, és eredményesen folytatta a küzdelmet a törökkel.** A tehetséges hadvezér, **Savoyai Jenő Zentánál** (1697) újabb **döntő győzelmet aratott** a török főerők felett. Az Oszmán Birodalom a súlyos vereség, és erőforrásainak kimerülése miatt békét kért. A dunai monarchia a háborúban szintén felélte tartalékait, így **1699-ben megkötötték** a törökkel a **karlócai békét. Magyarország a Temesköz kivételével felszabadult,** s Erdély is Habsburg fennhatóság alá került.

ERDÉLY BETAGOZÓDÁSA A BIRODALOMBA A meggyengült Erdélyt – a tizenöt éves háborúval ellentétben – nem vonták be a felszabadító háborúba. Amint **a két nagyhatalom közötti erőegyensúly** – amely annak idején létrehozta a különálló Erdélyt – **megszűnt, az önálló fejedelemség sorsa** is **megpecsételődött.** Buda bevételét követően Lotharingiai Károly hadai megszállták.

Apafi Mihály halála után I. Lipót lett Erdély fejedelme. Oklevélben biztosította, hogy tiszteletben tartja a fejedelemség hagyományait, felekezeti, rendi berendezkedését és az itteni birtokviszonyokat (Diploma Leopoldinum, 1691). **Erdélyt nem egyesítették Magyarországgal:** ezt ekkor sem az uralkodó (nem kívánta erősíteni a magyar rendeket), sem az erdélyi rendek (féltek szabadságaik elvesztésétől) nem akarták. A jövőben a fejedelemséget az erdélyi főnemesek közül kinevezett **kormányzó** (gubernátor) **irányította a király nevében.** Hatalmát az itt állomásozó császári hadsereg biztosította.

A RENDEK ÉS AZ URALKODÓ A törököt I. Lipót csapatai űztek ki az országból. Emiatt a rendek és az uralkodó közötti – már korábban a dinasztia javára változó – egyensúly tovább romlott a rendek rovására. Ezzel is magyarázható, hogy a Buda visszafoglalása után megtartott országgyűlésen (1687) **a rendek lemondtak szabad királyválasztási jogukról és az Aranybulla ellenállási záradékáról.**

Az udvar a magyar rendiség visszaszorításában, a katolicizmus terjesztésében és a birodalom anyagi csődjének elhárításában volt érdekelt. **A korábbi hódoltság területét** ezért nem kapcsolta vissza a magyar vármegyékhez, hanem **új szerzeménynek minősítette, s az Udvari Kamara irányítása alá helyezte.** A magyar birtokosok csak akkor kaphatták vissza földjeiket, ha az Újszerzeményi Bizottság előtt hitelesen, okmányokkal igazolták tulajdonukat, és megfizették a birtok értékének 10%-át kitevő fegyverváltságot.

A magyar nemesség érdekeit sértették ezek az intézkedések. Csorbították a rendi jogokat (megyék

mellőzése), és számukra anyailag is hátrányosak voltak. Olaj volt a tűzre, hogy a katolikus egyház a fegyverváltság megfizetése nélkül kapta vissza a birtokait, s az udvar a hadseregszállítókat jórészt magyarországi birtokokkal fizette ki. (Igaz, az udvarhű magyar főurak is kaptak birtokokat.)

A török háborúk végeztével **a kurucokat és a volt végvári katonákat** szélnek eresztették. Ezeket a katonai szolgálataik révén kiváltságokat élvező rétegeket **jobbágyi sorba kívánták taszítani.** Ezt a sorsot szánták a kunoknak és a jászoknak is. A háború által megnyomorított országban **megemelték az adókat.** Ráadásul a **garázdálkodó katonák** az ellátásuk (porció) ürügyén a kivetett adók többszörösét kizsarolták. **Mindez szinte az ország egész lakosságát szembeállította a dinasztiával.**

ARCHÍVUM

A TÖRÖKÖK TÉVES HELYZETMEGÍTÉLÉSE

Magyarország fölszabadítása és XI. Ince pápa. A pápa hatalmas összegekkel és a franciák semlegesítésével a háborúra ösztönözte I. Lipótot

Mikor tettek a törökök utolsó kísérletet Bécs elfoglalására? Milyen tényezők mérlegelése után döntöttek Bécs ostroma mellett? Értékelje a törökök döntés előtti helyzetértékelését! Mire utal a török seregben a segédhadak nagy aránya és szerepe a hadjáratban? Miért volt alapvetően fontos XI. Ince fellépése? [F]

1

Vitassuk meg, hogy a vesztes hadvezér kivégzése milyen hatást váltott ki a felszabadító háborúk során! Következtessünk a történetből a török előkelők helyzetére! [F]

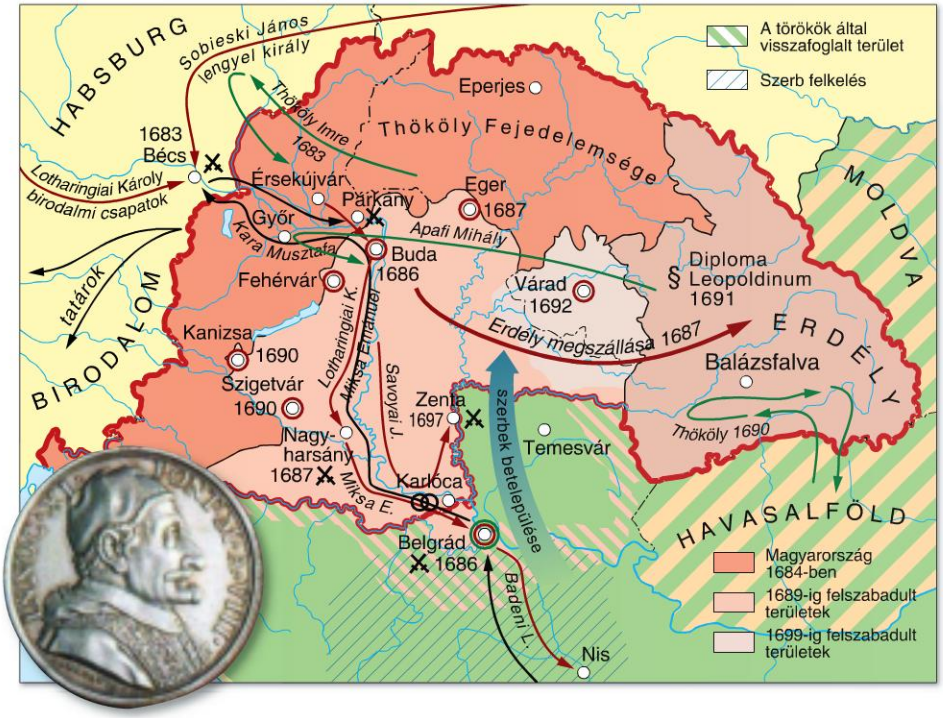
2

Kara Musztafa, az 1683-as hadjárat vezére. A Bécs alatti vereség után nem kért békét, mert mindenképpen győzelmet akart aratni. Párkánynál azonban ismét kudarcot vallott. Nándorfehérváron várta a selyemzsinór, amellyel szultáni parancsra kivégezték

3

4

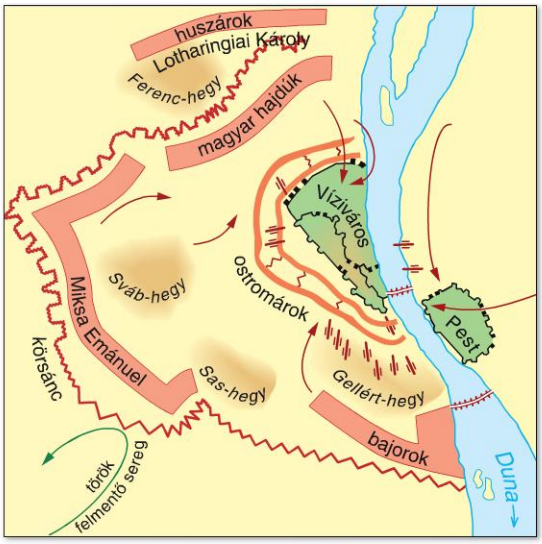

BUDA VISSZAVÉTELE

„Míg 19-én a bajorok ezt a mély sáncot ásták, a portyázásra kiküldött huszárok jelentették – s ezt a szökevények és kémek is megerősítették –, hogy a nagyvezír erősítést kapott: csatlakozott hozzá a temesvári basa 3000 végbeli törökkel s vajdájuk vezetése alatt 6000 oláh. Az egész keresztény tábor biztosra vette, hogy Szolimán [a nagyvezír] most már ütközetet fog kínálni, hiszen 60-70 000 ember felett rendelkezik. El is indult a circumvallácio [az ostromlókat védő külső sánc] felé, de a Kamaraerdőnél nem jött tovább, sőt visszafordult s tábort ütött Budafok mellett, a Duna partján. (…)

Ugyanezen hó [szeptember] 2-án az ágyúzás sokkal erőteljesebben kezdődött, mint bármikor, ugyanis 9 üteg 40 ágyúja csaknem szünet nélkül lőtte a nyílásokat és a várost; ennek meg is lett a nagyon is kitűnő hatása, ezért folytatódott egészen a roham pillanatáig. 12 000 főnyi lovas és gyalogos katonaságot vezényeltek rohamra, kik már sóvárogva várták a jelet, minthogy az egész éjszakát készenlétben töltötték. A jelet délután 3 óra tájban adta meg a sváb üteg 6 ágyúból. Mind a császári, mind a brandenburgi oldalról hatalmas erővel rohanták meg a katonák a futóárkokat. A törökök meglehetősen keményen védekeztek, éspedig főként a brandenburgiak rohama ellen, ezért úgy tűnt, mintha a katonák meg akarnának torpanni. Mihelyt azonban tisztjeik fellelkesítették őket, s a cölöpsoron valamelyest túljutottak, s az új rést is tömegesen megrohanta a

Buda várának visszavétele

Budavár visszavétele

Milyen szerepet játszott az ostromban a tüzérség, a sáncok és futóárkok? Tárja fel és elemezze a török felmentő sereg hadmozdulatait! Milyen feladatokat láttak a magyarok az ostrom során? [F]

Vesse össze a kép információit a szöveggel és a térképvázlattal! Mely épületeket tudjuk azonosítani? Mennyi maradt meg a középkori Budából 1686-ra, s mi történt az ostrom idején? [F]

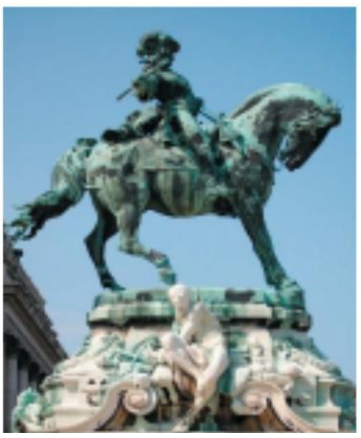
5

6

legénység, már nem lehetett nekik ellenállni. Heves erővel nyomultak utánuk a többiek, s beözönlött a katonaság a városba, miután a zsákmányra éhes katonák két másik helyen is megmászták a falat, és megnyitották a nagykaput. Erre a bajor lovasőrség a kapuba nyomult, s a katonák csakúgy özönlöttek utánuk, s aki a törökök közül nem menekült a várba, azt mind levágták, illetve fogságba ejtették. Egyidejűleg előre vezényelték a legközelebbi császári lovasezredet azzal a paranccsal, hogy gyalogosan foglalja el a réseket; e célból négy brandenburgi zászlóalj vonult ide.

A városban általánossá lett a zsákmányolás, s az ellenség már csak a várnak volt ura, ahol védte is magát: (…) A zsákmány nagy volt, s csaknem mindenki, még a gyermekek is a városba rohantak, hogy részesedjenek belőle, különösen sok szép ló és asszony esett prédául; s ez a zsákmány még sokkal nagyobb lehetett volna, hiszen ismeretes az, hogy milyen messzi híres gazdagsága volt ennek a városnak, hacsak a kapzsiság, vagy a reményvesztettség, avagy a végzet tűzbe nem borította volna a várost; 6 óra felé gyulladt ki, s annyira elterjedt a tűz, hogy kilenc óra tájban már minden lángban állott, s a város képe Trójának volt a mása."
(Henrik, szász herceg Buda ostromáról)

Sorolja fel az ostromban részt vevő alakulatokat! Mutassa be a magyarok szerepét a vár visszavételében! Hasonlítsa össze a korabeli leírást a várostromról készült vázlattal! Értelmezze a török nagyvezír magatartásának jellemzőit! Mutassa be, milyen változást tükröz ez! [F]

Savoyai Jenő lovas szobra. A döntő jelentőségű zentai csata győztese, a Magyarországot felszabadító császári erők fővezére Lipóttól jelentős birtokokat (pl. Ráckeve környékén), a hálás utókortól pedig szobrot kapott a budai várban (Róna József alkotása)

7

8

A zentai csata (1697).
Savoyai Jenő a Tiszának szorította a török erőket, és a török sereg jelentős része az átkelés közben a vízbe veszett

Milyen nagyságú hadseregek csaptak össze Zentánál? Miért válhatott ez a győzelem döntővé, amely meghozta a békét? [F]

9

Állapítsa meg, hogy Magyarország mely területei szabadultak fel, s melyek nem! Mire utal a megállapodásban a portyák szigorú büntetése! Sorolja fel, hogy a felek mely politikai-katonai kérdéseket érintettek még, s tárja fel, hogy ezekkel milyen problémákat kívántak előre kivédeni! [F]

A FRANCIA TÁMADÁS – A HÁBORÚ ELHÚZÓDÁSA

„Erdély területe, amint most a császári felség birtokában és hatalmában van, ugyanannak az uralma alatt maradjon.

A Temesvár vára alá vetett tartomány minden kerületével és a köztük folyó folyókkal együtt maradjon a magas török birodalom birtokában és hatalmában. (…)

Végül az ezen szerződés által meghatározott, és a szükséghez képest kiküldött megbízottak által a helyszínen megállapított közös határvonalak mindkét részről teljes törvényes tiszteletben tartandók, úgy hogy semmi okból vagy ürüggyel kiterjeszteni, áttenni vagy megváltoztatni ne lehessen, és az egyezséget kötő felek közül egyiknek se legyen szabad a másik fél területére az egyszer megállapított határvonalon túl kiterjeszteni vagy gyakorolni semmilyen jogot vagy hatalmat, vagy a másik fél alattvalóit meghódolásra, vagy adó fizetésére kényszeríteni, akár hátralékról, akár jövendő adóról legyen is szó, vagy bárki más, emberi ésszel kigondolható behajtással és zsarolással zaklatni, hanem minden vitát igazságosan kell elintézni.

Ellenséges betörések, megszállások és mindenféle orvul vagy hirtelen történő támadások, bármelyik birodalom területének fosztogatása és pusztítása a legszigorúbb tilalom alá vettessék, s ennek a szakasznak a megszegőit, bárhol fogják el őket, börtönbe kell vetni és engedékenység nélkül méltóképpen megbüntetni.

Tilalom alatt legyen továbbá az elkövetkező időkben is menedéket és támogatást nyújtani rossz embereknek, lázadó vagy elégedetlen alattvalóknak.

(…) egyik félnek se legyen szabad fenntartani és táplálni a hajdúkat, akiket szabadoknak hívnak, a pribékeknek nevezett emberrablókat, és a bűnös embereknek azt a fajtáját, akik nem állanak egyik fejedelem zsoldjában sem, hanem rablásból élnek." *(A karlócai béke pontjaiból, 1699)*

10

ERDÉLY BETAGOZÓDÁSA A BIRODALOMBA

„Először: Semmit sem változtatunk az Erdélyben bevett vallások ügyében, ez idő szerint meglevő templomaik, iskoláik, lelkészségeik tekintetében, és nem vezetünk be más papságot vagy egyházi személyeket; ennek ellenkezőjét soha nem fogja elérni az egyházi vagy világi rend semmiféle tiltakozása sem; olyan értelemben azonban, hogy a katolikusok saját költségükön, tehát a többi vallás legcsekélyebb megterhelése nélkül, Kolozsvárott, jelenlegi imaházuk helyén templomot építhetnek, továbbá: Gyulafehérvárott, a nemrégiben Báthori Kristóf által emelt, ez idő szerint azonban romban álló templomukat helyreállíthassák; ugyanazon katolikusok minden helységben – ha kevesen vannak és jövevények, akkor magánmódon, ha azonban sokan vannak, akkor nyilvánosan – gyakorolhassák vallásukat és meglegyen nekik templomépítési joguk ugyanúgy, ahogyan mindez megilleti a többi bevett erdélyi vallást is, abban az esetben, ha tagjai az adott helységben többségben vannak.

A Diploma Leopoldinum

Miért nevezetes ez az oklevél? [F]

Másodszor: Megerősítjük a magyar királyok, valamint Erdélynek Magyarországtól való különválása idejében, valamenynyi erdélyi fejedelem által hűséges karainak juttatott összes adományozásokat, átruházásokat, kiváltságokat, címadományozásokat, nemesi leveleket, hivatali rangokat (…)

Ötödször: Minden hivatalt – akár a rendfenntartásban, akár az igazságszolgáltatásban, akár a gazdasági ügyek lebonyolításában szükséges tisztségekről van szó – erdélyi honosokkal töltünk be, tehát magyarokkal, székelyekkel és szászokkal, nem tévén különbséget közöttük vallási szempontból (…)

Tizedszer: A közügyek megtárgyalása, az igazságszolgáltatás és – ha lennének ilyenek – a királyi előterjesztések tudomásulvétele szempontjából szükséges évi országgyűlések (…) meghir-

11

detését kormányzónkra s a titkos tanácsra bízzuk: de mindannak megerősítését, amit ezeken tárgyalnak, saját személyünknek tartjuk fenn.

Tizennegyedszer: A székelyek – az emberiség e legharciasabb fajtája – legyenek teljességgel mentesek a jövőben is minden adótól, csakúgy mint eddig, a téli és nyári katonatartás minden terhétől szintén, továbbá: tizedtől és szolgáltatásoktól is, azon javak után, melyeket a székely felkelés kötelezettségével birtokolnak. Ezzel szemben fennmarad abbeli kötelezettségük, hogy a haza védelmére saját költségükön kell katonáskodniuk. Nem értjük ide a székely parasztokat vagy jobbágyokat. (…)

Tizenhetedszer: Nem terheljük a tartományt nagy és szükségtelen őrsereggel, melyet részben a helyi katonaságból szervezünk és kincstárunkból látunk el; élére azonban német tábornokot állítunk, kinek a kormányzóval, az államtanáccsal és az erdélyi hadsereg főkapitányával hadügyekben majd a kölcsönös kapcsolatot kell tartania, de más, az említett államot és kormányzóságot érintő dolgokba nem árthatja magát." *(Az I. Lipót által 1691-ben kiadott Diploma Leopoldinumból)*

Állapítsa meg a kormányzat céljait a diploma kiadásakor! Tárja fel, hogy az erdélyiek mitől tartottak, és mi ellen akarták biztosítani magukat a megállapodásban! [F]

12

A RENDEK ÉS AZ URALKODÓ

„I. tc. Ez oly nagy s örökké hálával említendő jótéteményeknek emlékezetére, s alázatosan kedveskedő lelküknek mindenkorra felismerhető hálája jeléül, e Magyarországnak s kapcsolt részeinek összes karai és rendei kinyilatkoztatják, hogy mostantól jövőre s örök időkre senkit mást, mint fenncímzett Ő császári és királyi felségének saját ágyékából származott fiörökösei közül az első szülöttet (ugyanezt határozván az 1547-ik évi 5-ik s más e felől alkotott törvénycikkek) fogják törvényes királyuknak s uruknak ismerni és azt mindenkor és annyiszor, valahányszor ily felavatás újból bekövetkezik, a fentebb kijelentett hitlevélben [a nemesi kiváltságok megtartására tett eskü] foglalt cikkelyek előrebocsátandó elfogadása, vagy királyi biztosítása s e felől oly alakban, mint elődei teljesítették, leteendő eskü után, országgyűlésileg, e Magyarországon belül, meg fogják koronázni (…)

IV. tc. Mindamellett a karok és rendek e pontban is, hódolatuknak és mocsoktalan hűséges kötelességének további tanúsítására, s a bizalmatlanságnak, mely a király s az ország és annak kapcsolt részei közt emiatt netalán a jövendőben felmerülhetne, gyökeres kiirtására alázattal kedveskedő s hódoló lélekkel beleegyeztek, hogy az ellentmondás s ellenállás szabadságáról beiktatott emez előbb mondott záradékot, második Endre király fentebb említett decretuma előbb idézett 31-ik cikkelyének tartalmából s értelméből, következőleg az előbb leírt módon letett koronázási esküből is, e jelen törvényes rendelettel kizárják s eltávolítsák." *(Az 1687. évi országgyűlés cikkelyeiből)*

Sorolja fel, mely pontokon módosították a korábbi magyar törvényeket! Állapítsa meg, mit fejeznek ki a változások! Hasonlítsa össze az elfogadott törvényeket a korábbiakkal! Értékelje a változásokat jogi és hatalmi szempontból! [F]

13

Nézőpontok

A Habsburg Birodalom a török kiűzésével hatalmas területek birtokába jutott. Mivel a francia és a török háborúk következtében az államadósság már elviselhetetlen méreteket öltött, kezdetben elsősorban a jövedelmek, s a jövedelmezőség minél gyorsabb növelése volt a cél. Az új berendezkedést akarta megvalósítani Kollonich Lipótnak, a kamara volt elnökének a tervezete.

Vitassuk meg, kinek az érdekeit tartja szem előtt a tervezet! Gyűjtse össze az ország szempontjából kedvező, s a kedvezőtlen javaslatokat! Húzza alá eltérő színű tollal, amelyek nagyon negatív, s amelyek nagyon pozitív képet festenének a szerzőről és művéről! [F]

„Császári és királyi Felséged a most folyó 1688. év július 29-én kiadott (…) tájékoztató rendeletéből alázatosan láttam, hogy császári és királyi Felséged mit méltóztatott e magyar örökös Királyságban és az új szerzeményekben [a töröktől visszafoglalt magyar területek] a közigazgatási, kamarai és katonai ügyek rendezése tárgyában nekem, Kollonich bíborosnak és az erre kirendelt többi tanácsosoknak legkegyesebben megbízásként és feladatként adni, (…)

14 Kollonich Lipót (1631–1707). Jezsuita szerzetes, majd különböző főpapi tisztségeket töltött be, és az Udvari Kamara elnöke volt. 1695-től haláláig esztergomi érsek. Tervezetet készített arról, hogyan lehetne a töröktől felszabadított területeket beilleszteni a birodalomba

Mely európai országok történetéből ismerünk jelentős politikai befolyással rendelkező és fontos állami tisztségeket betöltő egyházi személyeket? [F]

15

16

Az Udvari Kamara rendelkezései az újszerzeményi területekre vonatkozóan:

Az újszerzeményi terület kamarai irányítás alá kerül.
A katolikus egyházon kívül a korábbi birtokosok csak hiteles dokumentumok alapján kaphatják vissza birtokaikat.
A birtokaikat visszaszerzők – kivéve a katolikus egyházat – a birtok értékének 10%-át kitevő fegyverváltságot fizetnek.

Először és legfőképpen az ország és ezen belül is különösen az újszerzemények benépesítését. Minthogy a háború kezdetén nem csupán nagyszámú népet vágott le és hurcolt barbár szolgaságba az örök ellenség, hanem egész hadseregek állandó ide-oda vonulása, továbbá az erős várvívás és táborozás, a mértéktelen adók, valamint a saját és idegen katonaság elviselhetetlen kihágásai folytán még többet űztek el házából és udvarából. (…) Teljesen világos ugyanis, hogy császári és királyi Felséged jövedelme is növekedni fog az ország helyreállításával és benépesítésével az általánosan ismert közmondás szerint: ahol a nép, ott a garas.

2. Hogy a rómaiak példája szerint nem szabad nemzetiségi alapon különbséget tenni a bejövő idegen népek között, a nagyon távol lakó hitetlenek és barbárok kivételével, mégis miközben a többieket egyformának tekintjük, mindig a németeket, különösen a császári Felséged német örökös tartományaiból származókat közemberek és magas rangú személyiségek mások elé kötelesek helyezni, hogy az ország vagy legalább nagy része lassanként elnémetesedjék, a forradalomra és nyugtalanságra hajlamos magyar vért a némettel lehessen mérsékelni, és ezáltal természetes örökös királya és ura iránti állandó hűségre és szeretetre nevelni. Ebből az alkalomból a bizottság nagy csodálkozással vette észre, hogy bár császári Felséged nagytekintetű örökös Házából már olyan sok király megszakítás nélkül dicsőségesen kormányozta ezt az országot, mégis oda fejlődött a helyzet, hogy sem a királynak, sem egyetlen németnek nem lehet uradalma Magyarországon, a magyarok viszont a német örökös tartományokban sok és jövedelmező birtokkal zavartalanul rendelkeznek. Ennek azonban az az egyedüli oka, hogy maguk a magyarok állítják: idegennek ebben az országban nem lehet birtoka. Ezt az ellenállást azonban azáltal lehetett megtörni, hogy nemcsak minden országgyűlésen nagyon sok különféle nemzetiségűt vettek be a magyarok közé, hanem császári és királyi Felséged a rendek hozzájárulása nélkül is és ahány embert csak akar, minden méltóságra; (…)

3. Hasonlóképpen, hogy a vallások különbségét itt megszüntessük vagy helyesebben a katolikusok között bizonyos más vallásúakat nyilvános gyakorlat nélkül tűrni kellene, ugyanazokból az okokból, amelyek miatt azokat Magyarországon ténylegesen tűrni kell. Már csak azért is, mert e vallási türelem nélkül a benépesítés hosszú ideig tartana vagy egyáltalán elérhetetlen volna. De csak a vidékre kell kiterjeszteni és nem a várakra, mert ezeket amennyire csak lehetséges, katolikus németekkel kell megszállani. (…)

Ezek közül külön egyedül arra mutatunk reá, hogy sok ezer szegény embert, akiket egy fillér kiadás nélkül meg lehetett volna nyerni, éhhalálra hagytak, és ami még bosszantóbb, hogy még ezen a télen is több ezernek kell elpusztulnia, (…) a hadbiztosság állataikat és amijük még azonkívül van, régi és új adók kiegyenlítésének címén katonai végrehajtással elvéteti, sőt még a szegény embereket is fogságba vetteti. Ahogyan nemrégen Munkácson és Kalocsán történt, (…)

Nem szólunk egyébként arról, hogy bármi jut eszébe valamelyik legkisebb hadbiztosnak, egészen vakon végre kell hajtani, (…) Minthogy mindezeken kívül egyik oldalról a kamarai tisztviselők ezeken a nyomorult elűzött, egyedül a földesurak segítségével visszahozott és megélhetésre találó jobbágyokon követelik és behajtják azt, amit azok azelőtt a töröknek voltak kötelesek fizetni, amikor igája alatt éltek, a másik oldalról a hadbiztosok az említett módon katonai végrehajtással akarják behajtani az új és régi hátralékos adókat.” *(Kollonich Lipót tervezetéből, 1689).*

Mutassa be a szerző szövege alapján az ország akkori viszonyainak jellemzőit! Foglalja össze röviden a tervezetben megfogalmazottak alapvető céljait! Sorolja fel, hogy a tervezet mely problémákat jelöli meg, s azokat hogyan kívánja megoldani! Állapítsa meg, miként kezeli a tervezet az etnikai és a vallási kérdéseket! Tárja fel, hogy a tervezet milyen értelemben beszél itt magyarokról és németekről! Állapítsa meg, hogy Kollonich tervezete ellen kik emelhették fel hangjukat, és kik támogathatták! [F]

38. A török kor mérlege

NÉPESEDÉSI HELYZET A **két évszázadon át dúló háborúk,** a gyilkolás, a rabságba hurcolás, a háború nyomában járó járványok és éhínségek **hatalmas emberveszteség**et okoztak. Az ország Mátyás korabeli 3,5-4 millió főre becsült lakossága néhány százezerrel csökkent, miközben ez idő alatt Európa lakossága átlagosan 50-60 százalékkal növekedett. A tényleges veszteség tehát óriási volt.

Korábban úgy vélték, a pusztulás folyamatos volt. Napjainkban a tudósok inkább úgy gondolják, hogy **a nagyobb hadjáratok idején következett be visszaesés,** és békésebb időkben a népesség lassú növekedése figyelhető meg. **A tizenöt éves háború okozta az első jóvátehetetlen veszteségeket.** Majd az Erdély összeomlása körüli harcok (1658–1664), végül az elhúzódó felszabadító háborúk jártak súlyos népességcsökkenéssel.

A népesség pusztulása elsősorban a hadak útjába eső területen jelentkezett. **Egyes vidékek teljesen elnéptelenedtek, másutt akár nőhetett is a lélekszám.** Az utakat kijelölő folyók környezetét, leginkább a Duna mentét, és általában az alföldi területeket érték a nagyobb károk. (A megmaradás lehetőségét itt csak a mocsarak biztosították.) Ezeket a területeket alapvetően a magyarság lakta, ezért **a veszteségek** is **elsősorban a magyar népességet érték. A** hegyekben élő szlovákokat, ruszinokat, románokat kevésbé érintette a népességcsökkenés. Két évszázad alatt az elnéptelenedett területekre **bevándorlók** is érkeztek: Erdélybe románok, a Délvidékre szerbek. **Mindez** összességében **a magyarság arányának csökkenéséhez és az etnikai** (a népek közötti) **határok megváltozásához vezetett.**

A pontos viszonyokat – a lélekszámhoz hasonlóan – nem lehet megállapítani, de a Mátyás-kori 80%-ról a XVIII. század elejére 70-60%-ra csökkenhetett a magyarok aránya. Ugyanakkor a korszakban **a nemzetiségi kötődésnél még meghatározóbb volt a társadalmi és a vallási hovatartozás.**

A TELEPÜLÉS ÉS A TÁJ PUSZTULÁSA A népességgel együtt a települések is elpusztultak. A végvári vonalon és attól délre a virágzó városokból végvárak lettek (Esztergom, Buda, Veszprém stb.). A templomokat bástyákká alakították. A lakosság egy része a harcok miatt elpusztult vagy elmenekült.

A török dúlta területeken **eltűnt az Árpád-korban kialakult aprófalvas településszerkezet.** A Délvidéken a lakossággal együtt nyomtalanul veszett el évszázadok munkájának gyümölcse. Az **Alföld** középső részein a **lakosság betelepült a nagyobb mezővárosokba** (Szeged, Kecskemét, Debrecen stb.), melyek jobb védelmet biztosítottak a portyákkal szemben.

Ahol a települések eltűntek, ott **felhagytak a földműveléssel** is. A szántók helyét legelők, de sok esetben az ingovány vagy a futóhomok foglalták el. Az egykori erdők nem települtek újjá, sőt a hadak kiirtották az Alföld maradék erdőségeit is.

TÁRSADALMI VÁLTOZÁSOK A török háborúk jelentős mértékben befolyásolták a kor társadalmi mozgásait. Nem erősödött, sőt a városok pusztulásával **inkább gyengült az amúgy is erőtlen magyarországi polgárság.** Magyarországon nem jelentek meg a manufaktúrák, pedig a korszak végére Közép-Európa nyugati felén (pl. Ausztriában, Csehországban) már működtek ilyen üzemek. **A céhes keretek érintetlenül tovább éltek.** A pénzt nem forgatták vissza a kockázattal járó termelésbe, hanem könnyen mozgatható ötvöstárgyakat vagy földet vásároltak rajta. **A vagyont biztonságosan csak föld formájában, esetleg nemesfém tárgyakban lehetett megőrizni az utódok számára.** Emiatt **a főurak** újabb **birtokokat vásároltak,** és növelték kincseiket. A **nem nemesi származásúak,** ha valamilyen vállalkozás (többnyire kereskedelem) révén meggazdagodtak, **földvásárlással próbáltak a nemesség soraiba emelkedni.** Így váltak a magyar arisztokrácia tagjaivá az eredetileg marhakereskedelemmel foglalkozó Thökölyek vagy a Garam menti bányászatban érdekelt Thurzók.

A nemesi társadalom erőviszonyaiban jelentős változások történtek. **Megnőtt a** magánhadseregekkel és várakkal rendelkező **főnemesek súlya.** A bárói cím tartalma megváltozott. **A Habsburg uralkodók, mint császárok birodalmi rangokat: hercegi, grófi, bárói címeket adományoztak híveiknek.** Így a báró már nem az országos tisztségeket viselő nagyurakat jelentette, hanem a főnemességen belül a legalacsonyabb rangot. **A nemesség aránya megnőtt a társadalmon belül,** főként a háborús időkben történt adomány nélküli nemesítések révén. A köznemesség renddé szerveződésével megszűnt a familiaritás. **A köznemesség egyre nagyobb szerephez jutott a vármegyékben**.

A XVII. század közepére egyre inkább érzékelhetőek voltak **a nyugat- és a kelet-magyarországi nemesség közötti különbségek,** melyeket a század végi ún. kuruc–labanc ellentét előfutárának tekinthetünk. A nyugatiak zöme katolikussá vált, alapvetően szemben állt a törökkel. Míg a keletiek megmaradtak protestánsnak, s nem lévén a török hatalom torkában, hajlottak az együttműködésre a törökkel.

A háborús viszonyok megnövelték a **kollektív nemesség**gel bíró, katonáskodó rétegek szerepét. A székelyek mellett megjelent a hajdúság és a végvári katonák vitézlő rendje.

A jobbágyság helyzete területenként változott. A háború miatt a nemesek nem tudtak érvényt szerezni az 1514-ben törvénybe foglalt röghöz kötésnek. Emiatt **a jobbágyköltözés** kérdését **a vármegyék hatáskörébe** utalták (1608).

GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK A Magyarországot a nagy földrajzi felfedezések nyomán kialakuló **árrobbanás** kedvezően érintette, mivel **a mezőgazdasági termékek kivitele nagyobb haszonnal járt.** Az ország korábban is pozitív külkereskedelmi mérlege még

kedvezőbb lett. A mezőgazdasági kivitel növekedése ellensúlyozta a nemesfémbányászat csökkenését.

Magyarország a XVI. században közvetlen nyugati és északi szomszédaival kereskedett: Lengyelországgal, Csehországgal, Ausztriával, Bajorországgal és Észak-Itáliával. A korabeli közlekedés Nyugat-Európával nem tette lehetővé a nagyobb méretű árucserét.

Kedvezően hatott a magyar élelmiszerexportra **a nyugati szomszédságban bekövetkező népességnövekedés.** A közlekedési nehézségek miatt a legjelentősebb magyar kiviteli termékké a lábon kihajtható szarvasmarha (szürke marha) vált. **A korszak sikerágazatát a marhakereskedelem jelentette.** A szürke marha rideg tartását a háborúk sem akadályozták, mert a közeledő ellenség elől másik legelőre lehetett hajtani a jószágot. A szántóföldi művelés visszaszorulása pedig növelte a legelőterületek nagyságát. A marhakereskedelem a XVI. század második felében élte virágkorát: évente közel 200 000 marhát szállítottak külpiacokra. A XVII. század háborúi és a „kis jégkorszak" a felvevőpiacok népességének jelentős csökkenését eredményezték, így a kivitel mennyisége visszaesett.

Magyarországon a marhakereskedelem fontos összekötő kapocs volt a különálló országrészek között, és kapcsolatot biztosított a külfölddel. Hiszen az állatokat a Duna–Tisza köze és a Tiszántúl pusztáin hizlalták, innen a marhakereskedők (tőzsérek) hajtatták a piacok felé. Itt a kereskedést már magyar nagybirtokosok folytatták. A virágzó üzletből a vámok révén a két szembenálló nagyhatalom is kivette a részét.

ARCHÍVUM

A NÉPESEDÉSI HELYZET

Ez idő hatra megh irtt véghbelj és egieb rendbeli gravaminak [sérelmek] reövidenden való Extractussa [kivonata].

Kis Komár
Innenda' kiket el vittenek, és le vaghatnak tészen person [személyek] No 235
Item [továbbá] haitottanak marhat No 1901

Peöleske
Innend az kiket el vittenek, és le vaghatanak teszen… No 72
Haitottanak eli lovat No 169

Egervar
Innend az kiket el vittenek, és le vaghatanak teszen… No 28
Haitottanak el lovat No 19

Lenthi
Innend az kiket el vittenek, és le vaghatanak teszen… No 197
Haitottanak el lovat No 84

Szecsjszigeth
Innend az kiket el vittenek, és le vaghatanak teszen… No 147
Haitottanak el lovat, marhat No 450

(Egy békeév veszteségeiből kiragadva néhány zalai település adatai, 1630)

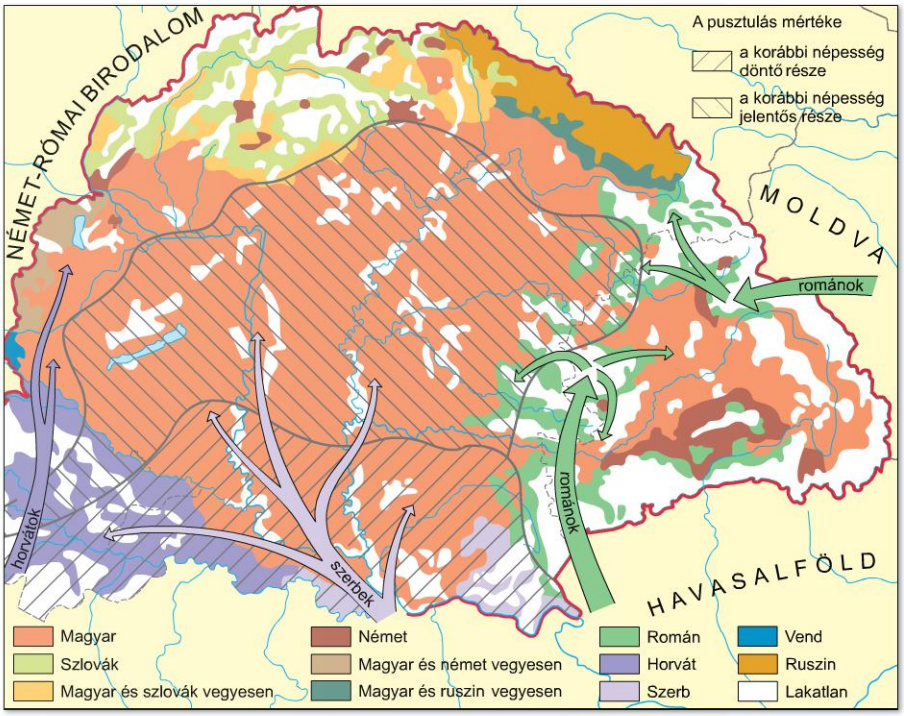
Határozza meg, mit jelentett a békeév a végvári vonal mentén! Tárja fel, hogy békeidőben mely tevékenység okozott ilyen jelentős károkat! Sorolja fel, miben jelentkeznek a veszteségek! Ismertesse ezek rövid és hosszú távú hatásait! [F]

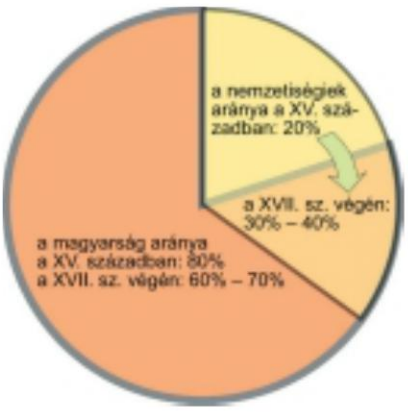
1

„Az rabló égető török, tatár, kurtány [havasalföldi román] sok helyeken megelőzvén az házaktúl mindenekkel felrakodott s háznépestül szaladó szegény hajdú s egyéb akármi rendbeli kereszténységet, az erős férfiakat levágja, feleségeiket, gyermekeiket pedig minden javokkal benyeli és rabokká teszi vala. Kaba városát jó reggel porrá s hamuvá tette vala; Szoboszlót azonképpen, de ennek hogy egyháza környül ugyan jó erősséggel való kastélya volna, abban ugyan feles számmal sokak háznépestül is szorultak vala, és a míg szegények magokat bírhatták, lövéssel is mind magokat, kastélyokat valóban nagy emberséggel oltalmazzák vala. De a vezér a számos jancsárokat kastélyoknak neki hajtá, parancsolván az azonnal elboríták, rájok vívák, vágák. Az hol noha ők is nagyon emberkedvén számost el is hullattak vala a jancsárok közül, de tőlük meggyőzettetvén, a férfiaknak mind fejét szedeték, és a vezér maga eleibe kihordatni parancsolván, mind egyig megnyúzatja, bőrüket az agy koponyájáról levonatja, azokat szalmával megtölteti és szekerekre számán úgy rakatja vala, sőt hogy az egész hadakozása alatt minden fejet hozzá vinnének, minden főtől egy-egy tallért rendelt és fogyatkozás nélkül adatott vala." *(Szalárdi János Siralmas magyar krónikájából – a Tiszántúl pusztulása 1660-ban)*

Gyűjtse össze, mely okokra vezethető vissza a féktelen pusztítás (célok, hadseregek felépítése, élelmezés stb)! Állapítsa meg, mely időszakok követelték a legtöbb emberéletet! [F]

2

Népességi és etnikai változások Magyarországon a XVI–XVII. században

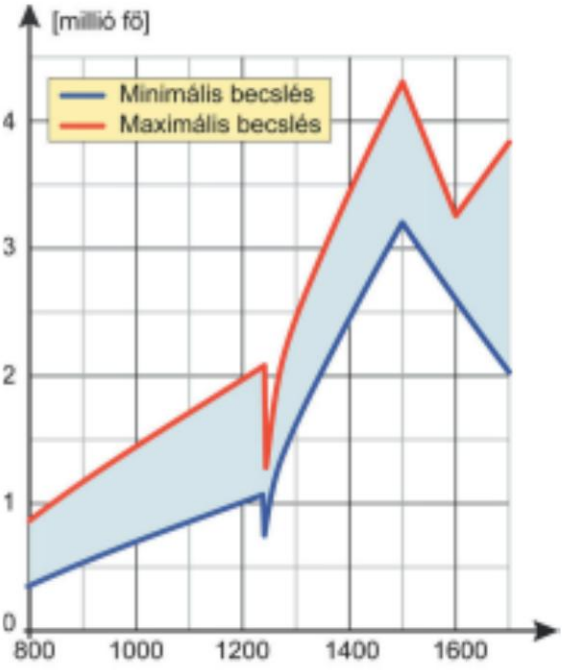
Milyen területi eltérések figyelhetők meg az ország népesedési viszonyaiban? Mely földrajzi és politikai tényezők játszottak szerepet egy-egy terület pusztulásában? Milyen népmozgások figyelhetőek meg a korszakban? Hogyan változtak meg az ország etnikai viszonyai? [F]

3
4

EGYES EURÓPAI ORSZÁGOK ÉS RÉGIÓK NÉPESSÉGÉNEK ALAKULÁSA MILLIÓKBAN 1500 ÉS 1700 KÖZÖTT. A RÉGIÓK OROSZORSZÁG ÉS AZ OSZMÁN BIRODALOM ÁLTAL URALT TERÜLETEK NÉLKÜL

Terület	1500	1550	1600	1650	1700
Skandinávia	1,5	1,7	2,0	2,6	2,9
Anglia és Wales	2,6	3,2	4,4	5,6	5,4
Hollandia	0,95	1,25	1,5	1,9	1,9
Belgium	1,4	1,65	1,6	2,0	2,0
Németország	12,0	14,0	16,0	12,0	15,0
Franciaország	16,4	19,0	19,0	20,0	19,0
Itália	10,5	11,4	13,1	11,3	13,3
Spanyolország	6,8	7,4	8,1	7,1	7,5
Ausztria és Csehország	3,5	3,6	4,3	4,1	4,6
Lengyelország	2,5	3,0	3,4	3,0	2,8
Régiók					
Észak- és Nyugat-Európa	8,3	9,8	11,9	14,9	16,0
Közép-Európa	29,0	33,8	36,0	33,0	35,2
Mediterráneum	18,3	20,0	22,3	19,6	22,8
Kelet-Európa	6,0	6,6	7,7	7,1	7,4

5

Becslések a népességszám alakulására

Mennyire becsüli a szakirodalom Magyarország népességét a török kor végén? Milyen okokból nőhet a becslések közötti különbség? Miben láthatunk eltérést? [F]

Milyen tendenciák figyelhetők meg Európa demográfiai változásában? Vesse össze a magyar adatokat az európai fejlődési irányokkal! [F]

6

AZ ERDÉLYI FEJEDELEMSÉG NÉPEI A XVI. SZÁZAD VÉGÉN (EZER FŐ, BECSLÉS)

	magyar, székely	szász	román
Székelyföld	150	–	?
Szászföld	?	65	15
A hét vármegye együtt	240	20	200
Részek	170	–	110
Összesen:	560	85	325

7

Mi jellemezte a fejedelemség etnikai viszonyait a XVI. század végén? Milyen események változtattak az arányokon a XVII. század végéig? [F]

„Batthyány Ferenc (…) Jelen írásunkkal emlékezetül hagyjuk és tudomására hozzuk mindazoknak, akiket illet, hogy az elmúlt és lefolyt években, pontosabban az Úr 1545-ik évében Szent György vértanú ünnepén [április 23.] egyes szlávok, vagyis Misüak Balázs (…) elénk jöttek és a következőket adták elő: ők a törökünknek, a a keresztény név ellenségeinek egymásratörő dúlásai miatt, amelyektől szakadatlanul szenvednek, és csaknem minden órában életveszély és kemény fogság leselkedik rájuk, nem maradhattak és nem lakhatnak tovább Szlavóniában, hanem feleségükkel és gyermekeikkel kénytelenek máshová, biztonságosabb helyre költözni. Könyörültek tehát nekünk, hogy fogadjuk be őket Németújvár várunkhoz tartozó birtokainkra és jelöljünk ki számukra alkalmas letelepedési helyet. Mi érett megfontolás után azzal a szándékkal is, hogy birtokainkról gondoskodjunk és azokat sok néppel díszítsük és gazdagítsuk, a nevezett szlávok részére Szent Miklós püspök és hitvalló temploma mellett, az itt említett Németújvár várunk alatt egy elhagyott (…) helyet jelöltünk ki szálláshelyül. (…)" *(Batthyány Ferenc egyezsége a birtokaira települt horvátokkal, 1558)*

8 Határozza meg, mely jelenségről tudósít a szöveg! Magyarázza meg, miért fogadja be Batthyány Ferenc a menekülteket! Tárja fel a folyamat hatásait! [F]

Párkány és környéke

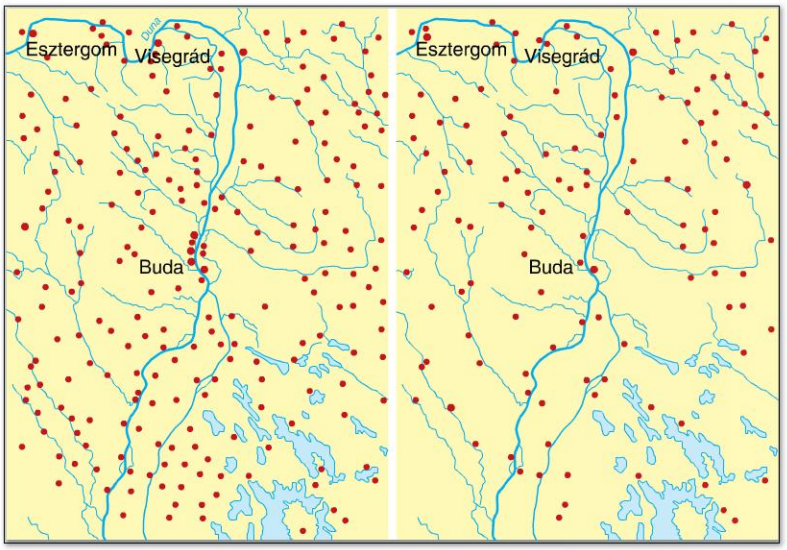
9 Mi mindennek a pusztulását mutatja be a korabeli metszet? [F]

A TELEPÜLÉS ÉS A TÁJ PUSZTULÁSA

10
11

„A beteget (...) délután 3 vagy 4 óra tájban (...) roszszullét és könnyű rázóhideg szállotta meg (...) Alig egy óra múlva hőség váltotta fel azt, mely a következő napokban és éjjeleken is megszállva tartotta a megtámadottakat. Minden megvizsgált beteg leginkább fejfájásról panaszkodott, s kezével a szegycsont alá mutatott (...) Valamennyinél egy ellenálló keménység volt e helyen észlelhető, melynek az ujjakkal való nyomás alatt a betegek élénk felkiáltásokkal árulták el a leghevesebb fájdalmat. Olthatatlan szomj gyötörte őket kezdettől fogva (...) A következő vagy legkésőbb 3. napon delíriumok léptek fel, melyekben az volt a figyelemre méltó, hogy az összefüggés nélküli beszédek tárgyát életpályájuk képezte: jogászok pörökről fecsegtek, fuvarosok kocsikról, boltosok árukról, kocsmárosok romlott borról és kéjnőkről; csatáról, táborokról, hadicikkekről" *(Jordanus tábori orvos a morbus hungaricusról)*

Magyarázza meg, miért vitte el az idegen katonákat tömegesen a magyarországi járványos betegség, míg a hazaiakat kevésbé! [F]

A Buda környéki településszerkezet változása

Hogyan alakult át a településszerkezet? Milyen okokra vezethető vissza a folyamat? [F]

GAZDASÁGI VÁLTOZÁSOK

„Azonkívül ugyanez alatt az út alatt, amint az említett marhákkal Szanc mezőváros közlegelőihez érkeztünk, ahol a mezővárosiak barmaikat nyilvánosan etetni és legeltetni szokták, az említett Szenc mezőváros jelenlegi Ludwyk nevű gazdatisztje, a mondott közlegelőről említett marháink közül egyet ismeretlen okból elhajtott és úgy engedte el, hogy minket pénzbírsággal sújtott.

Ráadásul a szent császári és királyi felség, kegyelmes urunk katonái, akik nagyságos gimesi Forgách Simon úr, Dunáninneni főkapitány kapitánysága alatt most Diószeg, Dudvágszeg és Kosolth legelőjén tartózkodnak, amikor marháinkat az ország szabad és közútján hajtottuk, az említett közutat annyira megkeskenyítették, lezárták fával és földhányással, továbbá torlaszokkal körülsáncolták, hogy ha valamelyik marha a közútnak az általuk önkényesen megjelölt részén kívülre ment, azonnal és ténylegesen pénzbüntetéssel sújtották, és nem restellik, hogy minket és szolgáinkat halállal, ütlegekkel, csapásokkal és büntetésekkel fenyegessenek meg és ezekben részesítsenek." *(Marhakereskedők panasza, 1576)*

Mutassa be a marhakereskedelem rendszerét Magyarországon! Sorolja fel a marhák hajtása közbeni nehézségeket! Magyarázza meg, kik vettek részt a kereskedelemben! [F] 12

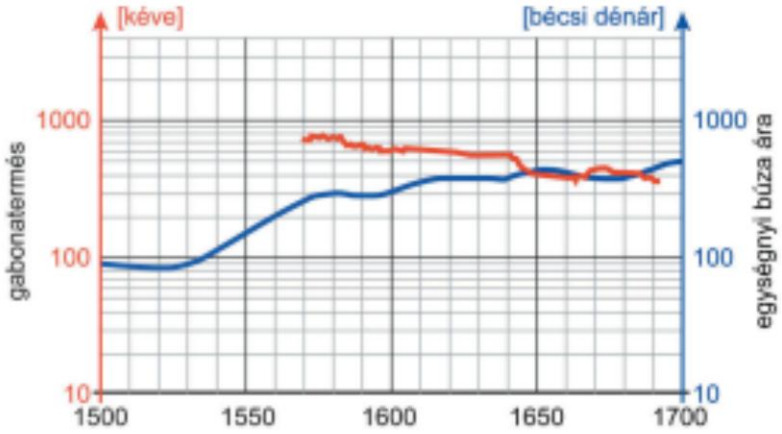

13

Marhákat hajtanak nyugat felé. A marhaexportot az is fellendítette, hogy a kunok által behozott szívós magyar szürke alig vesztett súlyából a több ezer kilométeres út során

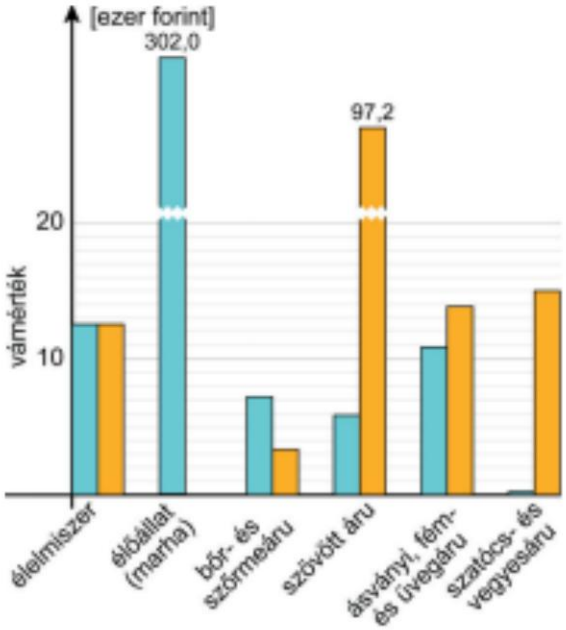
Kövesse nyomon a térképen a marhaexport útját! Milyen feltételei voltak annak, hogy ilyen távolságokon tízezrével hajtsák ki évente a marhákat? [F] 14

15

A háztartásokra eső gabonatermelés Ugocsában és a gabonafélék árának alakulása

Milyen tendencia figyelhető meg a gabonatermelés és a gabona árának alakulásában? Milyen okokra vezethetők vissza a változások? [F]

Kivitel és behozatal Magyarországon

Nézőpontok

A XVI–XVII. században még a nemzeti ébredés előtt járunk, így a nemzetiségi hovatartozás alapvetően még nem állította egymással szembe az embereket. Ugyanakkor nemzetiségi jellegű ellentétek is kialakultak, ha a nemzeti hovatartozás más tényezőkkel párosult, mint azt láttuk a huszita háborúk idején. A magyar–szerb (a korszakban a szerbek magyar népneve a rác) viszony is hasonlóan alakult. A török időkben az oszmán végvárak katonaságának jelentékeny részét alkották a délszlávok, akikkel a magyar végváriak élethalálharcot vívtak. Ugyanakkor a hódoltság területére nomadizáló rác csoportok érkeztek, akik a hódoltsági parasztsággal kerültek szembe. A helyzetet a határőrvidék létrejötte tovább mérgesítette.

Elemezzük és vitassuk meg a szerb–magyar viszony alakító tényezők egymásra hatását! Keressünk hasonló jelenségeket! [SZ]

Rác (szerb) határőrök

Mely területekből hasítottak ki a határőrvidéket? Kik láttak el hasonló feladatot a birodalom határán ekkor már másfélszáz éve? Milyen okokból kerülhetett sor a váltásra? Hogyan fogadták a magyar rendek a határőrvidék kialakítását? [F]

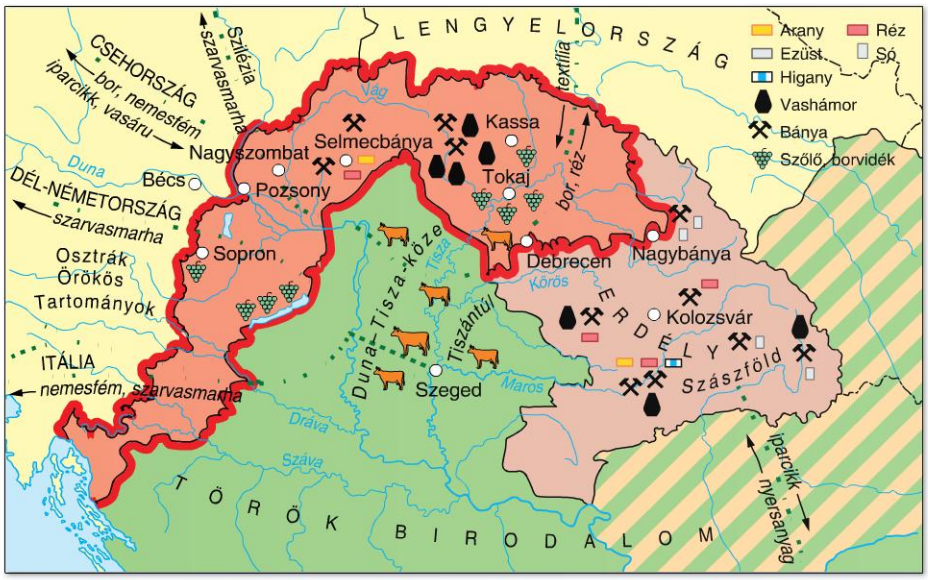
A magyarországi határőrvidék a török háborúk után. Ez a terület nem került vissza Magyarországhoz, hanem közvetlenül Bécsből kormányozták

16

17

18

19

Magyarország gazdasága a XVI–XVII. században

Mennyiben befolyásolták a kereskedelmet a politikai határok? Elemezze a magyar külkereskedelem szerkezetét! Mely tényezők befolyásolhatták a marhaexport mennyiségét? Hogyan alakult át a magyar bányászat? [F]

„Tiszteletre méltó, és szeretett hívünknek, Csernovics Arzénnak, a keleti egyház görög szertartású rácai érsekének, az említett görög szertartású és rác nemzetiségű püspököknek és minden más egyházi és világi rendeknek, kapitányoknak, alkapitányoknak és egész közösségnek (…) hogy a törökök kegyetlen zsarnokságának torkából kiragadtunk, és egykori szabadságotokat helyreállítottuk, továbbá örök kötelezettségeteket, amellyel akkora jótétemény nyújtásáért ti és utódaitok nekünk tartoztok, kötelességszerűen beismeritek, (…)

Viszont, hogy császárságunk és uralmunk szelídségét és vonzó voltát mindjárt a küszöbön érezzétek, kéréseiteket velünk született kegyelmességünknél fogva elfogadtuk és kegyelmesen elhatároztuk: hogy a görög szertartású keleti egyházhoz tartozók szokása és szabálya szerint szabadon használjátok a régi naptárt és ahogyan eddig, a jövőben is sem egyházi, sem világi rendek nektek kellemetlenséget ne okozzanak, hanem szabadságtokban legyen magatok között saját hatalmatokból rác nemzetiségű és nyelvű érseket állítani, akit az egyházi és a világi rend közösen választ. Az érsek pedig szabadon rendelkezhetik a görög szertartású összes keleti egyházakkal, püspököket szentelhet, a monostorokba papokat helyezhet, a szükség szerint templomokat építhet a saját hatalmából, a városokba és falvakba rác papokat helyezhet." *(I. Lipót szerbeknek nyújtott kiváltságleveléből, 1690)*

Sorolja fel, kiknek és milyen jellegű kiváltságot adományozott az uralkodó! Mutassa be, az elnyert kiváltság mely területeken biztosít részleges függetlenséget! Állapítsa meg a kiváltságok viszonyát a magyar alkotmányhoz és a magyar rendek érdekeihez! Sorolja fel a szerb egyház vezetőjének jogkörét! [F]

39. A Rákóczi-szabadságharc

A SZABADSÁGHARC KITÖRÉSE **II. Rákóczi Ferenc az egyik legtekintélyesebb főnemesi családból származott.** Ősei a magyar főnemesség legjelentősebb családjaiból származtak (Báthoriak, Zrínyiek), és számos fejedelmet találunk közöttük. Rákóczi gyermekként vett részt nevelőapja, Thököly Imre hadjárataiban. Mikor édesanyja, Zrínyi Ilona feladta Munkács várát (1688) a császáriaknak, **elszakították a családjától.** Egy csehországi jezsuita kolostorban nevelkedett, és csak később, ifjúként térhetett vissza országrésznyi birtokaira.

Az ifjú Rákóczi **a Tokaj-Hegyalján kitörő kuruc felkelés idején** (1697) **Bécsbe menekült,** nehogy az udvar előtt gyanúba keveredjék. A lázadás leverése után hazatért. Barátja és későbbi harcostársa Bercsényi Miklós felvidéki főnemes döbbentette rá a magyarországi helyzet tarthatatlanságára. Ettől kezdve élete fő céljának tekintette hazája szolgálatát. **Bercsényivel a Habsburgok elleni szervezkedésbe kezdtek.** Miután az ország erejét elégtelennek ítélték egy felkeléshez, a Habsburgok régi ellenségéhez, **XIV. Lajoshoz fordultak.** Szándékuk lelepleződött. **Rákóczit börtönbe vetették,** és életét csak úgy tudta megmenteni, hogy **Lengyelországba szökött.**

A Habsburgok elleni felkelésre a spanyol örökösödési háború teremtett lehetőséget, mert kivonták az országból a császári hadsereg jelentős részét. Ekkor vállalta el Rákóczi a Lengyelországban őt felkereső **Tisza-vidéki, zömében parasztokból álló felkelők** vezetését.

Rákóczi tudta, hogy mozgalma csak akkor lehet eredményes, ha a nemesség is csatlakozik. Hogy a különböző sérelmek miatt elégedetlen nemességet és jobbágyságot egy táborban tartsa, **a felkelés zászlajára tűzte a rendi sérelmek orvoslását, a katonának álló jobbágyoknak pedig hajdúszabadságot ígért.** A nemesség tömeges csatlakozását követően **a kuruc hadak** a nagyobb várak kivételével **elfoglalták a Felvidéket és a Tiszántúlt.** A katolikus Rákóczi sikerrel szorította háttérbe a felekezeti ellentéteket is.

A KURUC HADSEREG **A kuruc hadsereg** gyorsan megszerveződött (létszáma 1705 és 1708 között 75 000 körül mozgott). A haderő magját a török kor háborúiban edződött egykori kurucok adták. Ennek megfelelően a sereg **ellenállhatatlan volt a portyákban, a rajtaütésekben, de volt nem képes nagyobb csaták megvívására.** Itt ugyanis az összehangolt hadmozdulatok, a fegyelem vezethetett volna eredményhez. **A magyar katonaság harci értéke kisebb volt, mint a reguláris császári csapatoké.** (Ahogyan korábban a törökök is hátrányba kerültek a császáriakkal szemben.) Rákóczi igyekezett a fegyelem erősítésével, tisztképzéssel és a felszerelés fejlesztésével javítani a helyzeten. Alapvető változást azonban nem sikerült elérnie, még francia segítséggel sem. (XIV. Lajos kezdettől támogatta Rákóczit. Pénzsegélyeiből fegyvert és zsoldosokat fogadtak, a francia tisztek pedig részt vettek a kuruc katonaság kiképzésében.)

A szabadságharc idején **a számbeli fölényben lévő, mozgékony kuruc hadak ellenőrizték az ország jelentős részét. A nagyobb várak többsége mindvégig császári kézen maradt.** A várakba szorult császári katonaság szinte szabadon átcsoportosíthatta az erőit. Ennek következtében a hadi helyzet bizonytalan volt, **Erdély és a Dunántúl** például **többször is gazdát cserélt.**

A szabadságharc sorsa végső soron **a nyugati hadszíntéren** dőlt el. **A franciák kezdeti előretörését az osztrák–angol haderő** Höchstädtnél [höhstett] **megállította** (1704). A franciák és ezzel a Rákóczi-szabadságharc gyors győzelemének a lehetősége megszűnt. A császári erők azonban még jelentős mértékben le voltak kötve nyugaton, így **a kuruc haderő további sikereket tudott elérni.** A franciák újabb vereségei (1709) után **növelték Magyarországon a császári erők létszámát,** ezáltal katonailag megpecsételődött a felkelés sorsa.

KURUC ORSZÁGGYŰLÉSEK A magyarországi rendek a szabadságharc idején először **Szécsényben** tartottak országgyűlést (1705). Miután a dinasztiával folytatott béketárgyalások nem vezettek eredményre, gondoskodni kellett a felszabadított területek irányításáról és államszervezetéről. A lengyel példát követve **rendi szövetséget** (konföderációt) **kötöttek, s vezérlő fejedelemmé választották Rákóczit.**

A fejedelem támogatására és ellenőrzésére egy **vezető testületet hoztak létre, a Szenátust. Felállították a kancelláriát és a Gazdasági Tanácsot,** amely a hadsereg ellátását segítette. A fegyverhiány enyhítése érdekében összehangolták a fegyvergyártást. A legnagyobb gondot az elhúzódó háború miatti pénzszűke okozta, melyet nem sikerült megnyugtató módon megoldani. Adót nem vetettek ki, a **kibocsátott érmék** (libertások) jórészt **rézből készültek,** így csekély értéket képviseltek.

Az évtized második felére egyre nagyobb külső és belső nehézségek veszélyeztették a szabadságharc sikerét. **A nemesség** mind nagyobb része **az új uralkodóval,** I. Józseffel (1705–1711) **történő megegyezést szorgalmazta,** és sérelmezte a kuruc katonaelemek súlyának növekedését. A problémákat Rákóczi **az ónodi országgyűlésen** kívánta (1707) megoldani. **Kimondták a Habsburg-dinasztia trónfosztását.** Rákóczi azt remélte, hogy ez a lépés megakadályozza a rendek és az udvar kiegyezését, és XIV. Lajos hivatalosan elismeri a kuruc államot szövetségesének. A trónfosztás a tárgyalások lehetőségét valóban kizárta, de nem hozta meg a remélt francia támogatást, sőt az egyre rosszabb helyzetbe kerülő XIV. Lajos a pénzsegélyek folyósítását is beszüntette.

Az országgyűlésen a pénzügyi helyzet javítása érdekében **adót vetettek ki, melyet a nemességnek is fizetnie kellett.** A Turóc megyei követek tiltakoztak,

mire a jelen levő kuruc tisztek nyilvánosan felkoncolták őket. **Az országgyűlésen történtek** és az elfogadtatott törvények **eltávolították a kuruc mozgalomtól a nemesség jelentős részét.**

KATONAI VERESÉG – MEGEGYEZÉSES BÉKE A kuruc főerők Trencsénnél vereséget szenvedtek a létszámra jóval kisebb császári seregtől (1708). A vereséget súlyosbította, hogy a kuruc had jelentős része szétszéledt, és nem harcolt tovább az egyre kilátástalanabbá váló ügyért. **A fejedelem a sárospataki országgyűlésen** (1708) a hajdúszabadság ígéretének megerősítésével **próbálta a jobbágyságot mozgósítani.** A háború szenvedései és a bevezetett adók miatt azonban a jobbágyság is egyre inkább kedvét vesztette. A császári hadsereg létszámát növelték, míg a kuruc seregé folyamatosan apadt. A hadak egyben tartását nehezítette, hogy **pestisjárvány** tört ki. Újabb vereségek nyomán a **felkelő hadak Északkelet-Magyarországra szorultak vissza,** így egyre szűkült bázisuk.

Rákóczi külső támogatásban bízott. Varsóban szerződést kötött I. Péter cárral (1707). **Ám tényleges segítséget nem kapott,** hiszen a kuruc mozgalmat az orosz cár csak a svédek elleni háborújában (északi háború) kívánta felhasználni. A cárnak nem állt érdekében, hogy a kurucok támogatása kedvéért a Habsburgokban újabb ellenséget szerezzen magának. Később is csak azért tárgyalt újból a kurucokkal (1710), hogy Rákóczi segítségével elkerülje a délről jövő török támadást, mely erőit elvonta volna a svéd háborútól.

Rákóczi lengyelországi megbeszélései I. Péterrel **lehetővé tették, hogy Károlyi Sándor kuruc tábornok kezébe vegye a császáriakkal folyó tárgyalások irányítását.** I. József és Savoyai Jenő, az Udvari Haditanács elnöke a tartós rendezés érdekében a rendeknek tett engedményekre is hajlandónak mutatkoztak. A tárgyalások sikerét azzal is biztosítani akarták, hogy Pálffy János személyében egy császárhű magyar (labanc) főurat neveztek ki a császári haderő élére. Hosszú alkudozás következett, melyben a Károlyinak adott személyes kegyelemtől eljutottak a közkegyelemig és a rendi jogok visszaállításáig. **A Szatmárban aláírt békeszerződés** (1711) a kurucok katonai veresége ellenére **teljesített jó néhány kuruc követelést: az uralkodó biztosította a rendi jogokat és a szabad vallásgyakorlatot,** az Újszerzeményi Bizottságot megszüntették. A szabadságharcban való részvételért **senkit nem vontak felelősségre,** ha elismerte a Habsburg uralkodót. A rendeknek azonban bele kellett nyugodniuk a dinasztia térnyerésébe: nem állították vissza a szabad királyválasztást és az ellenállási záradékot. A szatmári béke aláírása után **a kuruc sereg a majtényi síkon letette zászlóit,** kifejezve ezzel, hogy a harc véget ért.

A Rákóczi-szabadságharc legfőbb eredménye, hogy a török elleni felszabadító háborúk során a Habsburgok javára eltolódó erőviszonyokon a rendek módosítani tudtak. Kölcsönös engedményeken nyugvó megállapodás (kompromisszum) révén Magyarországon **fennmaradhatott a rendi dualizmus.** Ugyanakkor az ország a korábbiaknál erősebben betagozódott a Habsburg Birodalomba.

EMIGRÁCIÓBAN Rákóczi elutasította a szatmári békét, nem kért kegyelmet, így elvesztette hatalmas birtokait. Először Franciaországban, majd **a törökországi Rodostóban élt emigrációban.** A fejedelem megpróbált minden nemzetközi konfliktust felhasználni a szabadságharc ügyének újjáélesztésére. Próbálkozásai nem jártak sikerrel, azonban kitartása jelentős **szerepet játszott abban, hogy a Habsburgok lényegében betartották a szatmári békében vállaltakat.** A fejedelem hamvait a XX. század elején (1906) hazahozták, és a kassai dóm altemplomában temették el újra.

ARCHÍVUM

A SZABADSÁGHARC KITÖRÉSE

„Eközben a magyar népet tűrhetetlen követelésekkel és adónövelésekkel nyomorgatták. Elrendelték, hogy a vármegyék állítsanak tizenkétezer embert, akiket majd Olaszországba és a császárságba küldenek. Az ország bővelkedik sóban, mégis a rá kivetett vámok következtében annyira megnövekedett a só ára, hogy a szegény nép kénytelen volt kenyerét só nélkül enni. E sok szenvedéshez járult a hivatalokban és az adókivetéseknél elkövetett rengeteg visszaélés és mindenfajta csalás: (…) Munkácsi hercegségem jobbágyai (…) elküldtek hozzám Lengyelországba egy Bige László nevű embert (…) Előadták nekem a nép végső nyomorát, a kétségbeesést, mely arra sürgeti őket, hogy fegyvert fogjanak, ha állapotukat megszánom és bármiféle segítséget ígérek nekik. Hogy csak kisszámú császári csapat tartózkodik az országban a helyőrségek kivételével; hogy a Montecuccoli-ezred már meg is kapta a parancsot az indulásra és útban van Olaszország felé, s ezért ha akármilyen kis segítséget nyújtanának nekik, könnyű lenne fegyverfogásra bírni a lakosságot; hogy a nemesség kétségkívül csatlakozna a vármegyék állította csapatokhoz, amelyek ez idő szerint szétszóródtak az egész országban, mert erőszakkal besorozták őket, és el kellett hagyniuk hazájukat és tűzhelyeiket; hogy mind ennek következtében siettetni kell a segély reményét, mert különben azok, akik alkalmasak a fegyverforgatásra, kénytelenek lennének elhagyni az országot.”
(II. Rákóczi Ferenc: Emlékiratok, 1717)

1 Fogalmazza meg röviden, miként látta az ország helyzetét Rákóczi! Állapítsa meg, mely kül- és belpolitikai tényezők hatására vállalta el Rákóczi a Habsburg-ellenes mozgalom vezetését! Határozza meg, kik indították meg a szabadságharcot! Magyarázza meg, ez milyen jellegű problémákat jelentett Rákóczi számára! [F]

1676 Borsi: megszületik II. Rákóczi Ferenc, s még ebben az évben elveszti édesapját.
1683 Nevelőapja, Thököly Imre mellett részt vesz a Bécs elleni hadjáratban.
1688 Zrínyi Ilona feladja Munkácsot, s Rákóczit elszakítják családjától.
1688-tól Gyámja, Kollonich Lipót a csehországi neuhausi jezsuita kolostorba küldi tanulni.
1694 Gyámja és a császár ellenére feleségül veszi Sarolta-Amália hercegnőt, s hazatér Magyarországra.
1697 a Hegyalján kitört kuruc felkekés elől Bécsbe menekül, nehogy összefüggésbe hozzák az eseménnyel.
1698 Megismerkedik Bercsényi Miklóssal, akinek hatására felvállalja a rendi mozgalom irányítását.
1701 Letartóztatják Sárosi várában a XIV. Lajossal folytatott tárgyalásai miatt. Még ugyanebben az évben Lengyelországba szökik bécsújhelyi börtönéből.

II. Rákóczi Ferenc fiatalkorának eseményei

Milyen politikai irányban indult el a gyermek Rákóczi élete? Mire törekedett a bécsi udvar? Miért és hogyan váltott irányt az ifjú Rákóczi? [F]

II. Rákóczi Ferenc Mányoki Ádám 1705-ben készült festményén

2

3

„Ismét felszakadnak a híres magyar nemzet sebei, a nemzet megsértett szabadságának annyiszor mostohán kezelt sebesülése (…)

Az oly sok nagy mozgalom legfőbb oka most és mindig – az ősi törvények szégyenletes eltörlése (…) kierőszakolták a beleegyezést, s az országnak a szabad királyválasztásban oly sok századon át csorbítatlan érvényben fennálló arany szabadságát szolgai átváltozással örökletes királyság képére alakították át. Hogy pedig annál jobban növeljék uralmukat, kikényszerítették az ország főurai egyetértését, s a saját uralmuk érdekében gyalázatos módon eltörölték ama nagy Jeruzsálemi Endre király nagyfontosságú törvényét, amely a nemzet dicsőségére magában foglalta az összes rendek sarkalatos szabadságjogait a mai napig kiható érvénnyel, s örökre megadta azt a jogot, hogy törvénysértés esetében szembeszegülhessenek a királyokkal (…)

Szomorú látvány, hogy ezt a nemzetet, mely Marsnak ugyancsak híve, most megfosztják hadi érdemeitől (…) s a háttérbe szorított magyar vitézséget páratlanul megcsúfolva egy idegen népségnek adva prédául olyan nyíltan, hogy alig találni egy-egy erőd élén magyar embert (…)

S miután így elvették hazánk fiaitól a felemelkedés lehetőségét, kik száműzöttek őseik földjén, mi más marad hátra nekik, mint hogy fel-felnyögjenek, hogy idegen igát raktak rájuk (s ugyan ki tudná ezt elviselni?). Általános a felfordulás az országban; az uralkodás új módja jelent meg: az ország minden ügyintézését az udvari tanács bitorolja mohón, hogy puszta paranccsal önkényesen rendelkezhessék; valamint kizárják az ország nemeseit minden tanácskozásból, s minden, az ország közügyeit érintő ügyben nélkülünk határoznak felettünk. Mutatja ezt a karlovici békeszerződésnek nemrég nélkülünk történt megkötése (...)

Ezzel szemben ki ne látná az Udvari Kamara önkényuralmát? Az égre csapnak a sirámok, az isteni gondviseléshez fohászkodnak megbosszulásukért az árvák és özvegyek. Elborzad a lelkünk az újszerzeményi jog, zsarnoki törekvéseik e műve puszta említésére is. (…) az ország területének nagy részét elvették törvényes birtokosától, és mellőzve a haza érdemes fiait, idegeneknek adományozták – csak azért, mert az országból kiszorították a törököt (…)

Szégyen elmondani, hogy a fizető képességét teljesen elvesztett népet milyen sokféle kétségbeesés gyötri (…) Az ország népe még most is széltében hangoztatja, hogy jobb volt a sorsa a hódító félhold uralma alatt; az meg okmányokból bizonyítható, hogy az osztrákok évenkénti zsarolásai az ottománoknak fél évszázad alatt teljesített szolgáltatásokat is bőséggel elérik (…)" *(II. Rákóczi Ferenc kiáltványából, 1703–1704)*

Sorolja fel a felkelés okaként megfogalmazott problémákat! Csoportosítsa a problémákat társadalmi rétegek szerint! Határozza meg, mely társadalmi rétegek problémái jelennek meg többségében! Tárja fel, miként fogadhatták ezeket az érveket európai királyi udvarokban! [I]

A' KERESZTYEN VILÁG
MINDEN
FEJEDELMEINEK,
ES
RESPUBLIKAINAK,
Ugy egyéb akármelly, akárminémü állapoti, bensőleg, melységi, Tiszt,
és jószági
RENDEKNEK.
MI FELSŐ VADASZI
RAKOCZI FERENCZ,
ISTENnek Kegyelmébül
FEJEDELEM, Sáros Vármegyének
FŐ-ISPANNYA, Munkácsi és Makoviczai HERCZEG, Sáros-Patakának, Tokajnak, Regéczének, Ecsednek,
Somlyónak, Ledniczének, Szerentsnek, Onodnak
ÖRÖKÖS URA.
Az A'dó-

Rákóczi kiáltványának magyar nyelvű változata. A magyar nemzet sérelmeit megfogalmazó kiáltványt Rákóczi útmutatása nyomán titkára, kancelláriájának vezetője, Ráday Mihály fogalmazta meg

4

Milyen szerepet szántak a kiáltványnak? Miért volt jelentős ez a törekvés? [F]

5

Állapítsa meg, mely okok vitték a parasztságot a felkelés zászlói alá! Magyarázza meg, miért nem engedhetett szabad folyást Rákóczi a paraszti követeléseknek! [F]

„Ez a hirtelen és lelkes parasztfelkelés megdöbbentette a nemességet. Visszavonultak váraikba és védett házaikba. A parasztokat bensőséges gyűlölet vezette az urak ellen, és elhajtották nyájaikat és gulyáikat. (…) A nemesség nem tudta, melyik pártra álljon, mert egyformán félt a néptől és a németektől." *(II. Rákóczi Ferenc: Emlékiratok)*

„Mivel mi sem avégre fogtunk fegyvert, hogy a földes urak jussát s szabadságát bontogassuk, sőt valamint mások, úgy a földes urak jussát is hellyre állítsuk, melly okra nizve, hogy tellyességgel urok szolgálattyául fel szabadícsuk, mind a Nemes Ország törvényének, mind pedig a földes urak jussának ellenére vagyon, mind azon által a még hadban szolgálnak, ki adott patensünk tenora [tartalma] szerint az olly hadban mentek cselédgyek [családjuk] urok szolgálattyára nem compelláltatnak [hajttatnak]." *(Rákóczi válasza kérvényező katonáinak, 1704)*

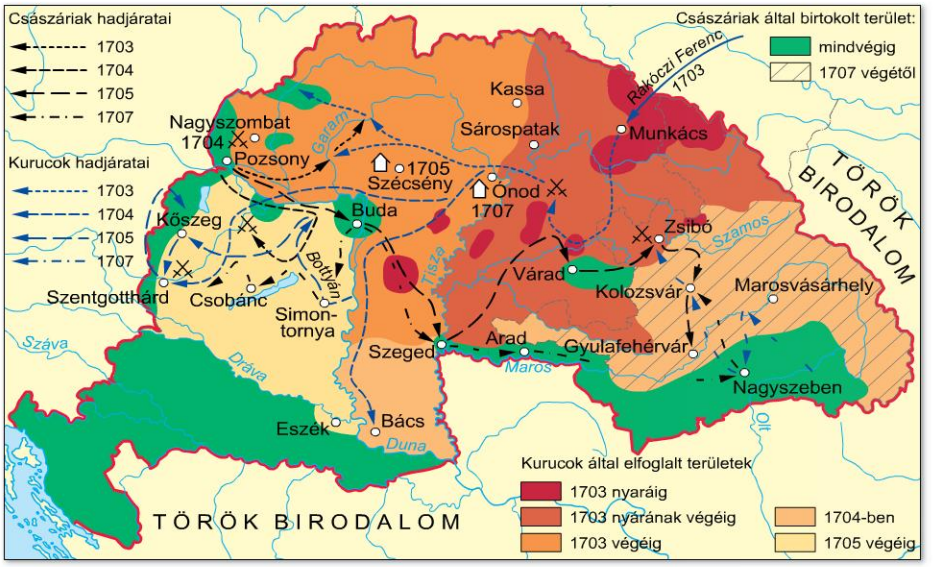
6 Kövesse nyomon a kuruc előretörést! Mely tényezők határozták meg, hogy hol tudták megvetni a lábukat a kurucok? Mely adottságok révén maradtak jelentős területek mindvégig császári kézen? Vonjon le következtetéseket a kuruc és a császári hadseregek mozgásából! Vesse össze a térképről szerzett információkat a hadseregek létszámadataival! [F]

A KURUC HADSEREG

„Másodszor. És mivel az eddig közöttünk szokásúl vött tizenkét havi fizetésnek mivólta, mellyet a Tisztnek keze és osztállya által szoktak vala venni a Vitézlő Rendek, sok tapasztalt fogyatkozásokat és egyenetlenségeket okozott a ruházatnak hol defalcatiojában [levonásában], hol, és kiváltképen annak meg-nem szerezhetőségében, melly miatt számtalan rendeletlenségek jöttek előnkben a Regimentnek rendeitől, mert habár egyik vehette szükségében hasznát hó pénzének de századiknak és ezerediknek sem lehetett ideje, helye és alkalmatossága maga megruházására; azért a hadak, Generális Urak, és egyéb rendek közt tetszésekből és javallásokból is tétetett oly rendelés, hogy ezután a szükséges ruházattya, úgymint: minden időn dolmánya, nadrágja, és két esztendőre egy köpenyegje, minden köz Legényre, Lovasra és Gyalogra, és a Zászlótartókon alólvaló Tisztekre kiadattassék, a minden Districtus mellé rendeltetett Ruházó Commis-sáriusok által, úgy hogy semmiképpen maga ruházatlansága iránt panaszra oka ne lehessen a' Vitézlő Rendnek." *(Az Általános Katonai Szabályzatból, 1707)*

7 Határozza meg a szövegben megjelenő törekvések lényegét! Tárja fel, mely feltételek esetén lett volna remény a szövegben megjelenő szándékok megvalósítására! [F]

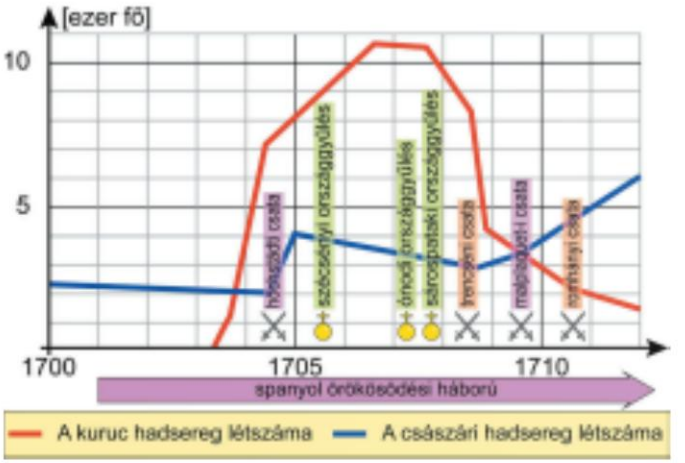
8 A kurucok előretörésének időszaka (1703–1705)

9 Potyázó kurucok

10 Miért volt a kuruc hadsereg utolérhetetlen a portyákban? Milyen hadi célokat lehetett elérni a portyázó harcmodorral, és milyeneket nem? [F]

A magyarországi császári haderő és a kuruc hadsereg létszámadatai

Hogyan alakultak a két hadsereg létszámbeli erőviszonyai? Mit nem fejeznek ki a létszámadatok? Milyen tényezők hatottak e hadseregek létszámára? [F]

KURUC ORSZÁGGYŰLÉSEK

„(…) Második articulus. Minekokáért az Austriai Háznak oly csalárd alattomban való, alánk áskálásával, veszedelmünk munkálódása, és álnokul velünk bánása, és nem egyébre (hanem hogy maga kegyetlen uralkodása, és utálatos igája, és erőszakos hatalma alá hajthasson bennünket) célozása, avagy csak onnan is bővségesen kitetszik, hogy ő királyi hatalmával, és authoritasával [tekintélyével] gonoszul élvén, és nem lévén maga kötelességére (mely Hazánk írott törvényeiben, és a hittel meg erősített diplomákban bőven le van ábrázolva:) semmi tekintete, külömb-külömb féle színek alatt nyilván való erőszak-tételre, vérontásra, és ezen Magyar Nemzetnek feltett eltörlésére kifakadott, (…) az Ország lakos Rendeinek, és azoknak szabadságinak nyilván-való ellenségévé változtatta magát, (…)

Hatodik articulus. Megirt módon, illyetén állapotokra lévén Országunknak jutása, e mostani hadakozásunknak továbbvaló folytatásához, régi szabadságaink helyre hozása kedvéért, feles költség kívántatván, annakokáért az Országnak proventusin [jövedelem], és a Vitézlő Rendnek nyári, s téli élődésén, avagy alimentatioján [élelmezésén] kívül, mindnyájan egyen-egyen, senkit ki nem véven, két millió pénzbeli segítség adást rendeltünk közöttünk, Országunkban kiszedetni" *(Az ónodi országgyűlés pontjaiból, 1707)*

Foglalja össze tömören az egyes pontok tartalmát! Magyarázza meg, mely szándékok álltak a Habsburgokkal való viszony megváltoztatása mögött! Mi tette szükségessé a hatodik pont megfogalmazását? Elemezze ennek következményeit! [F] **11**

„9. végzés. Azok megvigasztalására, akik mint paraszti sorúak vállalják vagy a jövőben vállalni fogják az ország szolgálatát, határozzuk és rendeljük, hogy mindazok, akik ennek a háborúnak a végéig hűségesen és állhatatosan kitartanak, saját személyükben és a földesurak földjéről elköltözni akaró kiskorú gyermekeik személyében, földesuraik joghatósága alól örökre felszabadítottak, szabadok és felmentettek legyenek; gondoskodni fog lakóhelyükről is a hajdúvárosok mintájára különleges kiváltságok adományozásával, ha a fenséges fejedelem előtt jelentkeznek." *(A sárospataki országgyűlés határozata, 1708)*

Határozza meg, kiknek és mit ígér a határozat! Hasonlítsa össze e rendelkezést a szabadságharc megindításakor kiadottakkal! Magyarázza meg a változások hátterét! [F] **12**

A szabadságharc pénzei, melyeket a zászlókon és a pénzen is szereplő jelmondat (Cum deo pro Patria et Libertate – Istennel a hazáért és a szabadságért) miatt libertásoknak neveztek

Miért vertek kevés aranylibertást? Hogyan hatott a gazdaságra, a katonák és általában az emberek hangulatára, hogy a vert pénz döntő többsége rézből készült? Mutasson ki összefüggést a probléma és az 1707-es országgyűlés 6. cikkelye között! [F] **13**

KATONAI VERESÉG – MEGEGYEZÉSES BÉKE

„Őfelsége távol áll attól, hogy ezt a fejedelmet a császár elleni rebellisnek tekintse. Őt nagyapja, Erdély szuverén fejedelme, Ragotzi (Rákóczi) fejedelem törvényes utódjának tekinti, aki hajdanában Franciaország és Svédország szövetségese volt. Joggal hiszi, hogy ezt a fejedelemséget a császár bitorolja, Ragotzi fejedelem pedig a jogaiért harcol (…)" *(XIV. Lajos)*

Állapítsa meg, miként vélekedik XIV. Lajos Rákócziról! Tárja fel a királyi megállapítások hátterét! [F] **14**

A kuruc területvesztés időszaka (1707–1711)

Kövesse nyomon a kuruc haderő térvesztését! Mely csaták és mely erősségek elvesztése jelentett fordulópontot a szabadságharc katonai történetében? Értékelje a hadi helyzetet a szatmári béketárgyalások kezdetén és végén! [F] **15**

„Először. Minthogy a Lengyel Köztársaság rendeinek Erdélyország fenséges fejedelme a cár ő felségének megígérte, hogy Lengyelország koronáját, ha a Köztársaság őt szabad szavazatokkal királynak választaná, a jelen szerződés erejénél fogva elfogadja (…)

Harmadszor. A svéd a mostani hadjáratban tör be Lengyelországba, erre az esetre nézve mind a két szerződő fél abban egyezett meg, hogy a választást elhalasztja, és e közben megkísérli, hogy a svédet francia-bajor közbenjárás mellett békére bírja; (…)

Kilencedszer. A felséges cár kegyesen megígéri, hogy a felséges császárt Magyar- és Erdélyország szabadságának visszaadására bírja, s erre nézve minden lehetőt elkövet.

Tizedszer. A felséges cár minden lehetőt el fog követni a felséges császárnál, hogy a fenséges fejedelemnek az erdélyi fejedelemségben való megtartása ünnepélyesen és forma szerint kötelezze magát. Végre minden lehető segítséget ígér ebben a tekintetben őfenségének" *(Rákóczi Ferenc és Péter cár szerződése, Varsó, 1707. december 10.)*

16 Fogalmazza meg röviden a megállapodás lényegét! Magyarázza meg, a megállapodás megkötését milyen politikai célok eredményezték! **[F]**

„Az az akaratom, hogy ezen nemzettel nagyobb megértéssel bánjunk, elejét vegyük azon panaszának, hogy a németek elnyomják; meg kell mutatni, hogy bennük épp úgy megbízom, mint a többiekben, és becsületben tartom őket." *(III. Károly)*

17 Milyen okok vezethették III. Károlyt álláspontja kialakításához? **[F]**

„Először. Az említett jeles Rákóczi Ferenc életének és összes, Magyarországon s a hozzá csatolt részeken, valamint bárhol egyebütt található ingó és ingatlan javainak – az előbb említett császári és királyi teljhatalmú felhatalmazás alapján, melyet mi is, mint mondottunk, kegyesen helybenhagytunk és megerősítettünk – kegyelmet adunk.

Másodszor. Valamennyi – mind felsőbb, mind alsóbb rendű és rangú, akár polgári, akár katonai rendben levő – Rákóczi-követőnek, magyaroknak s mindhárom erdélyi nemzetbelinek egyaránt, azoknak is, kik jelenleg az országban vannak s azoknak is, akik most a jeles Rákóczi Ferencnél tartózkodnak, még akkor is, ha akadnak köztük olyanok, akik előzőleg bárkinek hitlevelet adtak, szintén a már gyakrabban említett határidőn belül, ugyancsak megbocsátó kegyelmet adunk jóságosan; és bőségesebb kegyelmünk és jóságosságunk jeleként azoknak is, kik jelen megegyezést megelőzően visszatértek a szent királyi korona iránti köteles hűségre, ámbár csak életükre szólt a kegyelmi ígéret, bármikor tértek is vissza, s tették le a hűségesküt – jóllehet az egyezség pontjai szerint ki voltak zárva – jelen soraink szavával kegyelmesen javaikra is kiterjesztjük a kegyelmet.

Harmadszor. A vallás ügyében érvényben hagyjuk az ország elfogadott törvényeit, ugyanúgy a vallás gyakorlását is ugyanazon törvények, valamint az ország határozatai és törvénycikkei szerint kegyesen engedélyezzük, az ezzel járó törvényes kedvezményekkel együtt, mind Magyarországon, mind Erdélyben; senki elől sem zárjuk el az útját annak, hogy nálunk és a királyi felségnél, avagy az országgyűlés színe előtt sérelmeinek előadása céljából megjelenhessék. (….)

Kilencedszer. Amellett, hogy Magyarország és Erdély jogait, kiváltságait és szabadságjogait szentül és sértetlenül megtartjuk, semmiképpen sem engedjük meg azt, hogy e megbocsátó kegyelem ellenére új viszályokra és civódásokra adódjék ürügy.

Tizedszer. Sértetlenül megmarad a lehetőség nemcsak arra,

18 Mi a különbség a zászlóletétel és a fegyverletétel között? Mennyiben fejezi ki a korabeli illusztráció a képaláírást, s mennyiben a vesztesek megalázkodását? **[F]**

A majtényi zászlóletétel 1711. május elsején. A kuruc katonák jelentős része megkönnyebbülten fejezte be a harcot, mert a béke pontjai amnesztiát (kegyelmet) biztosítottak számukra

hogy az elkövetkező országgyűlésen az egyéb sérelmeket előadhassák, hanem annak a lehetősége is, hogy mindarra, ami ténylegesen a nemzet üdvét és becsületét szolgálja, szabad kívánság formájában, kellő tisztelettel és törvényes úton, a királyi kegyes jóváhagyását is megkérhessék. Így tehát valójában senkinek sem kell kételkednie abban, hogy a királyi felség az előbb említett Magyarország és Erdély törvényeinek megtartásában, s azzal, hogy az országos méltóságokra e haza szülötteit emeli, az egész keresztény világnak bizonyságot akar tenni arról, hogy Magyarország és az erdélyi fejedelemség iránti jószándék tekintetében ugyanazon királyi felségtől már nem is lehet kívánni többet." *(A szatmári békéből, 1711)*

Rendezze táblázatba a Rákóczi kiáltványában megfogalmazott sérelmeket és a szatmári béke rendelkezéseinek főbb pontjait! Állapítsa meg, mely kérdésekben engedett a dinasztia, és melyekben a magyar rendeknek! Határozza meg, mely sérelmeket nem orvosolták! Magyarázza meg, mely érdekek vezették Károlyit, és melyek az udvart a megegyezés létrejöttében! **[F]**

Rákóczi címerével ékesített zászló. A zászlókat letették, de a harc nem volt értelmetlen, biztosította Magyarország helyét a birodalmon belül.

19

20

„A kompromisszummal biztosítani vélt önállóság és függetlenség így a valóságban csak egy egészen szűk réteg számára biztosított előnyt, a többség számára nem hozta meg a szabad fejlődés és felemelkedés lehetőségét. Az ország életérdekeire továbbra is szinte korlátlan a bécsi udvar befolyása s az elmúlt két évszázaddal szemben a különbség csupán annyi, hogy az ország erőforrásainak igénybevételére nem erőszakos, hanem az alkotmányos jogok és rendi kiváltságok megtartása mellett történik kísérlet. Az elkövetkező időkben a gyarmati kiszolgáltatottság sötét kora szakad hazánkra, mely minden réteg eleven érdekébe vág. Éppen ezért, nem egészen egy évszázad alatt, a magyar nemesség nagy többsége újra szembefordul az idegen, elnyomó hatalommal." *(Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért, 1951)*

„Az 1711. évi szatmári békekötés tulajdonképpen a felszabadító háború következtében a Habsburgok javára módosult belső viszonyok korrekciója volt. Ha az abszolutizmus immár visszavonhatatlanul erősebb pozíciókkal rendelkezett is, mint korábban, a hatalommegosztás visszazökkent az 1608–1670 közti kerékvágásba. Mivel a török kiűzése után Magyarország végre ismét megkezdhette a gazdasági-társadalmi felzárkózást Európához, annyit jelentett, hogy bár a Habsburg-monarchián belül, immár mindig Habsburg-uralkodók alatt, de maga – értsd: nemessége – szabadon dönthet annak módjáról. Változatlanul több külön kezelt részre tagoltan ugyan, hiszen a szatmári béke nem vetette fel a Bécs által külön kormányzott országrészek (Szerb határőrvidék, Erdély) újraegyesítésének kérdését.

A békekötés semminemű nemzetközi garanciát nem tartalmazott, s így a jövő nagy kérdése volt, hogy az udvar tartja-e szavát, s a megállapodás átvihető-e a gyakorlatba?" *(Szakály Ferenc: Virágkor és hanyatlás, 1990)*

„A békefeltételek látszólag csak azt tartalmazzák, hogy a Rákóczi-szabadságharc résztvevői milyen feltételekkel kaphatnak amnesztiát. Közelebbről tekintve az okmányt, megállapíthatjuk, hogy igen kedvező feltételekkel kecsegteti a vesztes kurucokat. Magának Rákóczinak is garantálja birtokai visszaadását – a várak kivételével – , amennyiben három héten belül leteszi a fegyvert. (…) A széles körű amnesztián kívül országos ügyekben is tartalmaz néhány fontos ígéretet a szerződés. Ezek szerint a király megtartja Magyarország és Erdély szabadságjogait, közöttük a jászok, a kunok, a hajdúvárosok kiváltságait. A vallási törvények is érvényben maradnak, a király eltörli a magyar fejlődéstől idegen hivatalokat, köztük a Neoacquistica Comissiót [Újszerzeményi Bizottság]. A rendeknek a jövőre nézve lehetőségük nyílt rá, hogy sérelmeiket törvényes úton a király elé terjesszék." *(Bertényi Iván–Gyapay Gábor: Magyarország rövid története, 1992)*

Hasonlítsa össze a különböző történészi véleményeket a szatmári béke megítéléséről! Csoportosítsa, hogy a véleményekben milyen viszonyítási pontok tükröződnek! **[F]**

Nézőpontok

A szatmári béke új korszakot nyitott Magyarország történetében. Az ország a korábbiaknál szorosabban betagozódott a Habsburg Birodalom rendszerébe. Ezért e fontos fordulópontot sokféleképpen értékelte és értékeli a történetírás és a közvélemény. Az eltérő ítéleteknek számos oka lehet, de az egyik alapvető szempont, hogy a békében elérteket, illetve az abból kimaradt eredményeket mihez viszonyítják. Más eredményre juthatunk, ha a szabadságharc résztevevőinek kezdeti célkitűzéseihez (ami természetesen megint csak különböző volt) vagy a hadi helyzethez viszonyítunk, mintha a későbbi korok valamelyik kiemelt, és ezért értékmérőnek tekintett szempontjához (pl. nemzeti függetlenség vagy az elnyomott osztályok helyzete). Az is döntő lehet, ki hogyan ítéli meg az ország megegyezés után kibontakozó fejlődését.

21

22

23

40. Művelődés és életmód a kora újkori Magyarországon

A REFORMÁCIÓ HATÁSAI A magyarországi reformáció elindította **a magyar nyelvű írásbeliség virágzását.** Bibliafordítás (Károli Gáspár, Vizsoly, 1590), zsoltároskönyvek és röpiratok jelentek meg. A hitterjesztők révén az írásos művek a korábbiakhoz képest sokkal szélesebb rétegekhez jutottak el. Ezáltal és a **hitviták** által is fejlődött a magyar nyelv. **A részekre szakadt országban a kibontakozó anyanyelvi kultúra jelentette az egyik összetartó kapcsot.** A vallási tartalmú könyvek mellett magyar nyelvű történeti munkák és személyes visszaemlékezések (memoárok) is születtek (pl. Forgách Ferenc vagy Bethlen Miklós).

Külön iparággá vált a nyomdászat: **nyomdák** sora jött létre (Sárvár, Sárospatak, Debrecen stb.). A reformáció Magyarországon is magas színvonalú iskolarendszert hozott létre. **Híres iskolák,** úgynevezett **kollégiumok** (Gyulafehérvár, Kolozsvár, Várad, Debrecen és Sárospatak) egész országrészek oktatását látták el. A protestáns diákok nyugati protestáns egyetemeken (pl. Wittenbergben) tágíthatták látókörüket.

A magyar művelődéstörténet külön fejezete kapcsolódik Erdély aranykorához. **Bethlen Gábor** a kultúra bőkezű támogatójának (mecénásának) bizonyult. **Gyulafehérváron főiskolát alapított** és felkarolta a híres erdélyi iskolákat (Nagyenyed, Kolozsvár). A kultúra támogatásában **I. Rákóczi György** sem maradt el elődjétől. A kálvinista nagyúr az udvari fényűzésre nem **sokat áldozott, az iskolákra** annál többet. A XVII. század közepén az akkor Erdélyhez tartozó **Sárospatakon** a híres morva pedagógus, Jan Komenský (latinosan **Comenius**) a legkorszerűbb pedagógiai módszereket vezette be. **A fejedelmek segítették a tehetséges diákok külföldi tanulmányait.** Sokan közülük később az erdélyi művelődés meghatározó alakjaivá váltak. Hazatért Hollandiából **Apáczai Csere János,** hogy magyar nyelven taníthassa a korszerű tudományokat. Apáczai meghonosította Erdélyben a korszak kedvelt műfaját: **magyar nyelvű enciklopédiát,** a tudományokat összefoglaló művet **alkotott.** Példájával nem állt egyedül: szintén nyugati karrierjét áldozta fel az egykori nagyenyedi diák, **Misztótfalusi Kis Miklós** nyomdász. Erdélybe hazatérve magyar nyelvű Bibliát, Szenci Molnár Albert zsoltárait és ábécéskönyvet adott ki.

A KATOLIKUS MEGÚJULÁS A XVII. században Magyarországon is jelentkezett a katolikus megújulás. A hit terjesztésében **Pázmány Péter** kiemelkedő szerepet szánt az oktatásnak: **számos iskola létesítése** fűződik a nevéhez. **Ő alapította a nagyszombati egyetem**et (1635), amely máig folyamatosan működik (jogutódja a budapesti Eötvös Loránd Tudományegyetem). Magyar nyelvű **vitairatai barokk irodalmunk kiemelkedő alkotásai.** A katolikus egyház is fontos eszköznek tartotta a könyvnyomtatást. Megszületett a **katolikus bibliafordítás** is (Káldi György, 1626). A vallásos elmélyülést és az erkölcsök javítását szolgálták a szentek életéről megjelentetett leírások és a diákokkal eljátszatott színdarabok (iskoladrámák).

ÉPÍTÉSZET A magyar építészet a kora újkorban is az európai korstílusokat követte. **A XVI. században tovább terjedt a reneszánsz.** A katolicizmus előretörésével meghonosodott hazánkban a **barokk templomépítészet,** amelynek első kiemelkedő alkotása a nagyszombati érseki templom volt. **A XVII. században Magyarországon is a barokk vált uralkodóvá.** A legigényesebb épületek a templomok és a kastélyok voltak, de sok szép polgárházat is emeltek.

A háborúk sajátos építészeti emlékei a várak. A korábbi gótikus várak a korszakban már nem nyújtottak megfelelő védelmet. Magas, vékony falaik nem álltak ellen a tüzérségnek, kis alapterületük pedig nem tudta befogadni a nagyobb létszámú őrséget. Emiatt **az új és az átépített várakat alacsonyabb és széles falak jellemezték.** A királyi Magyarországon és Erdélyben a legkorszerűbb várakat emelték. Az **ó-, majd újolasz vagy fülesbástyák**kal ellátott erősségek vastag falaikkal hosszú ideig **ellenálltak a tüzérségi tűznek,** s a kazamatáikban elhelyezett ágyútelepek oldalazó tüzet zúdítottak a támadókra.

A török által megszállt várakban, városokban **fürdők, imahelyek** (dzsámik és minaretek) épültek, keleties jelleget adva a korábban keresztény településeknek.

VÉGVÁRI ÉLET A háborúk és a békés éveket jellemző portyázó hadviselés a társadalom minden rétegének életmódjára kihatottak. **A halál, a pusztítás a mindennapok tapasztalatává vált.** Másfél évszázadon át nemzedékek építő munkája időről időre a háborúk martalékává vált. **A társadalmi megaláztatás rég elfeledett formái váltak ismét fenyegető valósággá** a kortársak számára. Magyar családok tízezreit hurcolták el, s adták el – a családtagokat egymástól elszakítva – a Török Birodalom rabszolgavásárain.

Sajátos életformát alakított ki a háborúk által életre hívott vitézlő rend. A **végvári katonák** elsősorban a hódoltságból menekült nemességből toborzódtak. Megélhetésüket a katonáskodás jelentette, ugyanakkor a zsoldot csak elvétve kapták meg (se pénz, se posztó). Emiatt **a töröktől eltanult portyázó taktika a megélhetésüket szolgálta.** Sokszor cselt vetettek a töröknek, az egykori földbirtokosok megbízásából beszedték a hódoltságiaktól az adót. Éhezés, halál és gyakorta a fogság jellemezte mindennapjaikat. A katonák közül sokan a kezdetleges orvosi ellátás miatt nem élték túl a kisebb sebesüléseket sem. A belső szerveket ért sérülések a biztos halált jelentették. Az életben maradt, de rokkanttá vált katonák pedig nem tudták eltartani magukat.

ARCHÍVUM

A REFORMÁCIÓ HATÁSAI

„Szerető nemzetem! Jódra nagy erőlködéssel fáradozó indulatomat nálad kedvesnek lenni eléggé megbizonyítod azzal, hogyha helyt adándasz e két-rendbéli kérésemnek inkább, mint intésemnek, melyet másképpen közönségessé nem tehetvén, itt kell kifakasztanom.

I. Igyekezzed – inkább annál mint eddig szoktad – a könyvekhez, az íráshoz való értéssel magadat ékesíteni. Bizony nem semmi ékessége, nemessége, világa és boldogsága ez a nemzetnek s akármely magános személynek is; amint ezzel ellenben az írástudatlanság mocska, parasztsága, setétsége, félszegsége és nyavalyája.

Minthogy pedig a könyvekben foglaltatott tudományoknak, s azokra segítő nyelveknek teljes ismeretségekre jutniok mindeneknek lehetetlen, amit én legalább feltészek mindenekre nézve szükségesnek lenni, és amire kérésemmel s tanácslásommal itt célzok: az olvasásnak tudása. Ha valaki többre nem mehet, bár csak a maga születési nyelvén tudja olvasni az írásokat, csak ezzel is nagy sok jókra segítheti magát.

Ezt követik más keresztyén nemzetségek, melyek között akik bujdosunk, látván ezeknek ezarant való nagy boldogságokat, nem győzzük eléggé az ő állapotjokat magasztalással csudálni, s a miénket szánakozással szégyenleni. Itt keresve kellene keresned, míg találnál olyan személyt, aki olvasni nem tudna, még pedig amint a férfiak, úgy az asszonyi állatok között. (…)

1. A könyveknek közöttünk szűk és drága voltok. Ami e fogyatkozást illeti, ennek közöttünk lehetnek orvosi. Hogy tudós embereinket ezarant tisztekben való serénykedésre gerjesszem, arra nem vagyok méltó. Én elhiszem, hogy ami rajtok áll, el fogják követni mind magoknak ilyen közönséges haszonra való munkálkodásokkal, mind pedig annak haszna vételére, azaz a könyvekkel való élhetésre, élésre és evégre magyar oskolák tartására a népnek serkentgetésével (…)" *(Misztótfalusi Kis Miklós előszava a zsoltárokhoz, 1686)*

Állapítsa meg, mit tekint küldetésének Misztótfalusi Kis Miklós! Határozza meg, minek tulajdonít kiemelkedő jelentőséget! Keressen kapcsolatot a reformáció és a szerző álláspontja között! [F]

„A birodalomnak elosztása

Ez birodalom pedig háromféle: fejedelemség, főrendeknek és a községnek igazgatása. Mert minden nemzetségeket és városokat a község, avagy a főrendek, avagy egy ember igazgatnak. És akármint tudakozzad is, ez formák közül valamelyik nélkül egy társaságot sem találsz, sem abban mást, ezeken kívül. (…)

De ez három közül melyik jobb? Régtül fogva forog ez vetekedésben, melyet láttatik s nem is megfejteni Cornelius Tacitus. A közönséges társaságnak ezekből választatott és rendeltetett formája, úgymond, dicsértetik inkább, hogynem mint hasznoson viseltethetnék; avagy ha hasznos lehet is, nem lehet állandó. Én, ha nem helyesben is, de világosan jelentem meg a dolgot, és a fejedelemséget nyílván jobbnak mondom. Ezek indítnak engemet; hogy az legrégibb, főbb és istenesb a fejedelemség. És bizonyos, hogy minden régi népek eleinte királyoktúl függöttek. És ez neveztetett először e földön birodalomnak. Úgyhogy Justinus igazán kezdette így el írását: e világi birodalmak kezdetiben, a népeken és nemzetségeken királyok uralkodtak. Hozzáteszem, hogy a fejedelemség igen illendő a természethez. (…) Sok igazgatókat mit kívánsz? Háborúság követné, nem különben, mintha két napok akarnának fényeskedni, kik miatt félő, hogy mindenek tűzzel meg ne emésztetnének. Mert igen nehéz mindenkor együtt lakni az hatalomnak és egyezségnek. Annak okáért a békességre tartozik, hogy minden hatalom egy ember kezében legyen. Olvastuk, sőt magunk láttuk, hogy a gyakorta egyenetlenkedő hazának nem volt egyéb orvossága, hanem hogy egy embertől igazgattassék." *(Laskai János: A polgári társaságnak tudományáról, 1641)*

Határozza meg, mit ért a szerző birodalomtípus alatt! Fogalmazza meg mai szóhasználattal a Laskai által felvázolt három birodalomtípust! Állapítsa meg, hogy a szerző szerint melyek az eltérő vonások, s miért tartja legjobbnak a fejedelemséget! Hasonlítsa össze Laskai elképzeléseit a korszak államelméleti irányzataival! [F]

1

A Károli Gáspár által fordított Vizsolyi Biblia címlapja

Mi volt a jelentősége a magyar nyelv fejlődésében a Vizsolyi Bibliának? [F]

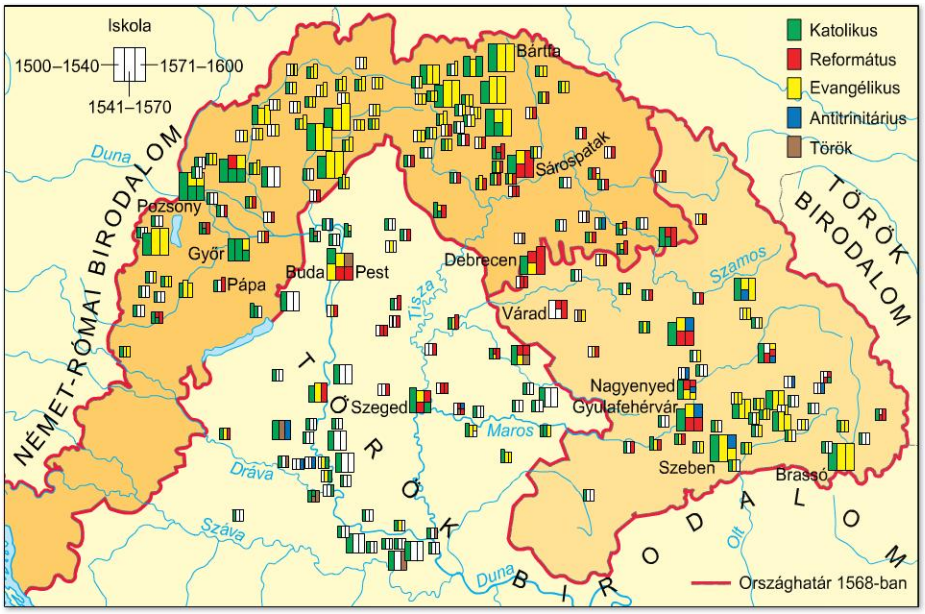
„(…) szabad mindennek Isten házához ajándékot vinni. Egyebek vigyenek aranyat, ezüstöt, drágaköveket. Én azt viszem, az mit vihetek, tudniillik magyar nyelven az egész Bibliát, melyet eleitől fogva sokan igyekeztek offerálni [felajánlani], de véghez nem vihették. Annak okáért minden keresztyén olvasókat kérek, hogy az én munkámért engem ne rágalmazzanak, és meg ne keserítsenek, hanem nagy isteni félelemmel és háládatossággal vegyék és olvassák ez magyar nyelvre fordíttatott Bibliát." *(Károli Gáspár bevezetője bibliafordításához, 1590)*

2

3

Fogalmazza meg a szerző indokát a mű elkészítésére! Állapítsa meg, mennyiben fejezik ki Károli érvei a reformáció általános törekvéseit, és mennyiben lépnek azon túl! [F]

4

5

A reformáció kulturális hatásai

A kulturális élet mely területein hozott a reformáció leginkább fellendülést? Ismertesse a térkép alapján a reformáció kulturális hatásainak térbeli megoszlását! Milyen okai lehettek ennek? [F]

A KATOLIKUS MEGÚJULÁS

„Ím, halljátok, Édes Magyarim, mint felelnek a mi írásinkra az új hitfaragók: nem a köz tudatlanok pedig hanem az egész lutheristaságnak színe és eleje: a Wittenbergai Akadémia, és fő superattendense. Hamisság költés, csúfolás, szitok, csavargás, hiúság minden feleletek. Nincs is egyéb módjok, az igazságnak fojtóson nyakokba vetett idegének oldozgatásában. Mert ha az agyok veleje mind füstben mégyen is a nagy elmélkedésben: de soha a Szentírásban csak egy cikkelyt sem találnak azokban, amiket ellenünk vitatnak.

Azért ne menjetek, Édes Magyarim oktalanul, mint a szarvon kötött marha, az örök kárhozatnak mészárszékibe! Ne higgyetek vakul a nyelves prédikátoroknak: nyissátok fel szemeteket; lelketekre vigyázzatok: mert bizony veremre visznek benneteket az új tanítók!

Adja a mennynek, földnek teremtő Istene, a közbenjáró Krisztus Jézus érdeméért, hogy mindnyájan egy akolban, egy hitben és vallásban szolgáljunk ő szent felségének! Ámen." *(Pázmány Péter: Setét hajnalcsillag, 1627)*

Húzza alá a szövegben a barokk stílusra jellemző részeket! Gyűjtse ki, és magyarázza meg Pázmány szóképeit! Fogalmazza meg Pázmány szándékainak lényegét! [Í]

7

A Pázmány Péter által 1635-ben alapított nagyszombati egyetem, a mai Eötvös Loránd Tudományegyetem elődje

Milyen stílusú az épületegyüttes? Miért tartotta fontosnak Pázmány az oktatás színvonalának emelését? [F]

6

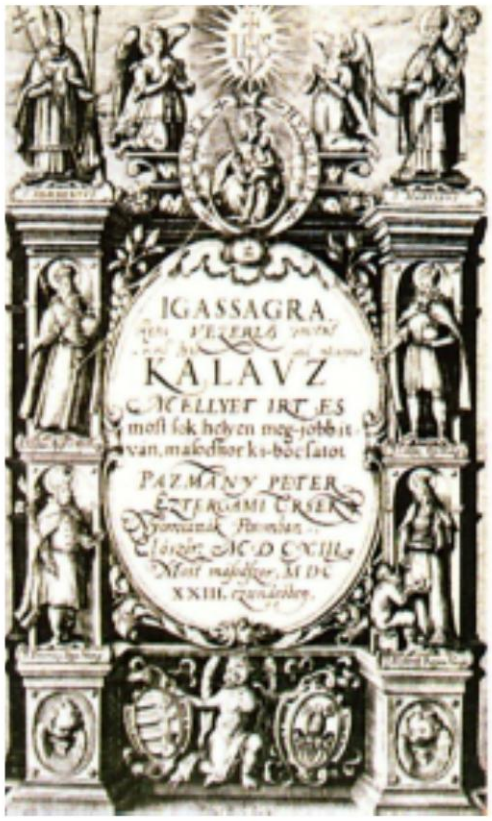
„Mikor prédikációm kibocsátásárúl sokan szorgalmaztatnának, és magam gondolkodnám, két dolog sokáig függőben tartotta tanácskozásomat. Első az volt: Ha isten tisztességére és a magyarországi anyaszentegyház épületire szükséges-e, hogy amit élő nyelvemmel hirdettem, azt rendbe hozván és kiterjesztvén, nyomtatásba bocsássam?

Bezzeg ha elégséges számú papok volnának, kik prédikálásokkal taníthatnák a községet: úgy tetszik, szükségtelen volna a magyar nyelven való prédikációk nyomtatása. De látom az Isten igéjének éhségét: Látom, hogy a papok szűk voltáért nem adhatunk mindenüvé egyházi embereket; hanem licentiatusokra [egyházi funkciókat ellátó világiak] kell bíznya sok helyeket, hogy postillát [prédikációt] olvassanak. (…) Az is szemem előtt forog, hogy a plebánosok nem egyaránt tudósok, nem is egyaránt bévesek jó könyvekkel, és így a prédikáció csináláshoz sem egyaránt érkeznek. Azért úgy találám, hogy pásztorságom tiszti-

hez illendő, és sokakra nézve hasznos vagy szükséges, hogy prédikációim nyomtatásától ne kíméljem fáradságomat. (…)

I. Noha az Isten könyvéből a régi szent atyák és világi tudósoknak tanításából, sokat deákul írtam: mivel sokszor nagyobb és kevesb ereje vagyon mondásoknak abban a nyelvben. De különb és kisebb betűvel nyomtatták a deák szókat. Úgy rendeltem pedig azoknak magyarul írt formáját, hogy aki deákul nem tud vagy aki a község előtt deákul nem akar olvasni, csorba ne esik a magyar írásban; hanem úgy foly, mintha a deák szók közbevetve sem volnának. Azt is adom tanácsul, hogy akik ebből a könyvből olvasnak a község előtt, kihagyják a deák mondásokat, és csak azt olvassák, ami magyarul vagyon. Mert hasztalan és unalmas a község előtt sokat deákul olvasni, mivel a közbevetett deák szók keverik inkább az együgyűk elméjéből, hogysem beléoltanák a tudományt. A prédikáció is nagy résszel rövidebb lesz, ha a deák mondások elhagyatnak."
(Pázmány Péter a prédikációról, 1636)

Sorolja fel, mely feladatokat látja elsőrendűnek Pázmány a papság helyzetével kapcsolatban! Állapítsa meg, hogy milyen lehetőségeket lát Pázmány a könyvnyomtatás terjedésében! Határozza meg, hogy a magyar nyelv szerepét Pázmány milyennek ítéli a hitéletben! Fogalmazza meg röviden Pázmány gondolkodásmódjának jellemzőit! Hasonlítsa össze az érsek gondolkodását és tevékenységét a katolikus megújulásról tanultakkal! [F]

Pázmány számos vitairatának egyike

Milyen nyelven írta Pázmány vitairatát? Milyen kulturális hatásai voltak a katolikus megújulásnak? [F]

8

9

ÉPÍTÉSZET

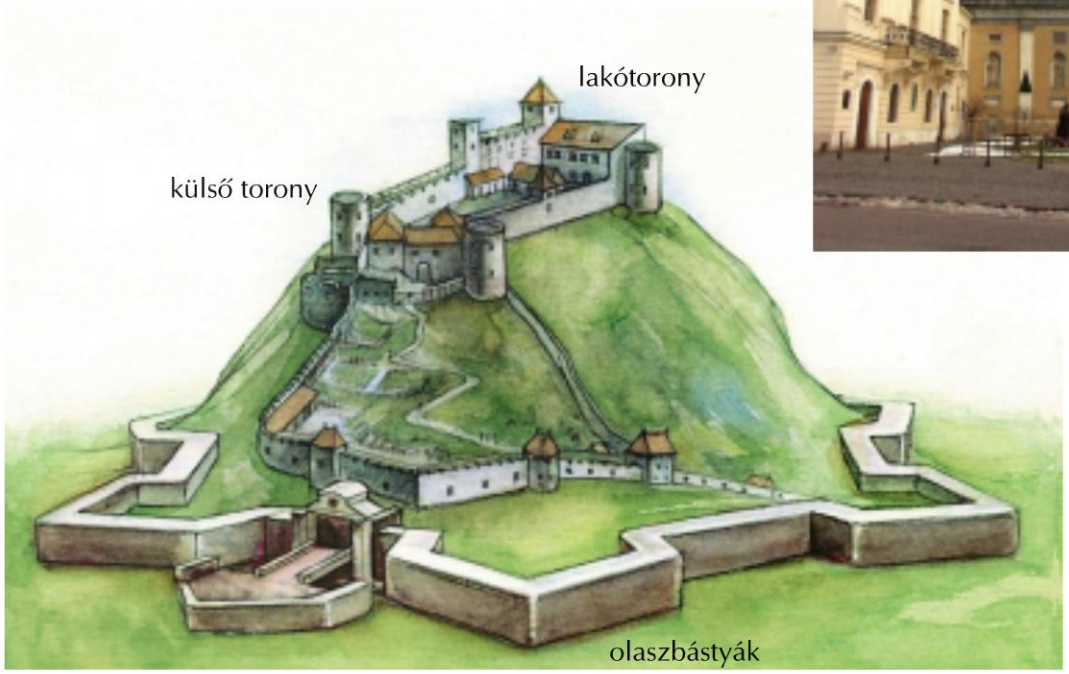
A nagyszombati jezsuita templom. A templomot Esterházy Miklós nádor költségén emelték

Mi volt nagyszombat jelentősége a XVI–XVII. századi Magyarországon? Milyen stílusban emelték a templomot? Mire utal az építtető személye? [F]

10

A magyar várépítészet fejlődése

A rajz alapján különítse el a magyar várépítészet korszakait! Milyen politikai, gazdasági, társadalmi és technikai változások hatottak a várépítészetre? [F]

11

12

Áruló katonák kivégzése

Milyen kivégzési módot mutat a kép? Milyen célokat szolgálhattak az embertelen kínzások? Milyen hatással lehettek ezek a módszerek a katonákra? [F]

13

Török–magyar párviadal

14

Hogyan kerülhetett sor azokra a megrendezett párviadalokra, amelyek egyikét a metszet megörökítette? Mit jelenthetett egy végvári vitéz számára egy párviadalon való részvétel? [F]

VÉGVÁRI ÉLET

„Tinódi Sebestyén minden rendbéli tudós olvasó jámboroknak köszönetöt és istenben való imádságot!

Ez jelönvaló könyvecskét szörzeni nem egyébért gondolám, hanem hogy az hadakozó, bajvívó, várak-, várasok-rontó és a várban szorult magyar vitézöknek lenne tanúság üdvösséges, tisztösségös megmaradásokra, az pogán ellenségnek mi módon ellene állhassanak és hadakozzanak; mert mint illik lélök szerént az ördöggel, testtel és ez világgal karonként az jó körösztyénnek hadakozni: ugyan ez világ szerént és az pogán ellenséggel illik tusakodni, ellen állani, örök életöt nyerni. (…) Én azt meggondolván, és látván ez szegin Magyarországban, mely csuda veszödelmes hadak kezdének lennie: ezöknek megírására, hogy ki lenne végemléközet, senkit nem hallhatnék. Mindezök meggondolván, és uraimnak, barátimnak erre való intésöket gyakorta hallván: készöríttetém én magamat ez szegin eszömmel ezöknek gondviselésére foglalnom, és ez egynéhány istóriát megírnom, öszveszednöm és az községnek kiadnom, ki lenne az több krónikák között végemléközet, kinek munkájába sokat fáradtam, futostam, tudakoztam, sokat es költöttem. Igazmondó jámbor vitézöktül, kik ez dolgokba jelön voltanak, érteköztem; sem adományért, sem barátságért, sem félelemért hamisat be nem írtam – az mi keveset írtam, igazat írtam" *(Tinódi Lantos Sebestyén: Krónika, 1554)*

Határozza meg, miért tartotta fontosnak munkáját Tinódi! Állapítsa meg, milyen történetíró elveket vallott a szerző! [F]

15

Eger vára

Mi történt a várban levő korábbi épületekkel, például a székesegyházzal? Miért kellett növelni a vár méreteit? Milyen jellegű védművekkel látták el a várat? [F]

Nézőpontok

Apáczai Csere János (1625–1659) szegény székely családból származott. A tehetséges és szorgalmas fiúra azonban felfigyeltek tanárai, és a református egyház támogatásával a kolozsvári, majd a gyulafehérvári kollégiumban tanult. 1651-ben Hollandiába küldték, ahol több egyetemen is tanult. Miután doktorrá avatták, feleségül vette Aletta van der Maetot, egy holland polgár leányát. A sikert és a jólétet odahagyva 1653-ban hazatért Erdélybe. A gyulafehérvári kollégiumban tanított, azonban puritán elvei miatt szembekerült az iskola emigráns – az angol puritánok elől elmenekült – rektorával, Basire Izsákkal. El kellett hagynia katedráját, de a fejedelemasszony, Lorántffy Zsuzsanna támogatásával Kolozsvárott kapott állást. Rövidesen meghalt, s a tatárok pusztításának kitett Erdélyben nemsokára felesége is utánahalt.

Gyűjtse össze és elemezze a források segítségével Apáczai munkásságának fő célkitűzéseit! Tárja fel életpályájának és tanári munkásságának jelentőségét, tragikumát és emberi értékeit! [GY]

„Mioltától fogva, Kegyelmes uram, hazánknak egyetlenegy ékessége a dologhoz valamit sajdítani és a több keresztyén nemzeteket a magyar nemzettel egybe kezdtem hasonlítani: csudálkoztam erősen rajta, hogy a tudomány dolgában mindazoktól olyan messze maradtunk; (…) E gonosznak én a többi között három okait találván, tudniillik a jó, okos és hűséges tanítóknak, a jó tanítás módjának, és végezetre a magyar nyelvén írott könyveknek (kiváltképpen amelyek a scholai állapatot néznék) rettenetes szűk voltát: vékony tehetségem és az Úrtól nékem adatott kicsin talentom szerént nagy igyekezettel kívántam avagy csak egyiknek megelőzésére orvosságot keresni. És mivel az utolsónak találtam ártalmasabb voltát, legelőször is annak akarta[m] mérgét eloltani, mely dolog más úton mint lehetett volna, hanem minden disciplínákot [tudományágakat] és tudományokot egy summában foglalván és a magyar nemzetnek szeme eleiben adván, én fel nem találhattam. Innen vagyon, hogy én, magam gyengeségével nem gondolván. a Magyar Encyclopaediának írásához kezdtem volt, igyekezvén tehetségem szerént szegény édes nemzetemnek megsegéllésére, ha aranyat, ezüstöt avagy drágaköveket nem, bár csak lent és gyapjat bémutatni. Innen vagyon az is, hogy e két rövid és kicsin munkácskámot még odafel laktomban [Hollandiában] írogattam volt." *(Apáczai Csere János: Magyar logikácska, 1654)*

MAGYAR
ENCYCLOPÆDIA.
Az az,
MINDEN IGAZ ÉS HASZNOS
Böltseségnek szép rendbe foglalá-
sa és Magyar nyelven világra botsátása.
APÁTZAI TSERE JÁNOS
által.
SENEC. 64. EPIST.
ULTRAJECTI,
Officinâ JOANNIS à WAES-
BERGE, cIↃ IↃ C LIII.
KÖNYV-
TÁRA

Apáczai Csere János Encyclopaediájának címlapja 16

Mit jelent az enciklopédia szó? Miért ilyen jellegű művet írt Apáczai? [F] 17

„Különben pedig, ha e jeles tudós eme híressé vált tettét akarnám utánozni, iskolát mondanék, és ezzel feloszlatnám a gyűlést. Mert az iskolára olyan nagy szükség van, és olyan sokféle a haszon, mely az iskolából származik, hogy vaknak, sőt érzéketlennek kell lennie annak, aki ezt magától föl nem fogja, be nem látja. De boldog Isten! Amilyen nagy az iskolának a szükségessége, amilyen sokféle a haszna, olyan nagy, ha ugyan nem sokkal nagyobb a nyomorúsága a magyaroknál, olyan nagy a megvetés és – hogy a gyűlölet szót ne használjam – az ellenszenv iránta. Számítva jóakaratú érdeklődésetekre, hallgatóim, mind a két kérdést szeretném előttetek néhány durva ecsetvonással felvázolni. Ezért ismételten kérlek benneteket, ajándékozzatok meg figyelmetekkel!

Az iskola, hallgatóim – hogy a meghatározáson kezdjem, amint azt minden rendes értekezésben tenni illik –, tanítók és tanulók rendezett társulása, akik az emberi életkörülmények szempontjából hasznos és szükséges ismereteket tanítanak és tanulnak. E társulás – mivel tagjainak nagyon is eltérő volta miatt nem lehet egyöntetű – az iskolaügyek szakértőinek gondos megfontoláson alapuló rendszerezése szerint feloszlik alsó, közép- és felső iskolákra. Mégpedig úgy, hogy az alsó iskolák népiskolák, melyekben tudniillik leginkább az anyanyelven való olvasást, helyes beszédet és írást tanítják a vallás elemeivel együtt. Ezért ezeket anyanyelvi iskoláknak is hívjuk. (…)

Azt sem lehet figyelmen kívül hagyni, hogy anyanyelvi iskolák nélkül, melyek a gyermekeket már zsenge korukban olvasásra és írásra tanítják, a kereszténység szükségképpen szabados gondolkodássá és istentagadássá fajul. A pápaság alatt eltelt sok évszázad tapasztalata bizonyítja, hogy ez magától bekövetkezik, ha elhanyagolják az állandó katekizmustanítást, amely pedig a tanulók olvasni- és írni tudása nélkül bizony csaknem egészen sikertelen próbálkozás. (…)" *(Apáczai Csere János: Az iskolák fölöttébb szükséges voltáról, 1656)*

Apáczai Csere János (XX. századi fametszet) 18 19

20

Lázár deák térképe a XVI. század elejéről. Ez volt az első Magyarországról készült térkép

Tájolja be északra a térképet, és fordítsa ennek megfelelően a könyvet! Hasonlítsa össze Lázár deák munkáját a mai térképekkel! Hol talál jelentősebb eltéréseket az ábrázolásmódban és a tartalomban? Milyen információk olvashatók le a térképről? Mondjon néhány konkrétumot! [F]

A kötetben előforduló új fogalmak

A 2006-ban kiadott tankönyvrendeletnek megfelelően kigyűjtöttük a tankönyvben újonnan előforduló történelmi szakkifejezéseket. Közülük csillaggal (*) jelöltük azokat, amelyek a kerettantervi, és így az érettségi követelményekben is szerepelnek. Újnak tekintettük az általános iskolában már tanult szakszavakat is, de nem számítottuk ide a gimnáziumok és szakközépiskolák 9. évfolyamának szakszavait. Jegyzékünkben a könyv zárójeles szakszavait is feltüntettük, de terjedelmi okokból mérlegelnünk kellett, hogy az azonos jelentéskörbe tartozó szakszavak közül melyik szerepeljen (pl. a rendiség mellett nem vettük a rend és a rendi gyűlés fogalmakat). A fogalmak tematikai csoportosítása azt jelzi, hogy a fogalom tankönyvünkben elsősorban milyen tartalmi háttérrel fordul elő (pl. az aztékokkal kapcsolatban művelődéstörténeti vonatkozásokat találunk a könyvben).

Egyházi élettel kapcsolatos fogalmak: invesztitúra*, kiközösítés*, zarándok*, ereklye*, inkvizíció*, eretnekség*, koldulórendek*, reformáció*, protestáns*, evangélikus*, református*, unitárius*, ellenreformáció*, jezsuiták*, anglikán*, puritán*, clunyi reform, katedrális, érsek, szimónia, cölibátus, bíboros, konkordátum, ferencesek, domonkosok, albigensek, valdensek, bogumilok, Treuga Dei, lovagrendek, templomosok, johanniták, nagy nyugati egyházszakadás, két szín alatti áldozás, zsinat, kelyhesek, táboriták, teológia, böjt, káptalan, legenda, búcsúcédula, bűnbocsánat, vallásháború, predesztináció, presbiterek, katolikus megújulás, hugenotta, vallási türelem, vallásszabadság

Állam- és jogtörténettel kapcsolatos fogalmak: királyi udvar*, kamara*, kancellária*, bán*, vajda*, nádor*, szultán*, úriszék*, pallosjog*, kormányzó*, füstpénz*, rendkívüli hadiadó*, fekete sereg*, abszolutizmus*, Jognyilatkozat*, rendi konföderáció*, trónfosztás*, választófejedelmek, királyi tanács, oklevél, sheriff, parlament, rendi monarchia, rendi dualizmus, egykamarás, kétkamarás, végrehajtó hatalom, központosítás, perszonálunió, kánság, despotizmus, cárság, zsupánság, khászbirtok, defterdár, vilajet, szandzsák, pasa, kádi, ütközőállam, adományozás, dukátus, szolgabíró, székek, koronázás, tárnokmester, dinasztikus politika, háramlási jog, telekkatonaság, ítélőmester, tanácsok, államszövetség, alkotmányos monarchia, felelős kormány, cenzus, intendánsok, reguláris hadsereg, örökös tartományok, Szent Korona-tan, szabad királyválasztás, nagyhatalom, rendi alkotmány, új szerzemény, fegyverváltság

Általános politikatörténeti fogalmak: keresztes hadjáratok*, husziták*, reconquista*, végvárrendszer*, hódoltság*, fanatizmus, zsoldos, adó, mórok, gazdasági és társadalmi modell, régió, radikális, mérsékelt, portya, kora újkor, forradalom, index, kalóz, tengeri hatalmak, hatalmi egyensúly, kompromisszum

Gazdasággal kapcsolatos fogalmak: nyomásos gazdálkodás*, céh*, regálé*, harmincad*, kapuadó*, bányaváros*, mezőváros*, gyarmatosítás*, ültetvény*, világkereskedelem*, manufaktúra*, monopólium*, merkantilizmus*, árutermelés, pénzgazdálkodás, levantei kereskedelem, Hanza-kereskedelem, technikai forradalom, vízikerék, mester, inas, legény, remekmunka, kontárok, válság, fellendülés, centrum, periféria, posztó, munkaerőhiány, regálé, izmaeliták, kamara haszna, vám, pénzrontás, urbura, aranyforint, dénár, mezőváros, árumegállító jog, export, import, kiadási és felvásárlási rendszer, termelékenység, versenyképesség, kettős adózás, libertás

Társadalommal kapcsolatos fogalmak: városi önkormányzat*, hospes*, várnépek*, várjobbágyok*, szerviens*, bandérium*, báró*, nemes*, Aranybulla*, familiaritás* székelyek*, szászok*, kunok*, rendiség*, szpáhi*, janicsár*, szabad királyi város*, főnemes*, köznemes*, kilenced*, ősiség*, Corvina*, konkvisztádor*, örökös jobbágyság*, hajdú*, kuruc*, labanc*, kommuna, polgármester, patrícius, plebs, lord, parasztfelkelés, kóborlók, báró, etnikai viszonyok, jászok, beolvadás, telek, tartományúr, honorbirtok, bandérium, bárói ligák, bérmunka, belterjes gazdálkodás, közvetítő kereskedelem, tőkés, bekerítések, dzsentri, taláros nemesség, szabad költözés, három nemzet, kollektív nemesség

Művelődéstörténettel és életmóddal kapcsolatos fogalmak: skolasztika*, egyetem*, lovagi kultúra*, román stílus*, gótika*, hiteles hely*, reneszánsz*, humanizmus*, Szent Korona, pestis, népsűrűség, karavella, puskapor, könyvnyomtatás, fakultás, szabad művészetek, magister, doktor, trivium, quadrivium, támpillér, csúcsíves boltozat, rózsaablak, lakótorony, gyermekhalandóság, történelmi demográfia, geszta, inka, azték, maja, barokk, heliocentrikus világkép, utópia, kis jégkorszak, kollégiumok

IDŐ	NYUGAT-EURÓPA	KÖZÉP-EURÓPA	MAGYAR TÖRTÉNELEM		BALKÁN és KELET-EURÓPA	EURÓPÁN KÍVÜLI VILÁG	ÉLETMÓD, TECHNIKA
1000	*997* a Capetingek hatalomra jutása Franciaországban		***997–1038*** Szent István			*1000 körül* az inkák megalapítják Cuzcot	*1000 körül* a kínaiak lőport alkalmaznak
1020							*1010 körül* megjelenik Európában az Indiából behozott sakk
1040				***1051** és **1052** III. Henrik sikertelen támadásai*			*1052* a westminsteri apátság építésének kezdete *1055* a tihanyi alapítólevél kiadása
1060	***1066*** Hódító Vilmos Hastingsnél legyőzi az angolokat *1077* Canossa-járás	*1061* megalakul a Hanza	***1077–1095*** Szent László	Trónviszály			a bayeux-i szőnyeg készítése
1080	***1095*** II. Orbán a clermont-i zsinaton meghirdeti a keresztes hadjáratot			***1091*** Szent László meghódítja Horvátországot			*1085* a Domesday Book kiadása
1100			***1095–1116*** Könyves Kálmán	*1105* Könyves Kálmán meghódítja Dalmáciát		kereszteslik államok alakulnak Palesztinában	vízzel hajtott mechanikus óra Kínában
1120	***1122*** Wormsban konkordátumot köt a pápaság és a császárság						*1115* a clairvaux-i apátság alapítása 1119 a bolognai egyetem alapítása
1140	*1154* a Plantegenet-ház hatalomra kerülése Angliában	felbomlik Lengyelország egysége		Trónviszály	trónra lép Mánuel *(1143)*		a gótika megjelenése
1160	*1176* legnanói csata		*1172–1196* III. Béla		Bizánc második fénykora	*1174* Szaladin elfoglalja Szíriát	*1150* a párizsi egyetem alapítása 1163 a párizsi Notre-Dame építésének kezdete
1180				Trónviszály		*1187* Hattinnál legyőzik a keresztes hadakat	*1180 körül* a szélmalmok megjelenése Európában *1181* III. Béla elrendeli a személye előtt tárgyalt ügyek írásba foglalását
1200	*1212* gyermekek keresztes hadjárata *1214* a franciák legyőzik az angolokat (Bouvines) ***1215*** a Magna Charta kiadása *1215* a pápa bevezeti az inkvizíciót		***1205–1235*** II. András	*1213* összeesküvők megölik II. András feleségét, Gertrúdot	*1202–1204* a IV. keresztes hadjárat során elfoglalják Bizáncot – a Latin Császárság létrejötte	*1206* Dzsingisz kán megkezdi hódításait	*1200 körül* a jegygyűrű elterjedése Európában *1200 körül* Anonymus Gesta Hungaroruma *1202* az arab számok átvétele Európában *1210* Szent Ferenc megalapítja a Ferenc-rendet *1210 körül* Angliában megjelenik a cseréptető
1220		*1226* a Német Lovagrend megtelepedése a Baltikumban	***1235–1270*** IV. Béla	***1222*** II. András kiadja az Aranybullát *1232* a kehidai oklevél	*1223* a Kalka folyónál a tatárok legyőzik a kunokat		*1215* Szent Domonkos megalapítja a Domonkos-rendet *1236* Julianus barát a Volgánál rátalál a keleten maradt magyarokra
1240				***1241–1242*** tatárjárás	*1240* Kijevet beveszik a tatárok *1240* csata a Néva folyónál *1242* a csúd-tavi csata		1248 Granadában megkezdik az Alhambra építését
1260	*1273* Habsburg Rudolfot német-római császárrá választják	***1278*** I. Rudolf Morvamezőnél – IV. László magyar király segítségével – legyőzi II. Ottokárt	*1272–1290* IV. (Kun) László	*1267* nemesként említik a szervienseket	*1261* a Latin Császárság megszűnése	a mongolok befejezik Kína meghódítását	*1270* Aquinói Szent Tamás: A teológia rendszere *1275* Marco Polo Pekingben *1279* a budai zsinat eltörli a tüzesvaspróbát
1280	*1295* I. Edward összehívja az első angol rendi gyűlést		*1290–1301* III. András	*1282* Kun László szétveri a kunokat		*1291* elesik Akkon, az utolsó keresztény erőd a Szentföldön	*1283* Kézai Simon megkezdi krónikája írását *1289* klisével nyomtatnak Itáliában *1290* az első szemüveg Észak-Itáliában
1300	***1302*** IV. (Szép) Fülöp összehívja az első francia rendi gyűlést	*1306* a Přemysl-ház kihalása		***1301*** kihal az Árpád-ház		*1301* Oszmán *(1281–1326)* megalapítja államát	*1300 körül* először állítanak elő Európában puskaport

HŰBÉRISÉG

RENDISÉG

INVESZTITÚRAHARC

ÁRPÁD-HÁZ

KERESZTES HADJÁRATOK

ROMÁN STÍLUS

GÓTIKA

IDŐ	NYUGAT-EURÓPA	KÖZÉP-EURÓPA	MAGYAR TÖRTÉNELEM			BALKÁN és KELET-EURÓPA	EURÓPÁN KÍVÜLI VILÁG	ÉLETMÓD, TECHNIKA
1300	*1309–1378* a pápák avignoni fogsága	*1315* a svájciak Morgartennél legyőzik a Habsburgokat	ANJOU-HÁZ	***1308–1342*** I. Károly	Trónviszály: *1301* Károly Róbert első megkoronázása			*1307-1321* Dante: Isteni színjáték *1315 körül* Lyonban megindul a selyemgyártás
1320	*1328* kihal a Capeting-ház, a trónt a Valois-család szerzi meg	*1320 körül* helyreáll Lengyelország egysége *1333–1370* III. (Nagy) Kázmér			*1312* rozgonyi csata *1321* Csák Máté halála ***1335*** visegrádi királytalálkozó			*1320 körül* a reneszánsz kezdete Itáliában *1324* az ágyú első alkalmazása Európában *1328* a fűrészmalom feltalálása
1340	***1337*** a százéves háború kezdete *1348* a nagy pestisjárvány kezdete *1358* francia parasztfelkelés (Jacquerie)	***1356*** IV. Károly kiadja a Német Aranybullát		***1342–1382*** Nagy Lajos	*1347–1348* Nagy Lajos első nápolyi hadjárata *1350* a második nápolyi hadjárat ***1351*** Nagy Lajos törvényei	*1354* a törökök megvetik lábukat Európában	*1345* Tenochtitlan azték főváros megalapítása	*1325–1344* Ibn Battuta beutazza a Közel- és Távol-Keletet *1347* az első kéményes megjelenése Velencében *1358 körül* elkészül a Képes Krónika *1353* Boccaccio: Decameron
1360	*1378–1417* a nagy nyugati egyházszakadás	*1370–1382* Nagy Lajos lengyel király						*1360 körül* Kolozsvári Márton és György megalkotják a Szent György- és a Szent László-szobrot *1360-tól* a flamand művészet virágzása *1367* a pécsi egyetem alapítása *1370 körül* kiépül a diósgyőri gótikus királyi vár
1380	*1381* angol parasztfelkelés (Wat Tyler)	*1374* kassai privilégiumok *1386* lengyel–litván unió	LUXEMBURG-HÁZ	***1387–1437*** Zsigmond	Trónviszály: *1397* temesvári országgyűlés – a telekkatonaság bevezetése	*1380* kulikovói csata ***1389*** a törökök Rigómezőnél legyőzik a szerbeket ***1396*** Zsigmond nikápolyi veresége	*1380* Timur Lenk meghódítja Közép-Ázsiát	*1380* John Wyclif lefordítja angolra a Bibliát *1387* a Medici bankház alapítása *1388* az első köztisztasági törvény Angliában
1400	*1415* azincourt-i csata, angol győzelem	*1414–1418* konstanzi zsinat ***1415*** Husz János megégetése			*1404* Zsigmond érvényesíti a királyi tetszvényjogot *1405* városi törvények	***1410*** a grünwaldi csatában a lengyelek legyőzik a Német Lovagrendet	*1402* az ankarai csatában Timur Lenk legyőzi az oszmánokat	*1400 körül* a háromárbocos karavella megjelenése *1400 körül* a leprát kiszorítják Európából *1405–1433* Cseng Ho kínai utazó afrikai útja *1408* a Sárkányos Rend alapítása
1420	*1429* Orléans ostroma, Jeanne d'Arc fellépése *1431* Jeanne d'Arc megégetése				*1428* Galambóc sikertelen ostroma		*1420* a pekingi Tiltott Város felépítése	*1420-as évek* Zsigmond gótikus palotát építtet Budán
1440	***1453*** a százéves háború befejezése *1455–1485* rózsák háborúja	*1419–1434* huszita háborúk *1434* lipanyi csata *1456* nieszavai statútumok *1463* bécsújhelyi egyezmény	JAGELLÓK HABSBURGOK	*1440–1444* I. Ulászló *1453–1457* V. László	Trónviszály: *1437* kápolnai unió ***1443–1444*** Hunyadi hosszú hadjárata ***1444*** Hunyadi várnai veresége ***1448*** Hunyadi rigómezei veresége ***1456*** a nándorfehérvári diadal	***1453*** a törökök beveszik Bizáncot		*1444* először jelenik meg a sávos, kettős keresztes országcímer Ulászló pecsétjén *1447* Vitéz János a ferrarai egyetemre küldi unokaöccsét, Csezmicei Jánost, a későbbi Janus Pannoniust *1450 körül* Gutenberg felfedezi a könyvnyomtatást *1450 körül* a budai apácák számára lemásolják az 1370 körül készült legrégibb, teljesen magyar nyelvű könyvet, a Jókai-kódexet
1460	*1479* Spanyolország létrejötte		HUNYADIAK	***1458–1490*** Hunyadi Mátyás	*1460-as évek* kancelláriai, bírósági és adóreform *1471* összeesküvés Mátyás ellen *1479* kenyérmezei csata			*1465* Galeotto Marcio lesz a Corvina könyvtár vezetője *1467* a pozsonyi egyetem alapítása
1480	*1485* a Tudor-ház hatalomra kerül Angliában	*1499* az önálló Svájc létrejötte			*1485* Mátyás elfoglalja Bécset *1486* nádori törvények	*1480* az oroszok lerázzák a tatár igát		*1476-tól* Beatrix királyné révén teret hódít Magyarországon a reneszánsz *1477* a brassói Fekete-templom átadása *1488* Thuróczy János krónikája

RENDISÉG (1300–1480)

PESTIS (1340–1360)

OSZMÁN TERJESZKEDÉS (1300–1480)

GÓTIKA (1300–1480)

RENESZÁNSZ (1440–1480)

IDŐ	NYUGAT-EURÓPA	KÖZÉP-EURÓPA	MAGYAR TÖRTÉNELEM			BALKÁN ÉS KELET-EURÓPA	EURÓPÁN KÍVÜLI VILÁG	ÉLETMÓD, TECHNIKA
1490			JAGELLÓK	*1490–1516* II. Ulászló			***1492*** Kolumbusz felfedezi Amerikát *1498* A portugálok elérik Indiát	*1498* a fogkefe megjelenése Kínában – a plusz és a mínusz bevezetése a matematikában
1500	***1517*** Luther Márton fellépése			*1516–1526* II. Lajos	***1514*** Dózsa-féle parasztháború		*1519–22* Magellán körülhajózza a Földet	*1500* Paracelsus felfedezi a hidrogént *1516* a kávé megjelenése Európában
1520	*1526* a cognac-i liga létrejötte *1536* Kálvin János fellépése	REFORMÁCIÓ *1524–1526* német parasztháború *1529–1555* német vallásháború *1529* Bécs ostroma	HABSBURGOK	*1526–1564* I. Ferdinánd	*1521* Nándorfehérvár eleste ***1526*** a mohácsi vész *1532* Kőszeg ostroma			*1523* Mexikóból behozzák Európába a pulykát *1528* Bajorországban megjelenik a Magyarországról készült első térkép, Lázár deák munkája *1534* megjelenik Luther német nyelvű Bibliája *1539* Peré feltalálja a művégtagot
1540	*1545–1563* tridenti zsinat				*1541* Buda eleste *1552* török hadjárat a magyar végvárak ellen	*1547* IV. (Rettegett) Iván cári címe	*1545* megkezdődik az ezüstbányászat a dél-amerikai Potosiban *1577–80* Drake kapitány körülhajózza a Földet	*1560 körül* megjelenik a Törökországból behozott tulipán, a Közép-Amerikából behozott dohány és burgonya *1575* A római Il Gesú megépítése, a barokk kezdete
1560	*1562–1598* hugenotta háborúk *1566–1609* németalföldi szabadságharc	***1573*** Henrik-féle cikkelyek		*1571–1586* Báthori István	***1566*** Szigetvár ostroma *1568* drinápolyi béke			
1580	***1588*** a Nagy Armada pusztulása *1589* a Bourbon-ház kerül hatalomra Franciaországban *1598* nantes-i edictum	ELLENREFORMÁCIÓ		*1576–1608* Rudolf	***1591–1606*** tizenöt éves háború		*1584* az első észak-amerikai angol gyarmat (Virgínia) *1600* a brit Kelet-indiai Társaság megalakulása	*1582* XIII. Gergely pápa naptárreformja *1589* az első vízöblítéses WC és Lee kötőgépe Angliában *1590* megjelenik Károli Gáspár bibliafordítása (vizsolyi Biblia)
1600	*1603* a Stuart-ház uralkodik Angliában ***1618–1648*** harmincéves háború			*1608–1619* II. Mátyás Trónviszály	*1605–1606* Bocskai István ***1604–1606*** Bocskai szabadságharca ***1606*** a bécsi és a Zsitva-toroki béke megkötése ***1613–1629*** Bethlen Gábor		*1614* az első angol kereskedőtelep Indiában 1619 a hollandok megalapítják Batáviát (a mai Dzsakartát)	*1608* Hans Lippershey feltalálja a távcsövet *1609* a tea behozatala Kínából *1615* pénzbedobós dohányadagolók az angol kocsmákban
1620		*1620* fehérhegyi csata			*1621* nikolsburgi béke		*1637* Japán elzárkózik a külföldiek elől	*1626* Káldi György katolikus bibliafordítása
1640	*1640* az angol parlament szembeszáll a királlyal ***1642–1649*** polgárháború Angliában *1649* I. Károly kivégzése *1653–1658* Cromwell nyílt diktatúrája	*1648* vesztfáliai béke		*1630–1648* I. Rákóczi György *1648–1658* II. Rákóczi György *1657–1705* I. Lipót	*1645* linzi béke		*1649* az oroszok elérik a Csendes-óceánt	*1631* a szerzői jog jelzésének bevezetése Angliában *1640* Az első pamutgyár Manchesterben
1660	*1660* restauráció Angliában				*1660* Váradot elfoglalja a török ***1664*** a „szégyenteljes" vasvári béke *1660-as évek* Wesselényi-féle összeesküvés	*1663* Köprülü-féle reformok az Oszmán Birodalomban		*1661* megjelenik Zrínyi „Az török áfium ellen való orvosság" című műve *1665* a londoni pestisjárvány (60 000 halott) *1666* a nagy londoni tűzvész
1680	*1685* a nantes-i edictum visszavonása ***1689*** Jognyilatkozat				***1686*** Buda felszabadítása *1687* a magyar rendek lemondanak a szabad királyválasztásról ***1699*** karlócai béke	Nagy Péter reformjai Oroszországban	*1685* a kínai kikötők megnyitása a külföldi kereskedők előtt	*1694* az Angol Bank megalapítása *1698* a londoni értéktőzsde megnyitása
1700	***1701–1714*** spanyol örökösödési háború *1704* höchstädti csata *1709* malplaqueti csata			*1705–1711* I. József	*1705–1711* II. Rákóczi Ferenc ***1703–1711*** Rákóczi-szabadságharc *1705* szécsényi, *1707* ónodi, *1708* sárospataki országgyűlés ***1711*** szatmári béke	*1700–1721* északi háború *1703* Szentpétervár megalapítása		*1702* az első napilap Angliában *1709* az angol Darby kokszot alkalmaz faszén helyett a vasolvasztásnál *1712* Mányoki Ádám megfesti II. Rákóczi Ferenc portréját *1717* az első szabadkőműves páholy Londonban *1719* Defoe megírja a Robinson Crusoe-t

ABSZOLUTIZMUS

A TŐKÉS FEJLŐDÉS KEZDETE

OSZMÁN TERJESZKEDÉS

RENESZÁNSZ

BAROKK

Tevékenységközpontú történelemtanítás

A ***Forrásközpontú történelem*** sorozat tankönyvei kísérletet tesznek a történelmi múlt forrásközpontú feldolgozására, és lehetőséget adnak a tanulói tevékenységekre épülő történelemtanításra. A sorozat nem azért újdonság, mert a kötetek bőséggel tartalmaznak forrásokat, hanem azért, mert a tankönyvek pedagógiai apparátusa és szerkezete is maximálisan a forrásközpontú történelemtanítást szolgálja, a tananyag mennyisége pedig elegendő időt biztosít ehhez.

Minden lecke három részből áll, s ezek a tankönyvből elsajátítható tudás három szintjét is jelentik. A rövid, 1–1,5 oldalnyi ***szerzői szöveg*** adja meg a források földolgozásához és a korszerű történelemszemlélet kialakulásához szükséges alapismereteket.

Az ***Archívum*** rész szöveges forrásai, képei, térképei, ábrái, diagramjai és a hozzájuk tartozó feladatok lehetővé teszik, hogy a tanulók több oldalról, mélyebben ismerjék meg az adott témát vagy korszakot, és fejlesszék a történelem megértéséhez szükséges képességeiket (forráshasználat, szaknyelv alkalmazása, tér- és időbeni tájékozódás, az eseményeket alakító tényezők feltárása stb.). A 10. évfolyamos kötet külön értéke a szöveges források sokszínűsége és a nehezen áttekinthető eseményeket, folyamatokat bemutató ötletes ábraanyag.

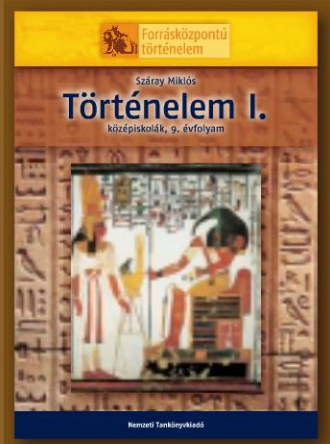
A ***Nézőpontok*** című rész leckénként egy-egy történelmi probléma, vitakérdés több szempontú elemzésére ad módot.

A kötetet kiegészítő ***szinkrón időtábla*** gyors tájékozódást biztosít.

Tankönyvsorozatunk ösztönzi és segíti az új vizsgakövetelményeknek megfelelő szaktanári gyakorlat kialakítását, alkalmazását, a tananyag komplexebb feldolgozását, egy használhatóbb történelemtudás megszerzését.

Néhány adat a 10. évfolyamos kötetről

- 40 lecke – mindössze 55 oldalnyi tanulnivaló
- kb. 370 szöveges forrás
- 265 kép, 107 térkép, 79 ábra, 13 táblázat
- több mint 1300 kérdés és feladat
- színjelölés mutatja a forrás tartalmát
- piktogramok jelzik a forrással leginkább fejleszthető kompetenciákat
- betűjelzések tájékoztatnak arról, hogy milyen formában ajánlott a forrás feldolgozása

Raktári szám: 14225
9 789631 934557